

АПСУА
ЖАЛАР
РЕАПЫЦ
РЕНАМТА

VI
ATOM
1

АПСНЫ
АТЦААРАДЫРРАҚӨА
РАКАДЕМИА
Д. И. ГӘЛИА ИХЪЗ ЗХУ
АПСУАТЦААРАТӨ ИНСТИТУТ

АПСУА ЖӘЛАР РҒАТЦЫЦ РҒНАМТЯ

12 ТОМКНЫ

Акәә - 2011

АПСА ЖЭЛАР РҖАТЫЦ РҖНАМТА

12 ТОМКНЫ

Аkea - 2011

АПСУА ЛАКЪ-КЪА

**6 АТОМ
АКТӘИ АШӘКӘЫ**

Акеа - 2011

Д.И. Гәлиа ихъз зху Ақсуатцааратә институт.

Иеиқәишәеит, акъықхь иазирхиет, азгәатқәа иеит афилологиатә тцаарадыррақәа рдоктор, Ақсны атцаарадыррақәа ракадемия академик С.Л. Зыхәба

Томрацәалатәи атыжымта апроект кәицеит, асериа азеицш апхәажәа иеит, азеицш редакцияг азиуит афилологиатә тцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, Ақсны атцаарадыррақәа р-Академиеи Атцаарадыррақәа Адыгатәи Жәларбжаратәи р-Академиеи ракадемик Ш.Хь. Салакаиа.

Аредакциятә коллегия:

Салакаиа Ш. Хь. (атқазықхькәу аредактор), Аюзба У. Ш., Арстаа Ш. К., Цәапуа З. Ць., Габниа Ц. С., Зыхәба С. Л. (аредактор ихатыцуао), Қоғониа В.А., Ашәба А. Е., Какоба А.П.

Автор проекта многотомной серии, общая редакция и предисловие - доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Абхазии и Адыгской (Черкесской) Международной Академии наук Ш.Х. Салакая.

Редакционная коллегия:

Ш.Х. Салакая (ответственный редактор), Авидзба В.Ш., Арстаа Ш.К., Джапуа З. Дж., Габниа Ц.С., Зухба С. Л. (зам. редактора), В. А. Когониа, Ашуба А.Е., Какоба А.П.

Ақсуа жәлар рәапыц рәиамта. 12 томкны. Ақсуа лақәкәа. VI атом. Ақтәи ашәкәы. – Ақәа: Ақсны атцаарадыррақәа ракадемия Д.И. Гәлиа ихъз зху Ақсуатцааратә институт 2011. 456 дақьа.

Ари ашәкәы иеиднакылеит ақсуа абзазаратә лақәкәа рыхәтәк. Ара икоуп уаанза аизгақәа ирнылахьаз реицш, иахьа уажәраанза акъыцхь зымбақәацызгы маҷымкәа. Алақәкәа рғырак иеиуеицшым аамтақәа рзы аиқәыршәао ихатә абаахатәра змоу алақәхәацәа ркынтә ианицақәаз роуп.

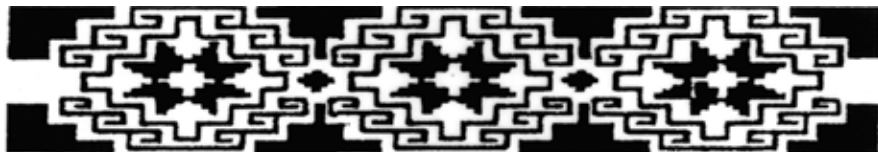
Ашәкәы рызкуп ақсуаа рәапыц ццамтақәа тызцаауа ацарауаа, ҳажәлар ртрадициатә доухатә культура гәцаразкуа зегьы.

© Зыхәба С.Л., 2011.

© Д.И. Гәлиа ихъз зху Ақсуатцааратә институт 2011.

АЪЗАРАТЭ ЛАКАҚЗА

722. АЛЫГАЖӘИ АДАУИ

Лагажәык дықан. Уао димазамызт, рыцха. Өнак цъара усуртак сауазар хәа моакы дықәланы дышщоз, з-дук акны днеит. Азы ахықә дықәгыланы дшынацш–аапшуаз, адауы абна даалцит. Абна гәгәаны иаман азы ахықәан.

– Еи, апсуа, уабацо? – ихәеит адауы.

– Абри азы нырцәка сырыр стахуп, – ихәеит ари апсуа лыгажә.

– Узмыруеи? – ихәеит адауы.

– Сталар, азы тасырбоит, убри азы сталом, – ихәеит апсуа.

– Уааи ара, сыхәда уқәгәа! – ихәан, адауы ихәда доықәиртәеит.

– Уыу, уыу, апсуа чча! Шака уласузеи? – ихәеит адауы.

– Али, аллах, сласы акәым, ажәоан скуп мамзар, абра узаасыркәрылон, – ихәеит адауы.

– Да иаушьти мачк, – ихәеит адауы.

Ари апсуа рыцха ааз ицъыба итазаарын. Иаатиган, адауы ихәда иналаиршышьит.

– Ыы, аллах, аллах! Икы уара, икы, ажәоан кы, ажәоан, – ихәан адауы азаакъ аатиргеит.

Апсуа изаз аалихын, ицъыба интеицеит. Аз нырцә инырит.

– Уашьта да, уареи сареи ххацара, еиха игәгәоу деилахкаароуп, – ихәеит адауы.

Адауы длышьтасын, ахахә аашьтихын, инапала иааилаиргәгәан ацәцәахәа азы алхны инкаитәеит.

Ари алыгажә рыцха цъара амла дакыр хәа моаныфа хасабла шәсак ицъыба итазаарын, иашәса ицъыба иаатиган инапала иааиргәгәан, ацәцәахәа азы аалихын, иркәычны икаицсеит.

– Аа, маладец! Гәгәак уакәзаап уара, – ихәеит адауы.

Арт шьта ипибашәеит, егыт. Шьта иеицны реынархеит. Ишнеиуаз ари адауы бажәк аашьтихын, иааиркәычын инкаицсеит. Апсуа чча ча хычык ицъыба итазаарын, иаатиган, ирхәаш–хәашаны инкаицсеит.

– Оо, маладец! Уара гәгәак уакәзаап, – ихәеит адауы. – Хайоызцоуп уашьта иахьарнахыс, – ихәан афырхәа диманы иёынеихеит. Ицоит уажәы адауи алыгажәи еиманы. Ишнеиуаз, адауы даатгылан җааитит.

– Сара абнахь сцоит, сшәарыцоит, уара санааиуазы амгьал зны инсыриа.

Абас ихәан амажә леиган аплакь ианцаны амца иакәижьит. Иара абнахь шәарыцара дцеит. Ари алыгажә рыцха амгьал шыта изызар гәастап хәа дахьнеиз, аплакь акәсхуеит хәа дшаёыз, дацахеит. Адауы дахьцаз акы ишбын, иманы дааит, иеидара акәац иманы дааит. Имгьал зуп шыта хәа дгәыгуеит. Дыпшын, алыгажә аплакь дацажьуп.

– Икауцазеи? – ихәеит адауы.

– Аа, абаапсы, ахьта сылалт хәа сыкоуп, сыбга акы аалакьакьан, абри ршны иадыцар иазеигьуп схәан, иадысцеит, – ихәеит. (Ускан дцәыббылны дыкоуп, аха ани адауы иёы ихәом, умбои!)

– Ааи, – ихәан, адауы днеин, алыгажә икәыз аплакь ааикәихын, илаглан еитах амца илакәижьын, иёыцны иршны, амгьал изот.

– Уареи сареи реиха игәгәоу уажәы акрыфараёы даабароуп, – ихәеит адауы.

– Ааи, дад, сара аоны аонутка акрысфазом, абрахь марда хыкәк акны стәазар, гьамала акрысфоит, – ихәеит атахмада.

– Ибзиоуп нас, уаала! – ихәан адауы игәабалаа ду азна акәаци амгьали иманы марда хыкәк акны илеин илатәан акрыфара иалагеит.

Алыгажә акәац маха дукәа акакала иаакәхны, даарыцханы, ифазшәа кацаны, нас адауы имырбазакәа ирббаза иршәны наф амардахь икаижьуеит. Ани адауы иакәзар, ажәжәа–ажәжәахәа даханы акәац афара даеуп. Абасала ари акрыфараёгы апсуа чычиа диааит. Ари ариакара акәац анифа, егыи адауы ипсишьарц дахьныкәиаз машәыр ихьит. Алыгажә даршәын, алыгәра дыкәнажьит.

– Икауцои уа? – ихәан.

– Икастозеи, егыи акәым даеазны ус умун акәымзар, абри ахәыблы илалбааганы уахә икыласыршышып, – ихәан дмақарит алыгажә. Уа дахьнанагаз кама жьакца дук ыкәжьызаарын, умбо!

– Ках, ках, абаапсы, ари нахыс уаха кастазом, улбаа, – ихәан, дзылбаауа дыкоума, инапы наигзан адауы, алыгажә длалбааигеит.

– Уажәышыта уаала шәарыцара. Уара амәа тшәарафкны угылаз, сара иаазбо зегыи илцаны иаасцоит, абра иумышьтын, – ихәеит адауы.

Ани алыгажә рыцха ани адауажә иааицо ашәарах хырзаманкәа изынкыло дыкоума! Ара тла дук гылоуп, акәақ хәа деихан атла ахыцкәа

дыкәлеит. Алыгажә дөейн ацла ахыцәкәа дыкәтәоуп. Ари адауы иибаз зегъы абна илицан, иеипхарс иаиуеит. Ари агәгәахәа зегъы ицыорны ицоит, акры изынкыло дыкоума!

– Аа, уанацъалбеит, икоуцо закәузеи? Арт знумкылазеи? – ихәеит адауы данааи.

– Аа, уанацъалбеит, арт акакала искуеит хәа саеуп, абри ацла ылхны ирылажъны, зныккъарала инсыртәоит хәа акәын сызғыз, аха исыцәеит ишубо, – ихәеит апсуа ччаи.

– Улбаа, улбаа арахъ, – ихәан адауы, дылбааиган, уи нахысгъы уахъ диман дгәаран.

Абри ахәычы илсыртан абра илхәон. (Алакә зхәаз лмәта хәычы фбака шыкәса зхыцуа лзоуп изылхәо – С.З.) Амагнитофон аума ианылцан, абра зегъ адеизаланы иазызырәуан, акыркырхәа иччон.

723. ҢАҢКӨЫМ ИЛАКӨ

Ңачкәым захъыз лыгажәык дыкан. Даараза дажәхъан, уи анаосгъы даара уао шәафын итакәажә дицымкәа, инапы лкымкәа ашәхымс дызхыцуамызт, зкатәарагъы дызцомызт.

Зны, зынрацәгъак азы, уахык ацаа ианаргъефуаз, асы шыамханын-за ианышхаз, ажәакала «уцгәыпсы адәны идәылганы икауришәшам» анырхәоз аамтазы, атакәажә ллыгажә инапы данкны ддәылылгеит адәахы зкатәара хәа. Алыгажә ажәоан дөацапшын аетәакәа кыдргтала икәалыкәацәо ибеит. «Ех! Уаха Аисырра ахәы амөа зкызаалакәа закао кәылацәа, гычцәа ухәа рхәатхә рхихрызеи» хәа җааитит.

Атакәажә абри еипш ажәа ллыгажә шәаргәында иахътә ианлаха, аоны дныоналгалан, пха днеилахәаны, имөаныфа аалырхиан, шәырак интапаны ихәда инхылшыын, ашәаза хәычыкгъы, нас шыла пытки, зазыки убрака инаизталцан, дындәылганы, агәашә дынтганы амөаду днанлыргылан, акакеихәа дыницәкәеит, «иахьутаху уца, арахъ усымбааит, сгәахы аапуцәазеит, уажәа тлапказ!» – лхәан агәашә агъеөхәа иныдыжъланы дааин аоны длатәеит. Атахмада дшәеит, дзызеит, аха иикызи, аоныка дхынхәыр атакәажә дшыналмышьтаз идыруан, ихы шхаз амөаду днанылт.

Дцо, дцо дышнеиуаз з-дук дныепнгылт. Данынапш нырцә даук дыецынгылан. Уака ипс абзиара ааихыцт атахмада рыцха, аха икаицәауази.

Адау ус ибжыы ааиргеит: «алыгажэ чча, абгъаахэа уаины усычаланы уахь нырцэка сырға!» хэа.

– Закэызеи узлажыу, адауажэ? Сара уахь нырцэка сыррацы стахуп, уажэыцэка уаароырны азы сырға, уахагы иулоузеи ура баа! – ихэеит алыгажэ рыцхагы, сзашытоузеи хэа, дқыцкыцъуа дахыгылаз.

Адау длыштыасын акэарафы хахэ дук аашытихын ишилшоз иааиргэгэан, азы ацэцэахэа иаалихт.

– Абас уроаны азы улсхып ура алыгажэ рыцха! – ихэеит адау, нырцэ азы дахыхыкэгылаз.

Алыгажэгы дныштыасшэа аакантан ишэыра итаз ашэаза аатыхны иааироан, азы ацэцэахэа иаалихт.

– Абас уроаны узы зегы улсхып, адауажэ рыцха, абыржэыцэка уаароырны азы сырмгар! – ихэан ибжыы наикэиргеит алыгажэ.

Абгъаахэа адау длыштыасын хахэ дук аашытипаан иааиркэычын ихэаш-хэаша ицслымзха илкеипсеит.

– Уаргы абас ухэаш-хэаша укасыцап, алыгажэ чча, ирласны уаины ужэоа сыкэыртэаны смырбаазакэа азы сырмгар! – ихэан эааитит адау.

Алыгажэ абгъаахэа ишэыра дылтасын, ахахэ шытихызшэа ныкантан, шыла напык аатиган ихэаш-хэаша абгыжэахэа нак инкеипсеит.

– Еи ура, адауажэ рыцха, ирласны уаины азы сырға акэмзар ухэашхэаша укэыцап! – ихэан гэгэала ибжыы наиргеит алыгажэгы.

Адау дшэан, азы даарын, алыгажэ икэакэа длыкэртэаны, диманы азы дынталт.

Адау азы, агэтаны даннеи даацэажэан: «зака уласузеи ура алыгажэ рыцха!» – ихэеит иаазцэашашэа.

– Уара иубазом сара ажэоан сахынхаланы ишыску, иааусыжыыр суцэыхантаргы калап – ихэеит алыгажэ.

– Хэычзак акара иааушытишь ажэоан ихэеит адау.

Алыгажэ изаз ишэыра иаатицаан акыцэыхэа адау ихэда иналаиршышыт.

– Ажэоан уахынхал, ажэоан уахынхал! – хэа дкааит адауажэ.

Тачкэым изаз аалихын ишэыра интеиршэт, адаугы даатынчхеит. Алыгажэ азы днырганы нырцэка днаиргылт.

– Абна унылаланы ашэарахкэа аалцаны сара сшыкоу реарха, сара урт зегь неидыхэааланы арака иааныскылап, нас ишыны какалк хкып – ихэеит адау.

Алыгажө рыцха изы ари даара иусхьантан, илшоз ак акөмыт, еихаракгы даараза дшөон, аха уеизгы абна днылалейт. Абнаөы алыгажө ицөшөаз шөарахкөак рханы адау дшыказ индөыкөлейт. Урт адау илышьтагөа икын, ишьны рцөакөа нархихын, еиөыкькьа ацлаөы инкнейхает. Цытк анаабжыс алыгажөгы даакылст.

– Ицөгь зылумцазеи ашөарахкөа, ари хара излахазхозеи, ихөейт адау. Алыгажө ашөарахкөа еиөыкькьа ишыкнахаз аниба, уамашөа ибеит, аха уеизгы деицамхакөа:

– Уажөы абнаөы уаха сымбейт акөымзар илсымцози – ихөейт алыгажө.

Адау дааткьан – уара абрака уаагыл, сара абна илоу ашөарахкөа зегь абрахь илсцап, уара абрака урт аанкыл, – ихөан адау абна длылабга дцейт. Уака цьдук ныпцжөаны дгьөжьуа – дхынхөуа абна днылалан, уахьынтө шөарахс иказ зегьы рырханы алыгажө идицалт. Алыгажө днацшызар ашөарахкөа цыхөапцөарак рымазамкөа ишизаауаз ибеит, еихарак бнахөа дук ахы икөкны аөаанахейт. Дшөан ацла амахө доахьынхалан, аарлахөа ипсы ацөйгейт. Абнахөа гьны ишааиуаз, ахы аазнымкылакөа алыгажө сицрасны деихыстөап хөа иууаза ицаны, ахы анакьа, ахапц дукөа ацла ашьапы иналашьшыы ицейт. Икөалкөало иаакынхалт уака.

Алыгажө ацла дахьыкөтөаз чынча хөчык ацлагөаөара иштатөаз ибан икны иманы ацла дылбааит. Адау абна дылөырны данааи бнахөак амыдара шөарах анимба:

– Иабакоу, сара иудысцалаз ашөарахкөа зегьы? – хөа дизцааит адау.

– Абар уара абна илуцаз ашөарахкөа абри ахөей, абри апыси роуп, уаха сара акгы сымбейт. Абнахөа абан иахькнахуа, апыс абар иахьыску ихөан, инааирбейт адау. Адау дгөаан:

– Ари апыс иурыз уара уеипш иччиоу акы ауп. Изхөартөузи ари ихөан, дбарбаруа далагейт.

Тачкөым апыс иикыз наирпрын адау ибжы наикөйргейт:

– Абри апыс абыржөытөкьа унашьталаны иумкыр апыс еипшу уара уоуп ихөейт алыгажө, гөаныла адау дихычө.

Адау ари аахьымзгишьан апыс днашьталт, аха иауизкыхуаз. Нас ркөац зегьы адауажө икөакөа иныкөйжьын еиманы адау иөныка ицейт.

Адау абгьаахөа акөац аиөыкькьара, архиара далагейт; алыгажө абнахь дишьтит еиха дук итаны мөы аагарахөа. Алыгажө аиха ду аарла

ирхэзон. Насгьы абнахь дахьцоз даараза дшэон. Ацлақәа уи изпкомызт, нас даалаган акарма ылихын еидихэалт, ирацэазаны акарма ацлақәа ирыкэиршеит, аха алыгажэ данымааза, дцеит абнахь.

– Арака узэузеи Тачкэым? Даара акраатцеит сара сузыпш-уижьтеи анихэа, сара ацлақәа рацэаны еидысхэалт абарт зегьы ыцжэаны уахь аоныка иназгарацы стахын ихэеит Тачкэым.

Уара арт ацлақәа зегь ноугаанза хэа сара сыпшума, – ихэан цла дуззак аатжэаны аоны инеиган, амца агэгэхэа инеикэитцан, акэац нақэжны изит.

Акрыфара аамтахь ианнеи адэны крахфап ихэан, алыгажэ днеины амзырхафы атыша ахықэан дтэеит. Адау бнацэ дук зны инаганы имцаижьт.

– Акрыф! Узхара ыф! – ихэеит адау. Алыгажэ абна, абра днамц-клас-аамцкласшэа иуит, аха иауизыфахуаз. Адау имырбакэа акэац днагэтасын зегь нақ атыша итаижьт. Адауажэ уи ибамоу иара ажэжэхэа акэац иехэо афара дафын.

Адау днапшын алыгажэ кэац шимцамыз аниба, дырфоагьых, кэац жьыхэта дук наимцаижьт, убригьы мазала нақ атыша итаижьт.

Акранырфа аоыцъагьы ашэшъыра ицатэаны рыпсы ршьон. Адау абри алыгажэ дизеилымкааит, ицабыргыпэкьаны амч змоу уаоу, ус амала гьангьашк иакэу. Аха уеизгьы избеит дишьрацы. Адау даакэындкэындит, абри алыгажэ даныцэалакь азыршы иқэтэаны дибылразы. Ари адау икэынд-кэынд бжьы алыгажэ иахан уи ауха дмыцэазеит. Ауха Тачкэым дфоагылан иара дахьiaz кьдбажэ дук нышьтацаны иуапа нақэыршэны иара хара ацла даватэаны дыпшуан. Адау кэаб дуззак зыршыла иртэны дацакь днеин алыгажэ дышьтоуп ахыгэхэхуаз агэыркьхэа инакэитэеит. Дызблит ихэан днахынхэын ионы дныоналан, днышьталаны дыцеит. Ашьжымтан Тачкэым адау дахьышьтаз днеин: – иаха даара ашоура сакит; иаха шаанза апхзы сылоры ицон, пхыз баапсқәакгьы збеит ихэеит.

Адау абри уамашэа ибеит, аха акгьы имхэеит. Избеит адырфоауха аихацэы ршны илхэаны дишьразы. Алыгажэ адырфоаухагьы дмыцэазакэа дчапшьон, адау дырфогьых ак шизиуаз дырны... Ауха адау аихацэ ду ршны иманы днеин алыгажэ дышьтоуп ахыгэхэхуаз, акды ауапа акэршэны иахьышьтаз, аеыохэа иналаиршьшьит. Дысшьит ихэан дцаны ионы днышьталаны дыцеит.

Адырфоаены шыжьы Тачкэым адауы дахьышьтаз дныонашылан, – ааи иаха аз аасысын, сыдмырцеит ихэеит.

Адау дшәеит: ари ауаҕы азыршы икәыстәан, апхзы сылтцит ихәеит, аихаҕы ршны илсхәан, аз сыцхаит ихәеит. Агәыркхәа даакәпсычханы, абри тархашьас истарызеи хәа дхәышуа далагеит. Адау агәыркхәа даныкәыпсычхә алыгажә убри ахпша днышътнаҕаан ахәыблы даннакәеит, убрака ахәблы днахьынхалт. Ари адау иңьеишьеит, абри алыгажә икаицози хәа.

– Икоупози уара, ахәблы узахьынхалоузеи анихәа, – амла сынтәоит, иахьа акгыы сымфазацт, арака схапыц хны, уара усфап хәа сгәы итоуп ихәеит Тачкәым. Адау дшәеит.

– Иууазеи уара, азаара узаама, уажәыткәкә крахфап ихәеит адау.

Адау алыгажә дааргәыбзыҕны даалбааиган акрыфара иналагеит. Алыгажә абнацә ду имцажьыз жьыхәта хәчык аамапикан аарлахәа ифеит. Аҕны аҕунуцка дтәан, иааигәа тыша хәа акгыы ыкамызт иахьтаижьшаз еипш, акәац зегь иапхәа иаакәхеит.

– Иууазеи, кырзумфозеи анихәа адау, Тачкәым ус ихәеит:

– Ашәарахжыы сгәы пнацәеит, дау-жык сфандаз хәа сыкоуп. Адау ари еипш ажәа аниаха дшәан хыла абна дласын доылабга, узцаларгыы уцала хәа дцеит. Иҕны, имазара ухәа зегьы алыгажә иааизынхеит.

Тачкәым дымцакыкәа, тынч адау имазара зегьы ааизикын, аекәа инрыкәжьны, ирахә гәарта ниапцаны дхынхәны иҕны дааит. Ари збаз, изахаз зегьы мбатәшәа ирбеит. Ажәабжьны икалеит, Тачкәым даара дуаҕкәышуп, уаҕы ҕанҕашуп хәа. Убри аамтазы убра ақытан Тачкәым итызшәа акәмзар дааа тызшәак рымамызт.

Алыгажәи аҕакәажәи уаа беиахеит уи нахыс, рыпсы танаты кьафла рхы ныкәыргон.

724 [ГЪАНАӨХӨЕИ АДАУИ]

Хаҕаки пхәыски ыкан. Ахаҕа Гъанаөхөу ихьзын. Адәахьы дыздәылцуамыз[т], ипхәыс ддәылылгон. Уахык дандәылылга, «ахауеи, Гагра амҕа зкызаалакгыы уоха мөеба иоуан». Ипхәыс, «хаи, анасып еикәацәажә хку[т] параҕы иааны абга хәчы хкәткәа аҕоит, уара ушәаны уздәылцуам», – лхәан, дыкажьны аҕны дыҕоналан ашә алыр-кит. Акукууухәа ахәхәара далагеит Гъанаөхәа.

– Аи, банацәалбеит, сынашьты, – хәа леихәан, аха илымуит. Амажәаза кәәаханы, [нас] ашәазак илтеит. Хәтархух итацаны иманы дцеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз, зык дыныепынгылт. Нырцә адау даафопынгылт. Дибейт.

– Иахауеи, адоу уааганы усымандаз, – ихәан, имажәаза аатихын ахахә акәызшәа убас иирбейт. – Абас ухәашхәашаны усырбыцын, – ихәейт.

Адоужәгы ирейхоз хахәык аашьтихын азағы ирпыцпыцны икаицсейт.

– Гянаехәа, арахь уааи, – хәа ейхәейт адоу.

– Иабако скәәуп, азы схыцәойт.

Адоу агәыз хәа иеалаижбын [азы дырны дааит].

– Уааи, скәәкәа уқәтәа, урзгап, – ихәейт.

[Гянаехуа адоу икәәкәа дықәтәейт].

– Уара анасыпда, рацәа уласуп, – ихәейт [адоу].

Сара сласзам, хыхь сыбга ашаха аханы исыхойт, – [ихәейт Гянаехәа].

– Адоу ус ихәейт:

– Иоушәыжь хәа рахәа – ихәейт.

[Гянаехәа] азаз иман, ихәзырттра иаатихын, дахықәтәаз ибга ахәырч хәа иалеицейт. Адоу дыхәхәейт.

– Иоушәыжь хәа рахә, – хәа ейхәейт. – Ааи, аф усааит, иабахәа, ухьамтазаапе, – ихәейт.

Адоу иоңыка диманы дцейт. [Гянаехәа иоуп ииго].

Ауха акәәц қәабк азна ижәйт, цлакьк азна амгьал изит адоу.

– Гянаехәа, хамгьалгы зит, хкәәцгы жәйт, ацқал аахәаны хацшьатрахь уцаны афы хзаага, – [ихәейт].

[Гянаехуа] афы шака иааимгара, ацқал ефергь хәа дақәхауа игейт.

– Зымцахә ыцәаша исыртәыр, исызгом, – ихәан, ацәы ааихуан ахацшьа ацхра далагейт.

Адоу «Гянаехәа!» – хәа ғицын, «иууази?» – ихәейт.

– Афы ааг! – ихәейт.

– Абаак ацқалала излаҳазхози, ахацшьа ыцхны иназгап, – ихәейт.

Адоу изымчхайт, дынейн адоу ахацшьа ахы кны дахан итихит. Гянаехәагы дыгәан ицқал кажьны днейт. Адоу дыргәыбзыгуа далагейт Гянаехәа. Рхәы дырхиан крырфейт. Адоу имкаказамкәа ифон, Гянаехәа афергь хәа ғахрак ифейт. Адырғаены шәарацара ицейт. Адоу ус ихәейт:

– Сара ахахьы сцойт, уара абра амғаа кны утәаз.

– Адоу дцан шәарахс иказ ишеибакәу зегъы ижәицәит араһь. Гьанаехәа дшәан, дапырцит. Дахьапырцыз баажәк ыкан, абаажә аеы ишыбзәз чынчак икит. Адоу ашәарах алапкьа рылеипцан, қәабк иазхашаз акәац иоут. Адоу дгәаан, уара, уанаңалбеит, ушәаны узапырцзеи хәа еихәеит.

– Хәи, уанаңалбеит, уара цшъ–шъапык зцаз укит, сара жәәала ипыруаз сацпырцны искит.

Адоу иңьеишьеит. Еиманы иңеит аоныка. Иахьнеиз, рыфатә карцеит ахәылбыгәа.

– Гьанаехәа! – ихәеит [адоу]. – Уоха акранахфалак уара ухы ааганы сахә иадкыл, – ихәеит.

Гьанаехәа рыцха иңымыгхәит, аха иааг. [Гәцәмакьак кәицеит]. Адоу дышталәит, [Гьанаехәа икаипаз] агәцәмакьа ихы иадикеит. [Адоу] иахә икылкьаз Ганаохәа ихы иасуан, адоу Гьанаохәа дыпсит хәа дыкан, данаапшы, дышықәтәаз дибәит.

– Упсы тоума, Гьанаехәа? – хәа ихәеит [адоу].

– Уи азы «ик»–гыы сымхәеит, – ихәеит Гьанаохәа.

Адыроауха крынырфа ашьтахь ишьталәит. Гьанаохәа ус ихәеит:

– Уахатәи уара аус умоп са сәы.

– Ибзиоуп, – ихәеит адоу, ихы адикеит Гьанаехәа иахә. Абаоқәа иман Гьанаехәа. Акакала кәак хәа ихы дасуа. Ихы бамба ақәчааны икалеит. Ус ихәеит:

– Ишцаумбо, адоу, уареи сареи ехе ачхара змада?

Уожәы Гьанаехәа диргәыбзыгуа далагеит, дифар хәа дшәаны.

– Уаала сыоныка, уожәраанза уара сусасын, уошьта уара усысасыз.

– Шьахуп, – ихәеит адоу.

Еиманы азаеы инеит. Еиманы ишнейуаз аоны ааигәара днеиуа даналага, «ара уаагыл, сара сцап, сыпхәыс асас дахзаауоит, афатә каца, быоны еилырга хәа ласхәап» – [хәа].

– Шьахәуп, – ихәеит адоу.

Дыцеит Гьанаехәа. Ипхәыс ләы дахьнеиз, «аи, банаңалбеит, абасгы, абасгыы дыжьаны адоу даазгоит, бара быханцъар макьаеы ихуа бтәаз, сара хыхь сықәлоит алагәра», – ихәеит.

Ишихәаз еипш егыиут. Дықәланы дыкәтәаны дыпшуеит, [адоу] даауазар хәа. Дышыпшуаз [адоу] даауа далагеит. Аоны амзырхаеы данаақәла, «хәи, Гьанаехәа, ухапкы сцаит, аакьыскьа доу жьык сым-

фацызт», – лхэан, аханцъар кны [адоу] дизиоит [Гъанаехэа ипхэыс]. [Адау дшэан] дыоны шэапыцапы хыжэжэо дышнеиуаз абга хэычы ипылт.

– Аи, дауажэ, уанацъалбеит, иухзи? – хэа изцааит.

– Исыхыыз, Гъанаехэа ипхэыс сылфон, лханцъар кны дсышталан, сыпсы лцэызгеит.

– Абаакы, уара Гъанаехэа ипхэыс уара улыршэо данбакалеи? Сара снейны икэткэа тыхэхэаны ианызгоз дшэаны дыздэылтуамызт, дхаца гэгэазар, уаала – ахэеит абгахэычы.

Адоугы атыхэа кны дышталейт. Дышыцшуаз дырфагых абга хэычы [адоу] дышаанагоз ибеит Гъанаохэа. [Гъанаехэа] ипхэыс ус лхэеит:

– Абга хэычы, ухаткы сцааит, тынхас исымаз уара уакэын, – хэа дашьталт лыханцъар кны.

– Аи, сыжъаны саанагазаап абга хэычы, – ихэан, атыхэа шыкыз ирыхэхэа атла иананикыан иладцхэала ицеит.

725. [БЫЖЬОЫК АИШЬЦӨЕИ АДАУИ]

Быжьоык айшыцаа акан. Рашъа еихаб Шьацарцеи ихъзын. Абыжьоыкгы рееибытаны идэыкэлейт пхэысхэара хэа. Амѳа ианыланы ишнеиуаз, адауы атла дыкэланы аж шѳеихуаз (ипхэыс цака дацагылан) [инаивалеит]. Ус реихэеит:

– Шэара уа инеиуа абыжьоыкгы пхэысхэара [ицо] уаауп хэа сыкоуп. Оыца сымоуп, егырт кастаанза шэаангыл!

– Ках, хара уаанза хэаангылом, – хэа амѳа дырфагь иныкэлейт.

Дырфагых ишнеиуаз адауы ара дыкэланы иширшэоз, арт хэдака иѳеихънылейт. Ипхэыс ус лхэеит:

– Хэоык сымоуп, оыца кастаанза шэаагыл, – лхэеит.

– Уаанза [хэаагылом], хара хцоит, – хэа амѳа икэлейт.

Ишнеиуаз дырфегых адауы акакан ширшэшэаз нарохънылейт (?). Ипхэыс ус лхэеит:

– Азгабцаа сымоуп сара, – хэа ралхэеит.

Абжьоыкгы ихынхэны адауы ионы инейт. Иахънеиз, арт лцэахит. Адауы атлашыапы атхны ашта икэижыит. Дааины дыѳоналейт.

– Бара, псуа фөык сахауеит, – хәа леихәеит.

Адауы ипхәыс инаганы, еихабы–еипбыла риартақәа қацаны лыпхацаагы рыхқәа еилапсаны иштарцеит. Нас адауы зеггы аныцаа ашътахъ иеиха амца иехәацаны иқапшьза иршит. Ашә аартны данаалагыла, ус ибжы иргеит, ицәада, ицәамда хәа.

Дцан имахә иекәа зеггы нирцәеит, иаґа ашә данаалагыла, ицәада, ицәамда хәа данразцаа, умахә Шьаґарцел дыцәам хәа еихәеит. Дызмырцәазеи анихәа. Уекәа ахътакыз дыдырцәеит.

Дыцеит адоу иекәа ртархара. Нас арт аееибыґара иалагеит.

Дырөагых ицәада, ицәамда хәа иаґа ашә данылагыла, умахә Шьаґарцел дыцәам хәа ихәеит. Дызмырцәазеи хәа анихәа, аґла икәыз укәтқәа ғыртуан, дыдырцәеит...

Нас арт рееибыґаны ицеит.

726. ХӘАЧЧИА АДАУЫ ДШИШЬЫЗ

Иґан быжъ-өык аишьцаа. Рашьа еипбы Хәаччиа ихъзын. Абарт аишьцаа рқытан дынхон ахак. Ргәыларәґтәи ахтынрағы адауы дынхон. Абри адауы ах икыта дчычаны дыкан, есымша уаапсыралагы, рахәлагы, нхамөалагы аґхаста ритон.

Ақытантәи ах пхак диман, аха леипш зеипшраз егырт ақытақәа рғгы дузыпшаауамызт, убаскак дыбзиан, дыпшзан. Абри ах хәахьас иман адауы дыкны дизаазгаз ипха диитон. Арт аишьцаа зеггы реаныршәеит адауы иаагара, аха ирылымшеит. Рашьа еипбы «Сара даазгар исышәґауазеи?» – анихәа «Уара акыр улшомә?!» – рхәан дара ччархәс дґарцеит.

– Шәара шәычґоит, аха сара сыґыпшшәр стахуп, – ихәан, дөықәлан ах икны днеит... Дахънеиз ах ус иеихәеит, «Адауы дыкны иаагарағы саргы схы пысшәрц стахуп», – ихәеит, – «Амала аґәымґи, ажьахәеи, аихеи сыт», – ихәеит.

Аґәымґи, ажьахәеи, аихеи ах имоуа дыказма, закәыхи, инаиитеит.

Хәаччиа дөықәлан адауы икны днеит. Адауы имзырхакны пла гәәоак гылан. Хәаччиа уи аґла днадгылан аґкара далагеит. Адауы даадәылыөорын уаөы ишимбац дґааит.

– Апсуа чґиа сашґа утыц, игәагыын ушпәтәлеи? – хәа дхәааит.

- Уаагыл, иаасараза, амаланыкэа кастар стахуп, – ихэеит Хэаччия.
- Уи амаланыкэа хэа узеу шцакоу? – хэа адауы дцааит.

– Ишцакоу умой, ацла гэафаны итысхуеит, абарбалкэа атасцоит. Ултаргэаны ахэа анахасдалакь, нас амацара иныкэоит, – ихэеит Хэаччия.

- Хох, ус акэзар, сара сзынгы ак кациеишь, – ихэеит адауы.

Хэаччия даалаган амаланыкэа кайцеит.

– Уааи, адауы, утатэа шыта! – ихэеит. Адауы длеин дыхэхэзаа дылтиеит. Нас Хэаччия ахэа леитан, тэымгла ирыцхны ичацеит, адауы дзыцымцуа.

- Уагэтас, нас ахала идэыкэлоит, – ихэеит Хэаччия.

Сагэтасуеит хэа адауы даныфеиха, ацэымыгкэа илалеит. Агу-гу хэа дхэааит апсуа ччия сышпоужьеи хэа.

– Иузызуз закэу еилукаарц утахызар, изакэу уи ауп, сара абжьфы–еишьцэа рашья еицбы Хэаччия соуп, укны ах уизназгарц итаххеит исылшозу, исылымшозу гэеитон, – ихэеит Хэаччия.

Нас игэаргэалеи днагэытасуа мацара иманы ахтынрафеи дааит.

- Ари закэузеи иааугаз? – ихэан ах ицьеишьеит.

– Акытан икоу ахцэа зегы еизумгакэа ари закэу усырбазом, – ихэеит Хэаччия.

Ах даалаган, ааигэа–сигэа иказ ахцэа зегы еизигеит. Хэаччия даалаган ус реихэеит:

– Шэаалаганы еихатэык ихаракны иарсны икашэца. Са снейны хыхь сыкэтэоит. Сыцака амца рацэаны еикэшэца. Абгъаахэа ишихэаз икарцеит. Иара днеин хыхь дыкэтэеит.

– Уажэшыта зегь шэапхъа сашьцэа нейны иаазгаз хдыртлааит, – ихэеит.

Иашьцэа нейн ани иааигаз хдыртлеит. Ианхдыртла, адауы даатыорын ажелар нирцэарц дрылагыжьбуа ифеааихеит.

Хэаччия дахыкэтэаз ибжьы иргеит:

- Уаазгаз ара сыкоуп, Хэаччия соуп.

Адауы дыхэхэан аихатэы днахьынхэазала, аихатэы шымзи, дыблын, ианаауижь амца агэта длалахан, длеикэыблы дцеит.

Аихатэы аныхьшэашэа, Хэаччия инапы аакэыршаны длалбаан, ах ипцагы, ималгы, ихэынтқаррагы – зегы иара игеит.

727. АШӨАРГӨЫНДА ДЫШФЫРХАЦАХАЗ

Хацак дыкан, шөаргөындак иакөын. Иара дшөаны дыпсуан. Ихала азкатөарацөкөа адөахьы дыздөылцуамьзт ианааилашөшөлакь нахьыс. Ицхөыс лакөын ддөылызгөз. Хөалцазык, иаалашьцөны, ицхөыс дицны дахьындөылцыз ажөоан кахаа икан, егыуан. Ажөоан доацацшын аепөакөа ианиба, ус ихөеит:

– Аах, анацөалбеит Егри Гагреи амөакөа кызар ишцакаларыз, – ихөеит.

– Уара, уанацөалбеит, Егри Гагреи амөа укуа укоума, ачхөра хөа уздөылцуам, судгыланы усырчхөеит, закөузеи иухөо! – лхөан, ицхөыс даагөаан, аоны дааоналан, аонашө лалыркы дааин длатөеит. Ари куркуазын акөын, ашоура баапсы ыкан. Ари иара адөахьы дынхөит, дыоналмыжьлеит ицхөыс.

– Уаау, уау, уау!» – шихөаз, дшуазыруаз, дшыхазыруаз, арахь дшөаны дыпсуөит, ицхөыс дналышьтуам, Лара ашөкөа лхаркны, дышьталан дыцөеит.

Ари ауазырра даөуп, агөакра даөуп, дгөамцуөит ахырзаман дакөшөеит. Ус ишөит, имшазө апц убахьоу! Ианша, дгөазкын дыкамзи, дамхацөеит. Егы иускан, уи аамтазыхөан, иара жө–запөык иман, иөапаракны иөахөазаарын, амни ижө ргарц агьычцөа ааины итөазаарын. Арт ауха агьычцөагыегьырзымгазөит ари иара уар–уар хөа аухантөарак ашө дадтөалан, до, ибжьы гон до, арт агьычцөагы шөан ажө рзымгөит. Ианша арт агьычцөагы илыкөлан, абнахь ицөит. Аригы, ианша, лабашьа дук иман, надаада днакөиан дыцөеит. Даныцөа, ани илеижьа икылыөоруаз агөакь хөа амц рацөазаны идтөалөит. Амц анидтөала, ианикөтөа, атах хөа абас амц скөысцөит хөа илабашьа анаайкьа, амц ишьит, цшьыноажөи зөжө мцы ишьит зныкььарала.

– Кох, са сфырхацоуп, – ихөеит, – цшьыноажөи зөжөоык ауаа сшьит, – ихөеит, – иахьарнахьыс са сыкөцит, сцөит, – ихөеит.

Дыкөцит, дцөит. Ари дышнеиуаз, ани ауха ажө згыгычрц ионы инөиз абнакны иахьылатөаз, акрыфара ишаөыз дларыхтыгөлөит. Ари илаба надаада ианицөит «цшьыноажөи зөжөоык напкьарак ала изшьыз ауаө соуп! хөа.

Абра абри илабашьа абас анцаны икуп, алаба ду лабашьа дук икыуп. Ант агьычцөа ари ас данырба, ари илабашьа ианыз анырба, «кох, ари митөык иоуп, ханирцөит, умбои!» – рхөан, рыхөгы ымфазакөа

акәак хәа иасны ирхан, арт ыкәпны ицеит. Иара длатәан изхара ифеит, егыит, ант агыычцәа ирцәынхаз рхәы мачхәызма. Акрыфаны, егыны даагылан дышнеиуаз акәымкәа ахак иаштәкны дтанагалеит. Ах иаштәкны дахьнеиз арт ауаагы (агыычцәа) уа инеины итәзаап, арт ирханы ицаз, ари ижә згыычырц ауха иашьтәз. Уртгы уа итәан. Иахьтәаз нас икарцоиз. Ари пшынфажәи зежәфык зшыыз хәа илаба иануп, ари еипш ахацара зуз уа днеит. Ари еипш ахаца, ахаца бзиа данитаа, ах ихәы цәыригеит, егыит. Убра дара рааигәарацәкәа абжъас амазаап, абжъас, баапыск, ауаа ирцырхаганы егыны, абжъас амазаап. Ари ах иґы хатыр икәрпан, егын ауха иархәеит, абас, абас, абас, абра уацәы азын уахтаууп, уара уеипш ахаца гәгәа данхау, абри абжъас акны уара уахтауыуп хәа иархәит апшәмацәа.

– Оуа, оуа, оуа! – ихәо далагеит иара дшәан.

Ари ас ихәо даналага, абжъас азы дмакаруаз цыыршьеит апшәмацәа.

– Аа, ари цабыргынгы хаца гәгәак иоуп, жәбама! – рхәо иалагеит.

Ауа уа дыкан. Адырфәены ианааша, ала рыманы апкао хәа абна илалт. Абна илалан ишынабакәу зегы анахь, арахь ала цырган ирулакь амни абжъас иааиуазаргы иааиуеит ахьыргәахәуаз (ани хаца гәгәан усгы до!) ани уа днаган ддыртәеит. Ари уа днаган дандыртәа, дшәан хыхь цла хапачашәа акы ыкан, хыхь амни атла хапача дхалан дыкәтәеит. Уа дышкәтәаз ани абжъас ала илырцеит, агәакь хәа ирханы ишааиуаз, абри дзыкәтәаз атла ацакацәкәа инеин итәеит. Ари данлахәапш, дшәан, ипсы мацхан, агәакь хәа далыорны абри абжъас дакәхаит. Абжъас данакәха, апырцәкәа ааилагуаны икын ишьапы адиргәгәалт. Акәак хәа иаша ирхан даманы идәыкәлеит абри абжъас. Арт ажәларгы хытны ари абжъас иашьтамзи, еигәныфын, иакәшеит. Ари ауао дшәаны атла далыорны дакәхаит рхәаз цушьома, абжъас икит рхәеит. Ажәлар еизеит, ари хыхь ибжъас дакәтәоуп, ауао аза ду даманы ицоит, апырцәкәа икыуп иеыргәгәаны. Арт ажәлар ахьзап лабала-ламсыла акәак-чак хәа иасуа иалагеит.

– Уара, ус кашәымтан, зынза ишәымшыын, апсы штоу ах изысгароуп, – ихәеит иара. Ипсы анилала ихәо умбо!

Ирхәынчан ирыманы ах иґы инеит. Илеизар, ари абжъас икит, уара! Анахь дшәыргәындоуп хәала шыта!

– Кох, ари иеипш ахаца бзиа, – ихәан ах ипха диитеит. (Ах пха запәык диман). Ипха диитан, егын ус ишыказ аибашьра цысит. Ускан

ус акэын ишыказ кыта кытала еибашыуан ауаа. Иаххэап, абри Көтол акыта Тамшыаа ирабашыуан, Тамшыаа Цыгярдаа ирабашыуа, абас айбашыракэа рыман.

Абри аамтазыхэан айбашыра хамоуп рхэан ах ауаабы дизаарыштит. Ари ахацагы избахэ рахэхан уаа шөык напкыарак ала изшыыз, абжыас баапс зкыз хэа. Ари ах дпцхейт.

– Баба, иахызын ауп узыстаху, – ихэейт.

Өы-гэгэа дук длаган длакэдыртэейт, дейкэыршэаны ар ицырцейт. Еибашыра дцоит ари ауаа уажэы.

Ари аеы-гэгэа дакөтэан днеиуейт, аха аеы атэы хэа акры идыруа-ма?! Дышнейуаз цла наак даднагалан, абас амахэтагы хижэейт. Иа-разнак икыджэаны игейт. Уи амахэтагы ус икыуп, абас икамыжкэан икыуп. Ааи, до, ар агэак хэа иман дцоит. Уаха еибашыра кампазакэа, азэгы дтамырхазакэа, даушла иршэаны мацара рагацэа шынейба-ку зегы пхейцейт. Даргы (агацэа) ари избахэ анрахэ, ишэан ице-ит ирханы. Уахынтэи дхынхэны данааи, «сахрагы уара иумаз” хэа еихэейт ах. Ипха диимтахыаз, уажэы иахрагы иитейт. Уи анаосан ари дшэаргэиндоуп хэа аоныка дназмышытыз цыххатэи ипцхэыс избахэ лахает. Ари дахыкоу еилылкаан дааит. Иара дахыкоу снейроуп лхэан, аха ус аламала дызнейуама, акарулцэа ахагылоуп, ус аламала уаа днарыштызом.

– Снашэышты абаапсы, – лхэейт.

– Моумоу, икалом, – рхэейт.

Ари ианылмуза, акарулцэа ыццэака иара икны ихалон адырра иртейт.

– Уара, абас ауп икоу, цхэыск дгыацэы-гыацэуейт, уара укны дааир лтахуп, – хэа иархэейт.

– Даашэышты! – ихэейт.

Днарыштит.

– Уара ацаццы, уара ашэаргэинда, абра уабаанагеи? – лхэейт.

– Бара ибгэаламшэазои Егри Гагреи рыбжыара амөа кызар иахэтаны ишыказ анбасхэаз, ибгэаламшэазои? – ихэейт.

Ицыба абас дылтапшын, инапы азна ацара аатыхны, инаганы илитейт.

– Абри бара бхы аланыкэыбгоит, нак быспырцны бца! – хэа леихэейт.

Днеицырцны уигы нак лыоныка дцейт. Иара ах итыц аниоу, ус-

гы уа даанхеит. Ах иеипш, иаргы дынхо-дынцуа, абас қыф иманы, агәыргыра иманы дкалеит.

728. АПСУА ЧЧИЕИ АДАУИ

Такәажык дыкан, чкәына зацәык длыман. Амала ани ачкәын дшәаны аоны дыздәылтцомызт. Дшәон цәгыала ихәеит. Иан умшәан лхәеит, анс лхәеит, арс лхәеит, аха димыхәеит. Лкәйткәа, лыкәчарақәа абгахәычкәа ирфон, аха иара дшәаны абгахәычкәа изшыуамызт. Иан лгәы ппәазеит.

Ари иан енак даалаган акәакәаркәа калцеит. Шыла хәычык амакәан илталыпсеит, ашәазак калцеит. Иара дааин длыхәацшуеит. Илулакгы абарцахь дналыцхьан, афырхәа лара даагыжын ашә аркны, днеин дцеит. Иара дгырт, дгырт, дгырт, аха иага иундазгы дыоналмыжылеит. Илырхиаз имакәан азазгы, аачагы тан, абарцағы атзамц иадкнахалан. Аонутка данзыонашыла, амакәан аакнихын, икәакәа иоыкәитцан ддәыкәлеит. Дшәот, дзызот, аха уаха царта анимо ддәыкәлан, дцо, дцо ашарккараз 3-дук дынхыкәгылт. Дахныкәгылаз нырцә даныкәыпш, адауы даахыкәгылан дибеит.

– О, уара, апсуа чча, уааины азы сырға! – хәа ихәеит ихәеит ани адауажә.

– Моумоу, сара узга сыздырам, аха адауажә, уара уааины сырча! – ихәеит апсуа.

Убри аамтазы адауы игәахы ааибакын, длышьтасын, хахәык аашьтихын, иааилаиргәгәан, апәцәахәа азы алихит.

Ари уи аниба, длеихәткәыкәлан, имакәан ашәаза аатихын, ашәаза ааироан, азы лалихит.

Адауы длышьтасын даеа хахәык аашьтихын, ашыла еипш ихәашхәаша илкеипсеит. Арии апсуа чкәынгы имакәан дылталан, ашыла аатиган, хәаш–хәаша илкеипсеит.

– Ках, арии аумакиакәзаап, – ихәан адауы агәарахәа азы иеаатаижын, даарит. Апсуа икәакәа дыыкәиртәан, азы дыригарц иғынеихеит.

– Хаи, уара, зака уласузеи! – ихәеит адауы азы агәтаны днеиуаны.

– Ажәоан амаа скуп, сеаусышьтуам акәымзар убга цыспәоит, – ихәеит апсуа.

– Хәычзак уеааужь! – хәа ихәан ихәеит, апсуа имакәан ағы инапы лтеитцан, иааз аатихын, иааиган, адау икәакә иалеитцеит.

Адау икәәкә азаз аналала, имыхуази.

– Кох, кох, уеышьтых, уеышьты! – ихәеит.

Азаз адауы икәәкә иаалихын, иңаба илтеицеит. Ари азы дныриган, диманы адауы ионы длеигт. Аены шыбыжымтан шаанза «Аа, аңа уалт, аңа уалт!» – ихәеит. Адау иоуп изхәо.

Адауы апсуа диманы иеыөеихан, аоакәа ахуауаз длеиган, «Абра утәаз, сара сцаны аеакәа аасцоит, ианааилак, икы», – ихәеит адауы. Адауы дцан аеакәа абна илцаны иманы иәанааиха, ари апсуа чкәын дахтәаз дшәан цла гәаоак дталт. Ацла гәаоа дахтәтәаз чынчы хәычык ибан, амни ачынча хәычы даамцасны икит. Ус адауы дкылыөры даакылст.

– Хәи, уара, ант ипхацаны иаасышьтыз аеакәа умбазеи? – ихәан апсуа диазцааит.

– Урт ирылухузеи, жәоан икәу ахыскыз умбои! – ихәеит апсуа чча.

– Хәи, ари ахәчынза абахахәо?! – ихәеит, аха ари иңыруа икит, митәык иакәцәкәзаап игәэхәын, уаха илаөымткәа, длагыжыын дцан, аеакәа икын иман даакылсит.

– Уца анахь, мөкәак аага, амца еикәэхцан! – ихәеит адауы.

Апсуа иеыөеихан, ацла изыцхузма, изышьтыхуазма, еизааигәаз ацлакәа ахгылаз днеин, руак доыхәнан, рыкәцәкәа еилаөеихәан уаа даапшит. Дыказам, дыказам, дыказам. Ари дабакоу хәа адауы иәааихан данааи, апсуа ацла акәцә дыкәтәоуп.

– Узеуи уара уа? – ихәан адауы.

– Ак назгар ихазхом, арт шеибакү иааидыскылар мчыбжык акара ихазхоит, есымша хауама хәа схәан рыкәцәкәа реидәхәалара сәеуп, – ихәеит.

– Оохх! – ихәан, адауы днеин, ацла аатцхны иманы дааин, имажәа кәаханы иеҳәеицеит амггал изырц. Имггал анзы аамтазы уцаны умггал ааугароуп хәа ихәан ихәеит, ддәыкәицеит ихәеит. Апсуа днеин амггал ширххоз акәымкәан, иаахәын икәхаит. Дакит. Адауы дыцшын, дыцшын, димбеит. Ари дабакоу, икаипцозешь анацәалбеит хәа иәааихан данааи, амггал дацажьуп.

– Узеуи уара ара? – ихәеит.

– Уара абра исыхуа иалаган, апша иакызу сыздырам, ипхоуп хәа амггал акәсцеит, – ихәеит.

Адауы длышьтасын, амггал аашьтихын, иман длеин, егыгы дхачхачуа дишьталан длеит.

Адауы гәыгәымк иман, абни агәыгәым апсуа чčia инаииркын, «Абри азна азы аага!» – хәа иеихәан, апсуа агәагәым аашьтихын, иеынеихан ахацшыаеы днеит. Аха ани агәыгәым азна аоы изышьтыхуазма? Дшаматәамыз аниба, жыгак ицшаан анышә ажра далагеит. Уи иеадирхалт.

Ани данимбаза, дишьталан даннеи, ани агәыгәым иитаз уа итагылоуп, иара анышә ажра даәуп.

– Узеузеи? – ихәан адауы апсуа чčia диазцааит.

– Уара ари агәыгәым исутаз азна назгар, уара иузхазом, сеитаахроуп, сцо, саауа сыбжызаауама? Уи аткысгыы ахацшыа шейбгоу итхны иназгар, хәхтәоу иаатшыны ихәжәлап, – ихәеит.

– Хәи, ас шцакауцеит?! – ихәан, адауы днышьтасын, игәыгәым ахацшыа илтшыны, азна аоы аакацаны иеааихеит.

Иааин, илатәан акрырфеит, акрыржәит, егыт. Ашьтахь ари акры злоу уаоызаап ихәан, адауы апсуа аацәак азна ахы наганы иитт.

– Абри ахы устоит, аоныка уца, ухы иархә, – хәа еихәеит.

Ани апсуа чčia аацәак азна ахы изышьтыхуа дыказма. «Хәа, хәа, хәа!» – хәа ихәан ихәеит, акыр–кырхәа дааччеит ихәеит.

– Икалазеи, узырччои? – ихәан адауы апсуа диазцааит.

– Аах, анык дсымоуп, абыржә абри ахы уманы унеины агәарае ул-бандаз дызбаукәхшарыз, ахырзаман, азаман лымшха улбарын, – ихәеит апсуа чčia.

Адауы ари аниаха, длышьтасын ахы зтаз аацәа аашьтицаахын, «Амоа удыруоу?» – ихәан, «Ишпасзымдыруеи!» – ихәан, еиманы реаархан апсуа ионы ааигәара адәаеы инеит. Рыпсыршьарц иаангылт. Адауы иаатәа лкаижын длықәтәеит. Ицшуа иаатәеит.

– Уажә хәицны хнеир дшәоит сан. Са сызт хәа дыкоуп. Сыпсы тоуп хәангыы дыкам. Са сөеины адырра лыстоит, нас икоу зегы ласхәоит, – ихәеит апсуа чčia.

Адауы уа дтәоуп, егы дыкәлан дцеит иан лахь.

– Сан, абас ауп икоу, даук дсыцаауеит, данааилак, бикәша, биззатә, бнапы ыргыжь, бшыапы ыргыжь, аацәак азна ахы дацоуп, инаганы ишьтеитцан. Цытк антцлак, нан, амла хакит, хәчык хәатца хәа схәоит. Ус анысхәалак, нан, ишәәсцо исымоу уи ауп, жәаха уанцоз адауцәа иушьыз руазәы ивароуп исымоу, уаха егьсылшом хәа, абри хәа, – хәа иан илеихәеит. (Апсуа чčia имч мачын, аха ихы еикәшәан, умбо!).

Дцан адауы дааигеит. Иан адауы дикәшо, диззатәуа, диеигәыргыаны дипылт. Дышьтыпоит, дытропуеит, азамана лымшха.

Пытк анаап, лычкэын даацэажэан, «Сан, амла хакит, ас хабзыпшуа хтэазауама, акы нахзакабымцзои? – ихэеит.

– Уан рыцха, ишөөасцари, жэаха уанцауаз адауцэа иушыыз руазэк из-бжак ауп инханы исымоу, асасцэа сыман, егы изыбжак урт ирөасцеит, уи абашэызхо инхаз, уи ауп исымоу, – лхэеит иан.

Ани анс анылхэа, адауы дахытэаз дшэан, «Уха!» – ихэан, доацыорын, апкао хэа агъгъа-апцахэа дышөеиуаз акэымкэа абгахэычкэа оба ааипылеит.

– Уабацо? – хэа адауы иазцааит.

– Сабацауа аума, абас, абас, сызыкэшэаз, адауцэа зфуаз сикэшэан, сицэыбналаны саауеит, – ихэеит.

– Аа, закэызеи иухэо, ани адауы дифуама, дшэаны чхэра дызцома?! – рхэеит. – Иан лкэыткэеи лыкэчаракэеи хара инхартэахьеит, аха дшэаны дхалакысуам, уара уфара ани изыгэыгъуа дыкоума?! – рхэеит абгахэычкэа. – Арахъ уаала! – рхэан, адауы даадыргыжын, ишъталан рөаархеит.

Адауы апсуа ионы дазааигэахо даналага, апсуа днацшыны даниба, апсуа өитит ибжы неитцыхны.

– Хай, абак, сан уажэшъта ибыбаргэи, хкэац нцэеит, шыбыбжон жэаха ишыыз адауцэа ирцэынхаз даауеит, – ихэеит.

Ас адауы ианиаха, абгахэычкэа нак–аак ивагыланы иааиуаз иааникылан, ишыны инкапсаны, еес, узцаргы уцала хэа дыцбыбны дылтахэаша абнара дласны дцеит.

Абас иааилгеит.

729. ХӨЛАТӨЕИ АДАУИ

Хөлатэа хэа дыкан. Ахэа дылатэан иахэа хөлаанза, днацысны акы иуа-мызт, ашө акынза днеиуамызт. Иашыцэа уаа бзиақэан, уаа хандеицэан, анс рхэеит, арс рхэеит, аха ани ана ахэа дылартэаны иныкэгара ргэы цнацөеит. Уаха хэарта анимоу, ашыла пытк имакэан. Итарпсеит, ашэазак иртан, «Абри мыөаныфас ига, уахдыртцны ухахынахоу уца, – хэа иархэеит. Дыш-неиуаз азы дныөепынгылеит, азиас ду. Нырцэггы убри аамтазы адауы дааөепынгылт.

– Хөлатэа! Уааины азы сырга акэымзар, цэггала укасцеит! – ихэан өааитит адауы нырцөынтэи.

– Адауы! Уааины уара сырга акэымзар, уара укасцеит цэггала ихэеит, – Хөлатэа.

– Уааины сырға хәа уасымхәеи уара! Акәымзар, абас уҕасдоит! – ихәан адауы хахәык ааштьихын, иркәычын ашыллеицш ирхәаш-хәашаны икаицсеит.

– Уара уааины сырға акәымзар, абас уҕасдоит, – ихәан Хәләшәа имакәан инапы нтишьын, иркәычны инкаицсеит.

– Адауы! Уааины уара сырға акәымзар, уара уҕасдоит цәгәлала ихәеит, – Хәләтәа.

Уааины сырға хәа уасымхәеи уара! Акәымзар, абас уҕасдоит, – ихәан Хәләтәа имакәан инапы нтишьын, иркәычны инкаицсеит.

– Уааины сырға хәа уасымхәеи, акәымзар, абас уҕасцап, – ихәан, адауы ахахә ааштьихын, иааимларгәгәаны ацәцәахәа азы җалихит.

Хәләтәагыы имакәан ашәаза аатихын, иааимиргәгәан, ацәцәахәа азы җалихит. (Хахәушәа иирбоит, умбои?).

– Кох ари уамак иакәзаап, – ихәан, адауы азы иеыотайжын, даан, Хәләтәа ибҕа дныкәиртәан, диманы ддәықәлеит.

– Уара, иабахәа, укаамеҕыз цысшьон, уласызаап асҕак узырласы-зеи? – хәа ус ихәазаап адауы азы агәтаны днеиуаны.

– Ажәоан скыуп акәымзар, иаусышьтыр, убҕа сырхәап, – ихәеит Хәләтәа!

– Иаушьтишь даба! – ихәан адауы, Хәләтәа имакәан азаз изтазаарын, иаатихын, ишилшоз аҕацәыхәа адауы ихәда дахыкәтәаз иалеицеит.

– Аа, икы, икы, икы! Ажәоан кы! – хәа адауы даныхәхәа, Хәләтәа азаз аалихит арахь...

Ари адауы дыригеит аз нырцәка.

– Уаала, шәарыцара хцап, – ихәеит адауы.

Ани дыгәгәамзи адауажә. Ари Хәләтәагыы дыгәгәоу цыишьоит. Шәарыцара ицан, цъара дганы Хәләтәа диртәеит. Иара абна дылалан, ашәарах цхеитан, ахәақәа, амшәқәа ухәа шеибакәу зеггы аддыхәа еибарыюны идәықәлеит. Ант аауашәа аниба, Хәләтәа дшәан, сырфои-ит ихәан, ацла дықәлеит. Ацла дшыкәтәаз акәымкәа, ацыс ааины иқәтәазаарын до, инапы неикбан, ацыс икын, ацәы иахаркыакыаны ишикыз, адауы дааит. Ари ани адауы ицхайтаз ашәарах, агыгшәыг икуа дыказма, зеггы ивеибахәа ицеит.

– Иҕауцазеи, иукузеи? – ихәан адауы данизцаа, «Ашьапы зцаз ро-ума, сара ицыруаз скит!» – ихәеит Хәләтәа.

– Са саагылоит ара, уара уца, ашэарах пхата! – ихэан адауы, ари дцан длашътала–аашъталан, ипыхъашэақэоз акык, ѳбак пхеитцан, адауы ииркын, ирыманы адауы ионы инеит. Акэац ржэит, егыт.

– Уцаны афы ааган! – ихэан адауы, Хэлэтэа айрыз итаны ахапшьатрахъ ддэықэитцан, Хэлэтэа ахапшьакны днеит, афы стоит хэа даналага, дыхбыкын ахапшьа дтахаит нақ. Хэлэтэа ахапшьа дтахан, дызсо афы дхыуп. Ари данимбаза, адауы днеит.

– Икауцозеи уара, ара узтоузеи? – хэа диазцааит дызсо афы дышхыз аниба.

– Ахапшьа афы зақа узтоу ззарц сталеит, – ихэеит Хэлэтэа Дытихын, аоны дааиган, акрырфеит, егыт. Ейха зфаз рхэан, «Са исфеит ейханы», – ихэеит адауы.

– Уара иейханы иуфазар, ханышьтало абаѳқэа ейханы изахэёыкыкыо даабап, – ихэеит Хэлэтэа.

730. ЦӨАЦӨМАЦЬ ИЛАКӨ

Ахшара дызмамыз азэ дыкан, Цэацэмаць ихзын. Ёнак Цэацэмаць адауы дитааит. (Дишьырц акэхап дзитааз). Адауы дааит хэа аниаха, Цэыцэмаць дшэан алыгэра дыкэлеит. Адауы днеин днаитцагылт.

– О, уара Цэыцэмаць уоума уа икэтэоу? Узлакэлазеи? – ихэан адау дизцааит.

– Ачанахқэа ейхаргыла, ейхаргыланы срыкэланы схалеит, – ихэеит Цэацэмаць.

Адауы ачанахқэа ейхаргыланы сыкэлоит хэа далаган, ипыххаа икаижын, даманы тақа ахэарахэа икахаит.

Ари ашьтахыгы адауы Цэацэмаць диқэамцит. Ейта таха иимтеит, алыгэра узлакэлаз соухэароуп хэа дыхтеикит.

– Айрызқэа, апқалқэа ейхаргыла, ейтаргыланы срылакэлеит, – ихэеит Цэыцэмаць.

Адауы даалаган айрызқэа апқалқэа ейхаргыла, ейтаргыланы срылакэлоит хэа далаган, аха иамуит, деитакахаит. Айрызқэеи апқалқэеи ейлапыххаа икаижыт.

Ани адауы Цэыцэмаць апсуа чча хэа дицхъазеит. Аха иабақоу ари алыгэра дшыкэлаз изеилымкааит. Ейтах диқэамцит, узлакэлаз саухэароуп хэа дыхтаикит.

– Сызлақөлаз аиашаңақы утаһызар абас ауп: аиха пөы амца илақәцаны иршны, убри икапшыза ианшы слеи слахатәан сахаңиуа сықәлеит, – ихәеит Цәәцәмаць.

Адауы дылкылсын амца агәакь хәа еикәцаны, аихаңы ду лақәцаны икапшыза иршит. Нас иеааилихын уи аиха пөы ршы сахаңиыны сықәлоит хәа дшағыз уа уи аихаңы длахаблы дцеит.

Ари кәлеит хабицара, пшьбицара рапхьа. Цәыцәмаць абас адауы ди-игеит. Цәәцәмаць адауы данишь ашьтахь дылбааит. Ускан ауаа маңын Цәыцәмаць агәылацәа имамызт иааигәаз. Енак иара х-оык ауаа итааит. Итааз руазә Хәыцхәымжә ихьзын, егыи Хыкәтаңь ихьзын, ахпатәигьы Тәыцшьахәар ихьзын. Арт Цәыцәмаць цьара акы ихәарц ртахыз имаз имырхырц ртахызу седруу. Ари иара иеы ишыказ енак мөык аахған, уск аауп рхәан абна инылалейт. Ишненуаз Тәыцшьахәар итәыцшьахәаркәа хитәейт. Хәыцхәымжәгы акыр шифоз хәыцк ааихәлашәан дыпсит. Хәит, исыхьзеи, арт сашьцәа шпанцәеи ихәан сцәуоит ихәан Хыкәтаңь ихы даасын ихы пены илкайжыит. Иаанза шәымнеиааит, саргыы дара абыржәы анышә иатаны саауейт.

731. АПСУА ШӘАРЫЦАӨ АДАУЦӘА ДШЫРИААИЗ

Ажәытә дынхон цсуа шәарыцаө бзиах. Ари ашәарыцаө шыжыым-танк иеааибитан шәарыцара дышцаң еиңш дцеит. Ари дшәарыцо абна дшылаз адауцәа дырбейт. Данырба, иааицәажәан ашәарыцаө дыркиит. Дрыманы мацуоыс рыоына дыргеит. Ари апсуа шәарыцаө икайтаңағышыоз, адауцәа данрымпыцашәа, ирхәоз кайтаңағышыон.

Адауцәа ашыжь игылан шәарыцара ицон. Ари апсуа дгылан мцак еикәицон, мөык ааигон, абри акәын ус дус имаз. Уаха каңатәы хәа акгыи идырцомызт имч маңуп егь илшом хәа. Арии ашәарыцаө игәы ионапцәейт адауцәа рыонакны. Ус дыбналар ашәитышәи днарышьтуамызт, дыркуан, дырмпшаауази. Уи идыруан иаргыи. Арии хәмеханк адауцәа шәарыцарахьынтәи рыоны иааит. Иааазар, рмацуоы илахь еикәышышы дтәоуп.

– Иухьзеи ура ачча? – рхәан еибарччейт адауцәа.

– Исыхьзеи шәымбой сыңхызкәа баапсуп хаазкәылаз, акы сышәңагоит, – ихәейт.

– Изакеызеи уара аччаи узго, умшэан акгы уагом, – рхэеит адауца.

– Сзыцэшагэышьои, сара сагаргы егъаурым, аха сыцхызкэа злакоу ала, шэаргы шэсыштаргалар хэа сшэоит акэымзар, – ихэеит апсуагы.

Адауца ари ихэаз иааитанаргэгэеит, аха икарцоит. Шыжык адауца шэарыцара ицеит. Дара шэарыцара ишцацэкэа еипш ари апсуагы доагылан икацан имаз ишэаоакэа наишьаитцан доыкэцны дцеит. Адауца рыоны ааигэара ианааи, арт аштакэа рбеит, иргэамцхеит. Рыоны ианааонала, дабакоу рматцуы, дыказам. Адауца ицбаршьеит. Нас инеидтэалан ус рхэыцт хакэцпроуп харгы, мамзар арии аччаи дызгаз аар харгы хакэнагоит рхэеит. Абас рызбан икэцын, рхы ахынхаз ицеит, иахыцаз седроу.

Абас апсуа шэарыцао хшыола дыриааины адауца дрыцэеит. Абри аштахь ауп рхэеит адауца рцарта хэа уаоы изымдырзо ианыкэзааз.

732. АЦСУЕИ АДАУИ

Апсуак дыкан. Амни апсуа имоаныфа: ашэ, ашыла ухэа иартмак итацаны иаашьтихын, ныкэара ддэыкэлеит. Дышнеиуаз адау дипылеит дипылеит. Ари адау даницыла, ицэымыгхеит, аха дипырцып хэа укоу, адау адау иоуп.

– Узустада? – ихэеит адау.

– Сапсуоуп? – ихэеит апсуа.

– Уабацо арахь?

– Сабацо умбо ахшыо аагара сцоит.

– Ахшыо абакоу, иабаауго?

– Дгыли жэоани ахьеивцоу икоуп ахшыо зака утахыу, убра саны иаазгот, – ихэеит.

– Ыы, дгыли жэоани ахьеивцоу уара узнеиуама?

– Сышпазымнеиуеи, уахь сцалоит, саалоит, уажэадагы акырынтэ сцахьеит, аха уара узустада? – ихэеит апсуа.

– Сара адау соуп.

– Нас уабацо арахь

– Ныкэара сцоит.

- Уныкәоит, аха уахныкәо иааугозеи, узышьтоузеи?
- Абри уара уеицш икоу ауаа ҕахәаны иаазгоит.
- Ус акәзар, ас хаацнеилап ҳаицны.
- Азамана! – ихәеит адау.

Адаугы апсуагы еицны ишнеиуаз акәымкәа з–дук инахыкәныгылт.
Ари азы ани адау дыруеит, аха ани апсуа дзырзом.

- Апсуа, уара азы утал! – ихәеит адау.
- Моумоу, сара азы сталазом, – ихәеит апсуа.
- Узтамлои?

– Сызтамло умбо, абри азы сынталар, адаукәа зегы рацкыс сеиҳаны
сдаухоит, сдаухар стахым, сшапсуоу сыказар еиҕасшьоит.

- Кох, ус акәзар, са урызгоит, – ихәеит адау.

Длеин апсуа адау длаикәтәан, адау азы дылталт.

Дикәтәан дышнеиуаз, «кох, уара апсуа, акгы указамзаап уласзопе?»
– ихәеит адау.

– Акгы сыкам, избан акәзар ажәоан амаа скыуп, уи аусышьтыр,
сышьтухуеит хәа укоу? – ихәеит апсуа.

– Нас уеизгы хычык илоужы, узеицшроу, ушыхъантоу збап,
– ихәеит адау.

Ани апсуа иеимаазахыга изаз ицбаба итамзи, иотихын, ани адау
икәакәа иоалеицан, адау дарыхәхәеит. «Аа, иахыуказы икы, иахы-
указы икы!» – ихәан дыббоит. Ани апсуагы изаз ахалеицаз иаалихит.
Ус азы инырын иаагылт. Иахылагылаз, ани адау хахәык лышьтихын,
иааимгәаиргәгәан хәаша-хәаша илкааипсеит.

– Апсуа, уара абас ахахә ааиларгәгәаны хәаша–хәаша иузкапсару,
ас акацара улшару? – ихәеит адау.

– Избасылымшо? – ихәеит апсуа. Хлеилап ас ихәан ишнеиу-
аз акәымкәа, адау имырбакәа апсуа ишыла цыриган, инапы азна
аакаитан, хахәык ышьтихышшәа аакаитан, еимаиргәгәазшәа
аакаитан, «иубоо?» ихәан хәаш–хәаша илаицсеит.

- Аа, уи кауцеит! – ихәеит адау.

– Адырфагь еицны ишнеиуаз, адау днышьтасын, хахәык
аашьтихын, иааирыгәгәан, азы алихит.

- Ас улшо? – ихәан апсуа диазцааит.

- Ишпасылымшо, исылымшакәа, ус хнеилап, – ихәеит апсуа.

– Ишнеиуаз адау имырбакәа апсуа иашәаза аацыриган, хахәык
ышьтихышшәа аакаитан, иааилаирыгәгәан азы аалихит. «Иубо, нас

уажэшьта, ахахэ уара иуеицэамкэа азы шаласхыз?» – ихэан апсуа, «Аа, избеит, уигыы кауцеит, молодец!» – ихэеит адау.

– Уажэшьта ак хагыуп – ихэеит. (Ани адау иоуп изхэо).

– Изакэызеи ихагыу?

– Хаикэпап!

– Кох, аикэпарахь хаиасаанза даеакы хагыуп, убри кахампакэа хзеикэпом, – ихэеит апсуа.

– Изакэузеи уи?

– Изакэу убри ауп, уажэы уареи сареи хабыжкэа закароу злаилахкаара, уара абни инахьхы ахэы акны уцаны акэу–кэу хэа ыты, сара арантэи ыстуеит, нас убас ала еилахкаап уара уакэу сара сакэу еиха зыбжы дуу, – ихэеит апсуа.

– Ибзиоуп, – ихэан адау ахэ дахыыоафалаз доалкыан дцыхаа дцеит. Апсуа адау дцыригарц итахымзи, уи ала дааилгеит.

733. АҢАХМАДЕИ АДАУИ

Лагажэык дыкан. Уао димазамызт, рыцха. Дзацэын. Өнак цъара усуртак, хныкэгартак сауазар хэа моакы дыкэланы дышцоз, з–дук акны днанагеит. Уи дызмыруа, сышпарр хэа днацшы–аапшуа дышгылаз, абна гэгэаны иаман азы ахыкэан. Адауы абна даалцит.

– О, уара, апсуа, уабакэнагалей арахь, уабацо? – ихэеит адауы ари алыгажэ даниба.

– Сабацо умбои, абри азы нырцэка сырыр стахыуп, – ихэеит апсуа тахмада.

– Нас узгылоузеи, узынацшы–аапшуази, узмыруеи? – ихэеит адауы.

– Сталар азы тасырбоит, убри азы сталом, – ихэеит апсуа.

– Ус акэзар, уааи ара, сызкэа укэтэа. – ихэан адауы ихэда дыкэиртэит.

– Уыу, уыу, апсуа чычиа! Шака уласузеи? – ихэеит адауы.

– Ааи, аллах, сласы акэым, ажэоан амаа скыуп мамзар, абра узаасыркэрылон, – ихэеит апсуа.

– Да иааушьти мацк, – ихэеит адауы.

– Ари апсуа рыцха азаз ицыба итазаарын. Иаатигон, адау ихэда акацэыхэа иналаиршышьит.

– Ыы, аллах, аллах! Икы уара, икы, ажэоан кы, ажэоан, – ихэеит адауы. Апсуа изаз аалихын, ицъыба интеитеит. Ус нырцэка инырит.

– Уашьта да, уареи сареи ххачара, еиха игэгэоу деилахкаароуп, – ихэеит адауы.

Адауы длышьтасын, хахэык аашьтихын, иааилаиргэгэан, ацэцэахэа азы алхны инкеитеит.

– Ари алыгажэ рыцха анс изыкацо дыказма. Цъара амла дакыр, хэа моаныфас шэ–сак ицъыба итазаарын, иашэ–са аатиган, ахахэ зшэышьтихы катаны, иааиргэгэан, ацэцэахэа азы аалихын, иркэычны илкаипсеит. Адаугы изгэамтазеит ашэ шакэыз, ари иикыз хахэыз цъ–ишьеит.

– Аа, маладец, маладец! Гэгэак уакэзаап уара, – ихэеит адауы.

Арт афырхэа еицны реынархеит. Ишнейуаз акэымкэа ари адауы бажэк аашьтихын, иааиркэычын, хэаш–хэаша иныкатаны инкаипсеит. Апсуа чча ча ыытк моаныфас ицъыба итазаарын, иаатихын, ирхэаш–хэашаны инкаипсеит.

– Оо, маладец, маладец! – Уара гэгэак уакэзаап, – ихэеит еитах адауы. Ипибашэоит, умбои! – Хайфызцэоуп уажэышьта, иахьарнахыс хаицныкэалап, – ихэан адауы ари апсуа лыгажэггы иарггы еманы реылархеит.

– Икоу удыруама? – ихэеит адауы пытк ианынаскъа.

– Аа! – ихэеит алыгажэ.

– Сара абнахь сцоит, сшэарыцоит. Уара санааиуазы амгьал зны исныриа, – ихэан аплакь наган амца илакэижьбит. Ари адауш ипцлакь мац–сачк акэхарымызт. Иара абнахь дцеит. Аплакь амца иахыкэитцаз ианшы, алыгажэ рыцха аплакь амца иакэсхуеит хэа даннеи, иаахэын инаикэхан дацахеит. Ани дзатыцуа дыказма!

Адауы абнахь дахьцаз акы ишьын, иеидара акэац, иманы дааит, имгьал зуп шыта хэа дгэыгуеит. Дыцшын, амгьал абакоу, алыгажэ рыцха аплакь дацажьуп.

– Икоузеи, иухъзеи, уара? – ихэеит адауы.

– Аа, баапсы, исыхъзеи хэа аума, ахьта сылалеит хэа сыкауп, сыбга акы алакьакъан, абри ршны иадысцар иазеигъуп схэан, иадысцеит, – ихэеит. (Ускан дцэыбылны дыкоуп, аха ани адауы ифы ихэом аплакь дшатахаз, умбои!).

– Уашьта иузхап, – ихэан, иааикэиыхын, ыыц ииаган амца илакэижьын, иеыцны иршын, амгьал изит. – Уареи сареи реиха игэгэоу уажэы акрыфараеы иаабароуп, – ихэеит адауы.

– Ааи, дад, сара аоны аоныка стэаны акрысыфазом, абрахь марда хыкэк акны стээзар ауп гьамала акранысфо, – ихэеит атахмада.

– Ибзиоуп нас, уаала, – ихэан, адауы игэабалаа ду азна акэаи амгвали иманы марда хыкэк акны илеин, илатэан акрыфара иалагеит.

Адау иакара алыгажэ иабаифоз? Акэац маха дукэа акакала иааикэхнт, даацха, аацханы, ифазшэа аакацаны, нас ирббаза иршэны амардахь икаижьуа далагеит. (Абафкэа ракэушэа кайтцон). Ани адауш иакэзар ажэжэа–жэжэахэа даханы акэац фара даеуп. Аха иалаухи, ара акрыфараефгы апсуа ччаа «диааит».

Ари ариакара акэац анифа, егы, адауы ипсишьарц дахьныкэиаз машэыр ихьт. Алыгажэ даршэын, алыгэра дыкэнажыт. Адауы дааеыхан, «икоупои, ура, уа?» – ихэеит.

– Икастозеи акэым, абри ахэыблы лалбааганы ухэлымшэы итастцит – ихэеит атахмада.

– Ках, абаацсы, ари нахыс уаха кастазом, арахь улбаа, арахь, – ихэеит.

Аха алыгажэ ихала ана дзылбаауа дыказма, адауы инапы наргзаны, алыгажэ имахцэ данкны длалбааигеит.

– Уажэыштыа уаала шэарыцара. Уара амфа тшэаракны угылаз, сара абна соылаланы иаазбо зеггы илцаны иаасцит, абра инкылала, иумышьтын, – ихэеит адауы.

Ани алыгажэ рыцха ани адауажэ иааицо ашэарах хырзаманкэа изынкло дыкоума. Ара цла дук гылоуп. Акэк хэа деихан, ацла ахыцэкэа дыкэлеит. Алыгажэ ацла ахыцэкэа дыкэтэоуп. Ари адау иибаз зеггы абна илцаны дааиуеит. Ари агэгэахэа зеггы ицыорны ицит, акры изынкыло дыкоума, дшэакыаны ацла амахэ харагы дыкэтэоуп.

– Аа, уанацалбеит, икауцо закэызеи, арт зныумкылозеи? – ихэеит адауы дкарамео данааи.

– Аа, уанацалбеит, арт акакала искуеит хэа саеума, абри апла ыцхны ирылажыны, зныккьарала инсырцэцит хэа, – акэын сызфыз, аха исыцэеит ишубо, – ихэеит апсуа ччаа.

– Улбаа, улбаа арахь, – ихэан адауы, даалбааиган, уи нахысгы уахь диман дгэаран.

Ари ахэчы дхамоуп, ахэчы илсырцан, абра илхэон. «Агэла амагнитафон ианылцон, абра зеггы адеизаланы иазызыроуан, акыркырхэа иччон.

734. АПСУЕИ АДАУИ

Апсыуак даара оо шәеоны дықан. Аха ессы-оха дахтәоу ус ихәуан:

– Еҳауои оха Еғһаи Бзыци ахеилалуа иказаалагь закәйтә рахәузишь шәеижьымтан иааицарыз.

Ус ехәа акәым, ус уажә акәым, ус есымша ихәуан. Адәахьы [.....]дандәылцуа ипхәыс дицымкәа ашә дызхыцуамызт. Знык ус луит ипхәыс: длалаган ашә апхәа ихылшьит ахьатры ашыла, амгьал, ашәазак тацаны. Ахьатры амцан ихылшьит ишәакьы икантыруази. Ауа ашьталара аамта анааи, баалашь бара хандәылцын ихәит ипхәыс лзы.

Адәаны дахьгылаз адырәагь ус ихәеит:

– Ее, еҳауои, оха Агьртәытә амәа зкызаалагь иоузарызишь.

– Ҳаи, ахәа, ус укам, – лхәан ипхәыс аоны длыәналаны ашә әалыркит.

– Нын, ахәакәа аауоит бхәама? – ихәан ашә ахәеиәа дласын, аха даузлиехуаз.

– Ахәакәа аауот, бара, слашьты, – ихәан, аха лара Агьртәыла амәа укып уцар лхәан ашә алмыртит. Акыр длыхәан, аха длалмышьтуашәа аниба, днапыршьышыа даакәлан ашә амцаны ахьатри ашәакьы уа ибит. Авырха иаашьтихын ддәыкәылт. Даара хара дцеит.

Амла данакы, ихьатры дылтацшын анцәа иитаз ала хәчык ифит.

Ипсышьаны, агьины дысниуаз з–дук дныепынгылт. Рышьас ара икасарызи хә дысхәыцуаз даныцшы, доук нырцә акәарала даваны длеуан, илабы уи ашә кәата акәын, итарсуа [икын]. Апсуа даниба, даагыланы ус ихәит:

– Ачциа, арахь убааанага? Уааины азы сырға мамзар, абри ахахә аипш азы улсхып.

– Уара уааины сырға, мамзар саргыы абри ахахә аипш усфап – ихәан апсуа имгьал абжа длацханы ифит.

– Ҳаи, ари омак иоупеи, – ихәан, адоуы дааины, апсуа азы дыригеит.

Нырцә ианыр, адоу ус ихәит:

– Уара аранза умшәакәа ныкәара узлаази, уагыззаази?

Апсуа дарак дааикәымхакәа ус ихәит:

– Сыпхәыс аәа ажьы лгәахы пнацәан, исымбац шәарахк ажьы ааугаанза арахь умаан лхәан, сдәыкәуп исубуа.

– Уигьы уашьтан хашьталан, аха ожәы хәчык хфан. Улалаганы, аәакәа арахь икылца, сара искып, – ихәит адоуы.

Апсуа дпан, аха акыр (ауибахуаз) ауааицахуаз. Дшэаны дааит.

– Арт аеакэа псылазамай, – ихэан, дагьуа, дыпсуа дылкылст.

– Сара иаасцуоит, уара икла, – ихэан адоу дааазаны ддэыкэылт.

Агьео ха даныкаа, ашэра ааилазалан, аоакэагы агэыр ха иандэыкэла, апсуа даашэан цлак агэафара дылталт. Дахьынталаз чынчак уа илта-гэаны икит. Адоу иоыза ихабар анимбаза, аекэа даарышталан, обака икит.

Адоу даауашэа аниба, апсуа цлак дыкэлит. Адоу данааи, ани атла длылбааит ачынча кны.

– Уабаказ уара, апсуа? – анихэа адоуы, апсуа ус ихэит:

– Хаи, сахьыказ, агьиз акэмызт, ара уара макьана уааиуеит ха сыказамкэа абри атцыс хэчы збан, искинда сгэахэын, сашьталан, аарлаха искит, дааргы аца збит, аха...

– Ибзиоуп, – ихэан адоуы, длагьагьан, аеакэа акы аца ахихит.

Ирыманы адоу итыпан ишеит.

Акэац лтарцан иржэит, ача лыхэарцан ирзит.

– Уцаны аоы аагы, – [ихэит адоу]. Ао аагара апсуа икэхит.

Аоцара днеин, аха ахацшыа ахы изахымхит.

Лассы данимба, адоут данней, апсуа ахацшыа жыгак аварпуа даеуп.
«Иауазеи?» – анихэа адоуы, апсуа ус ихэит:

– Ххы! Ари исеибгоу иаагароуп, акэымзар, ари аирыз азна хазхома?

– Уи акэзар, ибзиоуп, – ихэан адоуы, ера ахацшы апхра далагеит, апсуа ача ехэык ха ддэыкэицит. Апсуа днеин ача данааха, длацахаит.

Адоуы данааи, икоутдози анихэа, скэакэа скэиоит, ара атцыс санашьтаз хэчык сыбга еивышшэа икалан азы ихэит апсуа.

– Шьта угыл амарца! – ихэан адоуы, ача ера иааехэихт, апсуа деицакы, еицакуа дааогылт.

Ача аапырккан, акэац аатырхын, илатэан акрыфара иалагеит, аха ирфуа еикараны ирфар акэын.

Апсуа длалаган изымфуаз, изымжэуаз ихьатры итеицуа далагеит. Адоуы иапхьа акрыфаны далгеит. Уик адоуы уамашэа ибит. Кранырфа, реынархан апсуа июныка идэыкэылт усыхуа збаит ха [ихэеит адоу].

Аоны иазааигэуа ианалага, апсуа ус ихэит:

– Ожэ сара апаса сцап, амла хакны хакоуп, фатэыкгы сыцшэма иаакалцан.

– Азамана, ихэит адоуы.

Апсуа авырха длеин ипхэыс ус леихэит:

– Сара сцей ожәи рыбжьара доук сикәшәан сицуп, аха дыжьуа ма-
цара сааот акәымзар, сифуоит. Ожә сара арахь дсыцааоит, аха данааи-
лагь, бара бымшәакәаны ус хәы: «Унын! Схаца, сымам ааигәа доу-жьы
сымфацызт, идырны акәзаап дызаауга» Нас ора дыюны дцуот, харгы
ханишьталашәа кәхцап.

– Бзиоуп, – лхәит.

Адоуы ааигәа дсааиз [еипш] апшәма пхәыс ус лхәит:

– Унан, схаца сызкәыхшоу, уара уцей ожәи рыбжьара доу-жьык
сымфакт, идырны акәзаап дсаауга, – лхәан адоуы дагынаихәапшт.

Адоуы «а-х-х!» – ихәан агьөхәа атзамц дласын дындәыкәылт.

– А-а, дцеит, – рхәан, инишьталашәа ныкарцан, адоу рыцха есс, уз-
цуазаргы уцалаха дцеит. Уаха апсыуак дахьбуа цьей дкылсрын.

Апсуа ипхәысгы, иаргы апас аткыс еигьны инхуа иалагит, Ера
шәарацара дыцуан, ипхәыс ахәажәкәа калцуан, ирыкәшәуа чара рзы-
руан, чеицькеи азы ибзианы икан.

735. АПСУЕИ АДАУИ

Апсыуак зны ныкәара дцеит. Хатца гәы иман иара, аха имч мацын.

Дызнеиуаз з-дук дынхыкәгылт. Убри аамтазы нырцә даук
даакәгылт. Адауы ус ихәйт:

– Цшәу! Цсыуа фөык гуоит!

Апсуагы [ус ихәйт]:

– Ффьу, дауы гьаргыашьк ифөы гуоит.

Адауы дзыпшуаз, апсуа апан дахыкәгылаз дибоит. Илахь инапы
надкыланы ус ихәит адауы:

– Уабаказ уара апсуа ччаи?

– Уара гьаргыалашь уабаказ? – ихәит апсуа.

– Сара сныкәот, суаоуп, аха уара узышьтоуз? – ихәйт адауы.

Саргы сныкәот, суаоуп, – ихәйт апсуа.

– А, анасыпда, уара снапы коуа сызнеиуа уаасымпытцашәар, абас
усароак, – ихәан адауы ахахә дук аашьтыхны азы апцәаха илалихт.

Апсуа мөаныфс иман ашәазак, ишәыра иаатихын, ус ихәйт.

– Сара сгәааны сзыкоу уара уааспыхьашәар, абас усыфаот, – ха
иашәаза анааирыгәгәа, ахыз лалцит.

Адауы уамашәа ибыт хахәыз цышыа.

Нас апсуа ус ихәыт:

– Уааины азы сырға уғәғазар.

– Уара анасыңда азы узбасзырмгуа, – ихәан дааталан апсуа икәәкә дыкхәыртәаны иғәаихт.

Адауы азы агәтаны днеиуан еипш, апсуа изаз иңбаба иаатыхны адауы икәәкә иалитт. Адауы дыббын, апсуа днаганы акәры дныкхәиргылт.

– Сара сыргара мариам ха иуасхәар ихауцомызт, иубама?

Адауы аидара икәәкә иалсыз цышыа уамашәа ибыт, иманы идәкхәылт ныкәара.

Адауы ахракәа дырхырорны дахцуаз, апсуа икалт дахынхалан. Шьарда иныкәеит. Адауы инхартахь инеиуа ианалага, ус ихәыт:

– Уара шыбжьон иахфаша азы шәарахкәак хшыроуп, – ха.

Иара данаагыла, апсуа иапхәа дгылашәа аниба, уамашәа ибыт, аха аашьас икайтәаз изымдырт.

– Ибзиоуп, сара абра тшәарак сапыратәот, уара уцаны шәарахс иубау изцаны идәкхәт, ара иаасывалаз ак цап ха умшәан, – ихәыт апсуа.

Адауы дцан шәарахс иказ зегы ипхацаны апсуа дыхтәаз ивицалт. Апсуа рыцха дшәан цла гәаоак дталт. Дахтатәаз хәынцәаркапшык ааин атаз ха дласын, икыт.

Адауы уамашәа ибон ашәарахкәа рцашьа. Адауы апсуа дахыказ данаи, икауцази ха диазцаат.

– Икасцази шәарах иаусхны ак зымбыт, хәынцәыракапшык збан искыт.

– Анасыңда, уара иуаипшыз акы умки, – ихәыт адауы.

– Ахы, уи сара исеипшзааит, аха уара иукозар ухаца бзиапкәыоуп, – ихәан апсуа ихәынцәракапшы ноуишьт. Адауы дыоны длашьталт, аха ахәынцәрыкапшы ажәоа ианакәйтха, иауизкыхуаз. Акәада иғыпашә даакылст адауы апсуа дахтәаз.

– Иубама акышыа зыцгәыз? – ихәыт апсуа.

– Сара тшәарак сапыратәот, уара уцаны ашәарах аацы, ихәыт адауы.

– Зеипшыкам, – ихәан апсуа адауы диманы иғынеихан, ашәарах ивсыз абна иахылалаз атыхәан длартәаны, иара дыхәхәуа абна дылалт, аха адауы дахтәаз ах иауизкацахуаз. Адауы акы ахы даныкхәыпшгәышыа, апсуа акры – зсылуу исырбуоит ха дыон длашьталан ишьыт. Ишьтабжь иацәшәаны игылакәазгыы цытк ишьыт. Адауы иишькәаз ааизганы, апсуа дааипхәан ус ихәыт:

– Арт уара иаахә, сара амәы згап.

– Мап, уара иушыыз уара игы, сара амёы згот, – ихэыт апсуа.

Адауы дазыразхан, иишыыз икәәкә иаакыдцаны дцеит. Апсуа дшәышәуа атлақәа иреихабыз акы днадгылт. Адауы дахнеиз апсуа дзызыпшыз шыарда цыт.

Адауы игёы аныпцәаза дааит апсуа икны, икуцази хагыы диазцааит.

– Икасцази, атлақәа зегыы азахыт, мёы бзиа злытшаз цла збуам, – ихэыт апсуа. Атлақәа рацәан, аха иара изгуамызт.

Адауы цла оак оытжәаны, уаала хәаны ддәыкәылт. Апсуа дне-ин атла амахә дныкәтәеит. Агәарп акны иннеи, даакәцт, адаугыы имёы агъараха илкаижыт. Амца икәцаны акәац кәәкәа итарцт, ачашә ехәарцт.

Акәац жёны иантырга, адауы апхал апсуа инитаны оы–аагара дишьтит. Апсуа дахнеиз, акәапעי азна аоы кацаны даноаха, импыцы-орын ахапшыа ицәтахт. Икаицахозеи, ахапшы ахы давагъежбуа даакәхт.

Адауы дахаапшуаз дибуан, иёааихан дааит, иухъзи хәагыы диазцааит.

– Апхал ала мац–мац игуа апкбыс, ахапшыа ыпхны иаагап, – ихэыт апсуа.

– Иауази, ахапшыа зыпаххуаи, апхал азна аагар ихазхотеи, – ихэыт адауы. Апсуа чашә ехәыхра дишьтит.

Апсуа дахнеиз ачашә ехәысхуат ха дзафыз, дацахт. Адауы аоы иманы данааи, апсуа ишыапкәа аакылыхәхәуа ачашә дзацаршәыз ибыт.

– Икауцуази, уара анцәа иишәиз? – ихэыт адауы.

– Икасцуази, хэчык саапсарақәа сыхъзан, цхзы–пытк сылсхот, – ихэыт апсуа.

Адауы дгәаан ачашә иоикәижеааит.

Апсуа рыцха дцәыхуа–жыыхуа апхзы баа илоыруа доагылт. Адауы ичашә анирыцкәа, бгыы аагара дцеит, акәац зкәырпашаз. Адауы даанза апсуа длалаган аоны агәтаны жрак ижт адауы изгәамтаратәа. Адауы данааи, ус ихәит:

– Ахәы ейкраны иахфароуп, хаикараны хмаапсеит, аха.

– Илатәан адауы ихәтаа зеибакыу, боа–мыбоа зегыы ифыт, апсуа изхара нифа, ицәаанхаз зегыы ажра итеипцт.

Адауы изхара нифа, уф гәышыа ха даныоҗгәапсычха, ипсып апсуа доышьтнапаан ахәблары доаанырхт, аха иаргыы атаз ха даасны икыт. Адауы умашә ибан икауцуази ха диазцааит.

– Икастахуази, исфаз сзымхазт абри ухацаны усфап ха сгэы итоуп,
– ихэыт апсуа.

Адауы иаша цышыа дшэан, дытрысны днытхаа дцеит.

Апсуа длыбаан димдуа иґааихан, ахы аразни рацэаны иахыказ дакэшэт. Изышытыхуаз иманы аоныка дцеит.

Адауы ионыка дшэаны дзымааиуа шыарда цыт.

Зны адауы дхырқэакэуа дызтэаз дэы–бгак аайдгылт.

– Иухзеи? – ха изцааит иара.

Адауы дзыкэшэаз, дзыниаз зегы ихэыт. Адэыбга ччан, ус ахэыт:

– Убри дхапан ха уахбаицэшэуаз, сара гычра саннеиуазаалагь ипхэыс лоуп идэылцуа, иара дшэаны зака ддэылымцра. Уаала иутахыу изаауп.

Адауы игэагкэа зегы ихасхып игэахэын, адэы–бга апсуа инхарағы дагуазар, мызкы быллоашала ичахрани икэйтт.

Адэы–бга адауы даманы ағынанахан, апсуа игэарц инталт. Урт иана-аиуаз апсуа ибуан, ибжы нарыцэгэаны ус ихэыт:

– Аа, бласны сдыу шыыга ашэакь аагшы, дыу фыык сахаот.

Адауы дшэан. Адэы–бга ацыхэ ианкны сажьейт ха ирыхэхэа апыр ха иршэын, ицкыа игыт. Иаргы дхагахан дыоны дцеит.

Убри нахыс уаха дауы ицкараны Апсны дкылымсытт, хапсуагы бзиа даанхейт, дахынзаказ исас гэшэ тбаан.

736. ХӨЛАЦЦЫ ИХХӨААУ АЛАКӨ

Адауы баапс абна дылан, ауаа дырпырхаган; инирцэон, икыдкьан ишыуан, ржы ифон, ауаа ижы ишатазомыт.

Хэлаццы хэа дыканазэы, адэахы дцазомыт, амни дишыыр хэа дшэаны. Игага дацэшэон, ипхэыс ддэылылгон зкатэара. Ускан ус ихэалон, ажэоан дапацшуа, дыкэараамтоуп ахаца изыхэан, закэы цхузеи икаххаа икоу!...»
Уи захауаз ипхэыс: – Уанацалбейт, ушэаны уздэылтцзом, ныкэара ичан хацара зуа уара уоума сара мыжда, абри адауы ханзыртэо дпырумхуеи уиакара угэгэазар, – лхэалон.

Өнак ус ғааитит: – Ибуара бдыруоу, сымфаныфа каца, сцот ныкэара. Дхацахазаргь аабал лхэан, амгьал азыз, ашэаза ихэырцъан италцейт. Деиха ддэыкэлейт, адау иахь дцот. Абри сииааип, хьзуп, Хэлаццы хэа сыхьзгы схырхып хэа дхэыцуейт. (Джъаны дтаирхароуп, егыс мчыла дабаихэо!)

Хэлаццы дцо, дцо дышнеиуаз 3–дук дылхыкэгылеит. Иааицэымыгхеит, азы агэыргэырхэа илеиуеит. Ихэырцбан акэара иаакэицеит. Даныпшы, нырцэ акэара даакэгылеит адауы.

– Хэлаццы уоума ураа? – хэа ғааитит адауы.

– Аиеи, са соуп Хэлаццы адауажэ иутахузеи? – хэа ибжыы иргеит иеырхацан, – уааи ара азы сырга, мамзар укыдкбан усшып...

Адауы длыштыасын ахахэ аашьтихын, абас упыххаа укэыстап сара ихэан, ахахэ пыххаа акэара икэицеит. Хэлаццы имгыал аатиган, абас–абас укастап сара ихэан, ирхэашхэашеит. Адауы дырцөгь длыштыасын ахахэ аашьтихын, ирцаны азы алихит.

– Исхэо уахауо, адауажэ, – ихэан ашэаза тигеит, апцэахэа азы алихит, – абас азы улысхуеит, уааи сырга!

Адауы дшэеит, амбатэ сзыкалеит ихэан, азы дталан дааит. (Хэлаццы азы дталар, дагот)

– Уара, Хэлаццы, узыласузеи? – хэа ғааитит адауы.

– Ажэоан амаа скуп.

– Иоужь да, исызнауа збап.

Изыз аатиган, ихэда аеыоухэа илалеитцеит, «аа, абаапсы, икы–икы, – ихэеит адауы, – икы, уахьынхал, ухьантхеит...»

Азыз ааилихит. Дыригеит. Уаала, уаала ихэан, иапхьа дкэауа ддэыкэлеит адауы.

– Уара, Хэлаццы, абра ашэарах амоуп, уаха хахьнеиуа уаргыы усасуп, саргь амла сакуеит, ипхацаны иааца, сара амца скуеит, инсырцэот.

Ари Хэлаццы абна дылалар дшэаны дымцсуеи, «сара мрагыларантэи саауеит, саапсаха сыкоуп, абна сылалан ашэарах сзылцом, абра амца сыркы иааиуа ак зацэык сышьтуам», – ихэеит.

Азамана. Адауажэ дхэан абахэ дылкыдлеит. Ашэарах ибжыы анраха, агэыргэырхэа рэаархеит. Хэлаццы дшэан агэаоарае иеизеит. Убра ачынча татэазаарын, икит. Адауы дааит дхэауа–дбыбуа. Дана-аи, Хэлаццгы дыкам ашэарахгыы ыкам. Ааи, сжыаны дцеит убама иаргыы саргьхандаз ихэан, аеытра далагеит.

– Аа, ара сыкоуп, – ихэан ибжыы иргеит, дахьтыцыз ихы иимырбазеит. Ацыс икуп, ачыжыра иаеуп.

– Ари закэызеи иукуы? – ғааитит адауы.

– Уаха агь маазеит, абри пырны иаауан, спырны сашьталан искит.

– Аа, уи ушашьтаз егырт зегь цеит убама...

– Рыкра мариамзи, рыхэдакэа аарцэины исшыуан ашэарах, аха ари ацыс хара сарпырит, – ихэахит Хэлаццы.

– Усцәкыа акра цәгьюума ацыс?

Иоусыжьуеит иукуазар ихәан, ацыс ауижыит. Адауы дашьталеит, аха ацыс дзахьозма? Аа, ужәла азааит излоукызеи хәа иаацьеишьеит адауы, нас Хәлаццы иахь: – сеитацап абнахь, ак шыцәоу икыдкьан ишьны иаазгот, иахьымхари? – ихәеит. Мачхума, ихәахит Хәлаццы, уашьта дгәыргьацәа дкалеит, иара ишьны иааигот.

Адауы дцан, бнацәк шьны ибга икәжьны иааигеит. «Ацәа ахаххрыма?» – ихәеит адауы. Ацәа ахихыр, пытк Хәлаццгы дацеицот, изгом. «Абаапс, афөы хагот, амт аахасуа хцома, уаапсар са иумыздап», – ихәеит Хәлаццы. Ари даапсо дыкоума, иагьацъара игап, даеа бнацәк икәуцаргы хьаас имазам.

Адауы итыцаә инеит. Акәаб итеицеит абнацә.

– Са саапсоуп сыцәот, гәбган сумтан, акрызыкацар исфап, иузыкамцаргы егьюурым, – ихәеит Хәлаццы.

– Икалома, уара кыр усыркацома, – ихәан адауы, ар рымца еикәицан акәац ижәит. Афатә ырмәзеины ианыкеитца, уфых-уфых имәзеиуп, ихәеит. (Ирфозеи, акәац мацароуп)

Хәлаццы ус ихәеит: – Сара тоуба зухьеит, ацха сықәмтатакәа крысфазом, цъаракыр ацха акоума? Исфалакгы сыхәда иллбаазом...

– Аа, ара ихуп ацха, аха сара сықәлар ихжәот, – хәа наиаеиикит адауы.

– Уара ара тынч крыфала, сара ацха сықәтәан крысфот, – ихәеит Хәлаццы.

Днаскьан ацха агәтаны дықәтәеит. Абнацә ажьыбжа изааигеит. Адауы апыфыхәа акрыфара далагеит, ари Хәлаццы акы–оба дацхан, иаанхаз азы наитеит.

– Уалагама, адауы? – хәа изеитит Хәлаццы.

– Сара салгеижьтеи, җап-җап хәа уцлымхәа абжы сахауеит узалым-геитеи!

Кранырфа, адауы нырцә–аацә, атакар мца еикәицан, иехәаеит.

– Адауы, атзы хабжьамкәа сзышьталом, стоуба иалоуп, – хәа җааитит Хәлаццы.

– Уара икоу зегь уара иукәуцама, ужәла азаат, – ихәан адауы, днен ағьы рыбжьеицеит. Адауы «амашәыр» иго далагеит. Апылгыдкәа итәарта шыкоу икылкьан апкеихәа ағьы иаахо иалагеит. Ари икаитари? Хәлаццы дѳагылан, хахә дук ааиган, акәеѳхәа ағьы дасуеит. Аи, ари са дсеипшызаап, игәахәит адауы.

Ашьыжь адауы даныѳагыла, иахәтыбгоз абаѳкәа зегь ара икажьуп. Хәлаццы иахь дыпшын акгы ыказам.

- Уара иаха иуахэтыбгоз абакоу?
- Исымфеи уара!
- Еитоуфама? Унцэозма?
- Ишпасымфоз, икасыжьуазма иргэцэны исфеит.

Адауы цабыргыз цыишъан, икымыкыкэа аашьтихын ифеит. Нас Хэлаццы ихы аайкэикын: – Абна схапшыа жуп, уцан апхал азна аоы сзаага, сгэы ннакылап хэчык, уаргь агыама убап, – ихэеит, Хэлаццы дцеит ахапшыахы. Дахеит, дахеит аха иакэыз ахахэ изахымхит. Икаитцои? Анышэ авжаара далагеит ахапшыа.

– Уаа, Хэлаццы, уаа, – хэа еитуеит адауы. «Снеиуеит сней», – хэа атак иитот. Данымааза, дызеу збапи ихэан адауы уахь дцеит. Дахьнеиз, анышэ авцжаауа ахапшыа апхра даеуп.

– Икоуцозеи, Хэлаццы?

– Ахапшыа назгап сгэахэын, уара исыутаэ апхал азна зызхода, знык илбааздо ауп, скаркгы арбаазом...

– Хаи ухэцаат, апхал азна хазхот уаах, – ихэеит адауы дцъашыаны.

– Уара ишутахыу, мап сызхэом са ссасуп.

Хэлаццы аоы изыжэуамызт акнытэ, адауы днацажэеит сыоны хцаны иахжэып хэа апхал азна. Ионы аштаэ дааигеит. Хатыр сыкэитцот хэоуп адауы дышгэыгуа. Ионы данааонала, ихэчымзи иазымхеит, адауы ипсыц, Хэлаццы аоада дышътнахын алагэра дыкэхаит. Алагэра даныкэха дкааит «сдау шыыга ара икэыз абажэгеи, шэара инцэаз?» хэа.

Адауы иахаз акэыз цыишъан, дшэан ашта дыткэеит. Дышнеиуаз, апла ду игылаз данкьан, дадпсылеит, убриакра дагыны дцон.

Абас Хэлаццы даиааит, ихызгы ихыхит.

737. АДАУИ АДГЬАГЭИ

Дыкан апсыуа рыцхак Адгьагэ хэа.

Амазара имаамызт, аха хшыюлеи мааналеи дбеиан.

Енак Адгьагэ ныкэара сцоит, ашэазақак ахэырцъан итацаны исыт хэа ипхэыс илеихэеит.

Ипхэыс абырсахат даалырхиан, имоа дныкэылтцеит.

Цхынран, цэгъа ишоуран, шыбыжь аахъан. Амра каццеиуа ипхауан.

Адгьагэ ихэырцъан ижэоа ихшыны дышнеиуаз з–дук дынецынгылт.

Длацшы–оацшын, аха цха хзамызт. Днацшын, аз нырцө даук дхыкэгыланы дибейт.

– Еи уара! Уаины азы сыргейшь! – хэа ибжыы рдуны җитит.

Адауы даацшын Адгьагэ даниба, ус ихэеит:

– Ари акара узырхацазеи, апсуа ччаи? Уеаанкылан указ акэымзар, убома иуызуша? – Хахэ дук ошьтихын изнапык ала иааиыргэгэан ихэаш–хэашаны иршэны ахэашакэа каипсеит. – Абас ауп иуызуша!

Адгьагэ дымшэакэа длышьтасын, ихэырцъан итакэаз ашэкэа отихын, инапала иааиркэычын, ашэ хэашакэа азы алыжжуа икаипсан, «уара дук сумырхэакэа, улассны уаины, азы сырга акэымзар, абас ауп шухьша» хэа җитит.

Адауы ихэхэыз цыишъан дара дшэеит.

Хаи уамазаки сареи хайдхалазаап», – хэа игэхэит.

Азы дырны днеин, Адгьагэ дыригарцы икэакэа дыкэиртэан, диманы азы дзаалт (дталт).

Азы адуреае иааиуан еипшны адауы даатгылан ус ихэеит:

– Мчыла хэартак уамзаап, аха хьантара зхылахэоу уларшэымзаап!

– Мап, бзамыкэ-мдыр! Сузымдырт. Укэакэа сазышьтымхыр хасшэан сызнапык ала хыхь ажэоан амаа скуп, акэымзар снапы ааусышьтыр, укэакэа ццэан, – хэа ихэеит Адгьагу.

Адауы Адгьагэ дихэеит унапы знык иааужь хэа, ихьантара зеипшроу ибарцы.

Адгьагэ абырсахат икаламтра итаз азаз аатихын, ишилшоз ала дызыкэтэаз акьакьара ду акацэыххэа илалеицеит.

Ахьаа гэгэа адауы дархэхэеит.

– Аа... икых, икых! – хэа [инархэеит адауы].

Адгьагэ имч илаз иаанхаз зегьы аазиган, даханы азаз илалихын икаламтра итаицеит.

Ус азы инырт. Адауы акэараеы длакэын, Адгьагэ хацашэа дылкацалт.

– Шэарыцаралагьы хамч цахшэароуп, – ихэеит адауы.

Дук мырцыкэа абна дураеы хаиха шэарах зкуа хэа хаз–хазы илалт. Адауы арцэаа хэа ишилшоз ала дхэаан дыооны аддыхэа абна дылалт. Атлакэа дызпахалоз аеахэа ихжэаны икахауан. Адгьыл абна зыкэгылаз аацысит. Шэарахс абна илакэаз зегьы иапцаны дхэаауа адауы дыооны дшааоз аниба, Адгьагэ дшэан дзызуа далагеит. Иааигэара цла дук икажыыз дталт. Уа дахьтаз чынча хэчык тапыруа ибан, дхэазо

дашьталан, ииулакь икит. Дук мырцыкэа адауы иааицауаз ашэарах илаиаосны ианца, [ацла гэаоа] даатыцит.

Данынапшы, адауы дгыланы «апсуа!» – хэа җитуа дибеит.

– Ахы, абар сахьыкоу? – хэа дизнеит Адгьагэ.

Адауы «шэарахс абна илаз зегьы аасцеит, уара уабаказ?» – хэа данцаа, Адгьагэ ус ихэеит:

– Уара абна илаз ашэарах аауцазар, ус дуума? Сара ажэоан ахь спырны сцан, ачынча хэчы кны иаазгеит, – ихэан ачынча иирбеит.

– Мап, арии сареи хайхэартамзаап, – хэа игэахэит адауы. – Шьта афаралагьы хдибашэароуп, – ихэеит иара.

Дцан жэа-бнацэк ишьын идиржэит. Нас хэба–хэба бнацэ ишеибгаз рацхьа ирымтцацаны, хацхьа иалго хэа афара иалагеит.

Адгьагэ насыпшэа иааигэара тыша дук ибан ахахаи хэа дамеигзакэа ажыхэтакэа теипсо далагеит. Адауы Адгьагэ дихэампшыкэа, иапхьа сзалгозар хэа апхзы иеашы афара дафын. Адгьаг икаиптоз ибазомызт. Ус адауы хы–бнацэк ыфаны даалганы, «аха, салгеит, уажэгьы уафума уара рыцха» – хэа иеыршэшэо доагылт Адгьагу.

Адауы длышьтапшын, аха баогы имбеит.

– Абао шамаз иуфама, унтэааит! – ихэеит иара. – Шьта уаала, аоныка хцап, – ихэеит адауы.

Дцан кэцьалк азна ахьы амоафьы истаххозар хэа иааихуеит. Ус ааибырхэан амоа иныкэлеит Адгьагэ ионыка.

Уажэы Адгьагэ дхэыцуа далагеит. Ионы ааигэара ианааи, адауы уажэы сааиуеит, ара уаасзыпшы хэа иахэаны. Адгьагэ ионы днафыхын, ипхэыс дшырпылашаз цкьа длабжьан, деитааит.

Адауи Адгьагэи еицны Адгьагэ ипацха апхьа иааиуан еипшы, Адгьагэ ипхэыс даадэылцит.

– Хай, сааукэхшоуп, – лхэеит лара. Жэа-мышка цуан дау–жьы сымфеижьтеи, дааугахма?...

Ус лхэонацы, адауы ари захаз сара соума хэа икэцьал лкаижьын, дыоны дызлааз амоа дыкэланы дцеит. Дук дымласкьакэа, акэкэахэа дышлеиуаз бгахэчык ааипылт.

– Уаагыл, иухьзеи, арахь уабаказ? – ахэан иазпааит.

Адауы дахьыказгьы, ихьызгьы ихэеит.

– Унан, исахауазеи! – ахэеит абгахэчы. – Апсуа чча Адгьагэ уара моу сара рыцхагьы сицэшэомеи! Амра анылташэалакь нахыс ипхэысгьы иаргьы шэаны адэахьы идэылцзом, акакала ркэткэа зегьы

срылгахъеит. Амра лақәуеит умбои, уажәы уахъ сцоит, уаала арахъ, – ахәан даманы аёыоанахеит.

Ацацха ацхъа ианнеи, апшәма пхәыс дыдәылтцын, сыхаара абгахәычы хәа дырпылт. Адауы абгахәычы сажьазаап умбои, ихәан иара ацыхәа ианкны иоышътихын, имч аазиган, ишилшоз ала ахахә ду ианикьон, абгахәычы цкьа игеит.

Нас схы ашътахъ избараха арии атәыла сумырбан хәа ишътахъка дымхъапшыкәа дыоны дышзахәз еипш ипсы рцәигеит. Убас маанала Адгьагә адауы дииааиит.

738. АНЦӘЕИ АӨСТААИ

Анцәеи аөстааи еишъцәоуп. Ёнак аөстаа анцәа иёы днеин хмал хшап хәа иеихәеит. Ари анцәа хазшаз даахәыщ–хәыцын ибзиоуп хәа еихәеит.

– Ианбахъшари?

– Ианутахыу.

– Ианыстаху акәзар аапын уааи, аапын иахшап, – ихәеит анцәа.

Аөстаа дыкәпны дцеит. Ус ишыказ аапынра анааи, адунеи апытра иалагеит, анахъ, арахъ ишәтит зегъы.

– Аа,сааит, иахшозар иахшап хтәы хәмаа, – ихәеит аөстаа.

– Аа ибзиоуп иахшап уажәы, – ихәеит, ашара са истәуп, алацшра ура иутәыз, – ихәеит анцәа.

Анцәа дыодәылтцын, днацшы–аапшын, егьин, «сшеит», – ихәеит.

– Ишпаушей? – ихәеит аөста.

– Ишысшаз уи ауп, ашәапыцъап хазы исшеит, адгьыл хазы исшеит. Руаак иутахыу алх, иутаххап ашәапыцъап умаз, иутаххап, адгьыл умаз «Алацшра ацхъа ура иустоит, – ихәеит анцәа.

Аөстаа днацшы–аапшын, адунеи каххаа икакачны, ипшзаза, ашәапыцъап зегъы быбышза ишәтны ианиба, дыхнахит.

– Ашәапыцъап са исымазааит, – ихәеит.

– Ус аума? – ихәеит анцәа.

– Аа! – ихәеит, – аөстаа.

– Ус акәзар, азамана, мап хәа уасхәом. Ишубо еипш уажәы аапынроуп, анхара, анцыра иаамтоуп. Ажәлар анахъ, арахъ ацәкәа ркыуп, ацәмәтәкәа ркыуп, ахахаирахәа анхара иаеуп. Хәит, уит хәа уаха–

саха хэа ахкаарақэа иртоуп. Уажэы икарымто акагы роуам, ирдыруеит. Ашэапыцьац уара иутэызар, икэганы нақ ига, сыдгыл сызтарцэы, – ихэеит анцэа.

Аостэа дыюкылсын, акы аатихын ана инеиго, даеакы ыпхны ана иеитейхауа далагеит. Анцэа днапшны ани икаицэаэо зегы ибоит.

– Икауто закэызеи уара? Цьара ипхны, даеацьара иеитаха хэа уасхэама? Ушэапыцьац нақ икэга, сыдгыл рыцкьахэоуп иуасхэаз, – ихэеит анцэа.

Убри аамтазы аостэа апса икызаап, апса цла аитахатэ, абас ахы ларханы.

– Ашэапыцьац ыкэганы иабазго, усиааит, усиааит, – ихэеит. – Ашэапыцьацгы уара иумазааит, адгылгы уара иумазааит, угы уара иутэуп, – ихэан ани иикыз ипса цла лаирсит. Убри азоуп рхэеит апса цла амахэкэа алада ирханы изыкоу. – Анцэа улцха сыт хэа икэлаз уара думазааит, егымхэазакэа икэлаз са дсымазааит, – ихэан, ихэеит, аостэа инапы адгыл илахышы, оахышыны, есс, уцаларгы, уцала, длыташэкэа дцеит.

739. АОСТААИ МАДЛЕИИ

- Оо, уара, уа инеиуа, Мадлеи уакэу. Шэадлеи уакэу? – ихэеит.
- Мадлеи сакэымкэа, Шэадлеи соума! – ихэеит.
- Еихоума, еигэышэума иуку? – ихэеит.
- Еихамкэа, аигэышэ скуазма! – ихэеит.
- Гэ-тзума, пацхоума икоуто? – ихэеит.
- Гэ-тзымкэа, пацхоума икасто! – ихэеит.
- Цхэыс даагахьоума? – ихэеит.
- Даазгахьеит! – ихэеит.
- Апа дуоума? – ихэеит.
- Диит! – ихэеит.
- Даеазэгы диит! – ихэеит.
- Апхьатэи дыпсит! – ихэеит.
- Даеазэы диит! – ихэеит.
- Аира зшаз апсрагы ишеит – ихэеит.
- Ран дыпсит! – ихэеит.
- Ахшара ргэырға ан дагоит! – ихэеит.
- Ичит! – ихэеит.

– Ичызар. Ишэааит! – ихэеит.
Аосттаа длейкэжэа дцеит, Мадлеи диааит!

740. АДАУИ МАРД–ИЦА МАРДАСОУИ

Хатпак дыкан, адауы дөахэаны диман. Адауы зынцбырла дахьөахэаз, «иахауеи адунеи зынзапэык сшыапы ыкэсындаз» – ихэон. Иахаарга анцэа идьруеит, аиха лаба, ажьицэа икарпазар акөап, уажэы еипш ацхақэа абаказ, аиха лаба арсны дадырхэалан, аамтала шыкэсык, ышыкэса, ани аихалаба дзыдхэалаз дахащыпхэаза ирцысуа, ирцысуа «аха уажэшьта итцыцуеит» анихэалакь, ажьахэа икажыыз аашьтыхны ишпащымтцуеи хэа ирыхха дасуан. Данаслакь, наф ипицалон, иаирсуан еихагы. Дырөагь аамтала днаха–аахо, дырөагьых ирцысуан, атхра рацэак агымкэа акынза инеигон. Еитащепцалон. Аха ащыхэтэан ииулакгы ипихит аихатэы шыака. Уи шыкалаз седру, аамта анааи акөу здыруада, аамтала зны итцыцит, шака шыкэса дөахэаз анцэа идьруеит, фара итахымызт, жэра итахымызт. Идач шимаз ддэыкөлеит, амөан дышлеиуаз азө диқэшэан дыскуеит хэа иөанааиха, « – Шэки иапсоу схы запэ сугараны сыказар сугап, сумгараны сыказар, итыөорып», – хэа ихэан ихэеит, длатэан ари адауы диеихсит (адауы ари баша дысфап иаразнакы хэа даауеит уажэы ихэеит). Дааиуа даналага, « – Уара суөащөахэызар, суфап, суөащөахэымзар, шэки иапсоу схы еибагап», – ихэан длатэан ани (адау) диеихсит. Даниеихс, ани адауы иөы еихыкка дмааиуази, ари скарпакны длазгар иаразнак дылбааздап хэа, ани иаатиркьаз адауы иөытркьа иташөеит, иашьтахь ихагэтакны инеит, изалымкьакэа ахызапэ уа иаанхеит, адауы дхышөтны, дцан дкахаит.

Адау пшыаха пшыымыш, хөаха хөымш дгэакуа дкажыын. Дгэакуа дахькажыыз анышө ыпижааит ахан таургылар итымышөхөо акара. Дышгэакуаз дыпсит, иара уа анышө ахьтижаапөкьаз иаргы дтаржит.

Ари адауы дызшыыз Мард–ипа Мардасоу иакөзаарын.

Адауы иахөшьпак диман, адау игэы дыкөтэаны « – Амард-ипа Амард-соу ишьтра ухымлан хэа уасымхөози, уахөшьа», – хэа дыцуон хы–сыкэса, уаха днапырцзомызт анышөынтра.

Адауы итэы исахахөуо убри ауп.

741. АТАХМАДА ИЧКЭЫНИ АДАУИ

Такэажэыки тахмадаки еиман. Алыгажэи атакэажэи хшаа дрымазамкэан икан. Атахмада дрыцхэхэха еагакра дцалон.

Ёнак, дышчалац еипш, алыгажэ еагакра дцеит.

Ашыбыжбон, атакэажэ алыгажэ имхатахэы капаны изгап лхэан, дахылакэыз кэтагк лцеит. Акэтаг ааштылхын, ауаоцсы даалцын (ачкэын), «сан, саб имхатахэы са изгоит» – ихэеит.

– Ибзиоуп, уан дукэхшоуп, ига нас! – лхэан, иаб имхатахэ наилтан, иманы дцеит.

Иаб аеага ахыкыз данней, «уа, саб»! – ихэан ёитит аандакны. «Ау!» – ихэеит аб. Аха аб идьеишьеит.

– Уара узустада, саб хэа сыкёызтуа? Саб хэа зхэо са дсоураха, уара саб хэа уазхэаша анцэа дуицаант. Сара саб хэа сазхэашаз ашыжь сана-ауаз уао дсымамызт, иухэо закэузеи, уара? – ихэеит атахмада.

– Ашыжь думамызт, аха уажэы думоуп, умхатахэгы аасгеит, – ихэан иаб ихэ наган иитеи.

– Хай, ус акэзар, уаб дукэхшоуп, дад! – ихэан, атахмадагы дгэргьацэа длатэан акрышифоз, инапшны ирбеит, уарбажэык хажыжьюеит, цэахак аёыцакны.

– Саб, абни ауарбажэ ацэахаха абаанагеи? – ихэеит ачкэын.

– Иахьянахыс уара иалаухузеи, дад? – ихэеит атахмада.

– Мамоу, саб, исоухэароуп, иабаанагеи? – ихэеит ачкэын.

– Иахьяанагаз уасхэеит хэа иабаухэо, уара уаматэам, узцом, анеишьа цэгьюуп, – ихэеит аб.

Ацыхэтэан ачкэын иаб иимырхэар имуит ауарбажэ ацэахаха ахынтэаанагаз. Амёа дныкэлан дцеит.

Дахьнеиз ацэахаха адау дацатэазаарын. Ачкэын иозаны ацэахаха дёыхэнеит. Адау ачкэын апла даныкэла ашьтахэ ауп даниба.

– О, уара, ацэа сзылашьти, уара апсуа чча! – ихэеит адау.

Ачкэын цэахахак ааёихын, даакэгьцэаны илаишьтит, даёакы ааёихын уигы ус дакэгьцэаны илаишьтит.

– Абри узыкэгылоу ацэа амахэ ларкэи, уара апсуа чча! – ихэеит адау.

Ачкэын дзыкэгылаз ацэа амахэ лаиркэит. Адау днамцасын ацэа амахэ ааникылан, ачкэын дааимцасны дыкны диманы июныка дигеит. Аёны диманы дахьнеиз, адау ипхэыс ус леихэеит:

– Бхаткы, иахьа фатэы бзиаа азгеит, уажэы амёы бзаазгоит, баргы азы аага!

– Ибзиоуп, – лхэеит адау ипхэыс лхаца иихээз лгэы иаахэеит.

Лара азаагара дцеит, иара адауажэгы мёы аагара дцеит, амёаагара дандоз, ани атахмада ичкэын днаганы ацэартагэы ацака калатк дыцаркит.

Адауы ипхэыс азы лыманы даакылсын, ақаб итатэаны ахэарахэа илыршит. Данындэылтц, ачкэын афырхэа акалат даахэытцын, адау ичкэын хэычы дааникылан, дылтайжын, иара доеин атуан дёыкэтэеит. Уа дшыкэтээз акэымкэан, адау иеидара амёы иманы даакылсит.

– Хайт, бкэакэрахааит, фатэы хаакгы хзыкабцеит, бара! – ихэеит адау, арахь иара ичкэын иоуп ақаб итоу.

Иоапшызар ани хыхь атуан дшыкэтээз рбеит.

– Уара уа узрахэнеи, уцсца еитоугааит, апсуа чча – ихэеит адау.

– Ара сызлахэназеи, ачанахкэа еихаргыланы сыкэнеит! – ихэеит атахмада ичкэын атуан дахыкэтээз.

Адау ачанахкэа еихаргыланы атуан сыхэноит хэа далаган, ачанахкэа зегы ицапыххаа ицеит.

– Уара узрахэназ аиаша сахэа? – ихэеит адау.

– Амхатэкэа еихаргылан сыхэнеит – ихэеит ачкэын.

Адаугы амхатэкэа еихаргыланы сыхэноит хэа далаган, аха иамуит.

– Уара, убра сыхэнар, уцсы ухысхуеит, узрахэназ аиаша сахэа! – ихэеит адау.

– Ажьхы ааршны сёыоахаркыакыаны, убри ала сыхэнеит – ихэеит ачкэын.

Адаугы ус икасцоит хэа ажьхы ааршны иёанынахаиркыакы, уа длахаблы дцеит.

742. АЦСУЕИ АОСТААИ РЕИСАРА

Апсуеи аостааи ёнак еикэшэан, еисеит, хайха ашэа зхэо хэа. Иа-неисаз ус цкаран икарцеит: ашэа зхэо ашэа ахынзеихэо егы ихэда дыкэтэаны ихэаларцы.

– Рапхьа сара ашэа схэоит, – ихэеит аостаа.

Апсуа иамамкыкэа даазыразхеит. Нас аостаа днеин, апсуа ихэда дныкэтэан, ашэахэара далагеит. Хаха–хымш длымбазакэа ашэахэара даёын аостаа, апсуагы ихапыцкэа еихаргэгэа ичханы дтэан.

Аосттаа иашақәа иидыруаз анынцәа, апшьахазы, апсуа ихәда дылбааит.

Аосттаа данылбаа, апсуа днеин аосттаа ихәда длықәтәан, ашәахәара далагеит. Хаха–хымш «уа райда сиуа райда» хәа ашәахәара дағын. Апшьахазы аосттаа ихәда иалсын, апсуа уамажәк иакәзаарын, апсуа диазцааит:

– Узеу уашәа анбанцәо? – хәа.

– Ари «уа райда сиуа райда» злоу ашәақәа даеа хаха хымш садхалoit, уи анаосан ашәақәа издыруа анынцәо сыздыруам, – ихәеит апсуа.

– Ус акәзар, аисара сара сацахоит, шыта арахь улыба амарцба, – хәа аосттаа ианихәа, апсуа дыллыбааит.

Аосттаа, «ух гәышья!» ихәан, ипсы ааишьягәышьеит.

Абас ауп, апсуа ашәахәарала уао дииааираны зыкалом; избан акәзар, уи «уа райда, сиуа райда» злам ашәа ихәазом, уи апыхәа пцәазом.

743. АЦСУЕИ АОСТААИ

Моаак ағы еицылт Қаблыхәи аастааи. Аосттаа ус дцааит: – шәара шәышқа ажәабжыыс икоузеи, Қаблыхә чčia хәа. Қаблыхә атакс ус еихәеит: – хара хакны ажәабжыыс икоу убри ауп, кәбрык амаха аалак ирзыфом.

Аосттаа: – алақәа хәычқәзаарын азы акәхап.

Қаблыхә: – алақәа абахәчыз, ах иашта италo ауарбажәқәа кны ирфонеи.

Аосттаа: – ауарбажәқәа хәчызаарын азы акәхап.

Қаблыхә: – ауарбажәқәа абахәчыз, ах ихан ақәцаа ианықәтәалакь рымцәыжәоакәа асара ишътасуанеи.

Аосттаа: – ахан, хан хәчызаарын азы акәхап.

Қаблыхә: – ахан абахәчыз, аз-уадак аа-махек акуанеи.

Аосттаа: – амахекәа хәычызаарын.

Қаблыхә: – амахекәа абахәчыз, ах иашта апсақәа итагылаз рыкәцәқәа рхы оагзаны ихырәәа ирфонеи.

Аосттаа: – апсақәа хәчызаарын азы ауп.

Қаблыхә: – апсақәа абахәчыз, сашәа ихы раханы апса ақәцәахь данцшлакь ихылца ихшәаны икашәонеи.

Аостаа: – уаша дхэчызаап азы.

Қаблыхә: – саша дабахэчыу, аець инапы тшыны ахахә ааигеи-теи.

Аостаа: – аець аца ааигэаны иказаап азы.

Қаблыхә: – аець аца абааигэахыз, ашьжымтан ахахә дэықэуцар хэлбыеханза излеиуамызтеи.

Аостаа: – амш хэчзазаап ауп.

Қаблыхә: – амш абахэчу, ашьжымтан ажә ицэтэны интыцыз ахэлбыехан аца апақашо иаагэарлеитеи.

Аостаа: – Хайт, апсуа ччаа, сара сатқыыс уара ажэала уиааит акэу?

744. ЧАПАО ИЛАКӨ

Қытак ағы инхон хацаки пхэыски. Ахаца Чапао ихзын. Уи ианакэзаалак адэахы ддэылтцзомызт, аоны дыштэазаз дтэан.

Ипхэыс ескынгы иалхэон, – уанацълбеит, адэахы ундэылтцыр иауазеи, икоугы умбари хэа. Аха егьалундазгы Чапао адэахы длыздэылгомызт.

Ацыхэтэан Чапао ипхэыс даалаган ахачапыр лзит, адэахы дындэылтцын, лхаца изфылтит:

– Уо, уара, адэахы уаадэылтцишь!» Хгэыла пхэыс ахачапыр зны иузаалгеит, уааины илымх!

Чапао ашә ааимпааны данындэылыпш, ипхэыс ахачапыр алфатә ахылыззы икны дышгылаз ибеит, иаргы ашыр хэа дылгэйдлеит. Ипхэыс ахачапыр са бзиақ аамылхын, инаилыркит, Чапао игэарпханы афара далагеит.

Ус Чапао ихы дфохан, ажэоан ахь данынапш, аецэақэеи амзеи каххаа ишкыдыз ибеит. Жэоан иацамцшыцыз Чапао иибаз изымбатэбарахан, ипхэыс длазцааит: – «Абар ацъашьатэы, бара ари хыхь изырлашо закэызуеи?»

– Абри амзи иуасхэоз! Адунеи акэыпшра баша иуцэымгын. Изақэызуеи умбои арт уахынла изырлашо аецэақэеи амзеи роуп!

Апхэыс лхаца длыманы днықәла–аақәларц лызбеит. Адунеи акэпшра агьама икызаргы икит хэа лгэы ианаанага ашьтахь, хатей-пхэыси ихынхэны аоныка иааит.

Убри инаркны, Чапао иаха–иаха адэахы ддэылтыр, адунеи дныкэыпшыр цэгъа имбо далагеит. Зны ипцхэыс ус леихэеит:

– Уажэраанза бара бысёын, адэахы удэылт, улақэа аахтны, адунеи аёы икоу–ианыу ба хэа; Кэрбетка ацара сызбеит, адунеи збарцы. Моаныфак аасызбырхиандаз.

– Уара узныкэондаз, амоаныфа шугымхарыз, – лхэан, даакэгъежъаан лхаца амоаныфа излырхиеит, ихьатрагы ашыла изталыпсеит.

Чапао ахьатра аашьтихын, амоа дныкэлеит. Дышнеиуаз з–дук дныгепынгылт. Иааицэымгхан даатгылт, ахэыцра дтанагалан дшыказ акэымкэа, хэхэабжык иахаит. Егъи нырцэ адауы дыказаарын, еиуан, Чапао азы сырга хэа. Аха Чапао, усзыргом хэа мап икит.

Адау ғааитит: – ус анакэха, сара икасцо узыкацозар, сара урызгоит азы хэа Чапао диқшахатхеит.

Адау иааимпцыхьашэаз хэхэык аашьтихын иааимаиргэгэан ирппны азы интеипсеит. Чапао иаргыы абгъаа хэа ихьатра дынтасны, ашыла аатганы, икьаны азы инхьицсалт, нас адауы иахь ибжыы наиргеит: «Уо, уара адауажэ, хэхэы зацэык ауп уара иурппыз, сара хца пшьба хэхэы хэаш–хэашо икэстеит, уааи, уажэшьта сырга» хэа.

Адау икаитцахуаз, азы иеылтажыны, Чапао изкэа длыкэыртэаны азы дынталт: азыблараёы даннеи адау даатгылан Чапао иахь ус ихэеит:

– Уажэшьта уара апсуа ччаи, снапаёы укоуп, азақны усхэаеру, усымхэаеру.

Чапао ари анааиаха, азаз аатихын, адауы ихэда акыцэы хэа иналитцеит. Адауы даахэаан, – аа сумшьын, – ихэан, нырцэка дыригеит.

Чапаои адауи еиманы рёынархеит. Ишнеиуаз хад дук инадгылт. Ахапы адауы инхарта акэын. Иныцалан, рыпсы ршьеит.

Пытрак ашьтахь, рымца еихсыгъуа ианалага, адауы адэахы днытцын, цла дук апашэгъы иаргыы ирхэазаны иааигеит, илеикэыжыны амца еикэипцеит. Акы хнацхап ихэан, кыц дук лыхэхэеикит, амажэа нанитцеит.

– Чапао, сара шэарыцара сцоит, абынеацэ шыны иаазгоит, нас акрахфап; уаанза уара ара уаасзыпшы, амгьал азра уахылапшла, имблааит.

Адауы дныкэлан дцеит. Чапао имала ахапы аёы даанхеит. Дыцшит, деитапшит, аха адауы дыкамызт. Амгьал зын, абылра иалагеит. Ианысхуеит хэа иеазикит, аха акыц убри акара идун егъизмырцысит, иширххоз амгьал акыц иааныфорын, игъы иныкэхан дапахеит. Ани ихэеит арии ихэеит, аха егъа иундазгыы дзапымцит. Ус дышгэакуаз адау ахапы даапалт, абынеацэ иазкэынцаны. Чапао анс даниба иаацъашьаны диазцааит:

Ари закэузеи иухыыз, Чапао, икалазеи?

– Акгы, сгэы ахьта алашэа иҕалан, исыкэыстеит, мачк саарпхап хэа.
 – Нас иузхома, ишьтысхыр шпоубо?
 – Ааи, ааи уажэшьта ишьтых, уаха стахым, сарпхейт, – ихэейт Чапао.
 Адауы даалаган абынеацэ лтажьны ижэйт, илатэан акрыфара иалаге-
 ит. Адауы махак шейбгаз Чапао инаимцейтан усгыы наеихэейт.

– Иф, нас ицагы устоит!
 Чапао акранифа, изхара калейт, нас адауы иахь дыпшуа даатэейт:
 – Иахьа закэу сыздырам, акрыфара сгэапхацэом, арыгь ура иф ихэан
 имаха адауы инаимцейтеит.

Адауы уамашэа ибейт, «уара акрыфара узымдырузаап» ихэан, амаха
 наихэлэршэны иналбааидейт.

Адыржаэны адауы ус ихэейт: – Чапао, иахьа амэахьы ура уца, сара
 абынеацэкэа рзы шэарыцара сцахуейт. – Чапао дакэшахатхан, шаха
 дук аашьтыхны, абнахь дцейт. Дахьнеиз цла–шэк ашаха аарыкэйршан,
 итжэаны иаазгап хэа далагейт.

Адауы дхынхэит абнацэ иманы, илтажьны ижэын Чапао дзыпшуп.
 Аха Чапао дыкамызт. Данымааза, аскаамта дабацей ихэан, дынтыцны
 дышнеиуаз, дыпшызар, Чапао ашаха рыхханы дшахоз гэейтеит. Уамашэа
 ибаны диацтаит, – «Чапао икоупозей?» – хэа.

– Икасцо уи ауп, хцо-хаауа ари хаэума, пытрак ихазхаша амэы
 хадаагалап, абарт атлақэа зеггы згар стахуп, – ихэейт.

Ари адауы игэамцхазт днаикэкаит: «Уара сара сшубара сыубейт,
 успырц, усымбааит, уоызара стахым» хэа. Иара цлакгы днамцасын,
 иаатжэаны аоныка дцейт.

Чапаоггы адауы даницэца, дхынхэны ионыка дааит, ашэ ааир-
 тын иуатах дныоналт. Ипхэыс лхата дейбганы дшааз анылба, даара
 дейгэыргейт. Ипсы таны даауейт хэа дыкамызт.

Убри инаркны, Чапао аоны имахэа еилхэаны аус иуан, ипхэыси
 иарей хаала иҕан.

745. ДАУАЖЭИ ХЭАЛАЦИ

Дауажэ Хэалацы ионы дааит. [Хэалацы] Дауажэ даауашэа даниба,
 ашэаза аахэаны алыгэра дыкөлейт. Дауажэ «Хэалацы, узракэлазей
 уа?» – ихэан, «асаарақэа еихаргыланы сыкөлейт», – ихэейт.

Асаарақэа еихаргыланы Дауажэ данрылагыла, ипыххаа ицейт,
 ицейт.

– Ари амуит, Хэалацы! – анихэа [адау], «ачанахкэа еихаргыланы сыкэлейт», – ихэеит [Хэалацы]. Уигы кайцеит, аха ачанахкэагы пыххаа ицеит.

– Улбаа, Хэалацы, амла сакуеит, усфарцы сааит, ехьатэи сыкрыфара уара укны икоуп, – ихэеит адауажэ.

– Уакэыт, Дауажэ, убома сылшара ишыкоу, ахахэ шкэакэа пыхааны икасыпсоит, – ихэан Хэалацы ашэаза напыла иркэчны икеипсеит.

– Ма улбаа, ма узлакэлаз апабырг сахэ, Хэалацы, – ихэеит адау.

– Сылбаауам, – ихэеит, – сылбаар суфоит, – ихэеит. – Ианаму, уара укэланы сыф, ихэеит Хэалацы. Еихацэы икыдгылоу амца иакэцаны иршы икапшыза, нас уахэ икылоутар, алыгэра укэнацоит, – ихэеит.

[Аихацэы ршы] Дауажэ иахэ ианалеица, днахапсит. Дшыпсыз аниба, Хэалацы длалбаан дыхэхэеит.

– Адауы дысшыт, ихэеит.

Ажэлар еизигеит. Ажэлар ааин ишцабыргыз анырба, Хэалацы ипсы ахьынзатэ ихныкэгага амазара иртан ажэлар даргы еимыцит.

746. АПСУА ЧЧИЕИ АДАУИ

Такэажэык дыкан, чкэына зацэык длыман, амала ани ачкэын дшэаны аоны дыздэылтцомызт.

Ари ачкэын иан, «умшэан, нан, узыцэшэозеи, ас уныцыт», – лхэеит, аха димыхэеит. Лкэткэа, лыкэчаракэа абгахэычкэа ирфон, аха ачкэын дшэаны абгахэычкэа изшыомызт. Ари ас дыкоуп, иан лгэы пцэазеит.

Өнак ан даалаган акэакэаркэа калцеит, шыла хэычык лталыпсеит, ашэазак лыкалцеит. Иара дындэылтын, абант еикэлыршэакэаз наилтан даалмышьтит. Аонашэ алыркын днеин диеит. Дааит, дгырт, дгырт, аха дыоналмышьлеит. Ани амакэан итаз азазгы, аачагы тан. Иара дшэоит, дыгзоит, аха уаха царта анимоу ддэыкэлан, дцо, дцо ашарк-караз 3-дук днахыкэгылт, дахынхыкэгылаз нырцэ адау даакэгыланы дибейт.

– Еи уара, апсуа ччаа уааи, азы сырга, – хэа ибжы иргеит адау.

– Мамоу, адауажэ, уара уааины сырга азы, – ихэеит ари ачкэын.

Адау дгэаан, афырхэа длышьтасын хахэык аашьтыхны, иааилар-гэгэаны апэцэахэа азы лалихт. Ари ачкэын длеихэткэыкэлан имакэан

ашәаза аатихын, ашәаза ааирөөан, азы лалихит. Адау длышьтасын абгъаахәа дааа хәхәык аашьтхын, ашыла еипш ихәашхәашуа илкеипсеит. Ари апсуа ччаагы имакәан дылтасын, ашыла напык атиган, ихәашхәашуа илкеипсеит.

Ари ас дыччиоушәа дыкоуп, аха уамак иакәзаап ихәан, адау агәарахәа азы иеаатайжын, даарит. Апсуа доышьтхыны икәакәа доыкәиртәан иәанынеиха «хәи зака уласузеи! – ихәеит адау.

– Сеоусыжьюам акәымзар убга пыстәоит, убри акара схәантоуп, – ихәеит ари апсуа.

– Хәчзак уеааужьы даба, ушыхъантоу збап, – ихәеит адау. Апсуа имакәан аеы инапы лтеипан, изаз аатихын, адау икәакәа илалаитеит. Адау икәакәа ааз аналала, имыхуази «Кох, кох, уеышьтых, уеышьтых, – ихәеит.

Апсуа изаз адау икәакәа иаалихын, ицьыба илтеитеит. Азы иоырны, адау апсуа диманы июныка дигеит. Ауха уа ишьталаны ицәеит аоыцбагы. Адырөөаены ашыжь шаанза адау доагылан «аа, ацәа уалт, ацәа уалт» – хәа апсуа иеихәеит.

Адау апсуа ацәа даалихын диманы иеыөеихан, аеакәа ахаауаз длеиган, – «Абра утәаз, сара сцаны аеакәа аасцоит, ианааилак, икы» – ихәеит.

Адау дцан аеакәа абна илцаны иманы иәанааиха, ари апсуа дшәаны тла гәаөак дталт, ацла гәаөа дахьтатәаз чынча хәчык ибан, ани ачынча икит. Адау дкылыөрны даакылсит. – «Хәи, ант иааз умбазеи?» – ихәан адау, «урт ирылухузеи жәөан икәу ахыскыз умбои?» ихәеит апсуа ччаа. Хәи, ус анс, арс ихәан ицьеишьеит адау, нас дцан аекәа икын иааиган. «уца абнахь, мекәак аага, амца иакәахцап», – ихәан ус апсуа иеихәеит. Апсуа иеынеихан, ацла изытхуазма, изышьтыхуазма, ацлакәа еизааигәаны иахыгылаз дынкылсын, руак дыөхәнан иеилагылаз ацлакәа рыкәцәкәа еилаөеихәан, уа даанәаст. Адау дыпшит, аха апсуа дмааит, дыказам. Ари дабакоу хәа адау иәааихан данааи, апсуа ацла акәцә дыкәтәоуп. – «Узеи уара!» – ихәан, ак назгар ихәзхом, арт шеибакәу иааидыскылар мчыбжык акара ихәзхоит, есымша саауама хәа схәан, ацлакәа рыкәцәкәа реидәахәалара саөуп», – ихәеит апсуа. «Ох, – ихәан адау уамашәа ибан, адау дласын, ацла аацхны иманы дааин, имгәл изырц амца еикәитеит. Имгәл анзы аамтазы, унеины амгәл ехәыхны иааг хәа адау апсуа иеихәеит.

Апсуа днеин амгәл ехәыхуеит хәа иширххоз акәымкәан, иаахәын икәхаит. Амгәл дапахеит. Адау дыпшит, дыпшит аха апсуа дмааит.

Ари дабакоу, икаицозеи анацъалбеит хэа иџааихан адау амгъал ахъехэаз данааи, апсуа амгъал дшапажъыз ибеит.

– Узеузеи, уара ара? – ихэеит адау.

– Уара абра исыхъуа салаган, апша иакызу сыздыруам, амгъал пхоуп схэан, иакэстеит, – ихэеит апсуа.

Адау длыштасын, амгъал аашьтихын, иман длеин егыигъы дхап–хачуа дишьталан длеит.

Адау гэгыгымк иман, абни агэгыгым апсуа инаииркын, абри азна аоы аага хэа иеихэан, ддэықэитцеит.

Апсуа агэгыгым аашьтихын, иџынеихан, аоы зтаз ахапшьаџы днеит. Аха ани арыцха ари адау игэгыгым азна аоы изышьтыхуазма! Дшаматэамыз аниба, иибаз цъара жыгак аашьтихын, анышэ ажра далагегит. Адау дыцшит, дыцшит, аха апсуа данимбаза, уа длеит. Ани агэгыгым иитаз уа ахапшьа итагылоуп апсуа акэах, акэах хэа анышэ ажра даџуп.

– Узеуи уара ара? – ихэеит адау.

– Уара ари агэгыгым азна назгар уара иузхазом, сеитаахр ауп, сцо, саауа сыбъжазауама? Уи апкъысгъы ахапшьа шеибгоу ицхны иназгар хыхтэоу иаатшьны ихажэлап, – ихэеит.

– Хай, икоупозеи! – ихэан, адау дныштасын игэгыгым ахапшьа илтшьны азна аоы аакапаны има иџааихеит. Иааин илатэан акрырфеит, акрыржэит.

Ашьтахъ нас ари акры злоу уаоызаап ихэан, адау апсуа аапэак азна ахы наганы иитит, «Абри ахы устоит аоныка уца», – хэа иеихэеит. Ани аапэа азна ахы изышьтыхуа дыказма апсуа ччаи, «ха, ха, ха!» – хэа ихэан акыр-кырхэа дыччеит.

– Икалеи, узырччои? – ихэан адау апсуа ччаи диазцааит.

– Ах анк дсымоуп, абыржэ убри ахы уманы унеины агэараџ улбандаз, дышпаукэхшарыз ахырзаман, азамана лымшха улбарын, – ихэеит апсуа ччаи.

Адау длыштасын, ахы зтаз аапэа аашьтихын, амџа удыруоу? – ихэан «ишпасымдыруеи?» – ихэан, еиманы рџаархан, апсуа ионы ааигэара адэы аџы иааит. Рыцсы ршьарц иаатгылт, адау иаапэа лкаижын длақэтэеит. Ицшуа иаатэеит.

– Уажэ хџыцъагъы хайцны хнеир, сан улбар, дучэшэар калоит, насгъы са сызт хэа дыкоуп, сыцсы тоуп хэангъы дыкам. Са сџеины адырра лыстоит, нас икоу зегъ ласхэоит, – ихэеит апсуа.

Адау уа дааныжъны апсуа длықэлан иан лахъ дцеит.

– Сан абас ауп икоу, доук дсыцаауеит, данааилак, бикәша, биззатә, бнапы ыргьежыны дгәйдкыл, аацәак азна ахыы ааигоит.

Аацәа наганы инаиргылалак, цытк антцлак, нан амла ҳакит, хәчык ҳәаца хәа схәап сара. Сара ус анысхәалак, «Нан ишәәсцо исымоу уи ауп, жәаха уанцоз адауцәа иушыыз руазэы ивароуп исымоу, уаха егысымам», – хәа абри хәа, – хәагыы иан илеихәеит. (Апсуа ччаи имч мадын, аха ихы еикәшәан, иизбаз умбо!). Дцан адау дааигеит. Иан лнапы рхаханы адау дидылт, дикәшо, диззатәуа апсшәа иалхәеит. Илеин илатәеит. Апсуа иан азамана лымшха дыштыцпоит дытрысуеит.

Цытк анаац, лычкәын даацәажәан, – «Сан амла ҳакит, ас ҳабзыпшуа хтәазаауама, акы нахзыкабымцазои? – ихәеит.

– Уан рыцха, ишәәсцари, жәаха уанцуаз адауцәа иушыыз руазәк избжак ауп инханы исымоу. Асасцәа сыман, егыи рәасцеит, уи абашәызхо, уи ауп исымоу, – лхәеит иан.

Апсуа иан ас лхәоны адау ианиаха, дшәан, «уаха!» ихәан доацыфорын, апкаю хәа агыгәа–апцаха дышшоениуаз акәымкәа, абга хәычкәа юба ааипылт.

– Уабацо ас уццакы–ццакуа? – хәа адау иазцааит.

Сабацо ауама сахайт, ауама сакәшәеит, адауцәа зфоз сикәшәан, сицәыбналаны саауеит, – ихәеит.

– Аа, закәызеи иухәо, ани адау дифома дшәаны зкатәара дыздәылтцзомен! Иан лкәыткәеи лыкәчарақәеи хара инхарцәахәеит, аха дшәаны дхалакыысзом, уара уфара изыгәагыама? – рхәеит абгахәычкәа. – Арахь уаала, арахь, – рхәан адау даадыргьежыын, ишәталан рәаархеит.

Адау апсуа ионы дазааигәахо даналага, апсуа дыпшыны адау даниба, апсуа иан лахь җитт ибжыи неитцыхны, «хаи абәа, сан уажәшәта ибыбаргәуи, хкәац нцәеит шыбхәоз, жәаха исшыыз адауцәа ирцәынхаз даауеит» – хәа җитит.

Ас апсуа ихәоны адау ианиаха, абгахәычкәа нак–аак ивагыланы иааиуаз иааникылан ишыны инкапсаны, есс, узцозаргыы уцала, хагәха абнара дласны дылтахәаша дцеит.

747. АПСУА ЧЧИЕИ АОСТААИ

Апсуа ччаи амәа дыкәланы ныкәара дцон. Дышнеиуаз акәымкәа аостаа дидылт.

– Уабацо, ура, арахь? – ихәан аостаа апсуа ччаи диазцааит.

– Аа, абрахь ныкэара споит – ихэеит апсуа чčia.

– Хаицныкэап – ихэеит аостaa.

– Азамана! – ихэеит апсуа чčia.

Иеикэшахатхан, иеицны ишнеиуаз акэымкэа аостaa ус ихэеит:

– Уара, апсуа чčia! Уареи сареи ас мацара хэеицныкэом. Сара уара укэакэа сыкэтэап, сашэакэа рцыхэ пцэаанза уара сгала, сашэакэа рцыхэ аныпцэалак, уара скэакэ укэртэаны узгалоит уашэакэа рцыхэ пцэаанза.

– Азамана – ихэеит апсуа чčia.

Ашьжбымтан аостaa акао хэа ашэа хэо апсуа чčia икэакэ длыкэтэан шьыбжыаанза икэакэ дыкэтэан, ашьыбжыон «уажэшьта сашэакэа нцэеит» ихэан аостaa длалбаацеит.

Нас апсуа чčia днеины аостaa икэакэ дыкэтэеит, ашэахэара да- лагеит. Шьыбжыон аостaa икэакэ икэтэаз ахэылпаз амра акэап хэа инташэаанза «о, раида, о, раида!» ахэара дафын. Аостaa игэы пцэеит, уаха наилимшо дкарахеит. «Уара, ари «о, раида!» нымтэазо?» ихэан аостaa, «уи уажэоуп саналага, ишпанцэо, уажэышьта «сиуа раида!» са- лагар уацэынзагы садхалоит» ихэеит апсуа чčia.

– Хаи, амарцэа, амарцэа, уареи сареи хмеихэозаап – ихэан аостaa дшэан, длацкэан дыоны ишыамхы иеаиргеит.

748. АОСТААИ АЦЬНЫШИ

Аостaaи ацьныши еицылеит бжы-моак ахьеихагылаз.

– Хаи, уареи сареи хаипымакэа сыпсында, – ихэеит ацьныш.

– Хаи, цуушът, хаипылазар икалазеи? – ихэеит аостaa.

– Хоыцэаг цэгэас хрымоуп, абрака хшеидгылоу хааидырбалар, цэара кэтык «кыж!» – ахэаргы, хара иаххарартэуеит.

Ацьныши аостaaи абас анеибырхэоз аамтазы гэыла цхэыск дыхэхэеит «цсика, цсика!» – хэа.

Алакэа аху-су хэа ишуа иааталеит. Аха ацьныши аостaaи алакэа иаурбахуаз. Акэыткэа иаарылагыжыз бгахэычык рбазаарын, ипцаца ирыман инеиуан. Абри аамтазы аостaa дшэан, доапан ацьныш ипаца далатэеит. Алакэа абгахэычы анкарца, ашра иакэыцны ианаатынчраха, аостaa ацьныш ипаца даалцын дынкапан ус ихэеит:

– Хаи, уара ацьныш хэа баша ауаа уцэшэозаарын убоме, хара

шъуртгы хгэарымтазеит. Алақәа абгахәычы рыманы ицеит, шъуртгы рыгәхәа сымкит сара.

– Уара урт рыгәхәа умкит, бзиоуп, аха абри спацахы усс иумаз, уезуцәахызеи? – ихәеит адыңыш.

Уи нахыс аостаа дыцхашыаны адыңыш дидырцит. Рыцәгыагы, рыб-
зиагы хаз-хазы имџапыргоит убри аахыс.

749. АОСТАА ДЫЗНЫҚӘУАЗ ИХЫЗ

Оыцәа айгәылацәа ақан, азәы аостаа динықәуан, егыи алах иныс хәа дықәуан. Азәк амәы ылхны изкыдгылан абнаәы. Есышьжымтан еидара-
рала иааигон, дшааиуаз акәымкәа имәы мацхо ибеит. Изгоз дизгәамтеит. Егыи шаанза ани адыңыш дызнықәуаз игозаарын. Ани алах иныс хәа
икәуаз «Ари сымәы зго дышпасзымпшааи, шаанза дысзакәкуазар»,
– хәа арбагъ ғытбжы дацгыланы дышнеиуаз акәымкәа егыи имәы
дацаланы дидылт.

– Алах иныс ари иаауга сымәы шакәу! – ихәеит.

– Аостаа дымсааит, уара иутәым, сара ишыстәу! – ихәеит амәы
иацаланы иааиуаз.

Аостаа дызнықәуаз ғыц пхәыс дааиганы дыказаарын, ауа ипхәыси
иареи иахынышьталаз адәахы ацара итахеит, аха аостаа димышьтит,
дәахәаны дикит. Апсзара даналага, ихылца наганы итәарта инацеикит.
«Ара учхәы, сара изгоит», – хәа. Адугы, ахәычгы, баацсрас иказ з-
гы убра дахышьтаз илыкаицеит. Уи ашьтахь аостаа длыташәкәа
дцеит.

Ари ипхәыс дтаца ғыцмыз, ашьжымтан данаапш, ари акара адәахы
ацара иаргәакуа иказ даацсаха, дыцәеит, дыцәзеит иара. Ипхәыс
дбарцьеиуа иара ииарта дбаацсзаны дшлаиаз анылба, длықәлан арцәа,
арцәаа хәа дыхәхәеит, «сыззаажәгаз дабатәиу?!» – лхәеит. «Ибыхь-
зеи, ибгәыташәзеи?» – рхәан, «Исыхыыз аума, дахышьтоу шәнеир,
дыжәбап дзеицпроу!» – лхәеит. (Икалахьоу акы акәхап, сеидроу).
Инеин дырбеит, лтаацәа ирахан, дыргеит. Бзиак лакәын лара, лтаацәа
дыргеит. Анс зыхыыз иғы дынрыжәуазма?

Абас ихооит аостаа дызхарахаз ауаы.

750. АНХАӨИ АӨСТААИ

Анхаөи аөстааи еибабейт шыбжышытахык хэадак аөы.

Анхаөи цыра дыкан ионыка даауан, уажэышыта ионынзагы рацэк бжамызт. Ахэадаөы данааи, дааөыжэцын, агэра акэадыр амаха инахар-шэны, ипсы аавигарц ашэшыра дныцатэейт.

Ари анхаөи даара ибеианы инхоз, хыхэаөык иакэын хшыюлагы дыцэгэан. Аөстаа ескынгы абри анхаөи дыштан, ишырхэо еипш, анхаөи аөстаа дидырхагоуп рхэон, арахэ ашэахэ, амни, абри, цыра акала анхаөи дидрасырц дыштан, аха имариа дакэшэомызт. Анхаөгы игэианнны дыкан, избан акэар, аөстаа цэгыхэыцрала диеиөазо дышыштыаз идыруан, аөстаа моак аөы дибаргы дидыруан.

Абри уажэы ахэадаөы дыштэаз акэымкэа, ионыка дааианза, аөстаа иара иахь ихы рханы дшааиуаз дибейт.

– Уабачо, уара, аөстаа ччаи? – ихэан анхаөи аөстаа диацзаит данизааигэаха.

– Абра ааигэа нхаөык дынхоит, убри анхаөи иахь сцоит, иара дахынхоугы цкэа исыздырам, уск азы снаиацэажар стахын – ихэейт аөстаа.

– Уцоит, аха изакэ усузеишь иутаху уи анхаөи иөы? – ихэейт анхаөи.

– Арахэ-ашэахэ, амал ду имоуп, ахныкэгаракэа сыцэмачуп, схы иланыкузгар стахуп, дсымпшаар цсыхэа сымам – ихэейт аөстаа.

– Ус акэар, аөстаа, саргы абри уара уеипшцэкэа зыпсы цэгьоу азэ соуп, икалап, узышытоу сара схата сакэзаргы, аха уара зызбахэ ухэо иакара сыцэгэаны сыкам. Иагэа ус иказаргы, уааи, уареи сареи хайцынхап, уара зызбахэ ухэо анхаөи имоу амал аткыс инеигынгы иуоуа са укацпоит, са схэатэы хауцозар аөстаа – ихэейт анхаөи.

– Хөх, ус анакэха, сара ахныкэгароуп истаху, сузныкугозар, уареи сареи хэеицхандеиуазар, убри ами истаху, уаха акры стахума? – ихэейт аөстаа.

– Ус акэар, уаала – ихэан, анхаөи аөстаа диманы иөынеихан ионы дааит, зегь акакэн, иара дааимгаргы, ауха: аөстаа уа дненуан уеизгы. Ауха акрырфейт, акрыржэит, ишьталт, ицэт рыпсыршьейт анхаөгы аөстаагы.

– Нас хайцыхандеилап ухэан сааугейт, исоухэозеи уажэышыта, еицынхашьас ихэмоузеи? – ихэан аөстаа анхаөи диацзаит адырөаены ианааша.

– Иуасхэо убри ауп, еицыхандеишьас ихамоугыи убри ауп, абыржэи аамта аарыхра, анхара иатэуп (аапынразаарын умбо!), аапынра хтоуп, уареи сареи афыр-сыр хэа хлеидгыланы аарыхра кахцап. Цшь-дестынк адгыл, иахьбзиоу уара иудыруеит, уаоустаами, уалапш, аарыхра еицыхахцап. Нас иаахрыхуа тагалан иахшап – ихэеит анхаоы.

– Ибзиоуп, азамана! – ихэан, аостаа днацшы-аапшын, анхаоы икэша-мыкэша иказ адгыл ужэракэа дрыхэапшит, адгыл чашэра алихит. Аостаа игэапхар икаимтоз арбаныз, адгыл ужэра хитит. Анхаогыи иаргыи илеи илеидгылан, ирцаэгэеит, еитарцаэгэеит, ацымшын ларцеит. Адгыл ужэрафы ацымшын аныларца, икалеит, аха ишцакалеи ауп иухэаша, ипжэазеит! Ацымшын бгыи шыамханынза иоеиуа икалеит, ахы акэзар, хэарас иатахузеи, пхныга бзиаи иеитцаз егькамлеит, зегь кэаз-кэазза, имарымажаханы икалеит. Атагалара аамта ааит.

Уажэи анхаои аостааи раарыхра ацымшын таргалар акэн, ашара иалагар акэеит кэыркэа ашоураз ацымшын аныцырх'уаз аамтаз. Аостаагыи даоыстаан, аха анхаогыи даара хшыола игэгэаз азэ иакэн. Аостаа дипхьан дааиган длаиртэеит. Ани анхаоы ескынгыи дхэыцуан аостаа дызла:хьсырхэрызеи, сызлаииааирызеи, ипазгаларызеи хэа. Ацымшын ахы ишазхара иазхэан, аха абгыи макьана ииацэкакараза ишькыруа итагылан.

– Аостаа, уара уцабаа еихауп, сынтэатэи хэарыхра бзиахеит ишубо еипш. Алапшра уара иустоит. Утахызар, хыхь икэгылоу уара иумаз, утахызар, цака анышэ ицоу умаз – ихэеит анхаоы.

Аостаа длазхэыц-оазхэыцит, аха ацымшын абгыи метрак иоазоз ииацэкакараза, ипшзахэраза, ишькыруа икэгылаз деилахаит.

– Хыхь икэгылоу са исымазааит – ихэеит.

– Ибзиоуп, иумазааит, ига – ихэеит анхаоы.

– Нас сызыпшудеи, иахьанатэгыи икэызгап – ихэеит аостаа.

– Азамана, ига иахьанатэгыи – ихэеит анхаоы.

Аостаа иара убри аеныцэка ачалаа кны длыкэлан, ацымшын бгыи хэа иказ акы ыкэмыжкэа ирхны, ихэхэаны, иахганы, ауардынкэа ирыкэжныи игеит акалак ахь итиразы. Ари игеит, аха кэыркэамзи, ашоура цэгамзи, абазар афыи инеигаанза ацымшын бгыи леимгэаканза ицеит. Ацымшын бгыи анканза, азэыр игозма, азэыр иааихэозма, ари еипш стиуеит хэа ишцааугазеи рхэан, аахэацэа аостаа иааисны икэакэа ацэа ахыхны, абазар далцаны дкарцеит. Икаицоиз, ицымшын бгыи

зегы еидыканзалаха илаганы амшын иалаимыжбыр рмуит. Ихы ицэуатэха даакэхеит.

Ани аостаа ацымшыы бгы анирхы, адырѳаены анхаѳы аеага иман длыкэлан ацымшыхы ыцихэеит, имаичымкэа ирацэаны. Ацымшыхы ицихээз ауардынкэа иларыкэйижын, «акалакь ағы икылиган, аахэацэа илеи иласын, иеимцэа иргеит хэа бзиала, ахаазага ду атнихит.

Уи ала ус еилгеит уи ашыкэсан анхаѳи аостааи.

Аапынра ааит. Ари аостаа дабаушьтуаз, уа анхаѳы иғы дыкан, амғы иааиргон, азы иааиргон, аон ускэа иируан.

– Цыцхтэй ашыкэс азы хайцынхап ухэан, хайцынхеит. Аха сара егысмуот, ишпасыпсыхэоу, уныкэызгоит хэа саухэан, аостаа анхаѳ дидашшыло далагеит.

– Цыцхтэй анхара шыкэсазы акагы ахьумоуз сара исхарам, алапшра уара иустеит, анцэа ибоит, уара иалухыз мап хэа уасымхэеит, иустеит – ихэеит анхаѳы.

– Нас уажэышьта ишпакастари? – ихэеит аостаа.

– Уажэышьта ишыкауцара уи ауп, сынтэагы хайцынхап, ашарағы ханнеилакь, утахызар, алапшра сара исыт, утахызаргы уара иутаху угап, апхьа алапшра уара иумазааит – ихэеит анхаѳы.

– Ибзиоуп – ихэеит аостаа.

Аоыцагы рмахэар еилхэа иаалаган, амни апхьатэй ашыкэс азы ацымшыы ахьаадрыхыз радгыл ағы ишақэнагаз еипш ацыкэреи ларцеит.

Икалеит, аха ишпакалеи ауп иухэаша! Ацыкэреи ахэцэкэа ажэѳан иалалеит ухэартэ иазхаит, шыатацыпхьаза цшыба, цшыба, хэба, хэба лапкэа реалт еихданы.

Уажэы анхаѳы дхэыцуеит, дырѳагь алапшра аостаа иоуроуп, избан акэзар, заанац ахэара кайцахьан «са слапшуеит, апхьа алапшра са исымазааит, сьабаа рацэоуп» ихэахьан, цыцхгы дзаралхахьан, сынтэа ма афеида иоурц дашьтан. Нас ацыкэреи атагалара аамта анааи, ацыкэреи анѳа, егыи, «уажэышьта хаарыхра тахгалап, кэак аур ипхастахоит, ахьтакэа калоит уашьта» ихэеит анхаѳы.

– Ибзиоуп, итахгалап – ихэеит аостаа.

Иеиманы илкылсын, амхырта ирымаз агэта иахьазеикараз илтагылеит анхаѳгы аостаагы.

– Цыцхгы узаралхеит, аостаа, издыруеит, уцабаа рацэоуп, утахызар, адгыл, анышэ ицоу уара ига, утахызар, хыхь икоу га, апхьа алапшра уара иустоит, уара ишутаху улапшы – ихэеит анхаѳы.

Цыпх захъызы азы аостаа хыхъ икэгылаз ацъымшыы, бгы им-
гахъази, сынтэа захъызы азы еитах алапшра аниоугэышыа, дазхэыцын,
феида изалгоз цышыа цака анышэ ицоу згап хэа иакэикит. (Акэынцы
адацкэеи еихауп хыхъ икоу ааста хэа ицхъазеит умбо!).

– Цака икоу сымазааит – ихэеит аостаа.

Анхао ихала изтагалозма ари акара ацъыкэреи, ақыта дрылалан,
игэлацэа егы ухэа, уаахэ каипан, ацъыкэреи еихт апхэ бзиа-
ргы надкыланы икэрханы игеит. Цшь-дестынк адгыл ужэраеы икалаз,
аамта бзиа зыкэшэаз ацъыкэреи ус аламала имариазма!

Аостаа рыцха даалаган акэынцъ ыцихит (ацашэ апхра нхаоы усгы
дахэартамызт аостаак иакэымзар), ииулакъ итихын адгыл цырцыруа
ирыцкэеит, еааны азынгы адгыл ирмазеит ани итихыз акунцъкэа
зегы аазиган (мач-сач калоз цыушы?) ауардынкэа иларыкэижын
истиуеит хэа иманы акалакъ ахъ дцеит. Аостаа акэнцъ стиуеит хэа
акалакъ аеы иманы даннеи, «амш халеигома?» рхэан дааныркылан иа-
аисуа иааисуа ицэа зы аанамго дрыпкеит, дырхэахэеит. (Ускан уажэы
еипш аканч раазомызт акэымзар, ачапара алырхырц цыоуку иргаргы
здыруадаз акэынцъ!).

– Хакалакъ укъашыуеит, нак иалган ига хэа итацъан, иган амшын
итаижьт. Ихы абамба ахыкэдырчааз ибыз-бызуа ишихъуаз, дми-
да-гэидаха ахэлпаз аоныка дааит. Аоныка схэеит, аха иара аоны
егы хэа акыр иманы дыкоума, анхаоы ионыкоуп дахъааз, уаха
дабаушытуаз!

Анхао иапхэ атыц икэицеит, ацъыкэреи иигаз ирахэ-ишэахэ рыз-
хара хазы аца итаипсеит, иаанхаз цытк итиит цыткгы фатэыс хазы
инижьт, игэылацэа идирхэеит. Абас анхаоы зынзас инхара-инцыра
иацицеит.

– Анхаоы уанацъалбеит, зынза сыблит, аарыхреи ацъабааи сыг-
ым, арахъ феида смоузеит, уажэышъта ишпасыпсыхэоу? – ихэеит
аостаа. – Схы снапы сзакэкуам, акэынцъ стиуеит хэа акалакъ аеы сахъ-
неиз, схы абымба акэдырчааит, еилацсаны иказ атэым милат сыршьзеит
– хэа дашшит аостаа анхаоы иеы даннеи.

– Анхаогы длахэыц-оахэыцит, аха икаицоиз? Иара итэы, ихэтаа
усгы игахъан.

– Икоу удыруоу, аостаа? Ииашоуп, издыруеит, даара ацаа усыр-
бахэеит, уцъабаа ада феида уам, икалаз, калеит, уашыта хаагыланы
арахэ хаазап, хэы-шыкэса аеҳэара ахтап, арахэ сара исымоуп, урыцыз,

хэы-шықэса уагыныкэызгоит, нас уматэа егыи ухэа сара садгылоит, акрыгы уэасцалоит, – ихэан, иалухызуеи, анхаоы еитах аостаа дилазеит аостаагы дакэшахатхеит.

– “Иагараан иага сцэигахыазаргы, абыржэшьта ма афеида илысхып анхаоы” хэа игэы иаанагеит аостаа.

Длеин аостаа анхаоы ирахэ дларыцлеит. Синтэа, еааны, хапхэа аостаа хэы-шықэса нцэеит аостаа анхаоы ирахэ дышрыцыз. Ани аостаа дызцыз акыр рыхыыр хэа ушэозу имеиар хэа ушэозу, арахэ рацэзахеит, анхаоы иашта иазымкуа, итахатыгыаны икалеит. Абар уажэышьта хэы-шықэса нцэеит, арахэгы ршароуп.

Иршоит, аха шашьас икарцозеи ауп иухэаша. Анхаоы дхэыцит, деитахэыцит, дхэыцуеит иахыагы, уахагы, хэы-шықэса дузза аостаа дыхьчеит, уажэы акагы имтэкэа идэыкэпашыагы даара имариам. Арахь анхаоы ирахэ рыбжа аостаа итаны доуижьуа дыкоума? Ишцакаитцари уажэы, цыара маанак збаны, ирахэ аостаа излиимташа цсыхэк избароуп.

Абарт анхаои аостааи апхыаза ианеиниаз, иахьеиниаз ахэада иамариашаны нырцэкагы даеа хэадак ыкан, ахэадакэа рыбжьара кэара хэычык бжысны ицон, итшэарран, нырцэ, аарцэ адгыыл цкыан. Абри анхаоы уажэ убас избеит, саалаганы ачалт ду аостаа илшоит исыркацап, абарт ахэкаэа рыбжьара ачалт ыкэсцап, арахэ ачалт икэсцап, аостаа алапшра истап, итаххап, нырцэка арахэ ртэоакэа егыи рыгагакэа аныкалалакь, итахызар агага дукэа игап, итахызар, дара арахэ рхатакэа игап хэа.

Аостаа дипхыан дааигеит.

– Икоу удыруама, аостаа?

– Аа!

– Абар хэы-шықэса цуеит арахэ рыхьчара уаеижьтэи. Избоит, уцабаа даараирацэоуп. Уажэышьта харахэ хшап. Аха шашьас икахцарызеи? Арахэ ара адэы ишыкэу иахшап хэа халагар, уара утэкэеи сара стэкэеи хцэилалоит. Иахшо харахэ хцэеиламларц азы абри уареи сареи апхыа хыхьеиниаз ахэадеи нактэирахьтэи ахэадеи еиднакылартэ, ачалт ду кацаны, икэцаланы, арахэ еиламло убра уареи сареи харахэ хамшозар, уаха шашыа хамам. Уцаны сара ишуасхэо еицш ачалт ду каца. Нас инаганы иахыкэцатэу са иусырбап – ихэеит анхаоы.

Уи мариамзи аостаа изы, дара аца ибазаргы, омызгы дадым-халакэа анхаоы ишиирбаз ала ачалт ду каицеит. Ачалт икеицаз ант

ахэкэа рыбжьара инаганы ихитеит. Ачалт аганкэа рахыгы ихишыша-
аит. Ари ачалт ахьхипаз амырхэага аҕацхон. Нас анхаогы аостаагы
арахэ леидырцалан, ирыманы идэкэлеит уахь. Илеит ахэадеы, ауха
уа ипхьейт, адырҕаены амра хынхэанза анхаоы ус ихэейт:

– Харахэ амла иакны икоуп, уажэы амла ишакуа ирхыц-хыцуа
иахшоит хэа халагар, игэнахауп уи аткыс зны акрырҕахцап, акраныр-
фалакь егылакь ашыбжьышытахь иахшап.

– Ибзиоуп, уара ишухэо икахцап – ихэан аостаагы анхао иихэаз
длакэшахатхан, шыбжьышытахьынза арахэ дрыцын, ахаскын бзиақэа
ахьыказ инеицан цкьа акрырҕейтеит, ашыбжьышытахь амра акыр
ианылтагыала, арахэ ҕейдырцалахын ани ачалт цха икэрцалеит. Арахэ
ацха ианыкэрцала, шыбжьышытахьымзи, нак нырцэка рыгагақэа
аҕақьа иаҕалеит. Ирейтаз акыжэгьы жэ-цэрык иакараны агага дуны
нырцэтэи аҕақьа ианубало икалеит.

– Аостаа, уара даара усыргэамцхьейт, ацхьатэи ашықэс азы узар-
ралхейт, ашытахь узаралхейт, уажэгьы узаралымхарц азы ацхьа уара
улацшы, иутахызар, нырцэка акызгы иаҕоу арахэ уара иумаз, утахызар,
ара ачалт цха икэу ассақэа умаз – ихэейт анхаоы.

Аостаа днацшы-аацшын егьин, иацхьа ачалт цха икэз арахэ хэчкэан,
нырцэка акызгы иаҕаны иибаз арахэ дуззақэан. Длахэыц-ҕахэыцын,
ант нырцэ акызгы иаҕаз арахэ дукэа гар итаххейт.

– Нырцэ акызгы иаҕоу са исымазаант – ихэейт аостаа.

– Ибзиоуп, иумазаант, урт арт рацкыс акырза идукэоуп, еихагы
ипсылақэоуп, аха уара уцабаагь рацоуп, иумаз, хырхагас иуоут
– ихэейт анхаоы.

Аостаа сырахэ аасцап ихэан иҕылеихан длалбаан, акэара дталан
нырцэ акызгы аҕы иаҕаз «арахэ» рыкны днеианза амра ташэейт. Да-
хьнеиз арахэгьы имбеит, гагагы имбеит, адэышкэагьаз даакэхейт.

Анхао ирахэ леидицалан, дөлрыцакьан иман ишытахька дхынхейт
дбарақьатха.

Ауха аостаа уа акызгы даҕатэаны иршеит. Адырҕаены ианааша,
«ррейт,» «ррейт», «ррейт» ихэейт, аха «ррейт» абаказ?

Уажэык аостаа анхаоы дизгэаазейт, длықэлан дцейт аостаа
иeixабы арупап иахь шшра. Ацхьатэи ашықэс азы анхаои иареи ра-
арыхра ацымшыы акэн, уа дзаралхейт, аобатэи ашықэс азтэи аарых-
ра ацьыкэрей акэн, дагырыпкахьан абазар аҕы, уагы дзаралхахьан.
Ахэышықэсатэи рырахэ раазараҕы уа зынзаскгы егьимбазейт, ацхьы

еипш ибазшәа дҕалеит, инытаба ицеит иара изы уаха акагы аламызт. (Арахә рыгагақәа роуп иибаз нас уаха иибей?!).

– Сара быжышықәса анхаоы сидкыланы симан. Хәицынхап, иаахрыхуагы еицаҳшап хәа сеиҳәан, аха сзаралхеит – хәа иааихтигақәаз зеггы арупап иеиҳәеит.

– Икоу удыруоу, аостәа? – иҳәеит арупап.

– Аа – иҳәеит аостәа.

– Уара уткыс анхаоы хшыюла деиғхейт. Аха абыржәы ак удыстоит, убри узыкацар, анхаоы дацахоит. Уцаны ғыц адогор идкацал анхаоы.

Арупап х-тонаки бжаки иказ апсангъари дузза амаа атаны иман, абри ала еиҳа зымч тоу далаигәдларц итахын.

– Анхаоы маанала уажәраанза дуиааизаргы, уажәы уцаны убас иахәа: абас, абас, арупап икны сахънеиз убас сеиҳәеит, иара апсынғари ду имоуп, убри апсынғари ажәоан ахь еиҳа иршәны изышьтуа убри аиааира имазааит, амалгы имазааит. Уара уаткыс сара исыршәыр, ари нахыс быжь шықәса иааурых’уа зеггы сара исыт, ус акәымкәа сара сацкыс уара апсынғари аоада ажәоан ахь иуршәыр, ианлеилакгы адгыл гәгәала италар, даеа быжь-шықәса уара умац зует хәа иахәа. Убри еипш адогор анхаоы дакәшахатхауоу, дакәмшахатхауоу еилкааны уаа – иҳәеит арупап.

Арупап ииҳәаз ааоамтәыкәа, аостәа даагыжын, афақьхәа иеылеихан, мчыбжык акарагы бжысхъан (аостәа арупап иахь дахьцаз иагъааигәамызт), длеит анхаоы иеы. Ари анхаои иареи аарыхра ахыкарцаз аган иаеыкәршаны атлақәа гылан ишшәыр-шшәырза, даара идукәаз атлақәа. Аостәа абри адәы агәтаны днеин анхаоы изеитит устахуп абранза усзааи хәа. «Ааит, инцәара калааит, ари еитах дысзаама, акы дыспырнамгеит» игәахәт анхаоы азнык азы, аха ани аңеит, икаипах’уаиз, иеынеихан днеит. Анхаоы даннеи аостәа ус иҳәеит:

– Сара пахъа сзаралхеит, ашьтахь сзаралхеит, уажә зынза сыцабгеит. Арупап иеы сахънеиз абас сеиҳәеит: х-тонаки бжаки икоу апсангъари имоуп, иситоит. Уареи сареи хаисаны убри апсангъари цәоантәыка иҳаршәып. Уара уткыс сара исыршәыр, даеа быжь-шықәса иааурыхуа сара исымазааит. Ус акәымкәа, сара сацкыс уара иуршәыр, даеа быжь-шықәса умац зует. Абас еипш уакәшахату, мап аңәукуоу аилкааразы сааит, иахухәауазеи? – иҳәан аостәа анхаоы диазцааит.

– Ара акагы укзәме, уца, иаага, уи арупап хәа узәу ипсангъари, иҳаршәып нас иаабәп ииааиуа – иҳәеит анхаоы.

Аосттаа еитах дгэыргьацәа дхынхәны арупап иҕы дааит. Арупап ус иеихәеит:

– Исоухәаз анхаоы иасхәеит, дақәшахатхәеит. Анхао рыцха имч мацзар қалап, уара уцсангыари уи изышьтых'уама, исыт абаацсы, мамзар, зынза сифазеит анхаоы.

– Абар иахышьтоу апсангыари, ишьтыхны, уацаланы ига – ихәеит арупап. Арупап аосттаа днеиган апсангыари ахышьтаз иирбеит.

Апсангыари хьантан, аха аосттаагы дыгәгәамзи, дѳахан ишьтихын, иҕааихан, ашьыбжышьтахь дхықь-псықьуа, апхзы иҕашы, апсангыари иманы анхаоы идәаны, адәы агәта агәарахәа илкаижьт. Адәы агәта иа-хьылкаижьыз, апсынгыари адгьыл ылыташышьы ицеит.

– Аха, аосттаа, арупап икнытә апсангыари ааугазар, апхья уара иршә аоада цәоанцәыка! – ихәеит анхаоы днеин.

Аосттаа апсангыари адгьыл иоцихәан иршәит аоада. Ашьыбжышьтахь иршәыз ахәылпаз амра акәап хәа анташәамтазынза изымааит. Ахәлбыеҕа иахьылкаһаз ылытабга ицеит адунеи иагәылаланы.

– Уахан итх, ачциа! – ихәан анхаоы, аосттаа дахан итихит. Иоытихын адәы ылыкәицеит. Анхаоы даанапшы-аапшын, алашь-царагы ааигәахон, ари мамзаргы изыркәацо, дахәо дыкоума, иагьизырцысуама анхао рыцха.

Анхаоы аишьцәа иман быжьѳык, ааѳык рақара. Убас избахьан, быжьѳык, ааѳык аишьцәа имаз иакәршаны абри атлақәа игылаз ирыкәипарц, атла хараққәа рыцәқәа икәиртәарц. Анхаоы ус збаны_иман, иашьцәа атлақәа ирыкәыртәаны, абардра илартәаны, «сашьцәа!» хәа ажәоан ахь ихы рханы ибжы иргарц, даргы «ара хәкоуп!» хәа рхәартә драцәажәарц. Иашьцәеи иареи еикәҕыртырц, дара ажәоан ахь икоушәа аосттаа иеихәарц избаны иман. Ианааикәҕыртлакь, «абри инасышьтуа апсангыари арупап итәуп, аосттаа исзааигеит,, шәа шәахь инасышьтуеит, убрахь инышәкыл, нас ҕааны анырхага матәахә: акәатан, ацәеиха, аеага, абаха, абни, абри – анхара иатәу, иатаху зегьы алхны исзаашәышьт, шәара усгы шәжьицәа бзиақәаны шәсымоуп, анцәа шәсыгимырхааит – хәа реихәараны дыкан.

Ауха анхаоы иашьцәеи иареи еибырхәеит, ирзбеит.

Адырѳаены шыжькымтан аосттаа азаа иҕахәхәы анхаоы иҕы днеит.

– Аа, анхаоы, сааит. Ишубаз еипш, иацы апсангыари сара исыршәын, иахьынзацаз убеит. Иахьылкаһазгы адгьыл зақа италаз убеит. Уажәышьта уара иуршәыр стахуп, даба иршәишь! – ихәеит аосттаа.

Ари анхаоы иашьцәа дырмацәажәахьаз, урт досу ртыпқәа аанкы-

– Икалаз уи ауп, анхаоы иашьцэа зеггы ажѳоан ахь анцѳа иааигѳара икѳаап. Сарггы, ишубо, саѳыстаауп, аха анцѳаггы даара дыгѳэгѳоуп, анхаоы уахь, иашьцѳа рахь ирзишьтырц далагеит апсангъари. Уахь ианырзишьтлакгы анырхага матѳахѳѳа алхны иара изггы игѳылацѳа рзыхѳанггы иаашѳышьт хѳа иашьцѳа ажѳоан ахь икоу анрызѳеит, упсангъари бжѳаззар, сара сушьзар хѳа сшѳан, арахь имхны иаасге-ит, анхаоы са сихѳартам шыта, дыгѳѳѳазаап – хѳа аѳѳтаа арупап икны ажѳалала кайтеит.

– Уара уаха феида хэа егъумоут, уажэышьта арыпхь уманы уца, анхаоы уааисуа, уааисуа дыпканы, ицэа дытцаны уаа! – ихэеит арупап. (Аюстаа гэак иоуп изеихэо!).

Аюстаа абна длылалан, даара игэгэаз цлак аалихын, абас жэа-уаргыак иеитамкэа аура аманы арыпхь ду кайцеит, анхаоы далаипкарц. Арыпхь дацаланы дхыс-хысуа даауеит уажэы анхао иахь.

Анхаоы дыпшын, аюстаа дшаауаз ибеит. Адэы ацыхэан дааихьейт, дыкэца-кэсуа даауеит. Аюстаа арыпхь ду шикызгы гэеитеит. Анхаоы днеин ауардын иацагылаз асапыць аацыхын икны, абатра дытатэеит. Аюстаа дшааиуаз акэымкэа, анхаоы дахьтатэаз аниба, иаргыы днеин абаттра дталт, аха арыпхь дузза акьарта абаттраеы изтодаз? Анхаоы асапыць икымзи, икьаеымзи, аюстаа дивагыжьны дисуа, дивагыжьны дисуа, аюстаа илакэагы ак тыхит, ицэа зы аанамго дкайцеит, аха ацыхэтэан ииулакь, ицсы иман дыткьан, ирыпхьгы уа икажьны, дмидагэидаха ахымш рыены арупап иеы днеит.

– Икалазеи, иухъзеи, уара, мцацэа, уоуразоуроу ашэыта уаганы укюуп? – ихэан арупап аюстаа дизцааит.

– Хай, абаапсы, арыпхь дузза уманы уца хэа соухэан, арыпхь стахзамызт, икьаеыз лабак сгазтгы еиха еицьын, уажэык зынза сишьзеит анхаоы – ихэеит аюстаа уажэы-уажэы дхэлкьысуа.

– Икьаеу алаба сара иустап, уара акыр узыкацозар – ихэан арупап, абас метраки бжаки акара аура змаз лаба гэгэак, амахэтакэагы мачк иалыхэхэо иитеит. – Абри ашыц, лабала уара уага анхаоы узисыр, ишутаху еицш ихы дзамыхэо длауртэоит. Нас уара быжышыкэсатэи уцбааагы. уара иузынхоит, уца, анхаоы дшы! – ихэан арупап аюстаа ддэыкэитеит.

Анхаоы деитаныцшы, даауеит аюстаа адэы дыкэланы, лаба кьаек ицыр-цыруа, ашыц лаба икыуп. Ани даниба, анхаоы абгьаа хэа днеин ани уаанза аюстаа иикыз арыпхь абаттра итаханы икамзи, днеин ашышьыхэа иаатиган, адэ ду аеы днеит. Ари ирыпхь кны адэы дшыкэгылаз акэымкэа аастаа илаба кьае кны данаaidгыла, дааи дааизыцкьейт. Анхаоы иикыз ирыпхь ду акгы иакьысзомызт, ави-ви хэа икьо пшь-дистынк иказ адэы аюстаа дыкэргыжьуа, дыкэргыжьуа даакэицалт. Аюстаа ихахэда хыршаауа, ихахэда хыршаауа мацара дихэахэазеит, ицсы иманы, илаба кьаегы уа икажьны, дхынхэны деицьып-еицьыпуа арупап иеы дааит. Днеин оацхьа арупап дидтэалеит «анхаоы сишьзеит» хэа.

Дихэацшит, деитаихэацшит, аха аюстаа егышилмшоз аниба, арупап

ихатагы иғэы изеибакын, дааисуа, дааисуа, дааисуа мацара, ицэа зы аанамго дихэахэазан, нас длапхейтан, абас наӳ ахэы длыхцаны дке-ицеит.

Анхаоы иеидикылаз имал иғарны иказ игэылацаагы идирхэеит, иаргы еихагы дбағзаа дынхейт. Аюстаа дахыицыхыз иазкны анхаоы игэлацаагы иаргы ачара ду руит. Саргы убра сақашэан ачарағы сыкан, даара сапсоуп, амоа сықәижьтеи хаха-хымш пуеит, абыржэоуп санаауа.

Абра исхаштыз убри ауп, ажэытэ аюстаа дыкоуп, аңныш дыкоуп, анхаоы ипырхагоуп, ддыргыацом рхэон. Абри исхэаз аныкалаз аахыс аюыстаагы аңнышгы анхаоы ипырхаганы хэа икам, анхаоы ихала дынхойт. Аюстаа захьзу убри ауп, ухы узамыхэар, уаашьар, аюстаа ихароуп, аңныш ихароуп ухэозар акэхап, акэмзар, ухы узахэар, агьарахэа унхойт ауп.

751. [АТАХМАДЕИ ИПАЦӨЕИ]

Жэытэ акэылара аныказ аамтаны азэ жэаоа пацаа иман дыкан. Ипацаа алақэа рыхыз акэын ирыхызыз, аха дара уаа цэгьаны икан. Енагы аныкэара акэын изеыз, раб рыцха анхара дашьтан.

Өнак зны раб мғык аазгоит ҳа дахьотыцыз, асазқэа дыркит. Дрыма-ны иандэыкэла, ус ихэеит:

– Зны соушэыжыыр ажэак шэасхэауан. Сара схатазацэыкоуп, сыпсгэашара акнытэ лақэак саазаны аоны икоуп, ирыхьчойт, ижэуазар сара сахыжэгуа даргы аалааит.

– Бзиоуп, – рхэан аарыпхьара азин иртит.

Хэык дықэгылан, «ушэит, ушэит!» – ихэан атрышэ [дасит], дасын, рыхьзқэа акакала ихэуа далагеит.

– Астеист, Каимет, Каитыкэа, Ткэажэиа, Ламжэиа, Мадырхак, Хакаракыы, Базырбакь, Чаамаф, Ашьаргэна, Алаушыа, Хышыбаташэа! Шэабажэ дыргуойт шэицаала. Ус ихэан нас [дыкны дызгыз рахь даахьахэны ус нацицеит]:

– Ара ҳаказар иауойт, аха ҳөеилап, ихахьзоуйт, – ҳа реихэт дызкыз.

– Уи акэзар, азэы хгэаитар ацкыс хөеилап, – рхэан идэықэлт ашышыхэа.

Ант алыгажэ ипацаа авырхэа иоықалан амоа цыра иааиасны иркын, исыркыз ант инеи илрықаланы рабгы дрымырхит, асазқэагы кны иргит қа ажэала ирхэуоит.

752. ХАБЖЬКЭЫТ

Хабжькэыт хэа азэ дықан. Зны моакы даныланы дышнеиуаз ар ааишьталан дырkit. Дрыманы идэықэлеит. Амөа Хабжькэыт ионы иавганы иган. Ионы иамариашаны ианааи, Хабжькэыт ар ус реихэеит.

– Ауаоы дыкнаханы даныршыуагы жэа-зацэык ахэара дакэитыртэуеит. Жэа-зацэык ахэара сақэитышэтэ, – хэа реихэеит.

– Уакэитуп, – хэа иархэеит.

– Уа Шарубатла, Баташакэа, Шханы, Чыча, хыза, напа, Доу, Кыжэ, Паца Кыжэ, Ац Кыжэ, Доу Цыраба, доу Пашэ! Шэаб Хабжькэыт дыркын, дыргоит, шэхацазар!.. – ихэан, ишимчыз дыхэхэеит Хабжькэыт.

Ибжы захаз ипацаа зеггы адрухэа иаакылибахэан, раб дыкны дызгоз ар даарымырхит.

753. ХЭЫШӨ ШЫҚӨСА ЗХЫЦУАЗ АРЦЫС ДЗЫРЧЧЫЗ

Ажэытэ сара схаан апсуаа чара ушыас ирымаз ус акэын, ашыапа карцон, апхэ ақэырцон. Аганахьгы апхэ адыргыланы икарцон. Апхарра еихагы икалон. Алашара уажэеипш иабаказ! Ацэашькэа карцон, агаз татэаны акэачабкэа карцон, убри ала идырлашон. Ачара еынла уаоы иуит хэа са исмахацыт ажэытэ са схаан. Уахынла акэын ианыкарцоз. Уаха шаанза убра ачара моапыргон. Ацэа хэычкэа рыла жэаба, жэаөа, жэохэ анижэлак, кох, ианацалбеит, иижэззеи рхэон. Ма аоы зеипшреиз? Ауаоытэыөса ишыа иалалон, апха фөы ахышэшө.

Ажэытэпөкы апхэыс дхэаны дынрыжбуан, хышыкэса дхэаны дтэазар акэын, нас акэын данааргоз.

Ажэытэ убас икан рхэеит, ауаа зкыы шыкэса нырцуан рхэеит. Арцыс бзиа дыказаарын, пхэысхэара дцеит. Дцан, пхэыс дихэеит, ионыка да-

аит. Иара апхэыс дызхээз хэышэ шықэса ихыцуан пхэысхэара данцоз. Иихээз азгаб хышэ шықэса лхыцуан. Аштыахь хышықэса дигомызт да, уанза енак дныдгылеит лыоны. Иабхэараа ибеит, днеиуеит, дааиуеит, егыиуеит лыоны. Убыс лхэеит ихэеит ианхэа:

– Нан, сыпха дхэаны дузтэуоп, дугоит пхэысс, аха дахьнауго уонралызыкэымгар хэа сшэоит, – хэа иалхэеит. – Излызыкэымго убри ауоп сызгаб дсабиуп, лықэра мачуп, – хэа лхэеит ихэеит.

Ари аниаха дааччеит иара. Убри ауао улыс дықазаарын, шама-хамзар, уаоы дизырччомызт. Аоыццеагы ицымзи, узырччазеи эеа иазцааит, дытхаркит.

– Сзырчча шэасхэап.

– Аа!

– Илхэо шэахауеит, хышэ шықэса лхыцуеит лыпха дхэычуп хэа халхэеит. Аамта убас икаларц икоуп оажэа, оажэи жэаба шықэса анырхыцуа атыпхацэа хатца ицо, убартгы ахьнеиуа аоны, атаацэара ныкэрго икалоит, ачкэынцэагы оажэа, оажэи хэба шықэса анырхыцуа пхэыс даарго убас икалои хапхыака – хэа ихэеит ихэеит. – Абарткэа санрызхэыц самхаччеит, – ихэеит.

754. ИМЧЧА3ОЗ ДЗЫРЧЧА3

Ажэытэ дыкан чкэынак аашэ шықэса ихыцуан, идунеихаан дыччаны уаоы димбацыт. Ари ачкэын иаб хыаас иман ица дахьымыччоз.

– Абри сычкэын дыччоны дызбо сыоны абжа истоит хэа ауаа ирылеихэеит (Ари аб зкэи оышэ шықэса ихыцуан).

Енак ачкэын ихэпха дицны пхэысхэара дцеит. Акырцэара днеит, азгабцэа бзиақэа ибеит. Ацыхэтэаны дахьнеиз иибаз азгаб быжышэы шықэса лхыцуан. Абнии, иареи еигэапхеибашьеит, бзиа еибабейт, дихэеит. Ани азгаб лашта дтыцны данцоз ачкэын цытк дна-скьеит шыапыла иеы аеы ианкны, избан акэзар азгаб лан (ианхэа) дылцэыпхашыаны деыжэымлеит. Цытк данынаскыа ианхэа ыылтит «уааскыей, нан, сычкэын!» хэа. Дааскыейт иара.

– Нан, ари сызгаб уареи шэеигэапхеибашьеит, дхэаны дуртэеит, дугоит, аха макыана дпышқоуп, газак лоуп, хшыюла улмацаажэар, акагы дапсамхар хэа сшэоит ахшыо лурцароуп – лхэеит.

Ари ас анылхэа, ачкэын икышэ аапшзахеит (даапышэырччеит).

Нас ачкэын ихэпхагы иаргы еицны рыоны иааит.

– Уанацалбеит, учкэын дшыччаз дызбеит – ихэан ачкэын дшыччаз иаб иеихэеит. (Ахэпха иоуп изхэо).

– Дызхыччазеи? – хэа дцааит аб. – Дызхыччар сзеилукаар сыоны, сгэара, смал абжа устоит, дызхыччаз узеилымкаар, камбашьхыак еиха сызутом, – ихэеит.

Абри ашьтахь ачкэын пхэыс дааигеит. Ачара ду руит, кэац кампакэа ашэарах баолашала мацара. Ачара анеилга ашьтахь, ари иаби иареи шэарыццэа дукэан, шэарыцара ицалон Ерцахэ хэа иахьашьтоу ашьха ихалон. Амфаныфа шьтыхны, аеҳэара карцеит иахьа хцап хэа. Идэыкэлеит. Еиманы ишцоз акэымкэан, амфан акыр иныкэахьан, иаацсан итэеит апсшаразы.

Апсшаразы иахылатэаз аб ус ихэеит:

– Сычкэын, дад, абригь, абригь аамтазы, уанхэа «сыпха дгазоуп, ахшыю лырца, хшыюла улацэажэала» хэа ануалхэаз ушпышэырччаз сахайт, убранза ухаан умыччацыт, узхыччаз сахэа, исоумхэар сеысшыуеит – ихэеит.

– Хай, саб, ускэац, убри ахэара стахым, исумырхэан – ихэеит ачкэын.

– Моумоу, иаасоумхэар зузом! – ихэеит аб.

– Саб, ура уеы исхэо сатоумцан, аха хара хапхьака убри афыза аамта калоит ачкэыни азгаби жэафа шыкэса анырхыцуа хачеи пхэысси еибаго. Ахэычы агара дышгароу иидырша идыруа дкалоит. Ани санхэа лыпха быжышэы шыкэса зхыцуа «дпшкоуп, дгазоуп, улхылапш» хэа ансалхэа, аамта икалараны икоуи анеидысхэыцла самхаччеит. Ауафы инцыра цшыноаажэа, цшыноаажэи жэаба шыкэса еихахом, убра иаануеит хапхьака – ихэеит.

Иаб издырамыт акэымзар, ари ачкэын дцеихамбарзаарын.

Ари ашьтахь акамбашь устоит хэа иргэыгыз акамбашь иитеит. Абри ала еилгеит.

755. АХ ИЦА ДЗЫРЧЧАЗ

Дыкан ахак. Уи диман пак. Уи ах ица дины дынкашэаз аахыс дмыччацыт. Иани иаби иага рундазгы ус дзырччашаз акагы рзымызбеит. Апыхэтэан пхэыс дизааргарц иакэркит. Ажэытэан ачкэын изы азгаб

дзыпшаауаз иани иаби ракеын, нас иара дцон дихэаразы. Арт згаб бзиаа лызбахе рахан, рца иабжыаргеит убри дааигарц. Иарггы дакэшахатхан уи азгаб дихэарц ддэыкэлеит. Дахьнеиз азгаб дибан, дигэапхан, дихэеит. Нас азгаб лан дахьтээз убас иалхэеит ачкэын:

– Нан, иуасхэарызеи, сызгаб дыпшкоуп, дсабиуп, усзылхылапш. Ак лыгхарггы дацоумцан.

Ахаан имччацыз ан илхээз аниаха, акыркырхэа дыччеит. Ари дшыччаз анырба, иоызцеа ахыгылаз иеигэыргэеит. Ихынхэны ианааи, игэыргыаны иаб иархэеит, абас ауп уца дыччеит рхэеит.

– Ках, ас ишцакалеи? Абриакара аамта цуан иага изаахгандазггы дахзырччомызт, апхэыс ажэакэак лхэеит хэоума дзырччаз. Сца иоуп, аха акаггы дапсамзаап, дыказарггы дызхэартоузеи, дкыдцаны дысшы-роуп абыржэытэка, – ихэан иаб дгэаан дыткэеит.

– Саб, уаангыл, сызхыччаз сажэа сырхэа, уазызырфы, нас сушып, – ихэеит аца.

Аца ас анихэа иабггы дакэшахатхеит, иажэа иирхэеит.

– Сара исхыцуеит цшыноажэа шыкэса, азгаб илхыцуеит хынжажэи жэаба шыкэса. Лан уи макъана дхэчуп, дцшкоуп, улхылапшла, аазара лтахуп анылхэа хапхэака икало саназхэыц самхаччеит. Хапхэака убас аамтак калараны икоуп жэохэ шыкэса зхыцуа ачкэын жэипшы шыкэса зхыцуа азгаб цхэыс диго.

– Кох, ус акэзар, – ибзиоуп, еилыскааит шыта, – ихэан аб ица доуишытит.

756. АХ ИЦХА ЛЫХЭДА ШЫБЗИАХАЗ

Ахак ицха лыхэада шэуан, даргэамцуан.

– Апенцьыр акны бнеины Апсныка быпшишь, здыруада бзырчаша цъара акы ббозарггы быздырам, – ихэеит ах.

Ицха ихэатэы аахацаны, апенцьыр днадгылан Апсныка дахына-пшыз убас лбеит: Цла наак гылоуп, такэажэык убри апла наа ахэда дыкэтэаны, лшыапкэа ыркэаталеиуа, тыша дук дтапшуа.

Ах ицха ари аоыза анылба, акыр-кырхэа данаачча, лхэда ишэуаз пржэеит.

– Бара бзырччаз бхэаа лхэаахааит, – ихэеит ах.

Ах иеахэатэы назеит – апла наа икэтээз атакэажэ лыхэда ах ицха лтэеипш иаашэын, длахыцсаа дцеит. Иара ицха цыхэа дшыказ ацкысггы деигхэеит.

757. ИМЧЧАЗӨЗ АХ ИЦА

Ахак дыкан. Ца зацэык диман. Аца дины даныцаагыла инаркны дыччо хэа дкамлацызт, дыччеит хэагыы азэы ихэаратэы итаацаагыы ирмахацызт. Иани иаби даара хэаас ирыман рычкэын дахымыгчоз, дахымыгэыргэоз аха ируааз, рычкэын зацэ иакэын.

Ах ажэлар ирылеихэахэан, сычкэын дыччеит хэа сазхэо ауауы ипсы танаты ихы зланыкэигааша ахы аразни истоит хэа.

Ачкэын дахынытыцлакь, еизароума, чароума, хэмарроума зеггы ишыклацшуан, дыччо даабозар хэа, аха уи дыччо уауы дибомызт.

Ишыказ акэымкэа дгылк аеы даеа ахак дыкоуп, уи ах ацха димоуп хэа ари ах иахаит. Ичкэын дыччомызт, аха ичкэын зацэ иакэын, цхэыс дизааигар итахын.

Ах ахкэажэи ааицаажэан, рычкэын цхэыс дизааргарц рызбеит. Изааргогы зтызшэа рахаз лоуп.

Уаа шэуык ракара ауаа еикэшэакэа аалцшааны, ицпаны, рычкэын дрыштыуеит цхэысхэара.

Иахыцозгы кыр бжэан. Инеит. Иахэнеиз, уатэи ах ибзианы идикылт.

Ашэтахь ах иархэеит иахынтэааз изааз. Ахгыы дакэшахатхан, ачара ду рзиуит. Мчыбжык ачара иахатэан, кыфаран, кыжэран.

Мчыбжык ашэтахь, енак шыжымтан асасцэа цагылахэаны реы зэзэо адэы (ашта) иахыкэгылаз, ахкэажэ днэин, амахэ хэа инеиз ах ипа, дунехэан имччац, днаскэалыцхэеит.

Акыр аамта еицаажэон, ахкэажэи амахэи. Абра ишеицаажэоз ачкэын ибжыы нароузаны «ха, ха, ха!» хэа дыччон. Ари дыччо данырба, ачкэынцэа ицыз рахынтэ хэ-уык ракара ифит рышэтахька. Аха ус мариала аара мариазма, акыргы бжэан, цшэ-уык хынхэит, азэк дааит арахь шэтахька. Данааи ах адырра иртеит иршытыз ауаа рахынтэ ауауы дааит хэа. Ах иааз ауауы дипхэеит иаразнак ажэабжэ аилкааразы.

Иааз арцыс иеихэеит ах ипа дшыгчаз.

– Дызхыгчозеи сычкэын? – ихэан дцааит ах

– Дызхыгчаз сыздырам, хэахыказ ахкэажэ днаскэалыцхэан, иахэицаажэоз дыччеит, – ихэеит.

– Ах дгэааит. Апалач дааицхэан ус идитеит:

– Сара сыдгыл дшаакэлалакь сычкэын душыроуп! – хэа идитеит.

Ари ажәлар ирахайт, ачароура ишазыпшыз, абар изкәымгәыгоз ахыкалаз.

Апалач ахәааҕы днеины дтәеит. Ах ипа иоызцәа иманы ахәааҕы данаи, апалач «усымшыыр калом, уаб усшыырц исыдипеит», – хәа иеихәеит.

Ауаа иказ ах ипа апалач ус иаармарианы дидыршыуазма, уаагыл рхәан, ирымуит.

Апалач даан ах иеихәеит ажәлар иеизаз ипа дшидмыршыыз. Дипакъаны деитадәыкәитеит. Ари дцеит, дааит. Ажәлар еигәныҕит. Ах иизбаз гәрҕас икарпеит, ианацәалбеит ах ипа затә дышпәишыуеи хәа. Ари аус ду алпит. Ах ипа дишыуеит, ажәлар ируам.

Ацыхәтәаны, ачкәын ус реихәеит.

– Иршыуагы ажәа иртахеит, иасхәоит, нас сышәшы, – ихәеит.

Ах ипа иихәаз ажәа ақьаҳиәцәа ах икынза инаргеит. Ах ишитахзамыз, уаха псыхәа анамуза, «ибзиоуп нас, даажәг», – хәа реихәеит.

Ах ипа иаб иахь днарышьтит.

– Саб исывубазеи? – хәа ачкәын иаб диазцааит.

– Уара уоума сара сышәтахь ахра ныкәызго, хара хгәыргъарақәа рҕы уччомызт, пхәысхәара укәланы уцеит, уахьнеиз ахкәажә сызгаб дустоит хәа уалхәазтгы ақыр–қыр хәа уччеит, сара спара уара иузныкәгом. Дыжәга нак, дышәшы! – хәа ихәеит.

– Аа, ус акәзам, са сзыччаз азгаб лан лзы акәзам, уаасзызырҕы сара сара сызхыччаз уасхәоит, – ихәеит апа.

– Закәузеи, нас узхыччаз? – дцааит аб.

– Закәу уи ауп, ашьжымтан, апцхәыс иаазгаз лан ахкәажә уаишь лхәан, снаскәалыпцхеит. Нан, сызгаб дыпшқоуп, уамак егь лхыцуам, уара уан пхәыс кәышк лакәхап, ак лыгхаргы, илыгхо лпырбар, шәыоната ныкәылгап, мақьана лара дсабиуп, аарла хышә шықәса роуп илхыцуа, ахылапшра лтахуп хәа салхәеит. Хышә шықәса ракәым, убас аамтак калараны икоуп, ауаа ҕынҕажәи жәба шықәса ианыртыслак, рхы ашлара иалаго, даргы ажәрахь рхы дырхо абас аамта калараны икоуп. Ари ахкәажә лызгаб лыкәреи анеидыскыла, сарччеит.

Ах даахәыцын, абри акы идыруазаргы калап ихәан, ачара неицыхны иуит, итаца длеигәыргъаны дидикылт. Абас ала еилгеит уа.

758. АНХӨА ИЛХӨАЗИ АМАХӨ ИИХӨАЗИ

Фышэи ыыноажэи жэаба шыкэса зхыцуаз арпыс хышэи ыыноажэи жэаба шыкэса зхыцуаз азгаб пхэысс дигон. Ари азгаб лани лабиггы ыкан. Атацаагара ицоз реихабгы зака шыкэса ихыцуаз седроу.

Абри атаца дандэылыргоз убас лхэеит лан:

– Нан, абри макъана дпышқоуп, макъана хацацара абалыхэтаз, хышэи ыыноажэи жэаба шыкэса роуп илхыцуа. Дахънажэго ланхэеи лабхэеи уаа бзиақэоуп хэа сахауеит. Дахънажэго рнапы данышэца, шэхатқы ссеит.

Ари ас анылхэа, ачкэын (пхэыс даазгоз) ари ианхэа илхэаз аниаха, дамхаччеит. Ускан акагы ахырымхэааит иыызцэа ицыз, аха атаца дрыманы пытк ианааскыа иазцааит.

– Уара, – рхэеит, – амни уанхэа абанс анылхэа, уамхаччеит, узыччазеи, измаанозеи? – хэа иазцааит.

– Акагы ус баша сыччеит, – ихэеит иара.

– Аиеи, аха усгы узыччазеи, уамхаччеит, акы иамаанамкэа икаларым, – рхэеит.

Санхэа лхы цеит хэа ахэара иеы иатэеимшыеит, цхашьарамзи, аха арт ианидырцалаза, днакэша–аакэшан ус ихэеит.

– Абни аихабы бзиа, – ихэеит... (санхэагы имхэеит, умбо, избан акэзар, аихабы дицуп, ыками, санхэа хэа шпеихэо?). Уажэы шэа шэкны сминауатуп, цзоуки убыс рхэоит, сыпхэыс санхэа хэа. Схаан убри сымхэац сара ижэбо. Ма схатэ ыыза схэоит, сыпхэыс хэа ишпасхэо сара, цхашьарами!) – Амни апхэыс бзиа, абырг дазхэыцны ишылхэаз сыздырам, сатамзааит, аха уи еитахэатэыс ишэыстом, лызгаб илхыцуеит хышэи ыыноажэи жэаба шыкэса, сара фышэи ыыноажэи жэаба шыкэса схыцуеит. Дыроаггых абри ахэчы макъана хацацара абалықэнагаз хэа абас лхэеит. Убри аыыза аамта калоит хацхыака жэаа, зежэ шыкэса зхыцуа ачкэын, пхэыс дааиго, азгаб хаца дцо. Убри аамта дакэшээр ишпалхэоз хэа аумашэа избан, самхаччеит, – ихэеит.

– Ыы, уара, уанацалбеит, уеилагама, ус шцаухэо, ишпыкэу уара жэаа, зежэ шыкэса зхыцуа ачкэын пхэыс дааиго, азгаб хаца дцо, ус ишпакало, атаарых ус амхэац, – рхэеит ари ицыз, иихэаз захаз иыызцэа.

– Хацхыака ижэбап нас, – ихэеит.

Нас, иалашэхи, уи ипхэыс дааигеит, егыт. Изхысхэааз, уажэы ишыжэбо еипш, уи иихэаз акны хаины хакоуп, жэа класск ркны иштэоу азгабцэа хаца ицоит, ачкэынцэа пхэыс дааргоит.

759. АТАЦА ИМЦӨАЖӨӨЗ

Чкэынак дыкан, цхэызбак дигэацхан, длышьталан, ларгбы дакэшахатхеит. Ахаазгабариилышьтаз, апхьаажэа зылтаз дицымцакэа, даеазэы бзиа дылбан, уи диццарц ға лхэан, атацаагацэа иман днеит. Ари уаанза ға залтахьаз ачкэын ихьмзгишьеит. Ани уажэы дызгараны иказ итацаагацэа ахьымзг дсыргап ихэан, апхьа аға залхэахьаз иғааихан амған иеыцэахны, уажэ азгаб дызгараны иказ даарпылан, ипхашьара аағыхны ирууаза иршэны лара илгэыдигеит. Ани аниршэа ишнеиуаз акьацахэа атаца иргоз лылахь иаахеит. Лылахь иахьнаахаз иналаба ицеит.

Ари атаца лылахь иаахаз уахьлыхэацшуаз илныцшуамызт, аха даацаажэар, иаргбы пар—пар хэа иаалхэаз ахэон, ааихсыгырак амазамкэа илыццаажэон. Ари шлыццаажэоз анылба, дыпхамшьози, ацаажэара дакэытцт.

Ари дызгоз дигеит, аамта цеит. Ф-оык апацэа лоут, илаазеит, идухеит, зегь рыла анцэа ишихэара дыкоуп. Лара хэа узғугы баша—машак аулакөху, аказына, лыура лхэара, лыцшра-лсахьа, аказы уаоы икэнишьо лакэзам, зегь рыла дыбзиоуп, аха дцаажэом, ацаажэара дакэитым, дабацаажэо ани пабга лыццаажэоит!

Ари лхаца итынхацэа дцыржаауа иалагеит. «— Уанацалбеит, апхэыс хэа иумоу зегь рыла дыбзиоуп аха, дзутахузеи, дызцаажэом, дғахауп. Уи ацкыс еигьуп ицаажэо азэ дааугар» — хэа дыхтаркит. Иаргбы игэы ццэан, — «ицаажэо азэ сразкы дышцаламлеи» — ихэан, даеазэ дицшаан, дихэеит. Атацаагацэа еыжэцаны идэыкэицеит.

Атацаагацэа андэыкэица ари ф-оык ахшара зыхшаны ионы ионаз игэыроаха илыст, амца лкит. Рааигэара инхоз такэажэык дылдыруан, лхылгэашараха абни атакэажэ лэы дцеит. Дахьнеиз даазыкэшэаз зегьы ахы—ацыхэа лалхэеит, настгы псыхэас иаиурызэи хэа длазцааит.

Дызцааз атакэажэ ус лхэеит:

— Баалаганы ашэ агэылатаны амгьал зы, бахныхэа, нас абни былахь иалоу ахьз аахэаны, былахь бнапы аахьыбшьыр иалыорны икахауеит.

Апхэыс атакэажэ илхэаз аагэнылкылан, дхынхэны дааин, ишлахаз еипш амгьал ашэ алацаны дахныхэеит, лылахь лнапы ахьылшьуа, лылахь лнапы ахьылшьуа мацара ани уа иалаз лалыорын икахаит. Уажэшьта илыбаргэузеи, ацаажэара дакэитхеит, ани илыццаажэоз нак илылхны икалыжьт.

Аха уажэшьта ацэажэара алагашьас иҗалцара лыздырам. Илыкэыршэны еитах ани атакэажэ лэы дцеит.

– Бара быбзоурала ари салцит, аха уажэшьта схы шпацэырызгари, ф-оык ахшара соуны исаазахьейт, абри акара аамта сымцэажэацызт, уажэшьта цэажэашьас икастцарызей? – хэа атакэажэ длазцааит.

– Ибура уи ауп, уаха атаца (бвартэа) данааргалакь-егылак, атацаагацэа чаик дсыржэуейт хэа быкэгьежыаны ибгэарпхазаны рымац буазшэа балага. Лара дахькэагылоу беылзааигэатэ. Амала бара ибзиазаны абарфын цкы егы зхэаз еипш бееилахэа. Нас ани атаца иааргаз ишылбо ачанах ца амаа ббарфын цкы акалт ала искуейт хэа балага. Ус җабцар, атаца илбар цыара ажэак ахы лымхэаар җаларым. Уи аky лхэар, баргы ибхэаша боуейт – лхэейт атакэажэ.

Атакэажэ илхэаз ааобамтэкэа ари афырхэа даахынхэын, атаца ыыц данаарга, ари дыкэгьежыаны амац луазшэа лэыҗалцеит. Бырфын матэала лееилахэаны атаца дахьыгэагылаз днecin лбырфын цкы акалт ала ачаиник ца амаа лкит. Ари абарфын цкы акалт ала ачаиник амаа шылкыз анылба, ари атаца ыыц ус лхэейт:

– Абарфын цкы акалт ала акэым аш матэагы бмоухуа бҗалара быкоуп бацхьака.

Ани ацхьа иаанагахьаз атаца ыыц иаанагаз атаца илхэаз даргэаан атакс ус лхэейт:

– Дида, дида, дида, исахази,
Бара иаха иаанагаз,
Аҗҗахэа бцэажэейт,
Сара Аришыци, Баришыци,
Барбашьыци, Башыцгди,
Шьяуардыни, Шьяуахшей*
Абысҗатэй сыхшахьейт, аха
Иахьада ицэажэахьоу,
Лхы лсааит.

Ари ас лхэоны ианраха, «ура!» рхэан, рнапы еиныркэейт, – «ари атаца ыыц даазгаз наҗ дыжэга» – рхэан, дыргэежыны дганы дызтэыз дрыртеит. « – Ари ацхьатэй хтаца илеиҗу дабакоу, ацэажэара акэын илыгыз, дцэажэейт уажэшьта, ихабаргэузей!» – рхэан, ацхьатэй атаца даанрыжт.

* Арт ацхьа иааргаз лычкэынцэа рыхьзкэа роуп, еикэылыцхьазейт.

760. АТАХМАДЕИ АТЦЫСИ

Лакэ-лакэ сышнеиуаз икан лыгажэыки такэажэыки.

Хшара хэа уаоы дрымамызт. Рымала ионан рыоныжэ.

Дгбыл хэчык ирымазгы тауади аамстеи ирымырхын дгбыл
рымамкэа икан.

Атахмада иааигэара бна дук ыкан. Ихтны илеицарц игэы итеикит.
Уахагы псыхэа имазамызт.

Ёнак иеигэышэ ныкэцаны ихны дцеит бнахэара.

Ашыбжён ипхэыс атакэажэ, мгал кацхырак зны изналган ифаны зык
нахижэылеит.

Аоны хэлаанза дымтэазакэа аус иуан. Жэы атэарта абна хиёеит.

Ауха ианыхэла аоны дааит. Ох гэшыа хэа, иеигэышэ нкаршэны дааин
днатэеит; атакэажэ лкэыд чацо дахыыхэатэаз – акыр хыуёо хэа диазцааит.

– Ихысэхуаз, ергхэа жэы атэарта хыстит, ихэан даапса дкыпчаха
дыхэхэаза аскам дныкэеит.

– Уаапса укоуп угэы хнатып кэыдк ацара унахэар – хэа цамк ала акэыд
неилыркит.

Икэыд днахэан днышталт, уацэтэи иус гэрөө.

Ашыжымтан шаанза дгылан иус ахь дцеит. Дахьнеиз жэы атэарта ахь-
хитыз иадгбыл зеггы хтны ибеит. Ари аниба дгэыргьацэа итакэажэ лыкны
дааит.

– Хшырцхаз анцэа игэеитазаап, саннеи сыдгбыл зеггы хтын хэа
леихэеит. Атакэажэ, бнеины хчажэла тыга, иакэпса ны илахцап хэа ибжы
налыкэиргеит итакэажэ. Атакэажэ дгэыргьацэа лчажэла лыма ддэыкэлеит
лацара. Иара итэахэ цэагэага аашьтихын днеины далагеит алацара. Аены
хэлаанза аоыцэагы имтэазакэа аус руит, рыжэ атэарта ларцеит.

Ауха иааит аоныка игэргьацэа ркэыд ныгэхэаргыланы иаарцханы
инахэаны инышталт, шыжыза лацара ицарапы.

Адyroaены шыжымтанза иоагыланы ицеит рус ахь. Иахьнеиз рыд-
гбыл зеггы лацаны ирбеит.

Атахмадеи атакэажэи иеибаргэргьазан ус рхэеит: – ихышыаргэыца
хакэхшоуп хайгэапхэазаап, хрыцхара гэеитазаап хэа. Иеибаргэыргыо иа-
аит аоныка.

Ес-юмш дцаны игэеитон (имхы – иаарыхра).

Ус, ишааиуаз ача бцара ааит.

Ёнак шыжымтан иоагылан рахэызбакэа аашьтихны ианнеи рыжэ
атэарта ада зеггы хыхны иргахьан.

Арт ари анырба, икартоз, иеибартцэуо, еимырдо иалагеит ачарта.

Атахмада дцэуо дышнеиуаз кыдбажэ хэчык днахкышан агэапцха ытцха дналахит ачарта. Дахынкахаз имахэар инацахан цыск икит. Уаха икаитцоз, итцыс има аоны дааит. Ашаха ахэда инахатаны инкыдихэалан, иахэызба ахра далагеит мақыала.

Атцыс цакь-цакыт, аха изцозма ифахэан. Ианзымца иазцааит атахмада:

– Иазууазеи ари ахэызба иухуа? – хэа.

– Ари зысхуа ура узоуп. Сча хыхны изгаз ура уоуп, усшыроуп – хэа.

– Аи, абаапсы сумшыын сара иустап ухазага, соужны усышталаны уаала, – ахэеит ацыс.

Атахмада сзыкэшэалакь ихэан иноужны дашьталаны дцеит.

Атцыс иныкэтэа-аакэтэо даманы ишнеиуаз хахэ дук ахы иныкэтэаны аеаршэшэан, иуаоны илбаан, бзиала уаабейт хэа инапы ааимхны, ахахэ доахан атахмада днытцалт цака.

Уа ишнеиуаз онык акны инейт.

Ауаа рацэаоны иадэылтын, бзиала уаабейт хэа инапы ааимырхит. Арт идэылтыз иашыцэа, иахэшыцэа, иан, иаб ракэн. Зеггы дырдырт сысцраны сахзырпаз иоуп ари хэа.

Иейгэргейт, ачара изыруит; хамтас иртеит еабаа хэчык. Арахэтиаа иртаз има дааит аоныка. Аеы ианкны има ддэыкэын, уаха дакэтэаны цыара дазгомызт. Иашта итан импсуа ибзамхо. Даара акырза цит, аха акгы имыхэо аниба, дцахит иахыртаз иуацэа ркны. Данней, даара иейгэргыан чара изырухит: данаауаз иртеит ведражэк, ца змазамыз. Иа-аиган уиггы аоны акэнтхэ акны икеаиргылейт. Уиггы акы излаихэоз, уа икеажыын; уамашэа ибейт атахмада арахэтиаа хэа апсшэа аххэааны уааы имыхэоз ахыртаз.

Афырхэа дныкэланы деитацахит. Уа дахьнейз еита чара изуны, апсшэа бзиа аххэааны иртеит алтэы лабазак. Еггырт иааигаз реипш уиггы има ддэыкэлейт. Ахахэ акынза дааскыейгейт, уас дказпаз ачкэын. Дахынзааскыейгоз атахмада дхэыцуа дауан. Ус дхэцуа даниба, диаццааит: – иухзеи, улахь зейкэузеи, иухэыцуазеи хэа.

Атахмада даацэажэан, – сара нхао нанамгак, гарк сакэын счарта иласпоз хыхны иргейт. Изгаз сышрышьтаз ура ускит. Ахаазага устоит хэа соухэан акгы сумтейт, счагы смоут, ииашоуп, ачара сзуут оынтэ-хынтэ, арахэтиаагы сүтейт, аха избом исутаз зласыхэо хэа акы. Еабаак сутан сашта итажьуп, импсуа ибзамхо. Ведражэк сутан

арагъ икеажьын, уагы икеажьуп, уажэы алтэы лабазак сүтеит. Сара скынгы ирацеоуп алтэ лабақэа, изласыхэо акы сыздыруам, убри азоуп сызхэцуа хэа.

– Ус акэзар уи мариоуп, сара иумыхэо акы усымтеит – аеабаа злаухэо убри ауп, адарсмахы кны икьо иума уанықэла ахы аразни узеикэнажьюеит. Аведражэ хэа уара узеу амаа кны иурхьач-хьачыр зақаоы ухэо ауаа ирфаша астал архиоит. Ари алтэ лабаза злаухэо убри ауп уашэоык иусны уршьюазаргы, абаапсы салтэ лабаза иахьазоуп узыстахыу анухэа, зегы рхы иамыхэо иканапоит.

Ас аниеихэа дгэыргьацэа дгьежыны аоны дааины иведра аакеипаан, еиха дзыргэакуаз иаразнак астал ааирхиет фатэыла; инатэан хачеи пхэыси рызхара рфеит. Нас джацкыан иеабаа има ашта днықэлан хы-разныла ахаскын ицэахит, атахмада ибаргэзи, иаразнак анхара ду кайцеит, арахе анипеит, дуао беиахеит. Ус дшыказ ах иахаит. Изынеицхаит атахмада – дааиааит абраанза аказы дыстахуп хэа. Аха дауиахуаз атахмада. – Иара арахь дааиааит ситахызар хэа такс изицхаит.

Ари ах даара даргэааит ихьымзгишьеит. Зны ах уашэоык аоызцэа иманы атахмада икны днеит. – Уаа бзиала шэаабеит! хэа инаганы ашэшьыра акны инаиртэеит. Иведражэ ааирхьач-хьачын уашэоык рхэ ирхиет, роы руатка иагымкэа инаиртэеит. Ах иоызцэеи иареи акрыфаны ианаалга ах дцааит – иузтазеи ари акара амал хэа.

Уи аамтазы аеабаажэ нактэирахь игылаз адарсмахы ианкны ашьтахь ах иахь ирханы ианааирцысы ах хылеи разнылеи дицэахит. Ах ари хьымгыишьан, – шэис хэа дкааны иоызцэа ижэицеит атахмада дыршьырцы адрухэа инаисын длышьтагэа дырkit. Апсрахы данеиха дыхэхэеит – салтэ лабаза иахьазоуп узыстаху хэа. Иалтэ лабаза икала-ны иаарылалан, рхы иамыхэо иканапеит зегы.

Атахмада рыцха ицсы аниоу деиханы аоныка дыот. Уи нахысгы ах дшэаны иааигэара дызнеиуамызт.

Иажэмтыгеха абри еипш ахныкэгашья дакэшэаны дыкан дыпсаанза.

761. АҢАҚӨАЖӨИ АЛЫҒАЖӨИ

Лакәлакә сышнеиуаз, иқан лығажәыки такәажәыки. Урт пқа заңык дрыман. Хыбрас ырызгылаз кәәцә хәчык акән. Рахәыс ырыман еада заңык. Иара имч қапсахьан. Иңхәыс дтакәажәын акрура ылышомызт ыпқа лакән изхәапшуаз, аха уигы сабик лакән, икалтоз. Утра хәчык лаңаны кәыдки цыкәрей хәчыки аалрых'уан. Атаҳмада иеадала мые хәчык ааигалон, ркәыд зларжәуаз.

Зны атаҳмада дцеит мөаагара иеада иапцаны. Имөаагартагы ааигәамызт, такә ихаран. Днейны иеада фархкәак нақәцаны иаадәықәламтазы, шытыбжыцәгыак геит, адгыл ырганы азәы дауашәа наиаҳаит. Атаҳмада ихгарт амоуа иеадеи иарей ааидхалт. Ииура изымдыруа дышгылаз адауажә даакылст. – Еи, уара, атаҳмадажә, уара уоума сымғы зго? Абыржәы усшыр калап, аха ушыра иапсам. Амала, уашьтан уанаауа уңагы даага, мамзар усшыуеит, уажәы уца умеы уманы аоныка, – ихән ибжы ааиргеит адауажә.

– Ааи, ухапкы, сумшыын, ыпқак соуп, абра адагы мөаагартагы сымам, унапы сануп, уашьтан санаауа сызғабгы даазгоит! – ихән дматанеиуа ииулак дицыртны дцеит.

Аоны дахънеиз ирейхәеит дзыниаз, уашьтан мөаагара данцо изғаб димгар дшишыуаз. Ари лан ианлаха аңәуара далагеит.

Амеы иааигаз ауаа ирблит, адырөаены деитацар акән. Ишеибартәыуаз азғаб дима дцеит имөаагартакны, аха уаөы димбеит ажәапцыхәа фархкәак иеада инақәипан ддәықәлеит аоныка. Цытк днаскәаханы еипш адауажә дааипылт – уеитаахма атаҳмада?

– Ааи, сааит, ухапкы, сыпқагы даазгеит, абар дахыкоу! – ихән ипқа инапы налықәикит... – Атаҳмада, умеы аоны икапсаны усыштал, сышья ушху аоны унеиуеит, нас иузызулак убап, – хәа наиаҳәаны, ипқа дима аоныка дцеит адауажә. Атаҳмада имөы аоны инкапсаны иеада днақәтән, ипқа дызгаз адау дишталт. Имөаагартакны дан-ней адау ишья даниеит; ишья дышхыз, ишья дышхыз ихызыркыз ханк ашта дынталт. Ипқа асоф дахықәтәаз дгәалтан, – унан, саб дааит лхән дгәыргәацәа дааипылт. Адаугы дааин иеада ааимхны иәахәаны аоныка дцеигеит. Иаргы уа дыкан ымш ракара. Данауаз иртеит иеада ацымхәра рахәтияас еыки кызки.

– Абри аыз аоны ианнаугалак иуцац пахәа ихца, нас уи апара иалагоит, иузахша анацалак, шыта уакәыц ухәр, иакәцуеит, – хәа наиаҳәаны, днаскәаганы доуиштит.

Атахмада дгэыргъатөа икыз иехьынхэаланы аоны даннеи, итакэажэ ахэа лхысны ахэштаара дьгехэатэан.

– Хахай, атакэажэ, бымшэан! Хамахэ ххаазага хайтеит, – ихэан акыз, аоны адау ишиехэаз еипш – иуцац цахэа инхитан, ахьхьахэа ахьи аразни рпара иалагеит.

Атахмада акыз юба-хпа аацөа калаанза иакуимхит, нас уажэшьта иазхоуп анигэахэ: – уакэац анихэа, иакэыцит. Атахмада икэацэ длагэтасны инкажьны икаитеит хан дук. Арахэ-ашэахэ анипеит, ахак иеипш дынхейт.

Апхынрахь ианнеи ус ихэейт – стакэажэ баала азырцха хталап жэохэ мышка, хдакэа мацк инейцнахп, – хэа. Итакэажэ – ибзиоуп, хцап, – лхэан, дакэшахатхан, еиманы абанахь ицеит, ркызгы рыманы. Акыз ахьнаргаз абанахьча иитеит, – ара хыхьынзатоу цъара итакы, иуцалац тала мхэакэа хэа иахэаны. Абанахьча ари аниаха акы иалакэазаап ихэан аоны инаганы иуцалац тала анихэа, акыз апара иалагеит. Ас аниба, атахмада иитозма, даеа кызк иитеит. Атахмада икыз акэу’ цышья иманы дааит аоныка. Аоны иахьяаиз – иуцац ца! – анихэа, акыз иацози, иара акэзамызт.

Има дцеит адау иахь, скыз апара иакэыцит хэа. Дахьнеиз адау идырит даеазэы ишицэигаз, икыз шырыцсахыз. – Ус анакэха, ари азэы иумтан хэа аплахэыста иитеит аршьынк; – аоны ианнаугалакь, иушэац шэала хэа ухэар ашэара иалагоит хэа иахэаны. Атахмада аоны данааи иаршьын нкаиршэын – иушэац шэала! – хэа ибжы накэиргеит; аршьын икэгьежьяаны атлаз, абырфын, акармандил ухэа убас аба хкы рацэаны ишэаны ишьтанацеит. – Уажэшьта иазхоуп, – анихэа, иаакэыцит. Атахмада ибала иааигон ахьи аразни. Дшыказ аткыс деигхейт. Амацуцөа закаоы итахыз аоны изыонан. Абас дшыказ апхынра анааи итакэажэ дима дцеит азырцахьы.

Иахьнеиз абанахьча иаршьын иитеит – цъара иахьцымтэаша исыкаца, иушэац шэала мхэакэа хэа иахэаны. Атахмада разкыда еитааиамхэхейт иаршьын акы ишалаказ. Абанахьча аоны инейган – иушэац шэа, – хэа ибжы накэиргеит. Атахмада иаршьын, аршьын иамшэац аки-аки еипшымкэа иашэо иалагеит. Ари еипш иказ аршьын ауиитахуаз данаауаз иитеит иаршьын еипш даеакы. Има аоны дахьяаиз – иу шэац шэа ихэейт, аха иашэахуаз.

Има дцеит имахэ иахь – саршьын аба шэара иакэыцит хэа. Адауажэ идырит ишицэырцсахыз, аха иеихэози, Данаауаз иитеит клакэтк, – иума

уца, аоны иахьноуго – икауцац каца хэа уацаажэа хэа наиахэаны. Иа-хэааигаз ари зынзак саркыатарцы икоуп ихэан, аоны иныонаижьын – икауцац каца! – хэа ибжы накеиргеит. Аклакэт оышьтыпан акэакхэа ихы иаасуа драбаны длага дынканажыын дахькажыызгыы исуа иалагеит. Атахмада дашьзошэа аниба – иазхоуп! Иазхоуп! – хэа дкааит. Аклакэтгы леихыорны агапхэа инкахаит.

– Ааит, сишьуазаап, сзыхиркьозей? – ихэан, даара дхэыцит. Дышхэыцуаз игэалашеит ихыыз зызихыыз. Апхын анааи иклакэти итакэажэи има дцахт азырпха. Абанакны дахьнеиз, азырпха иахылапшыз днеицылеит дгэыргьацаа, – даеа хныкэгагак сзааигеит хэа. Атахмада иклакэыт абанахьча инеииркит – икауцац каца мхэакэа цьара исзыкаца хэа наиахэаны. Аоны инеиган дгэыргьацаа – икауцац каца! – хэа ибжы накеиргеит абанахьча. Аклакэыт икаанцац акэн, иошьтыпан ихы иасуа иалагеит.

Абанахьча ихыыз изымдырызт ахэхэара далагеит, аха иазхоуп ихэаанза иакэыцзомызт; ихэхэабжы атахмада иахан дыоны даннеи, абанахьча ипхэыс – дашьыит! Дашьыт! хэа агьацаы-гьацаэра дафын, – зынзак уашьзоит скыз ижэгази саршыны сышэымтар, – ихэан атахмада ашэ даалагылт. Ипхэыс днеины икызи иаршыны ааилтеит. Уажэшьта иазхоуп ихэан азырпха ахылапшы ипкара иаакэхит.

Азырпха ахылапшы акэада ифашэы дшыказ дааныжыны атахмада икызи иаршыны иклакэти има аоныка дааит.

Атахмада ипхэыси иареи итэаны ипсаанза, бзиа рхы ныкэрго анхара иафын. Икыз зака итахыз ахы аразни изацон, иаршыын зака итахыз аба изашэон, иклакэт иара дахьчон. Ишыпсра иказ абас ахныкэгара бзиа дакэшэеит иажэымтыеха.

– Саргыы атахмада дахьынхоз иснеиартаны сыкан. Зны саннеи чара иман имахэ дааишьтзаап. Санаауаз кэабк азна атэани цылгыдыки сума сёаасхан, амёан сшаауаз Озбакь хэа азэы дааспылан сеы аархан атэан икызы ихы иныкэтэан ихы лыкэблаа ицеит. – Хаит, икауцазеи! – хэа дансышьтала сааагэаан спылгды наигэдыспан, дцыркыцуа длыкэспеит. Убриижьтеи Озбакь дыпсаанза дагыхабжыны дагыцыркыны даанхеит.

762. БАГДАЖӘ ИХӨЫЦҚӨА ШЫРЗАЗ

Дыкан зны Багдажә хәа нхаоык, ныкәаоык. Ари Багдажә иман хоык айшыца. Иашыцаа шамахамзар ныкәара рыздыруамызт. Инхацәан, ескынгы анхара ус иаёын.

Багдажә иашыцаа дырёыцын хазы дынхеит. Аха ари анхара уиакара еазкыртас икамтақан ддөықәлеит ныкәара. Ёнак зны Багдажә моадук даныланы ккарак дытысны дышцоз мыткәмак ачамгәр иантаны цюогы ашәа шацырхәоз иахаит.

Ахуирган деимдо дышнеиуазгәаоабаапсыкааёы хоык ахәсахәыцкәа ачамгәр архәо, амыткәма ацхәо иштәаз ибеит. Пшышьаала дылталан длалбааны ахәсахәцкәа ачамгәр ахьадырхәоз дынкылсын мшыбзиақәа хәа нареихәеит.

– Бзиара убааит, бзиала уаабеит! – рхәан ахәсахәцкәа оагылан днаганы днадыртәеит. Нас дразцааит – шәара шәзакәузеи? Арака икашәцозеи шәымацара хәа. Ахәсахәцкәа реихабы ус лхәеит: – Ихәмаз зегы хамтәеит, хашыцаа хәхәшыцаа, хаб, хан, царта хмоуа адунеи ханықәха абрака хаан хтәоуп, хәа.

Насартәхәсахәцкәарыцхашыаны Багдажәиманы иәаиханиуартанык иааныжыны нақ имоа дықәлеит. 15 мыш данныкәа, дхынхәны иәаихан ахәсахәцкәа ахынижыыз дааит. Арака ахәсахәыцкәа азәазәала еихаб-еихабыла дразцааит шәышпаныкәргоз хәа.

Аха арт зегы азәк иеипш – даара бзиа хныкәргоит рхәеит. Нас дырәаггых имоа дықәлеит. Дырәаггых шыарда акыр данныкәа, 15 мыш анты, дхынхәны деитаахт арт ахәсахәыцкәа ахынижыыз. Уажәы данааи, ахәсахәыцкәа имаз реихабы ус длазцааит ддәылганы: – Бара хаца бцар дышпаныкәбагри бхаца, ибылшарызеи иныкәгашыас хәа.

Апхәызба ус лхәеит: – Сара исылшагәышьозеи уиакара, аха ласхак ада имамкәа, жәаоык ауаапсыра дыказаргы иалеиласхәоит, – хәа.

Нас Багдажә уи доуштыны агәабжыанытә даалыцхьан уигы иара убас длазцааит, – хаца бцар бхаца иныкәгаразы аоната аёы бызлаихәартахарызеи? – хәа. Агәабжыанытә ус лхәеит: – Сара исылшагәышьозеи, аха тарцицкак ауаткеи чабабаки рыда имамкәа дыканы, июны уаа шәоык асасцәа изааиргы уаха нарылымшахуа ирызсырхашт, насгы иара ипшәмагы саргы ххәы ацәынсырхоит ауатка, – хәа нацылцан.

Нас реитбы даалыцхьан лахәшыцаа дышразцааз еипш дразцааит. Аитбза ус лхәеит:

– Сара исылшагэышьозеи, аха пхэысс санига, знык сцэа иалптрацы сыкоуп оцэа ахшара, арт руазэык дыхыны егыи дразынны хэа налхэеит.

Багдажэ длалаган аихабцэа ахэсахэычкэа роыцэагыи иидахкэаз шыоукы иритеит хэсақэас, иара аицбы пхэысс дигеит.

Багдажэ ипхэыс лыбао лтэымкэа дышыказ иара аррахь ицара калейт. Убри аамтазы Багдажэ иуаажэллар еизганы ус реихэеит: – Сыпхэыс хшара данлауа пхэысла акэымкэа хацала деилырганы нас сыпхэыс илауа ахшара дзакэу адырра сышэт – хэа реихэеит.

Багдажэ аррахь ицара шыкалаз еипш дцеит. Багдажэ ипхэыс лахэшыцэа гөоарас дкарцеит сирк дышлыхшашаз. Ара ари апхэыс ус, хазынак длыхшар дара ахыыкакэаз рхацэакэа икарыжыыр хэа ишэаны, реазыркит илхшауа ауаа дыддырбарацы. Зны, рқытан иказ атакэажэ илархэеит икалцалакгыи абарт рахэшыа илыхшо жэллары дыдырбакэан дганы азы далтарацы. Насгыи ари апхэыс аласбақэа лыхшазшэа жэллар иддырбарацы – ирыладырорацы. Дааразак хара имгакэан Багдажэ ипхэыс хшарауазы дшычмазаохаз анаараха, лахэшыцэа атакэажэ дааштырхын ицеит. Иахынеиз ахацэа роуп, пхэыс дыооназам.

– Хаит, шэыпсындаз! Избо закэызеи! Ахацэа апхэыс деилдырго захахьада, шэынцэар акэын! – лхэан атакэажэ дылцэнымхауашэа, хацагыи пхэысгыи зеггыи дэылцаны лахэшыцэа лыманы длыо-налан«дгыагыо» уа дылхалт. Ари аамтазы ауаа атакэажэ заанаца излазыкалцахьаз ала аласбақэа рыманы илзаахьан ааптрафы, насгыи ахэычкэа ганы азду иазташаз. Дук хара имгакэан ахэычкэа – ахыи аразни илыхшаз ганы хапшыак итапсаны азы иалтеит. – Абар шэтаца хазына илыхшақэаз хэа о-ласбк кны даадэылцит. Ажэллар итэаз зеггыи цышыахэыс икарцеит, ауаоцсы аласбақэа шпалхылци рхэан. Ажэллар еизаз адырра иртеит Багдажэ, абас ауп, упхэыс аласбақэа лыхшеит хэа. Багдажэ ашэкэыи оит иуаажэллар рахь: – Сара сахьылжыаз акынтэ сыпхэыс дганы абжымоак рхы ахьеипгалоу деахэаны дыншыыжь хэа. Ари лхаца иихэаз нарыгзеит ажэллар... ус аамда акыр цеит.

Арт ахэычкэа азы ишамаз цэара хықэк афы ифыкэнажылеит. Арт арака иахьфыкэнажылаз ааигэара дынхозаарын лыгажэык. Алыгажэ ипхэыс атакэажэи иареи рыда рыоны уао дыоонамызт.

Ари атакэажэи алыгажэи ирыман цымахыак хьаржэтэыс. Ари ацэма игэанатан ахэычкэа ахш днарцэозаарын.

Зны ари алыгажэ игеитеит ицэма ахш акы ишацэоз. Шьарда дазгэааит, аха иикызыз, акгыи издыруамызт ицэма зцэоз хэа. Өнак,

ицма ахьгэарцуаз мазала дашьталаны иёһинеихеит. Ибеит ыцъа ахэыцкэа иацейбахэаны ацма ахш шырцэоз. Ари дангэарта ишэаны еибароны абна реылацсаны реырзеит, аха имкыр имуа даналага реааныркылт. Иган ахэыцкэа алыгажэи атакэажэи ираазеит. Цэгъа иуаа еитахэатэкэаны, иуаа бзиахэаны ркытаёы икалеит.

Арт рызбахэ лахаит атакэажэ, насгъы ран лахэшыцэа иамырцэо, иамыртэо гэхъаа дуззас икарцеит.

Ус атакэажэ ллаба аакыдылхын ддэыкэлеит урт рызбахэ ахылахаз. Уака днеизар ачкэын ацэа бзиа хааза ихоуп дыкат-като, апхэызбагъы убас дыкандаз шухэара еипш дыкан. Атакэажэ знык азы иалтахъаз ачкэын – пхэыс дааугароуп, абри еипш икоу ах ипха хэа дкыдылцалеит. Арпыс ирашь доакэтэан акамчы лаарханы дцеит ах иёһы.

Ах арпыс дшаануаз дибар дхэхэон, уи иара ах ус иказшыан (ицасын), аха ах дизгэамтазакэа амардуан дыохалт. Нас ах даниба – уаагыл хэа ибжыы найкэиргеит; даанкыланы хацшыак неииркын усгъы неихэеит: – Уара сара скны уазар усасын, ыонтэ сбжыы укэсыргоит. Убарт аыинтэтэи сыбжыы аргара иахымгакэа абри ахацшыа лагырзыла иуртэyroуп ианузмыртэы ухахэхоит хэа. ыонтэ дикэкааит ахацшыагъы ахэдацэа акынза иеааиртэит лагырзыла, нас ах ипха ачкэын диитеит.

Ари ачкэын ах ипха диманы дцеит. Чара иуит, жэра иуит. Абарткэа ракара аамта цаанза Багдажэ аррахьтэи дхынхэын дааит ионы; анхара ду кайцеит, пхэыс ыыцкгъы дааигеит. Убри аамтазы Багдажэ ипха, ачкэын иахэшыа хаца дицеит. Ахшарагъы лымоуп. Лашьа ачкэын, ах ипха пхэысс даазгаз, ипхэыс иааигаз илзымдыруаз хэа акгъы ыкамызт; икалахьоу икалаша зегъы здыруаз лакэн.

Зны ари ах, ипха лхаца ус иалхэеит: – уцаны абжыммоак рхы ахьеихагылоу иёахэоу апхэыс дпыртланы дысзаага хэа. Ари ирашь длакетэаны ацкаохэа дыоны дцан, иёахэаны игылаз апхэыс ирашь ахэда дыкэыртэаны дааигеит. Арака дахъааигаз ах ипха еибалырдырит, иан шлакэз иалхэеит, ус дук хара имгакэан, Багдажэ адырра иртоит – абарткэа реипш икоу: – уцеи, упхаи, утацеи, умахэи хнеиуеит абри аамтазы хэа. Багдажэ длалаган ажэлэр еизигеит аёхэаразы ачара ду иуразы иеазыкайцеит. Ус ашьтэкэа ршыит, абыстакэа рура, акэацкэа рыжэрацы амцакэа реикэцарахь индэыкэланы асасцэагъы ааеыжэцит.

Амцакэа зегъы ыцэеит. Иагъа каамет карцандазгъы амцакэа рзеикэымцеит. Убри аамтазы Багдажэ ица ус ихэоит: – Харт иахъа абрака исасцэаны иааиз зегъы мцала иржэуа акэаци, мцала ируа

абыстеи хфазом хэа. Харт иахфо бызла ижэуа акэаци, бызла ируа абыстеи роуп хэа.

Ажэлар итээз зеггы гылт акэацкэеи абыстақэеи рахь рёы рханы ацэажэара иалагеит, аха иаушыхуаз. Убри аамтазы ажэлар зеггы ахыгылаз рыгэтаны дфогылоит Багдажэ ица. Ацэажэара далагоит. Ари атаурых зеггы бзиацкэан идыруан ицхэыс излаиалхэахыз, дызыкэшэакэаз зеггы рыла. Акакала иажэакэа еикэпхыазаны ахэара даёын:

– Саныхэчыз сабраа рёы сшыказ агёыла атакэажэ азы салтеит, абар, исыциз сахэшыагы сарггы, абас, хшыраазы цьюуы. Абар, сан сзыхшаз, саб, атакэажэ лхэатэала иурзыз, абыжымфак рхы ахьеипгалаз иёахэаз, – ихэан, иажэагы даалгеит, акэацкэа зеггы жэит, абыстақэа мазеихеит. Атакэажэгы, уаанзатэи Багдажэ ицхэыс лахэшыцаагы ачара рфеит, раби дарей рнапы еикэырша еицынхо иалагеит.

763. ХӨЕИШЫЦӨА РЫЦХЭЫС

Икан хфок аишыца, аныки абыки ирыхшаз. Дара ахфокгы арпарца бзиақэан, рыхыз дуун, рмал рацэан. Рыёкэеи ркэадыркэеи хаз-хазы ирзеикэын, азэ иацкыс азэ деицэамкэан, даара иуаа еикэшэакэан. Рыхэсаагара иахымпацыт, ахэсақэа еицааргар ртахын. Арт хаца гэгэакэан, иныкэацэан, уахгы-ёынгы идэыкэын.

Зны ахфокгы хаз-хазы иныкэон. Аихабы хэылбыехак дааит афныка цхэыс дхэаны, иёхэарагы ццэаны. Афны данааи, иашыца уаф дмаацыт. Адрыфаны агёыбжыанытэ дааит, уиггы пхэыс дихэазаап, аёхэарагы цитэазаап. Ахаха руха реицбаза дааит иеыхэа цшза кэашакэашо, иарггы дгёыргыаца, ихылпа афыс тан, пхэыс дихэан иёхэара цитэеит.

Арт ахфокгы рыхэсақэа хэаны идыртэеит, аха азэ итэы азэ диздыруам. Реихабы даагылан иашыца иреиэхэит: – пхэыс дшихэаз иёхэарагы апшыаша шакэыз. Агёыбжыанытэгы иёхэара ускан акэын, имзакэа ихэеит иускэа шыказ. Реицбаза акраамта дхэыцуа дтэан, нас иреиэхэит рыёхэарақэа шеикэшэаз.

Арт ахфокгы ирхэаз азэ лакэзаап цас рыёхэарақэа еикэдыршэазаап.

Ейхабы иеҳэара дахыщцакуан, иҳэаны иртэаз дызбандаз хэа дыгэхьяаигон; агэыбжьанытэ дызтэом, дызгылом, игэы дыцалт ипцхэыс цшза, ажэа изтэз.

Аицбы урт рыцкыс деицэахеит, уаха шаанза ипхыз далоуп, иа-хья хэлаанза игэы дтоуп. Амзеи амреи лапшыкэитцеит ихэланы, ишаны сығэхэара аанда хэа.

Арт ахоыкгы азэ игэакра азэы издыруам, игэакуан рығэхэара аанза.

Арт ахоыкгы ахэса ахьяаргоз ачара мац рызуамызт, рыуеи рыкэлеи зегы ирахэан рышьтэеи рои еикэыршэаны, амацуцэа алхны ршьапа рхианы, ырышьтэлит рфызцэа-рпызцэа.

Айхабы икэлацэа неыжэцаны има ддэыкэлеит. Агыэбжьанытэгы икэлацэа неыжэцаны уи днаишьталт. Реитцыбгы изеихэаз уафы ихы дамеигзеит, жэларак неыжэцаны рапхья днагылан, ицеит тацаагара.

Арт ахоыкгы еибамдыркэа интэлит штэк ағы. Икарцахуаз, уа ир-дырит ахоыкгы ирхэаз азэы шлакэыз. Арт ахоыкгы ихымзгыршьеит; рыуеи ртынхеи уа ырыщуп. Деимаркит айшьцэа ахоыкгы. Мчыбжьык ахи апыхэеи аус иадтэалан. Деимактэхеит, уафы дизымгеит. Нас инеи-ны лара илызцааит – бара ибтахыу дызуста хэа.

Айшьцэа ахоыкгы еиғым-еицэам рауп, уафы дылзалымхит. Нас ахоыкгы даарыпхэан ус ралхэеит: – Сара, ииашоуп шэыххоыкгы сажэа шэыстеит, шэеикараны шэысгэацхеит. Шэакэымтцкэа, санеимашэк, шэца цшаара, адунеи зеиуакам сзаазго суццоит.

Арт ирахаз еилырганы ртацаагацэа ирахэаны иаахнырхэны, дара дасу рхы ахынахаз ицеит ныкэара. Арт ныкэон хымз ракара; ацыхэтэаны еиниет ахоыкгы дгыл харак акны.

– Дасу иупшаазеи испшаазеи – хэа инеизатааит. Айхабы ицшааит зеипш адунеи икэмыз ауархал. Агэыбжьанытэ иаацэыригеит саркья бзиа; реитцба ицшаазаап цэа-капшь хэычык, уигы рцыхэтэанза иаацэыригеит.

– Арт иахпшааз здакам роуп хэа неибырхэеит.

Айхабы – сара суархал убас иуархалуп, моас иахьумоу, ущакны уа-хьцо угэы итакны уаннакэтэа, иагья ихаразаргы уанагоит аминутк.

Агэыбжьанытэ – сара ссаркья иубарц иутаху угэы дтакны уананцшыла егьацъара дыказаргы дунарбоит.

Реитцбы – сара сеипш уафы ишэзымпшааит, сара стэа, ауафы ипсы аиуа хэчык шихоу уаниния минутк деикэнархоит.

Арт ирбаз еипшым, аха ахпагы реиуа ыказам уаха. Ианеиниа, ари анеибырхэа ашьтахь, агэыбжьанытэ исаркья днаныпшылеит, ипцхэыс

дибарацы акәукәүхәа дыхәхәеит. – Икалазеи анырхәа, хаздыцсыло апсра даәуп ихәеит. Ахәыкгы асаркәа ааимдырххан инаныцшылазар, рыцхәыс айкәкцәа шылхатәз рбеит. Уааи-уааи рыбжьара ҕымз ныкәара бжъан. Ахәыкгы иааиҥаҕан аихабы иуархал инакәтәан аминутк азы уа иааит. Аицбы ицәа аацәипссан ацәазы налыхәладырхәхәан ашырхәа доагылеит, анкәа дшыҕаз еипш.

Аихабы дрыпхәеит итацаагацәа, азҕаб сара дызгоит хәа, агәыбжъанытәгы дрыпхәеит, азҕаб сара дызгоит хяхәа-цахәак лымамкәа хәа. Аицбыгы дрыпхәеит итацаагацәа уаҕы дагымкәа – дыцсраны дахсырцеит, сара дыстәуп хәа.

Арт ахәыкгы рҥацаагацәа ирыпхәан иааргеит; иара уа деитаи-маркын еидхалеит, аус псыхәа амоуит. Аус асуд иартеит. Асуд дтыцны дааны дадтәалт ари аус. Ажәа иртеит аихабы.

– Сара исыпшааит зда адунеи икәмыз ауархал; суархал хамамзар хаанза дыцсуан, хымзгы хзаауамызт, Ө-минутк рыла лара дыцсуан. Асуд, уаргы уазхәыц сара дсыкәнагоу дсыкәнамгоу?

Агәыбжъанытә доагылан ус ихәеит – уара ууархал хаанагеит ииа-шоуп, аха сара ссаркәала дхамбар дшычмазаҕыз иалаадыраауазыз, хаанза дыцсуан. Асуд, уазхәыц сара дсыкәнагоу дсыкәнамгоу?

Реицбы доагылан арт зеггы пиеит. – Уара ууархал ала лассы улыхъеит, аха уахъааиз узлалыхәазеи, сцәа хамамзар уаргы усаркәала дубеит, аха уаазгозыз ирласны, уааргы узлалыхәоз, сцәа умамзар.

Ари ажәа даҕаалгеит арт аҕыцҕагы дыркит аицбы – уара уцәа деикәнархазаргы иалудыраауаз дшыпсуаз, иудырзаргы узлаауаз хәа.

Асуд даара дархәыцит, аха изакәмцеит акгы.

Асаркәа змаз диитан, ауархал змаз имуит, усла даиааит. Ауархал змаз диитан ацәа змаз имуит, усла даиааит, ацәа змаз диитан егырт ихәхәан, усла дпыреуан. Асуд икаитара изымдырт, ихы кны дтееит. Дзыкәнагода азҕаб? Апыхәтәанза аицбы доагыланы дцәажәеит уаҕы игәы нмырхакәа:

– Сара иакәым шәасхәеит сеихабацәа, саташәымцан, шәара шәкынтә сара сылкәапуеит азҕаб, шәара шәеибарцшы, амала сцәа илғашәцаз илыгрхны ишейбгоу исышәт, шәара ишәыпшааз еибганы ишәымоуп, шәыззашшуа хәа егыҕам.

Ацәа абааргоз, илғарцахәан. Нас уаха икарцахуаз, усла, судла еикәшахатны азҕаб аицбы диртеит, ачара дуггы руит.

764. АҲ ИПҲА ДЗЫҚӨНАГАДА?

Аһак дықан, хөык апацаа иман: аихабы, агэыбжыанытэ, аитбы. Арт аишыцаа ныкэара адгьыл харақаа рахь ицалон. Ёнак реааибытаны идэыкэлеит. Ицо, ицо акыр иныкэахьан қытак иналалеит. Ари акытан аоны бзиақаа гылоуп, абахчақаа, амхқаа ақоуп, арахь ипшын, уао дырбазом. Уара ари змаанузеи, ара уао дзыкамзеи, арт ауаа ххцэаны иабаци хэа арт аишыцаа леизцаа, өеизцаакэеит. Ус ишнеиуаз штак аёы такэажэык неихыркэа змамыз дырбеит.

– Мшыбзиа!

– Бзиа жэбааит, нан!

– Хан, икалазеи ара шэқытан, азэгы даабоме, ажэлар хыцны иабаци? – рхэан арт аишыцаа атакэажэ илазцааит.

– Нанхеит, – иабаци хэа ақоума, ах ипха зацэ дыммазао гэакуп, апсхыраз дыкэуп лыхчы лыпхны. Цьара псыхэак лымазар хэа ажэлар еизаны илыдтэалоуп, аха азэгы хэарта изыкамцац, – лхэеит атакэажэ.

– Иабыкэу, дабанхо уи ах?

– Акыр бжьоуп, хаха-хымш ныкэа бжьоуп, – лхэеит.

Арт аишыцаа неихэапшы, ааихэапшит. Уааи, сааи, хцап хэа рызбеит. Хцап хэа рызбеит, аха хаха-хымш ныкэа ахыбжьоу арт неиаанза ах ипха дымцсыкэа дырбауоу сеидроу. Аишыцаа реихабы асаркыа иман. Уи асаркыа убас икан, унахэапшыр адунеи аёы иаакало зегы унар-бон. Агэыбжыанытэ ауархал иман. Уи ауархал убас икан, унакэтэар, ахышэтхэа иахьааутаху унанагон. Аитбы ацаа иман, уи ацаа апсхык иакэзаргы, сак аамхны ибыз нахьиркысыр далнаргон.

Ари аихабы исаркыа инахэапшын ах ипха лыпсы лхымтыц, леикэкра ишаёыз рбеит. Аишыцаа ахөыкгы абгьаахэа агэыбжыанытэ иуархал инакэтэан, ипырны ах иашта инкылсит. Адунеи аёы хэшэы, бгышэы хэа акры ыказар ах ипха илыгдырхом, аха илыхэом.

– Сара хэшэык сдыруеит, илыхэозар аабап, – ихэеит арт аишыцаа инеиз реитбы.

– Аа, абапсы, акыр улыхэозар, уара узы хаками, – рхэан, амөа наиртеит. Днеин, итэа сак аамихын апсхыхра иаёыз азгаб лыбыз ианынахышь, атхарцэ хэа иаразнак даалцын, акагы змыхьозз иеипш лиарта даакэтэеит.

– Дысшэырба сызгаб дызхэыпшэтэыз, сахрагы истоит, сызгабгы дистоит, – ихэан, аха дара харт хөык хакоуп, азэы саркыала дахыыказ

ипшааит, азэы иуархал ала хааигеит, егы ицэа сак аамхны дихэшэтэит рхэеит.

Уашыта рыуа азгаб дызтатэу рыздырам. Ахшыо змаз, унеишь–уа-аишь хэа зархэоз ауаа бара, барақэа еизигеит ах ари аус азбаразы. Акыр идырхэеит, иалацэажэеит, аха ах ицха дзыкэнагоз рзеилым-кааит. Избан акэзар, аихабы исаркыа акэымзар, лара дахыыказ рбо-мызт, агэыбжыанытэ иуархал акэымзар, лыцсы иахьомызт. Лыцсы иахьзаргы итцбы ицэа акэымзар дырзеикэырхомызт.

Апчыхэтэан азбаоцэа итцбы диқэнагоуп хэа ақэырцеит.

– Ах ицха дзыкэнагоу ацэа змаз иоуп. Избан акэзар, асаркыа змази ауархал змази ирылшаз рацэазаргы, ацэа змаз иакэмызтгы, урт зегы рцыбаа баша изуан. Насгы ацэа змаз иоуп ахарць зауз, цэа сак ами-хит. Егьырт асаркыа змазгы, ауархал змазгы харць рымазам, – ихэан уи итэы иаиргеит.

Абас ала ах ицха ацэа змаз аиашыа еитцбы диртеит.

765. ХАУА ДЫЗТӨЫДА?

Зны, мазаоык ныкэара дцон. Амса дыкэны дышнеиуаз, аматэа захоы, атэразы дааикэшэеит.

– Уабацой?

– Ныкэара сцоит.

– Хаимсалацэазааит, саргы ныкэара сцоит.

– Уаала зеипшыкам.

Ус нейбырхэан еицны ишнеиуаз ахы даарыкэшэеит.

– Шэабацой? хэа дрызцааит.

– Хабацо, ныкэара хцоит, рхэеит амазаои атэрази.

– Саргы сныкэаоуп, хайоызцэазааит, ихэеит амазаоы, – даара иб-зиоуп, рхэан еицны реынархеит.

Урт еицны ишнеиуаз хэацыак даарыкэшэеит.

– Шэабацой? – хэа дрызцааит ахэаца.

– Хабацо, умбои ныкэара хцоит, – рхэеит.

– Саргы сныкэаоуп хайоызцэазааит, – ихэан, ахэацагы дрыцны реынархеит.

Еицэажэо еицны ишнеиуаз рыкэхэлеит. Аныхэла, цыара цхыара

итәеит. Ауха абнаёы иахьцхъаз ичапшьар акэын; ачапшьаразы атх анырша, пшьба-пшьба саат ачапшьара рыкэшәеит.

Нас, ачапшьара апхъа изыкэшәо, ашьтахъ изыкэшәо рхэан ацёы тәрцсеит; ацёы антырх, рацхъа ачапшьара амазаоы икэшәеит, уи ашьтахъ атөразы, уи ишьтахъ ахьи, зегъы рышьтахъ ахәацъа.

Амазаоы дчапшьон егырт ыцәеит. Игәы ыгыгуа даналага, днеин, рнаос атла игылаз аапикан, дуаопсымзар узымдыруа азгаб сахъа атаны икацаны инаиргылт, ицшьсаткгы аанцәеит, атөразгы днеигәыпасны дааирёыхан иара днышьталаны дыцәт.

Атөразы данынапш, инаосан згабк дкьантазза деилыхны дгылан. Цхыбжьон ари дабаанагеи игәахәт, – сыла сажъама анацълбеит, – ихэан дгәыргъацәа доапкьаны дналыдххылазар уа азгаб дабакахыз, мёын.

– Хаи, ари амазаоы иоуп иказца, алах диблааит, – ихэан даапхашьейт.

Даахынхэны длатэан дышхэыцуаз, акы ааигәалашәеит: ари асахъа кайцеит, сара еиласхәап ихэан даалаган апхэыс матәа назизахын инашәцаны данаалга ицшьсааткгы аанцәеит. Ахьи днаигәтасны дааирёыхан, иара днаиан дыцәеит.

Ахьи дныкәтэаны днацшызар, рнаосан згабк деихышәашәо дышгылаз ибеит. Цхызума избо, – ихэан ихы агәра имго, илакәа инапы хшьыло доагыланы, аспычка ааихышъны дналыдгылазар: – Амәтэы згабк! – Хаит, баша сышцагәргъеи, икашәцогы шәаргы... ихэан даахынхәит.

– Амазао амә сахъа кайцеит, атөраз еилеихәеит, сара ахымаатәа азыкастап ихэан длатэан, ахымака инаркны иагымкәа, згабк илыкәнагахашаз ахымаатәа лзыкацаны иналшәицеит. Ус ицшьсааткгы аанцәан, ахәацъа днигәтасын даарёыханы иара дышьталан дыцәеит.

Ахәацъа ила ажәжәа дтыхо ацәа данаалц, згабк деихышәашәо дыхьцсараха, днаскъашәа дышгылаз ибеит, лнапгы аалкьазшәагы илапш иаапашәеит, данаапш, дагыиалацәкәысзшәагы ибеит.

– Хаи, анацълбеит, аостәа дсылахәмаруама, иа аллах зегъы зымчу, даостәазар дыблы, иашаны дызгабзар сразкы далаца ихэан, инапкәа доарыхан ажәоан ахъ иоархаханы анамаз ааикит, нас ихы иапцз икәтап аашьтихын данцшы, дызгабуп, анцәа уигәапхан дузишеит хәа ианахәеит.

Ус, ақьтап нышьтацаны днеин инапкәа аакәыршаны, – Сылахъ ианызеи, анцәа дылбаапшны бабасзааигеи ари еицш ахазына иказ ихэан, дсыгәзуеит – хәа лёы икьышә аннадикыла, амёы хышәашәаза икьышә надкшалт. .

– Аллах срыцхашыа избо закэызеи! – хэа аспычка ааихышыны дналыхэапызар, азгаб дабакахыу амё сахыа елахэа-елаца иапхыа игы-лоуп.

– Ари кэзцаз сфызцаа роуп, амазафы амё сахыа кайцеит, атеразы еилеихэеит, ахыи ахыыматэа азыкайцеит, сара икасцарызеи? – хэа дхэыцуа дыштэаз х-саатк цеит.

Апшыба рзы ус избит, апсы лхасцап хэа. Анцаа дихэо далагеит апсы лхата хэа. Ус анцаа дышихэоз ицшысааткгыи аанцэеит иагыашеит; азгаб сахыа зманы игылазгыи апсы аахалан, здакам згабха даакалт. Иара уи аамтазы, азэы дныргэтасны иааирёыхазшыа егыртгыи ааёыхеит. Ифызцаа еихапсы, ахэацагыи игэампхеит, пытрак имаапшыр дсыма-ны сцап хэа избхыан, аха икайтахуаз.

Нас иааидгылан азбра иалагеит хауа дызгартэа хэа. Амазафы да-агылан, – Сара соуп дызтэу шэарт ишэусхэузеи ихэеит.

Мамоу, сара соуп дызхэтоу, уара, мётэсахыак кауцазар инкажыны уцон, аматэа ззахызгыи ухэырцыын интацаны узкэа инкыдцаны уцон, ахыыматэа лзыкэзцаз сара соуп, сара дыстэуп хэа дгылт ахыи!

– Шэзынтэыкгыи ишэхэо псажэоуп, амё сахыа кэзцазгыи инкажы-ны уцон, аматэа ззахызгыи ухэырцыын интацаны узкэа иаакэцаны уцон. Апсы лхэзцаз сара соуп, сара дыстэуп, шэарт хэарта шэымазам ихэан, ахэацаа инапкэа лыкэыршаны дгылт. Аха егырт дыршыа иалагеит.

Ианеинымаалаза ус рэбит, рапхыа иназыкэшэо аусхэартаёи инеины рус рыртараны, уа ирхэо зегыи азыразхараны. Ус еибыхэаны ишнеиуаз усхэартак инадгылт.

Иныюналан – хус зеипшроу абас ауп, шэара ишэхэо хэзыразуп хэа рус рыртеит.

Аусхэацаа рус ианахэапш, ахэацаа дихэтаны рпхыэеит: ахэацаа дитан диманы дцеит.

766. ХФЕИШЫЦФЕИ АГЭЫЛШЫАЦИ РЛАКӨ

Икан хфык аишыцаа, урт дрыман иахэшыа зацэык. Изабалакы ауаа рылапш дыцамшэаразы рахэшыа уатахк дыюнакны дрыман. Дара есымша шэарыцара ицон. Рыфоны шэарахжыла ескыынагыи атамха еифажыын. Рахэшыа бафлашамзар акы лэартфомызт.

Зны, аишыңа шэарыцара ианца, ран абаолаша лыманы лыпца дзыонакыз ауатах ашэ анаалыргы, гэылшыапк ашырхэа ауатах иныонапалан, ахоеишыңа рахэшыа дымтарсны даманы ицеит. Лан дцэуеит, дхыт, аха илкыз егылылымшеит. Лхы кны, дгэырсоо дыштэаз аишыңа хынхэны иааит.

Лычкэынңа даарыпхъан: – нан, сычкэынңа! Шэара ахаца-гэгэаразы акы шэыгым; азэы хичахап хэа шэыкам. Иаххэап шыта, уао дызкэымшэо акгыкам, цэгъарак хакэшэар ишэылшарызеи хэа дразцааит.

Аишыңа реихабы даагылан ус ихэеит: – адунеи аёы ибтахызар гэырзааит, адгыл иакысуа цъара ишэтар, ма адгыл иакысуа акы ионазар, ма икэзар, амшын ацангы акэзааит, абаа аонутка акэзааит, абаа ашыапы адгыл иакысуазар, сара исымбар, исымпшаарц зыкалазом, ианысыпшаагы, азэы икызаргы, абаа ионазаргы, ашэындыкэра итаргы уаоы имбазакэа сара изгоит, уимоу, истаххар арахэ еимгэа, иара иазымдырзо аца агрыхны иацэызгоит ихэеит.

Уи ишэтанеиуаз даагылан ус ихэеит: – адгыл аёы акэымкэа адгыл иакэыпханы, ибтахызар ажэоан иазааигэзааит, ажэоан акныцкыагы акэзааит, истаххар изакэызаалак сеихсны, ишыны иласыштыуеит цакэ хэа.

Аитбы даагылан уо ихэеит: – сара исылшогы акыкоуп, ажэоанахытэи иааиуа, икахауа, иласуп ихыантоуп хэа акэымкэа, снамцасны егыамырхыкэа иааныскылоит хэа.

– Ус анакэха шыта ишэасхэоит хыкэшэаз арыцхара: – иахэа абаолаша сыманы снеин ауатах ашэ анаасыргы, гэылшыапк ныонасын, шэахэшыа даашытцааны ицеит хэа ралхэеит лпацаа.

Арт ари ирахаз даараза игэнырган – хэхэшыа даамгакэа арахы бзала хашхнымхэра, рхэан ахоеишыңагы амоа иныкэылт.

Аихабы абгъаахэа еиликааит рахэшыа дахыыкас.

Хараза бна дук агэтаны, дэхэыцшк аёы, гэылшыапк аеыркыақыны, даманы итэан, иамырдырзакэа агэылшыац даампыцихын, аишыңа рахэшыа дрыманы рышытахыка амоа икэлеит.

Цытк анаац агэылшыап ари ангэаната, ицырны инарышэталан, иабашытуаз, абгъаахэа инарыхызан рахэшыа даарымцаа даманы ажэоан ахы иохалт. Иаразнак, ахыткыа еипш, амра ааигэара иназеит.

Агэыбжанытэ деихсны, агэылшыап шыны, иахэшыа джэалаауа цакэа дылтеицеит.

Рашеицбы дынлыцаххын, егылмырхыкэа, инапы дныкэцпаны цакэа дылкаирцеит.

Нас ахәеишыцәа игәыргәацәа рахәшәа дрыманы аоныка идәыкәлеит.

Убри аамтазы ран кабак захны аоны абартаҕы икналхахьан, лыпха агәылшыап лацәгаразы еиха кыр зылшаз, хацара уз илтаразы. Аишыцәа, аоныка иаины акаба атәы анеилыркаа, аихабы ус ихәеит:

– Сара исыкәнагоит, сара сакәымзар дагышәыцшаауамызт, дшәыпшаазаргы, агәылшыап дышәзамхуамызт, адгыл ағы шәара агәылшыап егышәзалыршомызт, шәара шәзы уи зык-цсык дыләызан хәа.

Агәыбжәанытә даагылан: – цоуп, адгыл ағы агәылшыап егыс-залыршомызт, аха ажәоан ахь данага, шәара шәзы уи зык-цсык дыләызан, агәылшыап сара исымшыр, шәара уи дышәзацыркәомызт. Убри акнытә сара исыкәнагоит ихәеит.

Аитбы доагылан: – сара соуп акаба зыкәнаго... ажәоан далкьаны хәхәшәа данлеиуаз сара снапы дыкәыргыланы даанысымкылар дпыххаа дцон ихәеит.

Ран лпацәа ахәыкгы днарзызырәын: – цоуп, аихабы иакәымзар сыпха дышәыцшаауамызт, дшәыцшааргы агәылшыап дышәзамхуамызт.

Ажәоан ахь агәылшыап данага, агәыбжәанытә иакәымзар, сыпха зыки-цсыки дреицшны дыпхәзатәын, избан ухәар, егырт арака егырылшомызт.

Ажәоан ахьтә сыпха цака данлеиуаз аитбы иакәымзар шәыцсык лхазаргы деикәхомызт, дпыххаа дцон.

Акаба зыкәнагоз дылзымдырит, изыстарыда хәа днапшаапшуа даанхеит.

Ианамуза акытан крыздыруаз зегы дрыпхьан илыртәеит – изыбны абри акаба сычкәынцәа ахәык рыуа изыкәнаго исызишәт хәа.

Азбцәа тәаны, азбра иаәуп иахьа уажәыраанзагы, аха макьана егырызкамца.

– Абри иапхьо! Ишубо еипш, ари ус хьантак акәхеит. Убри акнытә, абри зхәо духәоит, азбцәа итәоу ухшыә нарылацаны, аус урласырцы, акаба зыкәнаго – изгартуу дыдурбарызы.

767. ААМҒА БЗИА ИАЛИААЗИ ААМҒА ЦӨҒА ИАЛИААЗИ

Иқан Адыр ипацәа хәа ҫыцәа аишыцәа. Раб дыпсаанза, ҫонацәк аҫы иқанацы рыпстазаара бзиан, қыаф рыман, амал рыман. Дара ргәы ззыхәоз зегғы рыман. Абас иқан.

Аха нас аишыцәа руазы аихабы пхәыс дааигейт. Уи ихәейт, аихабы, – сара пхәыс даазгейт, хазы сымцарада псыхәа сымам, уара уейтбуп, аоны указ, – ихәейт.

Аихабы дцеит, хазынхара. Дахыцаз, дцаәгейт, драшәейт, ацәбаа ду ихы иаирбейт, аагала (цгала) имазамкәа убис дхыдаханы, иикуа зегъ нақ ицабгуа, мал имамкәа, кәтыцәкәа имамкәа, рахә имамкәа шәахә имамкәа деицымло далагейт, дгархейт. Даара дхандейт, абас ҫышықәса, хы–шықәса, аха деицәамхозар, деиғымхейт, иеиқәацәкәа изымпсахуа акынза днейт.

Айтбы иакәзар, агыуам, агыхәом, ицыба инапы такны дныкәойт иаашаны ихәлаанза, аха уахгы ҫынгы изаауейт амал.

Игәы анпжәа, аихабы ус ихәейт.

– Сара, – ихәйт, – сықәцны сцойт аразкы ахыыршо цәара акыр збо-зар, сара сызниаз еилыскаарц, – ихәейт.

Игәампхейт айтбы иаразнак азы, аха аихабы имуит.

Дицәейт.

Дцеит. Ҫымш, хымш, пшымыш дныкәаханы, зны шәшырак аҫы дыштәаз, хьчақы арахә иманы дшааиуаз дибейт. Нас, уи дааидтәалан, уабатәиу, сабатәиу, уабаци, сабаци хәа ааибырхәан, аихабы ус ихәейт:

– Сцойт сара абрахь схы ахынахоу абри хәа изышьтоу аразкы хәа изышьтоу сзыпшаауазар хәа. Абри ажәлар рзыхәа ииуа-ипсуа рразкы зшо синиар стахуп – ихәейт.

– Ус акәзар, сара иуасхәойт, – ихәейт ахьча, – убри дахынхо, уара иузыкацозар.

Абригь-абригь адгыл акны – ихәейт, – абригь атыц аҫы драшәойт тахмадак, дшышларагы дышланы. Дахырашәо ивараҫы ҫагак итацәны амхагәта иарсуп.

Уаннеилак «бзиа ууит» анит-арит хәа акгы мхәазакәа уиламцәажәазакәа, иеага аашьтыхны уицрашә, дантәалакь утәа, икаитцо кацала, иара уимацәажәан, уҫы иаатыхны ажәакгы иаумхәан иара дуацәажәанза ихәет ахьча.

Иёһнеихан ани ахьча иахьихээз атыц аёһ арашээрә иаёһыз икһны дһеит. Данһеи аёһынгы икаитцарыз, даапсаха дыкан, аха зхы иакәйтһны игылаз аеага аашьтыхны арашээрә дһалагеит. Драшэон атахмада драшэонацы, дантәалак дтэон, ипсы ишьон, дөагылан арашээрә далагон, егыгыгы дидрашэон, ус ихәлеит. Ианыхәла, атахмада аеага лаирсын, аоныка дандәыкәла, аригыгы иеага лаирсын, дһеишьтәлеит. Аоны данһеи, ари атахмада иёһ изәзәеит, иһапы изәзәеит, һас арашээрә иказ ауаоы апхзы илцһны дыкан, егыгыгы иёһ изәзәеит, иһапы изәзәеит, ари и дахьтәаз дһеиһны дһаидтәәлеит.

Атахмада шыта амла дакуеит, даныһапш ари ибеит акацхырамгәл кәагылоуп ахәа ахьтата, уаха ацыкагыгы амазамкәа, иааехәихын роуцыагыгы һатәан ирфеит. Аһигь дышьтәлт, аригыгы дышьтәлт.

Атахмада ашьжымытан дангыла, усура дһеитаиццеит рашээрә.

Ари дһишьтагыланы дһеитанеит уа. Аенынтээрәк ирашэо ирхыргеит уа крымфазакәа. Ахәылбыеһа аоны иһаһаи, еица икарцац рёһ рһапы рзәзәеит. Иһаһатәа астал еимкһан, ык-бзык иахәашаз афатә аакәгылт. Иһахатәан кырыфеит. Уажәшьта дырөагыгы ашьжымытан дөагылеит ари. Даныөагыла, рашээрәхәа рәһаныһарха, «узышьтоузеи уара, сара усыцрымтцаазкәа?» хәа иеихәеит.

Са сзышьтоу абригыгы абригыгы аус аилкаара ауп, кыр соухәозар ихәеит.

– Аа, уи азын аума узааи? Қо, ус акәзар, уаала хәа иеихәеит, дһеитеигеит рашээрә. Данига, ахәылбыеһа ихынхәһны иһаит. Иһаһаи, абри атахмада иёһ иһара иапхәа дһаһаиз еицш кацхыра мгәл мацарала иеикәшәеит. Акрыфара рһапы адыркуан аамтазы пөһамбар хәсабла хыхьынтә азә ибжыы иргеит.

– Уара исхәо уахауама? – ихәеит.

– Аа, – ихәеит атахмада.

– Уаха уао шәоык иуеит, уаа шәоык цсуеит. Ишцакахцари? – ихәеит.

– Ипсуа рыпсәта бзиаһааит, иһуа абри уахатәи хәхһыкәгәшәа рыхһыкәгәшәаһааит, – ихәеит.

Уа дыкәцһны дцеит, арт ирымаз рфеит, ишьтәланы ицәеит. Адырөаһены ицаны иһаһаи, цаса еицш ани астал бзиаһы иһаһаны ишыказ ирбеит. Акрыфара рһапы һадыркуаны аамтазы, еица еитит хыхьынтәи азәы:

– Исхәо уахауама? – ихәан.

- Аа – исахауеит.
- Уаха уаа шәөык ииуеит, уаа шәөык ицсуеит, ишпарзыкахцари?
- ихәеит.

Ари дахьтәаз атак кайцеит:

- Ицсыз рыцсәтә бзиахааит, ииз, абри уахатәи хәцстазаара рыхныкәгашьахааит, – ихәеит.

Крырфон иоагылт.

- Ушьта уззааз аус еилкаауп – ихәеит. – Уара уаниз иахатәи ихамаз хчеицьыка иалиааз уаөуп – ихәеит. Агарра, агәәкра, амыждара, егыаныказамыз уиит уара, – ихәеит. Уашьтарнахыс уара ихәеит, – аду-неи уәкәларгы, убыскан иуазхәаз ала умәасуеит, уаха егыузыкацом, уара уашьа уиёыланы ишәшьыра уацанамкуазар убри ала ухы ныкәумгозар, уаха хныкәгашьа умазам – ихәеит.

Абри ала иеиликааит иара игәәкра зыхкьаз.

769. АЖӘЫМҢА БЗИА

Нхаө бзиақ дықан. Анцәа ишихәара дынхон, дынтуан. Ёнақ мәәкы дықәланы дышнеиуаз әкәымкәә азә дааипылт. Ари ипылаз дпаимбарзаарын.

- Узыкәшәаша уәаразы уәкәшәар утаху, уажәаразы уәкәшәар утаху?
- хәа апаимбар абни анхаөы длазцааит.

Анхаө рыцха атакс икайтцарыз иаразнақ изымызбеит.

- Азин сүтозар, мацк сгәы стахәыцып, азцаара исүтаз атак уацәы иуасхәап, иахәа исараза икалөзар, – ихәан, анхаө апаимбар диҳәеит.

Ауха анхаөы длахынхәны, ионы дааит. Ицхәыс илеихәеит абасгы, абасгы, сызыкәшәазгы абри ауп. Апаимбар дысцылан, узыкәшәараны укоу уәаразы уәкәшәар утаху, уажәаразы уәкәшәар утаху хәа дсазцааит, иасхәарызеи хәа анаөс ицхәыс длазцааит.

- Сзыкәшәаша сәамтаз сәкәшәааит хәа иахәа, – лхәеит анхаө ицхәыс.

Адырәәены анхаөы иёыөеихан дышөеиуаз ани апаимбар деитааипылт.

- Иузбәзеи? – ихәан апаимбар дцааит.
- Исызбаз уи ауп, цьара цәгыарак сәкәымшәар анамухгы сәаразы сәкәшәааит, – ихәеит анхаөы.

Абригы ихэеит, апаимбар дныташэкэа дцеит.

Ари анхафы дзыкэшээраны иказ иeamтаз дакэшэеит. Рацэак мцыкэа ицхэыс дынкахан, дыпсит, имаз зегы нцэеит, ыцэа ахэцкэа иман убарт ааизынхеит. Еггырт имаз зегы анынцэа, ихы ицэымыгхеит, абант ихэыцкэа иман дыкэцны ддэыкэлеит ихы ахынахаз. Моакы даныланы дышнеиуаз акэымкэа з–дук дныгэцынгылт. Азы ацэа хымызт. Ихэцкэа аыцэагы иаразнак азы изырымгазт, азэ аарцэ даанижът, егы нырцэ дигеит. Ахэцкэа раб иахь идэыкэлан, азы илталан, азы ицэагеит. Ари ионапык игэыдыпсала, хыхь ажэоан, цэака адгыл, ууа аллах хэа адэы даакэхеит. Ихы ицэымгхазан дцоит ихы ахынахоу.

Ахэцкэа руазэк азы даманы ишнеиуаз азлагара азыхкыракны дна-наган убра дыннакылеит, азлагархьча дибан, азы дамырхэаеыкэа далихит, диаазеит.

Ацыхэтэан егы ацкэынгы азы дышланагоз шэарыцаоык дибан дамихын диаазеит. Аыцэагы ацэа рыпэацэа разкыс ироут. Раби да-реи еикэшэеит, раб иажэымтазы.

770. ЗАЖЭЫМТА БЗИАХАЗ АУАӨ ГАР

Ауаө гар дыкан. Цкэынаки зэабки иман. Иифо имамкэа дкалеит. Ас апстазаара акагы иапсам ихэан ихы ахынахоз ддэыкэылт. Дныкэо дышцоз азэ дааипылт.

– Уабацо? – ихэан дизцааит.

– Старуп, стаацэа сызныкэымго сыкоуп, ес икасталакгы цэара акы соурц, ак сырхарц сашытоуп, – ихэеит.

– Акы сузцаауеит атак ииашаны икаца: Уeamта бзиаар утаху, уажэымта бзиаар утаху? – ихэан дцааит ани ипылоз.

– Ари еипш икоу азцаара атак акацара схала исылшом, сцаны стаацэа сразцаауеит икалозар – ихэеит анхафы.

– Ибзиоуп, уца ара сузыпшуеит – ихэеит ани ицылаз.

Анхафы даахынхэын ионы дааин, ицхэыс длазцааит «банацбал-беит, абас амэа сыкэны сышнеиуаз азэ дааспылан уэара бзиаар егэушыауоу, уажэра бзиаар егэушыауоу хэа дсазцааит, иасхэарызеи?» – хэа.

– Сажэымта бзиазааит хэа иахэа – лхэеит ицхэыс.

Иаргы длазхэыц–аазхэыцын уи илхэаз ажэафы даангылт.

Длагыжбын, днecin ани ипылаз, «сажэымта бзиазааит» хэа иеихэт. Изеихээз дныцаба дцеит. Ауха ари анхаоы ипхэыс ақэылацаа дзаны дыргеит. Ихэчкэа аашытихын ихы ахынахаз ддэыкэылт. Дцо, дцо, дышнеиуаз акэымкэа зиас дук дныепынгылт. Азгаб хэычы азы дырызгоит хэа дима дталт, ачкэын акэараеы днаиртэеит. Аха акэараеы абга аакылсын ачкэын даман ицеит, азгаб азы дицэагеит, иара ихала иеизымшыуа нак азы днырт. Ихы ицэымгханы, дгэеи–гэеиуа амоа дыкэын, шыкэсы оажэа убас ддэыкэын, дызбоз дрыцхашыаны фатэык наиртон.

Убас дшыказ акэымкэа уахык онык аеы дндыгылт. Дахьныдгылаз цхэыск дыкоуп, хаца дыказам.

– Бхала боуп аоны икоу, бхаца дабакоу?– хэа апхэыс длазцааит.

– Аизарахь дыкоуп – лхэеит.

Ус дыштээз акэымкэа апшэма цхэыс лхацагыы дааит, апсшэакэа ааибырхэан ианааицэажэакэа егыи, апшэма асас ицэажэашыакэа игэапхеит, дшыуаоыцэгьамыз еиликааит, аха дчычиоуп, ишэым, ихам.

Апшэма ипхэыси иареи ааицэажэан рысас дыркэабеит, акри-еарцеит, ауха уа дааныркылт.

Ашыыжь ианааша, асас даныоагыла, апшэма цхэыс абыста лухьан, апшэма дпыршашо иееилахэан дгылан.

– Уаргы уеeилахэа уааласны, аизарахь сцоит, хаиццп – ихэеит апшэма.

– Изакэ еизароузеи, иацгыы укэан, иахьагыы уцоит, измааноузеи?

– Изакэ еизароузеи умбо, ах уарбажэык имоуп, иауижьуеит, ауарбажэ цырны ишнеиуа азэы ихы икэтээр акэын, уи зхы икэтэо ах ипха диитоит. Аха макьана азэгьы ихы икэымтэац – ихэеит.

Ари асас зназы «сара рыцха уи еицш икоу аизарахь исусхузеи, егыи-узеи?» ихэеит, аха апшэма имузт, еиманы аизарахь еиццеит. Иахьне-из ах иуарбажэ аауишытын ипырны ишнеиуаз акэап хэа ари анхаоы рыцха ихы икэтэеит.

– Кох, ах, махэ дуоут – рхэан днаган дидырбан, ах ипха диитеит, чара изиуит.

Ауха ари ах ипхаи иареи амхараеы иахьеицыонартцаз ишеицэажэоз егыиуаз лара ус лхэеит:

– Уажэшыта изуасымхэозеи, стоурых уасхэап. Сара абри ах имацуоцэа ласыкэлан сзаны саарган цхас скацаны симан. Сара уаанза

ахапа дсыман, ачкэыни азгаби сыман. Схаца дыт, сычкэын абга дыкны дшагоз абри ах иуаа дамырхын абра димоуп, сыпха азы дшагоз дырбан, дамырхын, уигы пхас дкаитцан ах, абра димоуп, иара хшара димамызт акнытэ иаазаны имоуп – лхэеит.

Ари ас анылхэа, акыпхэа идырт уаанзатэи ипхэыс шлакэыз.

Арт азэи азэи еибадырт, еикэшэеит, адырѡаены ах иархэеит рхы рцыхэа закэыз.

Абас ала анхаѡ гар иажэымтыеха дыбзиахеит.

771. АБ ИУАСИАҢ

Амрагыларахь азэ дынхон, амраташэарахьгы даеазэы дынхон. Абарт дара еиуацэан.

Ани амрагыларахь инхоз цшыѡык апацэа иман. Икэрахь днеихьан, апсра даналага, ичкэынцэа дрыпхьан иааин, адца ритеит.

– Дад, сара саныпслакь, уара аихабы аекэа урхылапшла, уи иапкыс еипцоу, ажэкэеи акамбашькэеи урхылапшла, уи иапкыс иеипцоу, ауасеи ацьмеи урхылапшла, аипыбза, абахчеи аѡни урхылапшла. Шэанеидыцуа, амраташэарахьтэи сыуа шэизцаа – ихэеит.

Ари иара дыпсит. Данапсы ашьтахь, ичкэынцэа икэнага катцаны дырцэут, дыржит. Нас ичкэынцэа иара ишихэахьаз ала дасу иреихэахьаз ирхылапшуан. Ахэсақэа ааргеит. Аидыпрахь рхы дырхейт. Аидыпрахь рхы андырха, «уара хаб даныпсуаз акы ихэан иабашэхашти, шэанеиѡыцуа амраташэарахьтэи сыуа шэизцаа хэа хаймхэахьази?» – ихэеит руазэк.

Кох чох, ари ихэо иашоуп рхэан, реааибыртан, иалаухузеи, амоа икэлеит амраташэарахь иказ рыуа иѡы ицарц.

Ишлеиуаз акэымкэан рыуа иааигэара инеиуан еипш, азэ махек ипэызны дыкан, имахе дашьталан дшеимдоз дрыкэшэт.

– Абригь-абригь ауаѡ иѡы хнеиуан дабыкэу дахьтоу? – хэа арт аишыцэа ани амахе зцэызыз ауаѡ данрыкэшэа иазцааит.

– Ааи, уи шэара шэзышьтоу дахьынхо ааигэоуп, шэааит, сара махек сцэызын ижэбазар? – ихэан иаргьы дразцааит.

– Изеипшраз умахе, илашэызма? – ихэеит аишыцэа реихабы даацэажэан.

– Ааи, илашэын – ихэеит ани амахе иашьтаз.

– Амахе цыркызма? – ихэеит аихаба иштанеиуаз.
 – Ааи, ицыркын.
 – Атыхэа кьафызма? – ихэеит уи иатцкыс иеитцбыз.
 – Ааи, атыхэ кьафын.
 – Умахе имарахэуазма? – ихэеит зегь рытцкыс иеитцбаз.
 – Ааи, имарахэуан – ихэеит амахе зтэыз.
 – Уи еипш иказ махе хамбеит – рхэеит. (Изеипшраз зегьы рхэеит, аха иара хамбеит рхэеит!).

«Ааит, арт амѳан иахьауаз амла иакны икан, смахе рбан ирфеит, аха ара исархэарым, рыуа иеы инеир, идирхэап» ихэан, уаха акагы рамхэакэа, рыуа иахь изланеишаз амѳа дирбан, иаргьы дѳарышталан рыуа иеы еицнеит.

Арт рыуа иеы иахьнеиз «шэаб ицсы таны дыкоума?» хэа дрызцаан, «дабакоу, хаб дыцсгэышьяхьеит» рхэеит.

Ари ирахэ ахьча дрыцын, ахьча икны ауаѳы дишьтын, иреигьу хэа асыс ааиган, ишьит. Игэылак иеы ауаѳы дишьтын, иреигьу хэа аѳы рзааигеит. Иаргьы иман, аха иратэамшьакэа, иреигьу хэа игэыла икынтэи аѳы бзиаза ааигеит.

Итэеит, акрыфара иалагеит. Апшэма хынтэ иархэеит, аха дрыдымтэалт, дара акрырфеит.

Ани амахе зцэызыз, «абас, абас, абарт аишьцэа смахе зеипшракээз зегь сархэеит, аха иара хамбазеит хэа сархэеит, амѳан иахьауаз амла иакны икамзи, ирбазар акэхап, ирфеит, исызрахэа» хэа ани рыуа (апшэма) иеихэт.

– Уи уажэ уакэыц, уаха ианиалак хзырѳып. Уаха ианышьяталалак, рыгэтыхакэа рхэашт, ихэхап – ихэеит апшэма (ант рыуа).

Ауха аишьцэа неин ииеит. Амахе зтэызгьы апшэмагы изырѳеит.

Аишьцэа реихаба ѳааитын, «уара, абри уаха хазтааз хапшэма днашпоуп» ихэеит. Уи ицкыс иеитцаз ус ихэеит: «Инашпара атэы сыздырам, аха акэац иахфаз ала аѳѳы ахын» ихэеит.

Уи ицкыс иеипбаз даацэажэан, “аѳ иаажэуаз апс иѳѳы ахын игэашэтоу?» – ихэеит. Иреицыбаз даацэажэан, – «ххэы зуаз апхэыс лыѳонудка пхэыстас дыммазаѳын, абыста илуз спырхагахан, сыѳонудка бжьнахт» – ихэеит

Апшэма арт ас ирхээз аниаха, дархагахеит. Итапанча тыхны иан лкны днеин «бысшьуеит, сызтэу, сызпоу аиаша сабымхэар» ихэеит.

Зназы иан илымхэеит, аха даниршэаза, илхэеит.

– Иумузозар, уабцәкы абни иоуп – хәа дызпаз аиаша, лхәеит.

– Ус изыбузеи? – ихәан иан длазцааит.

– Изызузеи умбо, уаб сааизгәаан изуит – лхәеит.

Ани ауха исасцәа ирееипаз асыс змихыз ахьча иҕы днеин дизцааит «ари асыс шцаказ?» хәа.

– Асыс ан аныпсы, алапс иацасцан иацәеит, иудырма аф асааит!

– ихәеит ахьча.

Ауха исасцәа идиржәыз аоы змихыз иҕы днеин диазцааит «уара ара аоы исутаз зеипшрааз?» хәа.

– Саби сани ргәы икәиаан икан мжәатцлак, уи иакәныз азахәа иҕалаз ажь иалцуаз аоы бзиахон азы иустеит (иусырхәаит), уи азы акәхап усасцәа ацсы фоы захыркааз – ихәеит аоы змихыз.

Ауха асасцәа рзы абыста зуаз лҕы днеин данлызцаа, «саншәмыргыла снейт акәымзар, сычмазаоуп ииашацәкыаны» лхәеит лҕы лыкәшахатхеит уигы.

Адырҕоәны ианааша, асасцәа ангыла егьи ашьтахь «шәабаказ егьиз?» ихәан, апшәма исасцәа дразцааит.

– Шәәнеиҕытуа сыуа иҕы шәцаны шәиазцаа хәа хаб даныпсуаз ихаихәахьан, уажә хаиҕыцыр хтахуп, хузцаарц хааит – рхәеит аишыцәа.

– Уи ус ала шәаазар, ибзиоуп, аха абри ауао имахе ызт, ишәаихәахьейт ишицәызыз, шәара ижәбахьазар хәа даншәызцаа, имахе зеипшраз зегьы шәхәеит, арахь иара хамбазац шәхәеит. Амәан шәахьауаз ишәымбар каларымызт, амла шәакуаны шәыкан, ишәымфакәа шәыкам, ишәфазар, мап шәымкын, ахә шәсыршәом, са исшәоит – ихәеит ари апшәма.

– Моумоу, хус алазам, ихамфеит – рхәеит.

– Нас уи имахе грас иамаз зегьы злажәдырзеи? – ихәан дразцааит. Аиҳабы дизцааит хазы «уара амахе шлашәыз иалудраазеи? хәа.

– Ахәырта сакәшәан, ианагь зымфарақ ихәуан, аргьа бла шхәартамыз уи ала издырт – ихәеит.

– Ишыцыркызыз иалудраазеи? – хәа уи иеитцбы дизцааит.

– Амахе ахәырта сакәшәан ианызба, хшьапык ракәын еиҳа ишьтаргәгәаны икәнаргылоз, ари цыркыуп рыцхә хәа сгәы иаанагеит – ихәеит.

– Ишымарахәуаз иалудраазеи?! – хәа егьи еитба диазцааит.

– Уи амахе иммарахәуандаз, аоызцәа ирыламзауаз – ихәеит.

– Нас уи бзиоуп. Шәаб. даныпсуаз дцак шәимтакәа дыкам дцас уаҳа ишәитазеи? – ихәан, дразцааит.

Аиҳабы: – Ҳаб сара аекэа урхылапшла хэа сеиҳэеит.

Уи иеипбы: – Ҳаб сара ажэқэа, акамбашьқэа снапы ианитеит сыр-хыла-цшларц.

Уи иеипбы: – Ҳаб сара ауасеи ацьмеи снапы ианитеит сырхылапшларц.

Аипбыза: – Абаҳчеи аони сырхылапшларц сидитеит хаб даныцсуаз.

Арт ас анырхэа, апшэмаггы ус ихэеит:

– Нас ус акэзар, шэмал уаха ишэшарц шпашэтахыу, шэаб ишаны ишэнтахызаап. Дасу узхагылоу уара иутэуп – ихэеит.

– Уажэшъта сара уаха паймбарра сылшом, пшьоык апахамбарцэа аныкала – ихэан ипахамбарра абант айшыцэа иритеит. (Иара дпахамбарзаарын).

772. АБ ИУАСИАТ

Тахмада шьахэк дыкан, хоык апацэа иман, оыцъа шыказаалак, реипбы гэгэазак иакэын, ихэеит. Атахмада ус казшьас иман: рааигэара зыхьк ыкан, есышьыбжьон убра дцаны иёы, инапы зэзэаны дныхэон, ихэеит.

Ёнак атахмада дахьцаз, хэылбыёханза дзымааит. Ичкэынцэа ирура рзымдыруа ишеидгылаз, атахмада дгэоугэоууа дыохалт.

– Иухъзеи? – хэа ианиазцаа.

– Сиара кашэца, сычмазаоёхейт, – хэа реиҳэеит.

Дааилыхны днышьтарцеит. Айшыцэа ирцэымыгхейт раб ичы-машъа. Рааигэара пшьоык дынхон, аиҳабы ажэоашэакъа иманы убри иёы дцеит, ихэеит. Уи ажэоашэакъа дапшуа дтэан хамтак.

– Рацэак цэгъара ыкам, уца аоныка, уаб дыбзиахахъазарггы убап. Амала уаннеилак, шэыонқэа цкъа еимыжэда, егышэымбар, армаракъ азшьакак иацагылоу апцхны аёыц апашэыргыла! Аоны уаннеилак, апшоы абас сеиҳэеит хэа уаб унаидтэаланы иаумхэакэан умун! – ихэеит апшоы.

Аоны данааи, ачымазао егъра имамызт, аха иёы еилгаратэы, иухэо иаҳаратэы дыкан. Аиҳабы днаидтэалан, апшоы икацатэуп хэа ззиҳээз зеггы иаб иеиҳэеит. Нас айшыцэа аонқэа еимырдеит, аха егырымбеит, ихэеит. Нас инейн, аоны армаракъ азшьакак апцхны, аёыц ападыргылейт. Аб ёитуам, ичкэынцэа дырзыпшуп. Айшыцэа апшоы

ирыдитаз нагзаны ианалга, раб шэааи хэа даарыцхьан, иааиртэеит, ихэеит.

– Ацшөы ихэаз змааназ шэзеилымкааит. «Аюны еимыжэда», захьзу, «шэаб ипсы штоу шэмал гэшэт, нас ишэша» – хэа акэын иааназ. «Ашьяа ытхны, аёыц ацашэыргыл», – захьзу, шэашья еитбь хазы дыншэырха ауп иааназ. Сара сыпсы штоу абарт зегьы нашэыгзар, сгэы ртынчны сымөа сыкэлоит, – ихэеит.

Аишыца раб иажэа иахатгылт. Рмал ршеит. Рашья еитбгьы инхарта алырхын, анхара далагеит. Дук мыртыкэа дыпсит. Аишыца рыпсы танаты раб ихэахья еиларымгеит, даргьы шыахэла инхеит.

773. АБ ИУАСИАТ

Уаө заманак чкэына затцөык диман. Дынхо-дынцуа, дзаманахэа дыкан.

Ус ишыказ абырг дычмазаөхоит, апсра далагоит. Игэылацэа ааины идтэалоуп. Ицкэынгы абарта длеиөеиуа давоуп.

– Сычкэын шэааипхья, – ихэан, ицкэын дрыманы иааит. – Дад, иуасхэо уахауама?

Ажэлар зегьы штэоу иуасиат ихэоит:

– Сара уажэшья саамта кьаөхеит, схеит, сцоит, аха хауацэа ихамоу ура иудыруеит. Иузацпар – «иабицара дахыст, деигхэит» рхэоит, иузацымцаргьы абарт иумоу умырзын, дад, сычкэын, – хэа ихэеит, ихэеит. – Апхэыс даага, аха убас уасхэоит: леикэа лышыхны ухы иацалтаанза апхэыс хэа думпхьазан, уаргьы лхаца хэа ухы umpхьазан.

Ари агьихэеит, иеааитцыхын дыпсит. Иаб ишикэнагаз ала дымөапигеит, ишыкэс кайцеит, агьит, аха иаб иуасиат ихамышткэа, икамыжкэа, дазхэыцуа ус дааиуан.

Ус- ус хэанхэахла иахаит быжьюык аишыца змаз лызбахэ. Дыөеыжэ-лан, уахь дцеит.

– Мшыбзиақэа!

– Уа бзиала уаабейт!

Быжьюык аишыца рахэшья затцө пхэысс лгара иус мариам. Анс-арс еицаажэо ишнеиуаз, – Бызбахэ сахан сааит, саргьы абри еипш икоу уаөуп, бныкэызгап хэа бгэы иааназоны сыббозар – хаицныкэап, – хэа ихэеит, ихэеит.

– Ажеларггы жөпаоык аахьан, аха ҳаицныкәап уареи сареи. Сашьцәа аеацъара бзиа ирбеит, иагьсыдырцалеит, аха сара истахымхеит. Сара истахыу уара уоуп, – лхәеит, ихәеит.

Ибзиоуп. Ари лашьцәа ианраха, – Ибымун, хара бзиа даабоит еазэы, – рхәеит, аха, – Маумоу, иахьысхәаз сцоит, бзиа избаз, бзиа сызбаз сицныкәоит, – хәа абас лхәеит.

Дигеит. Аоны дахнеигаз лыфатә ыкоуп, лыжәтә ыкоуп, аха, иа-зууазеи, ишакәхалак, хатареи пхәысреи рзеилазам. Ус ицит мыз-кы, ыымз, хымз, пшьымз, хәымз. Абар ашыкәс ааирц агьагзам. Иара ашьыжь доагыланы, деьжәланы цъара дцоит. Хымш, пшьымш, хәымш даазом. Данааилакгы, – Афатә-ажәтә азы бышпакоу, иыгузеи? – хәа длазцауеит.

Ани лгәы итыхауа атәы ихәазом. Афатә-ажәтә лыгзагәышьям, аха... Дырфөгьх ныкәара данца, лгәы пцәан, ргәылара арцыс заманак дын-хон, даалцхьан, ус иалхәеит:

– Аиашья еипш сукәгәыгуеит, ажәак уасхәоит, стынхацәа рҕы уца-ны исызрахә.

– Ибтахузеи?

– «Ишәхәаз сакәшәеит, сыбао жәга, ыцъа ахәса, аоны ҳаонахеит» хәа сашьцәа исызрахә. Быжьоык сашьцәа ирахә, – лхәеит.

Ари арцыс дылеыжәлан дцеит.

– Уа мшыбзиақәа!

– Уа бзиа убеит, бзиала уаабеит! – рхәан, ипылеит аишьцәа.

Нас, – сара сыцхаражәхәаоуп, – ихәеит.

– Икоузеи? .

– Абас – абас.

– Оо, иаххәаз дакәшәеит, аха лыбао нхажьуам, арт аоымш-хымшк руак ауаоы днахашьтуеит. Иааиз итабуп, – рхәан, доурышьтит.

Хымш ракара аапхьан, аеыуао деьжәцан днарышьтит. Дахьяаиз, «Хамахә уакәзар, хара аеацъара ҳасабқәак хаман, аха лара иахылгәацхаз шьта ҳарггы ҳазыразхеит. Үызә-цызә дышьтымхкәа, ипхәыс, хара ҳахәшья даашьтыхны абри аамтазы дааиааит, ҳаибабап, ҳаибадырп, ҳарггы иахтахыу адаагалоит» хәа абри азын саарышьтит, – ихәеит.

– Аеи, ибзиоуп, снеиуеит, – ихәеит.

Ахәара аныкарта илакәыршәаны ипхәыс дылеыжәицан, иабцъар матәа, иара иеааибитан, ипхәыс диманы гдарак икәланы ишнеиуаз, абрагьцәа быжьоы-ааоык рабцъар матәа, дара, еикәныхла иаацәырцын, иааиҕагылт ари ипхәыси иареи.

– Мшыбзиақөа!

– Бзиа убааит, абзира узькалт! Уара уамак хара умцан, уажьыщөкьа уоыза духьзоит, – рхэан, ипхэыс дымоахырго иалагеит.

– Исзыжэымун, шэаргы саргы хайкөлацөоуп, шэара быжьыок ахацэарпар шэькоуп. Быжьыок-ааык стахзам, азэ иоуп, исзыжэымун, – ааык сшэымланзгын, – хэа дрыхэеит.

Аха, – Уара уи цырхагас иумазам, уара абрирахь цэара уаагыл, – рхэеит.

– Исзыжэымун, – ихэеит, аха ианырму, акыпхэа дылеыжэпан, дгьагьо даарылалан, рааыкгы хэынчаны, рабцар матэаггы дарггы рхы иамырхэазакэан, реикэа, рхарц – иааганы иргылт.

Рымацэааа аилахэаны, аеы иакэыжны дышнейуаз, инхоз цьоу-кы роны илкажны, – Иааиуа ирышэт, акьантазцэа аауазар, – ихэан, инарытаны, ипхэыс диманы ддэыкөлеит.

Ипхэыс лахь ихы наирхан, – Бара, ибасхэо бахауоу? – ихэан, – Ы? – лхэеит.

– Хара хыхьнеиуа бара ибыкөлоу дыкоуп, агьиуп, мачхэума, быехэашэа, «абас абрагыцэа хпылан, схаца дгьагьо даарылалан икаицаз» хэа аныбхэа, са быстэым, уа бынсыжьюеит, бмыхэааит ахахаи, – хэа леихэеит.

– Ибзиоуп, – лхэеит.

Инеит урт инеиран иахьыказ. «Асасцэа ааит» хэа иреигэыргьан ирцылеит. Аишьцэа рахэшьа дзыртарц иртахызггы даарган, ара дыкоуп. Ахэылбыехан, – «Ахэы-апхь ухэа акацара иахьынзаеу, харггы хкэаца, харахэ-хашэахэ ухарбап», – рхэан, акэаца ицаланы рэынархеит. Ус мазала днаргеит адгьыл жны, агыгшэыг такны иахьымаз. Ахөа ахыхны дтадырцшит. Агыгшэыг рэы раханы «акэац ларышьтуеит» хэа ишпшыз, иара илеигэытасын уахь дтарыжыт. Агыгшэыг дрылажны ашэ оадырцит.

«Аахых, уашьта арахь шэааи», – рхэеит. Ани рымахэ хэа дара бзиа ирбоз агэта дыртэаны ақыфура, ашэахэара, акэашара иалагеит. «Уара» рхэан, иччоит, ихэмаруеит, ачара иахатөоуп.

Агыгшэыг ирыларыжызыуи аамтазы иахэа тгэыцэаа уртдоарылалан, зыпсы таз акы ыкамкэа зеггы рхны, икэакэаны икаижыт.

Ант чарабжара рухьан, до, – «Уажэшьта арт хажэшьаггы хамахэггы ртыц ахь ижэга, ауатах акны ишьташөпа», – рхэан, ларггы леааилыхны дышьталеит, ахэхэхэа дкэыпсычхауа. Шьта лхаца дыштадырхаз

лдыруеит. Иаргы иееилыхны дышъталоит хэа ишигэитаз, хэынап хэчык аахэыткэраан, икэыркэруа аоны иааоналеит. Ани ахатца абра иеақэыжъуа, ана иеақэыжъуа ииулак ахэынап икит. Ахэынап атыхэа кэаталеиуа, алақэа кылцытца, лпынтафэы иааганы, «са сышхацоу ббо-ма» хэа аехэара далагеит, ихэеит.

«Кех, анацълбеит, рацэа сыпсызаап. Быжъоы-ааоы ауаа рхы иамыхэо икацаны, арпарцэа заманақэа икьантазза еилызхыз бахънеиуа еитабымхэааит, хацарак кастазшэа хэа сеихэеит. Нас абри иоума са сзыртартц иртаху. Ахэынап хэычы иикыз, атыхэа кэаталеиуа, алақэа кылцытца, иааганы исфеикуеит, ахацара изуз ббо хэа, нас сыпсыр еиха еигъуп. Сфыз дахьпсыз саргы сыпсаит», – лхэан, харпцафэы, еикэазафэы дындэылпан, агыгшэыг ахьтакыз ахоа ааыххны ларгы уа лэылтаыжът, ихэеит.

Данцшы, ашэарах ршьақэада ыкэрш икоуп, зыпсы тоу хэа акгы ыкам. Иара аниакара аус зуз цъара хыкэпартак имоузаап, ихы анышэ ишыкэыз лбеит. Днеин, днаихэапшын, ипсы тоуп. «Аа», – лхэан, леикэа хэычы аалышхны (лхарп лшэылхыр зынза дкьантазхоит) ашышьыхэа, дмыртпсызакэа ихы иоапалцеит. Ларгы леааидпсаланы даакыдыкэкэылеит ихакны.

Данаафыха, ипхэыс ара дидтэалоуп. Иаб иуасиат ипхэыс илыздырзомызт, аха ипхэыс леикэа хэчы ихы еиоырфаны ишапаз ибеит.

– Икоу бдыруама?

– Ыы?

– Саб иуасиат насыгзеит. Беикэа бышьац. Башьцэа арпарцэа бзиақэа хтыргааит, ара шыта уаха иахпырхагоу акгы ыкам, икоу ббо-ит, – ихэеит.

Иантырга, ус реихэеит:

– Шэа сшэызхэыцуам, шэа сшэызхэыцыр, шэара сшэеипшхон. Ипхэыс лахь даахьахэын, – Бееибыт, – ихэан, рыкэа ркэадырын, аоныка ихынхэит.

774. ЗАБ ИУАСИАТ ИАЦЫМНЫКӨАЗ

Уао кэыцак дыкан. Чкэына зацэык диман. Ичкэын ицегь дизызырфырц итахын, аха дизызырфoomызт. Иара игэацхо ныкэиго, агьиуо, ус уафышьас имазаарын, ихэит. Иалухи, анс ихэит, арс ихэит,

аха иамуит, иара иааигэапхаз ада акгы кайцомызт. Абгы ус днелуан ичханы. Ишнеуаз аб, – Уара, – хэа ус ихэит.

– Аа?

– Уара схэатэы хоудом, аха сара уажэ адунеи спсахуеит, апсра сыхкэгылоуп, нас убри акала уаасзызырфы, – ихэит аб. – Иуасхэо убри ауп: упхэыс угэтых лоумхэан, ахтны тэартас иумкын, аиатым дудкы-ланы думаазан. Аиатым дрыцхашьан уицхраар утахызар, дахьыкоу ус уицхраа, акэымзар, аоны дааганы думаазан, дуашьаз, дутынхаз атахызар. Абарт, дад, ах-ажэак ухоумырштын, агырахь нас уара иутахыу каца.

Аб атахмада иуасиат ажэа ихэан, ихы ныкэитан иеынеитихт, дыцсит. Ачкэын усгы уаохэара захоз иакэмызт, аб иихэаз ихагы иа-аимгеит. «Абри саб ихы еивыст акэымзар, ахтны стэар ах сигэапхап, пату сыхкэитап, дысзызырфып, саб ихы цeit, иидырыз акгы ыкам», – ихэан, ихэит, аб иихэаз идимкылт. «Сыцхэысгы са сыгэтых ласымхэар, нас изасхэода», – ихэан, уигы дакэшахатымхеит. «Аетым дсаазар, ихы данамыхэо сицхраар, ианыстахыу схы дасырхэап, уигы саб изымдырит», – ихэит ачкэын.

Дшааиуаз, ахтны тэартас икит. Ажэытэан ахца ашьаус ухэа акы ианакэшэалак, ауал (ашьапса ухэа) ршэон. Азэы икны ачкэын иах ауал икэзаарын, ауафы ипса хэа убри диитеит. Ари еипш ахлымзаах данакэшэа, ихы дамеигзакэа, имаз зеггы тыны, цэгьа-мыцэгьала ихы еихт.

Убыскан аб иихэаз ажэакэа игэалашэеит: «Ааит, аб ихэацааит, саб сизызырфыр, ари еипш сақэшэазомызт», – ихэит ачкэын.

Ус дшыказ иашьа дыцсын, ичкэын хэчы дeтымны даанхеит. Ахэчы доаидикылан диаазеит. Дуаохеит ачкэын. Ари ачкэын ихы дадкыла-ны дышимаз, «ах апа диоут» хэа иахаит. Ах изиуз хьааганы дыкамзи, уахык днелн, ах ица дзаны диган, иахэшьак цьара дрымазаарын, убри дганы длитит.

– Абри пату икэпаны дааза, сара дшаазгаз азэы иамхэакэа, имырзакэа, ачкэын игэы дамыргакэа дааза, – хэа леихэит.

Ах ичкэын даныз дхагахеит, акыта зегь еизигеит, аха иакэырцара рзым-дыруа, иус збуа итэоуп. Атахмада ичкэын «абри ахажэ иагьа сзиузаргы, иаргы ауама дакэсыршэеит» хэа игэы дтагэыргьо дтэоуп аоны.

Дшыказ, иаб «упхэыс угэтых лаумхэан» хэа иихэахьаз ааигэалашэан, «иахьынзаиашоу еилыскаап» ихэан, енак ишеидтэалаз ипхэыс ус леихэит:

– Ах ичкэын дыззас са соуп. Абриакара ацөгъара исзиуз азы игэаг сыемiejътеи акраацуан, ичкэын дганы ихэда хцэаны, кэарак дастеит.

– Унан, уара укэлацэа урылшэааит, ҳақэзхша қацаны утэзаапей, ахахай, цъара иумхамхэааит! – лхэит ипхэыс.

– Мамоу, бара ибасхэт акэымзар, ауаа зегъы срылаланы ирасхэо цыбшьома!

Уажэы лара дгэакуа далагеит. Ари ажэабжь илахаз дартэом. Апхал аашьтылхын, азха дцеит. Азафны длеин, азы лтеит, аха аюныка ацара дахыццакуам, лэыза цхэыск дылбар лтахуп. Ус дшыказ ргэыла цхэыс азха длеит. Уигъы лзы аалтеит. Ақытаф цэажэартахэыс ирымоу ах ипа иоуп. Ани агэыла цхэыс ус дцааит: – Бара, икоуи жэабжьс, абри ах ичкэын дахьырзас атэы ибахай, ажэлар еизаны икоу ирызбеи? – хэа.

– Ыы, ирхэахузеи, ирхэаран икоу иалыздыраауеи?

Ус лхэит, аха арахыгъы лгэы итоу дартынчом, дкэыпсычхоит.

– Ибуеи, бара, ибыхы? – хэа дцааит агэыла цхэыс.

– Изуеи, бымбои, бара быгэра ганы ибасхэоит, акэымзар, иухэаша жэам. Ҳаюны икоу амцура иоуп убри ачкэын дыззас. Ах ихыркъаны ауаюпса хэа дахьыртийиз, акырхамазар иахтынцаны, ихы ҫыхны данаа нахыс, игэаг имамзи, ишъа иуит. Ах ичкэын дышыны, акэара датаны дааит.

– Унан, бара, ибхэо закэызеи, ари шэықэызхша, қытақ ықэызхша қацаны шэыкоупеи, бығ бнапы ацырак, ибхэо закэи!

Агэыла цхэысгъы уи даалылабжъашэа калцит.

– Уи зегъы ирасхэом, быгэра ганы ибасхэт, ба ибцэыззуа арбану, – лхэит ачкэын ипхэыс.

Ашьтахь апхалкэа аашьтырхын, доусы рыоныкакэа ицеит, ани агэла цхэыс аюны дахнеиз даузтэахуаз, ах ичкэын изы аизара ахыказ дцеит. Дахнеиз ажэлар ари аус иахырхэара рзымдыруа, иныкэырхуеит, иаакэырхуеит, абри иаеуп.

Агэыла цхэыс днарыдгылан, – Уара хымш-цшымыш раахыс абри аус иныкэк-аакэкуа шэаеуп, нас кэзшыак шэзамтозар, – лхэит, – ах ииуз акы изнаузар шэазхыц, – лхэит.

– Ыы, ах, ииуз акраадыруама? Ҳныкэигон акэымзар, баапсык иуны хаздыруам, – рхэит.

– Ыы, абаапсы збеимуы, абри-абри ауафы дитиин, ииз, ихы изныкэымго, имаз зегъы ақэырзны ихы ҫихт. Нас уи ауаф баша дтэон хэа шэгэы иаанагома? – лхэит.

«Ари баша илымхэит, акы лдыруазаап», – рхэан, илазцааит. Ларгыы «абас-абас исахаз» лхэан, ани ачкэын ипхэыс илалхээз ралхэит.

Ачкэын дыкны дааргеит.

– Абри иеиш аус кауцама? – рхэан, – Икасцейт, аа, – ихэит.

– Ыы, ах ичкэын душыыр изееимыз, исырахэымыз узымдырзеи, абри еиш збакауцоз? – хэа иазцааит.

– Ауп аха, сара исзиуз, исыкайтэз азы сгэы зласкачра сзымдырызт, – ихэит, – абриала икасцит, – ихэит.

Ах иеы инеин, ирзбыз иархэит:

– Абри ауа таацэала, дыкэхтэуп, дыштьтэуп.

Ауаа зеггы ишырбо дкыдцаны ашыра икэыртцит.

Икайтэз аиашацэка макъана ицэыригом. Иаб иихээз ажэакэа акакала ицабыргхо иаауеит, аха ани аетым итэы макъана изыцымхыцт.

Ус дшыпшыз, ани ииаазаз ачкэын доагылан, – Ари ауао саргыы сеимитэахъан, смал зегъ ифахъан, шэара дышэсыршьом, сара дысшьуеит, – ихэан, ишэакъ кны днеины рацхэа даатэеит.

Атахмада ичкэын акыр-кырхэа аччара далагеит. Итээз зеггы «дызхыччазеи» хэа уамашэа ирбит.

– Ажэак схэар калом? – ихэан, – Изакезеи? – хэа ицааит.

– Сара саб ихэатэы сацныкэомызт. Данпсуаз снеиган, – «Уара усзызырдуам, аха х-ажэак уасхэоит, убырт ухомуырштын», – хэа сеихэит. – «Акы, ахтны тэартас иумкын, џба, упхэыс лыгэра умган, ахпагы, аетым дкалозар, дахыкоу уицхраа акэымзар, аоныка дудкылан думаазан». «Саб ихы цеит, иихэо издыруам», – схэан, ахтны тэартас искын, ах исзиуз жэбеит, ижэдыруеит. Акырсымазар зегъ насхыхны, схы ыыхны цэгъала сааит. «Упхэыс угэтых лаумхэан», – хэа иихээз хасымптазт, уажэы стагылазаашэа зеипшроу жэбоит. «Аетым думаазан» – [ихэан], аха сара аетым дсазеит, издыруаз ала ак игсмыжыт, сипырхагамызт, уажэы сышыцаа рацхэа днеины дтэеит. Ах ичкэын дзызгычыз саб иажэакэа пысшэарц азоуп. Уи дсымшьыт сара, дахыкоу аброуп, шэцаны даажэга, нас исыкэнагоу сакэшэыршэап, – ихэит атахмада ица.

Ах иматуцаа цан, ичкэын дахыказ дааргеит. Ах ица дааза-дыхъча, дшац-шацо, дзаманаза даазаны дыкан.

Ажэлар итээз рхы леиларкын, – Ах икауцаз иашамкэан, ихэартамкэан икауцит, – рхэит.

Ажэлар рыбз хэшэыми! Атахмада ица агэакра дзыкэшээз, ишыа илцыз, имазара зеггы зкэйтэз, убриакара ах илырхын, ачкэын иртеит. Иаргыы дшыныхац анхара далагеит.

775. БАҒӨАЗА ИАБ ИУАСИАТ

Бағөаза дани инаркны иаб бзиа диаазеит. Ида па дахымамыз а́кнытө итахын насып бзиа иоур, уафышыалагы иуеи икөлеи дырнаало дкаларц. Иара Бағөазагы иаб ихәтәы даара ихеитцон. Иахьа дынеыжәларгы, абри аамтазы уаа хәа иаб излаабжыгоз ала дныкәон.

Зны Бағөаза иаб даачмазафохан, апсра далагеит. Бағөаза саб ихәаша ахәшә-абыгъшәы ихәеит, аха акы ауихәартахыз, дыпсуан.

Өнак ачымазаф даалаган, ипа дипхьеит иара иахь. Бағөазагы, игәы имагәхьха, дааины ,иаб дааихагылт.

– Дад, сычкәын Бағөаза, сара уара уда уаф дысхылымцит, уаргы уафы укәнишьо укамлеит, издыруада на́к-на́к акы ултыр, макьана уса-биуп, сыцсанза унасып збарц стахын, сажәра снанамгзеит акәымзар. Аха уара уееиха, ауаа ухыччаратәы умныкәан. Сара апыхәтәанза иуасхәо убри ауп, уеызцәухьчаша: Акы, упхәыс угәы итоу лоумхәан. Обагы, каршә даазаны уикәымгәыгын. Хцагы, ааигәа игарны ибеиа-хаз пара имумпсахын, – ихәан, ачымазаф дынкахан дыпсит.

Бағөаза имала зацәык даанхеит. Иаб икө-итас кәицеит.

Абри саб уасиат ажәаны исеихәаз пысымшәакәа, исылпуам ауафара ихәан, пхәыс дааигеит, каршәкгы аазатәыс дааигеит, ааигәа игарны ибеиахазгы имипсахит жәа маатк.

Өнак ипсуа шәакь аашьтыхны дцеит шәарыцара. Дахьцаз, дманшәалахеит, шыабстак ишьит. Аатцәа интапаны, има маза ашта дааталан, ишьа-ишьа еикәца, афнашьтахь амардуан ихаламтазы, ипхәыс дылбеит.

– Уара ари узцаланы иаауго закәузеи? – хәа диазцааит.

– Хаи, абаапсы, азәы иабымхәан, азәы дсымхашьын даазгеит дысцәахырц, – ихәан, удак иньонапаны ашә аиркит. Ацапха ицьыба интеитеит. Ипхәысгы, азәы ишцаисхәои, лхәан, даахынхәит.

Ауха аоны ипхәыси иареи шеицәажәоз, цасхәа ажәак аалымеикын даалысуа дипкеит. Апхәыс дныкәгыланы дыхәхәеит; лыхәхәабжә захаз еизеит.

Иааиз иралхәеит лхатца ауафы дышьны, дааганы аоны дшицәахыз. Ари ажәа анааләыпкьа, данылнапха, ишәакь има дыбналеит. Аихабыра еизеит. Ионы ауафы дышьны дахьыфону хәа илхәаз ашә рзамыртит.

Аихабыра хыцын ацәгьа зуз ишьталт, аха излаихьзоз, дыр-зымкит.

Апыхэтэаны акаршэ ииаазаз иацэажэан, дыкны дхаутозар, апара уахтоит хэа дыржэан, дрыма ишьталт. Абрадыкоуп хэа ахыргэыхэуаз, ииаазаз акаршэ днарышьтит, дахьнеиз, дибейт дзышьтаз,

Ари исаазо спа иоуп, хэа игэра ганы дышиацэажэоз иеынаикэыжыны дикит. Агэгэахэа ишьтаз ааисны дыкны, деидхэаланы дрыма реынархейт.

Дрыма ишнеиуаз, жэа маатк змицсахыз амоан даарпылт.

– Абар суал зкэу деидхэала дахьырго, уажэшьта стэы сызтода! – ихэан, иеигэышэ кны амоа даангылт. – Абаандао, суал хэа дызкуа дубахьоума, – рхэан, игарны ғыц ибеиахаз ас данаарпыла, ицакыан дырпырырейт, аха уеизгыы дрышьталан ддэыкэылт.

Арт абрагыо дрыма аначальник икны инейт. Аначальник диазпааит, ураа ауаоы дышыны думоуп, дарбану дызустада, дзыхуркызеи, хэа.

– Сара, аначальник ухацкы, ураа судыруейт саагылазар цэгьа зухьазар, сара саб данцсуаз уасиат ажэаны исзынижыт, угэы ицоу упхэыс илоумхэан, акаршэ думаазан, игарны ғыц ибеиахаз цара имумпсахын хэа. Сара истахын ипысшэарцы.

Убри акнытэ сара ипысшэейт апхэыс дышнапхао дуу, акаршэ маатк азы ушипсахуа, игарны ғыц ибеиахаз акы имупсахыр, реиха уангэакуа ауал хэа ушикуа. Шэыст ацапха, шэцаны суада аашэырты, ишыны иаазгаз шыабстамзар, сыкнаханы ашыра сыкэзааит, – ихэан, ицапха рытаны, идэыкэейт.

Иахьнеиз, шыабстан иказ. Ирыма иааит аус акны. Уа дырбейт Багэаза дышкыиаз. Ишэарыцага бцъар итаны даурыжыт. Уи нахыс идырит иаб иуасиат шцабыргыз.

776. [АИАШЫА ЕИЦБЫ АБ ИУАСИАТ ШЫНАИГЗАЗ]

Ажэытэзан дыкан нхафык. Иман хоык апацэа. Дынхон хар амазамкэа ажэытэ аамта зыхэан. Иара дажэуа далагейт. Ачымазарагыы шытихит. Убри аамтазыхэан ипацэа даарыпхэан убыс реихэейт.

– Бабараа, сара ушыта ипсуа соуп, ишэасхэо убри ауп, – ихэейт. – Насгыы сара саныцслакы ашытахы спацэа уахык–уахык сышэцапшыа снышэынтракны, – хэа уасиатс ирейхэейт ипацэа.

Ус дук мырпыкэа раб дыпсит. Раб ишихэтэз еипш анышэ дартейт. Ауа данарта, ипацэа аайдтэаланы хаб уасиатс ихайхээз хэа еилацэажэара иалагейт. Айхаби агэыбжыанытэи [ус рхэейт]:

– Хаб дыпсит, уажэшьта иабатаху, анышэ дахтейт. Ишихэтэз дымоапаагейт, егырт зегы мыцхэуп, – рхэейт.

Айтбы дааткыаны [ус ихэейт]:

– Ааит, шэара, хаб иххээз нахагзароуп, – [ихэейт].

– Иутахызар уара уца, хара хазцом, – рхэейт егырт.

Айтбы ишэакь аашьтихын, ауа дцейт иаб инышэынтра чапшьара. Шыжьынза дыкан, акагы имбакэан дааит.

Адырфоауа агэыбжыанытэ умцой хэа диазцааит еитбы.

– Сызцом, – хэа еихэейт.

Еита ашэакь аашьтихны дцейт реитбы анышэынтра чапшьара. Иаашаанза дыкан, акагы имбейт.

Адырхауааитбы деитацейт. Абарацэа игны дыкан, хаха цуанилацэа неикэцсо дыштэаз. Ашамтазы рбагь шкэакэак аакылкыан инышэынтра агэапсара иалагейт. Уи аамтазы илацш накэшэан дашьталан икит. Ус егьаашейт. Арбагь иманы иғааихейт аоныка даарц. Аоны дааиаанза дипылейт уриак.

– Абри уарбагь саархэ, ъежэа маат устоит, – хэа иеихэейт.

– Мап, истиуам сара, – ихэейт ачкэын.

– Ус акэзар, ъыноажэи жэаба маат устоит, исаархэ, – хэа диэхэо далагейт.

Ашьтахь иитейт. Аха иара итахын изакэыз абри арбагь еилика-арц. Арбагь иман иеынеихейт ауачар-ауриа. Рашьейтбы днеишьталт димбазо, маза–маза. Ауриа дышнеиуаз, ачазыртакны дныюналт. Ачарзѡы еихабы дааипхыаны ус еихэейт:

– Абри арбагь апсы штоу ача ахырзуа иршны убра итаца! Х–саатк уа итазааит, – хэа иеихэейт.

Уи аамтазыхэаны дызырѡуан ачкэын, [арбагь] змихыз. Насгы ау-риа ачарзѡы убыс иеихэейт:

– Сара сумбазакэан азэы иумтан, икалоит сара аха смоур, азэ даасышьтуейт.

Арбагь измихыз дкылатэан дизызырѡуан. Ауриагы днагьежыны дцейт. Ачкэынгы даагьежыны амагазин ахь днеит исаат дахэапшуа. Абри аамта анааилакь, ауриа даанза иахыгара дашьтан. Ус ззырхээз аамта ааит. Ахышэт хэа ачкэын днеин ачарзѡы ус иеихэейт:

– Абра ауриа иаанижыыз сыт, убри азы сааишьтит, – хәа.

Ахышәт хәа ачарзөы ашә ааиртын, арбағь зны, ахәы шакәыз акы иаалахәаны иитеит. Уи аамта зыхәан днацшы–аапшуа дыткьан дындәылкьан дцеит бнала. Уи аамтазыхәаны даакылкьейт ауриа дук бжымскәан.

– Исыт сырбағь, ара иузынсыжыыз, – хәа иеихәейт ачарзөы.

– Иабакоу, иаауышьтыз ауаөы истейт, – хәа атак кайтеит.

Акәыкәыхәа ауриа дыхәхәейт. Иеизымшьуа дыкәирхейт. Дишьталт, аха дабеибуаз? Дцахьан.

Ацкәын дышнеиуаз дәы–цшзarak акны зыхьк ыиасуан, убра даатгьлт. Ико збап хәа иааиртлейт иөыпракыз арбағь зны. Даалаган иааиғихит. Уи аамтазы иаагәылшәейт ахьтәы мацәазк. Иааикәшейт адунеи икәу апсаатә, агыгшәыг зегьы.

– Иутахузеи, унапакны хәкоуп, цхыраарас иуахтарызеи? – хәа ихәо иалагейт.

– Акагы стахзам ехьала, – ихәан амацәаз аашьтихын ичабра инылахәаны ицьыба итеитеит. Аөныка дааит. Аөны дахьааиз, иашьцәа уабаказ аскаамта хәа иазцаауа иалагейт.

– Сахьыказ шәымбой? Саб иихәаз ауасиат насыгзон, – хәа реихәейт.

Иашьцәа аөыцьягы амацасра, аөыжәра иалагейт. Ирымаз амал зегьы цейт. Рашьейтбы дытәаны дхәыцуан, дгәырөөн, есааира иғархо ицон. Рыөнгы ажәит, ахыбра акәбааит. Иказцо азәгы дыкам. Ус ишыказ рааигәара ахак дыкан, диман цха запөык. Ицха хатца дишьтырц итаххейт ах. Уи аамтазыхәан ах ирылеихәейт ажәлар ақытақәа, араионкәа рахь:

– Сыцха хатца дсышьтуейт, – апкара кайтеит, ахпатәи аетап акны арахәыц ала икнеихауан амацәаз. Убри ыла ицаны икнызхуа ицха диитарцы.

Аөхәара цитәейт. Ажәлар зегьы еигәныөны адырра икайтцаз ала еизейт. Ашьжымтан амацәаз кнархаит, азгабгы ахан ацкәа дыкәиртәейт. Ажәлар зегьы еизаны, ихәмаруа, иччо реазыкацо ашта итан. [Ант аишьцәа] аихаби агәыбжьанытәи рыекәа ирыкәтәаны илеиөеиуа ашта итан. Рейтбы омазак деилахәазамкәа длеиөеиуа дрыхәапшуа аандакәа дрывалан днеиуан иказ агәыргьара гәато.

Ус ах ирылеихәейт:

– Аамта ааит, ахапара анатаху абыржәоуп, – хәа.

Ажәлар инеиз резыќатаны амацәз кнырхырцы резыркит, аха ик-нызхуаз хәа уао дќамлеит. Саатк аќара цит. Ашытахь рашьейтбы днаваланы абнаќны дынкылсын имацәз аахиртлеит. Адрыу хәа иааидпалт агыгшәыг адунеи иқәу зегьы.

– Иутахузеи, узыргәузеи, хазлауцхраарызеи? – хәа ихәо иалагеит. Уи аамтазыхәан убис дцас ирейхәеит:

– Иахьа ах иќны амацәз кнызхуа ицха диитоит, убраќа ацхыраара сышәт иахьазыхәа.

– Ухатќы, ари мариоуп, уца, угәы ртынч, саатк ала зегьы калоит, – хәа иархәеит.

Саатк цанза иааипхьан убри абнаќны арашыи (аеыхәа) иаакәнагахашаз аматәеи иареи дынеыжәырцеит.

– Уца, угәы итоу нагзахоит, – хәа иархәан инеипырцит агыгшәыг.

Ах иштә дааталт ирдыдуа-ирмацәысуа рашьейтбы. Даакылсит. Даалеиоеин, зегьы игачамкха ихәапшуан. Азәгыи дизымдырит. Дахьатәиз, дызустаз. Ирашь ишьхәа неирбан, днацапшит ахан. Ибеит амацәз. Уи аамтазыхәан дыпан днацапалт ахан ацәкәа, амацәз аакынцааны дытќьаны агәашә аќны данаиуаз иашьцәа аоыцъагыи агәашә ацхьа игылан. Камчыла знык, знык дрысын, дытќьаны дцеит. Ажәлар иказ зегьы ишьталт, аха дырзымккәан дцеит амацәз иман.

Ахинтересишьтихит: абри ауао амацәз игеит, ахадысзеилымкаакәа дышпацеи хәа. Хьаас ишьтихит, насгыи сызгаб дистон, убригыи дымбазакәа дышпацеи хәа дгәырөөн.

Мчыбжык цит, аха ихабар хәа акгыи ыќам. Ачкәын аоны дахьаиз, аоныжә аќны дныкәеит асќам. Ус дышкәиаз иашьцәа аахылт.

– Шәабаќаз, сашьцәа? – хәа дрызцааит.

– Хәхьыказ иазыуазеи, уара уоызцәа усс ирымоузеи уаќа? – [рхәеит].

– Иќо ажәабжь сашәхә, – хәа дрыхәо далагеит иашьцәа.

– Иќахузеи, цьашьатәыс дааталан амацәз игеит. Иара ихабар рымбазо дцеит, уаоы диздыруам иахьагыи, уапәгыи.

Ус ах еиќа адца кайцеит ицха хатца дишьтразы:

– Шәоык ауаа ыкәны ацәатла аеыхра иамыхәо, убри аоыза сашта икәзыргыло сыпца дистоит, – хәа.

Аеҳәара пипәеит, ажәлар ирылеихәеит. Аеҳәара ипипәаз ауаа рашьейтбы ахәлбыхазы инапы ааизәзәан, аоны ашытахь днагыланы ичабра ааиртлеит. Адрыухәа иааидпалт агыг-шәыг, ацсаатә адунеи икәыз зегьы иутахузеи хәа.

– Истаху убри ауп, уацэы ашыжь ах ипха хаца дишыуеит. Абри аоызагы адца кацаны имоуп, – ихэеит.

– Иарбан дцо? – хэа иазцаауа иалагеит.

– Ах иашта агэца цэа–цлак ыкэгылазароуп, шэоык афыхца ыкэны ирызфымхуа еипш ифаны иказцо ипха диитарц азы.

– Уи мариоуп, угэы ртынч, уштал, уцэ! Зегь кацошэа уакэгыц! – рхэан инеипырцит.

Ашыжь ианааша, ах иашта ауаа аууыхэа апэа афыхра иафын, шэоык аха иахьзоыт апэа фыхра. Ах данаапш дгачамкит, шанатас ибеит, дгачамкит. Ажэларгы зегы еизаны хараны иакэшан игылан иахэапшуан. Оумашэа ибон. Ус ах ипха ахан ацэкэа даакэыртэаны, ажэлар дрыларпшуа, ах ус ихэеит:

– Абри аоыза казцаз абрахь ухал, – хэа априказ иитеит.

Уи аамтазыхэан иара длакоакуа ифынеихеит, аха ишизымгэыгуа ипшныубааларатэы дыкан. Ус дынтыцит, днаваланы ичабра аартланы даарыпхэеит агыгшэыг зегы.

– Адца ихаутаз нахагзеит, иутахузеи, ухацкы? – хэа ихэо икэшан игылан.

– Иашакэнаго сыматэеи рашь бзиаки соуртэ кашэца, – ихэеит.

– Уи мариоуп, угэы ртынч! – рхэан ицеит.

Дук мырцыкэан иреихэаз адцакэа зегы нарыгзан иееилахэан дынеыжэлеит араш. Ус ашта дынталт. Зегы игачамкны ихэапшуа иалагеит. Ахгы ахан афынтэи дыпшуан. Еита априказ каитеит.

– Абри аоыза казцаз арахь дхалааит, иареи сареи хайцаажэарц стахуп.

Уи аамтазыхэан рашьейцбы, рашла иоычан италаз убис ихэеит:

– Ах, ухацкы! Уцха лчабра кны ахан ацэкэа дыкэыртэан дсырба. Иказцаз нас деилукаауеит, – хэа.

Уи аамтазыхэан ах ипха ацэкэа дыкэыртэаны лычабра лыркны лаб длывагылан ипшуан. Ацкэын «чоу!» – хэа днарыцаххын, лнапкэа днарыгэзын, лчабра аалымцаан «сеилукаарц утахызар, усыхьза» – хэа лаб инаиахэаны дынткэеит ашта. Агэашэ ааигэара иашьцэа аоыцабгы гылан. Уи аамтаз, иашьцэа данаарывала, оынтэ-оынтэ акамчы аархикэан дылткэеит. Уи аамтазыхэан ах иазыкацан ауаа иман дыр-кразы. Зегь ишталт, аха дырзымкит. Ус игэыроо, игьежны ах икны иааит дхамбеит хэа.

Ах ихэыцыртакэа рацэахеит, ихьмызгишыеит. Априказ каитеит ар кацаны ишталарц, дахьыказаалакгы дыкны дааргаразы.

Ишьтан мызкы ихабар уафы имбеит. Ус ах дхэыцуа дыштээз, еита ус избеит: еита адца кастап, убри адца икасто алагы псыхэа амазар де-илыскаап уеизгы хэа игы иаанаган, азбара далагеит. Ус дышхэыцуаз ихьантаз уск избеит. Априказ кайцеит: сызғаб хаца дысышьтуеит, абри афызгагы адца ыкоуп: ишта иапанакыз хэ-дестынк ыкан, убри иа-кышаз ажэлартгэарта, рыфатэ, рыжэтэ, ахыбра, амра цхозар, ақэа ау-азар, ақэа иамырбаазо, уахынлазар, амза, аиацэақэа рбо иказцо сыпца дистойт [хэа] рылеихэеит. Аёхэарагы цитэеит. Аёхэара анцитэаз амш азы рашьейтбы ауа иёы-инапы аазэзэаны ичабра имацэаз злахэаз аашьтыхны адэахы дындэылцит. Азэы димбо ичабра ааиртлеит. Уи аамтазыхэан адрыхэа иааикэшеит агыгшэыг, апсаатэ адунеи икэыз.

– Иутахузеи, ухацкы узыргэакузеи, ихадупозеи дтас? – хэа ихэо иалагеит.

– Икоу абри ауп, адца хьантоуп, шэаргы шэсыргэакуеит, аха ехэа ауп аус аныкоу, – хэа реихэеит. – Усс икоу убри оуп, уацэы ианаашо ашьжымтан ах иашта хэ-дестынк иакыша ауааи ртэартеи рыфатэи рыжэтэи, нас хэ-дестынк амра цхозар – рбауа, ақэа ауазар – имбаазо, уахынлазар – амза, аиацэақэа рбо. Абри еипш ахыбра капатэуп ах иаштакны, – хэа реихэеит. Абас дтас иритеит.

– Умшэан, угэы ртынч, зегь калоит, – рхэан ицеит.

Агыгшэыгқэа зегь карцеит. Нас ачкэын ах ипца цхэысс дигеит.

777. [АБ ИУАСИАТ НАЗЫГЗАЗ]

Нхафык дыкан дыжэлазатэны. Ца затэык диман, жэаа шыкэса зхыцуаз. Таацэара имаз ипхэысгы дыпсхэан. Дычмазаохан апсра далагеит ари ахаца. Ичкэын затэ дааипхэеит, инапы икын ус иеихэеит:

– Дад, сара сыпсыр калап, – ихэеит. – Ажэақэак унысцит (уасхэот), иухаумырштын, – ихэеит.

– Ааи, ихэа, баба, – ихэеит, илабжышгы (илагырзгы) аатыоцит.

Аб ацэажэара далагеит.

– Рапхэа иуасхэо убри ауп, – ихэеит, – иахьатэи аамта, – хазтоу, – ихэеит, имгычуа, имкэыло дхатам хэа ауп дшыпхэазо, – ихэеит, – аха, баба, – ихэеит, ахатара уафы дтанархойт, – ихэеит. Аламыс акэымжэы аркэаеуеит. Уара учкэыноуп, агычра угэапхар калоит. Оажэи хэба шыкэса игыгчхэоу ауафы дыпшааны уицныкэа, убри иёпаа агычра,

– ихэеит. – Убри анаос, икамлари анард асра, амаца асра угэацхар, – ихэеит. – Оежэи хэба шыкэса зхыцуа амаца асреи анард асреи реы, убри иецаа, – ихэеит. – Ахпатэи ажэа иуасхэо убри ауп, уск уалаларцы угэы итазар, икауцарцы ыынтэ умхэыцкэан, зныктэи ухэыцра мацара уакэымныкэан, – ихэеит.

Ус акэхеит, абгыи ипсы ааихшэеит. Хэара атахахызма, иаб ацэыуара изыкайцеит, анышэ деитеит. Ашыкэс анааи, апсхэы ду иуит. Апсы иуалкэа зеггы дрылгеит. Нас имацара аоны даанхеит ачкэын.

Уажэышэа агычра ицарц итаххеит. Дишэталейт дипшаарц иирцарц агычразыхэан иаб ишихэаз еипш оажэи хэба шыкэса игычхэаз ауаоы. Дишэталейт ачкэын, дныкэейт мчыбжык акара. Диниеит, оажэи хэба шыкэса игычыз ауаоы ионы днаагеит. Ашта данынтала, ицэишэеит, анацалбейт, оажэи хэба шыкэса игычуа ауаоы ипацха шакара икоупе, иашта ацэоанкэа атакэажэ лхапыцкэа еипш анака, арака иарсуп. Ихэчкэеи ипхэыси анаадэылтц, иаацэишэеит, избан ухэар, оажэи хэба шыкэса игычхэаз ауаоы ионы баапсны, иашта хкаамкэан, итаацэа ракэзар икыантазза, уаха феида имамзар, дызгычуаз ихэеит.

– Хай, абри ихата дсымбакэа сцом, – ихэеит.

Дааеыжэцын дтэеит. Атэартагыи абакоу, акэардэггы имам.

– Дабакоу, бара, оажэи хэба шыкэса игычхэоу бхаца? – хэа [адшэма пхэыс] длазцааит.

– Аай, ухапкы сцейт, даауейт уажэы, уааизыпшы, – лхэеит.

Ус дышпшыз, агыч ихата дйбаанза икэадыр ашьтыбжэ иахаит. Чыжэ–мыжэ, чыжэ–мыжэ ахэоит. Ус иарггы даацэырцит деймаажэ–еймсыжэха. Дааеыжэцын «уа бзиа уаабейт, асас!» – ихэеит.

Асас даахэыц–хэыцын тоуба иуит агычра сшаламго хэа. Избан ухэозар, оажэи хэба шыкэса агычразы цыбаа збаз акы имазамкэа да-ниба, убри цыашыаны дакэыцит.

– Умш бзиахеит! – ихэан ддэыкэланы дцейт.

[Уи нахыс уи ачкэын] дзыниалак зеггы ирейхэон агычра ишфеидамыз.

Аоны дааит ачкэын. Ипсишэеит. Уажэышэа амаца асра гэаитоит. Ддэыкэлейт иеааибытаны амаца асра сирцап хэа оажэи хэба шыкэса зхыцуа дыхэмаруейжэтеи иаб ишиейхэахэаз еипш, ахэмарра феидоу–ифеидаму еиликаарц.

Дныкэахэан хымш ракара агород дыукэа еймдо. Ус городк акны днаагеит, амаца асыртакны дыоналейт. Цёоукы нард иасуейт, цёоукы

– амаца. Цьоуuky кaвa ртиуеит. Днацшы–аацшын, итацэыз сқамк а́кны дтэеит. Дахтээз азэ дтэан диазцааит:

– Оажэи жэаба шықэса амаца иасуаз азэ дтэоума абра? – ихэеит,
– сияхэмарырцы стахуп убри дызбар, – ихэеит.

– Ехе, дактэоу, – хэа абас инацэала диирбеит.

Доагыланы днеины днидтэалеит, оажэи хэба шықэса зхыцхьаз ахэмароы. Днаихэацшызар, дымзанраха, дцэаптеыгаха, хылца имам, еимаа ишьам, трак–трак хэа астал дасуа дтэоуп.

– Шака цуазеи амаца асра уаеижьтеи? – хэа диазцааит.

– Оажэи хэба шықэса цуеит, – хэа ихэеит. – Уааи уутахызар, амаца хасып, – ихэеит.

– Бзиоуп, – ихэеит ари.

Ускан амацасоы даахьацшын азэы иеихэеит:

– Абааспы, абазк сырпсах, – ихэеит. Ача соуеит хэа абас ипхьазон.

Ани ацкэын даахэыц–хэыцын, «умш бзиахеит, уара иацсоу уакэым, хагоу амаца дucasааит, – ихэеит. Тоуба иуит амацасра шимцо.

Ахпатэи иаб ихэа дакэшэаанза цхэыс дааигеит ацкэын. ачара иуит, ажэра иуит. Фымыз анаалхыц данааигаз ашьтахь, Еуропа еибашьра ду калеит. Оежэи акы шықэса шихыцуаз даамцарсны арра дыргеит. Аибашьра дцеит. Иалагеит еибашьра. Ипсыз, дыпсит, инхаз дынхеит. Иара жэохэынтэ а́кара дырхэит, аха дымпсыкэа деикэхеит. Ахьыз ду иман усқан ала. Адырга дуқэа иманы доурышьтын, аоны́ка дааит. Иа-бцъар матэагы́ы имоуп.

Дшааиуаз акэымкэа, иара иқыта иазааигэаз городк а́кны дызхыцит. Иаахэлахьан данаазхыцыз. Длатэеит акрыфаразы. Акрифеит, даараза ипсишьеит, аха ахэыцырта рацэазан.

– Анацъалбеит сыонра сыкэшэауоу, исыкэымшэауоу, сыпцхэыс хаца дцахьазар акэхап уажэышьята, – хэа [дхэыцуеит].

Ашырхэа доагылан ионы́ка и́еааихеит. Ацхыбжьон иааосхьан убыс ион ашта даадгылеит. Иибахьаз акы имбазеит. Иашта бзианы ихка-ауп, аекэа тоуп, ацэкэа тоуп. Рахэла итэуп. Ионы акэзар, имапурта, икэаскыа еи́еачапаны и́коуп. Акэаскыа́еы алампа ду ацэашы́ы жжаза иакуп. Ашэ аартны дыоталеит. Абарца дныкэлеит, азал а́кынгы́ы дынкылыпшит.

Уаоытэы́оса дыказам.

Аоны, азал уа́ха а́тахымкэа ихеоуп. Аот́ах аш́ка длиасын, акош́ь-ка данкылыпшы, чкэы́нак акравет а́кны дыкэ́иоуп. Ипцхэыс, данынапш

дидырит [ачкэын] иацхба дыкэтэоуп, ласы–лассы дгэыдылкылоит абри ачкэын.

– Кех, са стэы егыккамзаап, – ихэеит. – Арт аоыцбагы сшыроуп, – [ихэеит]. Ашэакь ааитихит. – Исшып аоыцбагы, са сшааз уаоы издырзом, жэохэмыш ракара сеаастэахып, нас саацэырцып, смал са изгап, урт ускан икалом.

Ишэакь ааитихын, дхысырц егыгзамкэа иаб ихэахба ааигэалашэеит.

– Арт оыцба акоуп, абцбар рымам, сара абцбар сымоуп, изакэу [цкба] еилыскаап, нас иштэызар, исшып – ихэеит.

Днеины азал ашэ дласит. Акыпхэаны апшэма пхэыс (ажэытэтэи иара ипхэыс) ашэ аалыртит, «бзиа уаабейт», – хэа иалхэеит. Иара дныоалеит нак. Акэардэ даахан иаалыргылеит. Длыкэтэеит длеин.

Акыпхэа ари ачкэын иштаз, ипхэыс дгэыдызкылоз, доагыланы дааины, бзиа убааит ихэан доагылеит.

– Утэа! – ихэан днаиртэеит. Ишэакь ишбамхы ианцаны ихылца ас-тол икэитеит. Уи аамтазыхэаны уао цаца исомызт, иара ипаца ауштны дыкан. Дцааит абри аоны зтэыда хэа.

– Абри, – ихэеит. (Абри апхэыс лылагырз леит).

– Бзырцэуазей? – ихэеит.

– Ас, ас, ухацкы сцеит. Ари аоны зтэыз оажэи акы шыкэса шихыцуаз айбашра дыргеит, уахь дызит, дыршызар акэап. Арра даныргоз са сааигейжэи фымыз раха цуамызт. Ари ачкэын игылоу амгэарта дтахеит. Аштахы диит абри ачкэын. Абри сычкэын дсыхзаанза дара сгэамцит. Ихацкы сцааит, дыбзиахеит. Дансыхза убыскатэи иубо амал зегь иара ирхаит. Изхэартагэышэоузеи, иаб дызны дыкоуп.

Убыскан ичкэын дышиз акара игэы аазейт, ергы дцэуарцы егыгымхеит.

– Бхаца дыббар дыбдыроу? – ихэеит.

– Аа, нан, нан! – хэа лычкэын иахь лэы лырхеит.

– Схатацкэа соуп, – ихэеит.

Доагылан ичкэын даагэыдыкылеит. Чарахеит, жэрахеит.

Аооызацэы иаб даныпсуаз х–ажэак еихэаз ацэгьацэыфара акацарагы игэанамырцхеит, ипхэыси ичкэыни рышбрагы дахнарцеит. Изхэазгы дуао кэган, ичкэын изханы издызкылазгы ахшыо имазаап.

778. ЗАБ ИУАСИАТ НАМЫГЗАКӨА ХАЦА ИМЦАЗ АЦХӨЫЗБА

Ажэытэ уао бзиаак дыкан. Хоык апацэеи цхаки иман. Иара абри ауао бзиа даачмазаохан апсра далагеит. Ипацэеи ипхаи даарыпхьан, иуасиат ахэара далагеит. Ипацэа ихы нарыкэикын, убас реиэхэит.

– Бабараа, сара сыпсуеит, уажэшьта нарцэйтэи сымоа сыкэлоит. Сара саныпслакь, аихабыра шэахэшьа ылымашэымкын, аонатафы аихабыра шэахэшьа ылымазааит. (Ари ипха зеггы дреитбын). Ипха ихы лалыкэикын, – бара, баба, схэатэы хацаны, быпкыс ииааиуа хаца дыббаанза хаца бымцан, – хэа леиэхэит.

Аб дыпсит. Атаацэарафы аихабыра ипха еитбы иаалыдылкылт, лашьцэа еихабацэа лара лхэатэы нарыгзалар акэхеит. Лаб икэнагаз ала дымоапылгеит.

Ас аамта акыр цеит. Ари азгаб уажэшьта хаца дцар лтахуп, аха лаб иуасиат налыгзар лтахуп. Аха нагзашьас иамоузеи, лыпкыс ииааиуа далылдыраауеи? Исиааип хэа дзыкэгэыгуаз арпарцэа, бзиакеа арпарцэа гэгэакэа дрыцны хьызрацара дрыццо, дрыцныкэо далагеит хаца матэала лееилахэаны.

Абри аамтазыхэан Нараке Махмат хэа хаца бзиаак дыкан. Даара дхаца гэгэан, апхэыс цшза, апхэыс бзиа диман. Ахшара димазамызт.

Абри Нараке Махмат убас кэзшьас иман, дкэылон, арахе–ашэахэ, ауаа ахцаны иааигон. Иагао ицны иааигаргы ипхэыс цэа мбазакэа еиллыргон, адырфаены рыхэтакэа шаны илеимытцны ицон.

Абас дшыказ акэымкэа, Тьркэтэылантэи цашьак дааит. Ами апашьа Апсны дгээрлеит, апшра асахьа змоу апхэыс длышьтоуп, ахаца длымазаргы усс имазам. Абри дныкэо деимдо дышгэараз абни Махмат игэылара цхэыс еибгак дыкан, убри лыкны даанагеит абни апашьа.

Апсшэакэа анеибырхэа егы ашьтахь, «уабаанагеи, уабаказ, узышьтоузеи? – хэа апхэысеиба атыркэа диазцааит.

– Сара сзышьтоу убри ауп, лыжэла сазцаауам, лыхьз сазцаауам, апшра асахьеи бзианы измоу апхэыс лыпшаара сашьтоуп.

Ари апхэысеиба цэгьа хэыцк лакэымкэан дыкамызт, абри Махмат ипхэыс лызбахэ атыркэа иалхэан, афырхэа доагылан лэыналхан, Махмат ипхэыс лкны днеит. «Сасык дсымоуп ихэы сзыкаца сбыхэоит» – хэа лалхэит. Егыгы ибзиоуп лхэан даалаган асас ихэггы калцан, ажэак ала, атыркэа (асас) дилырбеит. Махмат дыказам уажэы. Махмат ипхэыс ари апхэысеиба лысас атыркэа ихэы кэцаны нак лыюныка дцеит.

– Дышпоубеи, ари апхэыс, дугэапхоу нас? – хэа апхэысеиба атыркэа дидзпааит.

– Аа, абаапс, дысгэапхеит хэа акоума, быпсаанза быхныкэгага быстоит дсоуртэ аус сзеиёкаа, – ихэеит. (Махматгы зыпхэыс дызцухуа иакэзамызт, аха умбо, апхэыс илылымшо икоузеи?).

Апхэыс еиба днеиуа, дааиуа, днеиуа дааиуа, иалаухузеи, Махмат ипхэыс даалыпчалан, «бара бхатца дныкэот, мызкы, оымыз аоны дыказам, уаа икрыпсса има даауеит, данааилакь, беиларкшаны дцоит. Уи изыбузеи, абри бицца, цыбатыхла быртэаны бныкэигоит», – хэа длыргэыбызгит. Ларгы дыкэшахатхан, атыркэа дима амшын дылхыоурыла дцеит.

Пытк аапхэан Махмат иоызцаа иманы дааит. Данааи, ионы еикэлашыца еибакэеибаха игылоуп, ипхэыс дабакоу, дубар, даахэ?

«Ари сыпхэыс дыжэбазар?» – хэа апаара пхашьаран, аха ани игэыла апхэысеиба гьангыаш лыла ипхэыс дицытны атыркэа дшигаз еиликааит.

Ари захарыз Махмат иакэызма, уаха цьаргы имырзацэакэа, апара мачымкэа иштыхны амшын дхылт. Стампыл хэа иахьашьтоу дызхыцит. Деимдо дышнеиуаз акэымкэын, ханк ацэқан абарцаёы х-оык ахэса тэаны ибеит, рыгэта итэаз ипхэыс лакэызшэа ибеит, аха ихаран, цкьа дизеилымкааит. Уаха рацэак хара дымцакэа абри ахан аёапхьа уатахк нкылан иара уа дыоналт.

Енак Махмат длалбаан, акахуажэыртаёы акахуа шижэуаз акэымкэа, апсуа матэала деилахэа ауаа рыжэпара дрылкьа, рылкьо цкэынак иара иёы дааит. Иаргы апсуа матэала деилахэамзи, дибарц дааит. Уабатэиу, сабатэиу еибырхэеит. Ани ачкэынгы Ацснэтэзаарын, «ара сыкаийжтеи мызк цуеит», – ихэан, Махмат иарей еидылеит, цьарак еицыоналт. Ускан Махмат уа апшэмара нкыланы иара ипарала ани ачкэынгы иаргы акреицырфон оба, хца мшы.

Арт еицуп, аха Махмат гэалас имоу ихэазом ани иоыза иёы, ипшнымцазакэоуп дшыкоу. Ихэар, ипхашьон.

Ахаха руха абни ачкэын дфагылан, «Махмат, аказыхэа сухэоит, сычкэыноуп, уара уткыс акыргы сеитбуп, аха уахак сара спарала счеицьыка хфап», – ихэеит.

Ачкэын ипарала ачеицьыка ирхиан, итэеит, аха ачкэын акрыфара напы айркуам уажэы.

– Акрызумфои, дад? – ихэеит Махмат.

– Счеицьыка хатыр ақәупозар, Махмат, гәалак умоуп, агәала иумоу здыруеит, изакәу сахәа, гәалас иумоу закәу соумхәакәа акрысфом – ихәеит ачкәын. (Ачкәын мыждак иакәзаап умбо).

– Дад, агәала исымоу сынсырцшуамызт, азәгы иасхәомызт, аха уара гәеилыххак уакәзаап, гәоарас иукит, абри акара анухәа иуасхәап. Исыхьыз уи ауп сара аоны сыкамкәа сыпхәыс атыркәак дсыпхны дигеит.

Илатәан акрырфеит, акрырфаанза ачкәын уаха акагы имхәеит. Нас даацәажәан Махмат ус иеихәеит:

– Саргы убри ауп сзышьтоу, атыркәа «абаза!» хәа сышьтахь иаасы-сыуа абар мызкы аахыс исхыччоит, апсыуак ипхәыс дитхны даахгон хәа исхыччоит, уахьтәоугьы иашоуп, гәоарас иуказыгы упхәыс лхатацкәа лоуп, ииашан иакәуршәеит. Упхәыс дызмоу дуао дууп, дпашьоуп, абанк деихабуп, ачасауеи ес саат дрыпсахуеит, саатк аонудкала аус кәхцароуп, – ихәеит ачкәын. (Ачкәын мыжда зегьы еилкааны иман, зегьы идьруеит умбо!) – Апара уара иумамзар, са исымоуп, апра гба заниатла иахкыроуп, агаға ареи рыбжьарагы афайтонгы заниатла иахкыроуп. Ачасауеи ғыц даныкәдыргыло са издыруеит, аматәа уи ишәу еипшу са исымоуп. Ачасауеи ахәала дахшьып, уи ицымхәрас уара уа уаагыл, са схалоит лара лахь, – ихәеит ачкәын.

Махмат азнык азы мап икит, «атагылазаашьакәа шыкоу удьруаза-ап исоухәеит, уи ус шәартоуп, уара уалазгалазом, сыпхәыс лахь схала сцоит», – ихәеит. Уа еикәшахатхеит.

Ари ачкәын ачасауеи дзыпсахуаз иматәа ишәцаны «чест» аныкаица, Махмат ани уа икәгылаз ихәда хисеит, ачкәын уа даангылт, Махмет аоада дкыдылт.

Махмат днеин ипхәыс лғы, ани уажә дызмоу лхаца атыркәа дзышьталцоз луатах ашә ааиртит. Абгъаа хәа дныонапалан, атыркәа дааихцәаны уа длыкәижьын, ипхәыс лыхцәы инапы иоакәыршаны, хаала уеизгы илуамызт, мчыла дима ддәыкәлеит, аха ара цәка ар тәоуп. Апхәыс акәукәухәа дыхәхәеит. Ани ачкәын часоуеис икәгылаз Махмат ипхәыси иареи дырпылт, иманы агәашә итыпт. Ар ырышьтахыст, ирышьтахыст, аха ирулакгы апхәысгы дыбжьыргеит, афайтон дакәыртәаны рыпра гба акынза днаргеит. Апра гба италаны Апсныка рхы рханы акыр иааскьеит, ырышьтахька имшәо акынза иааскьеит. Амшын агәы ихылан ишаауаз, «пыхьагы аказы сухәан иахкьаз убеит, даеак азгы сухәоит, Махмат!» – ихәеит ани ачкәын.

– Хаи, дад, уара узыхәо сыпсы акәзаргы сеигзом, – ихәеит Махмат.

– Сызухәо убри ауп, абри атыркәа ицәгыаны иаахго упхәыс уажәшьта уара уоны дыюнаумыргылозар акәхап, сара лыпшзара сыхнахны, сыпсы лығхәараханы сыкоуп, сара дсыт, – ихәеит.

– Сыпхәыс лакәым, сыпсы уахәаргы иустоит, – ихәеит Махмат.

Махмат абасгы ихәеит, ачкәын иахәа аатыхын, апхәыс дишын нак амшын далаижыт.

– Махмт, уара уеипш йкоу арпыс иутыпны атыркәа иццаз апхәыс уажәшьта пхәысыс дышудумкылоз здыруан, аха уара дусыршыр стахымызт, са дысшыт, – ихәеит ачкәын.

– Ус арт еицны ишааиуаз Апсны изхыцит. Иахъхыпцыз иеипырцыр акәын, досу рымәакәа ирнылон. Акрыфартағы инеин акреицырфеит. Акрыфаны ианыәагыла, ачкәын еитах ус ихәеит:

– Махамет, уара пхәыс даамгакәа иаангыло азә уакәым. Абри хайцныкәара, хайфызара сыманы сухәоит уоны уаннеилак, упсы анушьалак, егылак ашьтахъ, уара иуқәнаго пхәызбак лызбахә уасхәоит, убри лбара уатәашъа. Лара дынхоит Нхыт, Хан қыт, Ахан–ипа Цьалдызхан, убри лбара уатәашъа.

Абас ааихәан, апсшәа ааибырхәан, инеипырцит арт.

Махмат иеылеихан ионы днеин ипсишьеит, абас мызкы акара анааты, иеааибытан, арашь иафыаз иеы доакәтәан Ахан–пха Цьалдызхан лбара дцарц ддәыкәлеит. Хан қыт далалеит. Дышнеиуаз еуафок дидылеит. Апсшәакәа анеибырхәа, «Хан–Цьалдызхан лыоны сузнагару?» – ихәеит Махмат.

– Уи сылшом сара, саашьом аха Цьалдызхан лыоны ааигәара өверск аиасра азин сымам сара, – ихәеит ани ипылаз аеыуа. Амала лыоны анеишъа шатахкәаз идыруан, иеихәеит дацәхымкәартә, инацәа рханы иирбеит

– Цьалдызхан лхәара инеиз ауаа уа еилагылоуп, лашта аихатә гәашәгы еоуп. Напыла хырч–хырч хәа уадхо акәымкәа, еыхәпәыла уажәланы, ипжәаны аехарпарта уладгылароуп, нас лара фыноаажәафок азғабцәа дрыгәтыланы дрыманы илбаауеит. Хыхъ ухаргалоит. Дара азғабцәа зегы еипшуп, дрылудыраароуп, дузрылымдыраар, дуццазом, – ихәеит ани аеыуа.

– Ибзиоуп, дад, ажәабжъ соухәеит, итабуп, – ихәан Махмат ирашь даасын Цьалдызхан лышка иеынеихеит.

Ани амфан ипылаз аеыуаф ишихәаз еипш, Цьалдызхан лхәаразы инеиз ауаа ркәамжәыхәа дукәа рышәцаны иахъеилагылаз доарафкәан, аихатә гәашә еыхәпәыла ипыххаа илыкацаны, аехарпарта дладгылт.

Ахсахэычкэа оыноажэаоык ракара еипшны еилахэаны аддыхэа ахан илалбаан, иеы ааимхны иеахэаны, иара асасааиртахь дхаргалт. Дларылапш–оарылапшын, лказшьала деиликаан, «бышпакоу, Ыбалдызхан?», – хэа апсшэа леихэеит.

Ари еипш асас бзиа данылба, астал лырхиент, лашьцэа хоык лымазаарын, идлыртэалт, уабаказ, уабантэааи?» – хэа шэиазцаа хэа ралхэеит.

– Уабакэнагалеи, уабантэаауеи, уабатэиу? – хэа Ыбалдызхан лашьцэа Махмат иазцааит.

– Изышэцэызарызеи, сара кьагъариа дыстахым, дсатэашэшьозар, шэахэшьа Ыбалдызхан дызгоит, – ихэеит.

– Ибзиоуп, илаххэап, лареи уареи шэфала шэеицэажэ, хара бицца хэа лаххэом, – ихэеит Ыбалдызхан лашьа еихабы доагылан.

Акранырфа, лара дыюналт, лашьцэа ндэылтц–аадэылтцкэеит.

– Сара сзааз бара бзоуп, бхы сатэабшьозар, бызгоит, – ихэеит.

– Ибзиоуп, аха цкарак сймоуп, иузыкацозар, суццоит, уи узыкамцозар, уара сутэым, – лхэеит.

– Изакэузеи, исахэа, – ихэеит.

– Саб итынхаз ахэа ахэыц еионацэартэ ихны абна икнахауп, аиарта агэтаны инаганы икэыстоит. Уара нактэирахь, сара арахь хашьталап. Хаха–хымш усыламкьыскэа узычхауазар, суццоит, – лхэеит.

Ари иеааилихын, икалалакгы калап ихэан иахьылхэаз днеин дышьталт, ларггы днеин ахэа нарыбжыалтан, леааилылхын дпашэышэза днеины днаиваеит.

Ани ацэа иеиетт ашшыхэа. Дыцэазарггы дыцэеит анылгэахэ, доагылан шэандыкэра дук гылан, ашэ аалыртын, апсыуа матэала, хаца матэала лееилалхэеит, абцбар шытылхит. Ашышьыхэа ашэ аартны дындэылцит. Аха иарггы уаоы гызмалк иакэын, дыцэоу дыказма, ани икалцакэоз ибон. Ашышьыхэа иарггы доагылан, маза–маза длышьталаны иеынеихеит. Леы дакэтэаны дцеит лара. Иарггы иеы доакэтэан, хара–хара длышьталт.

Бнарак аёы лөызцэа лзыпшызаарын, доарылалеит. Иарггы нактэи ала даауашэа иеааихеит.

Уажэы арт хьызрацара ицоит, кэылара, иара ари лөызцэа иерылар–оашьаны дрылалеит.

Ауха лөызцэеи лареи кэылеит, иарггы дышрылаз, арахь иара дыцэоу цылышьоит. Икэыланы егыны ианыхынхэы, иара мазала еитах, доарылцан, даан, иеы такны дааин лацхэа ацэа иеиетан дыцэазшэа

кайцеит. Ашыжы ианша, игылт егыт. Адырғауахыгы убри аплан ала иныкэеит. Адырғауах иахыцаз з–дук ағы апаран ала икэсны нырцэ ицаны, убра кассак иакэлозаап, абра изызнеиз апара ргеит. Аха апаран икэлаанза игэартеит, ахысра иалагеит, ахысра гэгэа калеит.

Ари лара убыс кэшыбас илыман данкэылоз рапхыа дгылан, агацэа рышытазтгы, рышытахь дгылан. Ара уажы лэызцэа апаран икэылцеит, аха ацыхэтэан азэ даангылт (егыи аоны ишытацаны илырцэаз лхаца иакэзаап, аха уи акры лдыруама лара. Ианылмуза (иапхыака дцарц ианылмуза), лмахэар лтарсны икны «хай, уара чкэын мыждахааит уцейиш» – ихэан апаран дыкэицалеит, убри аамтазы иара инапы ахы акэшэеит. Инапы чабрала лара дакымырскэа иеиэхэеит, хыас имкит уи акара. Амға ианыкэла, иара еицах ари лэызцэагы ларгы днарылцны дцеит. Арт лэызцэа «хыыза ахы зыкэшэаз дабакоу? – рхэан, «уи са дсыпшаауеит!» – лхэеит.

Иара мазала аоныка даахьан. Дышталар иауамызт, инапы ашыркэаста алцуан, дтэаны ацатын дшахоз ларгы дынкылст.

Абас ала еилибакаан, дигеит.

Егыи Тыркэтэыла иибан ицхрааз ачкэын лара лакэзаарын!

779. ЗАБ ИУАСИАҢ НАМГЗАКӨА ХАЦА ИЦАЗ

Дыкан хаца бзиаак Махмут хэа. Уи пхэыс бзиаак диман, аха хшара дрымамызт. Ажэытэан хызрацара хэа ыкан. Ахацара злаз ныкэауан, икэылауан. Ани ахаца бзиагы амызцэа иманы хызрацара дцалуан, данхынхэлакь, иомызцэа шицу аоны даауан. Ус иомызцэа ицны данааи-лакь, шэоык ыказаргы уи ипхэыс еилмырцхазакэа еиллыргон, ртып икэылцон.

Ауаои ауаои анеицамшыыцуа ыказам. Уи ахаца бзиагы ицашыыцуаз ыкан. Пхэыск иакэылкит, ани ахаца бзиа ипхэыси иареи еилырсырыз.

Тыркэа пашыа ныкэаоык пхэыс дигар ицахны ддэыкэын. Уи апашыа ани апхэыс цэгыа лэы днанагеит, дзышытаз атэгы леихэеит.

Апхэыс цэгыа апашыа дзышытаз анеилылкаа, – уара узышытоу апхэыс леипш икоу абра хгэылаара дыкоуп, аха уи ахаца гэгэагы длы-моуп, даара уаоы цэгыак иоуп, – лхэеит.

– Ус анакэха, дсырбы, – хэа длыхэеит, ани атыркэа пашыа.

Ани апхэыс цэгъа даалаган, лгэыла пхэыс бзиа аказы дылтахызшэа длыпхъан, аоны даалган, лысаси ларей еибалырбеит. Атыркэа пашъа ани апхэыс даара игэы дакэшэеит, ларгъы дылгэапхейт.

Агэыла пхэыс аоныка данца, атыркэа пашъа ипшэмапхэыс длыхэеит, ани апхэыс бзиа дизлацэажэаны, уи лэы аус лырхиаразы.

Адыраоаены апхэыс цэгъа лэыналхан, лгэыла пхэыс лэы днеит, ус лалхэеит:

– Бара бхатца дныкэаоуп, данаауа шэоык аоызцэа ааигоит; урт зегъы бара рымац булароуп. Арахъ быцшыр, хшара дбымазам, уи бхатца хшара зауа уаозам, нас иазыбуази абриакара аеыргэакра. Абни сара сэы иббаз асас дпашьоуп, дбеилаханы дыцсуеит, бистап; уи хэцэахыы ахыы балаиртэап, – лхэан, лхы дылталан, аға ллырхэеит. Махмут ныкэара данца, ипхэыс атыркэа дицны, амшын дынхыла дцеит.

Махмут хызырацаратэ иоызцэа уаа шэоык ицны ионы данааи, ионы қамтажэха, ипхэыс дыкамкэа ибеит.

– Икалазей? – хэа данцаа, – упхэыс атыркэа пашъа диццеит, – хэа иархэт.

Махмут икаицахоз, гэылацэак даарыпхъан, исасцэа акрырэатаны, рымоа икэицт.

Нас иеааибитан, иабцъарматэа аашьтихын, ипхэыс дицшааразы амоа дыкэылт. Ус дышнеиуаз, дцаауа, дыцшаауа амоа дшыкэыз, Стампыл днанагеит. Длеиоениуа, ипхэыс дыцшаауа Стампыл дшалаз, цсыуа чкэынак, цсыуа матэала деилахэаны иара иахъ иеааихейт, аха чкэына цшзазак.

– Хаи, дад! Уабатэиу, узустда? – хэа дцааит Махмут.

Сара сызустугы ари соуп, ихэан, дызустаз еихэеит, ажэак ала иухэуазар, еибадырит, насгъы цъарак еицыкалеит.

Ахатца бзиа иагъа гэала имазаргъы инирпшуам, аха ачкэын еилика-аит абни ахатца гэалак шимаз.

Ачкэын енак, Махмут дынидтэалан, – гэалак шумоу здыруеит, оызас сушьуазар угэала сахэа, сызматэоузеи, аха издыруазар стахуп, – хэа иеихэеит.

– Изакейтэ гэалоузеи, гэала сымазам, ус баша сныкэуеит ауп, – ихэан, Махмут мап икит, аха ачкэын данидхалаза, дзыкэшэаз иеихэеит.

– Аа! Ус акэзар умшэан, имариоуп, – ихэеит ачкэын.

Ари ачкэын идыруан Махмут ипхэыс дахыыказ.

Атырқәцә ани апсуа чкәын ихыччалон, шәарт абазацәа шәыпхәыс дшәыпхны даагит, аха егышәылымшеит хәа. Уи ачкәын даара игәы иалан.

Ачкәын аплан кайцит апхәыс лгашьа, Махмут даламцакәа, аха Махмут имуит, иара иус иара инапала икайтар итаххеит.

Апхәыс дахыказ пра гбала акәымзар, неишья амамызт, ианнеишаз аәхәара карцеит.

Аәхәары аныкарца ауыха, апра гба италаны Махмут ипхәыс дахыказ изхыцит. Махмут апхья днагылан, ачкәын уи днишьятагылан, ацашья дышны, ипхәыс диманы ддәықәылт Махмут; ачкәынгы дышицу дицуп.

Лара даара лыелырххеит, илмуразы иакәлкт, аха илылдыршо-зи, дырхәынчеит, дрыманы агба италт, даара инаскьеит. Рышьяхька ишәартамкәа ианыкала, ачкәын Махмут диҳеит:

– Сара уара узы сыпсы тоуп, уаргы сара сзы ус укоуп. Ус анакәха аказы суҳәоит мап сцәыумкыкәа изыкаутпаразы, – хәа.

Махмут абас атак кайцеит:

– Уара иухәо сара икасымцо егыкам, исылшуа акакәзар, иарбан иутаху, исахә, – хәа.

– Махмут, уара упхәыс пшза атырқәа ипхны иаауго сара слеилахит, иахысхәуагы ипхашьяроу здыруеит, аха икалуазар дсыт.

Махмут дақәшахатхеит, ариакара абзиара изызуз, дзыхәаз мап ацәимкит.

Аха ачкәын игәы итаз, Махмут ипхәыс иара инапала димыршыкәа иара дишьяразакәын. Иара ус игәы иштеикыз аипш иагыкайцеит. Уи ашьятахь урт амшын изхыцит.

Амшын ианзхыц ашьятахь, ачкәын Махмут деитаихәахт:

– Уара ухацара иакәнагоу пхәызбак дахыкоу здыруеит, икалуазар дбы, дугәацхаргы иудыруазеи. Уи сара изысхәауа Аханаа дыртыцхауп. Арт Аханаа абригы абригы акытан инхуеит, иугәацхозар уцаны дбы, – ихәан ачкәын, Махмут апсшәа иахәаны, дхынхәын ишьятахька дцеит. Махмутгы аоныка дааит.

Махмут дахьяаиз, – икаузеи, еилукаазеи? хәа ианиязцаа, – икаугы абри ауп, икаспазгы абас ауп, – ихәан, зегы реихәт.

Ус акыр ицсы анишья, ирашья аакәадырны дыоёеыжәлан, ани ачкәын зызбахә иеихәаз Аханицацәа ртыцха лымәа дыкәлеит.

Махмут Аханаа ркыта данналала, нхаоык иёы днеины дылөеыжәцит. Анхаогы ани иеипш аныкәао бзиа данитаа, пату иқәицит.

Еидтәаланы ажәеи ажәеи ахьеихырхәауаз, Махмут анхаоы дизцааит, – абри Аханаа ртыпха дзеипшроузеи, илыказшьоузеи? – хәа.

– Ахан цха Селмхан леипш, уи илыпназгуа Ацсны дыкам. Уара узлазбуала арцыс бзиазақ уоуп, уара узы уаоы икаимцара икоузи, аха сара уахь неишья сымам, изыхкьазаалакь, амала анеишья амџа укәсцап. Урт уа амзырх чыда рымоуп, лара лбаразы иаауа, аха уахь изымнеиуа рзы (уи апхәызба дахьыкоу зегьытәкьа знеиуам), урт уа иеыжәырхуеит. Аха уара уа уеыжәырхыр умукәа, ушнеиуа реихатә гәашә еыхәцәыла уасны, итжәаны уталароуп, акәымзар лареи уареи шәзеибабом. Знык уахь узтала, икауцара уара иудырп, – ихәит анхаоы.

Махмут ацшәма диатабуны дыџеыжәлан, Аханаа рахь амџа дыкәлт. Аханаа реихатә гәашә дазааигәахо даналага, ани анхаоы ишиеихәаз аипш ирашь ишхә наирбан, еыхәцәыла агәашә ытжәаны, нак ашта интажыны, иаргы уахь дынтацылт.

Ас еипш, агәашә еыхәцәыла итжәаны, дымшәакәа ашта италаз дышбашамыз рдырын, агәырқхәа ауаа ипылан, деыжәырхт.

Дахьнеиз азгабцәа рацәаоы, еипшны еилахәаны игылан. Иара урт дрылапшны дрыликаар акәын, цқараны лара илыман. Дыздыруа диццуа, мамзар днахынхәны ццуа акәын ишыказ.

Махмут днеит ишихәтаз, иахьихәтазгы ддыртәеит. Нас апхәызба лашьцәа даарыпхьан, дззааиз аус реихәт аргама, рахәшья дихәаразы дзааиз.

Лашьцәа аацәажәан ус рхәеит: – хара хауцырхагам, лареи уареи шәеинаалуазар, амала уи лара цқаракәак лымоуп, убарт назгуа ида уаоы диццом. Урт лыпқарақәа иреиуоуп акы, уи хара иуаххәап, уи аныкауца, егырт лара иуалхәап. Абант азгабцәа еипшны еилахәоу дрылоуп хара хапхәызбагы; абант, унрылапшны лара даарылухыр нас лареи уареи шәеицәажәа.

Махмут днеин ахәсахәычкәа дрылапшуа дшааиуаз, – сара сзышьтоу абри лоуп, – ихәан, ддырны даарылихт, усгы леихәт:

– Икалозар бхы сатәашья, – хәа.

– Сыңқарақәа урыдгылозар, иахьухәуа сыкоуп, – лхәеит лара. – Саб итынхаз (лаб дыцсхьан) ахәа, ахәыц ағашшар иааџонацәуа икоу сымоуп, уи уаха ҳахышьталуа ҳабжьара ибжьахцуеит, зеаазыртысыз дааџонацәуеит, уаха шаанза ус ҳашьтазар ауп, ус хаха икахцуеит, уи ашьтахь ҳаицәажәап, – лхәеит Ахан цха.

Аныхәла, днаганы Махмут ахәа иватаны дышьталцит, ларгы диваиет. Иара абри акы изамааныз гәыџарас икаипан, игәиенанын. Цытрак анцы дыцәазшәа каипеит.

Ари дыңаазар шыта дыңет лхэан, лара доагылан, апсуаматэала леааилахэаны, дындэылтын, лрашь кэадырны даакэтэан, хызрацара дцеит. Арт зегь Махмут ибуеит.

Лара агэашэ данынтыц, иаргьы доагылан, ирашь дыцаны доакэтэан, длышьталт хара-хара длыбмаратэа.

Ус ишцуаз, уаа соындоажеаоыкка илзыцшны игылаз дынрылагылт. Махмутгы иеыдырбакэа, апсшэагы рамхэакэа, пшыаала днеин, лара лыварашэа даагылт. Нас реынархан, хара цы ицан, кытак иакэлан еимцэаны иааргит. Ус хаха ицеит. Ахаха раан, Махмут лара дышлывагылаз дырхэит, данырхэ дылдырт, уанза длыздыруамзт.

Ихынхэны ианауаз реицрыцыртафы ианааи, ант лөызцэа – ахэ дабакоу, –хэа иааилалт.

– Уи шэйкеат сара дызбап, – лхэан, ддэыкелеит.

Аоны данааи, Махмут дыңоушэа, иеырцсны дыштан.

– Ёырцэа каумцан, ухэра сырби, – лхэан, иапхыа дныкэтэеит, иаргьы ашырхэа доыкэтэеит.

Нас лара даацаажэан ус лхэеит:

– Уара сыцкаракэа зегьы наугзеит, суцымцаргьы умуазар акэхап, суцуеит. Сара саб иуасиатны изынижхэан, – абас ибиааиуа ида уаоы бицымцан, – хэа. Уи ихэахы насыгзеит, иахэанахыс уара сутэуп.

Махмут ашытахь излеиликааз ала, иара Тыркэтэылан даныказ, апсуаматэала еилахэаны ачкэын икэшэаз, абниак ара абзиара изызуз, лара лакэзаарын, ускан Махмут идагы дызбауаз зегьы дхапцз цыршыуан.

780. АБ ИУАСИАТ НАЗЫГЗАЗ

Нхаоык дыкан, нхао гарк. Па бзиац диман. Иара уао гарын, аха ица дыбзиахеит, умбо! Ари ауао икэрахь днеихэан. Ица пхэыс дааимгацыт.

– Дад, сара шыта ипсуа соуп, уамак ныспуам, азэ даага, сыпсаанза тацак дсырба, – ихэеит аб, аха дманшэаламхеит, игэапхоз дицыхамшэеит.

Ус ишыказ, аб дычмазаохеит, игэы хэартамкэа, дшыпсуаз идырыртэ дкалеит. Кэышк иакэын умбои.

– Суасиат иасхэоит, дад, сычкэын даажэг, – ихэан, дааган иапхыа днаиртэеит.

– Исоухэозеи саб? – дцааит апа.

– Дад, истаху убри ауп, сара сыссы штаз убзиара, угэыргъара збар стахын, аха излазбо ала уи шыта сара сахъзом, сымѳа сыкэлоит. Уара судъабашт, егышт, аха наќ–наќ атаацэара уаналанагалалаќ, утаацэарахарц укоуп, ишабалак умныќэан. Апхэыс даага, аха цакатэи лыматэа аалшэыхны ухы иапалцаанза схацоуп хэа уелыумырдырын, ус даага, дпышэа, – хэа абас иеихэеит.

Ари ас иуасиат ичкэын ианиеихэа ашытахъ аеноума, адырѳаеноума, дук мырцыкэа дыцсит. Ачкэын иаб иќа, иќэца ќаитеит, дыбабеит. Уи ашытахъ акыр цит, шыќэсык, ѳышыќэса цит, иаб имшѳынѳажэа ќаитеит, ишыќэс ќаитеит.

Нас цхэыс дааимгар ауазма, иаб ишихэаз еипш, дазхэыцуа, егыиуа, длацшуа, егыиуа дыкан. Иаб иуасиат ихаштзом, инаигзар итахуп.

Быжѳык айшыцэа ыќан, ехэшыа зацэык дрыман, лызбахэ иахаит. Дцан, азгаб дибан, иалоухи, иареи лареи еигэацхеибашъеит. Аха абарт лашыцэа дук иртахымызт, ишыргэамцхоз ибеит.

– Иќалазеи башыцэа дук сырѓэамцхеит? – ихэеит.

– Сашыцэа иртаху убри ауп, абра уаѳ бзиаќ дыкоуп, уаѳ беиаќ убри сизырхэахэеит, аха сара уара усѓэацхеит, сара дыстахым убри сыззырхэаз, уара суццар стахуп, – хэа иалхэеит.

– Нас ус бтахызар, баала, бызгоит, урт иртахы, иртахым, бара боуп аус злоу, – ихэан иааиќэышахатхан, дааѳышьтцааны дигеит.

Лашыцэаѓы иќартцоиз азгаб иахыылѓэацхаз дцон, дцеит, дигеит, ачара иуит, ажэра иуит. Илшоз, нхаѳык иќаипоз, ирацэаны акэымќэа, ачара иуит. Аха иалоухи, ахацара апхэысра ара арт егырзеилам. Шыќэсык цит, ѳышыќэса цит, ахца рахъ иныќэло иалагеит. Ари иаб иуасиат дазыпшуп, ари ипхэысѓы акыр илычхаќеит. Инхоит, инцуеит, ус иќоуп.

Ари ипхэыс ус лѓэы иаанагеит, ари башоуп нас, ари арпыс бзиаќ иакэызшэа збеит. Аха баша уаѳык иакэзаап, наќ стаацэа рахъ (ари иабхэынцэа аауам, егыиуам, иеибабазом) сцап хэа аќэылќит, лашыцэа рахъ ацара лтаххеит. Ари ахаца хэа дидтэаланы акыргыы илычхаит. Лашыцэа рахъ ццар зылтаху иаахтны хэашыа лымам.

Уахык рееилирганы, егыны лхацеи лареи анаайдтэала, “Иќалозар абарт сашыцэа гэхъаазгеит, абар шыта хца, цшыба шыќэса цуеит исымбеижътеи, сугарауазеи, уааларауазеи, хцап убранза», – хэа ус иалхэеит.

– Ба ибтахызар, ибгэапхозар, башыцаа ббозар ибымбан хэа схэома, баала, бызгап, ибсырбап, – ихэеит.

– Ибзиоуп, егыуп, – лхэеит ларггы.

Ари нас нхао гарк иакэыын, аеггы имамызт, еаныжэк рыцшаан, егын иарггы еык ауаара азэы имихын, ипхэыс дыөеыжэцаны, иарггы деыжеланы амөа икөлеит лашыцаа рахь. Кырггы бжызаарыггы, дара абнакэа ирылсит, егыт. Апхэыс деыжэуп, иара лапхьа деыжэны днеиуеит, ицоит, амөа икэуп. Ишнеиуаз абрагыцаа ускан иныкэон, ажэытэ абрагыцаа еицылон. Ари апхэысггы пхэыс пшзак лакэын. Дызбозггы иалырдырауаз, ипхэыс лакэу, иахэшыа лакэу. Арт шнеиуаз брагыцаэкэак ирбеит. Ианырба, абри хилахэмарып, ахмыызг ихаргап, ицо апхэысггы димаххып хэа рызбеит. Быжьоык роума абрагыцаа аказаап, еикэных, рабцар, дара, реы, ркэадыр, рахэа, ртапанча, уаа еибытазакэак роуп.

Нас иааидгылан «Узцом, егыиуам!» – рхэеит. «Ижэуеи уара?» – ихэан, «Дхаутароуп ари иуцу!» – рхэеит.

– Ари дшэытаны, амш згома, лтаацаа рахь, лтаацаа рбара хэа дызгоит сара, дышпашэысто? – ихэеит.

– Каи, дхаумтар калазом! – рхэеит.

– Дхаумтар калом хэа, мчыла ари дсымхны дшэымгозар, ари шэареи сареи дахзеилома? – ихэан, иалаухи, иеимацэгьахеит. Ианеимацэгьаха иааи иааилаггыжын, ауросоуроу шэацхэао дрымамкэа зеггы рыекэа иаарейжэхны, рахэа, ртапанча, рыекэа, ркэадыркэа зеггы аарымхны, еикэхарпа иныкаицеит. Дарггы уа илтаирхеит. Аекэа өеихаирпан, иарггы дыөеыжелан, ани иеаныжэ наф иноуишытын, ипхэысггы, иарггы еита иөеыжелан ашышыхэа амөа икөланы ицоит, акаггы камлазашэа. Ари уажэ өитзом. Ипхэыс, лашыцаа ркны инеианза даеа өаха өымшка амөа икөхеит, аха инеит. Инеит, егыт. Апсшэа пархэеит, ирцылт, егыт.

– Бзиала шэаабеит, егыт, – рхэеит.

Арт аишыцаа еибарггыргьеит рахэшыа данырба.

– Хаит, абаапсы (ари дзыртарц иртахызггы уаөы дааимгацкэа дыказаап), ари ара данаа, абаапсы уажэшыта ха дахтэуп, ани пыхьа дзахтарц иахтахыз диахтароуп, ари уажэ дызмоу дпыраххып наф, – хэа рызбеит.

– Арт иаажэгақаз закэызеи? – хэаггы иазцааит.

– Нас сабхэындцаа шэоуп, сабхэындцаа шэахь саауан, напы мацара сзымааит, санауаз (иабхэындцаа быжьоык аишыцаа акан), абарт ака-

ка, акака шэзаасгеит. Хпа, цшыба шықэса цуеит шэсымбеижьтеи, напы мацара сабаауеи? – ихэеит. Ари лара амфан илеихэахьан заанацы, «абрагыцэа шхакэлаз, егыиз, икаицаз, ииуз хэа бэы иаатшэаны азэы ажэакгы иабымхэан, мамзар бысшыуеит», – хэа леихэахьан ипцхэыс.

– Аа, итабуп, егыиуп, ахамтақэа хэааугеит, – рхэан аекэа ртып икэрцеит, ипцхаркит. (Быжьоык абрагыцэа амфан сыриааин, ирымхны, сыриааины иаазгеит хэа цьеи ихэап).

Арт аишыцэа аалаган, рахэшыа уаанза дзызхэаны дыказ адырра иртеит, «Уааи, хэхэшыа дааит, уара дуахтоит, уаха чара аауеит», – рхэеит. Арахь ари рымахэ чара узаауеит хэа иархэан, ари акара анахзаауга, егыи рхэан, афатэ катара иалагеит, ашытэкэа рышыра иалагеит егыит. Даргыи даара гэгэала иказ уаазаап. Анигыи адырра аниоу, дкылыхха дааит.

Арт шыта акэыц жэра иаеуп, егыиуп. Ари рымахэ дтадырхароуп. Абарт абра ашэарах, агыгшыг такны ирымазаап.

– Абра дылтахарпалар, иаразнак ала алымкэа деимыхны дырфап, харгыи ачара аауп, – рхэеит. Ус збаны ирымоуп.

– Хэмахэ, уааи, ханхара, ханцыра ухарбап, – рхэан, «Бзиоуп, нас иаабап, егыип» – ихэан, анахь дыргеит, арахь дыргеит, рынхара, рынцыра дун, ибеиақэан дара.

– Ара шэарах тракгыи хамоуп, иухарбап, егыип, – рхэан, «ибзиоуп, уигыи аабап», – ихэан, ашэ даннылагыла, ара акэац цкарта акоуп, егыиуп (ашэарах, агыгшыг итакыз акэац рырымтози), иара иоаигэтасын, наф дылтарыжын, аихатэ гэшэкэа лыдрыжылеит. Ашэ оадыркын дара арахь аоныка иааит. Ари рымахэ ыыц ичара карцеит, шэхэхароуп, кэашароуп. Ари пыхьатэи рымахэ дтадырхеит, деимыжэжэа агыгшыг дырфеит хэа игэыцуеит. Ргэы тынчны ус икоуп.

Ари дшынталаз еицш аак–сақ хэа иаатибаркыан агыгшыг ааины дыркит. Аха ара акэац цкагақэа егыи, ахэызбеи аихеи ықан, афырхэа иаашьтихын, дрылагьежьюа, дрылагьежьюа, иаша дкараха, иматэкэа еимыжэжэа, апхзы иеашы, зегыи нырцэаны, аацэылашон даарылгеит. Ак иааигэа иаанмыжкэа, гыгшыгс иказ зегыи (уа итакыз зегыи) кэакэаны. Иара имаха-шыаха цьаргыи цкэа имамкэа дыкоуп, аха ант иишыкээз ршыа ана, ара ихьтатеит, иматэкэа цыржэжэеит. Ари шыта ипцшиьар итахуп. Агыгшыг шыны еилаижьт, дабацо, рыгэта дрылагылоуп. Даапсан, дыпсзо даналага, иара убра агыгшыг тэартафы дныкэиеит ипсы ааитеикырц.

Ус шейт кыақыза. Артгы еилгеит, иазууазей. Дытк анцы, егы, арт ари далгахейт, агыгшыг дырфахейт, хэа икоуп арт апшэмацаа. Ача-ра цытк анырфа, егы, нас хацей пхэыси ауатах ахь инейт. Егыртгы шытоуп, рыцсыршыойт. Ари амахэ ыц дахышытаз иханы ахэынап нейн, хырц, хырц хэа ивцхо иалагейт. Абри ахэынап атынчра рнамтейт арт. Ахэынап абжы цэгоуп, азэ дуейсыр ейха ейгуп, абри закэызей абра иканато хартынчуам ихэан дгылан ахэынап икит амахэ ыц.

– Аа, икасцаз, ихэан, – ахэынап шыскыз, – ихэан аехэара далагейт.

– Ахэынап укызар нак ишыны икаршэ, – лхэейт ипхэыс, аха ахацара икаицаз ахэынап скит хэа ахэара дакэычуам иара.

– Хаи, сыцсында, са сзы иамуит, ани цыххатэй схата абри акара ауаа ишыт, абрагыцаа быжыок рыекаа дара, рабцар ейкэных имоа кны ижэлан, иара азэк даарылагыжын дыриаайт, аха хацарас ипхэзомызт. Ари ахэынап хэычы икын дыгхэаны сашыцаа идирбойт митэык кайцозшэа. Сзыниазей? – лхэейт.

Даххэит уажэ ари дахыицыз. Цакатэй лыматэа шылшэыз адэахы дындэылцын, ани уаанзатэй лхаца иахь лгэы былуа далагейт дырфагых.

– Агыгшыг дахырфаз збап, ибаокэа ма исыкэшэап, – хэа агыгшыг ртакыртаеы днэйт.

Дыцшызар, аа, амбатэ: агыгшыг зегы кэакэаса еилараа икажыуп, иара агыгшыг ргэартаеы дыкэианы хыр–хыр хэа дыцэоуп, ауаа кара. Ихы аиха икэуп, аиха хышэашэа. Ках, ари анылба илцэымыгхейт, дрыцхалшыейт, лылагырз аайт. Икалтои? Ахчы илтар лтахыуп, аха ибакоу ахчы? Акыпхэа цакатэй лыматэа аалхлыршэаны, дрыцхашыаны, иаарцеины, иааркэымпылны, чабрак акара камло, лнапы нкылырхэхэаны ихы ашышыхэа дааоахан, ихы инацалцейт. Ари цакатэй лыматэа, цшы-макак змаз лейкэа. Иаргы ихы аиха кыака, аиха хышэашэа икэуп, лейкэа татаза ианацалца, иаргы уаанза ааста драхатны ахэакыхэа дынтахан дыцэейт.

Лара лылахь ейкэын, егын. Арт апшэмацаа гэыргыцаа ашыжымтан иоагылан, какалка иалагейт, егыт. Ус икоуп. Амра акыр иохашылахьан, ани уф гэышыа ихэан даапшит. Даапшызар, длахэапшызар, акы ихы иацоуп. Иаацыхызар, абар ассир – апхэыс ейкэа хэычы ихы иацоуп.

– Ках, абар саб иуасиат ахыназ! – ихэейт.

Иаразнак еилацьгэаны икны, ашә еимжэаны даадэылцит. Ларгбы дааины ихэда леахылшьит. Знык ихэда леанахылшь, дзеипшраз, ане-иылыккаа, ахышәт хәа дыөеыжәлан, ипхәыс диман дцеит. Уи нахыс бзиаала икан.

Саргбы сылталан абрахь сааит.

781. АПХӘЫЗБА ЛГӘЫ ИТАКЫЗ

Аамтала нас, ажәытэраан убас икан, амхацьырра хәа иахыган ауаа ргон. Атыркәцәа ахыцны абри х-Апсынтәыла иакәланы, ауаа ахыганы иргон. Иахныкәоз, абри хамшын акәара, хагаҭа х-Апсны иахьаваз, убас апсуаа ирыман, азғаб бзиацәа аакылсны апшахәа ахаиуаз итәаны, убас дара аамта алархыргон, ихахон, рашьцәа рзыхәан аматәакәа рзахуа,н, убас изтәаз абри азғаб дырбоит. Азғаб ирбаз, Ашларба хәа дыкан, абри акытаҭеы дынхон, Ашларба дхәаны диман азғаб. Иара абжьуаа рышка, абрантә дахыцын абжьыуаа рышка нхара дыкан. Азғаб дхәаны диман нас, егырт данырба, игъежьны дара рыпсадгьыл ахь ианней, дара рхәынтқариҭе ианней, ахәынтқар убас иархәит: – Абас, зғабк дахбит. Абри азғаб иаабаз цәгьала дыбзиоуп, лыцшра-лсахьа, дыузаагар угәы ишпаанаго? – хәа абас реихабы иархәит.

Ианиархәа, – Убри аус, исашәхәит, иансашәхәа, убри азғаб иахьа сара сыоната дыонагылазароуп! – хәа абас имаз амацуцәа иреихәот.

Ианреихәа, ар иреихәаз карымтар калазомызт, дара иаакәгъежьын, нас илышьталот. Иахааиз, азғаб дзырбоз еипш дрымбит. Лара лыпсахылшьоз, лара даххахоз азғаб данырымба, акы изазкыз рдырт. Аха дара гъежьыр, шыта цсыхә рымазым, игъежьыр, дара рыпстазаара иалзаароуп. Илашьталан, дахыргаз дахаанагаз хәа зегьы еилыркаауа иалагит. Дызгаз д-Шларбан, абжьуаа рышка дынхон. Еилыркааует. Ашларба шәарацара дзыказ еилыркааит, дзышәарацаө “баапсыз еилыркааует. Ахра дазцаны дзыказ, икәланы ипхәыс, ихатә пхәыс димхны дара рах иахь, азнырцәка дырган дыргот. Дырган данырга, нас иа дгъежьны аоны данааи, ионы, идәны ионы хәа егыкәзам, итаацәа уаөцс даазам, ианимба, акы изазкыз идырт.

Аамтала, убас зғабк дыкан. Иара ускаа хшыөс димазамызт, аха лара иара изыхан лыпсы тылхуан, убыскаара дылгәапхозаарын. Дылгәапхон лара, аха иара ускаа хшыөс имкит. Убас аныкала, амни азғаб, уанза

бзиа дызбоз азгаб убас иапшыылгет, «абри ахэаанырцэка сцаны (иара игэитаз зегь еилылкааит), иапхьа сцаны, ма убрахь сеикэыршэаны, цьара ма сшыа зуп» лхэит. Изхысхэаауа, азгаб убас лызбит (бзиа дылбон): «Ахэаа схытп, зыла сызхытны, ма сара ашыа зуп, ма иара иуып, иахцалак, дызбазымбари» ха убас ддэыкэлет. Иара усгы ашыа зиуаз лдыруан.

Ашларба иёынеихан, бнала мацара ахэаа дхытны, атэым хэынт-каррахь дталет. Дашьтан иара иус. «Суыс нагзаны сгьежындас ма, иахцалак, сус сақэзыргы, иахцалак, сус насыгзот» ха убас дашьтан. Ус аамтала дныкэет, егыт, дызныкэоз, абри изхытыз «арцыси» иареи еикэшэот. Ианеикэшэа, – Узшьтеи? – ха анихэа, – Сзышьтои, абас абри ах иёы сцарц стахуп.

– Аа, саргы уиакэын истахыз, – ихэит.

– Изыутахзеи?

– Изыстахыз, абас исыхыыз, – ха ус ихэит.

– Нас, убри аус нахгзап, аха тоубас икоупои, убри аус анынаугза?

– Сара уаанза исгэацхоз, сызгэацхоз лшыа зует, – ха ус ихэит.

Ус анихэа, нас дхэыцын, – Уи аус нахгзот, аха убри наугзозар збап, иузынагзозар, – ха ус ихэит.

Иаргы идыруан ани бзиа дзылбоз, аха иара лоуп ха дыказамыт, лара усқан дызгабны лееитакны, абас ахацамцхэыс ха дныкэон. Еицхыраан, иахцалакгы, ашыа руит. Азгаб дрымырхит, ицхэыс ха, ахатэ пхэыс ха имаз. Дрымырхын, азы изхылт. Азы ихылан иааует. Амөа изыкэыз лара акыркырха дыччоит, иөыза.

– Узырччозеи? – ихан, – Иумхэази «сшыа сует» ха, – ха абас далацэажэет.

– Аа, – дхэыцит иаргы.

Данхэыц (макьана диздырзом, дызгабуп хагь диздырзом, дөызоуп, дицуп), данхэыц, акы изацанакуаз идырт уашьта. Дөагылан, иахэа аатикэцаан, ицхэыс лхы лахихует.

– Абыржэшьта ушыа ууит, – ха лхэит.

Лкасгы аалхылхит, илхаз ахтырпа аалхылхын, дынихэацшит. Нас еиликааит иара.

Ажэытэра нас, изыхэтоу сыздыруам, убас ашыёуракэа зыказ, атоуба аниу, уи итоуба наигзар акэын. Ажэытэ убас иқан.

782. АХТАБАА ДЫШХЭЫНТҚАРХАЗ

Дыкан хтабаак. Иман ешьаки ехэшьаки. Урт даара игарны инхон.

Зны ахтабаа иашъеи иареи. ааицэажэан, ицеит цъара мал рхара. Арт аоыцьагы қалақк ағы инеины ишыказ, ихэлеит. Цъара уао бзи-ак иғы инеит цхъара хэа.

Апшэма идикулт. Акырфан, ишьталт зеггы. Апх даара акыр инеигэахъаны еипш, ахтабаа дгылан иееилеихэан, иашъа дааирёыхан, угыланы уееилахэа, абри аоны ашэ иамоу ацэцэа амхны изгароуп хэа иеихэеит

– Иухэо закэузеи, уеилагама? Ушьталаны уцэ – ихэеит иашъа, аха ахтабаа имуит.

Ахтабаа апэцэа амхра апкыыс ашэ ағыхра иаха изымариахан, ашэ апэцэа шамаз иёыхны, шахала иеахэаны, дацаланы ддэықэлеит, иашъагы днаишьталт.

Дэ-дук ағы инеиуаны, ишеит.

Ахтабаа иашъа даацэажэан, ари хашэ цэахны, аоныка. хцап, ианамуза, усгыы ма уха уааны иугап, мамзар ашэ зтэу хашъта дхылан-ны иеааихар, хадиркуеит, хагырзуеит хэа иеихэеит.

– Знык анцэа иансита, икажъны сцартэ, – ихэан, ахтабаа адэагэта цла зацэык гылан, ухагагы шэапыцьап уи адэы иқэгыламызт, ишэ дшапаз, адэы агэта игылаз апла дықэлеит.

Иашъагы икайцауазыз, иашъа дкажъны дзымцеит, иаргыы днеин апла акэцэан доеин, уаоы димбо иеыпхъакны дықэтэеит. Ахтабаагы ишэ дшапазеггы амахэ акэцэа дықэтэан. Ахтабаа иашъа ашэ уацпны икамхаратэы цъара икэца хэа иеихэеит, аха ахтабаа имукэа, ишэ дшапаз дықэтэеит.

Ус ишыказ ианцшы, ецэа-шэоык шаауаз рбеит. Арт ргэ иаанагеит ашэ зтэыз апшэма ауаа иманы дхашъталеит хэа.

Арт иаауаз ауаа хэцъра ицаны, қъааба ашэ ззатны иаауаз ракэн, ажэытэ аамтазы апсылманцэа хэцъра хэа цъара ицон. Убра ианнеилак, зыпсата бзиахэхаз ауаа қъааба ашэ рзатуан.

Арт иаауаз ауаа амал рацэазаны иаахэаны иааргон. Зуа матэахэ бзи-ас иказ зеггы дара ырымамыз хэа акы ыкамызт.

Ишааиуаз, адэы агэтаны игылаз апла ашэшьыраёы рыпсы ршьарц иеыжэтны, реидарақэа нышьтацаны инатэеит. Убри аамтазыцэка

ахтабаа даацэажэан,— саацеит, ашэ касмыжбыр псыхэа сымам, — ихэеит.

— Хэит, уеилагама, анцэа уеилеигааит! Арт хара ихашьталаны иаа-зар калап, убжыы дурхар харшыуеит, — ихэеит ахтабаа иашья.

— Аа, исыцэкахаит! Абар ицеит! — шихэоз, ахтабаа ашэ лоуижбын, ацэцэеи иареи рыбжыы атэыла арбго, агыгэа-гэгэа ахырга, цака илталт. Ишлеиуаз, агэакьхэа ахацэцэа иларылахаит.

Ахацэцэа ируа рзымдыруа ирхан, аарлахэа рыекэа иларыкэтэан, досу рхы ахынахаз иасны ицеит.

Ахтабаа атла дахыкэтээз ицэашьяны дырзыцшуан, ишибоз зеггы ыоны адэи иахысны ицеит.

— Уажэшьта халбаашьты, инхаз а,мал хшап, — рхэан, илалбааит аоыцэагы.

Ахтабаа, убаскак икажыыз амал бзиакеа дрыламкыыскеа, аатэак азна асакэмал шьтихт. Иашья изышьтхуаз длалацшын, аматэа бзиа шьтихын, ахтабаа абас ниеихэеит:

— Усгы мышкы зны ура хукэзырц хакоуп, усакемал нак инкажыны, уаоы ихэаша амал шьтых.

Ахтабаа агэхэаагы имкыкеа, исакэмал зтаз иаатэа доацалан, иашья длеицырцны, хазы амоа дыкэлеит.

Иашьягы икаицахуазыыз, иеидара аматэа иманы аоныка дааит.

Кэааба ашэ хэаатын, хгэыргэацэа хаауан, нас иарбан рыцхароу атла амцаны иахыкалаз, амоан цэара гэнахарак кахамцазеит, гэнаха змаз ауао кэааба ашэ рзаатуамызт, урт мацуоыс иныркылон, хара ус акгы хмыхэеит, нас абна хэхынатээз анцэа ихалаижыыз закэзеи хэа, даара хэаа дус ишьтырхт атла амцан ахтабаа иршээз амоасцэа.

Ахтабаа исакэмал шимаз хэ-дук аеы дыоухалт. Ахэы шэра ккараны иказ акы акэын.

Ахтабаа даалаган хахэ-мэхэс ицыхыашээз зеггы леикэжыны агэакьхэа ар рымца еикэицеит. Нас иаатэа аашьтихын, абри еицшгы наихэеит: «абарт ахацэцэа уаа рыцхакеоуп; асакэмал анхдыршэло ихэцзаны инхдыршэалахуеит; асакэмал ацсаца аманы иказар, афоы анцэгэаха, ауаагы идурхароуп» хэа иаатэа ахы ларха амца иалеижьит. Адунеи ауразоуроугыы алоа хатэала, асакэмал афоы уаоы дамыргыло икалеит.

Цытрак ашьтахь анцэа ацаимбар дизааишьтт ахтабаа, ура, абри акара псаца кэзцаз, анцэа иахьтэ хныкэгагас узыхэозеи хэа.

Ахтабаа длахэыц-оахэыцит. Сара акгы стахымызт, аха анцэа убри хьаас ианыкайтца, пхьарцак сзааитиает, ианасырхэо абжы захалак зегы кэашо икоу хэа иеихэеит.

– Даеа бзиае уахэаргы иузааитиует, – ихэеит иааиз, аха, – уаха аы стахым, – ихэеит ахтабаа.

Цытрак ашьтахь анцэа апхьарца изааитит. Ахтабаа длатэан апхьарца архэара даналага, абжы захаз, хахэгы нымхакэа, зегы акэашара иалагеит.

Абри ашьтахь ахтабаа хьчара ддэыкэлеит. Папых ифы даанэасит ехэарала хьчасы.

Ахтабааи апапи шеилазэгы ус ауп: рацхьа апап, ма ипхэыс руазэы дгэаар, чамаданк азна ахы пэахны ирыман, убри ахтабаа иртарц, ус акэмкэа, ахтабаа урт рацхьа дгэаар, акгы имтакэа ддэыкэыртарц. Ахтабаа ашьжымтан ацма иманы дахьынгэарпыз, дэеиужь дук ипшаан, «рреит!» ихэан, ицма дларыпхьан адэы агэта длатэеит, ацмагы ааикэша иаагылт. Ахтабаа ипхьарца аацэырганы архэара далагеит. Цьмагы, тлагы, хахэгы, апхьарца абжы анраха, иасны акэашара иалагеит. Аены хэлаанза ацмакэа рыфа ыкамкэа, рыжэ ыкамкэа ус иаархьргеит.

Ахэлбыеха ахтабаа ипсаса иманы дгэарлеит. Адырааеынгы ус кайцеит.

Ацмакэа амла инцэо ианалага, ртра злакацаз амфы иасны ирфо иалагеит.

Адырхаены апапгы ирахэ рказшьа ааицэымгхан, ихьча ирахэ иманы дангэарцуаз, иаргы иезаны дишьталт.

Ахьча ишыкайтцац еипш, ирахэ ааидипхьалан, ипхьарца архэара далагеит. Апап апхьарца абжы иахэртэ дааигэаны дыказаарын. Апхьарца абжы илымха ишаатасызпэкьа, дқамсаны акэашара далагеит. Аены хэлаанза папгы цьмагы зегь ыкэгэжьбааны ишыкэашоз иаархьргеит. Апап аоны данааи, дзыкэшэаз ипхэыс илеихэеит, аха ипхэыс ихалымцеит.

– Уеилагама, уеилагааит, закэузеи нухэо? – лхэан, лхахы иаалымгеит.

Апап ипхэыс ианхалымцаза, ихьча дихэеит ипхэыс ишлахауа апхьарца аирхэарц, ахьчагы дакэшахатхеит. Апап ипхэыси иареи ас-тол надыргыларц егышрыгымыз ахтабаа ипхьарца аацэыриган, архэара далагеит.

Столгы, уаагы, онгы, цымагы зегы ыкэгъежъааны, иасны акэашара иалагеит. Апап ицхэыси иареи астал шыркыз икэашон.

Ахтабаа апхьарца архэара данакумцза, апап ицхэыс данаапса, дгэааит.

Знык ахтабаа апшэмацэа ргэара анцэа ианиирба, хдоговор шэацахеит ихэан, рчамадан ахы штэз ирцэганы, иманы дцеит ионыка.

Уа дахьнеиз ихы имаз иахэшыа илирцэахт.

Өнак ахтабаа абазар аёы дахнеиз, уао ёеилахэа бзиақ анхацэа ршэаны, акызкэа, акэтэарақэа кэчышык ахэ ала ирцэигон, акэакэшыкэа кэатақ ахэ ала ирымихэхауан. Ахтабаа ари ауао диэцааит, ихы, ицыхэа зегы еилиргеит.

Иара енралк дицан, ахэынтқар ипха дхэаны диэтэан. Ачаразын иеэыкаитон, убри азы акэын ауаа ршэаны ркэыткэа хэмариала изрымихээз.

Ахтабаа дхынхэны иахэшыа лёы дааит, кызкэак лымхны абазар ахы иманы дцеит. Дахьнеиз, паса иибац аинрал ипа дибеит. Данааидгыла, ус диэцааит, шака иукуазеи укэата хэа. Ахтабаа кэатоума, кызуп, ихэеит, аха дыршэаны акэата ахэала ицэигеит. Ахэлбыгеа аинрал ица аоныка данцоз, ахтабаагы иезаны дишэталаны дцеит.

Ачара анрымаз аёхэара, иааигоз дахьынхоз еилиргеит ахтабаа.

Ахтабаа даалаган, пхэыс матэала иеааилеихэан, ахэынтқар ипха ихэаны итэаз лёы мацуоыс дрыдыркыларатэ аускэа каитцеит. Иеыроашыаны ахэынтқар иёы мацуоыс дыкан. Ахэынтқар ипха лцара о-мыш шыбжэаз, ахэыштқар ипха ус леихэеит, бара бзыццо ауао уи дхапам, бицымцан хэа. Ахэынтқар ипха илылдыраауаз ари дзакэыз, дызгабыз цышыа игэра ганы дыкан.

– Бара иалыбдыраауазеи уи ихацареи ихацамрей? – хэа ахэынтқар ипха лмацуоы данлызцаа, уи паса сара симан пхэыс, иара дхацамызт акнытэ, сицыцит, – лхэеит амацуогы. Ахэынтқар ипха ишцазури ус акузар, исыпсыхэоузеи анылхэа, бара бганы аоны, хара хакны бынсыжып, сара срыццап атацаагацэа иаауа хэа лалхэеит. Ларгы дакэшахатхеит.

Ахэынтқар ипха лыматэакэа лмацуоы илшэылцеит, лара лтэкэа ахэынтқар ипха илшэылцеит, ларгы дганы лыоныка дынлыжыт. Уажэы ахэынтқар ипха ахтабаа ионы дыкоуп, иара ахэынтқар ипха лцымхэрас ахэынтқар ионы дтэоуп.

Ус ишыказ, аинрал ипа итацагацәа агәркьхәа ахәынтқар ионы илеыжәпт.

Ахәынтқар ҫаха-ҫымш. ачара иман, ипха хаца дитиуеит иара итас ала. Нас ахтабаа дылеыжәцаны дрыманы аинрал ионы дларгеит.

Атаца днаганы дахьқәадыргылаз, леырҫашьаны ахәкацаҫцәа дрылалт. Афатәкәа зегьы саатла, апхьа ашьтахь инаргаша гәатаны ирыман. Тацас иааргаз афатәкәа рнагара рығхәара аанза, идәықәлпо далагеит. Ахтабаа ионыкатә ауаа азыкацаны иман, афатәкәа зегьы еикәмыршәазакәа ионыка идәықәицеит.

Нас днеин тацас дахгәагылаз дныгәагылт.

Афатәкәа аажәг анырхәа, фатәыс инаргозыз, зегьы ртаца лыҫныка идәықәлтцахьан, аха издыруадаз акәмзар.

– Афатәкәа нахымгахьей! – рхәеит ахәкацаҫцәа.

Икарцахуазыз, ачара еилагеит. Иларысын ахәкацацәа зегьы кны итаркит. Ачара еитадырғыцит. Ачара ианалга, ауаа зегьы еимпын рыҫныка ицеит.

Пцхәыс даазгазгьы ипхәыс лахь днеит, аха атаца хәычы лыпшәма диҫампшуа леыргәааны дтәеит. Анс ихәеит, арс ихәеит, аха ипхәыс дымцәажәеит. Нас лхаца ус ихәеит:

– Ачара иаауз харғарыз цыбмшьааит, баалеи арахь хмалкәа ихамоу бсырбап, – хәа ркасса ашәкәа артны илирбеит. Хьыла итәын анахь, арахь ирымақәаз зегьы лирбеит. – Хаи, исхамштхьаз, ҳазгьы ааигәоуп, баала ибсырбап, – ихәан, рьоны апхьа ацець хьыла итацацаны иказ аҫы днеины, днахагыланы дышлацәажәоз, ипхәыс лтачкәым ратәа ихәдацьал дласны, длага ацець дылталыжьын, уа дылтапсы дцеит.

Ахтабаа дгәыргьацәа даахынхәын, ацаракәа ркасса итази таца харшәыс инаргази иманы ионыка дцеит. Ахәынтқар ипха ионы ицәахны имазгьы иара дигеит.

Ари ахәынтқар иахан, даара гәалас икаицеит, аха икаицахуаз. Ус ишыказ аамта акыр цеит.

Зны даеа хәынтқарк иааитиит абри ахәынтқар, ахтабаа иабхәа иҫы цәагьык, абри еипшгьы дтарас итаны: хымш рыла абри ацәагь мшьыкәа апсы штоу, жьыхәта бзиақ алхны, ацәагьгьы апсы штоуи ажьыхәтагьы сзаати хәа. Иааумтир, суабашьуеит хәагьы наццаны.

Ахәынтқар инапы ацака имаз иуаажәлар зегьы еизигеит, ирейхәеит дзыкәшәазгьы, аха уаюгьы дамыхәеит, ацә ажьыхәта алырхыр ипсуан, уаха егьырзыкамцеит.

Ари ахэынтқар имахэ, ахтабаа иахаит.

– Сақэитутэуазар сара уалсыргоит уус, – хэа изынаицхаит.

Ахэынтқар имахэ, ахтабаа дибарц игэы итамызт, аха ахэынтқар, «ибзиоуп», ихэеит. Ахтабаа дынкылсын ацэагь лкажэны иааирхэан, иамихызи ацэи ахэынтқар изыртит.

Ус дшыказ, цытрак ашытахь дырфегых иара убри ахэынтқар еитаитихт матэалеи пшралеи иеипшыз хоык ауаа, абарт атауад, аамста, анхаоыеилырганы исзаашьты, мамзар суқэланы уеимыстэуеит хэа. Иаазтиуаз ахэынтқар даара хэынтқар гэгэан. Ахтабаа иабхэа, ахэынтқар иуаажэлар зегы еизганы ирыдицеит х-оык изаарышьтыз ауаа еилдыргаанза аоныка ацара азин шрым. Уаогы изеил-мыргеит. Ажэлар антэара иалагеит. Ахтабаа ус изааицхаит иабхэа, ахэынтқар, сара уалсыргоит махэыс судуцылозар хэа. Ахэынтқаргы дакэшахатхеат.

Ахтабаа асастэа иааиз шышьтаз даакылсын, данынархагыла, разэк инапкэа аобагы ихы иацацаны дыцэан.

– Уи дтаудуп, – ихэеит ахтабаа. Даеазэы изнапык ихы иацан.

– Уигы даамстоуп, – ихэеит.

Агы азэкгы инапкэа иахэацсаны дыцэан.

– Уи дынхаоуп, – ихэеит.

Абас ахэынтқар дыкэзаараны дшыказ деикэирхеит.

Нас иабхэа, ахэынтқар даалатан, чара гэгэа уны, ихэынтқаррагы имахэ ахтабаа иитеит.

Абри сазхэаз ачаракны талбошьс дыкан, саргы убра ачаракны сыкан, акэац зларжэыз атэан сыманы сшааиуаз, Хабжэкэт амэан даасцылан, аеырхэа ихы ианлакэстэа, ихы кьашза иаакалеит, апылгды ыршэны ишьахэар илагэдстан, ишьапы пыххаа илаицрасцеит.

783. АХЭЫНТҚАР

Дыкан хэынтқар дук. Иара дшычкэыназ ахэынтқарра иаун, иуаобжаракны днеит дышхэынтқарыз.

Зны дыштэаз, ихы иааташэеит, – абри сара сшаагылазаргы схэынтқаруп, ахызы ду сымоуп, саины есымша стэартакны стэоуп, сшаагылар, аоны сцоит сшэапырхапуа. Ари пстазаароума, адунеи

иҫоу сымбакәа? – ихәан, җнак доалбаан баша матәала иеилахәаны иҫынеихеит. Дышнеиуаз, нхаоык дшылацоз дынидгылеит. Ари анхаоы дагыылацоит, дагыҗәәҗоит. Иҗыкәреижәла иацхьакагы, ишътахь-кагы икаицсоит ирбгыжәны. Ари иҗыкәреижәла ыашьа ахәынтқар ианиба, уамашәа ибаны дизцааит, уара ари аҗыкәреи илоуцо иахьакәугы, иахьакәымгы изкаупсоузеи хәа.

– Иахьакәым ишпакасцои? – ихәан диазцааит.

– Уара уацхьака икаупсо аума, ушътахькагы иара уи акара коупсоит, иауазеи?

– Аа, уи аума? Сацхьа икасцо абзацәа рхәоуп, сышътахька икасцо апсцәа иртәуп, саргы иаарласны уахь ицо азәы соуп, – ихәеит алацао.

– Уара уиакара анудыруа, санпсуагы удыруеит, санпсуа соухәароуп, – ихәан, ахәынтқар дааисны анхаоы дикит

– Уара уанпсуагы уасхәап, уажәы унеины ашәшьырақны утәа. Сара ари ибжыакны исымоу аасцәәҗәап, – ихәан, атак неихәеит анхаоы. Ахәынтқар исеихәарызеишъ хәа игә атхарахәа иеисуа днатәеит.

Анхаогы ицәәҗәтә хәычы даалган, ашәшьырақны днеит, аха уа изнеиз дышхәынтқару издырзауам.

– Нас исоухәөзеи? – хәа дцааит ахәынтқар.

– Иуасхәөзеи, сара сычмазаохоит аииа ауха. Баииа ауха сыпсуеит. Уара иааукәшәаны упсуеит амшап аены, шыжымтан, – ихәеит ицәәҗәоз.

Ари ахәынтқар иахаз даара ицәымгхеит, даарагы акыр дхәыцуа дтәан, нас диазцааит еикәхашьа сымазами хәа.

– Еикәхашьа умоуп, уара аус узур.

– Исымоу сахәа, уанацалбеит, иутаху устоит, – ихәан, иҗыба дынтацшын, зықь маат иитеит.

– Уара еикәхашьас иумоу агычра ауп, агычра уалагар, уеикәхоит, – ихәеит анхаоы.

Ахәынтқар дымгычкәагы иитаху иауан, сара уи сахьеикәнархо егыкам, ихәан илахь еикәцаны даан, итыцан днатәеит.

Иааниуаз, ицоз уамашәа дырбан, ихъзеи мшәан, ипалазеи хәа идәылтчны ицон.

Аииа аены ахәынтқар доалбаан дцеит, упсуеит хәа иазхәаз анхаоы иқны. Дахьнеиз, анхао апсра дшафыз ибеит. Даахынхәын дааит. Хәи, иараби, саргы сыпсыҗкәьозаап, ихәан, ихы имацәгыаха днатәеит, аха дырәогыхы изыгәагуам агычра.

Баииа аеынғы дцеит ахэынтқар анхафы икны, уи ицсы тазар, саргы сынхоит хэа.

Дахънеиз, анхафы ахухэа апэуацэа ихоуп.

– Хайт, иихэаз цабыргытэкьазаап! – ихэан, итэарта акны дааин, иускэа азэы инапы инанцаны, цыара цартак сымоуп хэа дцеит.

Аоны дынкылсын, баша матэала иеилахэаны дцеит гычра. Ахэынтқар иалидыраауаз агычшыа, дцон дышиашаз. Даазпылоз, уабаци хэа иазцаалак, гычра сцоит хэа рахэаны, днарывсны иеынеихон. Абар пшыаха-пшымыш ихытит, агычырта дакэшэом.

Дышнеуаз, хапацэгьак, гычфы баапсык дааицылеит.

– Уабаци? – хэа диазцааит.

– Сара гычра сцоит, – ихэеит ахэынтқар.

– Ус акэзар, уаала саргы гычра сцоит, – ихэеит ауафыцэгьа.

Ахэынтқар дцааит иаазарызеи хэа.

Ари агыч ари дышхэынткарыз иалидыраауаз,– уаала, уацэы мшапуп, ахэынтқар уаха дыказам итыц акны, икасса хакэланы апара аагап, – ихэеит агычфы.

Ахэынтқар мап ихэозма, адунеи дакэамызт, уеизгьы уацэы сыпсуеит хэа игэ даатахыцын, ибзиоуп, ихэан, иеиманы итэарта акны инеит.

Ацхыбжэон иахънеиз, аонупқа ахэынтқар итэарта ааос ауадакны еицэажэауа ионагылоуп ахэынтқар имацуцаа азэи акасса зыхъчози. Амапуфы ус ихэеит:

– Уацэы мшапуп, ахэынтқар итэартакны даннеилак, сара ишназгалац еипш, еанбзиала хэа дызшышыа ахэшэ атаны ааы изназгап, уара уеизгьы ара духъчоит, угэра ргоит, даеа хэынтқарк далырхаанза акасса итоу апара хара иаагап. – Ас еибыхэан индэылтны ицеит амапуцаа.

Ари рахауан ахэынтқар ифызеи иарей ахьавагылаз. Уажэштыа ахэынтқар акасса дакэмлар итаххеит, аха хэашыа изамтеит. Аеыцбагы ашэ аацены ахэынтқар икасса аатыргеит. Уа икан кацкэыр хэычык, уи азнагы рыма иаадэылтит.

Еиманы цытк ианааскыа, агыч апара хшап, ихэан, даангылт. Ахэынтқар иазиуаз апара, иицахыз ибахъан, иахахъан.

– Уара иумаз, сара капеикгьы стахын, – ихэан иеынеихеит. Агыч уажэы ибазма агычра аформа, – ааи, уара иумгакэа, сара зегьы сытаны, сунапхарц угэ итоуп, – ихэан, длыштыгэа дыкны дипкеит.

– Ааи, анцэа уишазар, сумшыын, абри акацкэыр итоу згоит, – ихэан има аонықа дааит.

Иаашар мшапуп. Ашьжымтан шаанза ахэынтқар дцеит итэартахь
икацкэыргы аашьтыхны.

Ателефон дасны аказак дрыпхьан итэарта иакэршаны иргы-
лт. Имацуои икарули аоы ачанах ианыргылары ирыма иааталт.
Ахэынтқар иаарымыхын иапхьа иныкэиргылт.

Аказак даарыпхьан ирыкэыршаны иаадиркит. Иацэца аашьтыхын,
иаажэгаз уажэытэкьа шэара ишаны ижэжэыроуп хэа инаритсит.

Анс рхэеит, арс рхэеит, аха кэзшыа рмоузт, абжа азэы ижэын, иа-
анхаз егы иитеит. Уи ижэаанза изжэыз дыцсит. Егыгы ижэны дана-
алга, дынхышэтын, уа днаивахаит.

Аоыцагы дэылганы иргеит. Ахэынтқар иреихэеит ихьыз, дзыни-
аз, дшаниаз, ахы инаркны апыхэакынза.

Ахэынтқар уао,ы диштын гычра ицыз дыдааиргеит. Данаарга,
диазцааит гычра ханеицыз удыруоу хэа. Ари ахэынтқар дицэшэан,
сара схаангы сымгычзацт хэа мап икит.

– Ушпамгычыц, ара стэарта хакэланы апара анаага, сара апара
стахым анысхэа, санупказ ухаштма? Абар сушыыр хэа сшэаны иазгаз
апара, – ихэан, иаацэыригеит кцкэырла апара.

Ари зегы аниехэа, дахьтэаз дшэаны акыцькыцьра далагеит.

– Умшэан, сара уи азы ак уасхэом, уара уакэмзар сара сыцсуан
амшап аены, – ихэан, иеихэеит ахы инаркны апыхэанза дзыниаз зегы.
Иара итэартакны амацура далаитеит, иара иакара пату иманы.

784. АКӨДЫРЦАӨ КӨДИНАТИ АУАӨ БЕИА ХАНАШӨИ ИРЗЕИБАУЗ

Дыкан уао беиак Ханашэ хэа. Цкэынак ида хшара димамызт.
Ханашэ ичкэын дычмазаохеит. Ас ихэеит, анс ихэеит, аха еихагы
деицэахо далагеит.

Өнак Ханашэ илаба аакыдихын, акэыдырцаө, Худинат лэы дцеит.

Уа дахьнеиз, сычкэын дыцсуеит, акэыд сызбырпароуп хэа
леихэеит.

Кудинатгы уи акэн илтахыз. Ихьуазеи, нан, акэыд узысмырцакэа,
араанза уасуа уанаа, лхэан, акэыд акэпсара далагеит.

Дацэажэо, икэлпсо, еицкэлпсо дшафыз, акранцы, ус лхэеит:

– Нан, учкэын амзыз ихароуп, ушнеилак уасашьтэак аахэаны, уныхэаруп. Уанныхэо сара усыпхьа, учкэын хэшэкэак истоит. Амала акы назтаутэоны иумоу ухапшыакэа зеггы аатхны ипучеыроуп. Урт ура узы ихэартам, убри ауп ухэчы дыкны дызмоу.

– Ибзиоуп, – ихэан, Ханашэгы дакэшахатхеит, данцоз, – уахь усггы бнеиуеит, уажэы хэчык ауп ибысто, уахь хайбабап, – ихэан, җажэака маат налыркны дцеит.

Аоны дахьнеиз ихапшыакэа аатихын, ипыххаа илкаижьт. Ихэчы иныхэагас ауасашьтэа ааихэеит, акэдырпафы Кэдинатгы длыпхьан дааигеит.

Кэдинат дахьааиз ахэшэкэа калпеит, акэыдкэа ахэчы италблит, Ханашэ иуасашьтэагы лфеит, аха ахэчы еихаггы деицэахо далагеит.

– Уара унхарта уахыцроуп, мамзар зынза шэаакэзауеит. Амала ухцэаны уанцо, уонкэа реиуа акы умгароуп, уматэакэа аадэылганы зеггы амца роужьны иблы, – лхэан Кэдинат длыкэлан аоныка дцеит.

Ханашэ даара ицэымгхеит, аха, амал сымоуп, сыонкэа зыблырггы, сара сеибгазар, дыроггых оны сыргылап, – ихэан, ионкэа амца җароужьны иблит. Ханашэ иматэа иманы ддэыкэлт даеацъара нхара.

Дцо, дцо ичымазаоггы диманы дышнеиуаз, амоан абнахьтэ азэы ибжыы геит.

Зыбжыы гоз ус ихэеит, Ханашэ, уара Кэдинат улжьеит, амала уонкэагы улбит. Уахыыказ еихаггы еигын, ухэчгы шыта инхо иакэым хэа.

Ханашэ ас аниаха, даара дархэыцт, аха дыхнымхэкэа имоа деитакэлт.

Дышнеиуаз, дэык афы даангылан, анхара далагеит. Ималгы мацхо иалагеит. Ауао беиа, еихачапа инхоз, борак еипш кэацэк даацахеит.

Ус ишыказ, Ханашэ ичкэынггы дыпсит, иагъа иундазгы акы имыхэеит.

Ханашэ ихы игэ акэмачхеит. Дыштэаз иааигэалашэеит дыхцэаны данаауаз амоан Кэдинат улжьеит хэа иахаз.

Шьта сара сзы зеггы дара роуп ихэан, Ханашэ Кэдинат дысшьуеит хэа ддэыкэлт. Иёынеихан Кэдинат лыоны дынкылсит.

– Хайт, бара алажэ, сышцакэбхи, – ихэан, иахэызба тцаа данаалзыткьа, – хай, нан, уаангылишь, азэы уижьеит, ус акэзам ишыкоу – лхэан, деитаалыргэыбзыгын, ус лхэеит:

– Уара шыта арыгъарахь ухынхэит, ииашоуп, учкэын дыпсит, аха уи ицынхэра мшрас икоу зеггы ицны азэы дуаура укоуп. Нан, иууз анцэа уатеимцааит, – лхэан лкэыд ныкэлпсахт.

Ҳанашәгы дхынхәын аоныка дааит.

Ауха ианаахәла, акәыдырцао Кәдинат Ҳанашә дыршәаны даеа шьтәак исыршып, лхәан, цшьяала лҗыналхан, Ҳанашә ионы акәцә дҗыкәгылан лыбжы лыргеит, сара анцәа иахынтә сайт, агәнахара икаупаз, иахья Кәдинат уахылызпкьаз акнытә, анцәа сәтоумцан хәа ишаашалак, уасашьтәак аахәаны уныхәа, ларгы уаалыпхяны, мамзар зынза уқәзауеит хәа.

Ас ажәоан ахьтә абжы аниаха, Ҳанашә дшәеит. – Сара сзы зегы дара роуп, сыкәзааит, – ихәан, ишәакь аашьтихын, абжы ахьгоз ацыкьхәа инагәдитеит.

Уи аамтазы аоны абыкхәа акы оалыюрын инкаҳаит. Ҳанашә зынзак дшәазеит, аха ииулак иршеит.

Ашьяжь ианааша, цшьяала дындәылтзар, Кәдинат дышьны аатра дытажьуп. Ҳанашә иказ зегы идырт, аха иикыз... Абас рзеибауит Кәдинати Ҳанашәи.

785. МЫКӨ МАХМАТИ АХАН-ЦХА ГЫЛДЫСХАНИ

Мыкәбак дыкан, Махмат ихьзын, Кабардатәын. Абри апхәыс цшза, апхәыс бзиа диман, бжь-оык абхәндцәа иман, иабхәа дыкан, ианхәа дыкан. Махмат иабхәараа, рҗы даннеиуаз ибзианы рашта дталон, дкәашаоын, дшәахәаоын, дхаца гәгәан, ныкәара дцалон.

Атыркәа туцьарк, амал гәгәаны измаз тыркәак дааны дыказаарын, цшьяара хәа. Махмат икытаҗы дыкамкәа ани атыркәа Махмат ипхәыс дибан дигәапхейт. Апхәыс даахихын, дцеит Тьркәтәылака.

Махмат дыкамкәа данаан, ипхәыс димбейт, анахь-арахь днацаа-аатцааит, аха дахыкоу хәа азәгы акгы еимхәеит. Здыруада лыоныка игәхьяалган дцозар хәа иабхәараа рҗы днеит, аха ипхәыс уагы димбейт. Ипхәыс дшимбаз азнык азы иабхәараа рҗы имырзазейт. Аха Махмат илахь шейкәыз акара иабхәа игәейтеит, иаргы митәык уа даанымгылакәа дхынхәны, ишьтахька ддәыкәлейт.

– Уара ари иказшьа сгәапхом, акы игәы иалоуп, еилкаа ихәан иабхәа иабхәнда агәбжыаньтә дишьтеитеит.

Иабхәында дихьзан, иухъзеи хәа дизцааит, аха Махмат акагы имхәейт. Абхәнда дицрымцызт, еиманы Махмат ионы иааит. Иабхәнда днацшы-аапшын иахәшьа димбейт.

– Сахәшьа дабакоу, мшәан? – хәа Махмат дизцааит.

– Саргыы исыздырам уахәшьа дахьыкоу, ныкәара сыкан санаан дсымбеит, – ихәеит Махмат.

Убри аамтазы – «аа, Мыкә Махмат, сыцсра убандаз, Мыкә Махмат, сыцсра убандаз» – хәа агәыла пхәыск ашта дааталт.

– Икалазеи, исыхъеи? – ихәеит Махмат.

– Аа, упхәыс атыркә туцъар дшигаз узымдырзои? – лхәеит ари агәыла пхәыс.

– Ус акәзар иуадафым, – ихәеит Махмат. Нас уи ипхәыс нак лыюныка дырхынхәит. Иабхәында иахь даахьахәын ус леихәеит:

– Уи сара сымч акәхоит, икалаз аюнгы ираумхәан.

Абас ихәан иабхәындагы нак дирхынхәит.

Махмат иеааибитан, Үркәтәыла дцеит. Үркәтәыла дахьнеиз ани атыркә туцъар дынхоит хәа гәфарас иахьимаз акалакь аеы уатахк кьырала иникылеит ахпатәи аетаж аеы. Мышкы ааихыпцхәан, доагылан акалакь далалан дышнеиуаз акәымкәаны кабарда матәала деилахәаны чкәынак дааипылан, еибадырит. Еибадырын, хайфызцәзааит хәа еибырхәеит. Махмат дзыкәшәаз, дзышътаз аус ахы, атыхәа абри кабарда матәала еилахәаз ачкәын иеихәеит. Махмат ипхәыс дызгаз атыркәа туцъар дахьынхоз еиликаахәан.

Ахәылпазы ани ачкәынгыы Махматгыы атыркәа ионы амцын инеит, аха аоны бала ихкаауп, ачасауеи дгылоуп агәашә аеы ашәакь кны. Ачасауеи идырхәеит атыркәа дзыюназ ауатах иарбаныз.

Махмат ифызagyы, иаргыы илахынхәын амшын ахыкәае илеин аканцъа дырхиеит, иентахынхәын ани ачасауеи дахьгылаз инеит.

Махмат атах хәа ачасауеи ихәда аахцәаны, ачасауеи иикыз ишәакь наганы ани ифыз ачкәын инаитаны, ачасауеи ицмхәрас уа агәашә аеы диргылт. Иара ашырхәа иеынеихан, атыркәа ионы дыфохалан, «атуцъар дсыпцхәан сааит», – хәа леихәеит атуцъар дзыюназ ауатах апхьа игылаз апхәыс. Апхәысгыы ари иихәаз ауп лхәан, дыюналыжьлеит. Махмат длыюналан атыркә туцъар ихәда аахцәаны, ипхәыс лыхцәы инапы иаакәыршаны, дырхәазаны ари ифыз ачасауеис иргылаз иеы дааигеит. Афызгагы ааицхыраан апхәыс дрыманы реархан, аканцъа рхианы иахьрымаз иааин, дылтартәаны реархеит. Акыр иааскьахәан, «Мыкә Махмат, угәы иалымсуазар, ак уасхәоит», – хәа ани ачкәын ус еааитит.

– Стәы иалсзом, ихәа, – ихәеит Махмат.

– Абри упхэыс атыркэа имхны иаахго сара дсыт, – ихэеит ачкэын.
– Хох, абри акара аоызара ансзуу, уансыщныкэа, адыбаа ансыдуба-
ла, уара ианутахха, думаз, – ихэеит Махмат.

Махмат ас анихэа, ачкэын апхэыс даашьтихын, амшын далаижыт.

– Угэы иалсма икасказ, Махмат? – ихэан дцааит ачкэын.

– Сгэы иалымсзеит, аха кабардаа хафобы лыргахьан, убра Кабарда
днаганы дысшыр акэын истахыз, – ихэеит Махмат.

Арт аиоызцаа зхыпт арахь. Уажэы еипырцыр акэын, ачкэын
ааеитын ус ихэеит:

– Махмат, уара ухацашыа злакоу ала, Ахан-пха Гылдызхан
улышталар, дуццар калап.

Махмат иоыза иихээз дазхэцуа имоахь дцеит, егы иоызагы зымоа дцеит.

Махмат ионы даакылсын ауха ипсишьеит, адырмоены иеы бзиа
икэадыр бзиа моакэпаны Ахан-пха Гылдызхан лышка амоа дыкэлеит,
лыоны днеит.

Егы Ахан-пха Гылдызхан убыс казшыас илымазаарын: дахьыоназ
хынмоажэа кэардэ лзымонагылан, руак алхны илыман, лхэара инеи-
уаз убри лара иалхны илымаз акэардэ идырны дзыкэтэар, диццон,
зыкэымтэар, даеа кэардэк дыкэтэар уа дныжьны дынлырхон, мацуоыс
дкалцон. Ус шэ-оык ракара арпарцаа бзиахэа лхэара инеихьан, аха
илахны илымаз лкэардэ рзымдыркэа зеггы уа инырханы илыман.

Махмат дышнениуаз иеы дааеыжэпан Гылдызхан лзал длыоналт,
лара дыказам. Ахынмоажэа кэардэ астал иакэыршаны игылан, иарба-
ну седроу Гылдызхан иалхны илымоу лкэардэ хэа икалалакгы ихэан
днеин акы дыкэтэеит.

– Уа бзиала уаабеит! – лхэан лара афырхэа даоманалан инапы имл-
хит, уабаказ, уабанаагеи, егы хэа диазцааит.

– Сабаказ бара бызбахэ сахан, бхэара сааит, бсыццароуп, хатэ оызас
быстахуп, – хэа леихэеит.

– Сара абарт акэардэкэа ркынтэ иалхны исымаз уара уда азэггы изе-
илимкааит, иалхны исымаз абри уажэы уара узыкэтэоу акэын. Угэы
иалымсуазар ак уасхэоит, угэы иалсуазар, шытахька уца, сыгэнаха
укэумцан, – лхэеит.

– Изакезыеи сгэы иалсуа, ихэа, сгэы иалсуазар атак басхэап, –
ихэеит Мыкэ Махматгы.

– Упхэыс атыркэа уачар данига, шыоура уанцоз Тыркэтэыла кабарда
хаца матэала еилахэаны иукэшээз сара сакэын. Уара унеианзагы

сара еилыскаахъан узеипшра хаңаз, аха хаңала упысшар стахын узеипшра хаңаз. Убри ахъсакъыз саепнумхъозар, уара сутәуп иахъар-нахыс, – лхъеит.

– Абри аңабаа ускан исыдыббалаз, аоызара исзыбуз шпаба-епныхъо, ибъысшъоит акъымзар, бсыңца, бызгоит, – ихъеит иаргъы.

Абас рхъатъы ааикъшъан Мыкә Махмат Ахан-пха Гъылдызхан дигеит.

786. МЫКӘ МЫШӘИ АХАНИЦАЦӨА РҢЫЦХАИ

Мыкәба Мышә дхата бзиан, дныхъаоын, ихы ахъурхалакъ дцон. Алада дцон, аоада дцон. Апхъыс бзиа диман, аха лъыза дкаламызт, ахъ гәлыршәах ззырхәо лакъын, убас дпшзан.

Зны иара дыкамкә атыркә хъынтқар дааит псшъара. Нас ани еипш ауао ду дахъааз ауаа еизеит, аизара аныкала аизарафъы. Мыкә ипхъысгъы дкылсит. Атыркә хъынтқар Мыкә ипхъыс дибан, дигәапхейт, икалалакгъы дигәапхан, дигеит.

Мышә ныкәара имоа апыхны июны данааи, ипхъыс димбеит, аха акагъы имхъеит, ауаагъы иарымхъеит икалаз. Аха иныцыо–аапыоны иазхъакъаз кәлеит.

– Уи егъаурым – ихъеит, рацәак хъаас имкызшәа кәипцеит.

Даалаган иеирхиеит, апара маҷымкә еидикылт. Агба дыпталан Тьркәтәыла дцеит апсшъара ахасаб ала. Уа апсшъартақны дахънеиуаз ани атыркә ипхъыси иареи рнапкә еибаркны дахънеиуаз, дахъааниуаз дибейт.

Мыкә Мышә амна дшыказ акъымкәа, апсуа чкәынак абас дкатаза, апсуа матәала деилахъаны дибейт. Ачкәын Мышә дидыруейт, аха Мышә ани ачкәын диздырзом.

Пытк анцы, ара узыкоузеи, егъиузеи хәа дизцааит. Акы дшашьтаз идыруазаарын. Ачкәын уатәи атыпкәа еилкааны имазаарын. Ари дзышътаз имзакәа ихъеит.

– Ус акъзар, уи аус уара ишутаху ала атып икәахцап, – ихъеит ачкәын.

Арт аоыңагъ ааицхыраан, акатер аархъеит. Рыедырхиеит рцага, раага зегъ рыла.

– Ани ахъынтқар ихан афъ адежурна игылоу сара итып дыкәысцоит, сара дныскылоит, уара нак уонал, – ихъеит ачкәын.

Ачкэын днеин адежурна даник, Мышэ минуткгы ахимырцит, акапыхэа ахэынтқар итэартае днеин длыоналан, ахэынтқар дышыны ипхэыс ддэылигеит.

Ани ачкэынгы иарггы, апхэыс дрыманы ирхианы ирымаз акатер аеы иаакылсын, акатер илталан, амшын ихылан реархеит.

Ахэынтқарракэа рахэ адырра калеит атыркэ хэынтқар дыршыит хэа.

Арт еиманы акыр иааскьеит.

Ани ачкэын даацаажэан ус ихэеит:

– Мышэ, уареи сареи Тыркэтыла хаибадырт, аиоызара еицныкэахгоит, ари абжыарак хаицуп. Сыгэра угару?

– Кох, схы акара угэра згоит, – ихэеит Мышэ.

– Ус акэзар, ари упхэыс иаауго, уара упхэысра дапсам, улыпсахит, дышыуеит, – ихэеит ачкэын.

– Ибзиоуп, дшы, сара снапала дсызшыуам акэымзар уара ианухэа еихагы агэра згоит, илыкэнагоуп, – ихэеит Мышэ.

Ани ачкэын Мышэ ипхэыс дишыын, длалыгэтасны нак амшын далаижыит.

Арт еиманы изхыцит. Ианызхытцэкэа, «Абра хаицырцуеит уареи сареи» – ихэеит ани ачкэын.

– Ибзиоуп, – ихэеит Мышэ.

– Уара, Мышэ, иунаало апхэыс са дыздыруеит, абригь абригь аамтазы, абригь абригь акытаеы унеи. Амала убра унеирггы атэашыа, агылашыа удаоуп, ахан ипацаа ртыпха Назылхан хэа дыкоуп, уара иукэнаго убри лоуп, – лхэеит ачкэын.

Арт еицырцит убри ала. Мышэ ионы дааин цытрак ипсишыеит, егыит. Енак иеааибитан дцеит ахан ипацаа реы. Урт реы ус иказаап, Назылхан лхэаразы азэырофы неикэахызаап, азэырофы реаныршэахызаап, аха атэашыа, агылашыа иакэымшэакэа ихынхэуазаап.

Мышэ дахэнеиз атэашыа, агылашыа зегь рыла дманшэалахызаап. Ари дыргэапхеит, хан ипцаа иртаххеит рахэшыа димазарц, ла лоуп уашыта аус зку, ларггы дылгэапхозар акэхап. Аха ари илоу рыздырам, уахыхэапшуа, итэашыа, игылашыа дугэапхаратэы дыкоуп.

Ари лара Назылхан захызу убас дыказаап, ианааилахэла, ауаа лыманы дцаны қытак еимтэаны иалгозаап. Абарт акэылацаа акоманда иазыказцо, априказкэа рызто лара лакэзаап.

Уажэы ари асас (Мкэ Мышэ) дишытацаны қелара ацара реазыкацара иалагеит. Аха иарггы дбашазма, арт цыара ишцоз анидыр, иарггы

иерылароашыаны дрылалан дрыццеит. Уахык дахцаз инапы ахы ақәшәеит, ачабра аатыхны инапы ғалхәеит. Уи ашытахь зык ируан, ианыр, луаа-шәоык лыпхьазан шәи азәы кәлеит.

Ари рысас аоны дыкоуп хәа акәын ишыказ, аха аоны данааи, лчабра инапы иакәршоуп, абра дылдырт нас дышрыцныкәоз. Хацарас илакәаз абри ала еилылкааит.

Атыхәтәан излеиликааз ала, ахан ипацәа рахәшья лхата лакәзаарын нахьхьи Тьркәтәыла ыызас ицыз, хата матәала деилахәаны, ипхәыс дзыршыызгы лара лакәзаарын. Абри ддырны дишьтазаап.

Абри шыта диртеит, дмахәхеит, ачара руит, аха ачара ду, уи еипш ачара аура зылшода уажәы!

787. КӘЫЛ АХМАТ ИПХӘЫС ДШЫРЗАЗ

Кәыл Ахмат дынхаоын, шыарда анхара ду зымкуцакыз уаоын. Иара дынхон мшынк аёыкәан, аха иара дызәзз ағычреи ақәлареи ракәын. Шамаха ионы даанхомызт.

Пхәыс бзиақ дааганы аоны диман, аха ари ескьынгы аоны дахьыкамыз акнытә, лхата изы шыарда лгә каханы дыкан.

Зны Ахмат кәлара дцеит, аоыцәа мачымкәан драпхьагыланы. Ахмат кәлара дахьцаз, акыр аамта даанхеит.

Иара кәлара даныказ җнак ипхәыс апсшыаразы, агаға апша ллырс-рацы дахьнавалаз, атыркәа хәынтқар гбала даазхыцын, иарггы уақа алеиоҗеира дшаёыз, данынапш дибейт дгьыл ахаан зейпш димбацыз пхәыс пшзасак. Ари длеилахәит, шыардазак дигәапхейт, дигарцгы ихәшадит.

Путбжак ахы быстоит сара бсыццозар анихәа, диццеит. Атыркәа хәынтқар Ахмат ипхәыс диманы дцеит Стампыл ақалақь »хь. Ари ахәынтқар арақа иман аоны, ионаёы дыоҗеицеит ипхәыс, иарггы уақа дыкан.

Ипхәыс илхылапшрацы илзаанижыт ыцья ауаа, лыцәгьей лыбзиен рнапы ианцаны. Ари Ахмат ипхәыс атыркәа данигоз дзаны ауп дшигаз.

Дук аамта мнаскьацкәа, иара Ахмат дхынхәит. Дахькәылаз бжь-кытак аупцәа рҗаца иааигейт, аақытак зынзак ихирцәейт, х-кытак еикәйрхейт.

Ионы даазаанза, иахает икалакээз. Ауаа идашшылон, узыниаз хгэы иалсит хэа.

Ипхэыс лхырхарта изымдыруа дицэызит. Аоны даакыдгылан иеыпсахны, ишыкалакээз цкэа еилкааны, ддэыкэлейт Тыркэтэылака, ипхэыс лышэтра дыкэланы. Дцо, дцо днеит Тыркэтэылан.

Уака дахынеиз, иара ипхэыс дахыыказ иалидыраахуазыз, цэара сасааиртак аёы дышэталон.

Ус дшыыказ шыарда аамта цит. Иара дахыыказ, дахыаагылоз иааигэара аонаёы дыкан ахэынткар, Ахмат ипхэыс дзаны дызгаз.

Ус Ахмат зны дибейт цкэына цшзак, иара иеипшцкэа аказшыа змаз. Ахмат ари иашыас дкайтейт, аха рыцэгъарак еибамзо шыарда бзиа еибабон.

Уахык Ахмат асасааирта иаанкыланы имаз ахэ дигейт ари арпыс. Иахынеиз, итэаны ишцаажэоз, Ахмат дышэталт ацэа дакын.

Иашыас икайтаз иеиелыхны дышэталарацы дшаёыз Ахмат дахышытаз даакэпсычхает. Ахышэт ирган, ачкэын аеиелыхра иаёыз, аеиелахэара дшалагейт.

– Хаи, уара Ахмат, хаишыцэоупанухэа, цабыргыз цысшыон, сышэталарцы саёын, аха уара сара исоумхэо агэала дукэа умазаап, – хэа дизцааит.

– Зны уаангыл, уеиелых, уааи арахэ, ушэтал, уи сара сыгэтыха нас иуасхэап, – ихэейт Ахмат.

Нас иеааилихын, Ахмат дахышытаз ишыапаёы ииарта аакайтан, днеин днышэталт.

Ахмат иаацэыриган, дзыкэшэаз, ипхэыс дшырзас, дзылзыцшаауа зегы акакала инеихэейт, иеихэейт иашыас икайтаз арпыс.

Арпыс даацаажэан, – уи акэзар имариоуп, уи дахыаанагази дахыыкоуи сара издыруейт. Даап, лхацаггы ларггы абрака ионоуп, – ихэейт.

Ахматгы дгэыргэейт, ипхэыс дызгаз дицэаигазшэацкэа игэы иаацаххын, ааи, ихайбарбарын, усгы цэара снаихыпшуандаз, нас хайцаажэарын, ипсы таны уака дыонанаты, савзаашамызт хэа дмакарт. Ашыжымтан иоагылан агба ныркылт рышэтахыка ихынхэразы.

Ахмат ипхэыс дахыыказ иоахалан дзыхычауаны икэгылаз шыны, ахэынткар дышыны, апхэыс дрыманы ихынхэит гбала.

Батым ианааи, апхэыс дахзеилоуп, сара уашыта схынхэуейт, упхэыс лыбжа сыт, хэа Ахмат ешыас икайтаз ианихэа, Ахмат иахэа аатихын, ирыхха ипхэыс лхагэта дласын, дейкэырпаны длаганы дылкайжыт. Нас дааибытаны, лыбжаракэа неидтаны, акэба катаны дылтацаны, диманы даан ионы дижит.

Иашыак икаитпаз данипырпуаз, ус иеихэеит, уара иукэнаго апхэыс дахыыкоу сара издыруеит, нхыц дыкоуп. Абри аамтазы унеи, абри атыцаеы убрака сунитоит, апхэыс сара дузысхэоит хэа.

Арт рыхэара иеимырдаз Ахмат ихаштит, ускэак иоун дахнагеит.

Ашыахь, шыарда акыр аамта анцы, ддэыкэлеит абри зны дахыиргэгыз, пхэыс дизихэарацы иахыиехэаз ахь дцеит. Шыарда акыр дцеит, аха иабакахыз, иоыза дабеибахуаз. Ахмат дышнеиуаз оны харак кэацэ дук днадгылт. Аучастка иацакыз аонупка уархалла ихъан. Амардуан разнын. Амардуан акынза хьтэы фаитонла унеиуан.

Ахмах агэашэ аеы дааеыжэцын, иеы нёеихэан, ахьтэы фаитон днакэтэан, амардуан аеы днеин, дыохалт асоф аеы, уаа мшыбзиақэа хэа, аха псы зхаз уаоы дыкамызт.

Ус шыарда акыр аамта Ахмат асоф дыкэтэан. Нас азэы дааин, – уа бзиала уаабейт, “Кэыл Ахмат, – ихэеит.

– Бзиа убааит, хэылбзиа, – ихэеит Ахмат.

Иааиз дцеит. Убас бжымыш Кэл Ахмат аоны асоф дыкэтэан.

Есымша Кэл Ахмат иеы «мшыбзиа» хэа азэы дааиуан.

Абжымшы анцы аицэажэауа иалагеит, дагыылдырт абжыиешь тэа рахэшыа зацэ Кэл Ахмат шиақэз, дылгеит лиартахь. Дналган ус иалхэеит, сара уара хапас уааныскылоит, ухапоу ухапаму нас уеиыскаауеит хэа, лиартаеы днаган дышьталцеит.

Ауха дыцэахьазар дыцэоуп анылгэхэ, ддэыкэлеит, лтаацэа рашта дынтыцын. Шэ-оык ар рапхьа дгыланы еибашьра, кэлара дцеит.

Ахматгыы длызгэамтазакэан доагылан, иеи икэадыри еикэцаны афырхэа лышьтахь даагылан длыцеибашьуан.

Ауха аоныка ианыхынхэы, лара лапхьа иара даан ииартаеы дышьталахьан. Ари ас данылба, «уи акы» лхэеит.

Адырфаухагыы иара убас.

Ахаха рзы еибашьра иахьцаз лөызцэа апахеит. Ахмат ари апхэызба зынзак дылзааигэазаны дгыланы деибашьуан, аха дылзымдырзеит. Инапы ахы ақэшэеит. Апхэызба лчабра аахтлган инапы ғалхэеит.

Дызустаз еиыылкаарцы лхаххеит, аха иабакахыз, дылзеиылымкааит. Дхынхэын данааи, Ахмат ииартаеы дышьтоуп ииарта ашыа кэада ыларшы икоуп.

Иухъеи лымхэакэа инапы ағахэага анылба, илдырт Ахмат шиақэз ахаагыы илыцеибашьуаз.

Нас лашьцэа адырра рылтеит ирыкэнагоз амахэ дышпроуз ала. Ачара ду изыруит, акыр иртеит. Ахмат ипхэыс диманы ддэыкэлеит ионыка.

Стампыл иниаз, иашьас икаипаз, ипхэыс лыбжа зитоз ачкэн Ахмат пхэыс иитарц иитахыз абри апхэызба лакэн.

788. АЦӨ-АУ

Хөеишыцэа ыкан. Ирыман цэык. Есышыкэса знык акэн уи ацэ азы анажэуаз. Аехэара анааи, рыхоыкгы ирыма идэыкэлт. Аихабы ахэда длакетэеит, агэбжыанытэ абга длыкэтэеит, реицыбза зегы рцыхэаны длакетэеит. Ус, зыжэра хэа амѳа икэлт.

Ишнеиуаз еыуаоык даарцылт. Апхэа иакэтээз ус иеихэеит: Ухацкы! Абра ушаѳеиуа сеитцбы сышытахька дакетэоуп дубара укоуп, ирласны ацэ ааицалааит, уаха хнеироуп, хэа.

Аеыуаоы, ибзиоуп ихэеит. Дцо, дцо шыбжьон еипш агэабжыанытэ ацэ дахьакэтээз доеидгылт.

– Уашьа иузааицхаит: ирццакааит, уаха хамнеир калом, – хэа.

– Ухацкы! Сеитцбагы сышытахька дакетэоуп, уигы убас сыз-иахэа – хэа иеихэеит.

Аеыуаоы ахэлпаз еипш аитба ацэ дахьакэтээз доеидгылт:

– Абас ауп, уашьцэа ирхээз, уаргы ацэ уасла, шэласны шэцароуп – хэа иеихэеит.

Иара ус ахэлбыгеа ацэ рыма инеит, азы адыржэразы. Азыжэра ианалга адырѳаены шыбжьонынза азыжэра иаёын. Ашыбжышытахь до-усы ахьакэтээз еиѳаѳакэтэан рышытахька игьежыт.

Ишааниуаз уарбажэк иабан ацэ иакэтээзгы иаргы аашьтыхны иаманы ихалеит.

Ауарбажэ иаманы ишнеиуаз цьмахьчак ирахэ рааигэара инеит, ауарбажэ ацэ икны иамаз сѳап ахэан иаманы ацьмахьча ибкэа акы акны инеин атэыѳа илбжьатэеит.

Уи аамтазы амш цэгьан, ацьмахьча ақэа скэыскып хэа аб ацаца дыцагылан. Амш ақэа хкээзар збоит хэа ихы анаацэирхэхэа, ауарбажэ, ажэѳашэакьа баѳ иакыз лампыцшэан илеины ила ихшэалт. Ацьмахьча сыла ихысхуеит хэа далагеит, аха иамуит. Аѳоны данааи, иахэшья иа-ахылхын нак икалыршэит. Иахькалыршэыз абаѳ анышэ анакэла, уаа зкьоык ыкэнхо иалагеит.

Зны уаа зкь-ѳык ахьыкэнхоз адгьыл цысуа иалагеит. Ажэлар икалаз рзымдырызт анцэа ихэо иалагеит, аха хэарта амоуит. Иара ус икалазеи

хэа гэалас ишрымаз, ирбеит бгахэчык абао анышэ иахытчыхэхэоз ихыкааауа ишадтэалаз. Иара уи акэн адгьылгы зырцысуаз.

Адгьыл икэнхоз ауаа абгахэчы иаихсны ишны илкарыжт. Абгахэчы азымфаратэык аган ацэа анахырх, азкьфокгы реимаакэа алырхит, егы аган рзаамырхэит.

Уи аамтазын пхэыск дхахо дышфоеиуаз, илбеит абгахэчы азганк ацэа шахыхымыз. Апхэыс лдырды атыхэа нацарпаны, иаалырхэын ацэа ахылхит, сычкэын изеимаак алысхып хэа. Аимаа ззылгоз лычкэын, дук хара имгакэа дыцсит. Азкьфок мызкы анышэ ажра иафын, аха дырфогых ихы фытыхэхэо ауп анышэ дшарта.

Пытк аабжысханы акэымкэа азкьфок уардынк уардынк рыма акалакь ах ицеит цыкаагара. Ацыка рыма ишааиуаз амшцэгьа рыкэшэит, хцыкабаазеитрхэан, руардынкэарыма инеин имбаазарацы, зхы фытыхэхэо анышэ иартаз ицламхэа итаргыланы, аоныка ркамбашкэа рыма ицеит. Азэы дшааиуаз ауардынкэа имбазакэа дырхыфурны дхахаит. Изакезеи сызхыфурыз хэа данаахьацш, ибеит зкы уардын ацыка рыкэны ишгылаз. Цьара цымакы инамтасцсап ихэан азкь уардын ирыкэпсаз ацыка аарыкэхны ицыба итапсаны афаныка дцеит. Аоны дахьнеиз иахэшья акэыд анлыршышьуаз ацыка лзымхазт, агэлара сцаны ацыка аазгоит анылхэа, – сара сцыба хычык тапсоуп ихэан, иаатихын инаганы илитеит. – Ари ахэчинзара зласыхэозеи сара лхэан, цыкаагара агэлара дцеит.

«Уи даанза ара икасцозеи схэан саргы арахь сайт».

Шэгэ иаанагозеи?

Ацэ мышныкэарак икази,

Ацэ шытыхны изгаз ауарбажэи,

Ауарбажэи ацэи зхы икэтэаз аби,

Ауафс мышныкэара – ажэышэакьа зыла ихахаланы изызгэамтази,

Зыкьфок ирзаамырхэыз аазырхэыз апхэыси,

Зкы уардын ацыка зцыба итазыпсаз ахацеи,

Убарт зеггы реиха мчы змадаз?

789. ЦШЬОЫК АИШЬЦӨА РАХЭШЬА АМАТ ДШАМЫРХЫЗ

Аишыцэа цшьюык еиман ихэеит. Адшьюык еимаз аишыцэа иахэшья зацэык дрыман ихэеит. Абарт рахэшья зацэы хых аханаф дыкэыртэаны дныкэыргон. Быюлашада егылтарпазомызт. Дара шэарацара ицалон, ашэарах шьны иааргон. Абарт аишыцэа енак шэарыцара ицан ианааи, рахэшья еитцбы дрымбеит. «Икалазеи?» – хэа ран илазцаан, «сыздырам, нан, дызгаз сыздырам», – хэа ралхэеит.

– Хэхэшья дызгаз бымбакеа икалауамызт, хөахшыуеит, ихабымхэар икалазом, – рхэеит.

– Доусы ишэылшо сашэхэар шэхэшья дызгаз шэасхэап, – хэа ралхэеит. Аихабы даагылан ус ихэеит:

– Хымчыбжэа ажэ ахэара шагу апа ацэызгоит иамырбазакэа, – ихэеит.

Уи иацкыс иеитпаз даагылан ус ихэеит:

– Исгэацхар абыржэы ажэоан иоацасуа абаагэара юыкастоит, – ихэеит.

Уи иацкыс иеитпазгы ус ихэеит:

– Ахышь аашьтасны акэты аманы ажэоан ихалар, акэты мшыкэа ахышь сааихсны ишыуеит, – ихэеит.

– Адунеи амаа амазар ишьтысхуан, аха амаа амам, акырта сымам, – ихэеит реитыбза.

Арт аишыцэа ас анырхэа, «Шэхэшья дызгаз амац ауп» – лхэеит ран.

Ашырхэа аишыцэа амац цеит хэа ран изларалхэаз ала иоыкэлан иш-цоз, рахэшья хэхэык дыкэтэан ажжыхэа дцэуеит, илыкэтэашан амац ыцэоуп. Абас ирбеит.

Аишыцэа, ани ажэ еимгэа ахэара хымчыбжэа шагу иамырбазакэа апа ацэызгоит зхэаз, днеин амац иамырбазакэан рахэшья даамихит. Арт рахэшья дрыманы реынархан бзиа инеихэаны амац аафыхан, арцэаахэа ихэхэаны ирышьталт.

Ани абаагэара кастоит зхэаз рашья, амац рыхьзошэа ианиба, иаарыкэыршаны абаагэара кайцан иаафонатэеит. Амац уи иакэшеит, иакэшеит, иавагыжэуа иавахт, иагаундаз абаа изтамлит.

– Икалозар кылыцшырта хэычык сышэт, – хэа амац аишыцэа ирыхэеит.

Амац иахэаз аишыцэа акэшахатхан кылыцшырта хэычык артеит. Акылцшырта анау, амац акэак хэа абаа иоеи иоасын, ирбганы, рахэшья

даарымпытпааны, даашьтпааны ажөһан ахь ихалт. Акөты мшыкөа изго ахьшь сшыуеит зхөаз рашья апыкь хөа деихсын, амат хыцьяра иаишөитөеит. Рахөшьа дыкөлаауа дыоталт. Ахаа! Абри аамтазы, адгьыл амаа амазар ишьтысхуеит зхөаз рашья доалымцаххын рахөшьа адгьыл данкьяанза дааникылт.

Абас абарт аишьцөа игөыргьатөа рахөшьа дрыманы аоны иаан, ачара руит, өгыт, еилгеит.

790. [АРБАҢЫ АЛЕИ ЕИҚӨДЫРХАЗ]

Зны хацаки пхөыски өыла цьара ицон. Апхөыс дакөтөан аөан, аөцысгьы ацан. Амөа икөын. Ишнеиуаз, амөа ааигөара бна өыгө хөычык амца црасны ибылуан. Ари апхөыс лхаца [ибөит]. Статын амца асыркып ихөан дахьнеиз маты еикөацөа дук амца накөша ахөхөара иа-лагөит.

– Арика усыцхраа, иумбои, амца ськөшеит, сьбылуеит, умбои? – ахөөит амат. – Цсыхөак кацаны сумблын, усыцхраа, амца салга, ухаазага устоит, – ахөөит амат.

Ари ахаца дааөыжөпын, лаба дук ааипшаан ироуны амат ахь инөигзеит. Амац алаба иакөшан, нас ари ахаца дахан амца иалигеит.

– Итабуп идузаны, – ахөөит амат. – Уара уакөымзар, сара өхья сыбылуан. Убри акынтө сара иуасхөөит, уара ухаазага злыцуа ажөакөак, иудыруазааит дунөи цстөыс икөу зөгьы рбызшөа, – ахөөит амат.

Ишахөаз еипштөкьа ари еразнакы дахьызырөлакь цстөыс икөу зөгьы ирхөа зөгьы иахауа, еилирго далагеит.

Иөы днакөтөан, амат днапыртны дцөит имөахь. Ицхөыс ицыз кьргьы днаскьахьан, слыхьзоит хөа иааиргөгөан, дналышьталеит.

Длыхьзарцы акгьы игымкөан ишыказ, апхөыс дызыкөтөаз аөан аакьыркьырит. Ашьтахь инөиуаз аөцыс хөычгьы аакьыркьырит.

Арт ирхөаз иахаит иара. Арт ирхөаз убри акөзаап. Аөцыс хөыч иаапсан, ан ианахьымза, икьыркьырзаап.

– Аа, сан, бара мыжда, бара бцөит бкөаруа, сара саапсеит, сьбхьзом, бымбои? – хөа ахөазаап.

Ангьы аакьыркьырын ус атакс ахөөит:

– Бааила, бааила, бара сьбыцшыр стахьуп, аха иабакоу, ибымбои, скөакөа дыкөтөоуп, саагылар луам исыкөтөоу.

Арт ирхээз зеггы ари иахаит. Ус ипхэыс дналыхъзан, иааивагыланы ицойт. Амѡа икѡуп.

– Хаи, иахъа исаҳазеи, аѡыашъатѡы! – ихѡеит ари ахаѡа.

– Изаѡызеи иуахаз? – хѡа апхѡыс дѡааит.

– Мап исаҳаз амѡа хшықѡу исызхѡом аѡны хнеир, ибасхѡап, – ихѡеит атакс.

– Моумоу, ирмахар калазом, – хѡа ари апхѡыс лхаѡа диеапеит, аха ахаѡа иахаз леимхѡеит. Ишнеиуаз рѡапхъака амѡан аѡыѡыма ашъабыста аѡеи ани ипхатаны иаанаѡон. Ашъабыста ан иѡны пхъака иѡон. Аѡа хѡычы икаауа ашътахъка иашътан, аѡыѡыма ахъзарѡы апсык агын. Убри аамѡазы ашъабыста хѡычы кааит:

– Аа, ди, бара мыжда, аѡыѡыма сафеит, бымбои, бара скажъны бѡеите? – хѡа иѡаѡыѡыѡыѡыѡы икаауан.

Ашъабыста ан абна инылалан, абас ахѡеит:

– Ухы узахѡозар, уахѡ, уахъ сара акгы сухѡом, уара уеипш саргы сафеит, ишѡаузызури? – ахѡеит ан.

Арт ирхѡоз ари ахаѡа иахауан. Убри аамѡазы иѡы ааиршѡан, дыѡыны аѡыѡыма дапылан, наѡ ишътахъка иршѡаны икаиѡеит. Ашъабыста аѡеи иареи еихъзеит. Иааидгыланы еиѡѡажѡон, ирхѡозгы абри акѡын:

– Бара, иахъа абри ауаѡы дхаѡымшѡар аѡыѡыма хѡфон, хѡпсы шпеикѡирхеи? Аха изхѡартѡузеи, грак иѡураны дыѡѡуп. Избан акѡзар, ехъа амѡт инарѡаз абызшѡакѡа уаха ипхѡыс илеихѡар, дыхахѡхѡит, имхѡаргы лара илуам.

Арт ирхѡаз ари ахаѡа иахаит, даарчѡеит. Гѡаныла ичханы аѡны ахѡылбыхѡа инеит. Ипхѡыс даалаганы абыста луит, крырѡеит. Нас лхаѡа днеидтѡаланы иахъа иуахаз исоумхѡар калом хѡа дыхтѡалѡит.

– Хаи, банаѡыалбеит, иаасараза, акры хѡап, сѡагылап, нас ибасхѡап, – ихѡеит ари ахаѡа.

Аишѡа иѡыѡыз абыста ирѡыынхаз, лажѡк рыман, иршѡны абыста алажѡ иамѡеиѡыѡит. Алажѡ абыста аѡышѡ адкыланы иадтѡалоуп, иаѡазом. Арбагъ неин абыста иамѡасауа иалагеит. Алажѡ арбагъ наѡ ипханаѡеит. Арбагъ ус ахѡеит:

– Иухъзеи, алажѡ саргы исеаупѡом, уаргы иуѡфом, измаанѡузеи ари ? – хѡа.

– Хаи, уанаѡыалбеит, уара хъаас иумоу акрыѡарѡуп, сара даѡаѡы сазхѡыѡуеит, – ахѡеит алажѡ.

– Иумѡузеи хъаас хѡа? – иѡааит арбагъ.

– Хъаас исымоузеи умбои ҳапшөма ҳзаазаз иахъа ажэабжь иахаз ипхэыс илеихэар дхахөхөит, нас ҳара иһапсыхөузеи, хныкэызгода? – ҳөа.

Абас алажэ арбагъ ианахөеит.

– Аа, ари аума уара акырзумфо? Сара иуасхэап уи атак, – ахэан арбагъ кан өөжөижэба кэтарцына иаидцаланы иаанацеит алажэ ахтэаз.

Нас ицааит арбагъ:

– Иубома, алажэ, сара исымоуп өөжөижэба ҳөсақөа, сара исхөа ада даөақы рзыкапом. Ари ҳапшөма димоуп цхэыс зацэык. Ихэатэ ағы ди-заамгозар, уи дхапам, – ахөеит арбагъ.

Арт ирхөоз зегъы ари ахаца иахауан. Ашышыхөа доагылан, адөахы дындөылцын, лаба кьөк иманы даөналеит.

Ипхэыс ишылхөац илхөөит:

– Уалага, исахө ехъа иуахаз, – ҳөа.

– Уа, банацъалбеит, быскөац, исызхөом, избан акэзар, ихэатөым.

– Моумоу, исмахар калазом, уалга ихөа – ҳөа дыхталкит.

Убри аамтазын илаба кьөк нароуны лхы апкаө ҳөа дасит.

– Бакөымцзои, бара кьөафыр, иазыбуазеи сара исахаз ажэабжь? Бара бус өөноуп иахыкоу, бускөа кацала. Сара сус сара издыруөит, сара икастоит, цшыаала ашышыхөа быказ, уамзар, бымоа аөацъара исырхап, – ихөеит ари апхэыс лхапа.

Абри ала еибартынчит. Ахаца иахазгъы имхөөит, арбагъи алажөи деикөдырхөит.

791. АШӨАРЫЦАӨ АРБАГЪ ДШАРКӨЫҢАЗ

Шөарыцаөык дыкан. Зны шөарыцара дцеит ацстахы. Ашыбыжьоун иыхөқцаны дыцөөит, даацсан. Дшыцөаз матык ааины, аөикөыршаны да-кит. Даацшит амат икөыршаны ишыказ. Икаицахуази, иөимырцысзит. Иара амат ашышыхөа дааунашьтын, инеин инатөөит. Доагылан, ишөақгъы ыкан, иаашьтихт, дхөыцт: «исшьру, исымшьру?» – ҳөа. «Изысьшырзеи аөсыкөыршаны саныказ самфөзеит, иамаскызи».

Иара уа дышгылаз, инаивагөежь–ааивагөежьын, идөыкөылт. «Их-цуа збап», – ихөан дашьталт. Даара бзиа кыр ицеит. Ишнеиуаз амат ишьтахька ииасуа, иацхьака ииасуа, ацөа итазызуа иалагт. «Изакөызи абри иканатца?» – ҳөа дгачамкны дшахөапшуаз, мат дук аауан рапхьака. Апхьатөи амат шөан аматөанөира иалагт ишьтахька ииасны, ағы аауө-ит ахы тхөаны, агөақхөа икөыюрны.

Ахатца ус избит: «Абри иаауа амат сшып», – ихэан, деихсны ишь-ит. Абни анишь, ишьтахь игылаз амат атэым цэа ахарцан, ауаѳсы замана даагэылцит.

– Хай, уанацалбеит, аскак сыцсы зтукьази, сызуршэази? – [ихэеит].

– Абни иушыызггы са сеипш дуаѳсуп, атэым цэа ихарпоуп акэымзар, сыпха длыштан, хайдыслараны хакан, иара сыткыс диааи-раны дыкан, дсылгон.

– Нас ушуаѳсыз зсаумхэази?

– Сышуаѳсыз уасхэар, сага душыуамызт, «уага сара иласхузи», – ухэауан; убри азыхэа, сматны сеыкацаны сыеукэсыршеит, ускан истаххар, суиааиуан. Уажэы хамтак устарц стахуп, иутахыузи?

– Сара егыстахым, ура уцсы еикэхазааит, сарггы сумфеит, – ихэеит ашэарыцаѳ.

– Ус егыа иказарггы, сара акы усымтар зуам, улакэа аахѳа.

Илакэа хоаны иаахитт; дуней сеибакэы бызшэас икоу зеггы иахауа дкалит: ашэапыцаѳ рбызшэа, ацса рбызшэа, зегь рбызшэа иахауан.

Ус ахэит амат:

– Абыскатэи бызшэа злоупази хэа иануазцауа, уи азбахэ азэггы иоумхэан, макэымзар апсра упеипшуп.

Аѳныка ддэыкэлт ашэарыцаѳ. Абна дылаланы дышлеиуаз, шэы дук акъра иаѳуп.

– Узыркьуазеи? – ахэеит иавагылаз атла.

– Сыѳнытца хыла сытэны сыкоуп, исзышьтыхуам, ахэеит ашэ. Ашэарыцаѳ уа дгылоуп, иахуеит.

– Ицабыргызар збап, – ихэан, илабашья рыхэхэа ашэ данас ахы аатыѳѳит. Иеидарапэка ахы аашьтыхны аѳныка дааит. Ахы аниоу длалаган аханкэа аѳын бзиақэа каитеит. Аусуца рацэаны иман.

Өнак ачарыц рызэзан, идырбарцы амра иартит. Ашэарыцаѳ ипхэысггы иарггы асоф икэтэан. Абагыркэа ѳба ааин ача ахыкэыпсаз астул иныкэтэеит. Акы кэыкэза ачарыц афара иалагт, егыи – иканапсо. Ари икэыкэза иалатэан изфоз ус ахэит:

– Уанацалбеит, икоупсо иамоукуызи?

Иказыпсоз ус ахэеит:

– Уара иуфуа ума уцоит, сара икасыцсуа уацэггы сааир исымфаху-еи, апшэмацэа ирыкэшэазом, ура умгэацэа азноуп уызхэыцуа, сара уацэтэиггы сазхэыцуеит.

Ант ирхэоз ашэарыцао иахауеит (ацыс бызшэагы имдыруеи!)

Ант инейбырхэакэаз аниаха, ашэарыцао оумашэа ибан, аччара далагт. Ипхэыс узырччази?» – хэа дааисны дылкит.

– Баша сыччуан, иалабхи, – ихэеит.

– Узхыччаз соухэароуп, – хэа дылкзит, апсцаха имто.

Мап-чап ихэан, аха илымуит. Дангэант «сызхычча схэар быпсуат хэа леихэт.

– Сыпсааит, иухэароуп, – лхэит.

– Бара егыбыхшам, аха ишаасхэалаг са соуп ипсуа.

– Упсыргы иухэароуп, – лхэан дылкит.

– Уацэ ашыбжыаун ибасхэап, сыск сызшы, схэы бзианы икацаны, уацэ шыбжыааныза акрысфалап, нас усгы сыпсоит...

Ихэы бзианы икалцеит ишихэаз еипш, ибзиангы крифалт. Ашыбжыонан иухэароуп хэа дылкит. Шыта исхэоит хэа ифы оеирхауаны рарбаг ду аанд иобыкэгылан «кеи-кыу!» – хэа енатит, «хапшэма шака дгазоузи!» – хэа.

Арбаг еитаенатит:

– Сара шэоык ахэсақэа сымоуп, сыриааиуеит, иара азэы зацэык димоуп, лыцкыс дызиааиуам.

Нас дхэыт иара ашэарыцао. Дышхэыцуаз адырцаг арбаг енатит:

– Ихэы хэа анаалхэуа, искам аашытихын ирыхэхэа акэақхэа лхы дасааит.

– Ихэы! – хэа даныхталк, искам рыхэхэа лхы дласт, дхышэтыны дкахаит. «Икалази?» – анылхэа, «Бацал алоуп хэа басымхэази, бызпсуаз басымхэахызи!»

– Сагыумшыын, иагысаумхэан, – лхэит ипхэыс даншэа.

Арбаг абас аркэыгара катнацит, абни ауао иацал ахнарцит.

792. ЦШЫНЦАЖЭИ ЗЕИЖЭ ГЭНАХА КАЗЦАХЫАЗ ИШИХИХЫЗ

Уаоы цэгыак дыкан. Цшынцажэи зежэоык ауаа ишыхан. Амни цшынцажэи зежэоык ауаа зшыхыз дажэуа далагеит шыта. Агэнахарақэа икаипахыоу имдыруеи. Даххэны дыкоуп. Енак иеааибитан, длықэлан

дцанахэацацаэа дразцааит, апапцаэ дразцааит, ишпакастари, пшыноаажэи
зежэоык сшьхьеит, сыгэнахарақэа зласхысхра исашэхэои хэа дразцааит.

Дзызцаакэаз убас иархэеит – хы-моак ахьеихагалоу улеины аоны
ргыл. (Иара амал змаз уаоын) Цэы блык иааганы убра угэарц аёы
итцаца. Нас абна анбыллак, егылак цэы блык цыара инымхои. Убас
икоу цэы блык ааганы уашта, угэарцае итац хэа иархэеит. Ицо, иа-
ауа, ииасуа учеицьыка агыама дмырбакэа, ирэамцакэа иауумышьтын
рхэеит. Амни угэараёы итауцаз уцэы блы уахэапшла, амни аныштэлак,
угэнаха ухыухит ауп иаанаго рхэеит дзызцааз ахэацацаеи апщэеи.

Ари ауао абас дшыказ акэымкэа, абант ахэацацаеи апщэеи
ирхэаз, ирхэаз иабжыаргаз ааобамтэыкэа иаахейцан, ирхэаз кайтеит:
хы-моак ахьеихагалаз длеин аоны иргылт, апэы блы ипшаан агэарц аёы
итейцеит. Амэасцэа алада ицо, аоада ицо азэ дауижьюам, ичеицьыка
иалыркышьыкэа, агыама дмырбакэа. Акыр аамта бжыыст. Аха ани ицэы
блы ус игылоуп.

Ёнак дыпшын, цхэыск даауейт. Даауейт, аха дныкэаны акэымкэа,
дпырны.

– Хай, дад, ихэеит ари ауао, – баамоахыц, баангыл, баантас, –
ихэеит. – Счеицьыка агыама бымбакаэа баусыжьюам, – ихэан ус ихэеит
ани икэарны иаауаз апхэыс иашта даназааигэаха.

– Аай, ура уахь амэахыцха сымам, сыццакуейт, – лхэан илымуйт.

Ари абар шыта хэба, фба шыкэса абри даеуп игэы цымтэазакэа
иалцу азбоит хэа. Ари хыммоак ахьеихагылоу алада, аоада ииасуа азэы
димышьтыц ичеицьыка агыама имырбакэа. Аха абри ицэеилагоит
уажэы абри аума цхэыс. Анс, арс бымоахыц ихэеит, хаала, мчыла,
ахал ара илмузейт. Ианылмуза, хай, сара сыгэнахақэа ахьсыкэсхуа
егыккам усгыы пшыноаажэи зежэоык сшьхьеит, пшыноаажэи зежэ
гэнаха кастахьеит, ашэкгы насыгзоит, усгыы шыта ипыскуа егыккам
ихэан ихэеит, атыкь хэа иаалгэйдцаны, дышьны дылкайжыт.

Ари иццакуаз, икэадырны иаауаз апхэыс счеицьыка агыама ба хэа
анлеихэа мап анылк, длызгэан атыкь хэа иаалгэйдцаны дышьны
дылкажыны данаагыжыы, дыпшызар, игэараёы итацаны имаз апэы
блы апсы талан, ибыбышза иштэны ишгылаз ибейт.

Икалаз уи акэзаап, умбои, абри иишьыз апхэыс дабацоз, усс
дзышьтази, дабаццуаз? Абри аилкаара дашьталт ари ахаца. Ари
шэкы наигзейт, убри ала игэнахарақэа икайтахыаз даеакгы рыцитаз
цыйшон, арахь зегь ихихзаап. Уи азоуп ани иаштаёы итацаны имаз
апэы блы апсы талан иштэны ибыбышза изыкалаз.

Иеиликаит: амни апыхэтэан иишыыз апхэыс цэгъахэара дцозаарын, бзиа еибабоз ачкэыни азгаби ацэгъа рыбжьылхэарц дцозаарын. Ани ацэгъахэара дахымыгзеит, дишьит. Убри алагыы иаакаицахъаз игэнахарақэа зегъы ихихит.

793. [АЕЫУАӨИ АМАТИ]

Еуаөык амөа дыкэны дыынеиуаз бнак амца акэшаны иакны ибит, абна агэтаны тлак алагылан. Даныцшы атла акэцэаны матык ишатэуа икэны ибит. Амац ицырцыруа анахь махэык икэлит, арахь даеакы икэлит, аха иаузибахуаз, абар ожэы, ошьтан амца акит.

– Хай, ари апсы алзгапеи, – ихэан дылэыжэцын, кьатк ааиган амац зкэыз амахэ иниадикилт.

Амац ашыр ха акьат илыкэлан аеыө ихэда иакэшаны атах хэа иакит. Дахар ицхуа иалагеит, абжьара[к] кэзышь имоут, ера есаaira иаргэгэуа иалагеит.

– Аа, абаапсы, уцсы нсмырхази, суфома? Зны уаагыл, амөа сныкэлап, иахпылуа исзууа [кэ] нагоуп рхэуазар, нас суфap.

Ус хэаны, амац ихэда исхаз иеы дакэтэаны ддэыкэылт. Дыснеиуаз азэ дааицылт.

– Аа, уанацъалбеит, амац сафуат умбои, – ихэан дгызит.

– Уөеила абаапс, уи иаматэоу ожэыцкэа дупылоит, – ихэыт ипылаз.

Уи дицэтны дыснеиуаз бгахэычык апыхэ бытэза иааицылт, аха амац зынзак иаргэгэуа, иаланацуа иалагеит, абар ожэ дыпсышт аеыө.

– Аа, бгахэычы, сахцсуа умбои абаапсы. Абри амац абна иалабылуан сара сакэымзар. Атла иахыкэыз излымбаауашэа анызба, кьатк насыргзан, акьат акажъха снамтэкэа сыхэда акит, сафуот, – ихэит аарлаха.

– Сишь, ари сара матык сашьтан, [уи] ауп ха сыкоуп. Маты арахь уаасыхэапшишь, иумахац ажэак уасхэоит, зыхэда укыу икэнагоит убас иргэгэа абаап, – ахэан абгахэычы амац арбзуа, иахэлаччуа иалагеит.

Амац иашоуп ахэан ахы анаацэырнага, абгахэычы агьөө ха ахы иласны илахан, илахжэаны иргьалуа иаманы адэы ианыкэла, аеыө ишэакь атахэтеи илтицаан илакэикит:

Абгахэычы иаахэын ус ахэеит:

- Сшыы абаапс, сшыы, уарггы амат ус ауп шузнауы.
- Хай, аай, рацәа сеивыст убуоу, – ихан, ишәәкь атахәтеи илтацаны имоа дықәланы дцеит.

794. АМАҘИ АНХАЮ ҒАРИ

Қытак ағы дынхон уаоҕеик. Иара апхәыс диман, чкәына хәычыкгы диман. Ғанкгы иман, есымша дақәтәаны инахараны усурахәа дцалон. Ипхәыс моаныфа хәычык изыкалцалон.

Ғнак абри анхаоы ҕеи имоаныфа иехынцаны усура сцоит хәа дышнеиуаз бнарак ағы мат дук ахы раханы иқәкьаза ишкажыыз ибеит амоа азааигәара. Имоаныфа пичхақәак аамихын инамцаипсан, имшыкәа давсны иғынеихеит. Ари икайтәз анаба, амат ахы итаггы иоахан инаихәапшит. Иамцаипсәз афеит.

Ари анхаоы адыроаены диасны дышцоз ари атыц ағы даннеи, еитах амат ахьтәаз итәаны ибеит. Еитах даатгылан, имоаныфа хәычы пичхақәак амхны амат иеитеит. Аमतгы ахы иоахан иааихәапшит.

Ахымш рыены амат еитах иахьйбац ибеит, ишыкайтац еипш апычха намцаипсеит. Нас даосны иғанынеиха, амат ауаю иеипш иаацәажәан ус ахәеит:

– Уаангыл, уара, абас сара абзиара сзыуз. Уаины абра усываиа, упсаанза уныкәызгаша сара иустоит, – ахәеит.

Ауаю ҕеи амат иахәаз азнык азы анагзара изымгәагыт, аха нас днеин днаваиет. Рықәа ааиздырхан, амат абз ибыз иахьнашыт. Абри алагы амат ауаю ғар адунеи иаакәу апстәкәагы, ауаагы зеггы рбызшәа иахауа, еиликаауа дкалеит.

Аамта цон. Ғнак аусура аҕнытә даапсаха, дкьыпаха аоныка дша-ауаз цлак амтағы иеы дааеыжәтын ақыдуахәа ихы нықәцаны илацәа нтааит. Дмыцаапыт. Апла о–кәраанк ықәтәан, ақы ан ақәын, егы апа. Ақәраан апа ус анахәеит:

– Уцаны абни иқәйоу илақәа тыхны, ақы уара иф, егы сара исзаага, – хәа.

Ақәраан апа лалбаапраан ашышыхәа ауаю ғар иахь анеира иалагеит. Аха ари ан иахәаз иара имахауази, ианизааигәаха, афырхәа инапы аамоаницан ақәраан икит.

Уи збаз ақәраан апла иахьықәтәаз ус ахәеит:

– Абри ауао ғар исхәо иахауандаз амал истон. Спа дауишьтуазар, абригь, абригь адгьыл аеы ижуп кәбарк азна ахы, убри иара имазаант, – хәа.

Ари ауао ғеи ианиаха, акәраан шикыз ан иахьахәаз атыц акны дне-иуазар, цабыргыткәкыны акәраан ан ишахәаз еипш кәбарк азна ахы анышә иаатихит. Акәраан апагы нак иоуишьтит.

(Абра данаан, ари алакә зхәоз дааихәласын, «кыхы», «кыхы», – хәагы дааимхәеит, нас ус нациттеит):

– Исхаштит умбои, дад, исхәараны иказ акы. Изакеу уи ауп, амат ауао ғеи зегы рбызшә анинарцоз ус ианахәеит: «Абызшәакәа зегы шудыруа ажәангы иуеытшәаны азәы иаумхәароуп, мамзар ишааухәаз еипшткәкыа упсы ааухыцуеит», – хәа. Ари идыруан анхао ғар, ихаирштуамызт.

Акәбар ахы зтаз азәгы имырбакәа ионы иааиган, илтаршәны итәахит. Хәычы–хәычла ихы иаирхәон. Пытк ипсы илалашә даныкала, ипхәыс ус леихәеит:

– Бтаацәа рахь ацара хакәнагеижьтеи анбатәиу, аха хзымцац, уажәышьта зынтәыкгы хғарзаны хаказам, хеибытан хцап, – хәа.

Ари еипш иара иихәаз ипхәысгы дакәшахатхейт. Реааикәдыршәан енак шыжы ихәычи ипхәыси аеы иакәыртәаны, иара шыпыла драпызан иеылеихейт. Ишнеиуаз акәымкәа акәраани иареи ирытибагаз ахтыс ахыкалаз апла ианаамтала, ауао ғар изымчхакәа дамхачейт. Дшыччаз ипхәыс ианылба, «Узырччазей?» – хәа диазцаант.

– Акагы, башоуп, ус самхачейт, – ихәан атак кайцейт иара.

– Мап, ибашазам, ацла амцахь упшын учейт, узырччаз соухәароуп, – хәа дыхталкит.

Иаргы иаеаиршәын мап икит, аха ипхәыс ара цъара сара исзымдыруа пхәыск думан уаахьазар акәхап, уи ауп узырччо хәа агъра далагейт. Ахаца дзырччоз аиаша анимхәа, ипхәыс илымүзт, еибаргәаан, иахьцоз имцакәа, ихынхәны рыоныка иаант. Аоны ианаан ашьтахьгы, «Аиаша узырччаз аасаумхәакәа зуам, сеыкнаханы сеысшьуеит», – лхәеит ипхәыс. Тахак ааилмтазейт.

– Нас ибмузозар ибасхәап, ишаабасхәаз еипш, сара сыпсуеит, сыбжыртә бееикәыршәа уацәы шыжымтанза. Уацәы ашыжь сара ибасхәоит аиаша, – хәа леихәеит. Енак ипхәыс дааидыртәалан.

Апхәыс дыкәгьежәан лыоны еиллыргейт. Лхаца ипсра усс ил-кызма, дзырччаз аилкаара акәын дзышьтаз акәымзар. Адырәаены ашыжь ианааша, ахаца дгыр-гыруа даагылт. Ауаа дмыцәазакәа ирша-

заап. Ипсра шааигәахаз ила иабон. Ус ила аштаҕы аху–хухәа ишуа, нас алахь еикәңаны ақыра иалаган ус ахәит аштаҕы жәаха рцына еизца игәыргьаңәа ирылаз арбаҕ ахы нақәкны:

– Уара, арбаҕ, узыргьыргьозеи абааңсхейт, хныкәызгоз хаңшәма хазына иахьа дыңсраны дыкопей? – хәа.

Ари атакс арбаҕ ус ахәит:

– Уи саргыы издыруейт, аха игәхьаагыы скым. Зыпхәыс лхәтәы хаңаны ас зыызшыуа сгәы далсуам. Умбои сара жәахааык сымоуп, аха рхәтәы мацара саңныкәом, – хәа.

– Нас хәшәыс, еикәыргьашьас имоузеи иара иага ус иказаргыы? – ахәит еиҥах ала кыууа.

– Дымпсырц итахызар, абраҕ, абраҕ абнаҕы дцаны арасатә чын ааганы арасатә чын ала даалысуа, даалысуа мацара лцәа зы ааннамкыло дипкааит, нас деикәхоит, – ахәит арбҕ.

Арт реицәажәара ауао геи иахауан, ихшыоҕыы азишьтит. Арбаҕ ишахәаз еиңш цабыргынгыы иагыкиаңейт. Уи нахыс ипхәыс дкәаталеиуа аус луан, акрылхәон, лхаца ихәтәы дахыңомызт.

795. [РАСАЦ ИЛАКӨ]

Пхәыск дыкан, онык азна араса лыман, идәылганы икалыңсит, расацк нхит, даңхан илызпымеит, амца иехәалыргылан, чкәынак дагәылцит. Ар цуан.

– Расац дааганы дхамазар, азы харигарын, [рхәит].

Расац дрыхъзеит, атла пканы, азы ихичейт, ар азы иаларигейт. Амла иакуан, Расац дцан ажәкәа иааиңейт. Расац аңы акәац ишалаикшуаз изтәыз дааит.

– Сылақәа тухуашәа сгәы иабуейт, – ихәит [ажәкәа зтәыз].

Расац [ажәкәа] зтәыз дыршәаны дыңхаиңейт...

796. РАСАЦ

Такәажәык дыкан, ца-заңык длыман, лца арахә дрыңын. Өнак арахә ахгәарихуаз расацк каршәны ибит, имфакәа, сан илсырбоит ха аоныка иааигит. Иахааигаз, исфойт ха апхныг рыхха инлакәик, аа,

спумейн, ахэит араса, уара макъана учкэыноуп, аха анузхалак гычра уанцуа сузейгхоит.

Араса ус анахэа, ачкэын ицымекэа даакэыпт. Ачкэын инизха, гычра дцуа даналага Расац дицны дцеит цэ-гычра. Инеит боурак афы, ыыцэк ахыыонакыз. Ачкэын абоура аацрафы даангылт, Расац аонаупка дыоналт. Ацэкэа зтэыз апшэма абора аонаупка диан. Расац даныныынала, ачкэын ус диазцааит:

– Цэикэатэакэу, цэапшы акэу идэылзгуа?

Ус анихэа Расац, апшэма даапшит. Расац ашэ алымха дылтакэры дцеит. Апшэма дындэылтын днапшы–аапшит, аха оогы димбеит. Ачкэын дыхгылаз иеипэахит. Оо данимба, апшэма дааин дыеит. Цытк анцы, Расац ацэ алымха даатыцын, иманы дцеит ачкэын ишка. Нас деитааихт Расац, акэаб дэылызгоит ха.

– Кэабеикэатэа акэу, кэаб цага акэу иназгуа? – ихэан. Расац ачкэын диазцааит. Уи апшэма иахаит.

– Хаи дызустада, уаха сара сеимызцэуа? – ихэан апшэма доагылт. Расац днеин апшэма иимаа дыталт. Иаатыршэаны инкрашэны, дындэылпт, аха оогы димбит. Дааин диет. Дыниа, Расац акэаб индэылганы иманы дцеит. Еицны Расаци ачкэыни иааит аоныка ацэи акэаби рыманы. Иахааиз ацэ акыкыа, ацэпэа акэаб илтартит.

Ашьжымтан ацэ зтэыз ашыта дхылан иеааихан, Расаци ачкэыни рэы дааит, акэац ижэуа изтаз. Сыцэ збит хэа дгэыргыацэкыа дкалит. Ани данырба, ачкэын иеизеит, Расац акэаб зтаз дылтацэры дцеит.

Ацэ зтэыз акэаб даахагылан, акэац апэы анаатишь, Расац дахтаз ус ихэит.

– Сылакэа тухма, улакэа анцэа итихааит!

– Ари дызусда ара итоу? – хэа адырфагь апэы нлацишь, Расац ус ихэахт:

– Сыла хэыцкэа түршэшэома. Улакэа тыцааит!

– Хаит, сыцэ згаз ара дтэоуп, ихэан, ахахэ рыхха акэаб ианылтеикша, зыбжы гуа дысшыт хэа, азыршы аткыан иеатэеит, иара уацэкыа дыгысит.

Нас ачкэынгы дааит, Расацгы акэаб даатыпт. Мшэарыда–мхэрыда еицынхуа иалагеит, гычралагы хэарта рымамызт.

797. РАСАЦ ИЛАКӨ

Атақэажэ арасацқэа лахэёппны икацсон. Араса, аалыцганы икарыцсон.

Атыхэтэаны шнеуаз ауасхыр иавашэт.

Ани цытк анаацы, сабк ибжбы рахон. Асаби ибжбы го ианалага, гэлара унеины игэати хэа еизцауан.

Ачкэынцэа азэы диагылан ашэ данавапш, сабик ашэ дкэауа даваршэын. Даавцырхын драазеит. Дуаөхит. Дарпысхет.

Нас гэлара апсхэара ыкан. Иани иаби дзаазоз цсыхэара ицит. Иара агэарп аёы дыштээз ыцэа ачкэынцэа икэлацэа ааин шэарацара хцот ха. Исеибырхэоз иахат, ианиаха саргыы сшэыццот, – ихэит.

Да дыргомызт. Дара «уаагом», – рхэйт. «Уара арасацөгь иахылцыз ухазгом», – рхэан «Уара уда царта хамам», – рхэит.

Расац азы дынталт. Рыоцёггы икэакэ икэыртэан иааригит азы.

«Уахөызон, хара ухацыз, – рхэет.

Ицо, ицо, амөа икэланы ицот. Ишнеуаз дэы цшзарак иныкэнагылт. Уа ақбал дыргылт. Ирфо рыфатэ нцэет, инацшы-аацшо ишгылаз кэацэк ацытэ ахышышыы исгылаз рбит. Расац «сцап, абни акэацэ аёы ихэит. Акэацэ аёы дахнез ыцэк ғахэан. О–аатцэк ашыла гылон. О–кэабк гылон.

Нас Расац ацэ алымха дтатэеит. Ибжбы иргет иөызцэа рышка «Ацэкэа рыөбагыы назго, ак акэу иназго!» «Цэык ааг!» ха рыбжбы дыргет. Инеицырцит. Иара хара–хара дрышьклапш дцон. Иара длалаган имөаныф еикэиршэит. Иани иаби анааи «сара шэарацара сцот» ха иреихэйт. «Умцан» рхэан, аха иара имуыкэа иөызцэа иеырхыгзит. Аха иөызцэа дыцхарцон. «Арасац иахылцыз уабааго рхэон. Иара иезаны дрышьталаны дцон, данырбалак дыцхарцон.

З-дук ахыкэаё иныкэгылеит. Иаргыы уа дныкэгылеит.

«Уца алда–алда!» – ха ицакёо иалагт, дыцхадырст.

Иара данырцырцны рцыхэахыы акэарахыы дцет. Даагёежбын азы дынталан дырт.

Дара зырзом. Ида царта рымам. «Шэааи, шэааи, шэырзгот!», – ихэит.

Ацэ аапыртны игет.

Адауы абжбы иахаит. Зыбжбы го закэызеи ха днацшы–аацшит.

Расац деитаөонашылан аацэа днаватэан ғитит:

– Өба назгоу. Ак назго?

– Ак ааг! – рхэит.

Абри абжы иго закэузеи хэа адауы днацшы–аацшит, аха димбит.

Акэаб амаа даватэоп. Еита ибжы иргет ифызцаа рахь:

– Акэабкэа рыобагы назгоу акакэу?

– Рыобагы ааг! Акы акэац алахжэот, егы абыста алаауп! – рхэит.

Нас ацэ ршыт, акрыуит, акрырфит.

Уажэы Расац ифызаки иареи ицет шэарацара.

Азэы ақяла даазынхит, ахэыкацара. Асас дизаат, арбагь чышь дакэтэаны:

– Оо, апшэма, уыкома?

– Сыкоуп. Уааи арахь! Бзиала уаабыт! – ихэит.

Асас дөыжэихын, иарбагь чышь нэахэаны аоныка дааигыт.

Икэац агэараха ижэо, абыста хаббыла икнахауп.

Ашырхэа ибыста аанитт, икэац аатихт. Ас, ас, доагылан ипаца аатихын далафеиэхэит.

Акрыоназар, абыста, акэац арбагь чышь илакэахэаны иман дцеит.

Иааит ифызцаа ашэарах жы рыманы. Иахааиз роыза дэахэоп.

– Икалази, уеазхэада абас? – хэа иазцааует.

– Исыхь сыздыром. Са,сык дысзаан рбагь чышь дакэтэаны. Аоны даазгыт. Абыста анысцт, скэац аатысхит, асас криеасцыт. Абас сааеахэаны акрыказар зегы игет.

Ус исааиуаз еита шэарацара афызцаа цон. Азэ даанхит.

Расац са саангылот ихэан, – аха ирымуит.

Акэац теитт, абыста иуит. Асасгы иарбагь чышь дакэтэаны даакылст. Крыф–крыжэ догылан, апшэма дэахэаны дцет.

Ахынтэ раан Расац даангылт. Расац «сара саагылоит шэара шэца, уи дсыцэгэо са избап», – ихэет.

Асас еита, иааиуаз асас, детаат, иарбагь чышь акрикыка ха ёто дакэтэаны дааталт.

– О апшэма! – ха ибжы аагет иааиз. Иарбаг акыу-кыу хагы абжы аакэнаргеит.

– Уааи арахь! – Расац ибжы геит.

– Уааи арахь! Уагыадэылцоме!

– Сара сдэылцзом, асас иааиуа ара дааиаат! – ихэыт Расац.

Ас, ас, ашэ даахыцт:

– Амла сакыт, акрысэацы! – ихэит иааиз.

Ацэынха–мынха, ахышэашэа инимцицит.

Атыхха афрангъ аёйнаирхет, ихэда инатишът. Ихы кэымпылуа индэылуаа ицет, имц аоны иааонахыт.

Расац иоызцэа аат.

– Оох! Ари закэи, икауцази Расац? – ирхэит иоызцэа.

– Шэа шэаангыл сара сдэыкэлот! Ашыақэсты схыланы сцот. Шэара шэысцэымшэан.

Атыкхэа дындэылцеит. Арбагъ ауишътит. Дашьталаны апкеи ха ддэыкэылт.

Тышк ахыкэ дныкэгылт.

Быжьоык айхэшыцэа цэыуоит «уахэшыа» ха. Итааны иахот.

Жэишэақьа-ица Тамырнык Расац иашта утамлан ха уахамхэази, уахэшыаа», – хэа ицэыуеит.

Ашырха дынталт. Ахы кэымпылуо ашыылта илоуп. Расац данаба, арцэаха ихэхэаны итыцны ицеит. Аиахэшыцэа рыбжьоыкгы «хуымшыын, хуымшыын!», ха иааикэшаны дыркит. Итыган иоуишътит. Аитцба Расац икалт аанылкылт.

– Сара ани дахцаз сицланы сцароуп! – ихэит.

Ани аехэшыа инхаз ус лхэит:

– Ёыхэаки еейкэацэаки ҕахэоуп. Аеыхэа уакэтэар, цыанат уагоит. Аеийкэацэа уакэтэар, цыхным уагоит.

Иара аеахэа дакэтэеит. Ддэыкэылт Расац. Дыснейуаз еитымк лгэашэ днадгылт.

– О, нан! – ха ҕитт.

Атакэажэ даадэылцит:

– Арахъ умаауа, нан дызкэхшоу! – лхэйт.

Агэар дынталт. Аоны длыман днет:

– Нан, азыша сакыт, азы сыржэ ихэит.

Атакэажэ аеада амгэа дынтас-нтасын ачхэра алгт.

– Икабцой, нан!

– Ех, нан! Азыхъ бзиа хаман. Уамак ааин азы ихыжылоуп, хшэаны хазнеом. Ах лгэарата ажэлар хыцны итэоуп, ирзызбом, иамуит, ирзыхымцет.

– Ааи, нан, саабыкэыхшоуп! Быцхал аасыт! Сцот!

– Нан, уамфой! Лысас даҕалтт ха ахымзг схымумцан, – ихэит.

Лыцхалкэа ааидикылт. Атакэажэ дхэу–хэауа икалт дахынхалт. Имукэа дцан ишът.

– Хуаазеит, нан, – ха даагэыдылкылт.

Ах иашта гәйргъароуп. «Амал ҳа акы уамыхәан, узыхәаша абахә скулга хәа ауп», – лхәит аҗакәажә.

Ах дицхәет «узыхәо устоит» ҳа. «Амал стахым, учангы стахым. Абахә скулга», – ихәит.

Ах убас ихәит: «Абахә аҗка акәраан аины ицоп. Икар-каруа ианаацалакь амат аины акәтагь афот. Убри цаны ианынхыцлагы амат ааиует, амат шы. Акәраан ухәыннагоит абахә.

«Ибзиоуп» ихәан Расац ишәакь аашьтыхны абахә дацатәет. Акәраан цаны ианынхыц, амат ааит. Амат дааихсын ишыт Расац. Акәраан илыбаан Расац икәхшо иалагт.

Ах акәыцха ишшит, акәац рацәа еизиган иҗеитт. Изыхәтаз зегы жыххәта-жыххәта акәыцха илҗажны Акәраан дакәиртәет. Акәраан даман идәыкәылт.

«Кык» ахәцпхәаза акәац аҗаиҗуа дкылсырц абар егыгым «Кык» еитанахәа кәац имбеит. Ииацәа жы амхны иаҗаиҗыт. Дөыхәыннагеит Расац. Адәы дыкәланы дыснейуаз иахәшыас икаитаз азҗаб дынлыдгылт.

Акызкәа дрыцын лызлак тыхын, ақалпад цо дтәан.

– Ибыхызи? – ихәит Расац.

– Исыхыгәышыази, акызкәа сылақәа тырхт, – лхәит.

Аҗоныка диманы дцет.

Амшын аҗы сцаны лыхәтала азы аазгаанза анцәа бимшыааит!

Сыууаза сыпаны аиацәа аакнысхаанза анцәа бимшыын! Зыжәлар нцәаанза анцәа хуымшыын.

798. МШӨЫРХӨА ИДЫРХӨАЗ

Нхаҗык цәы псылақәак рыла ацәкәа зикыз мшә[ы] абаак ааидгылыт.

– Хәи, уара, уцәкәа ари акара изырцсылази? – хәа амшә анхаҗы иазцааит.

– Арт иабацсыламхуа, мшәырхәан исырхәан азауп ас изыпсылау, – ихәит анхаҗы.

– Хә[ы], ус акәзар, саргы сырхәа, сухәуаит, – ахәит амшә.

– Ибзиоуп, аха дара иухәуаит, иузымчхар калап.

– Агъаурым, зны исыхьыргы нас сыпсылахап, – ахэоит амшэ.

– Иауам, дара уафы изымчхуа иухьуоит, аха ушьта уанадхала, ухархэап, – ихэан, апхашьарақэа санбаку инеакны иаахитэаит.

Амца апыр-пырхэа иацранатит. Ахьаа баапсханы ианыкала, – икаспарызеи, ари сагуаит? – анахэа, анхафы ус ихэит:

– Дара иухьаазар, иузымчхахуа, ана фактэирахь ахэап рацэаны игы-лоуп, уеылушыр, ахьаа артэап, – ихэит.

Амшэ фамин ахэап иалабылгьуа ианалага, ахьаа ахьаа аплан, ахэап иааблын, идысны, изымныкэуа уа иаалахт. Иббыбуа изалажьыз, бгахэычык ааит.

– Иухьзи мшэы? – хэа ицааит, иахьыззиагьы ианахэт. Нас, – Уцаны ицэкэа урыцханы уаа, – хэаа идэықэнацеит.

– Ибзиоуп, – ахэан, ицаит.

Анхафы абгахэычы аниба, алаба аашьклаитцан, азшьапык цитэаит. Ицэаа-цэаауа амшэ ахьыказ инаит. – Синирцэаит! – хэа.

Иаидашшыуа иштэаз, ацэымтц ааит, –Ишэхьзеи? – хэа ицааит.

Изыкэшэаз заагьы рхэит. насгьы ус иахэит:

– Уцаны ицэкэа урахэалар, ацэкэа цэымзкны ифын, ицэматэи иа-рай цэара дкыдыркьар дыпсып, – рхэит.

– Ибзиоуп, – ахэан, ицаит.

Илаин ацз аухэ ианынакэтэа, анхафы ихтырца надгэаланы икит. Тэыцк аахитэан, ауыхэ иаакыларкьакьаны уауиж[и]т аввыхэа иаит амшэ ахьыказ.

– Икауцази? – хэа иантцаа, – Икастази, сызлаиз аипш саанкылан, абри сахэсаиркьакьан, исыцрыхэхэа сааит. Уи уафы дзыхэуа уафым, иахь уаха уафы дыдэыкэшэымтцан шэаргьы уахь шэкылымсын!

Абас рзиуит анхафы. Убри азоуп ацэымтц аанырклакь ауыхэ апцы кыларкьакьаны издэықэырцуа.

799. АМШМЫХӨЛА

Қытак ағы инхон иашьей иахэшьей. Аешья ихьзын Ратэа, аехэшья илыхьзын Атыфа.

Ус ишыказ, Атыф тыкэ ахьынабжьаз қытак ағы хаца дцеит. Ари азгаб дхэчы аахысгьы дгызмалзаарын.

Атыф ақыта дахьаланагалаз шықэсык цаанза рырахэ зегьы пых иқэылцеит.

Ари акытағы инхоз рырахэ рымпытанцөазошэа анырба, еибароны акэдырцао лөы ишеит.

Харахэ нзыртөозеи хэа акэдырцао, ианлызцаа, акэдырцао, даацөажэан, шэара шэзыкэтөоу адгбыл ашэи ацуп, дгбыл мыждоуп, егырааны шэыказаргыы шэығиом. Адгбыл агэы шэзыразым. Досу ишэымақөоу иреиғкөоу акака шыны шэхы аланыхэаны, нас шэыхтөаны цыара хара шөца хэа ралхөеит.

Ари акэдырцао илхэаз цабыргыз цыыршыан анхацөа, азы рыцалазшэа, нымха-хымтөа еидымкыла хэа, еипцхыгтта, абөрцөа реипш, рыматөакөа ирыцазза ингэарлеит. Уи аамтазы амра каххаа икэычча, иеы итыцпраауа Атыө лахь дцон лашыа Рацөа. Ус амра лхытны, илталахыан, Рацөа дпыр-дпыруа иахэшыа лашта дааталеит.

Атыө дгэыргыацөа, лашыа днипылан дааеыжэхны аоныка даалгеит. Нас лашыа лхы найкэылкын, – уахэшыа дукэыхшоуп, ашөазеи ашыла гөзеи сымазар, ачамыкөа узызмуази!» – лхөеит.

Рацөа даапышырччан, – хай, бшақэытра анцөа бызшаз! – ихөеит, уажэы ажөжөахэа ачамыкөа изура даеу цыушыап.

Пытрак ашытахь Рацөа данындылц, иеы апхыатэи ашыапы амазамкөа ишгылаз ибеит, «хай икалазеи?» хэа иеы дшавагыжэуаз, егыи ашыапгы атаххаа инацкыан, аеы ахыцхэа уа илеилахит, аха изфоз хэа акгы ибомызт.

Уамашөа ибө, длацшы-оацшуа уа дышгылаз «шөит хэа аоны аонудка иахэшыа лытрышө бжыы геит. Ус дук мырцыкөа, анахь арахь ихыш-хышза аттахэа аөстаацөа, агызмалцөа еизаны, аеы иакөпапан, алахөакөа реипш, иамцкласуа афара иалагеит. Рацөа иахэшыа ашөакыа лөытач аоны дыөонагылан. Иара апхыз иалоу ауаө иеипш, ацарагы дакөитымкөа, аангыларагы дакөшахатымкөа амзырха дыкөхөит. Аөстаацөеи агызмалцөеи дшырфоз аниба, сыпсы сызгозар, ихэан, ахыкөалаа еипш длацкыан дыөит. Лаба зкызгы, ламс зкызгы, акөчар реипш еипхыхөхэан ишыталеит, аха ихыымзакөа амөа дыкөланы дыкөалаа дцон.

Зынран, ажөоан зөазшөа, ақөаба-сабаа еилатата илеиуан. Рацөа дыбжыкыа дахыцоз анахь-арахь ахыухэа ацөыуабжыкөа иахауан, цыара-цыара Мырза ихабла ухэа егырты рөы, Фатма лыкөчарақөа реипш, икатта ажөлар анцөара иаөын.

Апх такэы инаскыахыан, Рацөа дшөапырхапуа аккарақөа дрыцкыа дыкөалаа дышнеиуаз, хи цыхөеи змазамыз цла зацөык зыкөгылаз дөдук

дныкәлеит. Ифа ыкам, ижә ыкам, ихам-ишьям, шыахайт хасабла хымз аныкәара даёын.

Уахыла аепәакәа Рацәа дхаршәап хәа цас ируазшәа зегъы рылакәа еихмырсыгъзакәа, икәеицеиуа ихәапшуан. Рацәа аепәакәа игәаг рымаз цышья ихы дѳахан дрыцапшзомызт, еихаракгъы ашарцы етәа цәгъала дацәшәазон.

Ус аамта акыр цeit. Атыѳ лыбга адых-дыххәа илытпауа дакәтәаны лашья дишътан.

Рацәа хымз дахъныкәахъаз, лара хымш рыла дизааигәахеит. Иара адәы агәта днеиуан, лара адәы ацыхәа даакәлеит.

Рацәа иахәшья дшишътаз аниба, ихы дышзахәоз, деихейт цхъака, аха ларгъы тәамѳа камцакәа дыкәлакья дишътан дихъзарц.

Арт аѳыцья ари адәы аёы ас еишътеишътеи миллион шыкәса пуейт. Аха адәы изкәыз нцәара акәзам, иагъа уныкәаргъы уи адәы ахәааёы узнеизом.

Ари ачкәын дшыгәнахахаз, иахәшья дихъзар дшылфоз анцәа ажәѳан акнътәи дылбаапшны дибейт. Ачкәын аиааира умазааит, умраха упхѳо укалааит хәа диқәныхәейт. Рацәагъы дымраха даакалт.

Арт ешьеи ехәшьеи - реихъымгзара аус азы анцәа даалаган, ахъча илеи иареи еиха иазааигәѳуп хәа, инаганы Амзаёы иқәиргылейт.

Ахъча ила уахгъы-еынгъы иаакәымтцакәа ахыу-хыухәа ашра иаёуп, Рацәа дыцәар хәа ишәаны, насгъы Атыѳ алашбыжъ цәгъала дацәшәейт.

Ашықәсан зны ала караха ианамхацәалакгъы, Рацәа дизгәамтакәан, Атыѳ днеины дылкуейт, дылѳыпахәхәа ифара далагоит, убасқан ауп Амра атыѳа ианакуа. Ара, адунеи икәу ажәлар Амза аёы ицәѳу ала дарѳыхаразы ахысра иалагоит.

Шәхык ркынтә хык, ала аёы иѳеины иарѳыхойт хәа ирыцхъазойт. Мамзар ала мѳыхакәа иаанхар, Атыѳ зынза Амра лѳойт. Нас адунеи акаамет калойт, уахыки-енаки рыла ауаа нцәейт.

800. АКӘЫЦХА

Излархәѳо ала, ажәытә убас иказаарын, ауаѳы ихы дамыхәѳо дана-жәлакь, дыцхәызаргъы, дхацазаргъы, икарцон акәыцхә хәа иашъѳѳуп. Чынла ишышны, акәыцхә катаны, дылтартәаны дрымман ицон, абахә

дылхыкэыргылань дыршэны на́к дьлтажыны, арахь иаауан рхэеит. Ари закэанын, ус иацын, ауаоы данажэлакь ихь дамыхэо даны́калалакь абас изыруазаарын.

Абас шыкарцоз, азэ иаб дажэит до, иаб изы икайцеит акэыцха. Уажэ иаб акэыцха дтартэаны абахэ ахь дигеит, абас хэба фба шыкэса зхыцуа ахэычы дицуп, ичкэын.

– Саб ари акэыцха умырпан, иара дхарпап, акэыцха аоны́ка иаагап, – хэа ихэеит ихэеит ари ачкэын хэычы.

– Избан иалаххузеи? – ихэан иаацьеишыеит аб.

– Изахтахузеи умбои, уаргыы ушнеиуа умажэуеи, урцатэхоит абахэ акынтэ Уаргыы уанхарпо азыхэа аёыц кэсцома, истаахуеит до, уи акара уадаора схь заласцозеи, – ихэеит ахэычы.

Абри анихэа, иааицэымыгхан, шыта ихь дахэом, дажэит хэа ика-ижьраны иказ иаб атахмада дыбгамцакэа, дырхынхэны аоны́ка дааигеит. Иацбал ааины дыпсаанза дны́кэигеит.

Абас ауп ишсахахьоу. Агэыга, умбои, ахэчы иихэаз ихь азцеит.

801. АТАХМАДА

Тахмадак ды́кан, хэык апацэа иман, ипацэа ахэса рыман. Иара дажэхан, 140-ка шыкэса ихьцхьан.

Енак зны, ачкэынцэа рыхэсакэа ааицэажэан, рхацэа ус рархэт.

– Илашэхьузеи шыта абри шэаб алыгажэ, дшажэзэз, дыччархэха дшы́кау жэымбазуаи, дганы цэара дызкашэмыжбуази? – хэа.

Ант ахэса ирхэаз, рхацэагыы рхь азцеит. Иааилацэажэан, кэыпа дук карцан, раб алыгажэ дынтартэаны дрыманы идэыкэлт.

Ицуа, ицуа ишнеиуаз акэымкэа, даара акыр ины́ккэахьан аипш, тыша дук иньецынгьлт. Атыша ианныецынгыла, уа иаангылан, ркэыпагыы ладыргьлт.

Раб атахмада цлахэыста уаанза рыкэеитзуамьызт, аха атыша ахыкэан ианаангыла дрызцааит:

– Икашэцуази, шэгэы итаузи, дад, сычкэынцэа? – хэа.

– Хгэы итаузи умбои, уара уажэзеит, уччархэеит урцхашьагаха у́калеит, умцсит, абра абри акэыпа уштатэау абри атыша утахажыып хэа ауп хгэы итау, – рхэан, ргэы итаз ицэымзазакэа иархэт ацлахэыста ипацэа.

– Уи саргыы избуаит, аха сара сташэыжбуазаргыы абри акэыпа ташэмыжбын, иматэахэуп, – ихэит атахмада.

– Иазауази ари акэыпажэ, уахэштыхэтэи хацаланы иаагахуама, – рхэан, уамашэа ирбеит ипацэа.

– Уамашэа ижэымбазан дадраа, мамау уи шэтаххуаит, ари акэыпа аоныка ижэгар злабзиау уи ауп, шэаргыы сара саипш шэаныцлахэыстахалакь, шэпацэа абра шэалаарымгауаи, урт даеакэыпак кацатэыс изрышэтарызи, – ихэит атахмада.

Анс раб ианихэа, ипацэа даара иархэыцт, иарпхашыаит.

Рацэа хапсит убауау, икахцуа закэызи, рхэан, раб даашьтырхын, харгыы ас хакэшэар аткыыс даагап рхэан раб дырхынхэны аоныка. дыргеит.

Аоны иахьааиз, – иахшэырката закэызеи, – рхэан, рыхэсакэа хламзаах еикэацэа рзааргит; – хаб цыара хэычзак аказы игэы аныншэырха, ара хара хэы быстафара шшэымам жэдырузааит, – рхэан, идыршэеит. Уи нахыс раб иахагыы пату икэырцуа иалагаит. Иацбал ааины данпсы, икэ-ицас уны анышэ дартт.

Абас ауп дад, ажэакэыш ауаоы дшаркэышуа.

802. АЧКЭЫН ХЭЫЧЫ ИАНДУ ДШЕИКЭИРХАЗ

Ажэытэ жэабжэ издыруа убри ауп, анкьа атаца анхэа дыкамзар лтаххеит. Лхаца иалхэон есымша абри уан абри дсумырбан, дыстахым хэа.

– Дзыбтахымзеи, дыказ, сан дабапырхагоу, дахмышэозар акы дахпырхагам, – ихэон иара, аха ицхэыс илуамызт, дыхталкит.

Ари шыкэсык цит, ышыкэса цит, хышыкэса цит, абри дгэакуеит, есымша абри лхэоит.

– Дсумырбан уан, – лхэоит, аха икаицараз изымдыруа абас дшыказ акэымкэа, енак игэы анцэаза, убас избеит, абри усгыы таха сылтом, сан дызгап, инахараны хац дук ыкоуп нак-аак абахэракэа рыбжыара, убра ахац икоу акны днаганы дсыршэап хэа иакэикит. Ажэытэ агыгшэыгкэа рацэаны икамзи, имныкэози, абга цэгьакэа ныкэон, ма акы дафар сыла дабарым хэан избан, иан диманы иёынеихеит ари ахаца. Иаб иуапа ахыкнахаз иаашьтыхны, аеы кэадырны, дакэыртэаны, ди-

маны иґанынеиха, «сабоуго, нан, сычкэын?» – хэа даниазцаа, «Бабазго сан, апсшарта дгьыл ахь бызгоит», – хэаны леихэеит.

– Ибзиоуп нан дукэыхшааит, уара бжьартаны указааит, сара апсшарта дгьыл ахь сугозаргы уара исеигьаушыаз, исатэаушыаз акны сыкоуп, – лхэеит.

Абарт ани аґеи анеицэажэоз, абри ирхэоз аґа иґа хэычы иахауан. Абри саб санду дахьиго збап ихэан, дишьталаны иґеинеихеит, маза, маза дцеит. Ари ахаґа иан диманы дахьнеишаз днеит. Хаґы баапсык аґы днеигеит, акэара ахьхьахэа ґака иаґсны иґоит. Ари иан днеиган, ауапа ааитцихны инышьтаґаны, убра днылаиртэеит. Мгьал ытқэакгы шьтихын иман, «Абри ыф», – ихэан, – «азба бакыр, ана азы бжэып, бтамхааит», – хэа налахэаны убри убра иналзыхэґаны, иара дхынхэны аоныка дааит.

Ашьтахы ишыказ акэымкэан, ари данигаз амш абжа еикэнамшаґыт, ахэылбыґеа ахэычы изымчхаит, уаха санду ахьта дыґсып, ма дамхаґэаны акэара дтахап ихэан ауазырра далагеит ихэло ианалаґа.

– Саб, аґы абаугеи? – анихэа.

– Ахкаара итасцеит, – ихэеит.

– Унеины исзааґаны исызкэадыр, – ихэеит.

– Избан, изутахузеи? – хэа данизцаа.

– Саб, санду дахьугаз еипш, уаргы даеаґыара гатэыс усымоуп. Уаб иуапа угеит, аха сара спалта хэычы ана икнахауп, убри уара иукэыршаны, уганы санду дахьугаз убреипшыртан ґара унсыжьыр стахуп.

Убри аламтазыхэан ахэычы иаб дзырґоуа, дхэыцуа дышгылаз акэымкэан, ахэычы иан лыбжы лыргеит:

– Уеаанкыл, ухы ґены укасыжьюеит, закэузеи иухэо, анду дузтадаз, уара уанду лыпхаґа рахь дцеит, – хэа ґаалтит.

– Санду лыпхаґа рахь дымцеит, аха баала, уи лтып акны бара бныжыны, санду арахь даагоит, – хэа налеихэеит.

Уи аамтаз изырґоуа игылаз ахэычы иаб дааипхьхэыцын, «Указ уара, са сґоит, уанду сара даазгоит, – хэаны доагыланы дґан, ахэычы дымгакэа иан (ахэычы ианду) дырхынхэны диманы аоны данааига аамтазыхэаны «Шэымш аабзиахеит», – лхэан аґаґа (ахэычы иан) аоны ддэылґны лґыналхеит, лтааґа рахь дґарґы.

– Бґа, бґа, бмаан!» – хэа налеихэан лхаґа, иан убра дааникылеит. Ахэыґгы, иабгы, иандугы убра еицынхо иалагеит ибзиахэа. Саргы иаґы убра сыкан, иахь абрахь сааит.

803. АПСЫЦӨГЪАРА ИАХКЪАЗ

Икан хөык айшыца. Амхы рзеилан ирыман. Есымша рашэара еиццалон. Ёнак шыбжьонынза еицырашэон, шыбжьон шэшырак аёы иныкэианы рыпсыршыон. Ыыца айшыцаа рыпсахыыршыоз, иаапсаны икамзи, иаразнак интахан иамхацэеит. Егы раша дхэыцуа дыкэиан, иашыцаа дрыхэапшуа. Реагакэа уа рааигэара ирывапсан. Иашыцаа руазэ дышихэапшуаз иёы амат еипш акы аатыцын, аеага ахэы инакэлан ицеит. Ишнеиуаз хахэ дук акны ианнеи, иаангылан, иакэшо иалагеит. Абри ахахэ иадгъажыло дара акраамта ацабаа абейт.

Ани ицэамыз дыпшны ибойт. Ус игэхэит саша дгызмалхама, мшэан, иёыпцкыан ицаны еимдо закэызеи хэа. Изкэитцара изымдрит, иага дхэыцындазгы. Нас иашыцаа ибжы рыкэиргеит.

– Уара, шэаапшы шыбжь хыцит, аусура халамго! – ихэеит.

Иашыцаа руазэк (ани амат еипш ииацэаза изёыпцыз) дцэыс-мысуа, илакэа ркэычуа даапшын ус ёааитит:

– Иабахэа закэ пхыыз сызлаз, хахэ дук акны снейн садгэакло даара аца анызба ашытахы иаарбылгъан снапапшызар, ахы ацажыны избейт.

Абри ашытахы пхыз бзиа убааит, егыт рхэан, иааибарччакэан, иоагылан ахөыкгы рашэара ицеит. Ахэларахы ианеиха, хөоныкакэа рахы хцар аамта ааит рхэан, иашыцаа аоныка идэыкэлейт. Руазэк (ани шыбжьон ицэамыз) ус ихэеит:

– Шэара шэнеила, сара мёы сидарак сыманы сшэыштыалоит, – хэа.

Иашыцаа аоныка ианца, иара даалаган, абри саша пхызс иибаз закэу збап ихэан ахахэ ду акны днейт.

Ахахэ ааирбылгъан длацапшызар, абар ацаашахэ ахыибаз, ахы еилаарцыруа, убла хнакратёы хэпшыак азна ибейт. Ахэпшыа нак ахөа нахейцан, бгыжэкэк накэцсаны ихидейт. Афырхэа иёааихан аоныка дааит. Дахыаиз ипшэма пхэыс ус лейхэейт:

– Алакэ збейт иахыа.

– Иубазей мшэан? – анылхэа.

– Сашыцаа шыбжьон иахыкэиаз, ишыцэаз акэымкэа руазэк ак иацэаза иааиёыпцкыан ишнеиуаз хахэ дук инадгылан иакэшо иалагеит. Ицъасшыейт. Аха изкэысцара сзымдырит. Ашытахы рашэара хцарц азы ианаасырпшы, аецэа зыёкыаз ус ихэеит: «Закэ пхыз бзиаз сызлаз, сышцаурши сыгэнаха укэшэааит!» – ихэеит. Иубазей? – хэа санйцаа, «Хэхэ дук ацака хэпшыак азна ахы ыцажыны избейт», – хэа сейхэейт.

Ахэылбыгеха дара аоныка индэыкэцан, сара мёы еидарак сгоит хэа нарахэаны, снейны ахахэ аасырбылгыазар, аиашазын хадшыак азна ахы ыцажын. Убри басхэарц азоуп сзааз, иахыбхэаауеи? – хэа ипцхэыс длазцааит.

– Унан, ахы убазар, уашыца ирамхэакэа уцаны аоныка иааумгои, – хэа иалхэеит.

Афырхэа иахата аашытыхны иёынеихан ахахэ ду аёы даннеи, ахахэ еитах иааирбылгьан, ахапшыа ахоа аахихын, ахы аатганы, иахата интапсаны длацалан иазкэынца аоны дааит. Абарца данаацагылаз аамтазы иахата ацэымг илаёапан иааизнымкылазакэа иахынкахаз ахы ацынхэрас амат апшыкэа аатыорын, илаисын дыкны дырфеит. Иашыца рылымкаа ахы зегы иара игарц дахьалагаз ауп ус зихьыз.

804. КАРМШЬАКЭЫЛ МУРАҢ ИЦХА ХЫСА

Ажэытэ Кармшьакэыл Мурат хэа хата бзиаи, акры злаз хатак дыказаарын. Апа димамызт, х-оык апхацаа иман.

– Сара уеизгы апа дсымам, аха сыпхацаа рхацацара ахыз аманы икастап, – ихэан, икайташаз избейт. Дaalаган х-цара цшкак икын, иб-жэейт, абра ирпырыр, нактэирахы игылоу ихы икэтэауа.

– Сара, Кармшьакэыл Мурат апа дсымам, апхацаа х-оык сымоп, иааиуа нанхэа мза аказы ахацаа ирыстоит. Кармшьакэыл Мурат имахэра сыкэнагахап згэахэуа арпарцаа шэоеидгыланы шэааи.

Сыпха аихабы Хыцыс лыхьзуп, лхатэ цыс лымоуп, лцыс лытаны иеизго шэыгэтаны днасышытуеит, лцыс илку лырпыруеит, инейны зхы икэтэо, лхата убри иакэхойт.

Уи илыштанейуа сыпха Хыфа лыхьзуп, уигы лхатэ цыс лымоуп, лцыс налытаны, иеизо арпарцаа шэапхыа днасыргылоит. Хыфа лцыс аулышыуеит, ипырны инейны зхы икэтэо, убри иакэхойт лхата.

Сыпха аитцбы Хыса лыхьзуп, Хысагы лцыс дыманы шэыгэтаны днейуеит. Уигы лцыс лырпыруеит, инейны зхы икэтэауа, лхатагы убри иакэхауеит.

Сыпхацаа абас ала аразкы анроуа ауа ачара рзызуеит, адырфоены хаз–хазы аонкэа рыстоит, смал хэтаа–хэтаала ирзысшойт. Абас ала сара сымахэара зеазыскырц зтаху, шэеиза, – хэа иахыбалак ақытакэа рахы ашэкэкэа оны идэыкэицейт.

Убри анаосангы Мурат даалаган ачара иеазыкаитеит, хазы иуацаа, игэыцхэцаа ачара реиэхэит.

Амш җхэаразы иуа, игэыцхэы ааит. Крамшыакэыл Мурат имахэра хаксоуп хэа даара ирацааоны арпарцаа бзиахэа еизеит. Арпар ларган аштаҗы гэаранны иаадыргылеит.

Мурат ицха еихабы Хыцыс лтыс лыманы арпар рыгэтаны днеины, лтыс лырприт. Атыс шнеиуаз арцыс бзиах ихы иныкэтэеит. Ажэлар еизаны игылаз агэакх хэа рнапы еиыркыон арцысгы Хыцысгы аарылганы аоныка ихаргалт.

Уи ашьтахь Мурат ицха агэбжыанытэ Хыфа лтыс лыманы рыгэтаны днеины, лтыс лырприт, атыс цыр-цыруа ишнеиуаз, зегьатам арцыс ихы икэтэеит. Ажэлар еитах рнапы еиыркыан, атыс зхы икэтээз арцысгы Хыфагы аоныка иоаргеит.

Ацыхэтэан аихэшыцаа реитбы Хыыса лтыс лыманы даацэырцын, лтыс лырприт. Ари атыс азэггы икэымтээзакэа ипыр-пыруа еизаны иказ ацъар ирылалеит. Акыр аамта ус ипыруа ирхагыежыуан, ус ишнеиуаз аанда азааигэара, антытца инеин, башак, гмыгк ихы иныкэтэеит. Ажэлар еизаны иказгы, атынхацаагы ари дара ргэы днархьт. Икалаз Мурат ианиархэа, – «Аоыцаагы кны, арахь иаажэг!» – хэа рыдидеит. Аоыцаагы кны изнаргеит.

Мурат даалаган артмак ицшааит, чыс–мыскэак лтеицан, артмак ахы җеиэхэит.

– Дад, бара, бынасыц сара исзынкылом, бынасыц бацца. Насыцс ибымаз абри иакэын, бара бзыхэа ажэа истиз сзеилагом, анс-арс акы мхэакэа, цшыаала ашышыхэа бишьтагыланы бицца, бара сара скынтэ абри артмак итоу ада уаха хэтаа хэа акагы бымам – хэа леихэеит ицха. Нас оыцаа ачкэынцэа ибжыы нарыкэирган, иреихэеит:

– Дадраа, абарт уаха сыла иашэмырбан, нак ауаа ирылганы акыр хара инаскыаганы иоушэыж! – хэа рыдидеит.

Адца зитаз иахырхэауаз, иихээз нарыгзар акэын. Иааин, нак–аак Хыыса лымцэыжэоакэа кны, ани лтыс зхы икэтээз агмыггы деихыжэ–еикэыжэ днарапцаны ашта интыргеит.

Хыыса алымоанык арцаахэа ахэхэара даҗын, хазы арахь лангы лхы лгэашаран. Дызманы инеиуаз ани агмыггы ларггы акыта ианалырга, – «Ари артмак шыта уара икишь», – хэа иара идыргалан, аха имкит. – «Бзыкэшээз ауп, бара икы», – рхэан, лара иналдырkit. Ант инаскызгаз ачкэынцэа аахынхэит, лара дкыу-цэуо лтыс зхы икэтээз аччиа дишьтагыланы лэыналхеит. Иара дцо, лара дишьта,

иара дцо, лара дишьта ишнеиуаз 3-дук иньепынгылеит. Азы ацха хын, ацха агәтаны инеиуан еипшаан, лартмак нышталцан, ани дыз-цыз ишътахъала леимырбазакәа длеи длаигәтасын, далыорны азы далалыжът. Иара далахан азы анааиәтәә, – «Аа, сыпсы бхалааит», – ихәан дыхәхәеит. Абнигы ихәеит, акы ааләхәзшәа лбоит, – «хы-тәу» – лхәан дкажыцәеит, аха акагы ләымцит. Иара уаха длымбазо дылзаакәрылан, азиас ду даманы ицеит.

Лара нак дахьцоз хәа акры лдыруазма, лартмак аашьтылхын, лышътахъка дгыжъны ацха даакәсит. « – Аа, упсәта цәгъахааит, узышътазыз?» – лхәан, – «Ааи, упсәта цәгъахааит, узышътазыз?» – хәа оынтәны иааләыткәеит, аоынтә раан лыбжы рдуны илхәеит. Ари закәузеи сара знык ауп ианысхәа аалгәахәын, ицәлшәан, «унан» лхәан, «унан» ахәеит, «уаау» лхәан, «уаау» ахәеит. Акыжыхәа ацәуара далаган, ани абжъгы ацәуара иалагеит. Даанацшы-аапшын нырцәка бнакы лбеит, азәы сибар аткыс лхәан, абнахъ дцеит. Лызгы дахо, лыхцәы дахо лыгәцәылпит, лыгәцәылкәкәит, лхы лыргәакит дкарахеит. Данкаразахалак дынкахауеит, амла даго даналагалак ани лартмак итоу хәычык аахыхны днацхауеит. Дахьцо, лыздырзом лыпсы ааивылгар, абна дахо аныкәара даәуп. Иахылыкәхәлоз дтәуа, иаашар, дныкәауа мацара, леимаакәа хеит, лшәпы хыркъакъа абна дылахеит. Абас дцо, абас дцо акыр хараны дцеит. Лмоаныфа нтәеит, лшәпы дзыкәымгыло апсра далагеит. «Сыпсырта абра акәзааит», – лхәан цлак днамцатәеит. Мачк лыпсы анааивылга, еитах акыжыхәа ацәуара далагеит.

Убри аамтазы ахак ица шәарыцара дыказаарын, иоызцәа-ипызцәа ицны, ашәарах шъны, ирыманы ишааиуаз абна агәтаны пхәыск лтәуабжъ рахаит.

– Аи, шәанацәалбеит, апхәыс бжы хәахауеит, аха апхәыс ара даазго-зыз, аха уеизгы икоу аабап, – хәа лыбжы ахәрахауаз ахъ рәынархеит. Апхәыс лыбжы ахәрахауаз ианнеи, лара дырбеит, аха лара арт ауаа анылба дызәыз ацәуара даакәыцит, сгылоит хәа дөеихан, аха дкараха дыкамзи, лыгәлызнымкылакәа днатәеит. Илалыхәапш–оалыхәапшын деихъыжә еикәыжә дыкоуп, аха дшыгмыгымз рдырит. – «Бара бзакәузеи?» – хәа илазцааит, аха ацымхәра ләы еихылымхит. Ләы абә-ихылхуеи, акы лхәар ани зыпсы лхалаз ипсы лыццәажәеит.

– Лацәажәара акәым. Гәакк лоуп, хлыцхраап, – рхәан, амца еикәырцан акәац ржәит. Ауа даргы уа иаангылт, хәычы-хәычы атәан лдыржәуа, ахырцәы лдыржәуа, азы ләадырцхьо мацара, ишаанза илыц-храан, ианша ларгы лыпсы ааивылгеит. Дрыман амәа икәлеит. Ари

абнағы дызбаз Махмат ихзын, иоызцәи иареи дрыманы иахтынрағы дрыманы иаит.

– Ааит, абаапцкәа шәарахк кны иаахгеит, апсы ахәага штәз иаахгеит, шәацхраароуп, – ихәеит Махмат.

Ахтны ионаз ахәса хәычкәа дырган, дыркәабейт, лиарта кәрцән, дыштарцеит. Афатә бзиақәа ләапара иалагеит. Оымыш, хымш рыштахь еиха-еиха лыпсы лылалан дбыр-быруа аныкәара далагеит.

Хыса рыцха (Хыса лыхьзу егы лыхьзу ари дахьнанагаз иалыр-дыраауеи, лара усгы дцәажәазом, Махмат «ашәарах хбон иаахгеит» – анихәа, зегы Шәарах хәа лархәо иалагеит) иахьа аткыс уапәы деигьхо, уапәы аткыс уапәаштахь деигьхауа, амра деипшны дкапха-каччо дкалеит. Ахтынра алархагы, аорхагы лара илымпыцыцуа, дыкәгьжәаны акрура-акырхәара далагеит. Асасцәа иааиуаз, агәылацәа, атынхацәа иааиуаз зегы дыргәапхо, рыла дхызар, дрыз-хымхуа, дыашьатәха даакәгылт. Ахтынра алашара иахыз акара оба атцаны илырлашауа далагеит. Махмат иаби иани – ахи ахкәажәи зынза дыргәапхазеит. Өнак рычкәын Махмат даарыцхьан, – «Митәык даауган хәоны дыоноуп, уи лыда хә хәхәартам, дцәажәауам, ахә лымцәажәара грас илахтауам, уаргы ғыпныхәас илзыкаумцән, илу-азар улацәажәаны цхәысыс даанукилароуп», – хәа иархәеит. Махмат иитахызгы уи акәын, азгәб длацәажәан дшакәшахатыз ала лхы лыртысит, цхәыс дааникылт.

Апхьа апа длоун Иаса ихзырцеит, еита хшара длоун Баса ихзырцеит. Ахпа раан лыбаолтәымкәа дшыказ Махмат «– Шәарах бааишь!» – ихәан днеипхьейт.

– Сара митәык сакәшәеит, ибасхәауеит, ишсабхәауа сныкәауеит. Изакеу уи ауп, игәаз, «аәаха лхаца!» хәа саепнихәоит. Уи захәз, исәхәмаруазгы, «аәаха лхаца!» хәа сахәара иалагеит. Ари сара сгәы пнацәейт. Азин сыбтауазар, аепныхәа акынтәи апхәыс даазгоит. Аонра зтәу бара боуп, быхшара, бара шәеипаооы шәыкоуп, – ихәеит Махмат.

Махмат ас иихәаз Шәарах зынза деигьыргьазшәа калцеит, дакәшахатхеит. Махматгы даакәгьжәын, иеипш зеипшыз тауадк ипха дихәеит. Атацаагацәа аницоз аены ашьжымтан агәыларахьтәи тәкәажәык дааит.

– Нан, Шәарах, баалеишь, аказы быстахуп, – лхәан атакәажә, Шәарах длыманы абнарахь дылгеит. – Бтәеишь, лхәан, дналыртәейт. – Нан, Шәарах, бара бхаца апхәыс дихәеит уажәы рыбжьара есуаха бара бызхәыцра саәуп. Махмат иоызцәи иареи апхьаза абнарағы баныр-

баз, амыткөма хэаны бцәуон рхәеит, уи аахыс быбжыи уафы имахац. Бара рыцхарак бымоуп, арыцхара ибымоу игәагыны исахәа, сара хәшәтәрақәакгы сдыруеит, акыр ибыхәаргы здыруада. Акыр сбыхәар, сбыхәап, акгыи сыбмыхәаргыи, цырхагас сбауам, бара ицәахны иш-бымоу, саргыи испәахуеит. Уи азы бысцәымшәан. Арыцхара ибымоу игәгыны исахәа, нан! – лхәан атакәажә, иаалыдылцалеит.

Шәарах ахәитцәира далагеит. Дәагылан атакәажә даалыкәшеит.

– Аа, нан, срыцхара – лхәеит Шәарах. «Аа, нан, срыцхара», – ахәеит ани илыццәажәоз абжыи. – Абри ауп, нан, рыцхарас исымоу, – лхәан, днатәан Шәарах лгәакрақәа зеггы рхәара далагеит, лабжышла дыштәуыз, ани абжыгыи шыццәажәоз зеггы лхәеит. Атакәажәгыи лгәи цшаан, акыр аамта дцәуон.

– Бгыл, нан! – лхәан, дәалыргылеит. – Бшәмхнышлы! – лхәан, дшәмхнышлеит.

Нас атакәажә анцәа дихәеит.

– Абри деибганы лчымазара далцны дсауазар, икасто сара – лхәан акәырбан лықәылцеит. – Баала шыта, нан, ахәшә қәхцароуп, ачаразы ачыс хаакәа ирхианы ихамоу цытк хаманы абнахь хцароуп, – лхәан еицны илеин, ачаразы иханы ирымаз ачыс-мыскәак аашьтырхын ирыманы абнахь ицеит.

Атакәажәи Шәарахи еицны абас ала абнафы иахьнеиз амца аайкәырцеит, ахаа–мыхаакәа зеггы дырганла идырсеит, нас урт зеггы атакәажә ацәм ифанылтәалан, алагъан иавалыргылеит. Шәарах лфы алагъан иоахалкын, лфы раҳаны, ани афатә хаа–мыхаа ахауа иахылцуаз лыонутқа агара далагеит. Атакәажә излалабжыалгаз ала, – «шыыри–шыыри шақа ихааузеи!» – хәа лнацкыи алагъан ианшыи-ланы афара далагеит. Шәарах лыхцәи атакәажә лнапы иаакәыршаны, ишлылшоз ала Шәарах лыхәдацбал атах хәа дасит. Шәарах «қырт» лырган, ацартла еипш акы налфьорны аткылц хәа ацәм ианахалт. Нақ дналыгәтасын, абгъаахәа алагъан наганы ацәм инахылфөит.

– Бааи арахь, – лхәан, нақтәирахьшәа кәара ччак неиуан, – бфы зәзәа, бфы азы тырша – рхәан атакәажә Шәарах лфы ллырзәзәеит.

– Нан, Шәарах, анцәа ихәозар быбзиахеит хәа сгәыгуеит, уажәшьта баасацәажәеишь, – лхәеит апыхәтәаны атакәажә. Шәарах лыла траа атакәажә длыхәапшуа далагеит. – Игәагыи, нан, игәагыи, баасацәажәа, – лхәеит.

Шәарах дызызауа, «сеидроу, нан» – лхәеит. «Сеидроу» мацара акәхеит, «аа, нан» – лхәан, «аа, нан» – мацара акәхеит.

Шәарах дгәыргһан, дыһоны дһеин, абарбал еипш атакәажә даалыкәшеит, атакәажә Шәарах дааимлагәа дылкын, игәдибакылт, еикәшеит.

– Баала, нан – лхәан, длыма ләаалхеит. – Ибура бдыруоу, нан, Шәарах? Бара абри акара аамта абри аоната быонан, бажәак уаһы издырзомызт. Уажәы иаразнак цыыргашыак абтароуп. Уигы цыххәас иамоу уи ауп, уаха атаца дааргаеит. Бара балаган, ачуан ала ажыкәакәа рхианы икаца, иреигъу быбарфын матәакәа рыла бееилахәа, атаца дахыыкоу амхаракны амца ааикәца. Атаца амхара даныныонаргалакь, бычуан ааганы амца иахакнаха, ишуа ианалагалакь, бкалт ала ачуан ама кны бааханы, амхатә ацшыра балага. Уи ус шыкабто атаца ианыл-балакь, илзымчхакәа, икалто закәызеи хәа, ма бара ибалхәар, ма илы-вагылоу азгабцәа иралхәар, дцәажәоны лыбжы анбахалакь, «атаца хәычы сызкәыхшаз, уаха бааргеит, уаха бцәажәеит, сара Иаса дсоухъеит, Баса дсоухъеит, Лауан изы сшыббо сыкоуп, аха сымцәажәацте, бара бзыргәакзеи, уахатәкьа бшааргаз еипш бышпацәажәеи?» – хәа налахәа, нас икалалакь ббап, – лхәеит атакәажә. (Ани лбаолтәымкәа дыкамзи, сцәа иалоу Лауан ихьзахтоит хәа атакәажә илалхәахьан).

Атакәажә длыкәлан лыһоныка дцеит.

Шәарах атакәажә ишлабжыалгаз ала лыелырхиеит. Атаца даарган амхара даныонаргала, Шәарах лычуан аалган амца иахакналхаит. Ачуан шуа ианалага, лбарфын цкы акалт ала ачуан амаа кны да-ахан, амхатә ацшыра далагеит. Гәыла пхәызбак ари икалтоз анылба илзымчхазт, – «Шәарах, икабтозеи, ампахышыала ачуан амаа бымкуеи», – хәа лалхәеит. Аха уи ацымхәра лазхәауадаз, Шәарах икалцац калтон. Атацагы даапшны илбон.

Цытрак ашытахь атаца илыдгылаз лахь ләы налырхан, « – Мшәан, абри икалто закәызеи, лкалт кьашыыр егыаурым, аха ачыс изхалкуа мкьашыуеи, ас аума ари дшыказоу?» – лхәеит лыбжы нтганы. Атаца ас лхәоны Шәарах ианлаха, ус җаалтит:

– Атаца хәычы сызкәыхшаз, бара уаха бааргеит, уаха бцәажәеит, сара Иаса дсоухъеит, Баса дсоухъеит, Лауан изы сшыббо сыкоуп, аха сымцәажәацте, бара бзыргәакуазеи, сызкәыхшаз?!

– Агәыла хәсақәа уа ионагылаз Шәарах аччахәа дышцәажәаз анраха, еибаргәыргһан, еибарыһоны Махмат икны инеит.

– Аа, уанацалбеит, Шәарах дцәажәеит! – хәа иархәеит.

– Шәарах дышпацәажәоз, дызцәажәондаз, ари акара аамта дым-цәажәози? – ихәеит иара.

– Ус аума, Шәарах ачуан ца амаа лкалт ала илкуа аҗаца хэычы ианылба, ари ас зыкалпозеи анылхәа, Шәарах аччахәа даацәажәан, абас, абас хәа ацымхәрас илхәаз иархәеит, агәра идыргеит дышцәажәаз.

Махмат ашацахәа иҗынеихан, амхара ашәа даалагылеит.

– Шәарах бцәажәеит хәа сархәеит, ицабыргума? – хәа длазцааит.

Шәарах акыр–кыр хәа даачеит.

– Сцынхәра данааи, шыҗа ацәажәара сакәитуп. – лхәеит.

Махмат днеикәкыашан ачара иахатәаз ркны днеит. Ауаа астал иахатәахьан, рхәы рнапы надыркуан.

– Исасугы, иапшәымоугы сшәыхәоит шәоагыланы амзырхакынза шәааирц, – хәа рылеихәеит иааирзырфын.

– Икалазеи? – хәа иазцааит.

– Цәгыра хәа акагы камлеит. Икалаз уажә ижәбап, – ихәеит.

Зегь оагылан амзырха иаакәгылт.

Махмат афырхәа имхара дныонапалан, « – Сахәшыа еипчы, бхаткы сцеит, бааишы!» – ихәан аҗаца (цхәысс иааигаз лоуп изеихәо) лмахәар лтарсны икны даалыхан, диманы ажәлар ахыгылаз рыгәтаны дааигеит.

– Сасгы апшәымагы абзиара шәзыкалааит, – ихәан Махмат иажәа дналагеит. – Абри уаха ахацара апхәысра ахызала иаанагаз лоуп. Сара схәыцын, ахацара, апхәысра дааа гмыгракәакгы амоуп, уи агмыгракәа иамоу абри азгаб исызлатәамшьеит. Сара илатәасшьарц стахуп иахьарнахыс лара дсахәшыеипчы, сара сашьеихабын, лаб дсабын, лан дсанн, анхша абхша ахатәы ехәшыа леипш дысзыкаларц, аиахәшыа леипш дгәыдыскылоит, – ихәан даагәыдикылеит. – Амацуцәа, шабакоу? – хәаны ибжы наиргеит. – Абри ацә, абри ажә шәшы ешьара ехәшыара ахасаба ала ачара ирласны ишәырхиа! Дааа цьюкы шәнеины аишәа икәу акәац, абыста зегы аакәхны адәахы икажыны, аишәа шәрыцкыа! – хәа реихәеит.

Ишихәаз еипш, амацуцәа лкылсын, аишәа икәыз зегы аакәхны, иаадрьцкәеит.

– Досу шәтәартакәа ркны шәтәа, шәхаткы! – ихәан Махмат, досу ртәартакәа ркны инатәеит. Ахәылпаз цхәысс иааигаз, уажә иахәшыас икаитпаз ыцыа ахәса хәыцкәа аалывартәаны рыгәтаны днаганы диртәеит. Аишәахь имааицыз рзы ахь-мышь аарган, гамарцбас-чамарцбас абжәаршла хәа инеимда ааимдо аоы шыржәуаз акәац ыц, абыста ыц аишәа аадырхиеит.

Ауха чаран, адырәоаны ианааша, ари азгаб лтаацәа рахь уао ддәыкәырцан ажәа рыбжәаргалан, нак-аак еилибакааит, еитынхацәаны

икалеит. Иахэшбас икаитпаз, лтаацэа реибаркны иаан уртгы хазы ача-ра рзиуит. Ипхэыс длыхэеит «Бхы, бцыхэа, бзыниаз-бзынпаз, бзакэу цкэа абарт зеггы ишрахауа ихахэа», – хэа.

Ларггы дакэшахатхан, илыхыыз лхы лцыхэа зеггы ралхэеит. Лыхызыцкэа Шэарах шэакэмыз, Хыыса шакэыз ралхэеит. Лаамта анааи, лцэа иалаз ахшараггы длоуит, Лауан ихызырцеит. Махмат иахэшбас икаитпаз азгабгы илыкэнагаз чкэынак диртеит. Махмати лареи арахэтиаакэа, ахамтакэа еимырдеит.

Хыысеи Махмати рыхшареи дарей еипаооы анцэа ишихэара икалеит, азэггы еыцныхэа имазамкэа, зеггы бзианы еилгеит.

805. АХ ИЦХА ПХЭЫСС ДШИГАЗ

Ахак дыкан, апхэыс диман, пха зацкэык диман. Ипхэыс иаалыкэшэан дыпсит. Абри лшыацатэы шытихит. Абри ззыбзиахо лыда пхэыс даазгом ихэан афатахэа икэитеит. Деимдеит, анахь ихэеит, арахь ихэеит, адунеи дахыст, аха абри ипхэыс ипсыз лшыацатэы ззыбзиахоз пхэыс димбеит, дкамлеит. Ипха илзыбзиахеит. Уи лыда азэы инымаалеит. Ипха илзыбзиахеит.

– Пхэысс бызгар стахуп – ихэеит.

Азнык азы мап–чап лхэеит, илтахымхеит, аха ацыхэгэаншэа дакэшахатхан, бзиоуп лхэеит. Нас дигеит ари. Асасцэа изаауеит, егы-уеит, ах думи нас, ах иёы анеи ааи дагхозма.

– Агэаргэалеи атацаны, ашэ ахёоу уаоы изымдыруа аоны сзыкаца, – хэа иалхэеит, – ацэарта цэысцар уаоы изымдыруа икаца, – лхэеит.

Ионы агэаргэалеи апеитеит, ашэ ахёоу уаоы имбо икиапеит. Ацэарта цэылцар уаоы иибо икаитеит. Асасцэа изааит.

– Шыта сыштыалоит са сцаны, – лхэеит. Ари ипхэыс лыкны дымнеирц, дталырхарц абомба кналхаит. Дааир дылшыуеит уажэы. Лара дгылан дцеит. Ари асасцэа итамзи, аоы ижэит, егыт сыпхэыс лыкны снеип ихэан ашэ саахап хэа даннеи, абомба ааткэацын, дашыт. Лара ауха уа даанхеит. Аоны лышэ лалыркын, лыоны дыонатэоуп. Ус дшыказ акэымкэа ацмахыча дыкан, абри ацмахыча абри аоны далахэмарырц итаххеит. Длагэтасын, иркэымпылны илеиган, амшын иалаижыит. Агэаргэалеи ацан, иркэырны иган амшын иалаижыит. Арахь ашэ ахёоу имбеит, арахь икоу издырзом, иганы амшын иалаижыит.

Убри аамтазы хоык айшыцаа аҕан, азэы хазы дцарц иҗаххейт. Да-алаган амшын аҕны дынқылсын ани аоны аазхиган, иааиган, уаанза иахыгылаз акэымкэан аеацбара иргылан, авараеы днеин аҗатын дахо дыштэаз апықь хэа деймсеит.

– Ахеира абзиара уанахэааит! – лхэан лыбжыы геит ани аонутқа дахыонатэаз.

Еиҗа деймсеит абри арцыс.

Еиҗа «Ахеира бзиара уанахэааит! – лхэеит лара еиҗах.

– О, уара иҕалазеи, оны мыжда аазгама! – ихэан, дшэеит ари ацкэын.

Ахынҗа раан деитанеймса, еиҗах, «Хеира бзиара уанахэааит! Уҗахызар, цхэысс сумаз, уҗахызар, ехэшбас сумаз, – лхэан даацэырҕан иацхба даагылеит.

Нас дзыкэшэаз, дзыниаз зегыы иалхэеит, цхэыс даашьтихын дигеит, аешыарақынгыы ибзианы дрылагыланы, дынханы ах ицха затэ абас калҗеит.

806. АХӨЫНҢҚАРИ ААШЫАЦӨЕИ

Хэынҗаррак аеы аашыацаа рацэаны иыкан. Ахэынҗар мала кырееиҗон. Рызхауа иалагеит рхыпхызара. Жэаба, жэохэ, аа, абар аажэаоык реы аума шэоыла, ирацэахо иалагеит. Уажэы зхала крызфартэы икогыы уа иааны ишытало иалагт. Ирацэажэзахит, ахарцьгыы рацэахыит.

«Аа, ари са самыхеит, – ихэеит, шанак рзыкасцароуп», – ихэит, – аашыацаэцэкеи, зца иҗалои еилыскаароуп, – ихэит.

Хак оежыккараза икан, икаланы игылан ихэит. Даалаган ахатқа ири-еит. «Азэы уоыхэнаны аха ршэшэа!», – ихэит. Ахагыы каланы икамзи, аддаха илкаҗсеит.

Азэы доацкбан ирейгкэаз аашьтицааит. Аеазэы доацызан, инапы ахынзанаоз иааипыхашэаз даахеит.

Ус изиаз иаанхақазгыы калеит. «Аа, абарт ракэцэкьоуп иаашыацаэцэкьоу – ихэит ахэынҗаргыы, – егырт шэара шэхала шэхы ныкэыжэгаратэы шэыкоуп, шэхы шахэ», – ихэан иауишытит.

Аа, дад, псыхэа злам егыыказам, иугэалашэар.

807. «АЕАН АХЫҚӨЛО АМЫРХӨАЦГЫ ЫҚӨЛОИТ»

Ғапымпахаға (Арасазыхтәқан) аихәшыцаа ақан хөык рақәу, пшыөык рақәу. Лафхәақан, ахырзаман рғыцхәақан. Урт ражәа нцәазом, аха ак шәасхәар стахуп урт рызбахә.

Арпыс бзиақ дыртаит. Амархәац ацуп ари дзықәтәаз аеы. Инеи-ган агәашә ағы цлак ашәшырағы иғәхәаны ашта шыапыла дталт. Ари дааин, арт аихәшыцаа даарылатән, агад-мыдыхәа ицәажәо итәоуп. Дцәажәо дрылатәоуп, аха лассы–лассы дгыланы абнахь иеы ахьғәхәоу аганахь дыцшуа далагеит.

Абри иахәхьан, уаанза иахәхьан, абри зыкны днеиз аонатағы азгаб бзиа дрымоуп, узлалывало акгы ыкам, иухәаша, иумгаша, лакәзаап, зегь рганахьала дыбзиоуп, зацәык лан лыштрақәа ееимызт, дызлаееимз акы ыкан хәа иахәхьан. Аха зегь дара роуп, лара абриақара дыбзиазар, лан, лан лоуп, сара абри еилыскаап хәоуп дызнеиз, дигәапхар, дихәарц, дигарц. Уажә дцацәажәо лалоуп. Аха ари лассы иареи лареи ахьеицәажәо даалпыртны агәашә ахь иеани имархәацы рахь дыцшуа далагеит.

- Узыргәамци, узыцшуеи, иутахи? – хәа диазцааит.
- Амни смархәац апла ихалар хәа сшәоит, сахылапшуеит, – ихәеит.
- Избан ус қазшыас иамоума, егыума? – лхәеит.
- Аиеи, ан ықәлон атла, ихәеит, до, иарггы сцәықәлар хәа сшәоит. – ихәеит.
- Ус акәзар, ан ықәлозтгы иарггы ықәлоит, уи хәарада атла иқәлоит, иахылапштәуп, ииашаны иқауцоит, хәа иалхәеит.
- Ус акәзар, бымш аабзиахааит, убри акәын исахарц истахыз, – ихәан доагылан ашта дынтыцны дцеит.

808. АБХӨА ИҒАЦА ДИРЦӨАЖӨАН АХА...

Нхаө бзиақ дықан. Апа диман. Ипа цхәыс дизааигеит. Ишақәнағоз еипш иуацәа, итынхацәа, игәылацәа идгаланы ачара иуит.

Ишақәу еипш, ари атаца иааигаз абхәа икны дымцәажәеит. Иахьа, уацәы, мызкы, ғымз, хымз, шықәсык нас ауаа лзикит, ауа атахы лзикит, абри дцәажәартә икаитеит. Ацәажәара далагеит итаца, аха, иала-

ухи, дымцэажэзар еха еигын. Абхэа рацэак азин имамкэа, егымкэа, иеалырхуа, аиакэымкэа иалхэо далагеит. Ари иахэа ихэеит, ари уацэы ихэеит, аха данакэымцза, амни данирцэажэоз аамтазыхэан иуа, итанхыра еизигаз еита дрыпхэан иааигеит.

– Хай, дад, абри стаца дансырцэажэоз аамтазыхэан, ишыжэбаз еипш сыцэкэаруакшыны ачара шэзысшыуеит (ускан ус иагыкаипацэкэазаап). Уажэы сшэыхэоит, дадраа, абри стаца дымцэажэо дкашэца са скны егы сыцэ инхазгы шэзысшыуеит, еита дырфаггых ачара шэзызуеит, – хэа реихэеит. Итаца лыбыз ахыбаапсыз акынтэ.

Ацэ рзишын, ачара рзиун, ииулакгы абри итаца ацэажэара дакэихит.

809. АНЦӘЕИ АӨСТААИ

Анцәеи аөстааи еишыцәоуп. Ишнеиуаз аөстаа ус ихэеит, хмал хшап хэа ус ихэеит. Ари анцәа хазшаз даахэыц–хэыцын, ибзиоуп хэа иеихэеит.

– Ианбахшари? – ихэан анцәа, «ианутаху!» – ихэеит аөстаа.

– Ианыстаху акэзар, аапын уааи, аапын, – хэа еихэеит.

– Аөстаа дыкэцны дцеит. Дыкоуп аөстаа до, аапынра анааи, адунеи апытра иалагеит. Анахь, арахь ишәтит зеггы. Длыкәлан дааит анцәа иеы.

– Аа, сааит, иахшозар, иахшап, – ихэеит.

– Аа, ибзиоуп уазар, иахшап, уажэы, – ихэеит. – Ашара са истэыз алапшра уара иутэыз, – ихэеит анцәа.

Анцәа дыөдәылцын днацшы–аапшын, егын, «Ишеит» – ихэеит. «Ишысшаз убри ауп, ашәапыцап хазы исшеит, адгыл хазы ишьтасцеит, руак иутаху алх, иутаххап ашәапыцап умаз, иутаххап адгыл умаз», – ихэеит. – Алапшра апхэа уара иутәуп, – ихэеит.

Аөстаа днацшы–аапшын адунеи кахаа ишәтны, икакачны ианиба, «Ашәапыцап са исымазааит», – ихэеит.

– Ус аума?

– Аа, ус истахуп, – ихэеит [аөстаа].

Ас ала еикэышахатхеит. Бзиоуп.

Уажэы анхара аамта ааит, анцыра ааит, ажәлар анахь, арахь ацәкәа ркуп, ацәмәтәкәа ркуп, ахахаирхәа анхара иаеуп. Хайт, уит хәа ахкаарәкәа иртоуп, уаха, саха хәа анхара иаеуп.

Ари анцә ҳазшаз аостаа дипхъан дааигеит.

– Икоу убама?

– Аа?

– Икоу уи ауп, анхара, анцыра аамта ааит, ажәлар зегъинтәарак цәгәоит, амнахь абрахь аускәа ирәуп, аускәа рымоуп, ааи, до, сыдгьыл сызтарыда, ушәапыцъапкәа нақ икәганы ига, – хәа иеихәеит.

Аостаа дыокылсын акы аапихын ана инеиго, даеакы ытхны ана иеитеихауа далагеит.

Ари еитәх дааипхъеит анцә. Аостаа иоуп иааипхъа.

– Уара, ушәапыцъац нақ испырга! Сыдгьыл икәга? – ихәеит анцәа иоуп изхәо. – Адгьыл ауаа иртахуп, итаурцәыроуп, ажәлар нхоит, интуеит, ацәгәара аамта иасакъахәымтоуп, анахь апш ларцоит, арахь абыста ларцоит, ашы ларцоит, – ихәеит.

– Ашәапыцъапгы уара иумазааит, адгьылгы уара иумазааит, – ихәан абри абра ианынаирс, убри азыхәан ауп рхәеит, апсатла алада ахы ханы изыкоу. Анцәа улпха сыт хәа икәлаз уара думазааит, егьымхәазакәа икәлаз са дсымазааит, – ихәан ихәеит, инапы адгьыл илахьышын, есс, уцаргы, уцала, длыкәцны дцеит.

810. ЗТАЦА ДЫЗЦӘЫРГАЗ АБХӘА ИКАИТЦАЗ

Оыцъа анхацәа ыкан, азәк азғаб диоуит, егьи ачкәын диоут. Арт ирыхшаз ахәычкәа духеит. Абарт ачкәыни азғаб иандуха, бзиа еибабо иалагеит. Аха азғаб лаби лани ирымуит, рыцха абни анхаоы ичкәын дирмтеит, даеазы дизырхәеит. Абар дыззырхәаз атацаагацәа аан дрыманы амәа икәлеит. Убри аамтазы ани бзиа дызбоз ачкәынгы иеааибитан, оыцъа иоызцәа аашьтихын, иеылеихан амни азғаб дызгаз атацаагацәа дырпылт, азғаб дналывагылан – «бсыцца» – ихәан, « – Сугозар суццоит», – лхәеит. Лоызцәа аоы иашьны икан, ртаца дызгаз иарзнак дрызгәамтеит. Нахьхьи ртаца дрызнамгакәа ианнеи, абхәа даалаган ичкәын ичара еиламгакәа даеа зғабк дипшаан, тацас дааигеит.

811.ХӨЫК АИХӨШЫЦӨА

Ахак дыкан цьмахьчак диман. Абри ахьча дангэартцлакь х-өык ахэыцкэарыбжьыиахауазаарын. Ёнакахиенхэеит «Сынгэартцыцыцхьаза х-өык рыбжьы сахауеит», – хэа. Ари ахьча ахэыцкэа рыбжьы ахьиахауаз ах дынкылсын анышэ ирпын, х-өык азгабцэа аацэытыцит. Арт азгабцэа ах ионыка иган иаазеит.

Руазэк даакэгылан « – Сара ах игэара итоу азгабцэа зегьы рыматэа сзахуеит», – лхэеит.

«– Бара урт рыматэа бзахуазар, сара рхэы кастоит», – лхэеит егы.

– «Сара чкэынаки згабки еицсыхшоит, исыхшо ачкэыни азгаби ахьы реыцуа икалоит», – лхэеит аитбы.

Аитбы ас анылхэа, ах пхэысс дааидикилт. Нас ахылц данлоуаз аамтазы лахэшыцэа ласбаки лабаки лыцартэаны, илыхшаз ахэыцкэа ганы абна иларыцсеит.

Ах дцааит: « – Илхылцда?» – хэа. « – Лацски лабаки лхылцит» – рхэеит. Нас лара абант аласбакэа аалөыпракны дхахэышны дыкэдыргылеит.

Лхэыцкэа абна иахьыларыцсаз ацьма иабан, иаазеит. Ёнак ах шэарацара дахьцаз ачкэыни азгаби иареи еикэшэеит. « – Шэызуствэада?» – хэа данразцаа, « – Ацьма хаазеит», – рхэеит. Ах аоны дахьааиз ацьма хаазеит хэа чкэынаки згабки абнафы ишибаз ант ран лахэшыцэа иреихэеит.

Ани ацьма иаазаз иахэшыа атыцафы дааныжьны, иара шэарыцара дцалон. Ёнак иахэшыа дныжьны, иара шэарыцара данца. Ант ран лахэшыцэа азэы азгаб лэы днеит.

– Бара башьа данааилакь, Фатма даду лсаркьа заны исзаага хэа иахэа, – лхэеит.

Ахэылпаз ани азгаб лашьа данаан, « – Фатма даду лсаркьа заны исзаага», – хэа иалхэеит.

Иара ддэыкэлеит иахэшыа иззылхэаз асаркьа заны илзааигарц. Амөа дыкэланы дышнеиуаз азэ дицылеит. Ицылаз – «уабацо, дад?» – хэа диазцааит.

– Фатма даду лсаркьа сзааугароуп хэа сахэшыа атэуара далаган, убри азы сцоит», – ихэеит ачкэын.

– Фатма даду хэа уара узеу лэы анеира цэгьоуп, амала зык ыкоуп, убри азы уаныруа хахэык шытоуп, убра улкылсны, ахахэ уагэзны анцэа уихэа, нас уеикэшэеит, – ихэеит ани ицылаз.

Ари ипылаз ишиеиэхээз икаитеит, дышнеиуаз азы илеиуаз аеы ишътаз ахахэ дагэзны анцэа дихэеит, дцан Фатма лсаркъя заны иахэшьа илзааигеит иара акагы имыхкэа. Асаркъя астал икэдыргылт. Ара асаркъя убыс казшьас иаман, иахъя лашъя дахынтытцуаз иаакаитцо зегы лнарбон. Енак лашъя шэарыцара данца, ран лахэшьа деитаахит ари иахэшьа лэы.

– Уаха башъя данааилак, Фатма даду лмырзакан сзаага хэа иахэа, – лхэеит.

Ауха лашъя данааи, «Фатма даду лмырзакан сзааугароуп», – хэа иалхэеит иахэшьа.

Иара адырѳаены иѳыѳеихан, икаитцац кацаны Фатма даду лмырзакан заны иахэшьа илзааигеит.

– Уажэшьта Фатма даду тацас дысзааугароуп, – хэа иахэшьа дыхталкит.

Ицэымгхеит иахэшьа ианылмуза, ишыкаитцалац еипш ани амѳан азиас ампын ишътаз ахахэ дагэзны, анцэа дихэаны, Фатма даду лашта дталт. Лгэара дантала, лара арцэаахэа дыхэхэаны дипылеит.

Фатма даду иареи еикэцо рѳанаарха, зны иара лара анышэ дыцеицалт, егыраан лара иара анышэ дыцалцалеит, ахынтэ раан иара длыцаиргэгэан, Фатма даду анышэ дзытымтцуа дыцеицалт.

– Сара ѳатахъас исыман исиааиуа ситэуп хэа, уажэшьта уара сутэуп, усиааит, – лхэеит.

Диманы дааит. Дахъяаигаз азэы изымгазоз лсаркъеи лмырзакани иара иѳы илбеит. Ари ачкэын избакхэа ах иахаит, ачкэын иахэшьеи иара ишитэыз идырын иѳныка иааигеит, ран дыбзеитэит, лахэшьцаа ашъра рыкэитеит.

812. АЦХЭЫСЕИБА ЛЫЧКЭЫНЦӨА

Цхэысеибак дыкан, х–ѳык ачкэынцэа хэычкэа лыман. Лара дгаргэышъан, уаха тынхакгы длымамызт. Абант лхэычкэа абнахъ ицон, амѳы лзааргон, афархъ–мархъкэа. Убри ала рхы ныкэырго ишыказ, енак мѳаагара хэа абнараѳы иахънеиз кэчышь хэчык рбеит. Акэчышь хъау-хъаууа абна илан. Ахэычкэа акэчышь абна иланы ианырба, иаашътагьежъын, икны ирыма аѳныка иааргеит.

– Хан, бышътарахт, кэчышьк аабейт, иаагеит, – рхэан ран илдырбейт.

– Ҳаи, нанраа, ибзиоуп иаашагазааит, ималми, – лхэан, акэчышь ахэыцкэа иаарымылхын илаазеит. Икэйтхеит, ипуа иалагт.

Кэтагк апагэышьеит. Уаха изакэызаалак мал лымазам ари апхэысеиба гэак. Лыкэты акэтаг анаца, акэтаг аашытылхын, афақхэа илыманы акалақ ағы длеин, туцар дук дыкан, асклад дукэа змаз. Амни атуцар иғы днеит.

– Кэтагк сыман, иузаазгеит, иааухэандаз, – хэа иалхэеит.

– Исырбеи даба! – ихэан, акэтаг анааилырба, иара акэтаг закэтыз идьрт ахэахша, лара ахэаша илыздырзом.

– Ари зака ибкуеи хэыс ибзақэузеи? – хэа длазцааит.

– Ари ахэ сара изысурхэо, уара иумдыруеи, ари зыпсоу уара иузымдыруа укоума? – лхэеит, – ихэеит.

– Ааи, саргы изыруеит, – ихэеит.

– Нас иудыруазар, ахэ сутар, иара наутаны, слахынхэны споит.

Атуцар дахан аба иутаху, амал рены илитеит, ахы илитеит имачымкэа.

Атуцар икиацо аумашэа ибаны дхагахт ани апхэыс рыцха. Ишыналзышьтыхуаз лпарагы, аба илитазгы лыманы дкыпаха лыоны дааит.

Лхэыцкэа еилалхэеит, матэа рбахызма! Акыреалцеит, рызхара рбахызма!

Иалаххызеи, акэты дааа кэтагк апан, уи иацаз акэтаггы лыманы ани атуцар иғы дцеит.

– Кэтагк узаазгеит иааухэозар, – хэа иалхэеит дахынеиз.

Акэтаг аалымыхын, длахэапшын «ахэ бымхэо»! – ихэеит.

– Ахэ сара изысурхэозеи, уара иумдыруеи? – лхэеит.

Ари акэтаг зыпсоу идьрны илтиуеит хэа ихэан, ихэеит, апхэа илитаз акара хца литан, апхэыс длахынхэны лыоныка дааит. Уажэ илитаз еидарала илызгозма, уардынла илгеит амалгы апарагы. Илалган лхы иалырхэт, анхара-нцыра калцеит, дбеиахеит.

Ус дшыказ акэымкэаны, ани лыкэты еитапахт, ахпатэи акэтаг апцеит. Ари ахынтэ раан лыкэты иацаз акэтаггы лыманы акалақ ағы длеин, ани уаанзатэи лыкэтагкэа злырхэауаз атуцар иғы деиталеит.

– Кэтагк сыман, иаазгеит, иухэауазар, – лхэеит.

Акэтаг аалымыхын длахэапшит атуцар.

– Абри акэтаг зцо акэты бара ибымоума? – ихэан длазцааит.

– Ааи, исымоуп, – лхәеит.

– Исхәо бахауоу?

– Аа!

– Абри акәтагъ зцаз акәты бымазар, уара быпхәысеибоуп, сара бызгоит, бхәычқәагъы баргъы сара шәныкәызгоит. Ибура убри ауп, балаганы убри быкәты ишы, акьатеикәа аатыхны инкабыршәуеит ачыдарахаз, агәацәа, ацәынцәлагъ, ахы – иарбанзаалакь, ашьапы ины-дкыланы акы нкамыршәкәан, ирыцқаны ибчапоит, иаархааны астал иныкәбыргылар са снейуеит, барей сарей хамацара хлейдтәаланы иахфоит. Нас бара баашьтыхны баазгоит, бхәычқәагъы саазгоит, баргъы ишыбтаху еипш снапы быкәыргылары бныкәызгоит, – ихәеит.

– Хай, ус сзууазар азамана! – лхәан, аәхәара еибырхәеит, амал еиталитахын, пхәан еипш илгеит.

Аәхәара еимырдаз азын, ацхәысеиба акәты лшыит, атуцъар ишлейхәаз еипш илчаеит, ирхианы астал иоықәлыргылеит. Уи иакәыршәаны иаргъы дыокылст.

– Икабцама?

– Икасцеит. Аа, уажәы сбыста аанысцоит, нас хлатәоит, – лхәан, иарей ларей еицәажәо иштәаз акәымкәа, лхәычқәа еибархәмаруа иааоналан, ачқәын аихабы дынкылсын, акапыхәа астал дныкәсын, акәты ахы аакәипцааит, ифы интаиршәын, ифеит. Уи ицкыс иеитбыз астал днадгылан, акәты агәацәа аанипаан, ифы интаиршәын, ифеит. Ани реитбзагъы дынкылсын, акәты ацәынцәлагъ аакәипцаан, ифы интаиршәын ифеит.

Арт ран лбыста нанылцан, еигын ани атуцъар иарей ларей иладтәалан, иахфоит хәа длыхәапшызар, ахы ыкам, агәацәа акам, ацәынцәлагъ ыкам.

– Ааит, быкәты ада бхамшәалааит, ари ахи, агәацәеи, ацәынцәлагъы згази? – ихәан атуцъар дыпкьеит.

– Аа, ахәычы кадыцкәа ирфазаап, – лхәеит.

– Ба ибымаз! – ихәан, илкажъны, акыргъы ауифахуаз ани иитахыз ант ракәын, длықәцны дцеит.

Арт ахәычқәа ант рфеит, рыкәты далгеит.

Ус дшыказ, аамта цеит, ахәычқәа ирызхан, егын, ани аихабы ифынеихан ддәықәылт ныкәара хәа. Амәа дықәны дышнейуаз дакәшәт хәынтқаррак итыц афы. Дахьакәшәаз, ахәынтқар дыпсын, ахәынтқар иуаа зегъы еизаны икоуп, ахәынтқарра зырқара, иахадыргылар дрыздыруам, ирызбауам.

– Ара ажэлар шәеизаны шәыкоуп, шәыззеизеи? – ихәан, днарыдгылт ани апхәысеиба лца айхабы.

– Хәззеи, ххәынтқар дыпсын, ахәынтқарра захтара ауаюы дхамамкәа хайлахеит. – рхәеит дзызцааз.

Ари длықәгылан дцәажәт, ахәынтқар дшыкашәцаша, егыиша хәа. Ажэлар дузза рәапхәа ибзианы данцәажәа, «каҳ, хара иахтахыз ахәынтқар анцәа дахзааишәтит», – рхәан, – «Ара хәынтқарс указ», – рхәан, ахәынтқарра уи инаиртеит.

Уи ани акәты ахы зфаз иакәын.

Ани агәацәа зфаз агәбжһанытә иҫынеихан, дышнеиуаз хәынтқарк иадгһыл ағы дакәшәтә. Адунеи ажэлар ачымазара рылалан инцәоит ахәынтқар иуаа, хәартә рымам, еибаргәакуеит.

– Икалазеи, ишәыхәеи?

– Ихәхәеи, ханцәеит, ажэлар чмазара баапсык аарылалан анцәара иаеуп, – рхәеит.

– Уи ачымазара ажэлар алзыргаша ахәшәкәа са издыруеит, – ихәан дааин, дарылалан, ахәынтқар иуаажэлар рчымазара ирпсит, иалиргеит.

– Ахәынтқаргы, ахәынтқар иоуп, аха ахәынтқар иаамышһахь уара уеишабны ухамоуп иахһарнахыс, ара хара хәы указароуп, цсыс уаххоуп, удохәтуруп, уара уеипш иказ адехәтыр иакәын хара иахтахыз, – рхәан, уигһы уа атыц лаиртеит.

Ари аитһбы мцахәыцәа – ацәынцәлагь зфаз. Амаца асра далагеит. Амаца асра даеуп ацара акәцаны, имаца нцәо ианалагалакь, абри ихы арһарахь ала инапы анааилишһалакь, аоыркь хәа ашыла алыоруеит, дызцаслакь ыкәихуа дышнеиуаз, ахак, игәгәаз ахак ипха дмацасоызаарын, абаа дтакны дрымоуп лара. Абри апхәысеиба лыккәын аитһбы (амацасоы) абни амацасоы цхәызба длыднагалт.

– Уааи, амаца хасып, – лхәеит лара.

Акәак хәа амаца иасуа рәаархан, ани ицара нцәазомызт, ихы инапы аалишһыр аоыркь хәа иаалихуан. Лара лцара нимырцәеи! Дылиааит. Анышәпәкьа деитт! Уаоытәыюса амацасразы дылиааины хәа камлазацызт. Аха изхәартаиз, ицара ахһааигаз гәалтт ани акьаафыр (ах ипха).

– Иахһа хзысыз амаца хәзхоит, уаха хәпсы хшһапы, уәцәы, ҫыцны хтәаны хәсроуп, – хәа иалхәит.

– Ибзиоуп, азмана! – ихәеит иаргһы.

Уәцәы захһызы апкао хәа ани амацасоы цхәызба дааин ачкәын дахһиаз ашәкәа аркны, адунеи атыошак, апырпыл акаамет, ведражәк

лыпшаан, араңаа ытапсаны, амца ыацрапаны, ашәкәа ыаркны, длыман длатәан амаца иасуа рәархеит. Амаца ишасуаз акәымкәан, апыкь, апыкь, пыкь хәа ачкәын аймсара далагеит. Дшеимсоз, дшеимсоз, еишыльккаразы акәты аңынцәлағ иңынца илкылшәеит. Ани дихылапшуа уа дидтәаламзи, аңынцәлағ иңынца ишаакылшәатәкьаз акың хәа лара днамтасын, лара ләы инталцеит. Нас ашәкәағы алыртит, амаца иасуа рәархан, ипара ара-хь агьмааит, лара лхы иалыоруа ағыланахеит. «Кох!» Дацалырхт. Нас иара дыччархухт, дыкәпны дцеит.

Дынкахәыцуа ихы ахынахаз дышцоз, дышцоз, дназгаз аллах идырп қыамтажәк дныкәнагалеит. Лахачантәкьоуп, нанхәазы, акьамтағы алахақәа раңәаны игылоуп. Дышнеиуаз лаха еикәатәак иеилабааны ицон, днацағылт. Амлағыы дамкгәышьози рыңха, алаха сфап ихәан, лаха еикәатәак аағихын, иааңеирхәын, иғы интаиршәзар. Зеипш дыкам деадаха даакалт.

Аеада абацоз, уи уа акьамтажә икәын алымхақәа атынхаха, иаакәхәлеит. Ани деадахеит, аха ауао икәығара имамзи, лахашк иеилабааны ицон, ибыхт. Апағәхәа днеин, ани аеада ахы ыарахан, ани алахаш акы аағихын, иафт. Ани алахаш анифа, ани апыхьа дшыказ еипш еитах даауаөхеит. «Кох», – ихәан, акыпхәа дыоны днеин, ани алаха еикәатәакәа х–лахак аағихит, акапахәа иңыба илтапаны ани азгаб ләы дааит, иңынцәлағ иңәызфаз, амаца дапазырхаз ләы.

Азгаб лани лареи еидтәалан, «Уа мшыбзиа!» ихәан, «Оо, уа бзиа убеит, уаама?»– рхәеит раңәак датәамбакәа.

– Амаца уеитасырц уаама? – лхәеит ани азгаб.

– Амаца хашпамысуеи, амаца хасуеит, аха ыаанғы цахәгы пшзала шәнеиааит, алахакаланы иғаны избан, ишәзаазгеит, ишәфароуп, – ихәан, иңыба алаха аатиган, анғы апхагы акака надиркит. Инареапсаны ианырфа, аыыңагы, – анғы апхагы иеадацкәаны иныкәғылт. Иа-анхазгы иара иғы интаиршәын, деадабағьха длыкәғылт. Ани апшәма (ах) ауама дакәшәт, аеадакәа абейго, рыхпагы (азәы ах ипхәыс лоуп, еғы ипха лоуп, еғы ани ачкәын мацасрахәа ипха иғы илзауаз иоуп, идыруеит). Уама дакәшәеит, ддәыкәылт, пааы ихәеит, акәыдырпаы ихәеит, аха арт ирыпсыхәоу здыруада! Псыхәа изрымтеит.

Аха нас даныцаа, абри еипш, абри ахәынтқаррағы дехәтыр дук дыкоуп, убри иоуп хәшәыс адунеи икәу зегьы здыруа, убри иғы уца, издыруада уакәшәар калап, псыхәак кайцар здыруада хәа ауаа иаб-жьаргеит ари ах мцаңәа!

Илыкәиршәын дцеит. Ани ачкәын иашыа еихабы иҫы дикәымшәо уажәы! Длеит. Дикәшәеит.

– Узустада, уабаказ?

Абас, абас, сзыкәшәаз хәа иеихәт. Ари иихәкәаз рыла аеадабагы хәа зызбахә ихәаз ари адехәтыр иашыа еитбы шиакәыз идырт.

– Иуура умбо. Уаалаганы псыпцартак амазамкәа қәацәк қатца. Апырпыл, атыюша, акәтхәы, иагыацъара ибаапсу акры ыказар зеггы убри амца леикәтцаны илакәжыны уеадакәа рыхпагы лыфонацаланы, ашә апсып кылымсуа иоаркы, уара удәылтцны уца уаха, иашаанза уа ионазааит уеадакәа рыхпагы. Аншалакы, ашә аартны иоужы. Иануужылакы, убри аеадабагы ахыцо, егыртгы аццаны идәыкәца, нас икалак убап, – хәа еихәеит. Ани адехәтыр иоуп изхәо.

Ах длахымхәын даакылсын, ани адехәтыр ишиеихәаз икаитцеит. Акәацә апсып кылымсуа икацаны аеадакәа ахпагы лыфонеикын, атыюша, апырпыл, агәам-сам – аффы баапсы зхылтцраны икоу зеггы леикәыжыны амца ацрацаны акәацә ашә аркны, иара дыодәылтцын дцан итыцае диеит.

Амца анеибакы, алфа аныфначы, ант аеадакәа акәак-сак хәа иареимсо, акаамет рзаанацо ишааиуаз ани азгаб (аеадапс еитбы) илығешәахт акәты ацәынтәләгы. Ацәынтәләгы анылығшәа, ани аеадабагы намтасын иафт.

Ашәжымтан ианааша, апшәма акәацә ашә анааирт, ани аеадабагы фангыло икоума, иеихәтырцаны иот, алахаш ахы. Аеадапсқәагы иаша баба итбыбны икаауа, ионы иашыталт. Аеадакәа ахпагы еиманы ани алахаш ахыглаз ақямтажә ағы инкылст.

Ани аеадабагы алахаш аағыхны ианафа, ажәытә дышуафпсыз еипш еитах даакәлеит. Егырт аеадапсқәагы алахаш аағыхны инарееитцан, ажәытә ишыказ иуаапсха иаакәгылт, ахфокгы еиманы амфа икәылт уажәы. Ах иғы иааит.

Ах ус ихәеит:

– Уара шәанеадакәаз (уара уанеадабагыыз, лара данеадапсыз) абри сыпха усыгы амш лылоугахъан, думаз, пхәысс дустоит, дга!

– Дызгап, мап скуам, аха иабакоу, сара санхәа ләгы сыцкыам, санхәа сылцәыпхашыоит. Урт ара уара уда иказааит, уара иумаз умш аабзиахааит, – ихәан ани ачкәын длыкәтцны дцеит.

Уртгы убри ала еилгеит.

813. ОЫЦЬА АИОЫЗЦӨА

Оыцьа аикэлацэа бзиа еибабон, еицныкэон, шэарыцара еицынхон, аха руазэк егьи ипхэыс длеилахауан. Ёнак аоыцьаггы шэарыцара еиццеит. Ари апхэыс илеилахауаз иоыза игэра ганы дышидтэалаз дишьит. Убра цыара қыдуахэак ағы дтэахны ионыка дааит. – «Сушьит, аха апша сшэацьхэаоуп», – ихэеит ани иишьыз даныпсуаз.

Ари аоны дахьааиз, «уоыза дабакоу?» – хэа ианиазцаа, « – убра цыара хайцэкьалан, арахь дааз цыысьон» – ихэеит иара.

Аимдара гэгэа кәрцеит, аха иоыза дышыны дитэаххьан, дабарбауаз, дрымбеит. Шыкэсык акара цит, дыцсит, дызт рхэан дырцэут, рхы–ргы далырхит. Ицхэы руит.

Нас ари иишьыз иоыза ипхэыс иеылзикит, дыргэыбзыгны дигеит. Аамтақэа акыр цеит. Ари ипхэыс ёнак ашэшьярағы дтэаны дзахуан, иара убра лааигэара дыкэиан. Абра дшыкэиаз апша аакылкьан, ахаскьын ааиланарцысит.

– Ха, ха, ха – хэа дыччеит иара дахьыкэиаз.

– Узырччаз соухэароуп! – лхэеит ипхэыс.

– Иязыбуазеи, жэытэ уск сгэалашэан, сыччеит – ихэеит иара.

– Уареи сареи абри акара абзиабара хамоуп. Узхыччаз аасоумхэар, уареи сареи хацара пхэысра хзеилам – лхэан лыгелырцэггеит. Дааиеижьан, лхаца, дзырччаз аиаша илырхэеит.

– Бара быбзиабара убри акара исыман, пыхьатэи бхаца дысшьын, дысцэахит. Ицсы ихыцаанза, – «апша сшэацьхэаохааит» – ихэеит, уажэы апша анас, убри иихэаз сгэалашэан, сарччеит – ихэеит.

Лара дук лгэы иалымсзашэа, «аи, уанацьалбеит, убри акара бзиа субозма!» – лхэеит. Нас даалыргэыбзыгын апхьатэи лхаца дышыны дахьитэахызггы илырхэеит.

Ажэытэтэи лхаца ибао ахьыказ анеилылкаа, уажэтэи лхаца, лтынхацэа иралхэан, уажэтэи лхаца дышыны дылкарыжьын, ажэытэтэи лхаца ибао ааргеит.

814. АХАЦАРА ИАКУП, ИОБОУП

Ахак дыпсуа далагеит. Ичкэын дааипхьан ус иеихэеит:

– Сара сыпсуеит, уара пхэыс дааугоит, аха пхэыс иаауго ликэа лышьхны лхы инапалцаанза улкымсын.

Ах дыпсит, ачкэын иаб икэ, итас кайтеит, аамта акыр бжыыст. Ачкэын пхэыс дааигеит. Оышықэса, хышықэса лышка днеизомыст. Ари ипхэыс лгэы пцэеит. Лашыцаа рахь ашэкэы лөит, «сара сзыштэзи сареи акгы хзеилам, абыстахь аоны ихамамызшэа, абыста азы ара сзыкоузеи, нак – хаоныка сыжэга» – хэа.

– Бхата дбыманы бааи, уаха уао дыштышэымхын, – хэа лашыцаа лышэкэы атак аарыштит.

– Уареи сареи сашыцаа ркынза хцароуп, – хэа иалхэан, лхата длыманы амөа икэлан ишнеиуаз ккарак ағы жэаөык абрагыцаа, ахацаа гэгэакэа аарыкэшэеит.

– Упхэыс дхаутароуп, – хэа дырkit.

– Сабхэараа рахь сымнеизац, сабхэараа рахь снейны саныгыжылакь сыпхэыс дшэыстап, – ихэеит иара.

– Хайт, иихэо закэызеи? – рхэан абрагыцаа илеи илеизыткьеит.

Иара афырхэа дылеыжэцан, иеы агэра ипхэыс иналиркын, иахэа аатицаан, даарылагъежын абрагыцаа ишыжэаөыкызгы инирцеит. Рабцаркэа аархихын инаганы иеы иадихэалт.

– Бара, абаапсы хыхънеиуа схаца жэаөык абрагыцаа ишыт хэа рабымхэан бахыгхэаны егыны, шэөык сшыз цыбшыама, жэаөык рзы ахэарагы пхашыроуп, – хэа ипхэыс илеихэеит.

– Нас арт абцаркэа уманы унеиуеите, иахыноуго хэашыас иоутозеи? – хэа ипхэыс диазцааит.

– Уи сара хэашыак астап, бара акагы ахыбымхэан, – ихэеит иара.

Ари ипхэыси иареи ипхэыс лашыцаа рғы иахънеиз аумашэа ибаны изцааит «абырскак абцар абаказ?» – хэа.

– Аа, цара кампаниак шэымазар интшэыркыап хэа иаазгеит, – ихэеит иара.

Арт аишыцаа рымахэ дыршырц ари избаны ирымоу, «бара даеа хатак дыбзахапшааит», – хэа лархэеит рахэшыа.

Ахэылпаз аишыцаа рымахэ рынхамөа, рашта, ргэара зхэаз еипш идырбарц дышнаргоз агыгшэыгкэа ауаөы дызфоз рыман, амни ахытакыз дацтарkit, дара нахынхэны аоныка ицеит.

Рахэшыа илзааргаз ахата ғыци лареи амхарахы инаргеит. Ани лхата ғыц амхарағы даныныюнала, ахэынап ибеит. Дааи даазыткыан дынтэаха аухантэарак ахэынап дашытан, ашамтаз ииулак ахэынап иkit. Ахэынап аник, «сара схаца гэгэоуп бымбои, ахэынап скит, азынгы ацаракэа скуан», – ихэеит.

Ари ас анихәа, ари апхәыс аумашәа илбеит. пыхьатәи лхаца жәаоык абрагыцәа бцарла еибытаны, апхыбжьон бцарла еибытаны ицылан, иара азә зацәык даарылагьежьын инирцәеит, аха хацарас ицхязомызт, ари уажәтәи лхаца хәынапык ишыын иехәара уао дахәом.

– Уара ухәынап ганы ах ирба, – хәа иалхәеит ари уажәтәи лхаца.

Иара ахәынап ах исырбоит хәа данца, лара пыхьатәи лхаца лашьцәа агыгшәыг дахьацтаркыз длеит. Дахьлеиз иара агыгшәыг дафахьеит хәа дыкан, аха акагы имыхьзеит. Лашьцәа иара дзыцтаркыз агыгшәыг ишыын, иахәа ихы инатацаны дыкәианы дшыцәаз лбеит. Уаха илымагәышыази, ликәа аалышыылхын ихы инатацаны (ихы аиха иахьыкәыз дартынчрым лымхәеи) лара аихатә гәр дынтыцны уа даангылт.

Лхаца дыцәан данацш, ицхәыс агәара антып дышгылаз ибеит.

– Ара бааины бызгылоузеи, барей сарей егьахзеилам, хайлгахьеит. – ихәеит иара.

– Уаа, мамоу, мамоу, сумшыын, срыцхауп. Сара соуп уара уеы ахара зду, сминауатуп, аханатәгы зегьы зхароу сара соуп. Сашьцәа уаоцас удсырбоит, – лхәан, длыманы лашьцәа рахь доалгеит. Лабгы лашьцәагы аизылган ус ралхәеит:

– Уара, сашьцәагь, сабгы! Шәаргы саргы хбашахеит, апхәа сзышәтаз схаца дахзеилымкааит. Иаха сзышәтаз ахәынап икын иехәара сахәомызт, ари апхьатәи схаца жәаоык абрагыцәа дрылагьежьны ишыны, рабцар рхыхны иааигеит, аха хацарас импхьазеит.

Апхьатәи лхаца мап-чап ихәеит, аха ауаа идыргалан ицхәыс дкаимыжьыртә дакәиршахатхеит. Иабхәараа ачара ду изыруит, хатыр ду икәырцеит.

Ачара ашьтахь днаскьарган, ицхәысгы иаргы рыоңыка ицеит.

Иаб иихәаз абас иназеит.

815. АПХӘЫС БЫРГ АХ ИМАТА ДШЫЛНЫХӘАЗ

Ахак дыкан, амата диман. Ари апсыуала икардоит – икардоит апхәыс бырг дааганы апшқа дырныхәоит акәытқәа шыны, егыны. Уажәыгь икоуп уи. Амни ах пхәыс быргк, пхәысеибак дааиган, «Смата дсызныхәа», – хәа леихәеит. «Бзиоуп», – лхәан дныхәеит. Абри абас дныхәеит, ахәычы убас дылныхәеит:

– Аңхэыс илгэыгъуа угэагъуа аңцэ укайцааит, – лхэеит. – Аеада ахшыю аңцэ иуицааит, – лхэеит. – Акэты аң еипш ухы хиааит, – лхэеит.

Ари ах ианиаха дхагахеит.

– Бара смата дыбныхэарц баазгеит да, дыбшэирц акэызма сара бза-азгаз? – ихэеит.

– Дышпасшэи, дысныхэеит, – лхэеит.

– Дбымныхэеит, – ихэеит.

– Ари бара ибхэаз ныхэароума, шэироуп, – ихэеит. – Аңхэыс лгэы захтахузеи, нас аеада ахшыюгы смата ианиоу, нас са дсаазома абри? – ихэеит.

– Са иусырбоит умата дышшэиу, дысныхэоу, са исхэо хаупозар, – лхэеит.

– Закэызеи?

– Еиха узыкэгэыгъуа уаю бзиа, ахшыю бзиа имоуп хэа узыкэгэыгъуа азэ даага, аеадагы сыманы сцоит, хшыюла еигъу дусырбап, – хэа лхэеит ихэеит ани аңхэыс бырг кадыць. (Митэык лакэзаап умбо!)

– Ибзиоуп, – ихэан еадак ааиган, уаю бзиа, уаю кэышкгы дааигеит. Аеада аидарагы акэырцеит, егыт, илыманы дцеит ани аңхэыс бырг абас уерск акара. Аеадагы ахы ееихэеит ампахышьала, алакэа егырымбо ихылоеит. Ани ауаю бзиа хэа инеигазгы илакэа фархэеит акгы имбо. Аеадагы, ани ауаю бзиагы абанс рылакэа фахэаны шэюныка шэца!» – хэа иауишьтит.

– Ха хрышьталан рыоны изнеиуоу, изымнеиуоу убап, – хэа ах иалхэан (ани ахгы уа дрылами, икалцакэо илмырбои), аеада ашышьыхэа ихэуа инавалон, уи азыхэан ахэгы канамыжът, ахэлбыхеа аоны иааит. Агы, ани ауаю бзиа, ауаю кэыш хэа ари ах иааигаз илакэа анхырфа, дкьалан, дцан зынза еацъара дагеит, дзымааит.

– Арт хшыюла иреигъда? – лхэеит.

– Бара ари ак ағы биашазаап, аха егы ағы? – ихэеит ах.

Акэыткэа рахь аңш лаган ирымталыпсан илырбеит. Кэтыс икоу зегы (ирацэаны икан ихэеит) имцарсуаз акы мкьалазакэа акышэ (аң) ала аңш цыракэа шьтнахуан ибеит ах.

– Иубама ари ?– лхэан ах диазцааит ани аңхэыс бырг.

– Ихасцеит шьта, избеит, – ихэеит иаргы.

Ари аңхэыс аеадагы, акэтгы рзы илхэаз ишэирамыз, ишныхэараз ах агэра илыргеит. Аха ани аңхэыс лыгэагъра уоуааит хэа илхэаз?

– Уцаны хобык ахацэа гэгэакэа аага! – лхэан, ах дцан, хобык ахацэа гэгэакэа ааигейт. Иара дахан уеизгы, иихэоз карцон. Абас рыдца хэа иалхэейт.

– Шэхэсақэа рыхкэа акэыцхақэа иртацаны уацэы ашыбыж исаашэга хэа убас ирыдца, нас шэа шэзы сыкоуп, шэсыркыатоит, шэхысыртэалоит хэа рахэа хэа лхэан ихэейт, – хобык ахацэа гэгэакэа дрыцхэан иааиган ани апхэыс бырг ишылхэаз адца ритеит. Аха дара адырфаэны ашыбыж иааит рыхэсақэа рыхкэа хыцэцэаны ирзааигейт.

– Иахэа, ахэычкэа хамоуп, апшқацэа, ихалымшеит, иахзыкамцеит, иахзымгэагыт, ирыцхахшыейт хахэсақэа, – хэа рнапы ркэычуа иааит, рыхэсақэа рзымшыт.

– Шэцаны шэхэсақэа аашэышты: хэа рахэа, – лхэан, «Шэхэсақэа аашэышты!» – хэа реихэейт ах ант ахацэа.

Ахацэа гыжыны рыоны иахънеиз, «дшэыпхыоит ах икны шэца хэа рыхэсақэа ирархэан, рыхэсақэа ааит.

– Иутахузеи хах? – хэа ахэсақэа ах иазцааит арт ахэсақэа ахъааиз.

– Уацэы ашыбымтан шэацэа шыны, рыхкэа акэыцхақэа иртацаны исаашэга, нас шэа шэзы сыкоуп, шэсыркыатоит, – хэа реихэейт ихэейт ах.

Инеит. Адырфаэны ашыбымтан ахэсақэа ахыкгы аакылсит ркэыцхақэа кны. Рыхык рхацэакэа рыхкэа хыцэцэаны ирыманы иаакылсит. Ахэсақэа иргэыгыт, ахацэа ирзымгэыгыт.

Абри сахахэейт, цабыргу, мцу сыздырам.

816. ЗЧЕИЦЫКА БААПСЫЗ АПЦХЫС АХАЦА ДШИБЖЪАЗ

Апсын къақъа икэынхо апсуа апла апқа дыцатэазаргы ачеицыка имоуп. Ачеицыка, аламыс, ихпатукэцара – абри азоуп апсуа зихэзу, дызмырзуа.

Дара нхао бзиақ дықан, зхы пату акэызцоз, зашта ауаа талоз, ауаа зызнеуаз, ауаа рэы инеуаз. Абри арпыс бзиа пхэыс дааигейт. Апцхыс иааигаз дееимхейт, лара лызхара лфозар аамчыдрахыз, лхаца иифозгы дазыразымызт, ачеицыказгы драхэымызт.

Ари ауао ауаа изааит иапцнагылацэа, икэлацэа, ифызцэа бзиақэа, аха азэггы хатыр икэылцом. Анс ихэейт, арс ихэейт, аха ауаора лылымцит, иамуит, дкаижыр акэхейт. Дкаижыр, абхэынцэа бзиақэа

имоуп, ипхеишьеит. Уажэ икаипои? Длатэан длахэыцын, абри лөызак дахыкоу сбазымпшаари, дсыманы сдэықэлап хэа иакэикит. «Бара!» – хэа ихэан ихэеит. «Аа!» – хэа лхэеит ихэеит.

– Бара, аекэа скэадырт, хеыжелароуп, цыара цатэыс ихамоуп, – ихэеит.

Уаанза днеины аекэа икэадырхьан.

– Хабацуа, уара? – лхэеит.

– Хабацуа, абас сықэлацэа, суацэа абра иааиуа, зёы снейхоу реы бназга–аазгар стахыуп, баала, – хэа ихэит.

– Бзиоуп, ишухэаз акэзаит, еаны умнеит, – хэа лхэан ихэеит, ифеыжелан, амөа икэылт. Арт амөа икэлан идэыкэылт, аха моаныфа хэа акагы шытырымхит, цыаргы дымөахигом, ипхэыс. Шыыбжъ хыцт, ахэларахъ ииасуеит, амла дыпсуеит ари ауаө ипхэыс.

– О, уара, ужэла нцэеит, амла сагот, ауаа удыруеит, азэы иёы снаг, – лхэеит.

– Бназгот уажэы, уашьтан, – хэа ихэо азыпцёкыа дөажэкуазар, лара илеипшыз лөызак лёы днымөахигеит ацыхэтэан. Днеин «Азыша хакит» – хэа лхэан ихэеит, «хзаагарта хароуп», – хэа лхэеит ихэеит ари иахънеиз апшөма пхэыс мыжда.

– Уаала хцап, ари азыпцёкыа хлыржэуам, – лхэеит ари ауаө ипхэыс.

– Моумоу, макъана хтэазароуп, апшөма ихата дааианза ара хакэзаит, – ихэеит.

Итэоуп шыта, аха ари апхэыс дыпсзот, акыргы итэан, нас иөагылан амөа икэылт.

– Хаи лыпсцэа ацылхааит, драхэымызт абра зыөны хакэз! – лхэеит ари ауаө ипхэыс.

– Аа, цабыргынгы драхэыпцёкыам, – ихэеит иаргы.

Иеицны реынархан иснеиуаз, уи апхыа зыкны иказ лыткысгы еицэаз лёы днымөахигеит. Агэашэ инталон еипш, «Шэабацо уара ара-хъ?» – хэа апшөма пхэыс даарпылт.

– Хшэысасцэоуп хамнеиуеи, – ихэеит иара.

– Асас, ха дхадахкылазом, шэтыц нак! – хэа лхэеит ихэеит апшөма пхэыс!

Интыцт.

– Уара абри драхэзами? – лхэан ари ауаө ипхэыс. «Аа, аригы драхэым, апхъан хыхънеиз лапкысгы деицэоуп», – ихэеит иаргы.

Диманы иёынеихан, икэла бзиа, иапханагала бзиа згэбк лёы диманы днеит. Анеиха ауроуаз, акрылуит, акрырөалцеит, амачар дыржэны,

«Апшәма уажә дыҕам, аха са сыҕами», – хәа дгъыжьюа, пату рықәпаны, иаулыжын, амҕа иаақәлеит арт хаҕеи цхәыси.

– Ааи, саалыкәыхшоуп, заҕа дыцхәыс еиҕааузеи, заҕа дыцхәыс бзиоузеи?» – хәа лхәан ихәеит, дара длырехәеит.

– Абри уажә ацыхәтәан бахаазгаз, абри са соыза лоуп, – ихәеит. – ани рацхәа бахназгаз ба бҕызцәа роуп, – ихәеит ихәит.

Арт гҕажыны рыоны иааит. Уажә ари аҕаҕ ипхәыс дыцшот азә да-аины дызбанда, иҕало збанда хәа ихәеит.

Аттаҕаа аеыаҕцәа ааин илеыжәцит.

Аеыжәцха рылымт, иаразнак днеин, «Апшәма абрахь аутра дтоуп, аха уигы уажә даазгот, арахь шәыиасны шәтәа саашәыкәыхшоуп!» – хәа дрывагьежьюа илалыртәан, акыр уы, акыр рацсаца, акрырҕаца, акыр дыржә, итәы, ипха абас амҕа икәылт ихәеит, ачеицыказ ибаапсыз апхәыс.

817. КӨАРКӨАНЦЫИА ИЛАКӨ

Иҕан пшьҕык аишьцәа. Рейтбы Кәаркәанцыиа хәа иархәон. Арт ирыман арахә рацәаны. Дара хәта-хәтала арахә гәархра иҕон. Рашәа Кәаркәанцыиа ақыта дрылан. Усгы цыара ак иламызт. Ус ргәы иаанакон дара.

Дахьцоз дырбагъханы азәы иҕы днеит. Апшәма тахмада ди-беит: «Ааи, апхәыс, баадәылтшы!» – ихәит, урыс рбагък ааит». Ацыкәреи намтацсо–аамтацсо инапаҕы иаиагеит. Инаганы азауад чуан иныҕеикит. Арт аныцәа аоны еимидеит, шәи–кәаци ак ни-мыжыт. Ацарагъы ипыхъашәан икәа инҕеиит. Ачуан ихы интарцаны амҕа дықәлет. Ақыта данрылсуаз «ицәада–имыцәада» хәа ҕитуан. Зегъы ыцәан. Иара Кәаркәанцыиа дыцәазамызт. Аоны дааҕонашылан иашыцәа ирҕыхеит. Чуануп, шылоуп, кәацуп, жьуп. Кыр ибазар иман дырзааит.

– Хаи, икоупазеи? Иуздада? – рхәит.

– Ғышәымтын! Анцәа иахьтә иахәтаз акы сақәшәеит! – ихәит.

Иааигаз рызныжыны дырпыртны дцеит!

Макәанк азна ашхырцәагъ аашьтихын иман ддәыкәлеит. Оҕаҕа бзиак аҕы днеит. Дахьнеиз апшәма цыара дыкан. Атақәажәи атаҕеи раҕын

аоны иапыз. Ихы дрыцхаиршьейт дтэыуо даналага, «ухасасыми» рхэан дааныркылт. Ишақэнагаз дымғаапырган даргьы иаргьы шыталеит.

Арт рыцэара иара дазыцшын. Ианыцэа дғаагылан имакэан ахы ааиртлан ашхырцэағ итаз хэтаа–хэтаала ишаны риартақэа иагэылаицсеит, ацэартгэы иоыцаицсеит. Даргьы рцэа иаасуа, рхы ркэкэуа риарта инылахеит. Иара дгьежьюа рыоны дыоноуп. Дышзахэо аймдара даёуп. Импыхыашэо зегьы еизганы икаицоит. Иман амға дныкэлеит ашэа хэо. Атцх агэахы инеихьан, иара «ицэада-имыцэада» хэа ёитёуеит. Зегьы каххаа ицёоуп. Кэаркэанцьяи дгэырғацэа амға дануп.

Даағонашылеит иашыцэарё. Дмалха–дшылха акыр иман дырзааит.

– Иуздада уара абри?! – хэа иашыцэа анизцаақет.

– Анцэа сибоит, ак смоур калозма! – ихэит.

Ицъашьаратэханы инеихэацшы–ааихэацшит.

Дырғаагых дырпырцны амға дыкэлеит. Аацэак азна арацэа иман уажэы. Хыхь хэа пытк нахапсаны икаицит.

Амға дыкэлеит. Ах иашта дазааигэахеит. Игэы ихо ианалага, дымғаахытит. Ах асас дизааит рхэан ихэы дырхиеит. Крыфаран, крьжэран иказ. «Уаха уахтаз», – идхэацылт.

– «Ибзиоуп. Амала, ах ухацкы, абри аацэа азна ахы ыкоуп, акы амыхьяаит!» – ихэит.

– Умшэан, суаажэлар еилагарак кэзцо дрылам. Угэы ртынчны уыцэаз! – рхэит.

– Дыцэо дыкоума! Дгэакуа диоуп шандаз хэа, аиарта дакуам. Анааша, дғаагылан, иёы зык нақэйтэан дындэылтцт. Иаацэа ааганы иааидиргылт. Длахэацшызар дыхэхэеит:

– Абри еипш збахыада? Ах ухацкы! Схы рацэла ирпсахит, сыршыит!

Ах дара ицэымгхеит, «Ас сысас изырузар, дара ахымзг сдыргеит», – ихэит.

– Абаа, сухэоит, цъара сеитаумхэан, иутаху ахы сара иустоит» – ихэан аацэа азна ахы иитеит.

Кэаркэанцьяагы дгэырғацэа, иаацэа изкэынца имға дыкэлеит. Дшыкэыз икэхэлеит. Дыкэуп амға ётуа «ицэада-имыцэада?» Зегьы каххаа ицёоуп.

Аоны дааит. Иашыцэа зегьы ыцёоуп. Иааирпшит, «ари ахы иаазгаз жэбоо», – ихэит. Иашыцэа ицъаршьейт, илакэыршьейт.

– Иутахуи, иара итэы ихэоит:

– Анцэа дысхылацшлааит. Ёацахэ бзиа сымоуп!

Уи аёы даангыло дыкахыума, амға деитақэылт.

Цэууарак дакәшәит. Згаб цшзак дыцсны дыкәуп, зеггы дырцэуоит. Иарггы дныкәлан дцэуит. Уа даанҕаст. Ахәлара аеазнакон амш. Ус хәлеит. Ацх акыр ианнеи, зеггы рхы ныкәырца-аакәырцакәеит. Кәркәанцьяа дкылцшуа дтәоуп. Зеггы ацәазар ицәт анигәахә, доагылан, апсы даашьтихын изкәа доыкәыжыны дима ддәыкәлеит. Дцо, дцо дыш-неиуаз гәашәк еихачапа днадгылт. «Апшәма укоума, апшәма?» – хәа ҕто даалагылт.

Ара ах дынхозаарын. «Хай, дыкамкәа! Уаха ацх зкәыхәлаз, умоахыц! – хәа ҕтуа даадәылтцт ахгы.

Длеит Кәркәанцьяа. Ани изкәныз уа агәашә днадиргылт дкамхаратәы. Иеибартәакәеит егы. «Уабаказ», «сабаказ» зырхәоз Кәркәанцьяа сымацара сыказам, сыцшәмагы дсыцуп, аха даара дыпхашьоит. Абна агәашә аеы даансыжьт. «Абаа даажәга!» – ахтырцар рахь ихы наирхан ҕааитит Ах «лара даара ицшканы иаазоу азә лоуп. Лмаршәа шәымкыр далапсыр калоит!» – нарышьклеихәеит иара.

Арт неин «баала» хәа иаалыхазар агәапха дылкахант. Днадырхәит, даадырхәит, лара дышпсра дыпсхьан.

Абас икалаз хәа аниаха, Кәркәанцьяа ацтәа шьтихт, дыхәхәеит, дкааит. «Сышәшьит, сыншәырцәеит» хәо лада дцеит, ҕада дцеит. Ах дара игәы иалст. «Абаа, уеынкыл, суымшьын, ахымзг сыумырган! Исас ишақәнагаз дизымбеит хәа азәы иумырхан. Х-оык апхацәа сымоуп. Азә дрылхны дга!»

Кәркәанцьяа иитахызггы иара убри акәмзи. Арахь ачча дакуеит: «Ани аицбы деицәашәа дыкоуп, аха наф дыуцырызгап», – ихәан диманы амоа дыкәлеит.

Даауеит иуаз ажәа хәа, ицәада-имыцәада. Ицәахымда, зеггы ыцәоуп! Ицәахымда, Кәркәанцьяа иоуп.

Ус дшааиуаз ашарпазшәа гәашәк днадгылт. Ари ахак итәызаарын еихачапа уамашәа икоуп. Кәркәанцьяа ипхәыс днаиртәан, иара даал-хагылт.

Ус азәы ашта дыкәлан дшааиуаз ибеит. «Уа, шыжьбзиа!» – иб-жыы наиргеит Кәркәанцьяа. Ари ах ихата иакәзаарын. Кәркәанцьяа иапсшәахәашьа игәампхеит: «Шәнаихан, аца ацака дташәк ихәеит!».

Уи акәхеит. Кәркәанцьяа ипхәыси иареи аца ацака инадыртәеит.

Уи аамтазы хара инаскъаны хәынтқарк дынхон. Уи па зацәык ди-ман. Убри ахәынтқар ипа изы.

Ус Кәркәанцьяа дтазкыз ах ипха лызбахә иахант, иарггы цәгъа имбо даакалт тацас, дигарц. Ханиажәаоык ауаа изааишьтит ах изгаб

лахъ адца рытаны. Лабак ритеит «абри ахи апыхэеи еилырганы исзаалышьтааит» хэа наццаны.

Илаиырхейт, иоаиырхейт, аха ирзеилымкааит.

Ус ах ипха Кэаркэанцэиа дылгэалашэейт. Кэаркэанцэиа ус мариоуп ихэейт: «азыжь акны инаганы иташэыршэ, – ихэейт, – така ицаз апыхэа ауп, хыхъ ицаз ахы ауп. Ифашэкэа, ишэмырфашыааит.

Ана ах ипха илхэарызеишь хэа уаа ханфажэафык лзыцшуп. Ларгыы алаба ахи-апыхэи еилкааны илыманы данааи, иаашытырхын амфа икэлейт.

Ахэынтқар иахаз атак деигэыргэейт. Крылдырузаап убоо!» – ихэейт.

Дыроегыых ахэынтқар ханфажэафык ауаа адца рытан иааишьзои еилкааны исзаалышьтааит!» – хэа реихэейт.

Ах ипха дгьежыуа ашта дааталахт. Кэаркэанцэиа ибоит, игэы дрыцханашьит. «Ибыхы?» – хэа лызейтит. Абас, абас лхэан лгэырфа маанас иацаз иалхэейт. «Уи егыурым!» – ихэейт, – уаха ианышьтало рышьталашыа гэат! – ихэейт, – зхы знапы атацаны ицеоу ичкэын иоуп. Знапкэа зшыапкэа ирыбжапсааны ишьтоу анхаф ичкэын иоуп! – ихэейт.

Ахэынтқар иахаз даара деигэыргэейт. Ахынтэ раан деилкыхар сычкэын диқэнагоит, хымпада, хэа избит.

Уаа ханфажэафык даарыцхэан абри ах ипха исызлашэхэа хэа еилыргатэык ритеит. «Дэык афы х–нышэынтрак ыкоуп. Апсцэа ыпцны, рхы еидцыеыло адэы иыкэуп. Абри закэу еилырганы исзаалыцхэаит!» – ихэейт.

Ах ипха дгэакуа адэы дыкэуп. Кэаркэанцэиа ифы днаагахт. «Уи мариоуп!» – ихэейт, – хацак дыкан. Ипхэыс дыпсит. Такэы анаацы еазэ дааигейт. Ари ахапа данпсы апхэатэи ипхэыс лахъ днаргеит. Ус ишааиуаз аобатэигыы дыпсит. Уи уа даарыбжыхейт. Еисуа иааилеибagalт. Ишеисуаз адгыл ицаибамыргылазт хыхъ итцит, адэы икэлейт. Хацеи пхэыси аобатэи апхэыс деимаркит.

Афэгэ–сыгэхэа рыхкэа еиыркэоит. Рфыцэагыы дцо–даауа ирысуа аобатэи ипхэыс лоуп. Абри ауп ахэынтқар зызбахэ ихэо!» – ихэейт.

Уи акэхейт. Ахэынтқар чара иуит, ах ипха тацас дигейт. Кэаркэанцэиагыы даурышьтын ипхэыс уаха-уацэы хэа иказ диманы аоныка дааит. Уахагыы цэара дынтымцит.

818. АНХАӨЫ ИЦХӘЫСИ АХЫЛАЦШЦӘЕИ ШЕИЛИКААЗ

Азә дықан. Амацура иалаз ахылацшөцәеи иареи бзиа еибабон. Ахылацшцәа ес-мчыбжәа қяф дируан, игәла–изла еизганы цшь–цъ-мак рзишьуан.

Нас ихәит, анхаө ицхәыс: убас дықан, ихәит, «уара узгара са сага-аит, уара ак ухыр, сара сеысшьоит», – лхәон. «Беыбызшьуам, убас бымхәан!», – ихәон.

Анхаө даалаган ус ихәыцит: «Ахылацшөцәа пысшәап сыцхәысгьы дпысшәап» хәа избит.

– Бара сымөаныф қаца, ашьха сцоит! – ихәит.

Даалаган имөаныф калцит.

– Ак ухыр хәа сшәоит, – лхәит.

– Уи бымшәан! – ихәит.

Далаган дцеит. Иаха дынхит, хаха, дынхит.

Уахык дааит иара.

– О, бара! – хәа ихәит ашә дасны, – сааит бара ашә аарты! – ихәит.

Ашә аалыритит.

– Исхәо бахоу, бара са сзы беыбшьоит усгьы бсыцхраа – ак басхәоит, – ихәеит, – ауаөы дысшьит, – ихәит.

Лара уа дкаҳаит, лыцсы мацхазшәа калцит.

– Хәхцәеит акыр кәхцама, – лхәит.

– Аөонацқа ағәы аамхны аөонацқа даажып, егьырахь ауаа дырбоит. – ихәит.

Иаалаган, илыцалан атыц дырмазеит.

– Ани шыыршьафк ицкьоу сыт! – ихәит.

Илымкцыз шыыршьафк илтеит.

Ашьыршьаф аалымхны дцан апста итаз ицьмақәа иреихаз акы шьны, еитцыхны (ишеицихыз аинформант лнапала ислырбоит – Ц.Г.), амгәа тыхны, ахы хцәаны, уаөы наза еипцш еицыхны иааигеит.

– Баалароуп шыта сымала дыззаагазом! – ихәит.

Лара: «хәхцәеит», – лхәет.

Иаашьтырхын ирыманы илбааит. Анышә рыжын усгьы, дылтаргыланы дыржит.

– Дызустазаалакгьы азәы иабымхәан! – ихәит.

– Избасхәо!? – лхәит.

Дао даламгеи, азха днеицыцхьаза «ух!» – лхәо даламгеи!

– Бзыкэпысчыхауеи, анцэа ииныхэаша, анцэа ишихэара быхшаара, бара шэеицаооы шэыкоп! – рхэит.

Өылтом.

Еитах «ухх!» – лхэоит.

– Бзырчыз хахэа? – рхэит, – цыара иаххэашам.

– Исхэахуеи, хахтэит! Схаца уаоы дишьит! – лхэит.

– Дышпейшыи, ихы нкыди́кыааит!

– Апста ауаоы димхашыын хаонацка дыцоуп!

Ахэылпазы ахылапщэа рэынза иназеит.

Лара лабраа рахь дишьтырц избит. Дрыпхьеит.

Лтаацэа анааи, рыцха дцыхза дгылоуп.

Ани змааноуи ха ипшуеит. Агээр тэны иоталт, ахылапщэа. Анахь иаст, арахь иаст. Ашышыыхэа ишыказ ихэит.

– Дахыужыз хахэа! – рхэит.

Лашыцэа оыцэа аалихын адашыма аамхны иаатыргеит.

– Адэаны идэылыжэга! – ихэит.

Ашытэакэа зэеипоз рапсақэа кны рапхэа игылоуп!

– Ари закэызи!? – рхэит.

– Цшышьала цэшэажэа! – ихэит.

– Дхыумтыуа арахь уааиыхан! – рхэит.

Иашыцэа аайдкыланы, ашашэакэа пцэцэаны иаахитит.

– Шэарт амапура иалоу, цшы-шьтэак абгақэа ирғаспт. Шэара шэыпцхагы сылапш дыцашэмыршэан, нақ дыжэгы! – ихэит!. Абар ишыы! – ихэит.

Ауаопсы дабакоу ацэма ауп! Длышьтасын кьатк аашьтыхны дларзытрысны иршэеит.

Зегы, еесс, еиманы ицеит. Ипцхэысгы лабраа даашьтырхын дыргит.

– Сыпцхэысгы дцысшэеит са сзы леылшыуашэа казцозгы! Шэааи сашыцэа! – ихэан крғеицеит, крьдиржэит.

Саргы уахынтэи саакэцны сшааиуаз абра сааит! «Ахэса рымазақэа зегы ахыырхэо азхоуп» хэа баша ирхэом.

819. ЫЫЦЫА АИШЫЦӘА РАШЫА БЗАМЫКӨ

Такэажэык дыкан, хыык ачкэынцэа лыман. Реицыбза ихы еикэшэаны дыкамызт. Реиҳаба аус иуан аҳак икны, ацмакэа дрыцын. Ари аитба аоны дыкан.

– Нан, лхэеит, – уца, уашыа даашты, мчыбжык акара ипсишыап аоны, – хэа иан аитбы ус иалхэеит.

Ари иан лажэа ааобамтэыкэа апкао хэа иеөеихан зхы еикэшэаны иказ иашыа икны дөеит.

– Икоузеи, узаазеи? – хэа диазцааит.

– Сыззаазеи, абас, абас ауп хэан илхэаз, аоныка уца, ацмакэа са избоит, мчыбжык акара уцсушыап, – хэа ус ихэеит.

Аиҳаба рацэак игэампхейт, аха иихэаз акэын икаицоз, уаха иузомызт, ихы цкыа еикэшэамызт ари аитба.

Ибзиоуп нас ихэан, ишыкапатэқоу, егыу ихэан иирбеит шейбакэу. Аиҳабы аоныка дцеит, аитбы уа дааныжыны.

Абри аиҳаба зыкны дыказ ах иан есышыжымтан хышла дикэабон. Ацмакэа имхьози ашыжы, иаахьаны, иаацөыркэанданы, ах иан далеикэабон. Нас ацмакэа тцаны иманы дцон. Абас икацалатэуп хэа ани иейтбы иейхэеит иара аоныка данцуаз.

Ани аитба адырөаены шыжымтан ацмакэа ааихьан, ачуан дузза өаганы иөхишыын, ачуан ахш лтеитэан ишуеит. Ах иангы ирласны дзымаит, умбо илыхыыз, ани ах иан мыжда! Ани ахш ашра иаеуп.

– Бааи, бааи, нан? – ихэан, данааи, дөышьтихын, ахш шуа агэарахэа изтаз дылтаиртэеит. Дахылтеицаз нас, уа длеимгэаблы дцеит, лыц хаххаала дыцсит, далгеит. Ани лыц хаххаала даниба, ари дырөагыхы дыччома ихэан, аеах аалөыпциргеит. Аха, иалаухи, ицмакэа аатиган, иман дцеит. Ацмакэа ахьирхэуаз ацэа сса гылан, дөыкэлан аршэшэара далагеит. Ацэа сса иршэшэо, илеиуа, уи дшафыз, «ацэа сса сзышэыкэшэа», – ихэеит. Ацмакэа роуп изейхэо, «исзышэыкэшэа, акэымзар слыбаар шэынсырцэоит», – ихэоит. Ацэа сса аршэшэара даеуп.

Цмакатэыөа ибжыашэеит цэа ссак. Длалбаан ацэа зышэмыкэшэазеи хэа абарт зегь рхы хицэеит, амни зтэыөа абжыара ацэа сса зыбжыашэаз иааныжыын, иманы атыц ахь дцеит. Аха ари ацма аөызцэа анамба, азаакь хэа акаара иалагеит. Акаара ианалага, абга дөасын иааиөитцэеит, иөышьтихны, ибга иаакэцаны атыц ахь инейгеит.

Ани ах иан ачуан «дтатэоуп» лыц хаххаала.

Иашьадаауеит, даауеит, аха иеынкыдта. Ани аитбы дшырахэымзгы, егышызыкамцозгы идырт. Данааи, икозеи хэа ус дцааит. Акэац жэны итеипахьеит, ани зыбга пицэаз ацьма ажы.

– Икозеи, дахыччо умо атакэажэ, ахш бзиа илбан, дзаатэалоуп, – ихэан ус ихэеит.

– Ааи, абаапсы, рацэа хакэухит, укэц, укэц, хцароуп хакэцны, ари ах иахар хаишьуеит, – ихэеит.

Ани акэац иижэызгы аашьтихит, асазбалгы аашьтихын, рфынархеит. Аха ицоит икэарны. Ишнеиуаз «уаагыл!» – хэа ис ихэеит аитбы (зхы еикэшэамкэа иказ). «Уаагыл, акрахфонт!» – ихэеит.

– Акрахфома унцэааит, ах дхэхьзар хаишьуеит, хамцар калазом, азы харроуп, – ихэеит аихабы.

– Мамоу, уаангыл – хэа аитба ахэара данакэымцза, иаангылан атла ашьапакны, ашэшьырафы иштэаз, акрышырфоз, ипшын, ах даауеит. Ах данааи, ус ихэеит, нас иара имдыруаз, ани аихабы ахьча иакэымзи иидыруаз, атах хэа ихэцэ днытасын, ихэда ахэырра далагеит.

– Аа, ссызбал кашэымтэан акэымзар, шэфыцбагы шэысшьуеит, – ихэоит ани аитбы дахьтэоу. Акрыфара дафуп, ани иашьа дхэырны дишьуеит. Ант шейкэцоз, иашьа ишьапы афааирхан ари исызбал кайтэеит. Доагылан, иалаухи, иашьа дикит. Иашьа иоуп иикуа.

– Уа уара, сыхэда тукаауеит абаапсы, абри иоуп сызкы, абри иоуп усызбал казтэаз, – ихэеит аихабы.

Ус акэзар ихэан, амни ах дшышьтихын, атла дахьыюаникьаз дпыххаа дцеит. (Аитбы иоуп иказцо!)

– Уажэшьта ара уааины тынч акрыф! – ихэан инеидтэалан акрырфеит. Нас реархан рыоны иааит. Рыоны ианааи ацэкэа рыман, инхон, «ацэкэа сымтир калом», – хэа ус ихэеит ани аитба.

– Нан, – лхэеит ран, ацэкэа абаутиуеи, анхара хамоуп, хцэагэоит, ханхароуп, – лхэеит.

– Моумоу, уи са исыздырам, изгоит, – ихэан, ацэкэа шба аашьтихын, абазар афы иман дцоит уажэы.

Абнара дылаланы дышнеиуаз атла еимфеапа апша анасуа ачыжь–чыжь хэа абжы мгои, ани апша ахасуаз, ачыжьжы хэа абжы агара иалагеит. Атла чыжьжы хэа абжы го ианалага, «аа, истиуеит!» – хэа ус ихэеит. – Истиуазар рыхэ абри ауп», – хэа ус ихэеит. Атла адырфагь «ачыжьжы!» – хэа абжы геит. Ани ишеиликааз ус ауп атла уцэкэа са

исыхәхауеит хәа ахәазшәа, уцәкәа ара иныжь, уацәы ашышьжьымтан уаар, рыхә устоит хәа ахәазшәа.

– Абра иғасхәоит, ашьжьымтан саауеит, – хәа ус ибжьы иргеит.

Ани ацла ацша асцыпхьаза чыжьжьы аргон. Ицәкәа лҕахәаны, иҕоныка длахынхәын дцеит. Дахҕеиз иан ус леихәеит (ани иан лакәын хәычык иаха бзиа иибоз, егырт иашьцәа бзиа ибазомызт):

– Сыцәкәа стиит, – ихәеит. – Уацәы аеыуардын сыманы сцоит, апара аазгоит, – ихәан ус ихәеит.

– Ааи, нан, ибзиоуп, – лхәеит.

– Адырҕаены ашьжьымтан ианааша, аекәа аацеикын, дцеит пара аагара. Даннеи, ицәкәа абга иафахьан. Икоузеи, егыузеи хәа дцааит. Хәычык ихы еикәшәамызт. Ацлакәа дрызгәаан, ихыжәжәо дыснеиуаз, цла дуззак мбатәны исгылаз аҕәак хәа дласын, ицхәаны илкаижьит. Ашылапәы днеизар кәбарк азна ахы лычыппит.

– Абар спара ахыкоу, – ихәан аеыуардын илақәцаны аҕоныка иааигеит.

– Ари ббо, сан, апара иаазгаз, ацәкәа стиит хәа басымхәази, – ихәеит.

– Ааи, нан, ибзиоуп, егыиуп, – лхәеит иангы.

Арт ыкам, нан инхеит, егыт аеаҕра карпеит, уажышьта ацыкәреи злаарго ацәкәа рымам. Ари иашьцәа акалат аашьтырхын, иацаланы ацыкәреи аагара иалагеит. Иара дтәоуп, дцызом.

– Нан, уашьцәа ацыкәреи ааргоит, уаргы урыцхраа, – лхәеит ран.

– Ибзиоуп – ихәан, акалат аашьтихын, ацыкәреи ахәааргоз ах иҕанынеиха, агәыр каршәны ибеит амҕаҕны, азахыга агәыр. Азахыга гәр каршәны ианиба, иаашьтихын наҕ икалат интаиршәит ацыкәреи лапкәеипш.

– Сан, агәр каршәны избан, акалат интасыршәит, – ихәеит дгыжьны аоны данааи.

Ари деимдеит, аха егылымбеит, акалат аҕны агәыр аангылозма!

– Нан, егысымбеит. – лхәеит.

– Исбыкәу ишыбымбо, ицшаа, – хәа дикит.

– Нан агәр акалат итадыршәзом, рапхәа ркәәе аҕны иаларцоит, – лхәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан, ицуан, дырҕагь ицеит аишьцәа амхахы рҕылархан ишлеиуаз, ацәымг ржәакцаны иҕаз ацәымг кажны ибеит. Ари иан агәр уапхәа укәәе иалаца хәа иалымхәахәази, абри уажы

икаршэны иибаз атэымг аашьтихын, иапхба, инапы ишалшоз ала, игэы иалеитеит. Аоны данааи, «сан, – ихэеит, – иалх агэр алх, агэр збеит икажьны», – ихэеит.

«Агэыргы» алырхит иаргы ипсы наихшэеит. Иашьцаагы рыпсы ршьеит, иаргы далгеит.

820. АУАӨЫ ГЪАНГЪАШ ИЦАРА РХАШЬА

Гычфы баапсык дыкан. Дгычуан, аха уаха хэартак имазамкэа дгычуан. Атыхэтэан игэы ахшэама, егыма, ишыкала здыруада, иуаажэлар дрыхэеит:

– Уара, абри агыч, агыч хэа ескынгы сыкны сшэымоуп, сакэыпуеит нак, шэсыцхраа. Цъара нхашьяк сытаны, пацхак сзыкацаны сшыапы сыкэшэыргыл. Апхэысгы даасгоит, цхыраак сышэт, – ихэеит. – Аа, иабихэа, уа уара ус ухэазар, хара мап ххэома, – рхэан, ицхра-ан аоны изыкарцеит, агэара изыкарцеит, ииарт, итэарт, игыларта, пыткгы, ачарагы иуит.

Ари дыкоуп, дынхоит, аха ари иааидикылаз ахэычы инымтэазо иказма, иараакрыиузомызт, кыризтодаз? Амлаиагоиалагеитипхэысгы, иаргы. Икасцарызеи хэа дхэыцуа ихы кны длатэеит. Дхэыцуа дыштээз акы ааигэалашэеит. Ипхэыс ус леихэеит, бычмазаоушэа бышьтал хэа леихэеит. Иара илаба аакыдихын апап икны дцеит. Апап икны днеин дхакы–псыкыуа гэакрак змоу азэ иеипш.

– Аа, баба, узыргэакузеи, икалазеи? – ихэеит апап.

– Аа, мама, уара мыжда, икалази аума, сыпхэыс дычмазао гэакуп, дыпсуеит, акэырпцаа ркны сахънеиз ус сархэеит папых днеины шэ-маатк аархынхэны, лыхчы инацацаны феитар, амчыбжь аены дныхэар, ишэ-маатк иара иутоит иргыжыны, ларгы дыбзиахоит хэа абас сархэеит, сааит уара укны. Сумшыын, сыпхэыс думшыын, – хэа иеихэеит.

– Хаи, иабахэа нас, мчыбжык исычхап, шэ–маатак ракэзар, икаларызеи. – ихэеит апагы.

Диман дааин, шэ–маатк аацэыриган иаархынхэны дакэныхэаны ари ауао ипхэыс дахышьтаз лыхчы инацеитеит. Ари нацеицан иаатэакэеит. Ари апшэма калакэтк ирхиан убра инаган игфеаиргылеит. Нас ентах апап дахьтээз дааин ус ихэеит:

– Аа, мама, шыжымтануп, акы уамыцхацзар калап, цыара ацэыцак азна ажэ, – ихэан диман ауатах ахь дыоналан, дахыюнеигалаз ани икалакэыт аацэытихын акэак хэа ихы даасын, дишыын, днаган дыокаижит. Длаигэан ацэартагы ацака длыцеитеит.

Уи уа дыцажыуп шыта, дигеит. Ари апшэма дыюын даеа папык икны дцеит, аха ишца! Дшыюуа дцоит ипси ипси еихымзо, дхаш-хашуа.

– Икалазеи, баба, иухзеи, узыргэакүзеи? – ихэеит апап.

– Аа, икалаз закэыхзеи, сыпсит, сабакахыз, сыпхэыс дыммазаохан апсра даеуп. Акэыдрпцаа ркны сахънеиз папык днаганы шэ–маатк апара лыхчы инацеицар, амчыбжь аены диныхэоит, дануныхэалак ашытахь апап ицаракэа иара игап, упхэысгы дыбзиахоит хэа иархэеит. Сумшыын, сыхэда пумкан, сыпхэыс дыпсуеит, усыпхраа, лыпсы сзеикэырха, – ихэеит ари ауао.

– Иахэа закэызеи иухэо, шэ–маатк рзы ауаоы дахшыуама нас икоуцарызеи! – ихэеит апап.

Апап шэ–маатк аашытихын, еиманы ари ауао ионы иааит. Апап дааин шэ–маатк ырхынхэны инаганы ари апхэыс лыхчы инацеитеит, дныхэа–ныпхэеит, егыт.

– Уааи арахь, какалкгы укып, ацэыцак азнагы ужэып, – ихэан, диман егырахька длыоналан, икалакэыт мыжда аашытихын, ирыхэхэа акэак хэа апап ихы дласын, уигы пыхыатэи иеипш, дышыны уахь ацэартагы дныцеитеит.

Ари еитах дыпкбан дыоны даеа папык икны дцеит. Аха уа зынза иеыхэжээзаны дыоны дцеит. Ипсы играмзо днеин, дзымцэажэо, апхзы баа илыюры ицо днеит.

– Икалазеи, иухзеи уанацъалбеит, абаапсы уаашыа цэгъоуп, узыргэакзеи? – ихэеит апап.

– Аа, абаапсы, сымгэаккуа, абас акаамет сакэшэеит, сыпхэыс дыммазаохан апсра даеуп, акэдрыпцаа сразцаан, папык днаган, шэ–маатк аархынхэны, ачымазао лыхчы инацеицартэ аакаумцар дыпсуеит хэа сархэеит. Сумшыын, сыхэда пумкан, сыпхэыс дыпсуеит абаапсы, ушэмаатк, амчыбжь аены дызныхэоит, иустоит, сумшыын, – ихэан ус ихэеит.

– Кох, хаи уанацъалбеит, шэ–маатк рзы ауаоы дахшыуама, – ихэан, уигы дицны дмааи, уара шэ–маатк иманы! Дааин, ицъыба иаатиган, шэмаатк ырхынхэны, дныхэа–ныпхэаны, «ачымазао» лхы иацеитеит.

Уи ашьтахь ари апшөма ани ауатах ахь днеиган, апхьа иааигаз апапцөа реипш, аригьы калакэйтла дышны дылкайжыат, егьырт ацэартагэы иахьыпажьыз дларывгьижыт.

Аха ари ауао уа даангылаз цыушьома? Иара убыс, убыс мацара, нас ажэа амыцхэ изахроурызеи, быжь-оык апапцөа ишьит. Зегьы шэкы–шэкы маат ара ипхэыс «дычмазаоны» дахьышьтоу лыхчы иацарцеит. Бжышэ маат апара иоут уи ауао!

Уажэы иабаиго, арт зегьы (быжьоык апапцөа) шыны ара ацэартагэы ацака ицоуп. Ари даалаган амаҳал дилазеит шө–маатк хэа. (Амаҳал – аидарагао, урысшэала насильшьчик хэа изышьтоу). Абри дилазеит.

– Папык днеиуеит сыоны, уха шаанза хирцөом, дакэшоит, дбарбаруеит, дбарбаруеит, абри дышны, дганы (абра тышак ыказаап, инахаран цыара), абри атыша дтажьны дыскэуказар шө–маатк устоит, – хэа иеихэеит. (Папык хэоуп ишиеихэо, ара быжь-оык шыны ицэыпажьуп.) Быжьоык ыкоуп хэа цыеи иеихэарын.

Ари амаҳал дилазан, уигьы бзиоуп ихэан, уаалароуп, ихэан, ауаа днеит. Ари амаҳал днеианза егьы апап дааирхиан, егьин, днаган дкыдыргылан дкайцеит, дгылоушэа ашэ акны, дгылоушэа ус икайцеит, акалакэйт уа иааигэара ибаратэы икажьын.

Ани амаҳал данынонала акалакэйт ахьышьтаз аниба, абри, иабахэа, аабри алоуп дызласшьуа ихэан, иааишьтипаан, ирыхха акэак хэа апап ихы дласын (дыпсхьан, уара деитеишьуазма?!), дхышэтны данкаха, даашьтихын, дицаланы ддэыкэлеит. Ари амаҳал апап дицаланы дцо даналага. Ари апшөма ус ихэеит:

– Еи, уара, уарбан ицо хэа амөан азэ дузцаар, са соуп апапцөа рыпсцэаха, папык иацал аан дызгоит хэа, нас уоурышьтуеит, – ихэеит.

Ибзиоуп. Дцоит ари апап дицаланы. Дышнеиуаз крыфартак ыкан, убра ауаа тэан, ари драосны дышцоз рбеит.

– Еи, уара, уа инеиуа уарбан, иуго закэызеи? – хэа иазцааит цыоуки икэеыртын.

– Са соуп апапцөа рыпсцэаха, папык иацал аан дызгоит, – хэа ус ихэеит.

Уаха акагы еибырымхэакэа урт драосны дцан, ари апшөма иахьихэаз атыша апап дтажьны, дхынхэны дааит. Ари дааианза ари апшөма даеа папык дырхианы, днаганы дыгэаиргылахьан уанза ани апхьатэи дшыгэаиргылаз еипш. Ари апап ас дшыгэагылаз ани амаҳал дааит.

– Ҳазлеилазаз насыгзеит, уап дисшыт, дганы иахьыухээз атыша дтасыжыт, спаракэа сыт шыта, – ихэеит.

– Дугама, аа дахьығеагылоу, иаргьы уаргьы шәеибамбааит, шәеибамахааит, дааин ара дыкоуп, аа дахьығеагылоу! – ихэеит ари апшәма.

– Ишца ура? – ихэан днеизар, апап дығеагылоуп. Акалакэыт аашьтицаан, ирыхха апкао аахирган, деиталкаижьын, дицалан, деицацеит. Дцеит ари апап диталан. Ари дцот, дахьцо амоан крыфартак ыкоуп, амни акрыфарта апхьа диасуеит есқынгы.

– О, ура, уарбан ицо, иуго закэзыей? – хәа ғытны иазцааит акрыфартағы итээз цьюуки.

– Са соуп апапцәа рыпсцәаха, папык иацәал аан дызгоит, – ихэан антгы ргы иаахэеит. (Апапцәа бзиа ирбоз цьюшь!).

Диасны диман дцан, уигьы уа атыша дтажьны дааит. Дааизар, ара даеазә дығеагылоуп.

– Уара, уи дызгеит, стәы сүтома? – ихэеит.

– Уара, иустозей, ари ара даины дадгылопе, ари хирцәом, быр, быр, быр имшха ара даххоуп. Уара атыша дтажьны сааит ухэоит, иара ара даан дыкоуп. Иарбан утәыс иусто?! – ихэан ус ихэеит.

Ани дыцшын апап «цабыргынгы» ара дығеагылоуп. Акалакэыт еитаашьтицаан, акәак хәа дааисын, деизыкәыңы дылкаижьит. Усгы данкаха даашьтицаан диманы дцеит.

Дышнеиуаз ани дызвыслац акрыфарта данавсуаз еитаиазцааит:

– О, ура, уарбан ицо, иуго закэзыей? – хәа

– Сара апапцәа рыпсцәаха соуп, папык иацәал аан дсыманы сцоит, – ихэан, днараосын, диган уигьы уа атыша дтаижьит.

Абас ари дцо, даауа, дцо даауа, дцо даауа мацара ани ишны ацәартағы ицәытажьны имаз апапкәа абыжьыкгы иган атыша итаижьит. Арахь иара азә иакәу цышьоит иуго. Абжьыкгы иган даауеит уажәы дхынхәны. Егьи ари дцацыпхьаза ани акрыфарта данавсуаз узустада хәа ауха анцаалакь, апапцәа рыпсцәаха соуп имхәози, папык иацәал аан дызгоит хәа имхәози, папык убра дтәаны акрифозаарын.

– Уанацәалбеит ура ара утәаны акруфоит. Апсцәаха дгыжьуа дшәылоуп арахь, быжь–ык апапцәа игахьейт, уаргьы уигозар акәхап, ура иухыркәаны харгьы хаишьуеит, умца ацәеит, удәылцны уца, – рхәан мчыла дылдәылырцеит. (Ари акрыфартағы апап идтәалакәаз роуп ас иазхәо).

Апап анс аниархэа, дшэан, дбажэгэаламын дыоит. Дыоны дышцоз ари апапчэа ганы атыша итазыжьюаз дибейт.

– Аа, ари дгыланы дахьцо, анаасыни, – хэа длаишьталан, длышьтагэан дикын, хахэла дааисуа, хахэла дааисуа дышьны, дычқачқны днаганы дылкаийбит. Даашьтихын уигы диманы дцан атыша дтажьны дааит. Дааит дхынхэны. Ари данааи апшэма диазцааит «апап дгыжьны дааит?» – хэа.

– Мамоу, уао дмааит, – ихэеит апшэма. (Иаауада шыта, зеггы ииргахьеите!).

– Аа, анаасыни, дгыжьны дшаауаз амған сааихьзан, длышьтастан хахэла сааисуа, хахэла сааисуа, хахэла сааисуа дычқачқны, каамет изааганы дкастан, дган уахь атыша дтасжьит, уи уашьта арахь дзаауам, умшэан, – ихэеит.

– Ишпа ура?! – ихэеит апшэма.

– Абас, абас, апап дышьит дхынхэны дшаауаз дызбан, – ихэеит.

– Иууазеи, анцэа унирцэааит, азэ зацэык дынсыжьын, уигы ура душьит, егырт абжь-оык сара исшьхьан, азэ дызшыызгы, быжь-оык зшыызгы ха хауп, уаргы узуеит, саргы сызуеит, уаргы цыарагы иумхэан, саргы цыаргы исхэом. Ашышьхэа ҕымткэа уоныка уца, – ихэан ишэ-мааткгы имтазакэа уигы нақ дипақьан ддэықеицеит. Абас бжьышэ маат ацара ирхаит ауафы ғыангыаш.

821. ТАЦ МАРЫКА ЛХӨАҢРА

Бзыц нырцэ Ажэеипшыаа рашэа рхэазом, ахэара иакэитзам. Бзыц нырцэ Ажэеипшыаа дакэшэихьеит.

Уи зыхьказ хэа ирхэоны исахаз:

Ажэеипшыаа ичкэын ахэакэа дрыцын уоооит хэа. Ахэмыехан ирахэ рхы аоныка ирхеит, иааицоит.

– Харахэ зегь уахь инеихьюма? – хэа иаб ишка ибжы иргеит.

Тац Марыка лхэагра ада зегь ааихьеит, – ихэеит Ажэеипшыаа.

– Тац Марыка лхэагра абакоу, уи Напқа (ихьыз смахэит) иахьа ишьит. – ихэит ацкэын.

– Хаит! Тац Марыка лхэа аграда уаха агымбазози абри акара арахэ иказ! Убри аанцэаанза анцэа димшыааит! Ажэеипшыаа рашэа уаха уафы ихэар азин имам. Ажэеипшыаа рашэа Тац Марыка лхэагра арахэ ирапхьагылан.

Ажэеипшыаа иихээз ашэарыщао иахауан, ахэа ацэа ахыхра дахаёыз. Афырхэа агэатцэы аатихын, амца агэгэхэха еикэцаны ахэа агэатцэы амца илақэижьын, ицэырббылны икаицеит. Длалаган ашэцла дук гылан, абни еихала агэты аакылицэеит ипшыырқцаны. Ицэирбблыз агэатцэы атцла ахкылицэаз агэаоара интеитцан акэазмакъ надцаны, захэартцэила иадёеихэалт, агэыцэмакъ камхарцазы. Ашэарыщао ихэа ацэа аахихын, акэац иманы дцеит аоныка.

Аамта акыр цeit. Ашэарыщао дажэит. Неихыркэак рзуом. Арахь дымпсуа, цэггала адэы дыкэхеит. Ёнак ацкэынцэа даарыцхьан, убригы, убригы абнакны сыжэгы хэа реихэан, дрыманы ицеит. Иахь-неиз, агэатцэы ахьтеитцаз атцла еикэханы икан, икамхацызт. Иара имч азхомызт атыцкара.

– Абра икылшэцэа! – ихэан, иаакылырцэан, агэатцэы аатихт. Агэатцэы егьамыхкэа икан. Агэатцэы анцэурббылгы ибаазом усгы. Агэатцэгы рабгы аайдкыланы ирыманы иаait аоныка.

– Абри амца иакэцаны ижэблы! – ихэан амца иакэцаны ирблит. Агэатцэы аныщышэха, ипсрагы уи акэын, ипсы наихшэеит. Уи атцкар ыканацы дыцсраны дыкамызт.

822. АХӘСЕИ АХАЦӘЕИ РЕИМАК

Анкьа зны кытқак аёы иказ ахацэа рыхэсақэеи дарей аймак роун, ргэааибгеит. Ргэааибган, ахэсақэа леицэажэан, шэааи ххацэақэа ахьхархэуп рхэан реидкыланы, рыонқэа кажьны амца икэлт.

Акыр иныкэахьаны, ицо, ицо, ишлеиуаз бна тоура дук иланакалан, ишаанза рыкэхэлеит. Иабацоз, уа ицхьеит. Абарт дрылан збао зтэымыз цхэыскгы.

Ус ишыцшуаз акэымкэа, бга дук рыффы акын иаакэгылан, иуут:

– Абра сааигэара абна ду акны бао злам акэац рацэаны икоуп. Уаха кьафура хамоуп. Изахауа зегь шэеиза! – аоызцэа ирыцхьеит.

Ари абгаду иахээз еилызкаауаз азэ дрылазаарын, икалаз ралхэеит. Ахэсақэа ишэаны ауазырра иалагеит. Ус ишыказ акэымкэаны, ани зцэа зтэымыз апхэыс ахшара длэуит. Илоуз дхацарцысын.

Цытк аабжысхьаны еипш, ишыцшуаз, ани абгаду аакэгыланы еита иуут:

– Уажөраанза исхөаз башахт! Арахь шөмааин! Икоу цсроуп! Ани акөац еилажьу хацак дааины дахылацшует! – ахөеит. Ари абга бьзшөа еилызкаауаз иахөаз лөызцөа иралхөеит. Ауыха здыршаз ашөа иукөшөира иршааит.

– Ных, хөзөу башоуп! Ххацөакөа рыда хматөам, аоныка хгыжьып! – рхөан, анша, имида-гөидаха рхацөакөа рахь ихынхөны иааит.

823. ААШЬАӨИ АМАҢИ

Аашьяөык дыкан. Ес-нхара аамтазы матык атла агөаөара иахьтаз идыруан, убра дцаны, инапы атла агөаөара интакны, иаирцхауан. Амаҗ ашхам рацөак изьгөгамызт азы, дазгомызт, аха анхара нцөаанза ихы дамыхөо дканатон.

Амаҗ агөы ццөан, аашьяө данаашаз, зышхам гөгөаз азнырцө даөа матык ахыказ адыруан, ицан, азкөа икөртөаны, азы ирганы иаанагөит. Азы иааруаны, ани зышхам гөгөаз амаҗ машөыршөа ацыхө лбаакьан, акөцө хөычык азы инзаасылт, аөыц хөа амца өахкьөит, алөагьы өахылзөөит.

Ус азы иаарын, аөбагьы ааин, ани атла агөаөара инталт. Дук мыртыкөа аашьяөгьы дааин, ишыкайцац еипш, атла ашьапы дыөкыдыззалан агөаөара инапы анынтеик, ани зышхам гөгөаз амаҗ аөырхианы итөамзи, инапы иацхаит.

«Ыык!» – ирган, атла доалыөрын, цака дьлкахан, уаха акы изымхөакөа, ипсы өөихыцт.

– Анышө саманда, ани азы сырғаны санааугоз сцыхө азы изаамсылзтгьы «ыык» – гьы исырхөомызт, – ахөеит зышхам гөгөаз амаҗ.

824. АНЦӨӨИ ААШЬАӨИ

Ашыкөс еикөшаны аөыц ианааталауаз, анцөа даакөгылан, ус ихөөит:

– Сынтөатөи ашыкөс иаарөаро гөгөахоит, – хөа инрылеихөан дна-гьыжьны дцөит.

Аашьяөык дыкан. Анцөа ихөит, сынтөа усгьы иаарөарахоит, ихөан, имхы имцөагөөит, илацатөкөа лаимцөит, иөөиужьны дтөан.

Егьырт игэылацэа, ишыкарпалац еипш, рыдгбылкэа рцэагөит, рылацатэкэа ларцеит, ачалт ахьыршыит, иааз драшөит...

Ашыкэсан акыр иаароарахт, аха аеаора бзианы икалеит. Акыр лазцаз, акыр роут, икарпаз рпылт.

Ани аашьао дахьынапш-аапшуа ауаа акыр роут, ибоит. Акыр зауз дрыташыыцны анцэа дизагьуа далагөит.

– Ааит, анцэа хэа уао дыкам! Аароарахоит хэа амц сижьөит. Арахь аеаора калеит! – ихэан.

Аашьао ихэаз анцэа иахан ус ихөөит:

– Сара аароарахоит хөоуп исхэаз, аеаора калом, аус умун хэа акыр схэаны уахама?! Имаашьакэа аус зуз, зыбао иацэымаашьаз, ихэы иоут. Уара уаашьазар, сара исхароузеи? – ихөөит анцэа.

825. ОЫЦЬА ААШЬАЦӨА

Оыцьа аашьацэа ыкан. Цьара имариоу усурак аабозар хэа реөикэыршэаны идэыкөылт. Амөа ишыкэыз ирыкэхэлан, такэажэык илыднагалт. Атакэыжэ кыреалпеит, крыдлыржөит. Ауыха уа иаанхөит. Шьыжымтан иандэыкэла, рымөа ианыкэлоз иабахпырхагоу рхэан изышьтаз лархөөит.

– Аусутэ мариа сара исымами. Жэык сымөуп. Шьыжымтан ихьаны интысөит. Убри гөархтөуп. Уаха иацрыцуа ауац кажьтөуп. Уаха ус ыказам, – лхөөит атакэажэ.

Арт аоыцьагь неихөапшы-ааихөапшын «ус акэзар, быжэ хара иаа-боит», хэа лархэан кыралла еилазан, ирукэашаз ршеит.

Азэы ажэ гөархра дөөит «жэ зацэык абара закөи, сызхарагы сыкөиап» ихэан.

Аоны иаанхазгы «уахык ажэ иацрыцуа ауац агара закөи, сызхарагы сыцэап» ихэан абораөы атэаргэы аашьтыхны, ауац ианцаны идэылганы инкажьны атэаргэы исыжьөит хэа, данааөнала ауац ахь-кажьц икажьуп.

– Ари закөи мшэан!?. ихэан, еитах атэаргэы ианцаны идэылган ика-ижьын ажөтра дааөналахт атэаргэы нижьразы. Ажөтра дахьааөналаз ауац кьыс амазамкэа ишьтахуп. Еитах идэылигахт...

Аены хөлаанза апхзы ныпхьахөо ауац адэылгара даөын, аха дамыхөөит.

Ахэмехан жэхьчара ицаз даггэрлеит ажэ дацрагыланы. Акрыфаны ианыштыла, ажэтра зрыцкьоз дцааит:

– Икоузеи, ажэ аггэрхра зеицшроузеи? – хэа.

– Ажэ аггэрхра хэа акрыкоума! Санцоз акгэрдэ згазтгы, сызхара стэазауан, ас ажэ алеишэа шыбзиаз здыруазтгы. Иахьныкэыстаз атыц амцсахзыкэа ихэуан, – ихэеит ажэхьча.

– Саргы ауац антызга, иахьа хэлаанза абра ашьашэыр ағы арымз сыкэнаны сыцэан, – ихэеит ауац згоз.

– Нас уыс акгэр уацэы хусуракэа хэцсахп, – ихэеит ажэхьча.

– Бзиоуп, – ихэеит агыгы.

Ианша, ажэхьчара ицоз иоыза ихэахьаз имдыруази, акгэрдэ иманы дцеит «ажэ ахьысхьчо сыкэтэап» хэа.

Ажэ рхэра иахьыгаз, ани ажэ атыц акны игылоз акакэызма! Адэы ианыкэла нахыс иоуа ағынанахеит! Ажэхьча икгэрдэ иазкэынца дыоуа ажэ днаштылеит. Ажэ ыоуеит – иара дыоуеит ажэ ыоуеит, лара дыоуеит... Дшашьтаз мацара ахэлбыгеха аоныка иаггэрлеит ажэ, иаргы «уаха зылшо ицсра убааит» хэа дашьтагыланы даггэрлеит икгэрдэ иазкэынцаны

Адырфоуха акранырфа ианыштыла, иеизцаахт дара дара:

– Уара иахьа ууыс зеицшрази?

– Ных, иззо агыкам! Иацы ауац агара сыннарцэан, аха сыцхашьаны иуасымхэеит. «Ажэ абара мариоуп анухэа», акгэрдэгы зган, аха цэггала сеицнахэеит сыоуа ажэ сшашьтаз. Ари акара смаашьакэа ауыс сызуазар, сыоны исымуази! – ихэеит руазэк.

– Ных еицэазо агыкам! Исымхэеит акэымзар, саргы абри уара узыкэшэаз ауп ззыкэшэаз! Иацынтэарак сыоуа ажэ сшашьтаз, сшыапкэа цхааит. Иахьагы ажэуац агара сыбга пнацэеит, ара изуз аус абжа сыоны исызуыр, стаацэа ныкэызгон, – ихэеит агыгы.

Аены шыжьымтан анааша, «шэымш аабзиахааит, нан быжэгы баргы» рхэан рыоныкакэа игьажьит аоыцьагы.

826. АПХЭЫСХЭАӨИ АЦААӨИ

Хөыеишьцэа ыкан. Оыцэа таацэаран. Аицбы иггэпхоз уао дибомызт. Икэрагы акыр инеихьан.

– Сара ас уаха самыхэеит, уао дысзаамгеит. Уао дысмоут, – ихэан, иеы акэадыр өакэицан, цаара ддэыкэылт.

Кыр днаскъахъаны, енак гээрбжъараны дыбжъаланы дышнеиуаз, азэы ауардын ахэда ыыштхны, асапыць ыапаргыланы, ицэкэа акы арахъ ахы рханы, ацакра даеуп.

– Уара уыжэлах абантпэеи рхэаит, уцэкэа акы наф ахы рханы, акы ара-хъ ахы рханы, икауцо закэи, уара?! – ихэан, дылтеыжэтны длайдгылт.

– Ари уыс икасцараны исыдыуп. – ихэеит ауардынхъча.

– Уыюны уыюнантэаит уара, нас икауцараны иудуп, аха уцэкэа ас ныкэашъас ироуазеи?!

– Мамоу, исыдыу касымцар калом, – ихэеит.

– Иибаз цыашъаны, дыфееыжэлан, ифинеихан, акыр дцахъаны, дышнеиуаз, агэаоаф ахыу-хыухэа ихыуп злагарак. Ахыу-хыухэа азлагара лагоит, ашыла аеыр-еырхэа илеиуеит, азы иатцаа иаман ицоит. «Рыжэлах нтэаит, уара, нахъхыгы аума збеит, абраагы аума збоит, абри змааныи?!» ихэан, дылтеыжэтын, азгалагархъча дылидгылт.

– Уыжэлах нтэаит уара, ушыла аткъан азы иаман ицоит!

– Ари уыс кастцарын, уалсны исыдуп, – ихэеит азлагарахъча.

– Ках, аума збит! – ихэан, иибаз уамашэа ибаны дыфееыжэлан ифинеихеит, дзыкэшэакэазгы инаимфатэны илыликаарц назбаны. Акыр дныкэахъаны, дышнеиуаз акэымкэа, цюукн ааипылеит.

– Мшыбзиақэа!

– Бзиа убааит!

– Цаафык сишътан, дахъыкоу жэдыруама? – ихэан дразцааит.

– Ацаафы... Абра ушнеиуа, штак ыкоуп. Убри аштакны ахэычкэа ахъыхэмаруа, иаргы дрылагылан дыхэмарот, хэа иархэеит.

«Ижэла нтэаит, са ддырфуп хэа саауан, «ахэычкэа дрылагылан дыхэмарот», хэа арт ирхэо закэи?!» хэа уамашэа ибит, аха днеит иахъырхэаз аштафы. Ахэычкэа ашта итоуп, ихэмаруот. Ацаафгы дрылагылан дыхэмарот, акэрмахъц дакэтэаны, ахэычкэа реипш.

– Икалозар атаафы аранза дааиааит, уск азы сизаан, – ихэан атаафы иархэан дааит. Апсшэа анеибырхэа, апхэысхэаф атаафы диазцааит:

– Удырыф бзиоуп хэа сахан, мфакы сықэуцап хэа сааит. Иуубо кэралагъ уажэшьта смачым, аха цхэыс дысзаамгит, дысмоут.

– Икоу удыруоу?

– Ыы?!

– Уара иуыцымцо улышьталт, уи башоуп. Абант иуццакэоз азэы дгы, уаха ихаумыркъан.

– Уи бзиоуп. Ани уызфыз закэи?! Ахэычкэа урылагыланы, акурмахъц уакэтэаны уыффа, уара уабанзадырфойу?

– Адьуцөа аннахраны икоуп. Абант ахэычкөа рынасың сакуазар хөа срылагылан сыхөмарот, – ихөит ацааөы.

– Уи бзиоуп, збит, аха уамак амөан иахьауаз.

– Изаөыи?..

– Сшауаз, злагарак аху-хухөа илагоит азы ацыөорны ицоит, ашыла азы наманы ицоит. Измааныи?

– Ари ахөынтқар иахьа иутаргы дытөзом, итабуп хөа уеихөазом, – ихөеит ацааөы.

827. АНАСЫЦ

Чкөынак пхөысхөара хөа цьара дымөахыцт. Өыцья аихөшыцөа ыкан Дзызнеиз ауырзымдырхуаз, нас.

– Иуынхашьоузеи, иунцыпшьоузеи? – хөа изцааит.

– Амш анбзиоу адөахьы сцоит, аха амш аныцөгьоу адөахьы сызцом, аөны сыөнахоит, – ихөеит.

– Ааит, ас еицш адөахьы издөылымцуа икоу ахатца сара сышцаиццо, – лхөан мап лкит аихабы.

– Икало збап, дпысшөап, акакны дышпасызкылымгари, ипшра, ичапашья хатца бзиаи иоуп уахьыхөапшуа – лхөан, – ааи, – хөа иалхөан, аитбы диццеит.

Егы иара дуастазаарын, амш анбзиаз адөахьы аус иуан, иу-сура иацрыцуаз ацөыцө адөахьы инхон. Амш анцөгьаз, аөны дыздөылцуамызт, аус ииуаз иацрыцуаз ацөыцө зегьы аөны иөнаөауан. Агөагьра змаз азгөб еицбы лынасың хиеит.

828. ӨЫЦЬА АИШЬЦӨА

Өыцья аишьцөа ыкан. Азөы дныкөаөын, унеишь-уааишь хөа иархөо дыкан, ауаа дырдыруан. Иара дыкамкөагы ус рызбзомызт аусхөартаөы, деизарауаөын.

Егы иашья дынхаөын, аөны дыкан. Ацөагөара, алацара, арашөара, ажө, ахөыс, амөы, аөнус – зегьы иара даөын.

Өөнак зны, ани аөны иказ, иашья дихөеит:

– Сара есымша аоны сыкоуп, уара уцоит аизарақәа рышка. Икоуакгыгьы сымбацт, акгыгьы збап, сшыапгыгьы неитцысхып. Уара аоны уаагыл уаха, аизарашка сара сцоит, – хәа.

Иашыагыгьы мап ауикхуаз.

– Уца, нас, икоу убап. ауаагыгьы унарылацшып, – ихәан, аоны даагылт.

Егыгьы иеилеихәан, аизарахь дцеит. Дахьнеиз, ауа, цас ауазшәа, аизарае цыоук ргәааибалан, аибапкара гәгәаны икалеит. Аибапкара икалаз иаргыгьы даланагалан, иаргыгьы лабак иаахан, аоны дааит дгәаа-хааха.

– Хаи уара рыцха! Абри аизарахь уцоит иасыуаха. Зеипш рыцхароузеи уара узыкәшәаны укоу! Уиакара апкара угәацхозар, уара уцала! Сара уахь уаха ус сымам! – ихәеит иашыа дизымчны.

829. ИШӘАРҢОУ УС КАЛОМ

Хатак дыкан. «Адунеиае коу збап», ихәан амәа дыкәлан дышнеу-аз, азә пәәанк ишыамхы икәкны еихала аёкьара даеуп.

– Кох, икаупо закәи уара?! Апәәан ушыамхы икәыргыланы аёкьара уаеуп. Уеиха ушыапы адырдха илаахар, ипнамкои?! – ихәан, дынидгылт иибаз уамашәа ицыашыо.

– Сааигәара изкәыскуаз хәа егыкымызт. Асгыгьы апәәан аёкьара сазыманшәалоуп, – ихәеит апәәан җызкьоз.

Аныкәао уи дидырцны дышнеуаз, даеазы еихала апәәан аёкьара даеыхыуп ичкәын хәчы ихы икәыргыланы. Ари аниба, уамашәа ибеит аныкуао.

– Уара уанацалбеит, иугәагыузеи?! Уеиха апәәан илавкьар, ачкәын ихы еиоыркьа икаумыжыуеи! – ихәеит аныкәао.

Ачкәын иаб атакс ус ихәеит:

– Улакәа ирбо ухшыо ипнакар, ухшыо ипнакауа унапкәа икарцар, адунеиаеы ишәартоу ус калом – ихәеит ачкәын иаб.

830. АПСЦӘАХА

Азә дыкан, есымша даакәымтцакәа апсцәаха дымсит, апсцәаха дымсит хәа дыкәуан рхәеит. Ари еиликаазар акәхап апсцәаха. Енак ари дызныкәуаз днеипылан, абри уара сзыуныкәузеи хәа диазпааит.

Уабасымныкөуеи сыпсы уара иукуп, – ихәеит.

– Указ нас шыта, – ихәан хамтакы димшыкөа дауишьтит.

Пытк анцы ашытахь ари апсцәаха дызныкөуаз ауафы дычмазаөхеит, уажышыта дишыырц избазар акәхап. Ауафы дычмазаөхар (апсцәаха дгиуа дныкөит рхәеит), апсцәаха днеиуеит, ачымазаө ишыапахы дгылозар, дыпсуам ачымазаө, днеины ихахы дгылозар, дыпсуеит рхәеит.

Ари ачымазаө дыпшын, апсцәаха ихахы дгылоуп. Абри макьана дыпсыр итахым (апсра зтахыда апсы паауп, шәымбои). Абри акара аамта цуеит аөхәара иитеижьтеи, уи аөхәарагы цахьеит. Ари ихахы апсцәаха дгылазшәа аниба, даахәын, ишыапы ахьхаз ахь ихчы ыиаган, уахь ихы ирхеит. Апсцәахагы абгәахәа уахь диасын дихагылеит. Ачымазаө ари аниба, еитах ихчы арахь ииагеит. Апсцәахагы арахь диасит.

– Узыргәакузеи, иутахыузеи? – ихәеит апсцәаха ари ачымазаө ихы анахь, арахь ирхо ианиба.

Апсцәахагы дыпсцәахауп, аха аригы митәык иакәын, шәымбои!

– Сзыргәакуа убри ауп, – ихәеит ачымазаө, – снапала ихәханы иаазгаз ацәашы сымпытаблыр стахын, аха ацәашы хәханы иаасымгац, уи хәханы иаазгаанза сыпсыр стахымызт, – ихәеит.

– Нас ус акәзар, уца, ацәашы аага, – ихәан апсцәаха ари ачымазаө дауишьтит.

Ари апсцәаха анс анихәа, ани ачымазаө азин аниоу, знык ипсы аниоугәышья, ацәашы аасхөит хәа дангыла, данца, ацәашы ааихәа дыкоума аумаамта дыкан рхәеит.

831. «АБЗИАРА АШЬТАХЬ БЗИАРА ЫКАЗАМ»...

Сагәым дышнеиуаз амца зыцраз абард днадыглеит.

Абард агәтаны цлак ылагылан. Атцла акәцәан ицырцыруа амахә икәтәан амат, имблыр ада цсыхәа амамкәаны. Сагәым амат рыцхәишьян, рыцхьк цшааны изыкәтәаз амахә инадикылеит. Амат арыцхь икәхәазаны Сагәым ижәоахыр шыказ ианнеи, атаххәа ихәда аөоакәнаршан ирыхханы иакит.

– Иауеи, сыхәда уеакәыршаны, изпукаауа, цәгъара кастама? – дцааит Сагәым, аарла ибжы ткаауа.

– Усшыуеит, – ахәеит амат.

– Сзыхуркьозеи? Амца уалзгеит, абзиара уызуит, – даагыацэы–гыацэит Сагэым.

– Абзиара ашытахь бзиара ыказам, ухэда зынза ицыскаауеит, – ахәан ейхагы иарххеит.

– Иаасаразеишь, зны, цьоуки хразцаап, абзиара ашытахь бзиара шцакам! – натеикит.

– Уца, нас, мацк аеаардадеит амат.

– Ахьаца, абри сыхэда иакэыршоу амат абзиара азызуит, амца иалзгеит, ацсы еикэсырхеит, уажэы абзиара ашытахь бзиара ыказам хэа сыхэда ацкаара иафуп, хауа ииашада? – дцааит Сагэым.

– Сара бгы иапэала сфычоуп, апхын амфасфэа ашэшыра рыстоит, апша хьшэашэа рныздоит, аха азы амеы итаххар, сыпканы сибылуеит, «абзиара ашытахь бзиара ыказар, сара ус сзыруазма? – ахәеит ахьаца.

– Абзиара ашытахь бзиара шыкамыз ахьацагы иуанахәеит, ухэда хысцэоит, – ахәан, иахагы иарххеит амат.

– Уаасцеипш зны, хцаап даеацара, – дагыаагыацэы–гыацэит Сагэым.

Ишнеиуаз, ижахэо итэаз цэык инахагылт.

– Уара ацэ, абри сыхэда иакэыршоу амат абзиара азызуит, амца иа-лабылуан, иалзгеит, ацсы еикэсырхеит, уажэы абзиара ашытахь бзиара ыказам хэа сыхэда ацкаара иафуп, ииашада? – дцааит Сагэым.

– Сара анхафы сцакны сирцэагэоит. Ауардын сацеикуеит, сыда псыхэа имазам, аха акэац аниаххалакгы, сышыны сифоит, абзиара ашытахь бзиара ыказар, сыпшэма ус дсызныкэозма? – ахәеит ацэггы.

Амат дырфаагыых ихэда ацкаара иалагеит.

– Икалозар, дырфаагыых иаасараза. Хцап даеацара, сыхэда ааркэада, – деитагыацэы–гыацэит Сагэым.

Ус бгахэычык абна иаалцит.

– Абгахэычы, абри сыхэда иакэрцэиашоу амат былуан, амца иалзгеит, абзиара азызуит. Аха бзиара ашытахь бзиара ыказам хэа сыхэда цнакаарц иафуп, уара угэы ишпаанагои. Хауа ииашада? – дцааит Сагэым.

– Абзиара ашытахь бзиара шцакам, абзиара уызуз абзиара изууроуп, амат, уиашам, – ахәеит абгахэычы.

– Ус акэзар, ишьтэу уара уоуп, – ахәан амат Сагэым ихэда аау-нажбын, абгахэычы ахэда аеаакэыршаны иакит.

Сағым апсгара аниоу, лаба дук ааипшаан, даарысуа аматггы абгахэычггы рышьра далагеит.

– Иухзеи, абаапсы, амат уафон, уамысхит. Уцсы еикэзырхаз сара соуп, абзиара узызуит, сара сзыхуркьоэеи? – игьацэы-гьацэит абгахэычы.

– Абзиара ашьтахь бзиара ыказам, – ихэан, Сағым аматггы, абгахэычггы шыны инеивейтеит.

832. ЦЬАШЬАНЫХЭА ИХХЭААУ АЛАКӨ

Хапаки пхэыски ыкан, нхацэан. Ибыргхеит, кырггы рыкэракэа на-скеит, ахашшара драуамызт. Апыхэтэаны, рыкэрашьардаинеизахьаны, ачкэын дроуит. Ачкэын хьзыс иртеит Цьашьаныхэа.

Аамта цон. Цьашьаныхэа ддухеит, ак еиликаауа егьиуа дкалеит. Уахык дахьнышьталаз, ахэычы апхыз ибеит. Данаапш, дкэит «пхыз бзиа убааит» хэан сазхэо ида сыпхыз уафы ишизеитасымхэо хэа. Ашьжымтан дангыла, иан илеихэеит апхыз шибаз.

– Иубазеи, нан, упхыз сахэ, – лхэеит, аха мап икит, пхызымш уба-аит хэа ахьиалымхэаз азы. Ианлеимхэа, даанкылан длыпкеит. Ахэычы дцэыуо, дцэыуо дыштэаз иаб дааит.

– Ари ахэычы ихъзеи? – ҕааитит аб.

– Апхыз ибан, сихэеит иубаз сзеитахэ хэа, аха имуит. Сгэы пижэан, дсыпкеит, – лхэеит ан.

– Исахэи, баба, апхыз иубаз, – иабггы, дыргэыбзыгуа, иирхэарц далагеит. «Пхыз бзиа убааит» хэа аниаимхэа, ахэычы ипхыз имырзазеит. Даара дирххеит анахь-арахь, аха изимырхэеит. Иабггы дгэаан, дипкеит. Ахэычы атэыуара далагеит. Дцэыуот, дцэыуот, дакэыпуам. Убра ахак дынхозаарын, ахэычы ибжы ицэымцхэхазан даныкала, «шэцаны ахэычы ицэыуо дысзаажэга» хэа иматуцэа ааишьтит.

Ахэычы данаарга, диазцааит иухьи хэа?

– Апхыз збеит, изакэу хэхэ хэа сыхтаркит, аха ианрасымхэа – срыпкеит, – ихэеит Цьашьаныхэа.

Апхыз бзиа убааит, баба, иубаз сахэ, – даацэажэеит ах.

– Уажэшьта иуасхэоит, «пхыз бзиа убааит», ахьыхэаз азыхэан, – дналагеит ачкэын. – Сара убыс пхыз избейт: ажэлар рацэаны

сытәгәыбжъара ибжъысны ицо, ицо... Нас, ианца ашьтахъ, ахабла зегъ сара снапакны икалазшәа.

Ас анихәа, ах дтәаны дхәыцын, ари ахәычы кааметк далаказар калап, ихәан, дыкәигарц избеит. Имацуцәа даарыпхан:

– Икоу жәдыруама, абри ахәычы дганы дшәшы, дгылар дмитәхоит, – хәа реихәеит.

Ахәычы дыршырыц дырманы ишцоз, ах ипха зацә дылбеит. (лара абааш дыкәыртәан дрыман, дылбаарышьтуамызт). Данылба, арахъ дысзаажәг хәа адца рылтеит. Даннарга:

– Сара дсаазоит, азәггы цыбаас дистом, шәара саб иахъ ишәымхәан, дышәшызшәа шәныкәа, – хәа драцәажәеит амацуцәа.

– Цышьаныхәа длаазеит, ддухейт. Атаацәара далалартә еицш дкалеит, аха длызцәыргазом, дцәахны длымоуп.

Абри ах даәа ахак, иеиха амчра змаз, абас изааицхаит:

– Иузынастиуа ажәа реины ианысзыкаумца, ианысзаумти ууаажәларгы уаргы шәыкәысхуеит. Хәаас икарцеит ах иуаажәлар.

Ажәлар тәеит ирызбарц знык, ынтә, хынтә, аха акгы рзымызбеит. Азғабгы лаб иахъ есымша дцоит-даауеит – абри даеуп. Цышьаныхәа длазцааит:

– Изакәи абри, бцоит-баауеит, ишәыхы, икалазеи? – хәа.

– Ахак саб изааицхаит: аеы сзаати цштәы змазам – ишкәакәам, икацшьым, еикәам, ицәышым... Акгы рзыкамцеит, ирзымызбит, иа-баарго ус икоу?

– Иахәа, уи мариоуп, ишпашәзымдри! Шәара уи ах ауафы дзышәышьт. Дахънеиуа убыс иеихәааит ах, иагъшәахьамкәа, иагъоашамкәа, иагъхашамкәа, иагъцшьашамкәа, иагъхәашамкәа, иагъсабшамкәа, иагъмеышамкәа, азә дааишьтыр дзыхәаз иоуеит, хәа.

Цышьаныхәа ишихәаз иныкәан, уи даапыреит ани ах. Ус даәа пытрак антых, азғаб деиҗацо далагеит есымша.

– Икалазеи, шәзыниазеи? – хәа длазцааит дырфөгъ.

– Убри ах лабак ааитиит, ахгы ашьапгы еикароуп, ахы ахыкоу, ацыхәа ахыкоу еиликаароуп, ихәеит, аха акгы рзымызбит, – лхәеит ах ипха.

– Уигъ мариоуп, амала, сара сыхъз абымталан бара ибызбызшәа хәала. Шәаалаган алаба агәта шәыцшаа, нас ахкәа еибакапануеит, хәыцзак иахъеихахо – ахоуп, егырах – ашьапоуп.

Уигь ус икарцеит, еикәхеит. Ахгы дгәыргъацәа дкоуп, сыпха адыр-
ра лымазаап хәа. Пытраамтак анцы, азгаб деитацо далагеит. Икалазеи
хәа длазпааит Цъашьаныхәа.

– Даәа кааметк хзааицхаит, – лхәеит.

– Иааицхазеи?

– Адунеи агәта ахыыкоу еилкааны исзааицхаит, ихәеит.

– Убри хәчык ихъантоуп, сара сцәырымцыр амур калап, аха сцәырпыр,
баб сишьуеит, ишпазури? – ихәеит Цъашьаныхәа. Лаб икны дцан,
иалхәеит итоурых, дилмыршыит. Ах икны дцәырылгеит. Данцәырылга,
ус иеихәеит: уаалаган зпаца дуу, акәра змоу цьма шьтәаки, акәра змоу
камбашьки сзаага хәа. Ах ирхиеит иихәаз. Иман дцеит егыи ах иахь.
Аштәа дантала, инеигаз уа иәахәаны, ах иахь дхалеит.

– Мшыбзиа! – ихәеит Цъашьаныхәа.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит, – хәа җааитит ахгыи.

– Ах сузааишьтит лхәан, – ихыи-ицыхәа цәырганы иеихәеит.

– Уара уда уаха уао димазамыз, икәышыз, ак еилызкаар иказ, кәрак
змаз... – хәа далгеит ах.

– Ус акәра змоу утахызар – аа, акамбашь, апаца змоу акәзар – ацьма
хазына ара икоуп – ихәан, аштәахь инапы ирххеит. – Адунеи агәтагыи
– уашьтоуп.

– Ухәчын аха хшыюла усаааит, хайнуршьеит сагеи сареи, – ихәеит ах.

Цъашьаныхәа дхынхәыны дцеит даазышьтыз иахь. Иахрагыи
ималгыи иитеит. Дахханы даакәгылеит.

Абри акәзаарын измааназ Цъашьаныхәа ипхыз.

833. РАЦИ, РАЦСТАНИ, МЫШӘЛЫМХАИ

Оыцәа аишьцәа ыкан. Азә Рац ихъзын, егыи Рацстан ихъзын. Рац
деицбын. Рац имаха-ишьаха гәгәан, амитә илшон, аха, иалаухи, уао
аган, ихшыю мачын. Абарт аишьцәа аоыцәагыи неитахәашьа рымамкәа
игархеит.

Енак аишьцәа аоыцәагыи рхы ааиларкын цъара хәкәцны хцап
рхәеит. Дара ртәала реааибыртақәан, амәа икәлан ицо, ицо, акыр
кытақәа ирхысхәан еипшаан уао гәгәак иднагалеит. Изыднагалаз ауао
гәгәа Мышәлымха ихъзын.

– Шәызустқәада, насгьы шәзышьтоузеи? – хәа дразцааит иара.

Игарны ишыказ, цъара акыр дырхарц ныкәара ишдәықәлаз иархәеит.

– Изуша, изхәаша, изфаша ауафы дсыгын акәымзар, амал сара исымоуп, сара шәысзаангыл, – ихәеит Мышәлымха.

Мышәлымха иихәаз Рапгьы Рапстангьы ақәшахатхеит.

Мышәлымха ан диман, иара иан есымша дикәабон. Аиахәа ду иман, абри аиахәа дтартәаны, азы рыпханы ылықәтәаны дикәабон. Ацьмакәа иман, хьчара игәарихуан. Рап ацьмакәа рыхьчара дцаларц иеихәеит. Рапстан иан дикәабаларц идитеит.

Рапстан ҫымшқа иашьа ацьмакәа ахьихьчоз дырхылапшуан. Ахымш рзы Рап ацьмакәа «рреит!» – хәа ихьчо, има абна дшылаз ихьызсо аха ҫәаз цлак ибеит. Ари аха аниба, Рап сықәлоит хәа далагеит. Данықәлоз ацьмакәа аха амцан иааизицан, «Исыршәшәо аха зегьы цырак нмыжкәа ишәыкәшәала!» – хәа реихәеит. Рап имч имаз акы дамеигзакәа аха иршәшәеит. Аха ҫежьза шыамхахьы ацла иамцажьны избаз ацьмакәа иасны ирфеит.

Рап ацла данлалбаа, «Закәузеи икашәцаз антәара шәылалааит, ари исыршәшәаз аха шәфа хәа шәасхәама?! – ихәан, даарылагьыжьын зегьы нирцәеит. Цьма зацәык атәыҫа хәа цырак ахашәзаарын, иахаханы иқан. Абри Рап ианиба, «Абри ацьма аҫызцәа ирымуйт акәымзар, аха акәшәарц атахьзаарын рыцхә!» – ихәан амацара иапцаны иеигәышә ихәда иқәкны ахәылцаз ашта дааталеит.

– Ацьмакәа абакоу? – хәа ианиазцаа, «Аха сыршәшәан, ианырмыкәшәа инсырцәеит», – ихәеит.

Мышәлымхагьы, Рапстангьы даара игәааит, аха икарцахуеиз, Рап дырзымшьит. Иаухәозеи, ауафы бзамыкә, абзамыкә зырхәо?! Адырҫаены абри ацьма инхаз ма иахшьрым рхәан, Рапстан уи дацырцеит. Рап зыркәандала Мышәлымха иан атакәажә дикәабарц иархәеит. Аены Мышәлымха ныкәара дымцар ихәомызт, дцеит.

Арт анца ашьтахь Рап далаган ақәаб азна азы ршны Мышәлымха иан аиахәа дланыртәаланы ылықәйтәан лыц хацьцәала диблит.

– Бзырччозеи бара атакәажә мыжда? – хәа дагьуа, дгәам–гәамуа аоны дшыҫназ иашьа Рапстан иихьчоз ацьма има ашта дааталеит. Иаразнак ицәа иалашәан идырит Рап митәык шыкайтәаз. Аоны дааҫналазар хагеимышхара, Мышәлымха иан атакәажә лыц хацьцәала, азыршы дабылны аиахәа дтажьын.

Рапстан дуао кэышымзи, Рап икиапаз Мышэлымха ибар ишынир-
цэоз идырын, икэцны мазала ибналаны ицарц избейт иашыагы, иар-
ггы.

– Уаала, уара мцаца, усгы амитэ кауцейт, – хэа Рап дицакэейт.

– Сцоит ацаразы, аха Мышэлымха ионы иёоу абоатэ онашэ мгакэа
сцом, – ихэейт Рап.

– Иалаухузеи, изутахузеи унтэааит?! – ихэейт Рапстан, аха Рап
ианимуза, абоатэ онашэ има ддэыкэлейт.

Аишыца Рапггы, Рапстанггы ари аены амоа ишыкэыз ирыкэхэлейт.
Ианрыкэхэла, уаоы имбарц азы пса цла дук икэлэрц рызбейт. Аха
абракаггы Рап ибзамыкэра Рапстан шыамтлахэра изнауит.

– Абоатэ онашэ ацла икэызгалароуп, – хэа Рап Рапстан
дыхтейкит.

Алада ихэейт, аоада ихэейт, аха абзамыкэ иикыз икит хэа, Рап
иихэаз каимтар имуит. Нас ианимуза аоыцаагы ааицхыраан аонашэ
оаган апса амахэкэа рёы иоыкэырцейт.

Егы абри ацла ашыапаёы ныхэартазаарын. Абри ахабла зеггы еиза-
ны анцаа ихэозаарын «Улпха, угэпцха, хат!» – хэа. Урт шыкэсык ахь
знык имоапыргон ари еипш аныхэара. Аныхэара абри ауа иакэшэейт
абарт аишыца аоыцаа abra ианнеиз. Рап амахэ бжыара доеи доыкэтэан,
уа длыбжыаианы ашақыахэа дыцэейт. Рапстан дыцэамызт, даапшуан.

Рапстан дшыпшуаз ауаа дара зыкэтэаз ацла ашыапы ишадеиза-
лоз, афатэкэа, ачыс-мыскэа, адунеи иааутахыу, зеггы ааргон. Рапстан
ари аниба, ипсы илшэшэан, ыымтзакэа дтэан. Ажэлар еизан, анцаа
ихэан, рыфатэкэа рхианы инатэон еипшаан, Рап ацла дахыкэтэаз
даахэышымыцын, абоатэ онашэ лалыбган иаарылахайт.

– Аа, анцаа, анцаа! – рхэейт ажэлар зеггы.

– Анцаа иахзиуа зеггы бзиоуп, ари анцаа иоуп иахзыуз, –
рхэан еибарыоны рыфатэкэа, рыжэтэкэа нкажыны еимбгыжэаа
икэцны ицейт.

Рапи Рапстани пака ианналбаа, «Хцалап уажэышыта, Мышэлымха
дхахызаанза», – ихэейт Рапстан. Аха Рап амалахазгы имуит.

– Ишпыкэу хашцо, иабакэу хыхцо, амал ду халахайт, акрахфароуп,
акраажэыроуп, амал хгароуп, – ихэейт Рап.

Нас абгыаахэа длалбаан, Рапстан игэхыаа мкыкэа длеин акрыфара
далагейт. Рапстанггы иашыа ишимузо, ихэтэы шхаимтазо аниба,
иарггы акрыфара далагейт

Рапстан ирласны изхара ифан, «Уашьта хцалап!» – ихэеит, аха Рап дакэыпуамызт. Имуит, афатэ дизахымцеит. Аишьцэа шеибарыххоз, ишеимаркуаз аамта акыр цеит. Уа иштэаз Рап зыцьмакэа нирцэаз, зан дишьыз Мышэылмха дрыхьзеит.

Мышэылмха данрыхьза, акэыш Рапстан диакэпар акэхеит. Диа-кэпо, диакэпо ишеибарыххоз икеибажыт. Икеибажын, еибар-былгьо Рап акрыфо дахьтэаз ишьклахаит.

– Ааит, ура закэузеи, икауцо, сашьа душьюама, шэеибарбылгьо ара акрахьысфо шэааны шэышпасышьклахаи? – ихэан, Рап доытыббын Мышэылмхаи иареи еибакит. Мычла Мышэлымха адауы ззырхэоз иакэын, аха Рап дааитцагыжын дхарххала дылкаижын, ихэламшэа ццэаны дылкаижыт.

Ари ашьтахь аишьцэа рзын гэыргьаран иказ. Амал ироуз рыманы Мышэлымха ималгьы рыманы Цынеи Кэацьынеи реицш инеишьклахауа рыфныка ихынхэит.

834. ХАҒЫРЫҒТА ДЗЫҚӘШӘЗ

Уао бзиақ дықан ихэеит. Цшьоық ачкэынцэа иман ихэеит. Аихабацэа ахоық даара ихшара бзиахеит, акрыуан, иаашьомызт, раб ихэатэы харцон. Ацшьбатэи реицьбза акрыура итахымызт, иара ихэатэада акагы кайцомызт.

Енак аб ичкэынцэа ацшьоықгьы ааизиган, аитбы даласыб-жап игэахэын, «Хәәнатағы, дадраа, акагы зымуз хэтаа иауам», – хэа реихэеит. Ари еицш аб иихэаз ажэагы дазымхэыцит апа еицбы. Ачкэын абжағьалдызра дакэымцит. Усура иашьцэа еихабацэеи иаби ахьцоз усгьы дцомызт. Енак аоны уаангыланы ахэарақэа ранацэа идумырцэан, урхылацшла хэа иархэеит. Аха, ани ахэарақэа хәаас икуа дыказма, ранацэа ирыцаланы ирцэеит. Ауха иангэарла, раб дгэаан, «Дысшьуеит абри икэынцэаша», – хэа дишьталеит, аха дизымкыкэа дицэеит. Ачкэын ауха аоныка дгэарымлазеит. Уаха дмаазаргьы, уацэы дышпамаари, цьбеит, хэа ргэы иаанагеит иабгьы иашьцэагы.

Ишьталаны ицэеит. Аха, иалаухи, ари ачкэын ашьыжьгьы дмааит, дрымбеит.

Егьы ари ачкэын дышнеиуаз, уао бзиақ, еуаоық дицылт.

– Уабацои? – хэа даниазцаа, «Схы ахьынахоу сцоит», – ихэеит.

– Ҳаи, дадхейт, узыргәакзеи, ас ухы ахынахоу учаратәы? – хәа дааиәәжәейт аеуаә.

– Стаәцәеи сареи хәикәымшәейт, – ихәейт ачкәын.

– Сара усыцца, чкәынас узгоит. – ихәейт аеуаә.

– Уаөышъала хәикәшәөзар, суццоит, – хәа дакәшахатхейт ачкәынгы.

Аеуаә ари ачкәын диманы ионыка дааит.

Ионы дахъааиз иара имаз ыыца ачкәынцәеи, згабки, иареи еибаир-дырит. Ари дишкляпшуа иәааихейт. Амәан иибаны иааигаз ачкәын иара ихшаз рацкысыгы деигъны, дыбзианы дкалеит. Абас еикәшәаны, еинааланы ишыказ, жәы-шыкәса инареиханы ицит.

Әнак ачкәын дзаазаз иаб диҳәейт (ари шыта иаб иеипш дицхәзоит нас), «Соужът, сцаны сани, саби, сашыцәеи баны саауейт», – хәа.

Азнык азы ари дзаазаз игәамцхазт мап икит.

– Знык учаны утаәцәа убар, ухынхәны уаауам, – ихәейт иара.

– Сара урт кәзшъала срыкәымшәейт, сзыкәшәо уара уоуп, уара уоуп анысыгы, абысыгы исымоу, уа саангылом. – анихәа, аригы уаха иеимырххакәа дауишътит. Деикәиршәан, еы бзиақ дакәтәаны, итаәцәа рахъ деилахәа–еилаца ддәыкәицеит.

Амәа дыкәланы дышцоз уахык апшәмара даангыларц изымдырзоз кытак аеы гәашәк днадгылт. Иара уи агәашә аеы анеиха имтакәа згаб цшза бзиахәк чамаданк кны дааицыххылейт.

– Аа, уаама? – лхәан, «– Аа, сааит», – ихәейт.

– Уеыжәц! – лхәан деыжәцит.

– Сеыжәца!» – лхәан, деыжәицеит.

Иаргы аеы доакәтәан, азгаб иеыхәда дыкәкны дышнеиуаз, «Бара ак басхәашан», – ихәан, «Аа!» – лхәейт.

– «Уаама?», – бхәан, «сааит», – схәейт, «Уеыжәц!», – бхәан сеыжәцит, «Сеыжәца!» – бхәан, беыжәцаны бсыманы саауейт. Сабаб-го? Бхәатәы хасцеит, аха бызустада? – хәа длазцааит иара.

– Аа, сшъума? – хәа дыөнапәааит лара.

Алашара ааиркын, азә-азәи неиәапшы-ааиәапшит.

– Сара азәы сиццараны сыкан, стаәцәа иртахымызт, мазала сиццарц акәын сшыказ. Ус уара уанааи, уи уакәыз цысышъейт, – лхәейт лара дгәапцәы-гәапцәуа.

– Сара акагы сыбхарам, ешъара бзызуейт акәымзар, баала бахъа-азгаз бызгоит, – ихәан диманы уахәшътахъка ддәыкәлеит. Аха пытрак инаскыхъан еипшаан лара даәәажәан ус лхәейт:

– Уажэшьта схынхэны сахънеиуагъы икоу седроу. Сызгараны иказ днеины симбазар дықэцны дцахъеит. Цхэысра узызуеит хацара сзууазар, – хэа.

– Анцэа сацаумырхан, икалакгы калааит, – ихэан, иеы агэра да-ахан, дхынхэны ифеаихеит, иаб иахъ аоныка.

Ари ачкэын итаацэа данхаргэаа, дахпырцны дцан иеишыи хэа дырцэуахъан, ипсхэы рухъан. Дшааиуаз иқыта данаалала, ауаакэа данырба дырдырит.

– Абригъ, абригъ уоума, уанацъалбеит, уцсы тоума? – хэа ианиазцаалакъ, «Сагъыкоуп, апхэысггы дсыманы саауеит», – хэа реихэон.

Ипхэыс диманы иаб иеы иахъааиз уафы ишимбац иреигэыргъеит, ачара ду руит, гэыргъарахеит.

Ари ачкэын ани дзааз данишьтуаз хымыз роуп ғэхэарас иитаз. Хымызггы цеит, сдэықэлоит хэа далагеит, иаб имуит, ауаа иницан димышьтырц далагеит. Хазы дынирхеит, амал иитеит, дзааз дыркъаигеит.

Абас ишыказ хышықэса нтакэкэа ицеит. Енак ипхэыс диҳэеит.

– Стаацэа сахъызызггы, сызгазггы рыздырам хаицны хцаны иахбап, – лхэеит.

Иарггы мап имкызт рееекэыршэаны идэықэлеит жэохэоык аецэа рыманы.

Азгаб лтаацэа лара ишылхэаз еипш дызгараны иказ данимга, даниахамта лэылшъзаап рхэан дырцэуахъан, лыпсхэы рухъан.

Ақыта ианаалала, дырдырит лыуаажэлар. Лтаацэа рёы иахънеиз илыхъыз, дзыкэшэаз зеггы иралхэеит. Ачара ду лзыруит.

Лаб пшыноажэи жэаба шықэса ихыцуан. Ачара анааилга ашьтахъ асасцэа даарылагылан ус реихэеит:

– Дадраа сысасцэашэхаткы! Сара уажэышьта тахмадак соуп, сахъжэбо сааихеит, иахъа, уацэы ипсуа соуп. Уажэы ицар сызгаби сымахэи даеазны иаанза икалоит сыцсыр. Икалозар мчыбжык акара исзынжэыжъ, сызхара избап, – хэа дрыхэеит арт ирыцыз рёызцэа. Азнык азы мап, чап рхэан, аха нас иакэшахатхеит. Амахэ иоызцэа хынхэит.

Иара амахэ ихэычггы, ипхэысггы (ахэычггы дрыман) жэамш иабхэа иёы дыкан. Жэамш рышьтахъ рмоаныфа рыманы, егыны, реааибытаны идэықэлеит. Ишнеиуаз амфан, акыр инаскъахъан, кка-

ра дук иахбаалсыз дө–дук агэтаны ць–дук ыкэгыланы ирбеит. Абра ианааи, абра хапсы ааитахкып ихэан, ахацагы, апхэысгы рхэычгы дрыманы инатэеит. Аекэа изыкэтээз ноурышытын, апыжэ–сыжэ хэа адэы иныкэлеит. Даргы рыманыфа аацэырырган акрыфара иналагеит. Акыр шырфоз лара еуаоык харантэи иаауаз лылапш наидхалейт. Аеуао дааиуа, дааиуа данааигэаха, дныоныцаан абри апхэыс аеуао иаауаз аеыжэцха имтакэа днеихынпашалт.

– Быпсы тоума? – анихэа иара.

– Сыпсы тоуп аха хы–шыкэса узыргэакуаз абни иауп дшы! – хэа лхаца лнацаа найкэылкит. Егы ари аеуао иаарыхтыгэлаз хы–шыкэса рапхба лара дызгараны иказ иакэзаарын.

– Мап, уи сиеихсны дысшыуам, дыргэараны, дыргэакны дысшыуейт акэымзар, – хэа ихэан ихэеит. Иааи лхапери иарей иааибакын напышыашэала айкэпара иалагеит. Еикэпо, еикэпо абар, абар шыта лхаца диааиуан акагы игзамызт, аха убри аамтазы ларгы днени ишыапы ааицылкэеит. Нас ани апхара дызгараны иказгы ларгы ааицхыраан, длаган ац тла ду дадырхэалейт. Ипсы штэз дара неин инатэеит ашэшырафы. Акыр шырфоз иныкэеит. Ари апхэыс пыхба дызгараны иказ апэыцак абжа аоы ижэын ус иныкэиргылейт иаанхаз. Нас аоыцбагы неиваианы ицэеит. Арт шыцэаз матык хэаз–хэазо иаакылсын, ацэа абжа аоы штэз ахы нтанаршышыын, нас иаахбахэын, ишааз афынанахейт. Ари ауао ац дахбадэахэалаз амат аниба, ахэычы дафар хэа дшэан ипхэыс дирэыхейт лыкэфытны.

– Бара анцаа иишэиша, сара бсылгейт, аха ххэычы акы дафабымпан, – ихэеит.

– Амад иахылпуа дматхоит, ухэычы уара дуеипшхон, дырфааит аматкэа дырфозаргы, – лхэеит.

Ус егыгы даапшит. Дшаапшыз еипш, «Азба сакуейт», – ихэеит.

– Азы арака ихэзтода, иахцэынхаз ауп аоы умжэуеи, – лхэан ацэа абжа иказ аоы наганы икышэ иныкэылкит. Доахан ижэит. Уи акэын, амат уа ашхам ааннажхэан, аминут азы даахэи–цэин, дыпсны дынкахэит. Лара зынза дгэан, лхаца дылшырыц ахэа анаалкба, ац тла ду дызладэахэалаз ашаха шэпа аапнакеит иара имаахакэа. Лара дшэан дыоны ддэыкэлеит. Иара аекэа ирейгыз акы доакэтэан, дыоны дналыхэзаны диапцаны дааицеит. Ахэычы цшка арткэа збаз дышцэуаз далапсны дкаршэын. Уигы даалихит, аеы днакэиртэеит.

Пытк ианынаскба, ипхэыс ус лхэеит:

– Бара мцахэыцэа, сашыцэа зейпшрау, уаау уеизгы ибдыруеит, икабцаз аиаша бхээр бындырцэап. Ас сёы рыцганы ишыкоу аныр-балакь, хэарас иатахузеи, ицаашт. (Ани ахацеи иареи анеиқэцоз иёы рыцганы икамлеит до). Бара, уи аткыс амған хшаауаз азёи иареи амған еисын, ихыт хэа рахэа.

Лхаца ари еипш иихэаз иажэа дакэшахатымхар дабацоз. Аоны иа-хъааиз ирыхьыз аиаша рымхэеит. Абас аамта акыр цеит. Ари ауао иёы рыцганы иахьыказ игъеит, аха адамыг еипш инын, иныцуамызт. Иухъ-зеи хэа ианиазцаауаз, анахь, арахь, ихэон, аиаша азэгъы иеихэомызт.

Ус ишыказ енак зны рацэак дахъазымдыруаз дгьылк аёы чара дук дакэшэеит. Ачараёы иштэаз еаныбзиалагы еимахдааит хэа аокэа шынеимырда-ааимырдоз дыззымдырзоз азёы ёааитын ус ихэеит.

– Ухьыз сыздырам, аха хаёыргга, ёаангы, цахэгъы бзиала еимахдааит, – ихэан аоы ыжэны иитеит. Ани анс ани анс анихэа, иара даагылан ауаа итэаз зегъы ааирзыроын, ихаёы рыцганы иказцаз, ишыкалаз, изыхъаз зегъ реихэеит. Итэазгы иаацаршьеит.

835. УАХТАНГЪ АКРЫЗДЫРУАЗ ИАЖӨАБЖЬ

Ажэытэ зны дыкан самартал еилыргаоыс адунеи аёы Уахтангъ захъыз азёы. Уи дыкан амшын ёықэ акны. Уа изықэгылан акапанга, оыцба акы еивызбауаз неиуан акапанга акны, иара даныкамыз, ауаоы дадыргыланы диман, инеиуаз аакэыргыланы игэеитауан, ииашамыз дласхауан, ихэахэаз дзаакэрылон.

Убыс ишыказ, зны днеит акрызлаз, ацэгъара зухъаз. Днеин Уахтангъ ицкыуао диргэыбзыгын, акыр устоит хэа, диашоуп хэа дыркъианы доуишьтит. Аха зегъы ирдыруан ари дышуаоқыамыз, зегъы ирхэеит Уахтангъ исамартал еилагеит хэа.

Ари аныкала аены Уахтангъ илакэа цеит, икапангагы бжыст, аха иара аймаккэа еилыргауа ддэыкэын.

Дыкан цъара азёы рыцхак, жёы–зацёык иман. Зны ажэ ахъара дшаёыз, азёы дааин, дааеыжэцит. Дшааеыжэцыцэкъа, ахёыс неины дзыкэтэаз агэыжь иацалт. Нас асас доалаган, ддэыкэлеит. Ахёысгы агэыжь иацаланы идэыкэлеит.

Апшәма ижә ахыра даналага, изеытуа дишьталт, схәыс умган хәа. Асас ахәыс згаз, закәызеи иухәауа, ухәыс хәа сара егысымам, ари сара сгәыжь иапоуп хәа иеихәеит.

– Хәаи, цыушьт, ассир ухәома, схәыс угар, уаха исфо егысымазам, – хәа дихәауа адалагеит.

Уи игәхьаа имкыкәа ддәыкәлеит. Дхынхәны ипхәыс лыкны дааин илеихәеит, абас ххәыс азәы иманы дцеит хәа.

– Хәаи, ххәыс зацәы игаратәы, ишпеигауеи! – лхәан, имоахь [дыши-ашаз] ипжәаны дицәеит. – Хәаит, ххәыс згауа уарбану? – лхәан, лхәыс кны изгоит хәа далагеит, аха ахәысгьы иамуит, агәыжь ахь идәыкәлеит. Нас ирыкәшәеит ауаа, рышьтыбжь захәз.

Ахәыс згоз ус иархәеит:

– Уахтангь дааганы хизцаап, изтәу уи иитап, – хәа.

Уао дизырышьтит, аха акыр аамта дмааит. Даара акры анцы, еита уао дизырышьтын, дааит. Данааи, ари асас ус иеихәеит:

– Закәузеи, уара, уахантәарак сузыцшынеи, узымаазеи? – хәа.

– Уахтангь ус ихәеит:

– Сара иахьа агаға сыкан, ус еилыргатәык сыман, исзеилмыргазт, убри садхалеит. Усс исымазгьы уи ауп: Иаха амшын итытны апсызкәа амхы рфазаап, убри азарал акәсцап хәа снеин, садхалеит.

– Хәаи, исоухәо закәузеи. Апсызкәа амхы шпарфоз! – хәа цыашьатәыс икаипцеит [ани агәыжь иакәтәаз].

– Уара ари цыашьатәыс изыкоуцозеи, уара угәыжь ахәыс ахьазар, апсызкәа амхы зырымфозеи? – хәа иеихәеит. [Уахтангь иоуп изхәо].

– Ааи, атабырг шпаиаухәеи, – ихәан, инацәакәа илақәа шыказ ағанылаирха, илақәа гылт (талт). Ахәыс зтәызгьы ихәыс иманы дцеит. Уахтангь илақәагьы икапангагьы еиташьакәгылт. Уи нахыс Уахтангь дыкан акыр аамта аиашеи ахәахәеи еилыргауа.

836. ОЫЦЬА АИУАЦӨА

Икан оыцья даара ауаа беиакәа, еигәылацәамкәа хара-хара инхауан, аха даара бзиа еибабауан, еиуацәас еибапхьазауан. Руазәык пак диман, егыи – пхак. Аца дызмаз амазара убыскак ирацәаны иман, цшышыкәса, хә–шыкәса хәынтқаррак иацанакуаз зегьы ртәаны иныкәигауазаргьы, рныкәгара илшаратәы. Егыи, апха дызмаз, ускак дбеиамызт.

Апа дызмаз ичкэын пхэыс дааигахьан, аха иаб имазара ахьытэахыз издыруамызт. Зны иаб дычмазаохан, апсра далагеит. Апсра даналага, ипа дипхьеит, дысзаажэга, сыпсаанза хэа, аха ипа данааи, иёы акын, иидахыз акгы изиамхэеит, ипсрагы уи акэхеит.

Ипа издыруамызт иаб апара тэахны ишимаз. Ипхэыс илдыруан. Ишылдыруазгы уи ауп, зны лабхэа спара гэастоит хэа дандэыкэла, ари дахьцо збап, лхэан, дишталаны мазала дцеит. Апара тэахны измаз адгьыл жны цаметла икацаны, апара уа итацаны имазаап, хыхь азлагара азы ахысны ицауа икацаны имазаап. Днеин, азақны апара ахьытэахыз ашэ аартны дынтапшит, ипара гэатаны, ашэ еитаркны дхынхэны аоныка дцеит. Ари зеггы ипхэыс илбон, аха лхаца иалымхэеит. Ачкэын иаб даныпсы, имазара агьацымцакэа, иказ егымырцыкэа далгеит.

Апхэыс лхаца диацэхауа далагеит иумаз уфеит, амаца иаургеит, ара-хь ак ааугом, иахфо хамам хэа, аха ахаца иабааигауаз, акгы имамызт, аарыхра издыруамызт. Нас лара мазала дцон, апара ахьытэахыз пытк тыхны илыманы адэқан ахь дцон, афатэ-мыфатэқэа ааганы, акэац тиоы акаσμα икны днеин, акэац аалхэеит. Уа дылбеит чкэынак акэац зтиуаз, пшзақы, ари дшылбазцэқэа дылгэапхан, акэац ахэ манатк ацынхэрас жэа-маатк илтеит.

– Аи, амарца, ари арбгага сымам, ипырганы икоу сышэт, – хэа леихэеит.

Аха иара ус иалхэеит:

– Сара уара усгэапхеит. Ожэы жэа-манатк устоит, ушьтан зынза усыркъатоит, пхэыс сугозар, схаца дышьуеит, амазарагы абриакара схаца изымдыруа итэахны исымоуп.

Акэацтиоы ибзиоуп, ихэан, дақэшахатхеит. Нас абрыгь–абрыгь аены уinei, уанза схаца ддэылысцоит хэа иахэаны, аехэара итаны, лара дцеит. Аоны данааи, лхаца, уара, ара баша афарада акы узымдырзауа утэоуп, абыржэытэқэа сыла уеоумырбакэа укэцны уца, цыара парак рхианы уаанза, умаанхэа дитэқэаны дкалцеит. Икаитцахуаз, ддэыкэлеит. Дышнеиуаз, игэалашэеит иаб ауа бзиақ дышимаз. Нас уаха икаспауа егыкам, убри саб иуа иахь сцап, ихэан, дцеит. Уа дахьнеиз, дырзымд-рит, убыскақ дхьыжэжэа–кэыжэжэа еимаада-еимсыда дықан.

Иаб иуа дизцааит, уабаказ, дад, узустада, узышьтоузеи хэа. Нас ус ихэеит:

– Сара абрыгь–абрыгь ичкэын соуп, сангарха, сыпхэыс аоны саныоналмыргыла, саб иуа схэан, сааит.

Уи цыашьатэыс икаитеит [иаб иуа].

– Уанацъалбеит, уаб имазара уара моу, хэынткаррак 4, 5 шықаса зегъы ныкэнагарынеи, уара ас шпаухэои, – хэа [ихэеит].

– Ус акэын, аха саб мазара симаз, ионкэеи ирахэи ракэын, урт сара хэартас исзыкамцеит, арахе иказ нцэеит, аонкэа зласыхэартазыз! – ихэеит ачкэын.

– Ус шцакало, уаб урт амазара зызбахэ ухэаз раамышьтахэ апара рацэаны ицэахны иман, уара иузымдыруазаргъ, упцхэыс илымдыруа дкаларым. Сара аеы устап, уца, уоны укылыпш, икоу убап, – хэа иахэаны, аеы итаны дишьтит.

Аоны данааи, иеы цъара иныжъны, иара дааизар, ипцхэыс акэацтиоы аоны длымоуп, астал иахатэаны акрыфара ишаеыз ибеит. Ус, акрыфара ианалга, баала, хцара аабап, ихэан еиманы апара ахыцэахыз ицеит. Лхацагъы мазала ихы дмырбакэа дрышьталаны дцеит.

Уа дахънеиз, апара ахыцэахыз азы акны, ашэ аартны рпара гэатаны, ихынхэны ицеит. Апара зтэыцэкъаз иангэеита, иаб иуа иахэ уао дишьтит, лассы ушзахэалакы быжъ-гэыжъки быжъ-оык ауааи сзаашьт хэа [изицхаит]. Уи изызнеиз иеихэаз изааишьтит. Апцхэыс лкэацтиоы икэацтирта айркын, апара ду соуит, ожэшьта аусура зыстахузеи, ихэан дыркэапын ипцхэыс лкны дааит.

– Баала, хцара еитагэахтап, – ихэан ианааи, апара абаказ, иргахъан.

– Хаит, ари шысыбуаз ахыпасзымдыри, бара бхаца сара сацкыс деицэазма? – ихэан, длысны, дышьны, азы деитеит. Лхаца аоны икалаз збоит хэа данааи, ионкэа гэгэаза, уао дыоназамкэа ишыказ ибеит. Нас икаитпахуази, имазара тины, дхынхэны иаб иуа иахэ дцеит. Уа дыкан акыр аамта. Нас ус иеихэеит:

– Уаби сареи бзиа хаибабауан, уацэас хаибацхъазауан, аха уеизгъы–уеизгъы даара уара дук хабжъаны хакамызт. Угэы икэнамшьауазар, сыцха пцхэыс дустап, дга, хаца дцар, смазара абжа лгоит, уи ацкыс еигъми смазара шазамкэа ишеидкылоу инхоит.

Ачкэын ибзиоуп ихэан, дакэшахатхан, пцхэыс иаб иуа ипца дигеит. Икан рмзара амазара ацпауа.

Зны иабхэа дааипцхъан ус иеихэеит:

– Дад, сара ожэшьта сажэрахэ снейуеит, сыцсра егъыбжъам. Уаб иеипш акгъы уамхэазакэа сыцсыр ацкыс, иахъа иуасхэап, – ихэан, имазара имаз зегъы хыс иамаз, аус азыруаз иеихэеит. Уи имазаап уаа хыноажэаоык ахэхахэтцэа, аба иара аграницақэа рахэ дцаны ирзааигауазаап:

– Сара саныцслакъ, абарт сыхэаахэцэа иуархэара икоуп сыцкра рзууразы убыскан мап хэа раумхэан, сыцкра рызу. Уи аамыштахъ, сыпцха лымацара аоны дныжъны умцан, ыызас уаыытэыюсагы длыз- нумыжын. Илзынужъша уи ауп, иааигэаны илзаага ақалакъ акынтэ абубка [папугаи], нас уи ыызара лызнауеит хэа [еихэеит].

Ус ишыказ иабхэа дыцсит. Ишихэахъаз еипш, имазара аус азыру- аз ахэаахэтцэа ааины ихэеит иабхэа хра рзуны аматэа шырзааигауаз еипш, иаргыы хра рзиуразы. Ибзиоуп хэа рахэаны дақэшахатхеит.

Зны аграница хэынтқаррахъ дцаны аба аагара икэшэан, [уахъ] дцаанза ақалакъ ахъ дцан, ипцхэыс лэыызас абубка аахэаны илзааигеит. Ипцхэыс длабжъаны, егыны иара имоахъ дцеит.

Ақытан дыказаап хабжък, ақыта ырахэ дрыцын. Зны ирахэ иманы акры змаз ионы апцха дышнеиуаз, апшэма пцхэыс амзырха дыштaгылаз дибан, длеилахэит. Аоны данааи, иан илеихэеит.

– Нан, абыргъ–абыргъ ипцхэыс уаха дансзаабымга, уана, сара сеысшыуеит, уана, бара бысшыуеит, – хэа.

Иан илзууазеи хэа данизцаа, бзиа дызбеит, пцхэыс дыстахыуп хэа леихэеит.

– Нанхеит, ани уара дуццома, мамзаргыы сара дызлаазгозеи? – лхэан, илымуа далагеит, аха дишыуа даналага, илугэышыахуазиз, лэыналхан, длеит апцхэыс лэы.

– Нан, бабаказ, акры бтахызма? – хэа данлазцаа, ус лалхэеит:

– Нан, бара баниуаз ибыцыз згабк дсымоуп. Ғатахъас убыс икацаны исымоуп, убри хаца данцауа бара бнапала деибытаны дмышытыкэа уаха дшысмышытуа хэа. Лара уаха хаца дцараны дыкоуп, абри сғатахъа еилабгарым хэа сбыкэгэыцны бсыццап хэа [сааит].

– Нанхеит, сбыцымцакэа, сышпабыцымцауа, сбыццап, аха сырахэ, сышэахэ, сыоны напцхакны, крыфаны сцап, макъана усгыы цэыкыоуп, – лхэан, лырахэ пцхакны, акрыфаны сцоит хэа лғаныналха, абубка ада- лиа иахътатэаз акыр–кырхэа иааччеит.

– Узырччазеи, бубка? – лхэан дазцааит.

– Закэузеи, бахъцо, сара бысзымцаазакэа бышпацои, сара амала ара сыкоума? – [ғаанатит абубка].

– Сара ара агэыларанза снейуеит, ожэыпцэкъа саауеит, – хэа алхэеит.

– Ус акэзар, шэаагыл, ажэабжъ шэасхэоит. Салгар, бца – хэа ланахэеит.

– Ибзиоуп, – лхэан, даангыланы дазызыроит.

Бубка ажэа хэара иалагеит:

– Дыказаап ахык, имазаап хыык апацэа. Дшыказ, ах шэарыцара дахь-цаз, адыди амацэыси калан, илацэа цейт. Иуаажэлар азикит, аха ахэшэ цыаргы уаы изымцшааит. Нас дшыказ иахаит, Амшын шкэакэа акны итоуп псызк, убри апсыз кны иааганы, ашыа хишыылар, илацэа гылоит [бзиахоит] хэа. Ипеихаб хыык авизирцэа [ацыхаицэа] иццаны апсыз кны иааигаразы [дишьтит]. Аха урт ахыцаз егырызикамцакэа иааит. Нас [агэыбжыаньтэ] дишьтит аыызцэа иццаны, аха уигы егызаамгеит. Нас аитцбы авизиркэа иццаны дишьтит. Ах ица акандэ дтатэаны, иыызцэа иманы дцейт. Иахьнейша ианней, акаца тарыжын, ирkit псызк. Аха ах ица ианиба, ирыцхашьан, ус ихэейт:

– Ари саб уикэаишы, сара сылацэа цаны иказаргы, ари сахашэалом, – ихэан, иршэны нак азы итаиршэит.

Апсыз ахы шкэакэаны агэца капшыны, ацыхэа иацэхапшыны икан. Абри апцзара иахыркэаны апсы иацимырхейт. Ихынтэны аоны иана-аи, ах дразцааит азэазэала икашэцазей, акры сзаажэама хэа.

Авизир еихабы днеиган, диазцаан, акгы хамбейт хэа иеихэейт. Агэыбжыаньтэ днеиган, уигы ус ихэейт. Авизир еитцбы днаганы даниазцаа, иеихэейт:

– Уца апсыз ула бзиацтэуаз икын, аха ипцшазшэа ианиба, – ари сара саб ила азын мою, [схата] сылацэа цаны иказаргы, сахашэалом, – ихэан, амшын еиталаиршэыхит, – хэа.

– Ахкэажэ бхаткы, сцейт, ушьта шейт, шэабацауа? – хэа ранахэейт [абубка].

Ианаапш, ишахьан.

– Нан, нанхейт, ассир шпасыхы, атацаагацэа сара исзыцшын, – лхэан аешьра лхыкэылцейт, аха иахьа ожэышьта сызцом, лхэан, длы-цымцазт, атакэажэ дцейт, ахэылбыеха сейтаауейт хэа. Дахьнейз, ааит, сара иахантэарак ожэымзар-ожэы баауейт хэа сыбыцшын, ихэан, иан даалысны дипкеит [ани ахьча]. Уаха уеизгы, уеизгы даабымгар калом хэа лахэаны, ижэцэа иманы дцейт.

Ахэылбыеха деитацахит атакэажэ [ани] апхэыс лышка. Апхэыс лускэа дрылган, акрыфара сцоит хэа дандэыкэла, абубка еитааччыхит.

– Узырчозей, бубка? – лхэан, дазцааит апхэыс.

– Сзырчозей, бымбои, иаха ибасхэаз ажэабжэ макьана салымгац, обака ажэа сыгуп, ибасхэар, нас бца, – хэа ланахэейт.

– Нас ихэала, – рхэан, иаангылан, иазызырѳуа иалагеит.

... Ах ица ацсыз кны иауижыит хэа ица изы ианиаха, дгэаан, ашыра икэцаны дтеикит. Аха акрыздыруаз, зхэатэы хейцауаз иуаажэлар ире-иуаз, уара уца уара ашыра икэуцар, ари кэнагам егырт ахэынтқарцэа ирахар, зпа дызшыыз хэа урылырцоит рхэан, идмыруит ишыра. Нас имѳаныфас чак сакэлиак* интацаны итаны, дрыманы ицан, уаѳпсы дахыыказамыз дганы дныжыны иааит.

Ах ица амла данакы, ак сѳап ихэан, зыхык акны днеины днатэан азыхы акны азы зжэуеит хэа дшаѳыз, бжыык [иахаит] ах ица уоума хэа, аха абжыы ахыгаз имахаит, нас еиѳаиахаит. Азы данынтапш, ипцсыз ио-уижыыз шакэыз ибеит. Ацсыз азы иаатыпцын, ус ианахэеит:

– Уара сара абзиара исзууз ацкы уызууроуп, убри акынтэ хцап ныкэара, цыара пхэызба бзиаак дыкоуп, пхэысс дузысхэароуп, – ахэеит. – Апхэызба лхэацэа неихеит пшыыноажэи зежэѳык, аха зегы ашыра рыкэшэеит, апхэызба лажэа ацкы азэгы изхэауам, азы, аха уи уара улиааиртэы сара икасцоит. Аха хыхыцо ихауа иарбанзаалак-гы иахзеилоуп хэа ианахэан, ацсыз аашытхыны ицыба интаршэны, иахыианахэаз адгыл акны дцеит. Иахынеиз, абаагэара, акэырашны, аѳоныцқа х–иатажыкны еихагылан, ацэқэан дыѳнан ах ипқа. Агэашэкэа аркны игылан ах икыахиацэа. Талартак акны днеин, ара инхауа дызустада хэа дцааит. Акыахиа неихэеит ара инхауа арыгь–арыгь ах иоуп хэа. Ари змааноу уи ауп есыхэылбыгеа ах ипқа ацэцэа дасуеит лбара азэыр дааны дыказар хэа иеихэеит.

– Нас ус акэзар снаушытроуп, сара сзааз ах ипқа лбаразоуп, – хэа [иеихэеит].

Аха акыахиа иеихэеит:

– Уара угэнаха сара исызсыкэцом, абар абри апхэызба лбара иаахы-еит 99-ѳык, зегы ашыра рыкэшэаны икоуп, уажэы уара унеир, шэѳык шэназоит. Нас ах ихэахыа ус икоуп, шэѳык аныназалакы, ишыраны, абарт апшыыноажэи зежэѳык рыгэнахагы уара иукэшэоит,– хэа.

Уи ианиму, егы агэашэ акны днеин стажыла хэа [уа иадгылаз] акыахиа иеихэеит. Аха уигы имуит. Сара сыпқа дустоит, уи лыцкысгы деицэазам, – хэа.

*Асакэалеи – амакэан

837. АУАӨЫ ГЪАНГЪАШИ АУАӨ АГЕИ

Агъангъаш ипхэыси иареи ескынгы атызшәа рыман. Еимактәыс ирымазгы таацәра усын.

– Уара, уанацъалбеит, уаадыруеижьтеи, акрыура утахзамызт, аха уажэы уаазкэылаз зынза уаакэытзеит, иумбазои хашгархаз, иахфо хамам, иахшэым, ихашьам, ххэычкэа амла иахцэакит, узыпшузеи? Шар ихэлап, ихэлар ишап хәа адэы укәуп, адгбыл мачхәума, ацәкәа укыр, аеага укыр, хазара ацыкәреии акәыди ааурыхыр, нас уаха хтахызма? – тынчрак илтомызт лара лхаца.

– Ах, бара бөы сара сакэым, ала аангыларым, бцо, баауа таха сыбтом, – ихэан, агъангъаш аоны дындэылцын, рыжә зацә ашаха нахатаны, агәашә дынтыцын, иеынеихеит. Ацбырмыкь аеы иныкәыргылыны итиит х–хык хәа. Урт ахкәа ицыба интеитан, аоны данааи, иеы аакәадырны доакәтәан, агәарп дынтыцны дцеит. Ус амөа дшыкэыз, ианикәхәла, нхаөык иеы дымөахыцит. Апшәмацәа асас ихәы карцан, крифеит, крижеит.

– Апшәма ухаткы, сеы сахьшәыриоуо схаөы иөахәазароуп, – ихәеит агъангъаш.

Абас ишихәаз еипш, иара дахьдыриаг ихчаны иөархәеит аегы.

Агъангъаш анааша, доагылан, ицыба итаз ахкәа хца аекы ахышьтаз инацеипсан, деиташьталеит. Амра акыр ихалахьан, аха дымгылеит иара. Апшәма пхэыс атәыргәи аеагеи лыманы дааин, аоны ашә аартны длыөнашылан, аекы згоит хәа далагеит.

– Аа, амарцъа, бхаткы, зны баанөас, – ихэан, агъангъаш ииарта даалцын, ажәжәахәа иеикәа ааишьацаны аекы иацеипсаз ахкәа аашьтихын, иааникылеит, апшәмацхэыс илырбо.

– Анцәиныс, ассир шыкалаз, смаацшыр, сеы иакәыцыз ахкәа аекы иалакны икабыжьуан, – өааитит иара.

Апшәмацхэыс ицъалшьан, лхаца иалхәеит, рысас иеы иаха ахы шакаөыцыз. Апшәма – ага илакәишьан, асас гъангъаш диазцааит усоума хәа.

– Ааи, ииашоуп, аеы есхаха рыбжьара хца-пшьба хы акәытпеит. Иахагы иара иаамтан азоуп сыхчаны изөасхәазгы. Уи ауп стаацәагы, саргы ныкәгагас ихамоу, хатсы зкыу, – иеы арехәара дафын агъангъаш.

– Угәы иауазар, уеы сара исырхәа, хэыс иакәуцалак рацәасшьом, – ахәара каитцеит ауаө ага.

– Схызхша амал рацэаны исутозар, изгэагып, – ихэеит агьангыаш.

– Нас ихэеишь зақа хэа исуто, – дцааит ага.

– Рахэыла хайнаалозар, цшыыжэхьак, џ-камбашьхьак сыта.

Убасала еилазан, арахе иманы амџа иеазирхиеит агьангыаш.

– Акыр хамазар харахе зегьы зыхтнутаз аеы аазашьак, ныкэгашьак амамкэа икамыт, уизымцаауа дцаанза, – лхэеит апшэмацхэыс.

– Ааи, исхаштыз, срагы иуасхэарц сгэы итан, аеы абоюрае ахы харакны иеахэа, ахахаи, иафаша, иажэша акы аумтан хаха-цшыаха, шэарбанзаалак азэы уахь шэнеины аеы шэыла иашэмырбан, – ихэан, дцеит агьангыаш.

Цшыаха анаацашьтахь ауаџ ага аеы ахьтакыз абоюра ашэа аартны дныџнашылеит, аеы иакэыцыз ахыы згоит хэа. Уаџоу иибарыз, аеы хаххала ицсны ишьтоуп, заца ахыы умбара!

Абар ауама сахьакэшэа, сижьарызма, игэхэын, еиликаарц ага амџа дыкэлеит, агьангыаш иахь. Агьангыаш аеы шыцсуаз идыруан, агагы дшаауаз идыруан. Даалаган ахьшыкэа џба ипшааит, руак уаџы иахьиџахарстамыз икэиртэеит, егы имахэар иныкэыртэаны иуаахэцэа иманы абнахь мёылхра дцеит.

Амџа ианыкэлоз, ипхэыс ус леихэеит.

– Ани зырахэ аазгаз ага дааиуазар, хыхьыкоу иахэа, уахь днеиа-аит. Насгы сыуаахэцэа сыманы ханааилакгы, заанац ххэы мазеины икэзааит.

– Дабакџу апшэма? – хэа агэара дааталеит ага.

– Ауаахэцэа иманы мёыпкџара абнахь дцеит, – лхэеит агьангыаш ипхэыс.

– Уа бзиа жэуааит! – ихэан, ага днарыдгылеит агьангыаш иуаахэцэеи иареи амёы ахылырхуаз.

– Уаазцазеи, бзиарџу? – дцааит агьангыаш.

– Уеы исурхэхаз цсит, ахьгы акэымцит, – ихэеит ага.

– Ианбапси? – дцааит агьангыаш.

– Иахьа шыыжымтан избарц абоюрае саннеи, ицсны ишьтан, – ихэеит ага.

– Иухэашьџузеи, ураа, хаха аанцэаны ашьжымтан хэа акэымзи ишуасхэаз, иахьа цшыымшуп, иуасхэаз ихурцеит, ухарала аеы ушьит, – ихэеит агьангыаш.

– Иабакџу ахыы иакэыцызгы сымбеитеи? – дцааит ага.

– Сеы ахыы анакэыцуаз, хаха аанцэаны анаашалак акэын, ураа уи ашьтахьгы уахьки енаки аеы ахьыказ умнеизеит, аеы ахыы шакэыцуаз

здыруаз ауаа рацэафуп, цьюуы ахафозтгы, ахы нацпаа иргеит, – ихэеит агъангыаш.

Ага ихэарыз ифамшэо даанхеит.

– Ирласны хнеиуеит, шэнеианза иахфаша мазеины иказааит хэа уцаны сыпхэыс илахэа, – ихэан ахышь ауижыит ахауахь агъангыаш. Уи ашьтахь рацэак аамта мгакэа агъангыаш иуаахэцэеи ани агеи ицны аоныка ицеит. Уа иахынеиз, рхэы мазеины икан.

– Ани абнафэи иоуужыыз ахышь аума апхэыс лфэи ацхаражэхэара казпаз? – ицъашыаны дцааит ага.

– Ааи, иароуми, уааи, иусырбап, абар иаргы ахыкэтэоу, – афбатэи ахышь ахыкэтэаз иирбеит.

– Икалозар, абри ахышь сара исыта уеи исаурхэхаз смыхэеит, аха уаха егъуасхэом. Абри ала хайлгап, ихэеит ага.

– Ари ахышьоуп сара малс исымоу, сынхара иабжоуп, сахыкказаалкгы цхаражэхэара сызнауеит, изласгэагърызеи. Ныхных, уара уеипш ауафэи сыхышь аниеицъасшыагы, исхахауам, иумаз, – ихэеит агъангыаш.

Ага ахышь иманы дцеит.

– О, бара, ауафцсэажэара здыруаз ахышь аазгеит, абри ахышь сыманы сахыкказаалакгы ибзаасыцхауа бара ибанахэоит иааны, – ихэеит дгэыргъацэа ага.

Ага адырфэи ацыкэреи арашэаразы уаахэ иун, амхыртахыи игеит ахышь.

– Уара упры, сыпхэыс илахэа, ацыкэреи арашэара егъагым, халгоит, хнеианза ххэы мазеины иказааит хэа, – ихэан, ахышь ауижыит ага.

Ага иуаахэцэа иманы аоны данааи, ипхэыс икацоу лымазамызт.

– Ибыхъзеи, бара, ахышь бзаасмышьтзи, ххэык мазеины иказааит хэа, гэыбган литаразы фэааитит ага.

– Ахышь абакоу, имааизеитеи арахь? – лхэеит лара.

Агъангыаш даалаган аршыынбжыак акара иауза ауаса акъатеи цшааны, азна ашша кацаны, ахи ацыхэеи шашэала ифеиэхэан, ипхэыс илитеит, иагълеихэеит абас:

– Ани ага, ахышь зыстаз дсызгэааны даашт, иареи сареи хшеицэажэо бара акъатеи быхэда инакэыршаны касыла иаатахэхэаны баахадгыл, нас зегы бара ибхароушэа кацаны, сбыгэтасны бкасыжыуеит. Чақыла быхэда хысцэошэа, акъатеи цканы ашыа аусыжыуеит, бара быпсызшэа

беықаца, уи ашьтахь сара счакы ыршэны ибықэсыршэуеит, бара быпсы талазшэа бгыл.

Зыцэгъа ухэ ушэ дылагылоуп хэа, ауаоага ашэхымс даахыцит.

– Исзуузеи, уара сгэаг умоума, ухышь исутаз схэатэы ханапеит, ианоусыжь, ахауахь ицеит. Уажэы хынтэны сжьбара уафуп, – ибжьы рыгэгэаны ҕааитит ага.

Уи аамтазы агьангыаш ипхэыс рапхьа дааин даагылеит.

– Ааит, бара боуп зеггы зхароу, сыхышьгыы заманаха схэатэы ханацо ишыказ, изыстаз ифь ибжьысит, бара бымшыта цэгьоуп иахпырхагахаз – ихэан, агьангыаш доапкьан, ипхэыс длыгэтасны дкажыны лыхэда ачақы аатишьын, ашьа аеырхэа аҕаанахеит.

– Иухзеи, абаапсы, сара исхыркьаны упхэыс думшындаз! – даагыацэы-гыацэит ага.

Цытраамтак тынчран, ипхэысгыы «дыпсны» дышьтан, нас агьангыаш уи «дызлеишьыз» ачақы налыкэиршэын, лыпсы «ааталан» доагылеит. Ага уамашэа ибеит, ицьеишьеит.

– Упхэыс душьит, лыпсгыы тоуцеит, ишпакалеи, ари? – дтааит ага.

– Разкыс исымоу абри ачақы ауп, иара ауаоы дагыашьуеит, дагьбзианатэуеит, – ихэеит агьангыаш.

– Ухыы иахтнысцаз арахэ сыман саан, аха уаха егьуасхэом. Абри ачақы сара исутар, убри ала хаилгап. – ахэара каицеит ага.

– Абри ачақы уамыхэакэа сыоны уахэанда, еиха изгэагьуан, аха иустагэышьап, – ихэан, агьангыаш ачақы наииркит ага.

Ага дгэыргьацаа ачақы иманы дцеит.

– Икалаз бдыруоу бара, уажэшьта, сус цэгьахеит, ани агеи сареи иаххылҕаахьоу апыхэала ипхэыси иареи нибарпэарц икоуп, ипхэыс димшьыкэа даанхом ачақы истаз ала, дыбзанатэуа цышьбоит. Уапэы дааны дсықэларц дыкоуп, хагьеибарпсуеит ауп шыта. Икабпаша басхэап: ани аб ду жэаха иахшыыз ацаа иалсхыз ахата аоны акэакь афь ишьтастоит, анас ахышэ ахьтэ агэашэ ахь хапшлап, ани ага даауашэа анаабалакь, сара снеины ахата статэоит, бара агарзган ала ахата ахы ҕахэаны бнеины бицыл. Сара дансазцаалакгыы, ихэа абас: абра уара ула ишабоз еипш, схата дансызгэаалакгыы сишьуеит, енак хэлаанза сыпсны сыкоуп, нас сызлеишьыз ачақы насықэыршэны сыбзеитэуеит, уи сара зака испырхагоузеи. Шьта сгэахы пцэеит, уаха изызурыз анысзымдыр, иахьа шыжьымтан иаасырхьархьарын, джьаны ахата дтасыртэан, ахы ҕахэаны абна игылоуп укэакэа днықэцаны, дганы амшын дат, сара итабуп хэа уасхэоит, – абас хэаны сигаратэы икаца.

Убас ргэы итакны ишыпшуаз, агэашэ аартны дааталеит ага. Иара днеин, ахата дталеит, лара ахы нфалхэан, ага дпцылеит. Ишырызбыз еипш иалхэеит ага.

– Сыпхэысгыы иаха дысуршыт, егъа сзуухъазаргы, шыта анцэа уситеит! – ихэан, ахата даацалан, ифынеихеит ага. Ус дышнеиуаз, ах иашта ампан иахата наргылань, ах иахь днеит, устэи аштала амфасра азин ылихрацы. Уи аамтазы хъчак ипсаса амажыт дыржэны дшаауаз, амфан иангылаз ахата днахагылеит. Ахата афнуцфа азэы ибжыы геит «сцом, дыстахым, сцом, дыстахым!» – хэа.

– Икалазеи, уара, ахата узтатэуозеи, «сцом, дыстахым» хэа зэутэуазеи? – дцааит ахъча.

– Ах сыпха пхэыс дызугароуп хэа сеихэан, сара изуам, иахъа цыоу-кы наишьтын, мчыла ахата стагэаны сааргеит, дара ах иахь инеит, мап шыскыз иархэарцы.

– Ах ипха дуитозар, уи еихау уаха хамтас иутахыузеи, уара дутахымзар, сара уара уцымхэрас ахата статэап, ах ипха дызгап, сара убарт сускэа еифкааны сгьежъаанза сыцмакэа уара иузбозар, – ахэара кайтеит ахъча.

– Ибзиоуп, – ихэеит агъангыаш.

Ахъча ахата дылтатэеит, ахы феихэеит агъангыаш, ахъча илаба иара иааникылан, рреит хэа апсаса днарышьталеит. Ус агагы даан, ахата доацалан ифынеихеит. Амшын зыдеалоз абахэ дныкэыглан, аидара дызцаз ыршэны амшын иалаижыт. Уантэи ага афныка дшаауаз, амфан дибейт ани агъангыаш, гэартак ацмакэа рреит хэа иапцаны дшаауаз. Ага иихэара ифамшэо дгачамкхеит.

– Уара амшын уаласмыжкыз, умцзеи, иузтада ариакара ацмакэа? – дцааит ага.

– Ас шыкалоз удыруазар, уаргы амшын уеалаужъуан, – ихэеит агъангыаш. – Амшын сантаужь азэы ибжыы аагеит, уи Ажэеипшыаа иакэзар калап... «Ахых, уаргы усзалеит, сара анцэа исыдипейт амшын иалахауа зегы апсаса гэартак рыстарц, утыц акэарахъы» – хэа. Сызтатэаз ахатагы иара ахала афахага ааптлеит, саргы амшын ацэкэырца нсыгэтасын, акэара сныкэнарцалеит. Снапшызар, цьмагэартак ахэитэхэа амшын иаатыцын, ани аеадагы рыцны сапхъа иаагылеит, саргы сгэыргъацэа исапца саауеит, – ихэеит агъангыаш.

– Саргы амшын салажъзар, ацмакэа сито Ажэеипшыаа?

– Ажәипшьяа ишихәаз хәа уасымхәеи, уи амц зхәо иоума, уара угыы азәы амшын уалаижьыр, ипсахымкәа иуоуеит апсаса, – ихәеит агьангыаш.

– Ах, хатак зыпсази уажәы, даагыатәы-гыатәит ага.

– Ахата акәзар, уи сара иуысымтои, ана аеада иакәуп. – ихәеит агьангыаш.

– Аа, анцәа уишазар, ахата уамеигзан, уаргыы умаашьан, стартәаны, ахы ҕахәаны сганы амшын салажь, – ахәара кайтеит ага.

Агьангыаш ахата аахыртланы, ага дылтаиртәан дганы амшын дала-ижыт, иаргыы даакәгыжьяан ирахә иапцаны ионыка дгәрлеит.

838. АМАЛ ЗЦАБААА АДЫМ ГӘЫБЛЫС ИКАИЦОМ

Иуаоыбжара дахысхьан ах ипхәыс хшара длоуамызт. Ус дшыказ, дыпсит лара. Уи лыкә-лтас аныкайтца ашьтахь иҕаз пхәыск дааигеит. Хаара имгакәа ах еиликааит иааигаз апхәыс лцәалтәымкәа дшыказ. Уи даараза даргәыргьеит иара. Есышьжьымтан дгылан, мрагыларахь ихы рханы илахь-ицьымшь затәуа анцәа диҳәон, сыпхәыс деибганы ахшара длоур, илоуа дхапарцысхар, шьтәак шьны кәырбан шыкастцара хәа.

Ус иагыкалеит. Аеҳәара анааи, диит ахатарцыс. Ах избеит ица хәычы уаоы ишимбац ала ибзиазаны диаазарц. Ипхәыси гәыхәдыхш азырхакәа оыцья ахәсақәа зкыхахш барақьатыз ааганы иртәеит ихәычы драазарацы. Ахәычы ачагья ифо даныкала нахыс, цысхшымзар фатәы-жәтәы игмызт, шәарах баолашала драазауан.

Ахәычы биаазара злаимаз ала, мшы-зха, пхы-зха изхауан. Драазон зы-хьшәашәа ихьмырсзакәа, дырпшқарахзаны, зынза дыркьын-цыцны.

Ачкәын жәохә-жәаф шықәса анихыт нахыс иара иааихәо ада азәы дизызырҕоуамызт. Иааигәапхаз кайтцон. Иреигьыз ашәтца, ашьатца иман, ҕнак хынтә-пшынтә иеипсахуан. Ескьынгыы ицьыба парала итәын. Иаашар днытцны дцон, азгабцәа иманы ддәыкәын, урт ирҕеитцон, идиржәуан, иаартаххаз акы рыгижьуамызт, даара дгәымбылоын. Иани иаби рыгәхьяа икымызт, рмал ифон, ижәуан, уаха хәыщырта имамызт. Ипхастахоз акы игәы азыбылуамызт, рыоны амца акны ибылуазаргыы, агәхьяа мкзакәаны днавсны дцон. Абриякара амал инихуаз ишырхатәыз

издыруамызт, ус ахала иааиуаз цыишьон. Арахь акэзар, цара дукгы имцеит.

Ах ажэра ихъзан, ахымхэарахь дианаго далагеит, иуаажэлар ахра рзура илымшо дкалеит. Иара дзыцсахраны икоу ипазацэ ахра ибартэ еипш дибом. Имоу ималцэкыа шыкэсыкгы излагом, ифаны, ижэны далгоит.

Енак ах дхэыцуа ииарта дыкэтэан, ус ипа дааипхъан, дааихаир-гылеит:

– Дад, сычкэын, ишубо еипш, шыта стэанхало салагеит. Рацэак сызнымцыр калап, иузхаит. Ауаоы наза уиакарахеит, сара саныкамло аены нахыс ахра зыхэтоу, иныкэызгаша уара уоуп. Аха изуцэыззарызеи, уара уажэтэи укашыала иулшом, ахра аныкэгара, хауаажэлар рныкэгара. Насгы хгэылацэа ахцэа ушшэаргэындоу еилыркаар, иукэланы уеимырцэашт, ахрагы уцэыпхастахоит. Угэы иау-мырсин, дад, ахра уахэшьеипцбы илыстоит, уи уара уеиха дкэыбчоуп, – ихэеит ах.

Ачкэын ихы онапыкала икны ацэыуара далагеит.

– Узырцэуозеи? – дцааит ах.

– Сара сшыкоу сахэшьа ахра лумтан, сухэоит, – ихэеит ачкэын.

– Ус утахызар, дцак устоит. Убри узынагзар, ахра уара иустар калап, – ихэеит ах.

– Жэохэ мшы аёхэара устоит, уцабаала шэ-маатк рханы иаага. Убри анулымша ахра уахэшьеипцбы илыстоит.

Ачкэын иахаз шицэымычхаз моашьо, иаб дааипырцын, иан лышка дцеит.

– Саб убри еипш адца ситеит, уи анагзара сара исылшом, – ихы дныхашшааит иара.

– Иуитеи, нан, дцас уара иузынамыгзараны еипш икоу? – дцааит уи.

– Жэохэ мыш аёхэара ситеит, схатэ цэабаала шэ-маатк рханы иааз-гарц, уи ансылымша, ахра сахэшьа хэычы илитоит, – ихэеит ачкэын.

– Уи мариоуп, нан, жэохэ мшы уаб уеиумырбан, уи иаага хэа изуеихэаз апаракэа сара иустоит, – лхэеит иан.

Иёхэара анааи, иан илтаз апаракэа иманы иаб иёы днеит ачкэын.

– Арт апаракэа уара ухата иурхама, дад? – дцааит аб.

– Ааи, – ихэеит ачкэын, илапыцыгы ааихамкэысакэан.

Аб ачкэын иикыз апаракэа ааимихын, ипыжэжэаны инкеипсеит. Аха уи иара иагыёеимшьеит, гэхьаасгы икаитеит.

– Дад, сычкэын, узлазбо ала, арт апаракэа уара иумырхазеит, ахра утахызар, сара ишуасхэаз икаца.

Ачкэын дцеит. Икалаз шыкалаз иан илеихэеит.

– Унан, иара жэымтацэгъа, иалидыраазеи урт уара ишумырхаз? Нан, сычкэын, уара апаракэа еитаустахып, аха уи ацныш дырфегъых иаахацимхырц залшом, узыкэшэаз ауп, уцагэышъа, ахра уцэымзырц утахызар, уцабаала, умахэфала ирханы иаага, – лхэеит ан.

Ачкэын уаха псыхэа шамамыз аниба, дцан, жэохэ мшы апхзы нкакьо аусура дафын, даараза ицэаудаохазаргъы. Уии уии рыбжьара иара егырааны иан лэы дашшхъан, аха лара иара игэы лыргэгэон.

Жэохэ мшы анаат, ох гэышъа, саб исеихэарызеишъ хэа, ирхаз апаракэа иманы иаб ифы днеит. Ах ишыкайтцацыз еипш, ичкэын апаракэа ааимихын, ипыжжэаны инкеипцеит.

– Аа, саб срыцхашъа, пхзашала исырхаз апаракэа зпужэазеи? – ихэан, даагызы-гызит ачкэын.

– Баша ирхэом, «амал зцабаа адым гэыблыс икуам» – хэа, шъта еилукаама, дад?! – ихэеит ах, гэыргъа-ччапшыкгъы ааифықеипцеит.

Убри аены инаркны ахрагъы ачкэын иитеит.

839. АЖБРА АХАЛА АӨАЦШААУЕИТ

Уахынлан. Амза каччон. Апх агэы ааонашахъан. Абахта аонущка ашэеикэаца еипш италашъцааза икан. Амыткэма бжыгы дэылыууан. Убри абжыы ахьгоз акарулцаа Хатцаа дзыхьчоз ааскъан абахта аихалабакэа зтасаз ахышэ хэычы иоадгылеит.

– Сара кэашъда, сара рыцха, саргъы исымамзи исыхшаз ыцъа ахацэарпар. Урти сареи хаибамбеижътеи ицзауазеи, рыпсы тагэышъазар, шэара ишэыкэлацааз ракэын! – лылагырз трыцкэауа, дкъызкызуа дцэуан апхэыс.

– Нан, иабакоу дара зызбахэ бымоу бычкэынцэа? – дцааит акарулцаа руазэы.

– Ишшэасхэара сыздыруам, нанраа, сара ахлымзаах сақэшэаны сыкоуп. Схатей сареи хзаманаха хакан. Хачкэынцэа ыцъа ыкан, аихабы ихытуан хэышыкэса, аипбы хышыкэса. Хгэыргъацаа хаоны хаонан, ххы ныкэаагон. Енак, хгэахэанзамкэа, ах абра стакны сызмоу, схатца дипхъан, ахтныка дигеит.

– Уцхэыс дыцшзоуп, схазы даазгар стахуп, ыцща смапуцэа насыштыуеит, дрытаны дысзауштыроуп, – хэа иеихэеит. – Схаца мап икгэышьян, аха ах изакэан изцыргозма, убри иаахиркьян, ицсадгыл далтны дцеит. Усгыы ах иихэаз наигзар акэын. Инаиштыт ыцща иматуцэа, ибцбарцсараха, схэыцкэагы саргыы храпца хашнарцауаз азы ацха ханныкэла, сеысшырц сыпан, азы сеаласыжыт. Азы самырхит, схы сзымдыруа сшыказ снаргеит ах иеы. Цхызушэа исгэалашэоит сычкэын аихабгыы азы иешалаижыыз. Аштыах ирхэо исахаит хэычк акэыцма дшагауаз рбан, дамырхит хэа. Уи схэычы айтбы иакэзаргыы сыздыруам, – луанытэ даакэыпсычхаит Хатцэа.

– Ибхэауа закэузеи, нан? Абар ассир ахьсаха. Сара сан бара бакэзаап. Зны сеитбы хэычгыы саргыы хан хлыцны ацха ханныкэла, лара азы леалалыжыт, инакэырццакны саргыы сеаласыжыт. Сыпсы ахэага штэз апсызкцэа сырбан, азы саиырхит, сраазеит, иашаны, сан бара боуп, – ихэеит акарулцэа руазэы.

– Абар ахлымзаах ахьсаха! Аарла исгэалашэоит, цхакы хакэланы хашнеиуаз сангыы, сашьягы азы реаларыжыт. Сара икасцарыз сзымдырызт, азы акэара сааваланы сышнеиуаз, акэыцма сампыхашэан, сама абнахь ишцауаз, шэарыцафык ибан, акэыцма ишыт, сара ионыка сиган сихэшэтэит, сияазеит. Ус анакэха, сангыы бара боуп, сашьягы уара уакэзаап, – ихэан, ацхыан ицэажэз акарул дааигэйдхахалеит ивагылаз. Ачкэынцэа афыцбагы ааицхыраан, абахта ашэ цены, ран лахь ионалеит. Ауах урт ргэыргыара цэа амамызт. Ашамтаз рыхыкгы ацэа иагеит. Ашыжы акарулцэа реихабы ачкэынцэа ипсахразы даеа ыцща акарулцэа иманы данааи, абахт ашэ цены икан. Ианыныонапш, Хатцэеи дзыхьчоз акарулцэеи сиваианы ицэан.

Акарулцэа реихабы ах иахь адырра кайцеит.

Ах ашырхэа днеин, абахта даныныонапш, ила иазхамташаз ибеит.

– Ачкэынцэа ташэк, лара акахцы, дахьтаку дааншэыжы, асапат ыцц ылацаны ашэ шэыргэгэа, зыгэрагоу акарулцэа шэыргыл! – адца кайцеит ах.

Али-пси рыбжьара иара уацэка мчыла иааимыркэкааит ачкэынцэеи ран Хатцэеи.

– Хан лоуп, хаицрыжэымган, иаагыацэы–гыацэит ачкэынцэа.

– Сычкэынцэа сара исхыкэкааны иабажэгои? – хэа Хатцэа ахэкара, азгацаппра, ахыркэыкэра далагеит. Аха илызхэыцуадаз. Хымш цхыан,

ах икьахиацэа даарыцхьан иреихэеит акарулцэа аоыцбагы ашьра шрыкэипаз. Хатцба «икахпразы» дыпсаанза абахта атакра шлыкэипаз.

– Ах ухацкы сцеит, дара ахэымгара кэцпаз зхэа зэу хата-хатала урацаажэама, реахэы реуухма ишыкалаз? – дцааит ах икьахиацэа ире-иуаз быргк.

– Мамоу, изатахузеи разцаара? Ишеикэаиаз хамбеи, уха иарбану? – атак кайцеит ах.

– Ус егьа иказаргы, дара акарулцэеи лареи разцаара атаххап хэа сгэы ианагоит, – ихэеит акьахиа.

– Иихэо иашоуп, иразцаатэуп, икалаз шыкалаз, – уи инацдыргызит егырт акьахиацэагы.

Ацыхэтэан ахгы дазааит, Хатцба дааргеит.

– Бара Хатцба, ускан бхагахазшэа зыкабцаз ант бзыхьчауаз ачкэынцэа брыкэаиарц акэзаарын, схата исымбазар исызхамцоз аоыза збеит, – ихэеит ах, илакэа цархэны абаандао цхэыс дналыхэацшын.

– Сара скахцзам, сара ускангы иуасхэеит, урт исыхшаз сычкэынцэа шпракэу.

– Аиаша хэа, Хатцба, бзыхьчауаз акарулцэа ибыхшаз бычкэынцэа шпаракэу? – дцааит ах икьахиа.

– Сара схата симхны абри ах симгар аниму, иара ихьымгзшьаны, атэыла далцны дцеит, уха ихабар сыздырзом. Саргы ах инаишьтыз акарулцэа срыма ианаауаз азы сеастеит. Исыцыз схэычкэа оыцба, азы санамырх, исымбазеит. Абарткэа зегьы анеидысхэыцла, схы атып икэкеит. Ах абахта стеикит. Ашьтахьгы хэычык хар сымамшэа санаакалалак, абахтахьынтэ сааганы ихы саирхэон. Убас абахтаеы жэохэ шыкэса схызгеит.

«Ажьра ахала аеапшаауеит» хэа сзыхьчоз ачкэынцэеи сареи хаибадырит, ани хшареи шхакэыз, хгэыргьара цоа амамызт. Ашамтазы ацэа хагеит хахоыкгы.

Хатцба дырган, ачкэынцэа ааонаргалеит иразцааразы.

– Абахта ахышэ акынтэи амыткэма бжы ихахэз ала иаадырит, ирбаандаоны ишэымаз ацхэыс хан шлакэыз. Нас иахзымычхазт ашэ цены хааоналеит, – рхэеит ачкэынцэа. Аихабы ихэеит иаргы азы дшамырхыз, аитбы акэыцьма дшамырхыз, убарт изыкэшэакэаз ртэы ран лмыткэма иалатаны ишылхэаз.

– Хах ухацкы, мчыбжык аехэара хата, цкьа еилхаргап ари аус. Ирхэо мцызар, иузбаз нагза, – еицеакны ахэара кэртеит акьахиацэа. Ах дзыразхеит.

Казаут иахаит ичкэынцэа ашыра шыркэитаз ах. Иара дыбнала-ны данца зэы дыказ ах иеихэеит аханатэ арыцхара дзыкэшээз зеггы мзакэан, ипхэыси ичкэынцэеи ртэы еиликаазггы иеихэеит.

– Сарггы сиягоуп уи зызбахэ умоу ах, акыркэа дсыкэлахьеит сеимицэарц. Уара узыкэиршээз ацэгъара даараза сгэы иалсит, дагъахсырхэеит уи амахагъа, – ихэеит Казаут зыкны дыказ ах.

Уахык имхэа, имырза Казаут иара зэы дыказ ахи цоа змамыз ар рыманы, игэеанзамкэа рага ах икэлеит. Рапхъа абахта пыреит, итаацэа шейбгаз итыргеит. Иара ах дыршыит, ир таслымыртэит. Уи итадырхаз ах иуаажэларггы дыртахымызт. Иааилацэажэан, ртэылае ахас дкарцеит Казаут. Казаут даххеит.

– «Ажыра ахала аеапшаауеит» хэа Казаут ичкэынцэеи, иареи, ипхэыс еибацшааит, – иажэа даалгеит Грышыа Аиба.

840. АЛАБАҢЫЦ ЕИМАЛОИТ, АБЫЗҢЫЦ ЕИМАЛОМ

Мамартин арпыс мацэакак, цшыагъатха дук иакэын, аеада акара амч иман. Бзиа ибон агъра, ацэхара, аисра, акэпара, хапарасггы ипхэазон урткэа. Аха даара қыркггы изрылымгацызт, иахыиқьози иахыиаахози еикаран. Ёнак зны икыаф кацаны, Мариабей дбаны, адыжэхэа дааи-суа, асаби еипш дипкеит гэылак, иаб икэлаз.

Ари цхеишыеит даара атахмада. Аха махэёала ашыоура илшомызт, аус деитар акэын. Абри шгэеитаз анеилыркаа, Мамартин дызтахыз цьо-укуы неилацэажэан иапшыргеит аинраалара. Уи атахмада итахымызт, дара иеирххеит.

– Иузымдырзон, уара, уага ауаа шимоу? Уи ибга гэгэоуп, уара иу-мада? Алаба зацэ уаоызоуп, аус еицэоумтэын, – хэа иагъиамакарит аинраалаоцэа-атахмадцэа. Ашытахъ иара даара дазхэыцит, ишэеит, изеит, иус шыманшэаламхоз аниба, дазыразхеит аинраалара.

Аинраалаоцэа Мамартин ишытахъ ала инапкэа ғахэаны дрыманы инеит ахыымгз зиргахыз атахмада иёы.

– Хазача, ухацкы, унеины унапала Мамартин инапкэа цыртла. Ехъарнахыс шэара шёоыцъаггы айгара шэыбжъам, аби цей реипш бзиа шэеибаба, пату еикэышэца, – ғааитит аинраалаоцэа реихабы.

Атахмада Мамартин инапкэа злаёахээз ачапырхэа аапиртлан, нас уи иара Мамартин ихэда инахишыит.

- Охоу, пшышьей, пшышьей ҕахэаны иааргауа ахаиуан ауп, ихэан,
- Хазаца Мамартин ицыз дынрылапш–аарылапшит.

Алабатыц еималоит, абызтыц еималом рхэоит. Ахымзтцэкьа згаз иара Мамартин иакэхеит. Иикьаз алабагы имкьандаз, иахаз ажэагы имахандаз рхэан, изахаз ауаа ааибарччеит.

841. АЦАРА ЕИЗЫЗГОЗ АБИ АЦЕИ

Нхаоык дыкан, дцон иеынкыдцаны аус иуан. Ирхауаз апара, иахэак кайцан убри аиахэа итаипсауан, ииахэа парала иртэыр ионы, игэара иеибиатарц.

Ани анхаоы ас дшыкьаз пхэыс дааигеит, апа диоуит. Иара аус шиуц иуан. Апара ширхац ирхауан, ирхауаз ани ииахэа итаипцон. Имфа имжэ убас еизигаз ипара ииахэа абжара ианнеи иара дынкахан дыцсит.

– Саб дызэыз аиахэа сыртэыроуп. – ихэан ичкэын апара рханы аиахэа итаипцо далагеит. Иртэыр нас аоны, агэара, анхара анцыра кайцарц. Ари ачкэын иуаора абжакны даннеи, дызэыз аиахэа иртэит. Ииахэа парала иртэны, ахоа натаны уастацэакэак дрышъталарц игэы итеикит.

Адырхаены сияхэа збап хэа даннеи, ииахэа ацысра иалагеит. Иан лызэитит, бааи ихэан, ахахэ–мэыхэ ирбоз шытарцеит, аха иамуит, аиахэа дэыкэлеит.

– Сиахэа дэыкэлеит, саупа сзааг, – хэа иан лахь ибжыы иргеит.

Ирласны иаупа изаалгеит. Иаупа аакэыруаны аиахэа днакэтэаны аиахэа шнеиуаз бахэык иладхалеит. Аиахэа зыдхалаз абакэ ашэ аатын, кытаны, гэарабжыараны дныбжыалеит. Такэы инеихьан еипш уаоы еикэак, кьаек дахьынхоз игэарц аеы иаангылеит.

– Аа, абгыы, апагыы имфа, имжэ идырхауаз ахы иманы дааит, – хэа амни ауао еикэа кьае иархэауеит игэылацэа.

– Аа, абгыы, апагыы абри акэзома исзыкшэцаз? – ихэан дааи дааизыцкьан диеисырц далагеит. Игэылацэа неин ус каумпан рхэан дааркажеит, дааныркылеит, уаангыл хэа иархэеит. Ауао еикэа кьае иоуп ари ииахэа итаз апара мачызшыаз.

Ауаоы еикэа кьае игэылацэа леилацэажэа–өеилацэажэан убас иазырпхэзеит, абни ахы цыбаала изырхаз ила ааҕахэаны,

иаахҫаны, иарҫа напы ндәықәцаны иаапанакүа ада уаха агара азин имамкәаны. Убри ала, иарҫа напы иаданакыз итаны абахә дьтганы ддәыкәырцауеит.

Ионы дахьяаиз иан илеихәеит иара дзыкәшәакәаз зегьы.

– Нан, үкәлеи утахи ирҫамтакәаны, упсы ахырҫааны икаутаз уара узыхәан аҫыстаарахәын, иуфар, иужәыр, ухы иаурхәар, ас икалазомьт, – хәа иалхәеит иан.

842. АМШЫН АТЦАНТӨ АРАХӘ ААЗЦАЗ

Ахак дыкан, хҫык апхацәа иман. Абарт ах ипхацәа рхатацара иаахыпома ухәаратәы икан. Ах ажәлар еизиган аимтахра кәипеит. Қытацыпхьаза адырра кәипеит.

– Ацәкьара кыдыстоит, икыдзыршәо сыпхацәа днарылапшны иааитаху дистоит, – хәа рылеихәеит.

Ақытакәа зегьы ркнытә арпарцәа бзиақәа рабцьаркәа рыманы еизеит, ахысра иаәуп, ахысра иаәуп, аха уаҫы изаархом.

Абри ах иара дызлаз ақытаҫы хҫы–еишьцәа акан. Абант ахҫы еишьцәа рахьтә ҫыцәа еизара уаан, ажәлар рҫы инеиуан, унеишь, уа-аишь хәа зархәоз уаан, иеказацәан, руазәк хәычык дгынтын. Ант аизара уаа ани аизара ахыказ имцакәан иаангылозма, ицеит, ани рашьа агынты аҫны дыкан. Аишьцәа аҫыцәа аизараҫы иахнеиз ихыст, аха акаҫы рзыкамцеит. Ани агынты хәа аҫны инрыжьыз, шәакьк ааипыхьашәан, има иҫынеихан днеин, ани ах икыдитаз ачанах (цәкьарас ачанах кыдитазаап), дҫеихсын, икыдшәан уа илкашәеит. Ах ипха аихабы лзы. «Уи уа дитәуп!» – рхәеит.

Адырҫаҫ ачанах кыдрымцахуази, дырҫаҫ арпарцәа бзияз иказ зегьы ихыст, ихыст, ари агынты хәа ирпхьазоз иашьцәаҫы неины ихыст, аха уаҫы изаархом. Дырҫаҫ ани агынты иҫыҫеихан, днеин деихсын, еиҫакыдшәеит. Ах ипха агәыбжьанытә лзы «Уигьы уи дитәуп!» – рхәеит.

Ах ани иаанхаз ипха аитбы лзыхәанҫы дырҫаҫах ацәкьара кыдитеит. Арпарцәа бзиақәас иказ рыззаҫы ихыст, ихыст, ихыст, аха уаҫы изаамырхеит. Дырҫаҫ ани агынты хәа сызҫу днеин, деихысын, илкыдиршәеит ачанах. Ах ипхацәа рыхыкҫы аайдкыланы, иман аҫны дааит.

Аоны иахьбааигаз аиҳэшьцэа реиҳабаза иашьцэа реиҳабаза диитеит. «Абри уара думаз», – иҳэеит. Агэабжьанытэ иара иацкыс еиҳабаз иашьа диитт, «Абригы уара думаз», – иҳэеит. Ах ипха аипба пхэыс иара дааидикылт.

Ари ас кайцеит, аха иашьцэа ихьымзгыршьян игэаг ркит.

– Ааит, ари ауама хэиуит, хирпхашьеит, ахэсакэа иара иахзааигеит. Хазбахэ ауаа иахьрахуагы пхашьароуп, ари ара дыкэхмыргылароуп, – рхэеит.

Арт аишьцэа ахынхоз амшын ааигэан. Ёнак ани агынты хэа ирыпхьазоз рашьа дааркын, аиашьчик дынтатцаны, ахы чапаны амшын доаларыжьын, дама ицеит. Амшын дхырцан, уахь дахьынзахызгы, анцэа итэуп, издырхуада. Ашьтахь амшын дырбылгыо даманы иша-аиуаз акэымкэан, акэарахьы дёыкэнажылеит. Дёыкэнажылеит, аха ари уажэы аиашьчик чапаны дытоуп, дызтыпзом.

Ус уасахьчак ирахэ иманы, марданы икан, абни амарда даёан «еет, чееит!» – хэа. Ари агынты хэа сызёу ауасахьча ибжьы иахаит. Иара аиашьчик дахьтатэаз ибжьы рдуны акао хэа ашэахэара далагеит.

Ауасахьча ани иашэахэабжьы аниаха, иёылеихан длеин, длапшызар, амшын апао аёы аиашьчик ыкэны ибеит. Даахан иаатиган, ахоа аахи-хын, дылтапшызар, ауаюпсы замана дыстатэаз ибеит.

– Уабаказ, уанацалбеит, ара успататэоу? – ихэан, ауасахьча ани аиашьчик итатэаз диазцааит.

– Сара сахьказ иалаухи, адунеи атхацъра сақэшэан, аха шыта исылымшазт абрахь сааит – ихэеит.

– Иарбану узыкэшэаз тхацърас?

– Адунеи азна ахэсахэычкэа амни амшын апан итажьуп, абри абжьарак, мчыбжьык аахыс убра срылан, шыта сгэы ппэан срылпны са-ауеит, – ихэеит ани агынты хэа зашьцэа ирыпхьазоз.

– Нас са сцар избару урт ахэсахэычкэа? – ихэеит ауасахьча.

– Кох, иумбакэа, испаумбо, абри аиашьчик улталаны унеир, адунеи азна зеипш утаху уа амшын итажьуп, иумбакэа калома! – ихэеит ани агынты.

Ари аиашьчик даатыцын, ауасахьча дылтаиртэан, ахоа апэымг оархан доаигэтасын, амшын дынтеипан, ауасахьча амшын даманы ицеит, дахага алах идырп.

Ани зашьцэа агынты хэа ирпхьазоз (иашьцэа амшын дахтеит хэа ргэы ртынчны итэоуп уажэы), ани ауасахьча дызцыз арахэ иапцаны иёааихан, ионы дёеит «рреит!» – хэа.

Данҗеи, иашыца даурымдыруаз.

– Уара, арт араха иаауцаз абаказ? – рхэан иазцааит.

– Арт абаказ шэымбо, са сахьдэыкэышэцаз араха итажьу закароу жэдыруама, сымацара сакэын, абарт рыда сзаамцеит, дааа ыыца, хыы сыцзар, араха итысцоз адунеи иазкрымызт, – ихэеит.

– Цабыргны иухэома, ас араха рацэаны икоума? – рхэан еитаиазцааит иашыца.

– Ааи, ааи, цабыргны исхэоит, адунеи азна акоуп, – ихэеит.

– Нас хара хзыдтэалоузеи, хдэыкэца! – рхэан, ани иара дызтарцаз иеипшыз аиашычиккэа ыба аакартан, иоеи иоталан, аиашычиккэа рыхкэа цэымгла иара иааидырчапан, длеи аиашычиккэа дларыгэтасны, иашыца амшын иоалеитан иаман ицеит.

Иара даахынхэны, аоны дааит, дынхеит, дынцит.

843. САРА САКӨУ, БАРА БАКӨУ ИЗЫБЗОУРОУ?

– Иахьа аизараеы сахьыказ «Уан!..» – хэа азэыроы рёы тызэзэаны азэыроы рацэхаит, аха ус сара азэгьы исеймхэеит, излакалазеи? – ихэеит апа аоны данаан.

– Ааи, нан, уан дукэхшоуп, уан сара сыбзиоуп азоуп «Уан!..» – хэа узырмыцэхаз, – лхэеит ан.

– Убри аамтазы, ани апеи абас анеибырхэаз инакэыршэаны, ашта антыц амоаду аёы апкара–пкараха еуаоык диасны дцон.

– Уа уара, уа инеиуа уан... – ихэан ибжыы нтыганы дыцэххаит апа.

Аеуао ари аниаха, даахьахэын «Уангы, уабгы!..» – ихэан, иахынзаилшоз, иёы иааташэоз, цэхарас иидыруаз зегьы ари арцыс инаикэихэацэан, дуарцаруа, иёы днасын дныцхаха дцеит.

– Аа, сан, уажэы иеилыбкаама иахьа сахьыказ уан хэа азэгьы сахьимыцэхаз сара сакэу, бара бакэу изыбзоуроу? – ихэеит апа.

844. АЖӨА МЫЦХӨЫ АФӨЫ АМОУП

Хацак дыкан, хаца бзиае. Акэарабжьарае амёы шпикоз акэымкэан, азы ахахьы, ашыхарахь илтадыдын, игэгэазаны акэа ауит. Азы иацло иалагеит, аха ари, ахаца ианаамтаз изгэамтеит. Иангэеита, нырцэка ды-

рырц иакэикит, нырцэкакэын дахьынхоз. Аха еибарбылгыаны иаауаз ацэкэырпақәа дырмышьтит, дырхэаеуа иалагеит. Ари ауаю абас ипстазаара ашэарта иантагылаз аамтазы еыуаю хацак дихтыгэлеит. Уи дицхраан, диехьынцаны азы дыригеит. Ари деикэзырхаз табуп хэа иеихэеит.

– Абзиара ду исзууз цсраенынза исхаштуам, уара иубзоураны сеикэхеит. – ихэеит.

Арт аоыцбагы қытак иатэымызт, аха рқытақәа еизааигэан, еиван. Даргы ацэгъеи абзиеи рғы еикэшэалон. Ашьтахь рыцхарас икалаз, арт ао-хацэак еикэшэацыпхьаза айкэырхаю аз иалахаз далызгаз «Сара сакэымзар уажэшьта уабаказаарыз, убаогы цытэахахьазаарын, сара сыла упсы еикэхеит, сыпсы ухоуп», – ихэон даакэымцзакәа. Ицабыргыцэкьаны ари ус иагыкан, имцызма?! Ари дивацыпхьаза ас ихэо даналага, иара ахацагы, «Аиеи, егы, дад, уиашами, сеикэурхеит», – хэа иатеиклон. Аха зегы хэаак, хэаак рымоуп, имцхэхеит айкэырхаю иажэа. Ишнеи-шнеиуаз еыпныхэахеит, игы кылнатэо иалагеит. «Уеикэсырхеит!» – хэа ани ихэалоз игы цнатэеит.

Енак чарак ағы еикэшэеит арт ахацәа аоыцбагы. Оацхьа ани айкэырхаю ихэац еитеихэеит. Егы ыымцзакәа дызлатәаз ажәлар джарылтын иеынеихеит. «Уабацо?» – хэа ианиазцаа, «Сабацо, шэымбой, абри ахаца зны сызмыхыз азы сеастоит, уаха псыхэа сымам шыта, аедныхэа саиргеит. Ускан азы санагоз салимхыкәа сыказтгы исыбаргәыз! Иаргы, саргы шыта хтынчхахьазаарын!» – ихэеит.

– Ааи, дад, баша ирымхэазаап ажәа мыцхэгы афюы амоуп, – хэа даацэажэеит ари ажэабжь иазызыржоуа еилатәаз рахьынтә азғы. Егыртгы акэшахатны «Ааи, ааи!» – хэа рыбжыы ааиларпсеит.

845. АЦХӘЫЗБА БЗИА ЛРАЗКЫ

Анкьа ахэацъа хэа дыкан. Цкэынаки зғабки имазаап. Абри ахэацъа есышыкәса Тьркэтэыла цдозаап, жәамш, жәох мыш убра апсшьара дцон, убри уалс идзаап, дымцалар псыхэа имамызт. Ичкэынгы дигалон. Абри азғаб дызирбашаз зыгәра игоз ауаоы димамызт, цъара иакэым ак лыхьыр хэа дшэон. Ускан иара ус баша ихэмарынгы ажәак лархэар хымзг дус ирыцхьазон. Ари зыгәра ганы дыззынижышаз ауаоы димоут. Иашьа дыкан, аха игәра игомызт. Дымцар псыхэа имоут. Дымцар псыхэа анимоу, иашьа иеихэеит.

– Уара, – ихееит, – сара убрахь сымцар псыхэа сымам уалс исыдуп, – ихееит, – до абри сызгаб уара унапы данысцоит, – ихееит. – Уара саша еитцбы уоуп, уара уацкыс еигъу сара дабаазгари? – ихееит. Абри ихееит – ишакэым азэ длыхэацшыр хэа сшэоит, унапы данысцоит саанза, – хэа иеихееит.

– Ибзиоуп, – ихееит иашьяггы.

Ари ипха днаганы иашья иуатах дыонаиртэеит. Ари дцеит Кыаба. Кыаба ахьзын абри цатэыс иахьимаз.

Аамта цытк цит, егыт. Ари азгаб зыкны дыкоу лаб иашья длацаажэо далагеит, аха лара илымуит.

– Закэузеи иухэо, уеилагама? – лхэеит. – Абас акэызма саб ишуеихээз, абас акэызма сара уара уёы сзынижкыз, – лхэеит. – Тэым уаоык цыара ак сеихээр умурц, сухьчарц акэын, закэузеи исоухээз? – лхэан лыгелыргэгэан, лыгеилымтеит.

Ари тызшэахеит. Иахья, уацэы, уацэашьтахь... Ари хьмызгыс ишьтылхит ари. Лыфара иагхеит, лыжэра иагхеит, дахьыоноу уаогы дыоналыжлом, лымцын азэггы дналышьтуам, дахьыонатэоу цэггала дыкоуп.

Абас ишыказ ари лаб иехэара анааи, ичкэыни иареи еицны иаант. Ари лара лышэ аркны аонутка дыонатэоуп. Ааи, до лыфара акам, лыжэра акам, апсра даеуп. Ани иашья (лара зыкны дыказ) дицылан иеихееит, «Уанацьялбеит, сыхэда цукеит, – ихееит. – Ахкыдкья дсыз-ныжыны уцан, – ихееит, – икоу зеггы ауаа лыёцаауа иалаган, псыхэа камлеит, сылмышээзт, псыхэа сзыкампэзт, ашэ аркны дыонатэоуп убра – хэа иеихееит. – Ашэ аркны дыонакны дсымоуп, – ихееит.

Ари лаб ихы иакэицеит шыта, иашья ихэатэы хеитеит. Ила даирбар итахым. Ари ичкэын иеихееит, «Уца ихееит, – акы лхарпаны, ула дамырбакэаны, даашьтыхны думаны уцаны (бна дук азбахэ иеихееит), убри абнакны дылажыны уаа! – ихееит.

Ачкэын длеин, иахэшыа акы лалхарпаны дганы абна дылаиужыит. Ила дамырбазакэа, лхы–лэы тахэаены, дганы абна ду акны дылартэаны дааит.

Ари аамта бжыыст, егыт. Даеа ахак дыкан, дшэарыцозаап, ашэарыца лақэа ицны. Ари лара гэак абна дылахеит усггы до, дгэакуюеит. Амни ах арцыс бзиақ иакэын, дшэарыцо, ишэакъ кны абна дылаланы дышнеиуаз ари азгаб гэак дахьылатэаз ашэарыцао илақэа дырбан, иаалысны дырkit. Лара иага дгэакзаргъ, лыхаара мыцэацызт, убус

дықан, дынцәа хшоуп ухәаратәы дықан. Убри акара ылыгын, аха ауаоы дахылыхәапшуаз дынцәа хшоуп ихәартә дықан.

Ари алакәа царуа ианалага, ани ах даннеи, згаб ссирк абна дшылатәаз дибейт. Даашьтихын, дналыхәапшит. Анахь, арахь, дызустада, дабатәида, ибхузеи, ибцыхәоузеи хәа длазцааит. Лхы–лцыхәа, лгәакрақәа ртәы хәа акгыы иалымхәейт. Диманы иґәаихан, ионыка да-аигейт. Дахлыхәапшыз дсирын цабыргны. Днаган ианаззеи длитейт.

– Абри, ихәейт, – уаоцас дысызәзәа, дысзыхәхәа, дысзеилахәа, уаоцас дныкәга, ылылцуа збап, – ихәейт. – Абнакны дызбан даазге-ит, – ихәейт до, – сара сшыбаазаз апкысгыы еиґны дысзааза, – хәа леихәан, ианаззеи длитейт.

Ари апхәыс лыхәцха иихәаз калцар акәын до, азгаб дылкәабейт, ани лзылуа, ари лзылуа, абри азгаб апыхәа дшыказ апкыс еиґны дхазынахәа дкалейт. Дыбзианы даныкала, абри ахаца иара пхәысыс дышьтихит, ларгыы мап лымкит. Хоык ахшара лоуит, раазара даґын. Ғнак лхаца дахьынтыцыз азәи иареи ргәаибагазаап до, «Уара ууаоума, уара уаоыс ухы ушьома, уара абналых тыпца даазгаз!» – хәа еихәазаап. Абри иахаз ихы иакәицеит абри. «Абри абас шпәсеихәей?» – ихәан даара игәнигейт. Аоны данааи, ипхәыс илеихәейт. Лара дыччо далагейт.

– Иуура удыруоу? – лхәан, «Аа!» – ихәейт.

– Сара сыбналых тыпцазар усырбап, – лхәейт. – Сдәықәца сыоныка, – лхәейт. – Сара иуасхәакәо сыццаны сдәықәца до, сыбналых тыпцазар усырбап, – лхәейт.

– Ибзиоуп, – ихәейт.

Ажәытә ныкәагас, ажәытә еипш, амашьынакәа абаказ, афелтон акәын иказ, афелтон лызирхиет.

– Ухы аткыс еиґаушьо, зыгәра уго, агәрага дсыцца акәымзарны, иабалак сызрыцныкәом, – хәа иалхәейт.

Гәрагас имаз дызустадаз, ибзыцәашьа иакәын, ихы аткыс еиґеишьоз, ибзыцәашьа иткыс еиґыыз агәрага дабааигоз?!

Ари анс анылхәа, гәарагс ибзыцәашьа длыцитейт. Лхәыцкәа ахоык лыманы, абри афелтон инакәтәаны, рыфатә, рыжәтә аашьтыхны ицот уажәы абарт. Ишнеиуаз ирықәхәлейт. – Ианрыкәыхәла, рааигәа зык леиуан, азы ааигәара иаангылт. Ари агәрага длыцуп, лхәыцкәа лыцуп арака. Дзыцәшәозеи? Ауха акрырфейт, акрыржәйт. Аха, иалаухи, ари абзыцәашьа гәықәха даалаган арыжәтә диржәын нак ацәа иаиргейт иыыз егырт ачкәынцәа.

– Уаха, – ихәеит, – бара бкны снейроуп, – хәа дикит абри апхәыс.

– Уа, уаау, сара мцацәа сзыхкәзеи, схы зсырзыз абри азыхәан ауп, до, ураа угәра гамзаап, – лхәан илмуит ари.

Ари еимакырахеит арака.

– Абри сара исхәаз нагза мазар, бычкәын аихабы дысшьеуит, – хәа леихәеит.

– Дшьы иумугәышьыозар, – лхәеит. – Моумоу, сара убри кастом, унапағы сааиуам, – лхәеит.

Ианылмуза лычкәын аихабы ихәда аахцәаны азы деитеит. Дырөггыых ацсыхәа лимтеит.

« – Бычкәын агәыбжбанытәгы дысшьеуит, – хәа леихәеит.

– Уи душьыргы, ураа унапағы сааиуам, – лхәеит.

Убриггы дишьит. Нас аитцбгы дишьит. Ахөыкгы шыны азы иеитеит до, данаахынхә, дырөагыых «снапағы бааироуп», – хәа дыхтеикит.

– Иуура удыруама? – лхәан, «Аа!» – ихәеит.

– Иушәу уматәкәа зеггы ааушәыхны абра иныкнаханы, амна азақны учаны, уеыкәабаны уааи, – лхәеит до, «нас ибзиоуп, унапағы сааиуеит, унапағы сыкоуп, – хәа иалхәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан, иматәкәа зеггы ааишәихын, инкапсаны азахы данца, лара илшәыз зеггы аалшәыхны инкапсаны, абри ахатца матәкәа налшәцаны, есс, дыбналаны дцот лыхахынахо. Хаца матәала деилахәоуп уажәы, лыхцәы лхы иаакәлыршан, ахтарца лхалцеит. (Хтырцан анкәа ахацәа ирхарцоз) Дышнеиуаз, данынапш, мцакы лбеит.

Ани аззеи иеиылыхны дынхеит, аха ишыкайцах сеидроу, ииулак нақ дхынхәит. Дахънеиз, «Абналых даауган, лхәычкәа лыманы дысцәыбналеит», – хәа иеихәеит ихәпха. Аггыгы цабыргыз цыишьеит. Икайцоиз? Иаззеи игәра игон.

Ари лара дцо, дцо дышнеиуаз мцак лбеит. Амца анылба, егы ахышьцәа, ахак ихышьцәа тазаап убрака арахә рыманы до, хәычы-хәычла амни амца ааигәара днеит. Аха ара ала цәгьакәа рымоуп. Ацла дықәлан ғылтит. «Апшәма!» – хәа аңғылт, ачкәынцәа тәан до, рыбжы дыргеит, алакәа ркын иґархәеит. Ларггы нас ацла дылбаан, днеит дара рахь. Даннеи, дхацоуп ари уахылыхәапшуа. Дыссируп, аха дхацоуп, ахаца матәа лшәуп.

– Узустада, уабаказ? – хәа иазцааит.

– Сабаказ, амґоа сықәын, скыалеит, абас саанагеит. – ихәеит.

– Шәара шәызусткәада. Шәабакоу? – хәа дразцааит (Шыта дхацоушәа иаххәалап).

– Хара хазустқеада да, абригь, абригь ах ихышыңеа хауп, убри ирахё хыхьчоит, абра хакоуп, – рхёеит.

– Нас саргыы истахыз убри акёын, хьчара сныкёон, – лхёеит. – Убри шёах ахьча дихтахзами? – хёа дцааит ари.

– Ко! – ихёеит ахышыңеа руазёк. – Сара сцоит до, сара сыцкы дитахуп, – ихёеит.

– Нас уцаны уиакёажёа уакёы, сара сизаагылоит иахьынзайтаху, хь-час саангылоит шёах иёы, – ихёеит.

Адырфоены ианша, ани ахьча дцан ах дизцааит. “Абас, абас, – ихёеит. – Сара сцоит, – ихёеит, – до, дааит ха хкны азёы аоны дыкоуп, зынза хазынак иоуп, гёрагак иоуп, – ихёеит, – хьчас дудкыл, – ихёеит. Ани ахьча абас анихёа, «Дысзаага арахь» – ихёеит ах. Ари днарган данихёапш, ах игёы дахёеит.

– Ибзиоуп, баба, – ихёан, егьи дауишьтын, ари дааникылеит.

Ааи до, фы-шыкёса, хы-шыкёса убра дыхьчон убри хацапас. Дхацоу цьыршьоит апшёмацаёагы. Апыхётёан ах иёы днеин, «Сара уажёшьта саамта ааит, сцоит, – лхёеит. – Аха, – лхёеит, – пату бзиа-ны исыкёупахьёит до, шыоуки рызбахёкёа уасхёоит, иаапхь, – лхёеит. – Сара сьёабаахё ала акампания касцоит. – лхёеит. – Сгёакракёа уасхёоит, – лхёеит, – саргыы нас сцоит, – лхёеит. – Убырт иаасыпхьёа ауаа ишрахёауа табуп хёа уасхёар стахуп, – лхёеит.

– Ибзиоуп, баба, уара иухёо зегь касцоит сара, – хёа еихёеит. (дычкёёыноу, дхацоу цьимшьои, макьана ахаца матёа лшёуп уеизгьы).

Ари лара длатёан лхаца ихьзи ижёлеи лёит, лашьа ихьзи, ижёлеи лёит, лаб иашьа рапхьаза дыпхастазтёырц иакёызкыз ихьзи ижёлеи лёит. Убарт рахь ашёыкёкёа дёыкёцаны иаапхь», – хёа иалхёеит». Ари ах ашёыкёкёа иёын, уахь идёыкёицеит. Ехе, арахь даагьажьын лхаца ихьзи ижёлеи лёит. Уи ибзыцёашьа «амтариал» ихьзи ижёлеи лёит, дзаазаз ианаззеи лыхьзи лыжёлеи лёит, афызцёа ирыцыз рызбахё лёит. Аа, до, «Абарт аапхьа», – хёа иалхёеит ари лах.

– Ааи, до, ашьаца кхццоит, сара икасцоит, са исылсыршоит убри, амилицияцаёагы аапхь, – хёа иалхёеит.

– Ибзиоуп, – ихёан, ах иахьабалак адырракёа кайцеит. Арт ах иахьихёаз инеир акёын до, арт зегьы еизеит, ашьаца карцеит, ашьтёкёа ршьит, акёабкёа акёац ртацаны икнархёит, амца апцаамкёа, убис.

– Амца рыцашёымцан, – лхёеит. – Уи ауаа рыртёарахьы шёнеианза са изжёуеит ажёала, – лхёеит.

Ант дзыпхъаз ааит, аха ари дызустоу иалырдыраауазеи, лабгъы дызмдырит, лашъагъы дызмдырит, лхацагъ дызмдырит. (Дхацоуп ари, хатца маѣала деилахѣоуп – ус ауп ишырдыруа зегъы. Лыхцѣы уаѣы илырбазом, лыхцѣы еизакны, ахтырца лхоуп. Аиеи до, амилициациа иралхѣеит, ах иалхѣеит.

– Абарт амилициациа иакѣшаны игылааит, абра азѣы иеирцысуазар, азѣ дмыркѣацакѣа убыс иакѣшаны игылазааит абрака, – хѣа иалхѣеит ах.

Ари ахгъы уаѣ бзиац иакѣхарын, митѣык шыкоу гѣоарас имоуп шыѣа. Амилициациа акѣшаны игылоуп. Дааин даарылагылеит лара. Ара акѣабкѣа акѣац еиѣыхны иртацаны икнахауп, амца рытцазам. Ажѣлар еикѣыршаны итѣоуп. Ааи, до, даакѣгыланы, аѣаажѣара далагеит.

– Сара, – лхѣеит, – ажѣакѣак шѣасхѣоит шѣаасзызырѣы, – лхѣеит. – Сажѣа шѣаасзызырѣола, шѣѣабкѣагъы шѣрыхѣацшла, – лхѣеит.

Ацкѣынцѣа алылххъан, аѣѣкѣа кны акѣабкѣа ирхагылан. Ааи, до, игачамкит, икоу, илхѣо, илуа закѣу рыздырзом арт.

– Абригъ, абригъ ауаѣ пѣа бзиац диман (уажѣы лаб дахѣтѣаз лнапы наикѣлцит), абри дхѣаѣъан, дхѣаѣъа бзиан. Паки пѣаки иман. Абри ашыкѣсан Къааба дымцар псыхѣа имамыт до. Ипѣа зыгѣра ганы дыззынижъыз димоут. Лара дангелозын, иаргъы уаѣ псыцкъан. Кѣнамгак ипѣа илахар иѣахымыт. Игѣра ганы иашъа «бзиа» дыззынижъит, уи иацкыс зыгѣра игодаз. Иашъа инапы данитан иара Къааба дѣеит. (Арт ари илхѣо игачамкны иазызырѣоуеит уажѣы, илыхтылгахѣоу роуп илхѣо, ари уажѣгъы ирыздырзом лара дшызгабу). Уи уахѣ данца, иашъа «арпыс бзиа» азгаб длаѣаажѣо далагеит. Инапѣы дааигарц иакѣикит. Ари азгаб ани налго, лхы иаѣалшьѣо дыказма, дангелозын до, илымуит, акѣыкѣухѣа дыхѣхѣо, дѣѣуѣо, дыхъуа, ашѣ аѣоныѣкала иалыркын, уаѣ дыѣоналмыжъло, жѣамш крымфазакѣан, дычѣиахан убра дыѣонатѣан убри азгаб. Лаб данааи, иашъа диѣылан, «уанаѣалбеит, закѣузеи изсууз, узгаб ауаа лыѣѣауан до, аѣны дыѣонаскын, ашѣ асыркын, аѣны дыѣонакуп убрака до, уаѣ длыхѣацшыртѣ дыкам хѣа иаумхѣеи! – лхѣеит. (Еиѣалыргылт уажѣы лаби лаб иашъеи. Аѣыѣагъы ирхѣо рѣамшѣо инеихѣацшы-ааихѣацшит). – Ари лаб уи аѣыза затѣазшьѣоз иакѣмыт до ичкѣын иеихѣеит, аа, ичкѣынгъы дахѣтѣоу, ичкѣын бзиа, баба, акы лхарцаны, уахѣшьа ула даумырбакѣа дышьѣыхны, дганы, абрагъ, абрагъ абнаѣы дылартѣаны уаа хѣаа иеихѣеит. Аешъа иахѣшьа акы лалхарцаны, дылѣампѣшзакѣа, даашъѣихын, диман дѣан, бна дук акны дылартѣаны дааит. Ари дѣыѣиаханы, акрылымѣаѣыт, акыр

лымжэыцызт, апсра дафын, абна дылатэан. (Ари ас анылхэа, лашья ацкьара далагеит, арахь лаб ацкьара далагеит, аха арт ирышьтуам, амилиция акэшаны игылоуп, да, азэгьы дрышьтуам, итэазароуп). Абри абни абнафы дшылатэаз, – лхэеит, даахьахэын лхатца днаихэацшын, – абри еипшгьы, абри еипшгьы чкэына бзиа дшэарыцо дышнеиуаз дибейт. Даниба, данлыхэацшы, дышуафыз аниба, даашьтихын диманы дцан абри еипшгьы, абри еипшгьы апхэыс бзиа днаган длымеидейт, ианаззеи абри сара сшыбаазаз аткыс еигьынгьы дааза, нап лыдкыланы дба хэа леихэейт.

(Ари илхэакэо зегь цьаршьейт, игачамкны илыхэацшуейт, анти арти зейбадыруам, ара йкоу уафы издырам макьанагьы цкьа). Ипшызар акэабкэа алэатэ рхыфуа иалагеит, агэарахэа ишуа иалагеит. Амца рыпазам арахь!).

– Абри дызмеидаз ианаззеи, – лажэа анагзара дафын лара, – хшыла дылкэабан, мчыбжьык, жэохэ мыш нап лыдкылан дылбейт. Ари иара дшылаазахьаз аткыс еигьны данылааза, дыбзиахэза даныкала, аамта бзиа, аныкэгара бзиа анлоу, апыхьа дшылказ еипш даныкала, абри ачкэын иара цхэыс дааихэейт. Хоык ачкэынцэа лыхшеит абри. Ус енак абри лхатца еизарак афы азэи иареи ргэааибагазаап, «уара абналых тыцха цхэыс даазгаз!» – хэа иаепнихэазаап. Ионы данааи ипхэыс илеихэазаап, «Абас сархэейт иахьа до, сдырцхашьейт», – ихэазаап.

Ари ас ипхэыс ианлеихэа, «Уара сара сыбналых тыцхазар усырбап, сара ишысхэо сырхианы сдэыкэца, сара стынхатца усырбап», – хэа иалхэейт лхатца. (Ари ас анылхэа аамтазы лхатца уа дгачамкны дзырфуа дгылоуп, аха ипхэыс шлакэу макьанагьы издырзом, ари ицэажэо дхатцоу цьыршьейт зегьы). Ааи, до ибзиоуп ихэан, афелтон ирхиейт, ахэычкэа хоык ачкэынцэа лыман, лычкэынцэа нас, нас даара зыгэра уго гэрага бзиа дсыцумтар, схала, сцома анылхэа, абри еипшгьы, абри еипшгьы ачкэын бзиа ибзыцэашья иакэын, уи ипкыс еигьыз дабааигоз до, абри гэрагас абри дицицейт. Нас абарт реипш, абарт реипш ачкэынцэа бзиахэа лыцицейт. (Урт зегьы уажэы ара итэоуп. Игачамкны илыхэацшуейт ирхэо рэамшэо). Акэабкэа ахэара–ахэарахэа ишны хыхь ихыцны акатэара иалагеит. Амца рыпазам. Ачкэынцэа рхагылоуп, ацэкэа тыршьуейт, акэац ажэра иафэуп. Абри ицэажэо лажэа иаршит шэымбой!) Аиеи до, амфа икэлан ишнеиуаз ианрыкэыхэла, абрыгь, абрыгь азы пшахэакны иаангылейт, ихэлахьан изцомызт, рыкэагьы аапсейт. Ауаа афатэ рыман, ажэтэ рыман, ахэычкэа дырцэейт, егырт

ачкэынцэа аоы дыржэны, аоы иаршыны ирцэеит. (Ус икэзпо ани агэрага хэа лхаца илыщитаз ибзыцэашыа иоуп) Агэрага хэа илыщыз ари лхаца ибзыцэашыа «бзиа» абри снапаёы бааироуп хэа длацэажэо далагеит.

– Уа, уауу, уанацалбеит, сара нахьхынтэ аахысгыы сзыхьахыаз абри акэын, уара уао гэрагас усыщуп, абри аоыза шпасоухэеи? – лхэан лхы иакэылтцеит, илымуйт.

– Бара абри буам, аха бычкэын аихабы дысшыуеит, – хэа леихэеит.

– Ибзиоуп, дшыы, сара зеггы сырхашэалоит, аха зеггы акоуп, азэггы инапаёы снеиуам, – лхэеит.

Ас анылхэа, ианылмуза, лычкэын дишыын азы деитеит.

Еицах инапаёы дааигарц далагеит, аха еитанылыму, лычкэын агэыбжыантэ дишыын азы деитеит. Деитахынхэын, деитанааих, адыроаггых таха анлимта, лычкэын аицбгыы дишыын, азы деитеит. Деитахынхэын днеит ла лёы атыроаггых. Ках, илмузеит. Ацыхэтэан, «Уара псыхэа умамзаап до, ибзиоуп, иухэаз сакэшахатхоит сара, уматэакэа иушэу зеггы ааушэыхны, абра инкапсаны, уцаны амни азакны уеыкэабаны уааи, нас унапаёы сыкоуп» – хэа иалхэеит.

– Ибзиоуп, – ихэан ихэан, иматэакэа ишэыз зеггы ааишэыхны инкеипсан, азахыы еыкэабара хэа данца, лара лыматэакэа аалшэыхны инкапсаны, иара иматэакэа аалышэцаны, ахтырца налхацаны, дыбналаны, абри еицшгыы, абри еицшгыы ах бзиа икны (хьчас зыкны дыказ ах бзиа лнапы наикэылкит) даанагеит. Хышыкэса цуеит сара убра сыхьчоижьтеи, абри зегь зыхьыз сара соуп, – хэа лыхтырца абгъаахэа ианаалхылх лыхцэы аацэырылгеит.

Дшыцхэысыз убаскан ауп ианырдырыз, лхацаггы данидырыз, лабггы данидырыз. Нас уа ахаасра, агэаасра калеит. Уа икалаз зеггы уажэ ара иабасхэо седроу. Ари лхаца ибзыцэашыа иара инапала дишьит, лаб иашыа иара инапала дишьит, лара лхаца иахь дцеит, лаби лареи бзиа иеибабо иаакалеит. Абас ала амшацы рызшеит ацыхэтэан. Амни ара лажэа хэаны даалгеит, акэабкэа иртаз акэацкэа шыжэра ижэит.

846. «УАБ ИУИЦАЗ ЕГЫКАМ, АХА»...

Апсхэраёы амацу зуа агэылацэа иаанхаз, егыиз акэац рытан, – идэыкэырцоит. Ажэытэггы ус икан, уажэггы икарцоит.

Ари Жагәа хәа дыкан, ижәла сыздырам, исгәалашәом, исаҳахьан, аха. Абри Жәагәа псхәрак аеы амац ахьиуаз аңеы азна акәац иртт. Иман дшаауаз, иутра дталаанза, иара иапцхәақа, акәац шааигоз здыруаз игәылак анышәынтра днеин дтәтәеит. Жагәа уаөы качбеин рхәеит. Иаб дыпсхьан, анышә даман уа. Иаб инышәынтра даннавала. «Уара сыпсхәы умуцызт, азә ипсхәрақны акәац уапаланы уаауеит, акәац сыт!» – хәа абжыы иаҳаит анышәынтрахьтә.

– Уст иумуазар! – ихәан, акы аахихын анышәынтра аханы иныкәицеит.

– Ипегь сыт! – хәа абжыы геит.

Даеа кәац жьыхәтакгы аңеы иаахыхны егыи уаанзатәи инавеицеит.

– Ипагы сґахуп! – хәа ентах абжыы иаҳаит.

– Ус акәзар, уажәшьта суәамчхәруазар, уажәшьта иузызуеи! – ихәан, Жагәа иикыз икәац зегь ыршәны икажыны дыот.

Ани ана дахьтәаз (агәыла) дґагылан, акәац аашьтхын, аңеы илахатаны, аөнықа иманы дцеит. Ари Жагәа ипсхәоу иаб иакәу цыишьоит икәац зитаз, арахь игәыла зыпсы тоу иоуп. Ари агәыла адырґаены ашыжьґ еитит «Жагәа аранза уааи, аказы устахуп», – хәа. Даннеи. «Иаха акәац урмтазеи апсхәраґеы уахьыказ? – хәа диазцааит. – Иааугазар еумтзеит, умацара иуфама?» – хәа диазцааит.

– Исыртеит, аха сшааиуаз амна анышәынтракәа рґеы саб истт, исыт хәа сикын, истт, – ихәеит.

– Уаб иутаз егыыкам, аха сара иумсхт, – ихәеит. – Сара иумхны иаасган абра икоуп, уааи иахґап, – ихәан, илатәан рызхара рфеит.

847. АҢАИМБАРИ АӨӨТААИ

Аңаимбари аөстааи еиндатлет.

– Уара уеиґа сара амч сымоуп, – ихәеит аөстаа.

– Мамоу, уара уацкыс сара исылшоит, – ихәеит аңаимбар.

– Ахәымыехан апшәма пхәыс ажәкәа схьоит хәа данрыцало уара уаиааиуоу, сара саиааиуоу убап, – ихәеит аөстаа.

– Ибзиоуп, – ихәан, аңаимбар дгыланы дшыпшуаз акәымкәаны, ахәымехан апшәма пхәыс лведеа лыманы днеин ажәкәа схьоит хәа дшаґыз, аөстаа дааин, ажә ахы дыкәтәеит. Аөстаа ажә ахы даныкәтәа, ахы акьан ажә лыхкьеит, «уабац?!» – лхәан апшәма пхәыс дгәаан,

акбат ыышытылхын, ажэ ахы даасын, ажэ шыны илкалыжыт. Апшэма даакылсын, «Икабцо закэузеи?» – ихэан, – сыжэ бшыт, – ихэан, ипхэыс длызгэан, лхы даасын, дишыт.

Абас апшэма ижэгы псит, ипхэысгы дишыт.

– Иубама? – ихэеит аостта, днаскыан апаимбар ус иеихэеит, – уара уаткыс сиааит, – ихэеит.

848. АШӨАРЫЦАӨ ИПХЭЫСИ АПАПЦӨЕИ

Шэарыцаоык дыкан. Абри апхэыс дааигеит. Лара ыык-бзык иазымхэо акара дпшзан. Ашэарыцаө иааигэара инхон апапцэа. Гэылацэас имаз папцэан.

Абарт апапцэа ргэыла шэарыцара данцалак ипхэыс илэцаауа иалагон. Иаины илацэажэон. Азэ даауан длацэажэон, уи данцалак, егы даауан, уи данцалак, егы даауан, уи данцалак, ахоык даауан. Абас арт ари апхэыс лгэы пырцэеит. Дзыкэшэаны дыказгы лхацагы иалхэомызт. цхэыс кэышк лакэзаарын лара.

Абарт гэылас дрыман чкэына бзамыкэк. Абра дааиуан, лхаца шэарыцара данцалак мёык лэпикон, зык лэааигон, ларгы криеалпон, крилыржэуан. Абас дыкан. Бэиа дырбон, дарныгын, аха уаө иашан азы апату икэырцон.

Ус ишыказ акэымкэа игэылацэа апапцэа ирахартэ ипхэыс лахэ ибжы ааирган, «О, бара, сара шэарыцара сцоит мчыбжык акара сзымаар калап, аха гэхэаас скабымцан, Хындыгэ (ани арныг Хындыгэ ихыззаарын) даабхыларцшра, агёыгь беабмырган!» – ихэан, иеааибитан, дныцыцны шэарыцара дцеит.

Ари лхаца данца, арт апапцэа еипкэа-еипысуа аара иалагеит. Хаз–хазы уацэуха шэаа хэа ралхэеит, дара еибамырдырзакэа. Ианыхэла, руазэк адырцауха руазэк даакылсит. Лара асаанкэа рызэзэара далагеит краниеалца. Насгы ус иалхэеит:

– Сара схаца дышсыцыштыало иан дшаалыхшаз иеиылыхны ауп. Сара асаанкэа сызэзэонацы уеиылыхны ушытал, саргы уажэыцэкэа снейеит.

Ари апап иеиылыхын, днеин дыштыалт. Ус ишыказ, дук мырцыкэа, адэахы азэы ибжы геит.

Ари апхэыс ани зееиылыхны ишыталаз апап лхы наикэылкын ус лхэеит:

– Уанацалбеит, схаца даауеит, алыгэра укэла, ханирцэоит.

Апапгы дшэан дшыкьантазыз иаразнак алгэра дыкэлеит. Иматэакэа аашьтылхын илцэахит. Лхаца дабакоу, апап иоыза иоуп иааиз. Уигы ани ацхьа иааиз апап иалхэаз иалхэан, иеиелыхны днышталоны еипшаан, адэахьы азэ ибжыы геит.

– Хай, уанацалбеит, схаца дааит, хагыишьуеит ауп, уеиха, алыгэра укэл, – лхэан уигы дкьантазза алыгэра дныкэлеит.

Ахпатэи апапгы иан дшаалыхшаз иеиеллырхын, даашьталон еипш, лхатей ларей анеицэажэахьазтэи аамта анааи, ибжыгы иргеит адэахьы. Ари ацыхэтэантэи апапгы алыгэра дыкэлт. Ус лхатца дааоналт. Арт ахыкэалаа зыкэшэаз реипш рыхоыкгы кьантаз-кьантазза алыгэра икэтэоуп.

Даарыцахысуа, даарыцахысуа апапцэа зегь ишьит ашэарыцао. Руазэк даалбааиган, деилахэаны атзамц дадтэалашшэа дныкаицеит. Дындылцын, Хындыгэ изьытны дааигеит. Абри дганы ахахэ ицрахэаны азы далажь хэа иеихэеит. Хындыгэ ани дганы азы далажьны дааианза ашэарыцао егырт апапцэа руазэк даалбааиган деилахэаны дыкэицеит. Хындыгэ дааизар, абар ипап дхынхэны даан «дахьыкэиоу!»

– Абыржэшьта дхынхэны даауазар, дхацацэкьоуп, – ихэан, даашьтыхны, уигы дган хахэ дук ицрахэаны азы далаижьт. Ари дшаеыз ашара адэы икэлеит.

Хындыгэ азиас даваланы дшаауаз, данынапш, апапцэа реихабы абаскабоз ауахэамахь дышцоз ибеит. Днаихьзан, уара анцэа ианихша, уажэ ауп азы уаналасыжь ахахэ ду уцрахэаны, уанбагытыцизеи ихэан дааисын, дышшыны ахахэ леицрахэан азы далаижьит уигь. Дхынхэны данааи ашэарыцао иеихэеит аз иалаижьыз «деитантытц», дышшыны еицах азы дшеитаз.

Икалаз анаосан ашэарыцао ара аангылашьа имамызт азы инхара Хындыгэ изныжьны дгыыл харак ахь дцан кытак даланхеит. Абра дахьынхазгы аостаацэа реипш даеа папыкгы абра дигэылахеит.

Ашэарыцао шэарыцара данцалак, ари апапгы ашэарыцао ипцхэыс таха лимто далагеит. Лхаца иалхэеит. Уи даалаган гьаргыласла илагоз рызлагара ахэла азна апш нахеипсеит. Қаблак иман ишьын, ацэа ацьы-ка ақэыпсаны ишьтан.

– Сара шэарыцара сцошэа касцоит. Бара баалаганы ани ианагь таха бызымто хгэыла апап даацхь. Ашьтахь сара сааиуеит, – хэа ипцхэыс илеихэеит. Абас хатей пхэыси еицэажэеит икарцашаз хэа.

Ани апап адырғаены ашыжъ ионы абарца дыкәгыланы даапшуан усгы.

Ашәрыцаө ипхәыс лахъ ибжы наиргеит:

– Сымғаныфа рхиа, шәарыцара сцит мчыбжык акара. Ипхәыс имғаныфа аархианы илтан, ашта дынтыцны дцит. Ианааилахәла, ари апап дааит, усгы дмаар хәа ушәозу! Ларгы цыхәа дшибахәз еипш акәымкәа, еиха ләырхианы лхы илырбоит. Ианеилацәажәкәа, краниғалца, «Сара схаца саницшътало иан дшаалыхшаз иееилыхны дицит, уаргы убас уееилыхны уиа, саргы сыоны ааилырганы сней-уеит», – хәа иалхәеит. Апапгы ашәрыцаө ипхәыс лажәа «бамтәкәа иеааилихын иан дшаалыхшаз днеин днышталт. Апхәыс лыоны ше-иллыргоз, лсаанкәа шылызәзәоз, лхатцит лареи еибырхәахәз ағхәара анааи, «кых, кых!», – хәа адәахы азәы ибжы иргеит.

– Кох, уанацәалбеит, схаца дааит! – лхәан апап иматәкәа аашьтылхын илцәахит. – Уааи абри агьаргьалас уацасхәоит, уакәшала, – лхәахын, ацә ааулышьтын, днацалхәеит, ақабла ацә цыка мацараха икәзгы налган инаихалырцит. Ицә ацыка ацралеит. Ацсра изааит, аха иааг! Арахъ акәшара дағын.

Ари лхатца данааи, афатә кабымцазеи хәа длызцааит.

– Хаи, афатә абакастоз, абга ирфааит, абри агьаргьалас иацахәоу хәцә кандааиуа иакәшоит, алу ирласны иазыргыжъзом, егызымлагеит, умбои! – лхәеит. – Уаргы ацә унацакьаны иаарццак, саргы ахьурзы кнасхап, макьана уаауеит хәа сыкамызт, уи ауп саргы уи акара сцацклапшыз, – лхәеит.

Ашәрыцаө ипхәыс илхәаз аа«бамтәкәа камчык аашьтихын, иаша баба, дылкылсын апап дааисуа, дааисуа ицә заанамго дкаитцит. Апапгы дкарамео деиханы агьаргьаласа даханы дакәшон деиликаар хәа дшәаны. Ус акыр аамта ддырлагеит. Нас ацшәма дышталт, дыцәазшәа каитцит. Лара дынкылсын иматәа аалган, «уанацәалбеит, уст уматәкәа, уаргы саргы хәцсы еикәхеит, ухы уахә, ушзахәо уца, ушәапы уеарга!» – хәа иалхәеит. – «Даеа зны икало хбап. Уахала икалаз убеит усгы, схаца леишәа баапсык иоуп, уеиликаар, уишъуан, аха уаргы ацә аиткысгы еигьны агьаргьаласа уахон, уизеилымкаазеит, – хәа иалхәеит.

Апап иматәкәа аниоу, ажәжәхәа иааишәаирцан, ицсы иманы деихеит. Арахъ икәәкәагы акамч тыц иаганы, ацыка таланы, ацсра дағуп, аха уи хәаас измадаз!

Адырѡаены шыбжѡонынза дзымгылеит. Дангыла, днеин абарца дныкѡтѡеит. Ашѡарыцаѡ ипѡхѡыс дыпшын, апап ионы абарца дшыкѡтѡаз анылба зтара дцеит. Даннеи, иара иахь дхѡапшын дѡеимхѡазшѡа калцеит, аха апап лара лахь цѡеи дхѡапшырн. Абас дыркѡырцеит уи апапгы.

849. ХАЦЕИ ЦХѡЫСИ

Ақытан дыкан даара хаца бзиақ. Есуаха амоѡақѡа икуа, ииасуа ауаапсыра имышьтуа, ииасуа ибар иеипѡахуа, абас дхаца баапсын. Ипѡхѡысгы иара иакара дбаапсын. Иасыуаха дцоит, еихаца–маца ипѡхѡашѡаз идхѡаланы, ишѡақь, икама, итапанча азаза илархѡазаны, иешьны, ихы аѡа арбаны даауеит.

– Уара, ужѡла нѡеит, ханхамѡа урзуеит, абри уакѡыцыр бзиоуп. Уара уцаны амоѡақѡа укуеит, азѡы уишьуеит. – лхѡеит ипѡхѡыс.

– Хѡаа-а-и! Азѡы сишьы акѡым. Абарт агьычцѡа иаауа рызагы уаха иаарго аарымхны, изтѡкѡѡу ирытаны саауеит, – хѡа ихѡоит ихѡеит.

Ари ипѡхѡыс лгѡы пѡѡеит. Уахык иара данца иашьтахь икѡмызцѡа еикѡажѡкѡак ахыкѡжьыз иаалыпшаан, илышьацаны, маѡъарыжѡк ахаан уаѡ иимкыцыз ахыкѡажьыз иаакѡыганы, лхаца дахтѡалоз усгы илдыруан, иамариашан днеин дыстѡаз лбит. Днахчнысны амоѡа данылань имѡа лкит, лшѡақь агѡты кны.

– Хѡаи, уара, уа илеиуа, забицс иах... усымцеит, уабацѡ? – ханы дыѡныпѡааит дахтѡаз.

– Са сцеит, аха изымцапѡкѡѡ уара уоуп! – ханы амаѡъар агѡты кны данылеихагыла, «Аа, иахьутаху сыѡоуп», – хѡа даанхит.

– Ара узкажьузеи? – лхѡеит.

– Ара сызкажьу, егыиу, абра саины слатѡон, егьин, – ихѡан, ирпшканы ихѡит.

– Ус акѡзам, иузаасцѡ убап, – хѡа лхѡан ихѡеит, дгѡыдикылт, дигѡзит, ауама кайтит. Уа дыскажьыз днаипырцын, аоны дааит. Аоны дысиаз, дкара–уараха, «Уф гѡышьа!» – хѡа ихѡан ихѡеит иабѡъар матѡа ааихѡаны илыкѡижьт.

– Икауцахзи уара мыжда? – лхѡан ихѡеит, «Аа, иабахѡа, икасымпакѡа, пѡхѡыс еибак лкамбашь лыхцаны ирыма исаауаз, азѡ дсыцѡеит, ѡыѡъаны еицын, азѡк дааныскылан, иахантѡарак уахь сыгѡзра даѡын, ашьац дылархѡазѡ дсыман, – ихѡеит.

- Уара анышә инасташа, азә ишакәым ала дугәзуа ушпакалеи? – лхәеит.
- Аа, изыбхәеи, ишакәым, сбыкәу? – ихәеит.
- Уара апсы, уи са сакәын, – лхәеит.
- Хәи, бара, агәра сзымгазт, аха исхәара сзымдырит, – ихәеит.

850. АЦАРА (АМАЛ) ИАХКЪАЗ

Оыцәа аишьцәа еицыкан, еицынхон. Абарт аишьцәа енак ныкәара рғылархеит. Иныкәеит җаха, җымш. Ус ишнеиуаз акәымкәаны ауаҗытәыҗса дгәамт–хамтца даауеит, дшәиуа.

– Уара сара иузызуазеи, ауаҗы дызшьуа, ауаҗы анарха изымтә? Устахзам, амца уагааит! – хәаны аидара дацаланы даауеит абри ирцылаз ауаҗ.

Икәшәазеи, аидара дацаланы даауеит, «Амца уагааит, иузызуазеи, уара, рхәазатәыс узсоузеи, ауаҗы дызшьуа, ауаҗы дызфо, иузыруазеи, узго уаҗ дысмоуит мамзар, нак уистәт», – хәаны дгәамт–хамтца даауеит. Ус даарыдгылт арт аҗыцәа аишьцәа инеиуаз.

– Иухзеи, уанацалбеит. Иупалазеи, уи еицш иуцырхагоу иумоузеи уара? – хәа иазцааит ацсшәакәа анааибырхәа егыи.

Агәыз–гәыз хәа инаган инкаижыт ани дызцаз иеидара.

– Абри цароуп, зегынтәарак, абри иаазго, сызцоу сеидара, – ихәеит.
– Абри стахым, аха исымоуп, до, икасыжыр, баша уаҗы имгакәан ипхастахар ирыцхасшьоит. Мамзар, изгалакгыи игааит, са истахзам абри, ауаҗы дызшьхәу, ауаҗы дызфахәу ауп, – ихәеит.

– Уах, уара иутахымзар, хара ихамгои, ха ихат, – хәа иархәеит арт аҗыцәа аишьцәа.

– Аа, ишәымаз! – ихәан, инаритан, афырхәа иҗылеихеит иеидара лкажыны.

Ари арт аишьцәа аумашә ирбеит, ицяршьеит, илакәыршьеит.

– Хазго ак тамзааит, – рхәан, ахы аахыртланы иахәапшызары, иткәачны, пачка-пачкала апара тажбул.

Ани еидарак апара рымцажыны дцеит, аха арт уажәы икарцара рыздырам. Арт шәыцәра ихәыцит. Ари ауаа иманы дхашьталома, сдырхәит ихәома, егыиуама, аниума, ариума, шәкы, зкыи рхәыцт арт аишьцәа.

– Ари амҫа ханыларын, до, бнала хёынаххап. Хабеибо ари нас? Иара дааа ганкы иеатаны дцеит, хара дааацъарала хцап, хабеибобо? – рхэан, ари апара ларазкэынцаны, иааимдо реархеит. Иныкэеит, ҫымш, хымш иныкэеит. Аха хара икоуп, рыоны изымнеицт. Амлагы иакит. Қалакык ааигэара инеины икоуп, ихэлеит. Нас арт аишыцаа руазэк ус ихэеит:

– Уара, амла хцсит, егыт, – хэа ус ихэеит. – Апара ду хамоуп, арахь амла хцсит, – хэа ус ихэеит. – Ари хаманы уахь хазцом до, ари са исыхьчоит, ара садтэалазаап, сара саангылоит, уара уца, апарагыы цытк га, узхара аф, са сзыхэангыы сыфатэ аага, – хэа еихэеит иашья.

– Ибзиоуп, – ихэан дакэшахатхеит егыггы. Ари ара даатэеит. Егыи дцеит. Дахьнеиз, длатэан изхара ифеит, ани иашья апараёы инижыыз изыхэангыы афатэ згоит ихэан, афатэ ааихэан, иман дындэылцит дахьнеиз аресторан акнытэ. Арии даауеит уажэы иашья иахь. Амҫан убас избеит: «Ари ихэы сыманы сцот, ихэы дызгаша ахэшэ астап, ианифалакь дашьып, апара зеггы сара изгап», – хэа избеит.

Ари иара ақалакь ахь дцарц иёанынеихоз, «ари дцаны изхара фаны даап, сыхэггы ааигап, данааилакь атыкь хэа слаиеихсын дысшып. Акрысфап, акрызжэып до, апара зеггы са изгап», – хэа ихэыцит ари апараёы итэазгыы. (Ацсыцэгъара мыжда иканамцо икоузеи, умбо?) Аа, уажэы иахькылнаго!)

Ари иашья ахэшэ (ашхам) латаны ихэы иманы дааин, «Уаама? – ихэан ус ихэеит ари апара иадтэалаз.

– Аа, сааит! – ихэеит.

– Уа иргыл, – хэа ихэан ихэеит, иоаргыланы иеааицыхымтазыхэаны, арии апара иадтэалаз атыкь хэа доаиеихсын, егыи дышыны уа дылкаижыит. Ани ахэы изааигаз дааоахан ари афара далагеит. Абжагыы имфацкэа, ахэшэ амамзи, ашхам, уа дашьит. Рёыцъагыы рахэ хаппала уа ишкажыыз ари апара рызтаз диасны дшааиуаз ара даархагылт.

– Уаа, уау, уара, амца зыцраланы иблышаз, дырҫагь рхэазатэыс уосуама?! Артгыы рцыхэа цуцаама? – ихэеит.

– Уаауа, уаҫы уигарц укамзаап! – ихэан, ирхэазаны ихэда иныкэыжыны, иманы иёыҫеихан, длыкэланы ионыка дцеит.

Аа, ирыхыыз ҫыцъа аишыцаа!

851. ААШЬАӨ АХЫ ШИБАЗ

Хақак дықан, даашьяөын, дахьтөу дгыломызт. Ипхэыс рыцха лгэы еицхауан. Аапынра анааи, деиханы дцан, агэылацэа дрыхэан, ацэ уаарақэа аалган, лхаца днаган дықэлыргылеит мчыла, амхы ицэагэарц. Ари иара аашьякэ, ишитахымыз знык дцан данаахынхэуаз ацэшьяа акы иаөаеит. Ахапшья ытцазаарын, ахөа ахнаршэеит. Ахапшья хыла итэын иөеижьза.

– Кох, ахы збеит, уашьта афарагы захтахузеи, ажэрагы захтахузеи, иабатэи цэагэароу, иабатэи аарыхроу?! – ихэан, иусура кажны ионыка дааит.

– Уара, мцацэа, ари зумцагэазеи. Узыкэытцеи? – лхэан ипхэыс рыцха агэра далагеит, акаамет икэылхэацэеит. – Ацэ уаарақэа аазгеит. Ишпыкэу ушымцагэаз? – лхэеит. Атызшэа далырго далагеит.

– Ацэагэара, аарыхра захтахузеи, хапшьяк азна ахьөежь збеит, хныкэнамгар хэа бшэома?! – ихэеит.

– Ахы убазар, уаала иаахамгой! – лхэеит. – Убри убра иныжны уааит, – лхэеит. – Уцаны, азэы игаанза, арахь аоныка иааумгой, уара мцацэа! – лхэеит.

– Ааи, бакэыт, ха иаххэызар, ахала иаануеит ара, – ихэеит.

Хапс пхэыси абас анеибыхэоз аамтазыхэаны, аамта абас ахэылбыехарахь инеихан, агыгьцэа ааины иказаарын аапраөы, итэаны изыроуан. Антгаркэан, ирцэыргоз, аха седроу! Абарт агыгьцэа ирахайт. Ианраха, ахапшьякны ианлеи, матыла, абас ихэазо, ахапшья азна амат таны ирбеит. Ианаацырх, ари хжьаны амат харөеицарц хааишьтит, иара даөахцап рхэан, ионы закэыз рыцха, аисыр зкэыз кэацэк изгылазар акөхарын, ахапшья өарган ахэыблаөы иөыкэыргылань ахы ладырхан ианлоурыжь, ахы иөежьза иаразнак аөыркь хэа иларымцахайт хапс пхэыси ахыказ. Иара даашьяны дахьышьтаз ихы аттахэа ахы акэыпсө ианалага, ихы иршэшэо далагеит, – рхэеит. (Алакэхэаө дыгчөит, изыроуазгы хлыщыччөит).

852. АХӨЦХАИ АЗЗЕИ

Ахак дықан. Ипхэыс лцэа лтэымызт, лыхшараура ааигэахо ианалага, ахэычы дир дзаазаша аззеи далцшааны дааргар ауп уажэы. Ари

пхэыск далпшааны дааргеит пытк шыбжъаз, уигы ахэычы хыжэ длыпоуп. Иахауагы аагэникиларатэы дкалахьеит лычкэын хэычы.

Уахык ари ах ипхэыс ахшара длоуа далагеит. Ахэычы (аззеи лычкэын) ацэа дакны дшыказ анырба иара убри ауатах аёы дыштарцеит. Ари ахэычы дахышыштаз иамариашаны хыхь ахарпакны х-оык ааины иаакэтэеит. Азэк даацэажэан ус ихэеит:

– Уаха ииуа ахэычы ддуханы пхэыс данааигауа ауах ипхэыс даадэылганы иоызцэеи иареи шааиуа азиас дук ыкоуп, убри азы даныруа ихылпарч ихшэаны аз ду иалахаааит. Азы ахылпарч амысхуеит хэа ихы анылаиркэлакь, икэадыр дахкьаны, азы далаханы дагааит. Абри еипш ацалс имазааит – ихэеит.

Даеазэы даацэажэан ус ихэеит:

– Убра азаёы егымыхкэа, деикэханы дкалар, дшаауа амѳан, ѳонык амца акны ишыбылуа ибааит. Убри сырцеоит хэа далагааит, даналагалакь амцагы измырцеакэа иаргы длаалабылны дцааит.

Убракагы акагы имыхкэа данахыца, аѳны дааины ачара ажэра ианеилгалакь ашытахь, ауах, амхара акны данышытало ауах агэылшыап ѳыцыѳорны дафааит – ихэеит ахпатэигы.

Абарт дара шаца-чацацэазаарын. Дара ирхэаз зегы абни аззеи лычкэын хэычы дахышыштаз иахауазаарын, иара ирхэаз зегы гэынкыланы иман.

– Абри иаххэаз изахауаны цъара изхэара дхахэцэарахааит – хэа рхэеит дара, ани ачкэын хэычы данырба, ирхэаз гэникилеит хэа гэѳарас дыркызар акэхап, убри азоуп анс зырхэаз. Нас дара иахьца иахьаа уаѳы имбазо илыкэцны ицеит. Аха арт ирхэаз ари ачкэын хэычы ихаирштыхуа дыкахызма. Зегы ака-кала игэалашэон.

Егьи апшкагы (ах иоуз ипа) аззеи лычкэынгы еихыраазалеит, иеыжэло, иеыжэпуа, абас иуааханы икалеит.

Ари аззеи лычкэын атауад ипа дицзоуп. Дааицрымтцакэа, азэ дубар азэ духаштуа, азэи азэи узейѳдыраауам, убас икоуп. Ас ишыказ ари ах ипа пхэыс дихэеит. Атауад ачара ду иуит. Амакарацэа дэыкэырцеит. Ари ибзыцэашьагы иаргы уа ирыцуп. Ицеит тацаагара. Ари амѳа ианыкэлоз абни атауад ипа ихаз ахылпарч еипшыз ахылпарч аахэаны ицыба итеитеит абзыцэашьа. Арт ахьнеиз ианраамтаз рызгаб дрыманы ихынхэит. Амѳан ишаауаз ари азакны иааит. Рыекэа, дара, рѳызцэа еикэных азакны иааталт. Азы агэтацэкьа иаауаны ах ипа иеы шыацэхныслан ихылпарч ѳаихшэан азы иташэеит. Схылпарч

тызгоит хэа ихы лаиркэуа даналага, пхашьарами ухылпарч азы иагеит хэа уашьталома ихэан иаззеи идыба итаз ахылпарч аатиган инаганы иитеит. Ах ипагы дыцхашьан азы итаҳаз ихылпарч дашьтамлеит.

Азы ирны рсаархеит. Акыр иныкэахьан еипшаан, ианынапш, изла-ауаз рымоа иацэыхарамкэа ынык амца акны абылра иахьафыз ирбеит.

– Ках, ара, икалазеи? – ихэан иеы даасын ддэыкэлеит ари ах ипа. Аха ибзыцэашьа днаихьзан, иагэра ааникылан димышьтит. Ибыллааит ынык былуетит хэа аамта харзуама, хара амоа хамоуп хцароуп ихэеит иаззеи лычкэын уакагы деикэхеит.

Иааит рыоны ачара руит, ажэра руит, еилгеит.

Уажэы уаха ари ах ипа имхарахьы днеиуетит, уауп уажэы ацэгьара ахьыкоу. Абзыцэашьа заанаты днеины амхарафы иеипэахит. Уажэы ани агэылшьап аныцыцуа ишыуетит ари.

Хачеи пхэыси еицышьтоуп, ашарцазы агэылшьап ахы ыцнахит, ари аззеи иахэа ааикьан, агэылшьап ахы хипэеит, ахы хыхь иаанхеит, иара нак адгьыл илыцапка ицеит.

Акапыхэа иахэа нкыдыргылан, агэылшьап ахы ндэылганы ика-ижьит. Даахынхэын дааин ашьа икацэаз зегьы ирыцкэеит. Ари иускэа дрылган иахэа атра итасцап хэа абжьаракынза инеигахьан ихэцха атхарцэхэа даафыхеит.

– Уауау! – ихэан дыхэхэан доаткэеит ахэцха. Акукуухэа дыхэхэан ддэылцит.

– Ари сишьуан, сара сышьны, сыцхэыс иара дигарц итахын, дмахагьахеит – ихэеит.

Ажэлар еигэныоын, ари дмахагьахеит рхэан дыкэдыргылт. Ари дызсыцрымзаазоз абри аоыза ацэгьаршра игэы итакны дыказаарын, дышьтэуп ихэеит ах ипагы.

Дыршьыткэо ианалага, угьы сышэшьуетит, ажэак сшэырхэа ихэан ажэа дахэеит.

Дааин ах иаштакны амзырха агэтаны даагылт. Иажэа аацэыригеит. Ахэычы даниуаз ашацэа-чапацэа ирхэоны иахаз, нас уи аахыс дзыкэшэакэаз, ах ипа дааицырымтцакэа дзышьтаз зегьы акакала ажэлар иреихэеит, насгьы ари ахэара азин шимамызгьы ихэеит. Ихэаны далгеит иаргьы даахахэхеит.

Атэыла бгеит, ари абри акара дыцсраны дахзырпаз ауафы рхэан ргэы далсит, атэыла зегьы ижэабжьханы ирылалеит. Ах итаацаагы иаргьы ашэы ршэырцеит. Иара ах гэыкэха ихата иеирччиеит, ипхэысгьы иаргьы ирыкэыхэланы икалеит. Арахь ипхэыс ахэычы лцэа далашэаны дыкан.

Лхатца иеырччианы диоуп, акры ифом, акры ижәуам зынза апсрацәкәа даналагалакь цъара псымыштыгас акы днацхауеит акәымзар.

– Уара мыжда уныкәланы цъара уцаны акы уазцаарауазеи. цъара хэартак ыказаргы уздырам – хәа ицхәыс лхатца дыхталкит, знык иалхәеит, ыонтә иалхәеит. Псыхәа анилымтаза амоа аашьтихын ихахынахаз ддәыкәлеит. Дныкәо-дныкәо акыр дцеит. Азәырофы дразцааит абас еипш аус сымоуп псыхәас иамоузеи хәа. Аха цъаргы азәгы ихәашаз акагы имахаит. Ацыхәтәан, енак даапсазаны дәык аеы цлак днамцатәеит ашәшыраеы ипсишварц. Моасоык дихтыгәлан апсшәкәа еибырхәеит, еибадырын, дзыргәакуаз еихәеит. Диазцааит абасгы-абасгы сақәшәеит псыхәа хәа акры амоума хәа. Ари ихтыгәлаз ауао атакс ахәарта амоуп, аха уи уафы изыкацом ихәеит. Уи уафы изыкамцозаргы изакәу сахәа хәа дикит.

Анс-арс ихәан иеимхәарц далагеит, аха дицырымцит ихәеит.

Уара, иумузозар, иуасхәап, иахәартоу убри ауп. Ахәычы дузгарами (ускан ачкәын хәычы дизихьан ах) ус еихәеит ихәеит. Убри ахәычы игароу даагархны, дышыны, дыжәны итәангы иаргы шеилоу, абни уашта икәгылоу ахахә ахыгылоу инаганы абри абри изы кәырбанс дзыкасцоит хәа хәаны акәаб ахы ларханы ахахә цыцара игылоу илақәутәар убзыцәашьа ипсы талоит хәа еихәеит. Убри ауп хәартас иамоу, адунеи аеы уаха хәарта аманыхәа иказам. Аха ари уара иузыкацом, уаха цъаргы зцаарагы умцан хәа еихәеит.

Ах дныгәнысуа, дмида-гәидаха дхынхәны июны дааит, ари иахаз еихагы изымитәхеит, еихагы ихәааигеит. Июны данааи ицхәыс диазцааит уахыказ иуахәзеи, еилукаазеи хәа.

– Сахыказ егьсмахаит, акагы сзеилымкааит, – ихәеит иара.

– Акы умахәкәа уаарымызт иуахаз сахәа – хәа дыхталкит ицхәыс.

– Ибмузозар ибасхәо убри ауп, сара сахыказ ак сахаит, аха уафы изыкацом, изакәугы схәом – хәа леихәеит аб.

– Иухәароуп, иуахаз закәу соумхәар калом, – хәа еитах апскы дылкын дыхталкзеит.

– Исахаз абри ауп, хацшқа дышыны акәаб дылтацаны, дыжәны атәангы иаргы шеибакәу аштә икәгылоу ахахәцәыцара илақәахтәар хаззеи ипсы талоит рхәоит, аха ииашоу, ииашаму, ус икалауоу икамлауоу хаздыруам, икалауа хзымдырзо ахәычгы дышпахшьуеи – ихәеит.

– Хаи, иидыруа аха исамшәааит, изакәузеи иуеихәа уи уазхәаз, – иааиғалырхит лара.

Хапеи пхэыси абас ааибырхэан, ихэлахьан наф ишьталт. Ахаца дыцэеит, аха апхэыс дмыцэеит.

Лхаца даныцэа, ақыта уаа аныцэа, лара доагылан днеины ахахэ цэыцара ашта икэгылаз днамтагылан, абри ицсы таланы дшыказ дкалозар ицсы ацымхэрас абри дшыкаспара хэан лхэчы доышьталцан асыс еипш дылшыт, даалаган ақэаб дылтацаны дылжэит. Лхаца ишихэаз еипш дааганы атэангы иаргы шеилаз ахахэ ахы иакэлтэеит, нас даахынхэын лиартафны днеин, уа лыгөылалыжын лыпсы лзеит, илулакгы лееикэылкит.

Ашьжымтан ианааша, лхацагы ларгы анынапш, ани ихэхэцэыцараха иказ ауафы пыха дшыказ еипш даакалан апхьарца архэо дтэан, ахэчы дыкэгыжыны дкэашо ашта дыштаз ирбеит. Ари нахыс ичарахеит, игэыргьарахеит.

853. ЗӨАРА ЦӨГЬАХАНЫ ЗАЖӨРА БЗИАХАЗ

Дыкан нхаф беиак. Анхаф беиа ипхэыси ипа запэи рыда таацэара хэа уафгы димамызт. Ипа акласс дтеитцан даара акры аница, иани иаби ус иархэеит:

– Хачкэын, дад, узхарагы уцеит, шыта афны уаангыл. Ара икоуп ура уныкэызгаша амал, уцсаанза егьмузакэангы ухы ныкэугаларгы иуздоуп.

– Ибзиоуп. Сани саби, шэхэатэы сахыпом, ара саангылоит шыта, – ихэеит рычкэын.

Анхафы ипа хэзыс иман Талбеи хэа.

Ус ишыказ Талбеи пхэыс дааигеит. Ионы дыбзиахэза дыкан. Оыцэа ацкэынцэагы иоуит. Итаацэагы иеигэыргьо икан.

Зны Талбеи ишэакь аашьтихын, шэарыцара хэа дахьныцыцыз, тыск амахэ ишыкэтэаз ибеит. Усгы уаха егьсымбеит, абри атыс сеихсып, ихэан, ишэакь атыс ианнакэик, атыс ус ахэеит, хай, амарца, сара сышьтэу цумшын, усмеихсын, амала акы уасхэоит усзызыро хэа.

Талбеи атыс дамеихсыкэаны дазызыроит, иухэозеи хэа даназцаа, атыс ус ахэеит:

– Иуасхэо убри ауп, даеазны ханеибабо азы еилкааны исахэ уажэреи уэареи сиха узыхэо.

Талбеи ари атыс иахээз даара ицашьо, дазхыцуа аоныка дааит. Аоны дахьааиз, ипхэыс илеихэеит, абнафы тыск збан, сеихсуеит хэа сшэакь анаасырхха, убас санахэеит, хай, сара сыштьтэу цьумшьан, амала акы уасхэоит хэа шахээз. – Изакеузеи? – анысхэа, – уажэреи уэареи еиха узыхэо еилкааны, даеазны ханеибабо исахэа, – ахэеит. Ус анихэа, ипхэысгы иарггы, иаххэарызеи анацъалбеит хэа ишхэыцуаз, ипхэыс ус лхэеит:

– Ишпааугэышьари, сёара шыказаалак, сажэра сахэоит хэа уахэа.

Талбеиггы, ибзиагэшьоуп нас ихэан, ишэакь аашьтихын шэарыцара хэа деитанытцыхт. Дахьнытыцыз, итыс еитеибахт. Талбеи уи атыс шибыхыз ихаштын, ишэакь ааихирцэрааи, сеихсуеит хэа дшафыз, дырөөгых ус ахэеит, хай, усеихсуама, цыхьа иуасхээз азы исоухэози хэа.

Талбеи ус ихэеит:

– Ках исхамшти, сара сзыхэо сёара шыказаалак, сажэра бзиахааит, икалозар. – Ибзиоуп, ахэан, атыс амахэ иныкэпрааны ицеит. Талбеиггы ихы кны, абри атыс исанахээз змааноузеи хэа дхэыцуа, иёааихан ионыка дааит.

Аоны дахьааиз, ипхэыс диазцааит, узыхээзеи хэа.

– Сажэра сахэагэышьеит, – ихэеит Талбеи.

Ус ишыказ Талбеи иёара баапсхо иналаган, иани иаби псит, ирахэ-ишэахэ хэа имаз зеггы арахэ чмазара асамарлыкь нарылалан, иннарцэеит. Ионы, игэара иматэа шыоназ амца накын, иныкэыблаа ицеит. Иарггы уаха хгарт хэа акы имоуа даныкэха, усуртак цъара иаабозар ххы злахамшьра, быстахык хфалап, ихэан, ипхэыси ихэычкэеи иманы дыкэцны дцеит. Дышцоз даара акыр дныкэахьан еипш, амѡан кэылацэакэак ааикэшэан, ари ипхэыс иара дызлаикэнагози, рхэан, ипхэыс даашьтихны дрыманы ицеит.

Талбеи ипхэыс даара дыпшзан. Ипхэыс данырга, икаитцахуаз, ихэычкэа иманы дышнеиуаз, з-дук дныепынгылт. Аз ду ацха хымызт. Нас азы еиха иаххэычыз цъара ааипшаан ихэычкэа руазы акэарафы дааныжьны, егы азэк даашьтихны азы днырганы, акэарафы днаиргылт. Деитаарын егы азэ диман азы агётаны днеихьан еипш, акэыцма аакылсын, ирганы иргылаз ихэычы деимлагэа дыкны даманы иот.

– Хай, абаапс! – ихэан, ирласны азы дырырц иеанааирлас, иикыз ихэычгы дааимпыщорны азы дналахит.

Талбеи зны акэыцмахь дыѡуа, зны азахы дыѡуа дшафыз, ихэычкэа аѡыцбагы азэы акэыцма дицэагеит, егы азы дицэагеит. Икаицахуаз

ихы кны ақара днықэтэан, хақэк аашьтхны, ахи-хихэа, ахахэ рыхха ихы даасуа, ихы ацера дшаёыз, хаца бзиаа еыла ақара дықэланы дша-аиуаз даайдгылт.

Аеуауо зынгы дшэеит, аха насгы, хаи, абаапс, ари иеишьуеит, ихэан, ухы зыхуркьозеи, ихэан, дылеыжэтын, длеихаххын, ахахэ ааи-михт. Нас инапқаа ааикын, иухъзеи, иуталазеи хэа диазцааит.

Талбеи ихы ашыа ахышы, аеахэа иалцны ицо ус ихэеит:

– Исыцалазеи, дад, умбои сара даара таацаа бзиа сыман, ус хшааиуаз, сани саби цсит, хаонра-хгэара зеггы акы аахзалымхкэа иблит, харахэ-хашахэ хэа ихамаз зеггы арахэ рчымазара нарылалан иннарцэеит. Схы ансцэымтха сыпцхэysi схэычкэеи сыманы сшааиуаз, ақёылацаа насықалан ари ипцхэыс иара дызлаикэнагози, рхэан, дласымхны дырге-ит. Схэычкэа сыманы сшааиуаз, абри азы азэы днырганы арахь днасыр-гылан, егыгы дырзгап хэа, снырны азы агэта саиуан еипш, ақёыцма аакылсын, схэычы ирганы исыргылаз даманы иот.

«Унан!» схэан, санаахьахэ, исызгы дласымпыцыорны азы дала-хаит. Зны нақ сыоуа, зны арахь сыоуа сшаёыз аоыцагы уаоы дысзамымхзакэан, сшубо ақара саакэхеит.

Нас аеуауо ус ихэеит:

– Хаит абаапсы, иухъзеи, абри азын аума абриакара ухы уаа-суа изпуеуа, ахаца дызнымео икоузеи, уакэшэеит убри еипш акы, нас ишцоуури, угэы зынзак икахэзеит – ас длаиабжьаны аеуауо дынеыжэлан дцеит.

Талбеиггы ихы кны доагыланы иёынеихан, амоа даныланы дыш-неиуаз, қалақк дналалт. Ақалақ дшалаз туцьар дук дипыхьа-шэеит. Атуцьар Талбеи дэқьан пссаоыс дидикылт. Талбеи ацара шимаз атуцьар иеимхэеит. Насгы Талбеи даара ауаоышыа бзиа иман.

Ус дшыказ, атуцьар ихэхахэтцаа азэы дшыхэхахэтуаз, ашипка ихын, Талбеи дахьихэапшуаз игэеитеит. Днеин атуцьар икны ихэан, атуцьар дааиниангэеита, ахэхахэтоы даара деилаганы дықан. Атуцьар ашипкакэа ааириашан ахэхахэты дламхны, Талбеи дкаитеит.

Ус акры анцы, атуцьар идэқьанкэа афеидеи азарали қазпаз анаа-гэеита, Талбеи дахьыхэхахэтуаз даара афеида қайпахьан. Атуцьар даалаган, ари даара дыхэхахэтоызаап ихэан, Талбеи, иус даамихын, иахьейхаз днаганы дыцаиргылт. Уаагы, атуцьар азарали афеидеи ангэеитоз, дырөөг Талбеи идэқьан еиха афеида аанашьтны иқан. Атуцьар идырт Талбеи ацара бзиа шимаз.

Атуцъар ус, Талбеи еиха-еиха иахъеихаз дыцаиргыло, атуцъар идэ-
кьанкэа иахъеихазаз длеин дныцагылт.

Атуцъар Талбеи икашъа анигэацхаз, иарггы хатэхшара хэа уаоы
димамайт акнытэ хшарас дкарцеит ицхэысггы иарггы.

Талбеи атуцъар имал, ионра имаз зеггы дрылаирхэт, аха Талбеи
ихтигакэаз, дзыниаз абзиара иханарштуамыт.

Ус ишыказ, уаатэи ахэынтқар дыпсит. Ахэынтқар данпсуаз иара
оызцэас имаз зеггы ааизганы, уасиатс ус ихэеит:

– Сара сыпсуеит, аха сара сышътахъ ахэынтқарра ныкэызго,
х-хэыхэк бжъаны исымоуп, убарт аххэыхэк ажэлар зеггы ааизганы
ианоушэышътлак, ажэлар ирхыпыруа ахэынтқарра ныкэызгаша дара
ддырны, инеин акы ихы икэтэоит, егырт акака ижэоахырқэа ирыкэ-
тэоит, убри далшэх, ахэынтқарра ибоит.

Ахэынтқар данпсы ашътахъ, ажэлар ирылархэеит аизара ду шыкалаз,
ахэынтқар ғыц иалхразы.

Аехэара икарцаз азы ажэлар зеггы еизеит. Талбеи, иуасхэагышъоуи
сара, ихэан, аизара ду ахъ дымцеит. Ажэлар анеиза, ахэынтқар ипсыз
иоызцэа ахэынтқар иххэыхэк ааурышътын, ипрын ажэлар ахыгызлаз
ирхагъежъуа, даара такэ ирхапырт, аха ахэынтқарра ныкэызгаша уаоы
данырымба, ипрын, инеины ртра итатэеит.

Ажэларггы еимпны рыоныка ицеит, даеазны аехэара карцан, азэы
дагымкэаны еизароуп хэаггы рархэеит.

Аехэара ирхэаз азынггы ажэлар еизеит, аха Талбеи дыроеггых дым-
неит. Дыроеггых ахэынтқар иххэыхэк бжъакэа ааурышътын, ипрын
ажэлар инархалеит, аха уаоы иғы имнеикэан ипрын, ртракэа рахъ ице-
ит.

Ажэлар еизаз ус рархэеит, ажэлар дадраа, лак иасра азэы днымхакэан
зеггы абри аехэаразын шэеиза хэа. Уи ашътахъ ажэлар рыоныкакэа ицеит.

Ус даеазнытэи аехэаразы ажэлар зеггы еизахт. Атуцъарггы, хша-
рас икаспаз дсымгакэан сцом аизарахъ, – ихэан, днеин Талбеи ус
иeixэеит:

– Дад, Талбеи, уарггы уаала иахъа аизарахъ. Иахъа уажэраанза уаоы
дырмоуит ахэынтқарра ныкэызгашаз.

Ахэынтқар иалхшъасггы ирымоу уи ауп, х-хэыхэк ноурышътуеит,
убарт ахэынтқарра ныкэызгаша дара ддырны, инеин акы ихы икэтэоит,
егырт ижэоахырқэа ирыкэтэоит.

– Сара ахэынтқарра сызтагышъои, аизарахъ сцаны икаспозеи?
– ихэеит Талбеи, аха атуцъар ианимуза, дицеит аизарахъ.

Аизара ду ағы зегғы анааиза, ахэыхэкэа ааурышытын ипырны ажэлар ирылагъежъуа ишнеиуаз, Талбеи дахыгылаз ихы акы ныкэтэеит, ижэоахыркэа акака ныкэтэеит. Уа иказ ажэлар зегғы «Ура!» рхэан Талбеи дааштырцааит. Уи нахыс Талбеи хэынтқарс дналырхын, икэныхэеит, чара ду руит.

Уи акытан дыкан цхэыск. Ари апхэыс есымша амыткэма лхэон, лылахь еикэын. Лара лтаацаа ахэынтқар иахь адырра карцеит абас ауп икоу хэа. Ахэынтқар ауаа ишьтит, арахь даажэга уи апхэыс хэа.

Урт неин, баала, ахэынтқар дбыцхэеит, рхэеит, аха илымуит. Ианылыму, урт оагыежъын рышытахька ицеит.

Иахънеиз ахэынтқар иархэеит ишылымуз. Дырөөегых ахэынтқар ишьтит, илымур, дыршэаны, мчыла дбаандаотэны даажэга хэа. Дарггы мчыла дааргоит хэа ианалага, уака иказ ахэса зегғы иаалыкэшан иоагылан, ус рхэеит:

– Ари апхэыс цэгъала агэақракэа ирыкэшэахъоу цхэысуп, урт зегғы лмыткэма иалацаны илхэоит, уажэы ара шэара дбаандаотэны дааргоит хэа шэаеуп, ари лара зынзак лгэы цнажэазоит.

Ар иреиуаз азэы ус ихэеит:

– Сахэоит абри апхэыс илыхтылгахъоу агэақракэа хаихэаразы. – Ахэса зегғы анлыхэа, уи апхэыс илхэеит илыхтылгахъаз агэақракэа. Зегғы хэаны данаалга, оыцъа ар иреиуаз арцэаахэа ихэхэаны инеин, уи апхэыс дгэдыркыло иалагеит.

Ани апхэыс цэгъала ар иреиуаз дангэыдыркыла, зыкны дыказ ахаца дцан ахэынтқар иеы дашшит, ур инаушьтыз сыпхэыс дгэыдыркылеит хэа. Ахэынтқар дгэаан дырөөегъ ар ишьтит, мчыла даажэга хэа. Ар цаны, мчыла ахэса дрылакны, ахэынтқар иеы днаргеит.

Ахэынтқар итэартағы длахаигалан, длазцааит ибыхъзеи, есымша бцэуеит хэа адырра соуит хэа. Апхэыс ус лхэеит: – Сара даара агэақракэа зыхысхъоу азэ соуп.

– Уи бзиоуп, аха ант ачкэнцэа бгэыдызкылаз ируеи? – ихэхат ахэынтқар.

– Уртггы сычкэынцэа роуп, – лхэеит.

– Урт бычкэынцэа зларакэузеи? – ихэан данцаа, ус лхэеит:

– Сара цыхъа сызмаз схаца уао, беиак иакэын, ацараггы иман. Зны шэарыцара хэа абнахь дцан, дхынхэны данаа ус ихэеит, сахынтыпцыз цыск збан, сеихсуеит хэа сшэақъ анаасырхха, ус санахэеит, сара

сышьтәым, усмеихсын, амала даеазны ханеибабо исахә уажәреи уеареи руа узыхәо хәа. Нас иихәагәышьооз, сәара шыказаалак, сажәра сахәоит хәа иасхәан, иаргғы ибзиагәышьоуп, ихәеит. Нас даеазны дырфөггых шәарыцара дахынтыцыз, ибахт ицыс.

Исоухәозеи хәа ианиазцаа, сәара шыказаалак, сажәра сахәоит, ихәеит. Ацысгғы ныкәпрааны ицеит, иаргғы аоныка дааит.

Ус хабзиахәа хшыказ, иани иаби цсит, арахә, хәа ихамаз зегғы ачыма-зара нарыхын иннарцәеит. Хәоны хгәара зегғы блит. Харгғы хныкәгага анахмоу, цъара уск аауп, быстахык хфап, ххәан хахыцны, усуртак аа-бозар хәа хашнеиуаз, амған шыоуки нахақәлан схәычкәа еибарцәыуо, схаца хазы дцәыуо каамет шыкарцоз, сара срыманы ицеит.

Уи нахыс хәибазырбагәшьозеи, абарт ар инеиз ирылан сычкәынцәа, убарт роуп сгәыдызкылаз. Сгәакрақәа анысхәа сырдырт, – лхәеит.

– Уи бзиоуп, – ихәеит ахәынтқар, ачкәынцәа азәы даакәиргылан дирцәажәеит. Уи ачкәынгғы ус ихәеит:

– Саргғы сашъа хәычгғы, сангғы, сабгғы хшаауаз, шыоуки нахақәлан, сан дрыманы ицеит, иаанхаз хәибарцәыуо хашнеиуаз, з-дук хныепынгылт. Нас саб сара снырганы снаиргылан, сашъа хәычгғы дыригарц дшафыз, ақәыцма аакылсын, саманы иот. Саб данаахьахә, егғы ахәычы дааимпыцфорын, азы далахаит. Сара ақәыцма сышнана-гоз, ахьча длаихсын, ақәыцма сынкахъны, апсы аманы ицеит. Сара ахьча сияазан, симан. Уажәы асалдатра ансықәшәа, исыпхьан сыргеит, сан данызба, дыздырын, дгәыдыскылг. Аригь сашъа иоуп, – ихәеит.

Егғы ачкәынгғы днықәгылан дцәажәеит:

– Саргғы исхәо абри сашъеихаб иихәаз ауп: азы саб саницәтаха, саманы ишнеиуаз, злагарак ағықәан саннанага, азлагарахьча сгәеитан, самхны сияазеит. Сандуха, асалдатра сықәшәан ара саанагеит. Ара сан данызба, дыздырт, сашъагғы аброуп дахызыдыр.

Ахәынтқаргғы илағырз фажажылан, аизара ду иказ ажәлар зегғы аарзыроны ус ихәеит:

– Дадраа, ажәлар, арт ачкәынцәа ирхәаз шәахаит. Уи сара еитазыхәарызеи, абарт ачкәынцәа азы акны азәы ақәыцма дансцәага, егғыгғы азы дансцәага, ахахә аашьтысхын, схы цәуа акәара сшықәтәаз, еыуафок днасыниан, иухъзеи абаапс, ахаца дызнымиио икоузеи хәа дсабжъан, иаргғы дынеыжәлан дцеит. Саргғы сгәагәо соагылан сғынасхеит.

Сышнеиуаз, абри ақалақь ағы дәқьан цссафыс туцъарк сидикылт. Уа сшыказ атуцъар идәқьан сыцаиргылт.” Еиха иахъеихаз акынза сан-

неи, атуцъар сигеапхан, хшарас скаитцан, имал зегъы салаирхэит, уажэы сахъыжэбо сааин сыкоуп. Абарт ачкэынцэагы сара сычкэынцэа роуп, абри апхэысгы сычкэынцэа ран лоуп, абар, дад, хахъеиниаз жэбоит. Шэарыцара санцоз атыс исанахэаз хакэшэацэкъаны, сёара баапсхан, аха сажэра шыкала жэбоит, дадраа, – ихэан ипацэеи ипхэыси ааиди-кылт.

Нас ачара руит, агэыргъара ду карцеит. Итаацэагы уа иааидикылт.

854. АЖӨЫМҢА БЗИА ЗАУЗ ИЛАКӨ

Дыкан нхао бзиақ. Оыцъа апацэа иман. Абри анхаоы игэашэ дахъынтыцуаз хахэ дук шытан, абни ахахэ давсцыпхъаза абжыы иахауан:

– Еи, уара, иухъыз еицэа ухъааит! – хэа.

Аха ари иахауаз абжыы агэхъаа икуамызт.

– Уара, уажэымта бзиахар утаху, уеамта бзиахар утаху? – хэа енақ абни ахахэ дшавсуаз абжыы иахаит. Днацшы–аапшын арахъ уао дибазом.

– Сызыкэушэаз ауп уеизгыы, сажэымта бзиазааит, – ихэеит анхаоы ани абжыы иахаз атакс.

Абри ашытахъ рацэақ аамырцыкэа уахық абри анхаоы ионы амца оацралан илыкэыпцышэаа ицеит. Ихэыцкэеи ипхэыси ииулакгыы иа-лигеит. Ддэықэлеит нас итаацэа аашытыхны ихахъынхаз. Акыр хара дцахъан з-дук акны дынкылст. Аз ду акны даннеи, ипхэыс азы дыриган нырцэка диртэеит. Даахынхэны дааин, ихэычы дыригарц дшафыз азы агэтафэы днеиуан еипшаан ипхэыс лыбжыы геит, «аа, ахэычы дагеит, ахэычы дагеит!» хэа. Егыи ихэычы ахықэ акны инижъыз абга дагеит, ари даншэа, иикыз ичкэынгыы длаимпыцшэан азы дицэагеит.

Азы ихала даарын, ипхэыс диманы дышнеиуаз азлагарахъча икны днеит, азлагара тырқэақ дахатэан.

– Усшыыр еиғъаушыауоу, упхэыс дсутауоу? – ихэеит атырқэа.

Ари дангэақ, ицсы тазар еиғъеишыеит, ипхэыс азлагарахъча (атырқэа) диитеит.

Имаз имтэаны дмида-гэидаха ифылеихан дышлеиуаз акэымкэа лоақ хэхэаза ишофеиуаз ибеит, алға ахъофеиуаз даннеи қэацэқ гылоуп,

тақэажэык дысонаны ибеит. Уа ипхъара кайтеит ауха. Ус апхыбжьон атақэажэ лхатца дааит.

– Уабаказ? – хэа дцааит асас.

– Шықэсык аахыс аизара хәеуп, – ихәеит алыгажэ.

– Ишэызбозеи, шықэсык аахыс ишэзымызбо иарбану? – ихәан дцааит асас.

– Ахэынтқар далаххуеит хэа хәеуп. аха иамуит дахзалымхит. Апарақэа џба хамоуп, иоухашьутеит, убарт неины зхы икэтэо ида хэынтқарс даеазэы иалхра азин хамам – ихәеит апшәма.

Адырџаены ианааша арии атахмада дахьцоз дишьталаны ддэыкәлеит асас итааз. Аизара ахыкәз дазааигәахо даналага, ант иоурышьтыз апарақэа иара иахь иааиуашәа ибеит, аха дцэырымцит иара. Адырџауа ибзианы иееилеихәеит – иееилеицеит. Еиґах атахмада дицны аизараџы днеит. Еизаз ауаа ахэынтқарс икарпашаз ихы икәарзтэ зхэычкәа азы иагаз анхаџы ихы икәтәеит апарақэа.

Ари шыґа дхэынтқархеит, ажәларгы зышьтаз уи акәын.

Ари нас иаргы зынза дхәыданы дыкәзамызт, ахэынтқар иускәа еиџикааит, адәкьанкәа кайтеит, егыит, хэынтқарк иус наигзоит.

Ани ипхәыс дызгаз атыркәа (азлагарахьча) даажәга хэа амацуџы ирыдитан, дыкны дааргеит.

– Абра уаангыл, усзыхәаахәтла! – хэа еихәеит.

– Стәацәа акамкәа ара сзаангылома – ихәеит атыркәа, аха даанымгылар дабацоз?!

Ани ауаџ абга ицәагаз ичкәын ауасахьча дамихын диаазазаап, ддухеит, ари данхэынтқарха, ара даан, абра дыкоуп, ахэынтқар усс дызди-галалакь зегьы иманшәаланы инаигзоит. (Иаб иоуп, аха макьана иалидырауеи!)

Егыи азыиагаз азлагарахьча даалихын, уигьы диаазан, абра ахэынтқар икны дааны, агьы ачкәын дивагыланы, ахэынтқар дигәапцханы дыкоуп, уа арт азәи-азәи реизыкарала изеибадырзом. Ахэынтқар рхы ахьирхалакьгы зегь рыла иманшәалоуп.

Өнак ачкәынцәа рџыцьагь дрыцхьан инеигеит итәартаџ.

– Шәцаны абри атыркәа ипхәыс даажәга, – хэа рыдигеит. Аџыцьагь цеит. Ианнеи, арт анеидтәала, ианаиазцаакәа, илыхьыз зегьы ралхәеит.

– Сара сыбзианы сыкан, аха схэычкәа азэы абга дагеит. Егыи азы дагеит, саргы атыркәа сигеит, схацагы ихы ахьынахаз дцеит, – лхәеит.

Арт еибадырт, ахэычкэа ран шлакэыз, дара шеишыцэаз еилибака-
аит. Арт анеибадыр, игэыргэацэан еидхалт. Рнапы еикэыршаны ани
ацкэынцэеи еидтэалт.

Арт ахэынтқар иахь ианыхнымхэ, уао дрышьталан даннеи, азэ
лышьтахька дышьтаны, даеазэы лапхьака дышьтаны ибеит.

– Кох, арт уара издэыкэуцэз акэымкэан урланзгэит – хэа ани ауао
дааин хэынтқар ус еихэеит.

Ар дэыкэрпеит. Икны иааргеит ачкэынцэа афыцэагы.

Ахэынтқар ачкэынцэа ашьра рыкэитеит.

– Икалозар ажэа ахэара азин сымазааит – ихэеит ачкэын еихабы.
(Раб иоуп арт уажэы ашьра рыкэызцэз, аха ичкэынцэа шракэу иали-
дыраауеи). Ажэа иахэыз ачкэын ажэа иртеит.

Ажэа анирта, доагылан иаб ионкэа шыблыз, иашьеи иарей
шхэычкэаз азэы абга дшагаз, азэы азы дшагаз, азэы ауасахьча дшиааз, азэы
азлагарахьча дшиааз азэы ихэеит.

Ран атыркэа дшигаз ихэеит. Ари нас рабгы идырт. Ани ашьра
лаикэырпан дпыхаа дыршьит на́.

Ахэынтқар иажэымтыеха разкыла ичкэынцэа, ипхэыс, иара еибга-
ны абас еикэшэеит, зегы разкыла еимадахеит.

Ани данынхафыз абжы иаанагозгы уи акэын.

855. ЗӨАРА ЦӨГЬАХАЗ, ЗАЖӨЫМТА БЗИАХАЗ

Икан ани апҳаи. Ан ашыла лхэуан, апҳа ахырхэ калыпсон. Ацыс
аакэтэан апҳа ус ланахэеит:

– Бажэра бзиахари, бэара бзиахари еиха еигэабшьозеи? – хэа.

Апҳа лан длазцааит апыс исанахэаз абас ауп, атакс икаспарызеи хэа.
Енак, фымш ан акагы ахылымхэааит, аха тып анлылымтаза, «

– Бан дбыкэыхшоуп, сэараан исыхьлагь сыхчэаит, аха сажэра бзиаха-
аит хэа бымхэои» – лхэеит.

Адырфэены даннеи, еита апыс аакэтэан иланахэац ланахэеит:

– Бажэра бзиахари, бэара бзиахари еиха еигэабшьозеи?

– Сэара зыказаалак сажэра бзиахааит, – анылхэа, апыс аапырны,
лхацэкэакэын аанкыланы быжь–шыкэса даманы амфа икэын, бжь–
еихагылак ахьеихагылаз днаагеит. Быжь–шыкэса убра дыкэтэан.
Быжь–шыкэса рышьтахь доагылан ауадакэа еимдо дшааиуаз псык

дыгеоуп. Апсы дахыгөаз днеин быжь–шықөса ахэац икэхра дағын. Быжь–хэацык рөы дааихьан еипш пхэыск дааонашылт.

– Хай, ди, сбыхэоит, абри икэу ахэацкэа икэхла, уажэ сааиуеит зык нкатэаны, – хэа дындэылцит.

Ани апхэыс иааиз апсы ахэацкэа быжьба инханы иказ анааикэылх, ацэа далцызшэа агьарахэа даакэтэеит.

– Хай, сара сыпсы тазцаз, – ихэан ари хатэы пхэысс дааихэеит. Ани быжь–шықөса ахэацкэа икэызуаз қыранцэыс дкаиптеит.

Ари арпыс есымша акалақ ахь дцаны дхэаахэтны, икоу зегьы лзааигон ихатэы пхэыс, егыи дқыранцэын, аон ус уадаөкэа зегьы калцон.

– Бара акрыбтахызар ибзаазгап, – хэа леихэеит ани ақыранцэы енак иара акалақ ахь данцоз.

– Мап, акгы стахзам. – лхэеит лара.

Ари иара аумашэа ибеит. Ақыранцэы пхэыс акы лтахымкэа дызбакоу хэа дазхэыцуан. Уи нахыс дцацыпхьаза ибтаху хэа ибзаазгоит ихэон, аха лара акгы дахэомызт. Ихатэы пхэыс лакэзар, ани стахуп, ари стахуп ха ахэара дакэыцуамызт.

– Бара, акалақ ахь сцацыпхьаза ибтахи ха басхэоит, ескынгы акы бтахзамкэа бышпакоу? Иахьа исабхэароуп, – хэа дикзеит.

– Нас уи акара уансыдхала, ак уаасырхэап, – лхэеит ақыранцэы.

– Иарбан ибтаху? – ха даниазцаа.

– Иумузозар қыанцэаки, чақыки, саркьаки – абарт сзаага, – лхэеит.

Ари илхэаз уамашэа ибеит иара. Абри ззылтаху еилыскаап ихэеит.

Дцеит. Илзааигеит. Арт илзааигаз акы ишазкыз гөоарас икит. Ауах данааи, диаанза ашэ кылцэаны икаицеит лара илмырбазакэа. Акрырфеит, акрыржэит. Лара лиартахь данца, иара днеин длызкылыпшит. Ақыранцэы рыцха лиара ахьыказ дныоналан, аскам даахан лсаркьа, лыкьанцэа, лчақы ныкэылцеит.

– Қыанцэы, сбыкэыхшоуп. Сара сзыкэшэаз суазкэа басхэар стахуп. Сани сареи хакэын иказ. Есымша сан ашыла анылхэуаз, сара ахрыхэ ахькасыпсоз апыс аакэтэан, бажэреи бөареи ибзиахар еигьабшьои хэа исазцаауан, абас ауп, абри апыс абас исазцаауеит, атакс исхэарызеи хэа сан санлазцаа, бан дбыкэыхшоуп, бөара акыр ачхаоит, бажэра бзиахааит хэа салхэеит. Сөара цөгьахаргы, сажэра бзиахааит хэа апыс ианасхэа, саашьтнахын, быжь–шықөса амөа хакэын, бжь–еихагылак ахьеихагылаз снанагеит. Быжь–шықөса убра сыкэтэан, нас соагылан ауадақэа шеймыздоз ауаоцсы дықэын ахэа ихыппуа. Быжь–шықөса икэхра сағын, быжь–хэацык рөы сааихьан, егырт зегьы икөсхьан еипш,

соыза пхэыск данааонала, абарт абыж–хэышк аайкэх, зык нкатэаны сааиуеит хэа сындэылтит. Сааианза быж–хэацык анаайкэылх, ицсы таланы, ашырхэа доагылт. «Сара сыпсы тазпаз», – хэа ихэан, хатэы пхэысс уи дааихэеит. Сара абырскак аца збахыз кыранцыыс скайцеит. Сан рыцха дызбахыада! Абри басхэар стахын, кыанцыы, сбыкэыхшоуп, – хэа лхэан, лацхыа икэыз лчақы еитцыхны лыхэда иацылшыырц дшафыз, ани дкылмыпшуази, абгъаахэа ашэ аафены длыоналан дааникылт.

– Аа, абаапсы, бара бёы са сеилахэеит, сатанабымпан, – ихэан, хатэы пхэысс лара дигеит, уаанза имаз кыранцыыс дкайцеит.

Абри зегыы лала ибаны шыамхыла сахысаанза анцаа шэимшыааит.

856. АЛАХЫЫНЦА

Хата бзиаак моақы дыкэлан дышнеиуаз акэымкэа хыбаоык кажыны ибеит. Ахыбао алахь длахэапшызар, – «Узыниахыоу еицэа уакэшэааит», – хэа анны ибеит. Ари ахаца бзиа арии ахыбао изыниахыоу еицэаны изыкэшэараны икоузеи, изхагылаз дыпсхэеит, ихыбао тынхадаха амоаду ианыжылоуп ихэан, иаашьтихын ионыка игеит. Ахыбао ионы иахалеигаз ирыцкыан, абымба илахэаны, хатыр акэцаны, ашэындыкэра илтеипан ацапха аиркит.

Ари мышкы, ари оымш ашэындыкэра итан ахыбао.

Ёнак абри ахаца ипхэыс дизцааит – «Изакеузеи, ура абри ашэындыкэра итацэахны иумоу?» – хэа дизцааит. Анс-арс ихэеит, аха ипхэыс хыаас илкит. Дыхталкит, аха иара ианагь ашэындыкэра ацапха аркны ицыба итан. Ёнак иара моа харак дыкэны дцон, ишыкалах здыруада, ишэындыкэра ацапха аоны ицэынханы дцеит. Арии ацапха ипхэыс илбеит.

– Хаи, абри ашэындыкэрае ицэахны имоу закэу збапишь, – лхэан, ацапха аартны дылтапшызар, хыбаоык штэз лбеит.

Лхаца лара дааигаанза даеа пхэыскгы дааигахызаарын, дыпсхызаарын, ани пыхыатэи ипхэыс лхыбао ауп ари лхэан, ашэындыкэра иаатылхын амца илакэыжыны илыблит. Уи ала ахыбао алахь «Узыкэшэахыоу еицеоу уаниааит», – хэа ианыз иакэшэеит.

Ахаца дхынхэны данааи, икалакэаз анеиликаа, ицэымыцхеит. Ипхэыс длацэахит, изыкабцазеи, изыбузеи ихэеит.

– Сара саткыс пыхыатэи упхэыс деигъаушызоаап лхэеит.

857. АЛАХЫНЦА

Дыкан нхаоык Сафыць захьзыз. Ипхэыс Бата лыхьзын. Урт ирыман оыца ачкэынцэа. Инхон, рхы ныкэыргон, рхэычкэа раазон.

Сафыць енак иеилахэа—иеилаца еыла иабхэараа рахь дышцоз, амоан дипылт тахмада зышзак, ижакьа игэышплымха илыкэсуа. Сафыць уажэада димбацызт уи ипылаз. Атахмада даатгылан, цэажэартахэыс дикит Сафыць.

– Утаацэеи уареи адунеи шэахьынзакэу арыцхара шэакэшэараны шэыкоуп. Убри шэзыкэшэараны икоу арыцхара уажэы ушэоу иухугар утаху, мамзаргы уажэрахь ииаугар утаху? Иалухуа саухэар, амоа сара укэыстоит.

– Зны сазхэыцп, стаацэагы снаразцаап, нас атак устап, – ихэан, Сафыць ашла днаиаосын, имоахь дцеит. Ионыка даныхынхэ, иахаз ипхэыс илеихэеит.

– Уцстазаараэы зны арыцхара уакэымшэар амугэышьозар, умч шулоу, ушыгэгоу иухыугар еиха еигьуп, – лхэеит лара Батагы.

Сафыць уи атамхэдеи еикэшэараны ианыказ аены иеихэеит, зны рыцхарак дакэшэар ада псыхэа аныкамла, уажэы дакэшэарм еигьеишьо атэы. Уи акэхейт.

Дук мырцыкэа Сафыць ипхэыси гэапхарак аароун, рыоны-ргэара кажьны ихцэеит. Рхэычкэа рыманы рхы ахьынахоз амоа икэлеит. Ианрыкэыхэла, амоан цлак ампан ипхэеит. Ауыха уа абрагьоык дрыкэлан, мчыла Бата иеыхэда дныкэыжьны, дымцарсны ддэыкэлеит, Сафыць даара дыкэпеит, аха егылымшеит, акэылао цэгьазак иакэзаарын.

Сафыць хы-шыкэса зхыцуаз ичкэын айтбы изкэа дныкэыртэаны азы дынталан, нырцэ акэараэы днаганы днаиргылеит, нас даакэгьыжаан, егы ичкэын аихабы хэы–шыкэса зхыцуаз даазгоит хэа оапхьа азы дырны, аарцэ акэара данаакэгыла, дубар, даахэ, ичкэын дыказамызт. Данынпш, азыблара дшалаз ибеит. Ашырхэа даакэгьежаан, азы иелалаижьын, дишьталеит, аха дихьымзеит, ила ишабоз азы дицэагеит. Аб иеизымшьуа, игэы цжауа, ипсы иманы ичкэын айтбы дахьынижьыз акэараэы данааи, иубаз еицэоу убааит хэа, уигьы дубар дааг, дыказам. Мчыбжы наьбак дымтэа, дмыцэа, аимдара дафын, аха иаапсара зегьы лытшэадахеит. Апсы мыжда цаауп рхэоит, иеизымшьоит. Ипхэыс, ихэычкэа ааимзаа ицеит. Иаргы дгэеи–гэеиуа акыта днарылалеит. Ацыхэтэан уао беиак ифы қыранцьыс днанагеит.

Жәохәка шықәса уа ихигахьан, уи атәыла аҳас иамаз дрыпсахуа иа-
лагеит. Икоу аабойт хәа зшәамхы инанагоз ажәлар, Сафыць дназлаз
зегьы убрахь ицеит. Ах ицымхәра ауафы ицшааразы, уи атәылафы
излапыз ала. Итакны ирымаз ахәыхә аурыжьюазаарын, иара убри
ахәыхә зхы икәтәаз ауафы дызустааалакгы аҳас дкалозаарын.

Ахәыхә идырпрыз ажәлар иаархагыжын, инеины Сафыць
ихы икәтәеит. Ауаа зегьы рылапш уахь инадырхеит. Иара уеизгы
ишәымызт, ишәамызт, алымт даганы дыкан. Насгы абаскатәи еизаны
иказ азегьы диздыруамызт.

Апқара шыказ ала, ахәыхә хынтә идырпрыр акәын, ахынтәгы зхы
икәтәоз иакәын аҳас икалоз. Зегьы цыашахәыс ишрымаз, ахынтәгы
ахәыхә Сафыць ихы икәтәеит. Высшә змамыз акәын, аҳас дкалеит
Сафыць. Напхгара ззиуаз ажәлар злаикәмгәыгуаз ала Сафыць ибзианы
ахра аныкәгара далагеит. Инапы ианыз аус-хәыс зегьы амфа икәитон,
атәылафы иаарласны иахәтыр шытыцит, ажәлар бзиа дырбо дкалеит.
Ихьзгы рыпсахын, Сафарбеи ихьзырцеит.

Енак Сафарбеи иусхәартаф дышыказ азә дааин, ихы ахашшаара далагеит:

– Сыпхәыси сареи хайнаалом, даазгеи уажәи рыбжьаралгәы сатахым,
пату сыкәылцом, сызгара азы лбар, кәапеик азна алалтәоит, бзантгы
хаа бызшәа салхәом. Иуатәасшьоит, аха сухәоит, уаалыпханы
улацәажәрц.

– Дааугеижьтеи ицуазеи? – дцааит ах.

– Имцыкәа, жәохә шықәса цуеит, – ихәеит уи ахаца.

Адырфаены ах ашшфы ипхәыс длыпхьан, длацәажәеит.

– Бхәцеи барей еимашәкуазеи, шәызхибаркьозеи. Насгы
шәеимеижьтеи ицуазеи? – дцааит ах.

– Сукәыхшоуп, ах. Сара арыпхара сзыкәшәахьоу зегьы сырхәа,
срыпхәауп, – даагәацәы-гәацәит, инеиматәаны апәыуара далагеит лара.

– Ихәа сыбызырфоуеит. – азин литеит Сафарбеи.

Апхәыс илхәеит данызгабыз бзиа дбаны чкәынак дышицпаз, фыцәа
ацкәынцәа шрыхшаз, аихабы Камлах шихьзыз, аитбы Фамкәыц.
Атаацәа рхәоу еикәшәо ишыказ, ишынхоз-ишынцуаз. Ахәычы аихабы
хәы-шықәса ихыцуан, аитбы хы-шықәса. Ус енак лхаца иабхәараа
рахь дышцоз, амфан тахмадак дшипылаз, уи ишиаихәаз рыпхара дук
дакәшәараны дышыкоу, аха дышфәз дакәшәар итахызу, иажәымтыгәхаз
итажызу алапшра шиитаз. Лара уи анлаха, лхаца иабжьалгаз, нас
ишыхтәаз, ахәычкәа рыманы ишцоз, лара тәым хацак дшымцаирсыз,

нас пхэысс дшигаз, аха лара иахба уажэраанзаггы дшылтахым, убри азы аймак шрымоу.

– Ихъыыз ацхъатэи бхаца? – дцааит ах.

– Сафыць ихъын, – лхэеит Лара.

– Бара ибыхъзузеи? – дцааит ах.

– Сара Бата сыхъзуп, – лхэеит ацхэыс.

Сафарбеи ацыхэтэантэи изаарақэа ркынзаггы идырхъан ицэажэоз ацхъатэи ипхэыс шлакэыз, амала ицьеишъон аамтеи агэырфоеи дахъынзанаргаз, убаскак деицаркхъан. Ахтныпхэыск даалыпхъан, лнапы данитеит, лмаршэа кны, пату лыкэцаны дныкэылгарц.

Иара уи аеныпэкъа ах ихъчафцэа азэы дишьтын, ашшоы хата дыдрааиргеит.

– Упхэыси уареи шэус ахэацшра саеуп. уара абарт урыцца, – ихэан, уи ахаца абақэрцэа днарытаны абахтахъ ддэықэицеит.

Ахэмыехан ах Бата дахыкыз ауатах аеы днеин, иеылирдырит рацхъатэи лхаца Сафыць шиакэыз. Батаггы уи лхаца шиакэыз анылдыр, лыпсы мачхан дылхыдышышьит. Аха иара инапкэа аалыкэиршан дааигэйдихэхэалеит.

– Сара псышьа цэгъа зауша, уара узбеит, аха иабакоу ххэычкэа? – дыоныцэан, дцааит Бата, лыпсы анаалыла.

– Бымшэан, ххэычкэа рыпсы тоуп. Ара икоуп, иаарласны иббоит дарггы, – лгэы ааиргэгэеит Сафарбеи.

Аамта ыкэха ацара иафын. Бата дгэырфшон, илфомызт, илжэуамызт, ғи лагырзи еикэылхуамызт, хачкэынцэа абакоу хэа лхаца таха илтомызт.

Өнак Сафарбеи аусхэартаеы дыштэаз, чкэына қэыпшк даафона-шылан, ғымт даагылеит.

– Уара узустада, дад, крутахызма? – ачкэын диаццааит ах.

– Сара сеитымуп, сани саби ыкам, ахныкэгарта сымам, агэхъаа уа-сыргоит, аха мацуфос судуқыларц сузааит, – ихэеит дыпхашъа-пхацо.

– Уани уаби абакоу, ипсхёума? – дцааит ах.

– Исыздыруам, – ихы лаиркэит ачкэын.

– Ишпаузымдыруеи, урхаанзами? – деитацааит ах.

– Адхыз еипш аарла исгэалашэоит, сара схэычын, сашъеитцбы хэычггы дыкан. Ишыкалах сыздыруам, уахык бнак аеы хашьтан, уа санггы, сабггы ыкан. Шарпазы хаб хиргылан, химаны амфа дыкэлеит. Хан дабакоу хэа саб саниазцаа, шэанггы дхэхъзоит хэа сеихэеит.

Ҳашнеиуаз, зиаск ханхыкэгылеит. Саб сашьеитбы ижэоа даакэикын, нырцэка дыригарц азы дантала, саргы снаишьталеит. Абжара сымне-ицызт, ацэкэырпа сымцанарсит. Нас дарей сарей уаха хаикэымшьеит.

– Уара азы уаанахэазар, нас уцсы еикэзырхазей! – дцааит ах.

– Убра азэы азы салихын, сраазан, аха дара цсгэышьеит, малгы рытнымхеит. Нас саргы схы сцэымгхан, сыкэтит, – ихэеит ачкэын.

– Иухьзузей уара?

– Камлах сыхьзуп!

– Аа, баба, сычкэын Камлах! – ихы амца акызшэа доацкэан, инапы икэыршаны дааигэыдихэхэалеит зны ицэызхьаз ичкэын.

Камлахгы дгачамкхан, иихэара иeamшэо, иаб диеапшуан.

Батагы лгэыргъара цоа амамыт, аха аицбы данаалгэалашэалак, лгэы оацхьа ихахэа нак интахауан.

Уи ашьтахь мчыбжьык акара аабжьысхьан, енак амхы ахьчара здыз оыцъа ахтнырпарцэа амшэкэа ах имхы ишалаз рбеит. Аха ара ицъашахэны ирпхьазаз амшэкэа дрылан чкэына кэыпшк. Убригь ацыкэреи лапкыакэа ыжэжэаны ифон. Ахтнырпарцэа ирбаз иааны ах иархэеит. Уи иара игэаланаршьеит ихэычы амшэ дагеит хэа пхэыск илхэамтаны, хэанхэахла иахэхьаз.

– Амшэкэа шэымшьын, ачкэын икашэапалкгы дыкны даажэга, – адца ритеит ах ихышьцэа.

Адца зауз цшыхэуа реархан, мышэки чкэынаки ахытацхьоз ахапы гэартеит. Ааоык ахтнырпарцэа гэгэакэак, иара ах днарыцны ицан, ишақэхалак, амшэгы, ачкэынгы рхэынчеит. Уи Сафыцъи Батеи рпа еицбы иакэын. Амала ацэажэара издырзомызт, амшэ еипш дкрым-ерымуан. Аха иан лнапафэы даныкала, уи лбызшэа итеит.

Абас, абни зны амоан ипылаз атахмада имшала, Сафыцъ илахьынца лабэаба ибеит.

858. [АӨСТААИ АЦЕХАМБАРИ]

Мышкы зны моанык акны еикэшэеит аөстааи ацехамбари. Мшыб-зиа хэа еибырхэеит.

– Бзиа убааит, бзиа уаабеит. – ихэеит аөстаа.

Ацехамбари аөстааи еизцауа иалагеит дара, дара. Ацехамбар ус ихэеит:

– Аостаа! Ацәгъа–мыцәгъакәа зууазей? – хәа.

– Сара сакәым, уара ацәгъакәа зууазей? – хәа диазцааит. – Иахәто, иахәтам зыкауцозей?

– Уаала ҳаиоызцәахап, – ихәеит апәхамбар.

Арт еиманы рәынархеит. Апәхамбар ус ихәеит:

– Амған сара исхәакәо зегъы урыкәшахатха, мап умкын.

Ишнеиуаз пхәыс еибакы лашта италейт. Апхәыс асасцәа иааиз дырпылейт лнапы ыргъежъуа, аоныка иаалгеит. Хатыр рыкәылцейт. Ианцоз апәхамбар ус ихәеит:

– Быжә зацә ибымоу абга иафааит, – ихәеит.

Интыцын ицейт. Ишнеиуаз ах иашта италт. Иантала, ах апсшәа реихәеит. Шәааи, арахъ аоныка, [ихәеит]. Инеит. Ах асасцәа изааиз ир-зишъит зегъы иреигъыз цмак. Ари ацма ацәа ахыхны ақәаб итарцейт. Ажәра иалагеит. Аха акәац мжәит. Абар ожәышъта ишо иалагеит. Иа-аиз асасцәа кыреарцейт.

Иандәыкәлоз апәхамбар ус ихәеит:

– Иумоу акара шәкы уоуааит, – хәа.

Ишцоз амған чкәынак деилахәа, деилаца дөыжәлан дырпылейт. Мшыбзиа хәа даарейхархәеит. Апәхамбар ус ихәеит:

– Уахънеиша унеиаанза арахъ угъажәаит. Аоны амзырхақны уанөыжәцлакь, ухәда хжәаны упсааит, – хәа.

Ускан аостаа «каҳ!» – ихәеит.

– Изцьоушьозей? – ихәеит. – Уарей сарей иахъарнахыс оызара хзеилам, – ихәеит [апәхамбар].

Аостаа ус ихәеит:

– Хара ҳаиманы пхәыс зацәык лықны ханнеиз илылшоз ала хатыр хақәылцейт. Ханцоз быжә зацә абга иафааит хәа злоухәазей? Дрыцхами? Лыжә абга изаөоуцазей? Ххынхәны ах иашта хантала, хахънеиз сасра хәа зегъы иреицәаз цма абак хзыршъит. Акәац итарцаз мжәит, ишаанза. Кырфаны ханцоз ус ухәеит иумоу акара шәкы узаиа-аит хәа. Изиаухәазей? – хәа диазцааит. Апәхамбар [аостаа] иажәа атак (ацкы) еихәо далагеит:

– Рапхъаза хахънеиз аонақны апхәыс быжә абга иафааит хәа зласхәаз убри ауп, сыжә сыпшаауейт хәа дашьталар, лхәычкәа амца иакәхәны ибылуан, – ихәеит. – Нас ах иқны дахънеиз зегъы иреицәаз иахъишъыз ацма ажәра цбаба адибалейт. Ишәымоу акара шәкы шәиталааит хәа изысхәаз убри азоуп, ах иоуз амал ала абри апхәыс еибагъы даланыкәызгон, – ихәеит.

– Нас ари ачкэын дзыхуркэзеи? – ихэеит [аостaa].

– Ари ачкэын дзыхсыркэоо убри ауп ыыца бзиа еибабо ацэгъахэаразы дыцойт азыхэаноуп, – ихэеит [ацаимбар].

[Ацаимбар] абарт иажэакэагы даалгеит, аостаагы бзиала хэа еихэеит.

– Ехьарнахыс ыызара хэеилам. Сара исхэаз цьоумшыар ицагыгы усырбон, – ихэеит апеихамбар.

859. [АХЭПХАИ АБЗЫЦАШЫ]

Икан ахэпхаи абзыцэашьей. Ахэпха пхэысхэара дцон. Абзыцэашья дицын ыызас. Ицеит. Амөа икэлеит, ыла ыаха ыымыш амөа икэын. 3-дук ирит. Дэ–хэыпшк акны инеит. Убра ихэлеит. Ахэпха дыцэоуп, абзыцэашья даапшуеит. Рыкэа иоужьуп. Акэадыркэа рхы иацатаны ицэоуп [дара]. Ацлакэа (аракэа) гылоуп – ыба. Ацэажэабжь иахаит абзыцэашья. Абас рхэеит [ант ицэажэоз]: Ахэыпха дыцэоуп, абзыцэашья даапшуеит, рхэеит. Ахэпха пхэысхэара дцоит. Дахьней-уа пхэыс диртоит, чара руеит, ыаха-ыымш, анабыт лыцырпот атаца уаашэык. Амахэ аеы иртот, ахэа иртот. Атаца аматэа лртоит.

Амөа икэлеит, иаауеит. Ишааиуа, сабхэараа исыртаз аеы ашыамхы зеипшроу збап хэа дыцуеит амахэ. Аеала дыцсааиат рхэеит. Мамзар ипхэыс аматэа илырто иахьаалго аоны амца акааит. Убри ала иблааит ипхэысгы иаргы.

Абри абзыцэашья иахауеит. Ахэпха иеихэарызар дыхахэхааит рхэеит апехамбарца.

Нас дөыхеит ахэпха. Ишеит. Аекэа акэадыркэа рыкэырцеит. Амөа икэлеит. Ицеит рымөахь. Инеит мчыбжьык анаөс. Иахьнейз ахэпха дзышьтаз азгаб игэы дахэеит. Ларгы инеиз асас лгэы дахэеит. Бзиа еибабеит. Изызнейз абзыцэашья ихэеит.

– Ибзиоуп, – рхэеит:

Лашьцэа, лахэшыцэа зегы еигэыргьеит ари аыза амахэ дахьроуз азыхэан.

Чара руит ыаха-ыымш, нас амөа икэларцы ианалага, уаа шэык аыызцаа лыцырцеит атаца. Аматэа лыртеит. Ахэпха амахэ иабцар хэа ахэа иртеит. Нас аеы иртеит. Амөа икэлеит. Ишаауа, абри абзыцэашья

иахаз ажәа игәы иалоуп цәгәла. Икаицарызеи? Итахуп иеишьырц амҫан, иахәагы ирзырцы, ацәхамбарцәа ирхәаз ажәа иамхәакәа ахәцха иахь (еиҳәар, иара дхахәыршәырахойт).

Абри акынтә мазала икаицар итахуп, имхәакәа.

Иааит аз-ду акны. Азы итәлеит. Дааивагылеит абзыцәашьа ихәцха икны. Даахысын, ихылпарч ихаз ааихиршәан азы итаиршәит. Схылпа тызгоит хәа ахәцха ихы ларкәны ахылпа дназымцасит. Ускан иахәа иаатыцәраан азы интахаит, ихылпагы, иахәагы уа азы иагеит.

Ак акны деикәирхеит. Уажәышьта аеоуп игыу.

Азы инырит. Адәы пшза иныкәлеит.

– Сабхәараа исыртаз аеы ашьамхы збап, – ихәан акәадыр акәицеит дыҫырцы абри адәакны.

– Уакәыц! – ихәеит абзыцәашьа, аха ахәцха имуит.

– Сыхәмарроуп, – ихәеит.

Дакәтәеит аеы. Дыҫоны ддәыкәлеит. Абри аамтазы абзыцәашьагы дыҫоны дишьтәлеит. Дихъзеит ирласны. Икама аатихын, ахәцха имбазакәа мазала аеы амгәацәа иалеицеит акама.

[Абзыцәашьа иоуп иказцо].

Аеы кахит, ипсит, иара (ахәцха) деикәхеит.

Игәы иалсит ахәцха абзыцәашьа икаицаз.

– Изыкаупцазеи, сабхәараа исыртаз сахәа азы иоургеит. Сеы ушьит? – ихәеит ахәцха.

Атызшәа илихит, дидгәалеит.

Иааит аҫныка ишеибарххоз.

Ачара руит, аха акагы гәама изамам ахәцха. Ескынгы атызшәа илихуеит абзыцәашьа.

– Ускәац абаапсы. Еггысхарам, – ихәеит, аха имуит ахәцха. Ескынгы атызшәа ду илихуеит. Нас атаца аматәа илыртаз, убригы ҫаанцас иахьабалакь ауацәа иритеит (изтиуа абзыцәашьа иоуп). Аматәа ахьыртиз зехьынцара таацәала амца акны иблит, аха ахәцха зынза даргәааит, атызшәа ду илихуеит [абзыцәашьа].

Абзыцәашьагы игәы ццәеит

– Ках, анаасын, – ихәеит.

Уажәышьта исхәап игәахәит гәаныла. [Нас игәы аныццәаза], ахәыпха иеиҳәеит абзыцәашьа

– Уаҫы дагымкәа аизара сзыката аусхәараҫы, хәычи дуи дагымкәан, ажәабжь схәоит, ура уахьыказ.

Ахәцха бзиоуп ихәеит.

Абжыуаа уао дагымкөа аизара кайцеит аусхэаракны. Дле-ит абзыцэашыа. Ахэцхагы уа дыкоуп. Аусхэара апхыа адэакны даакэгылан ажэахэара далагеит абзыцэашыа. Ахэцхаи иареи [еицны] ахэцха цхэысхэара дышцаз, иара дышицыз. [Зегы] ахэара далагеит.

– Аракөа ркны иахылеиз, ахэцха дыцэан сара саапшуан. Шьюuky аины аракөа рөы хыхь рыбжы сахает. – ихэеит. Ахэцха дыцэоуп, абзыцэашыа даапшуеит рхэеит.

Хара иаххэаз хэа анихэа, ишыамх акынза дхэхэеит. Ажэлар зегы ирбоит уажэышыта икало. Зегы агызгызра иалагеит.

– Иумхэан, уакөыц, – рхэеит. Ахэцхагы ицэымыгхейт, аха имуит абзыцэашыа.

– Сиргылом зегь дара роуп, – ихэеит абзыцэашыа.

Дзыкэшэакэаз зегы ихэеит. Аеакны дшейкэирхаз...

– Абри схэар схахэхон акөын изысымхэоз... – Иажэа хэаны даалгеит, иоуроузороу дхэхэыршэны аусхэара апхыа даанхейт абзыцэашыа.

Ажэлар еимпит, ахэцхагы ионыка дцеит. Ихы кны дтэеит. Исыхь-зеи ихэеит, дхэыцит, дгэырөеит даара.

– Абри изеигу ихэарта акы смахакөа сышхнымхэуа, – ихэан амөа дыкөлеит (тоуба иуит). Амөа дыкөуп, дцоит, мызкы, ымыз дныкэон. Дышнеиуаз цэ–дук абжы иахает. Днеит ацэ абжы ахыахауаз акны. Цэ–дук гылоуп, ахы цака икажьуп, ахэара иаөуп. Ари ацэ данаба, абаапсы, уабацо ахэеит.

– Сабацио да, абри еипш агэамцра сакэшэеит, – ихэеит ахэцха.

– Ха, ус акэзар, абри стэыоакөа уахынхаланы уца аоада, убрахь иуахауеит ажэабжь уара узышытоу, – ахэеит ацэ.

– Ибзиоуп, – ихэеит. Дахынхалан ддэыкөлеит. Уи аамтазы [ацэ] еитацэажэеит.

– Ха, абаапсы, – ахэеит ацэ, – убри стэыоакөа закароу исзышытыхуам, саргы исыхэара ак хауазар уахынеиуа усызизацаа, – ахэеит ацэ.

– Ибзиоуп, – ихэеит иаргы.

Дцеит дахынхаланы. Дөеит хыхь, ажэоан ахь. Агэашэ цьара дынхалеит. Ажэоангы иакым, адгыл икэгылам. Оны пшзак акны инейт. Абра дныоналейт. Абра дтэоуп цхэыс ахкэажэк.

– Хай, уабаказ? – лхэеит. – уаазгазеи? – хэагы лхэеит.

– Саазгаз абри ауп. Агэамцра сымоуп, абри аоыза аус сакэшэеит, ихэара акы хэа сашытоуп. – ихэеит ахэцха. – Нас сөазгаз ацэтэыоа ауп. Убри аоыза агэамцра сымоуп.

– Аа, уи акэзар узышьтоу. – лхэеит атакэажэ, – ара уааи, ара, – лхэеит. Дылцэахит цыара днаганы.

– Угэы иалымсааит уахыьстэахыз – лхэеит. – Избан ухэар, агэнаха ду кацаны укоуп. Сара исыздырам убри иахэо, аха апшэма ихата дыкам, уажэытэкэа даауеит. Иара идыруеит, сара иасхэоит. Иихэо уаргыы иуахалап, – лхэеит. Нас бзиоуп ихэеит. Нас дааит апшэма ихата.

Абри апхэыс апэуара далагеит. Данааи, дцэыуа дибеит ипхэыс.

– Ибыхэзеи, бара, бзырцэуазеи? – ихэеит.

– Аа, сзырцэуои умбо, абра самхацэан цхызкэак збеит.

– Иббазеи, закэузеи? – хэа ихэеит иара.

– Избазеи да, абракагы, акытафгы ажэлар дузза гылан, збеит, аусхэара апхэа (?) дгылашэа збеит дыцэажэошэа. Дацэажэаны дана-алга, дыхахэыр-шэыраханы даанхеит.

Абри избаз ажэлар игылаз зеггы ахэычкэа, адукэа апэуара иафын. Саргыы самхацэуеит. Абас збеит. – лхэеит. Нас цэкы ахы кажьуп, атэыоакэа иазышьтымхит, ажэоан иаларсуп. Ахэаара иафуп, изхэуам, изныкэом, агэамтра ду амоуп, убриггы рыцхасшьоит, – лхэеит атакэажэ.

– Аа, – ихэеит, абри оума бара бзырцэуаз?

– Аиеи, абри акэын сзырцэуаз, – лхэеит.

– Нас ирыцхами, хэартас абарт ирымоузеи? – лхэеит.

– Қо, хэарта рымоуп, ирымоу хэарта абасоуп...

Далаган ажэабжэ леихэеит абарт зеггы ишыкалоз изыхкэоз.

– Хаи, ус акэхап, аха хэарта ирымоу сахэа! – хэа иалхэеит.

– Хэарта ирымоу убри ауп: [ани ахэцха] чкэына зацэык димоуп, хышыкэса ихыцуеит. Убри ахэчы (ахэцха ихэычы) абри агэнаха змоу ахэцха ихэычы ажэ еикэатэакэа мацара рыхш акэаб азна инкнаханы, ахэцха ихэчы дааилыхны, акэаб дынтаршэны, дыжэны, нас даатганы дышпцоу диманы дыоны ауаоы исахэа змоу ахахэ акны днаганы дахаирпар хыхь, абри ихэоит, – ихэеит. – Анафосаны, ацэ хэа бара ибхэаз хэартас иамоу убри ауп, атэыоакэа ажэоан иаларсуп, иаргыы амч убри акара амоуп, иаулак еиханы знык изгылар (атэыоакэа ажэоан иахэаларсу иаунажэуам), иара идэыкэлар, атэыоакэа ускан иаххыроуеит, нас ахы иакэитхоит ацэ. Абри оуп хэартас абарт ирымоу.

– Аа, бзиоуп. Абри азын акэын узыстахыз, – лхэеит. – Уажэышьта уца аеацэара, – лхэеит.

Иара дэагылан дындэылцит наф. [Лара] днеины ахэцха итэахны илымаз даацэырылгеит.

– Иуахама, – лхәеит, – иихәаз?

– Қо, исахаит, – ихәеит.

– Нас уажәыштыта уца, – лхәеит.

Дцеит иара. Дааит ацә тәыаакны. Дахьынхаланы дылталеит дылбаарцы.

Дылбааит ацә акны.

– Ааи, исыхәара акыр уахама? – ахәеит ацә.

– Қо, – ихәеит.

Ацә еихәеит иахаз.

– Аа, ибзиоуп, итабуп, – ахәеит ацә.

Дааит иара аоны хымыз, цшымыз рышытахь. Дахьааиз ипхәыс иуахазеи лхәеит.

– Ихәара акы умахазеи абаацсы? – лхәеит.

Моумоу акагы смахаит, – ихәеит.

Ихы кны дтәоуп. Дхәцуеит, дгәрәоит. Избан акәзар, ари ихәычы хшла дыжәны изымгәгыт. Убри акнытә ипхәыс илеимхәеит, аха арии илымуит ипхәыс.

– Иуахаз соухәароуп, – лхәеит.

Мызкы, аымыз диазцауан, аха иуамызт. Акгы смахаит ихәан, аха илымуит

– Иуахаз соумхәозар, уареи сареи акгы хзеилам, – лхәеит ианылмуза.

– Нас, бара, исахаит, аха уаа икаитцо акәым иара, – ихәеит.

– Закәузеи уааы икаимцо, уеизгы исахә, – лхәеит.

– Нас бзиоуп, – ихәеит. – исахаз абри аоызоуп: ххәчы хшла дыжәны, дганы убра дахарпазар, убри ихәоит хәа сахаит. Ари иахзыкацома, икалома? – ихәеит.

– Каи, цыушты, ухагахама, ххәычы зацәы дахшыуама? – лхәеит.

– Аиеи, саргы убыс ауп сшыкоу, – ихәеит.

Нас ихәлеит. Иштыалеит ахәычгы, иабгы. Лара дыкәгыжын ауха ақәаб азна ахш лырхиет. Иара дшыцәаз, ахәычы дшыцәаз ақәаб азна ахш иаалган икнаҳаны илыршит. Ахәычы дааштыхны, дааилыхны ақәаб дынталыжын, дылжәит. Даатылгылеит дыжәны. Даатганы длыманы дыоит аусхәартахь. Длаганы ахахә ауааы исахәа змаз хыхь дахарпаны арахь дааит, аоныка. Дааин дыштыалеит аоны. Лхатагы дыцәоуп. Ари апхәыс икалпаз хәа акагы издырзом. Ари лгәыгыуеит хәа дыказам. Даағыхеит ахәцха апхыбжәон зны. Абзыцәашагы икхәынгы анард ихәмаруа иапхәа астал ишадтәалаз ибеит.

– Аах! – ихэан ибжбы иргеит. Усқан ипхэыс ауатах ахь дыкан. Ибжбы анлаха, дыоны дааит. Данааи, иухъзеи лхэеит.

– Аа, банацбалбеит, сыбзыцэашьеи схэычи, аа анард ихэмаруа иахьтэоу, – ихэеит.

Игэыргэит, иалцит афыцбагы. Ачара руит. Мчыбжбык агэыргыара ду ыкан. Ахэыцгы абзыцэашьагы бзиахеит.

860. АУАЮ-ЕИҚӘА ХАЦЬАЦЬА ИХАТЦАШЬА

Тэылак ағы дынхон, ажэйтэуаа ах хэа изышьтаз, иара иуезд ағы имацара жэлар ахас дрыман. Иаргы ацэгыара, абзиара ухэа акы иацахоз азэ иакэмызт, иланы дыкан.

Ари ах иуаюра дахысхьан, икэрагы ифахьан, дтаацэаран, иман хыок апацэа. Урт айшыцэа еицшын цшрала, сахьала казшьалагы еикэшэаны еидгылан ахэа еицш. Реихабы ихыцуан 25 шықэса, агэбжыаньтэ ихыцуан 22 шықэса, аицба ихыцуан 18 шықэса.

Ах ипеихабы енак шыжбымтан ииарта дфылцын, илахь мцхэи еикэцаны акы дазхэыцуа днеины асоф дныкэтэеит. Ах игэеитеит ичкэын игэы ак шалаз; ари ах гэтыхас ишьтихит, аха иара дизымцааит, сара исеихэарым ихэан. Нас ах иахтырпарцэа руазы дааицхьан – сычкэын ихъзеи илахь зеикэузеи уизцаа хэа дызынаишьтит. Ачкэын иаб иғы ахэара дацэыпхашьон, аха дхэыцуан иагьа дицэыпхашьаргы иеихэар иаха ишеигьыз еиликаан, дшацэыпхашьоз изынаишьтыз инаиеихэеит: – иаха сахьнышьталаз цхызла избеит исымбацыз тэылак, Таташь дахьахыргаз хэа ажэйтэуаа зызбахэ рхэоз акыта; убра цхызла снеит, уаацсырала ихкааны штак кацоуп, убри аонутқа итагылан быжьбаны еихагылаз хан дук.

Афбатэи ахыхь иахагылаз ахан цэыца саркьала икацан, убра дыонатэан, нцэахшоуп хэа ухэарын цхэызба бзиақ, ашьеи ахши еилатэо, деилыпхаауа, унацэа атыц лынхало. Аиаша уасхэар ами, ари цхызла избаз апхэызба саб ионра дшақэнагоз еилсыргеит, тацас ди-мазаарц стахыуп, саб дақэшахатхозар сагьлышьталоит икалалакгы ихэеит ачкэын. – Амала, иихэо атак еилкаа хэа иеихэеит. Ари зеи-хэазгы дхынхэын ачкэын иаб иғы днеины, ишихэаз еицш акакала дазырхэцны, насгы аб иихэо ичкэын дшазыцшу иеихэеит.

Ари аус ах даара дархэцит, дагыакэшахатхейт, ускантэи аамтала ах инапацака икамзи зеггы, иуаажэлар азэы дагымкэа еизигейт, енак ичкэын дрылаирпшрцы, ирылихуа диципарацы ыбызас хэа.

Ах ичкэын дрылапшит еизаз ауаа, ахатарафэы дыгэгэахап хэа игэы изаанагаз дрылихит Қамшэакэа-ипа Хацацаа захьыз. Иеибитейт ах ипа – имфаныфа, иекэа иабцар ухэа зегь рыла, нас ифыза диманы ддэыкэлейт, пхызла иибаз ақыта лабэабала дазцарацы. Арт ауаа зынза рееикэршэаны иеыжэлейт. Даара мцхэ ирццакны ицон: ыымш ирныкэашаз мышкала иахысит. Ахэларагы нарыхэзейт, иагыангылейт иахыркэхэлаз, инатэейт иара уака ауаа иахымсрацы. Ауаф-еикэа Хацацаа абгыахэа амца еикэицейт. Рыедырпхейт, рыекэагы ауршытит адэафэы.

Ах ипа, ифыза ус наиеихэейт – сныпытуейт, сааианза цэара умцан хэа. Уажэытэкэа хэа ицаз дмааит шарпазынза, ауаф-еикэа Хацацаа уа дтэан, дизыпшуан ифыза данбаауеи хэа. Ус ашарагы адэы иаакэлейт, ах ипагы даакылкэейт. Ах ипа дахыааиз ифыза иара уа дахынижыыз дгылоуп деикэчабза, имца агэгэахэа еикэцаны, ибыста чабза уи иахакнаханы. Ауаф-еикэа Хацацаа иаразнак ала ирхиейт афатэ, ах ипа днахаиртэейт; иара днеины аекэа иаарццакны икэадырит, насгы дааин ахышэтхэа крифейт; нас аекэа даарыхан ифыза дызцыз дынеыжэицейт, иаргы абгыахэа дынеыжэпалеит. Рэынархейт рацхэака дыреггых инарццакны. Хэаха-хэымш иныкэон имтэазакэа. Даара кыр моа кэапа-фаца баапсырагы ирхысит. Ахэаха рзы реадыргалейт изыцоз ақыта, иагынадгылт баатэы-фын дук; ахэларагы уи акэхейт. “Ах ипа ифызагы иаргы имшэазакэа абаатэы фоны иныоналазар, арака уафытэыса дыказамызт, аха ихиян ишақэнагоз еипш, иагыейлырган азэ дыфоназшэа, зынза ипшзазаны. Ах ипа даапса дыкан азы дныкэицейт аоны хышэашэафэы, игэы каршэны дагыцэейт иара уа. Ауаф-еикэа Хацацаа аекэа наужыны даакэгъежыын афатэ пха ирхиейт. Уи аамтазы, ифыза дызцыз дэыхейт. Азы аашытыхны ифэы, инапы иирзэзэейт, насгы днахаиртэейт астал ирхияз. Ах ипа ифыза дааидыртэаланы акрифейт. Ах ипа акранифа дыштыалеит, ауаф-еикэа Хацацаа астал ааилырганы адэахы дындэылцит, аекэагы аагэеицейт, нас агэашэ днадгылейт дкарулуа.

Уа дышгылаз атх агэ ааионашейт. Ауаф-еикэа Хацацаа данызырфэы иахаит, ажэытэ адау хэа изышытаз ихыпша, аха иахагы игэы рхаданы агэашэ днавагылейт, иааиуа дизгэамтартэ еипш; икамчы шытыбжыы

игоз уафы илымха пнахуан, ирашь дзыкэтээз ахыпша ашэапыцбап хнажэжэон, ашбапы штыбжыы игозгыы митэзан, иахьаргылоз адгьыл арцысуан. Абас ала атэыла рбганы иаауаз адау уи агэашэ даннадгыла, дзыкэтээз ирашь иазымгэагьит агэашэ аталара.

Адау ибжыы ааиргеит, – Ааит абаапсы узыцэшэзеи, срашь? Уара узыцэшэо ауафоеикэа Хацбацба иакэхап, аха уи дагьы-мицт, дагьымшэыцт, дихьазаргыы даазгозеи уи арыцха аранза. Адау иихээз зегьы ауафоеикэа Хацбацба иахауан. – Сагьиит, сагышэит, сагьа-аит!–ихэан агэашэ ахьышэтхэа даавцкьейт. – Уаазгазеи? – уцсы ухы иапурхеит ихэейт адау. Иажэа ахэаха имтакэа ауафоеикэа Хацбацба дхысит адау ипсыртта иарбаны, иара уаапцкьа ирашь днахьюрны дынкахаит. Ауафоеикэа Хацбацба днеихаххын иахэызба тпаа излымхак ааеихын ицьыба интеитеит, нас длаигэтасны дипцэхзеит уафы димбо. Ус иагьаашейт.

Рыекэа фоеикэадырын иеыжэланы идэыкэлейт имццакцэакэан, иа-гьнейт дара рхы ақэкны изызцоз ақытафы. Амала дара инейрцргэ иахьтаз аоны имнейкэа, иеыжэцит ааигэара цыара. Иара уа иахьеыжэтыз ирызцааит – икоума абра уаапсырала ичапаны ауачастка хкаа, убри афунцка бжьбаны еихагылоу ахан тагыланы шэхаблафы? хэа. Ииаша-ны иагьыказаап, изызцаазгыы ирархэейт ишыказ. Дгьылла иахьыказ наддырбейт, изейпшразгыы наддырхаит, нейшыа шамамыз ала ажэала ирархэейт, уи лфы инейзгыы ейбгала дышзымцозгыы нарархэейт.

Цшыынфажэеи зеижэфык ауаа нейхьан апхэызба лбарахэа, лаб уафы ах лахьыцэгьак иакэн азы, игэампхакэа рыхкэа хыцэцэаны иашта хкаагас икаитеит. Шэфык рзы азэы иоуп иагыз уигьы уара инаугзап рхэейт. Ах ипа ицэымыгхейт анеира. Ауафоеикэа Хацбацба дшэозма, акы дацахахьазма цэгьарак бзанцгыы, имнейкэа ихынхэыр иуазма иара, нас арт ахьнейуаз маза имнейзеит дара зызнейуаз азы. Апхэызбагыы дипцхан уатэи атэыла зегьы знапафы иказ, заамта бзиа изгазахьаз азэы. Адырра иртеит апхэызба лаб, дара убрахь ишнейуаз, иара ипха дырбарацы, пхызла дшибаз лара ах ипа, насгыы дшигэапхаз дипцхэысхарцы, иаб ифнразы дшитаххаз, насгыы иара ипхыз дазхэыцны дшипшааз лара. Уи апхэызба лаб ах ипа иахьынтэ иахаз ажэа мап ацэимкит, дакэшахатхейт, дагьейгэыргьейт. Ипха лзы даалаган ачара ду ауразы иеинигалт. Игэыла-изла зегьы еизигейт дара рахьгыы, шэааи хэа ирзынаипцхаит, ипха ах ипа пхызла дызбаз лабфабала дзыпцааз диитарацы.

Аеҳэара ирымаз азы ах ипа днеит иоыза ауао-еикэа Хацацаа дицны ах ионы ачараеы, изызнииз апхэызбагы дыддырбеит. Ах ипа апхэызбагы дылгэапхейт, уака ачара башахомызт, мышк алагы изалгазомызт, даара акраамта чаран, иаашацыпхыза ах ичара ирфыцуан. Ах ичара ахымш рыены идэыкэлейт дара зызнииз апхэызба дрыманы, апхэызба лаб ылыцитейт амазара ирацазаны, ыык-бзык иаанамгоз, ауаапсырагы шэоык ракара пцааны инальцитейт; ртаца дрыманы инацысит адрухэа, ах ипа ионыка. Ах ицей ауао-еикэа Хацацаеи хымзгыда азгаб дахыроуз еигергыаны, насгы ахыз ганы хшаауа хкытауаа харбандаз хэа иццакуан рыштыахыка. Ус такэ иныкэахыаны еипш иааит дырөөгь ианцоз иахыыказ абаа-оны аеы. Иара уа ахэларагы ирыкэнакит. Иагыангылейт ауха уа. Адру дырган агэгэахэа иааеыжэцит уа ипхырацы. Ауаоеикэа Хацацаа дыкэгэежыны ар ирыцыз афатэ пха рызирхейт. Абгыаахэа инартэаны акрыфеитейт, дырхагыагы, шэоык амац руашэа; акранырфа ашытахы зегы ишыркэнагаз ишытеитейт, насгы аекэа ртыц икэитейт, нас иара дкарулуа днадгылахт абаа агэшэ.

Аштае итээз ауао-еикэа Хацацаа амалагы игэалашэомызт ацэара, ихаирштзейт зынза. Ус ашарахы инейхыан арбагыкэагы рыбжыкэа ааиларпсейт, агэшэ дыздгылаз аеы иааины иаакэтэейт хэык ашацэа, ауаа рацал зшо хэа изыштыаз. Арт Хацацаа ибон, аха ашышыхэа агэшэ давагылан, ицы заны дзыроуа. Ашацэа ахэык иааиз ус рхэейт: – уаха, абри апхэыс дызго ах ипа, иацал шазам макыана, хымпада иахшап хэа; зегы аакэгызын ибзиоуп рхэейт: – Нас, уацэы атаца дрыма ишнейуа аз ду изыецынгыло ирырцы абжыара инейуаны апша аасны ипхэыс лхылпа лхыршэаны азы итанаршэааит, иара уи аамтазы итызгоит хэа ихы анылаиркэлакь иеы днахкыаны азы дтаханы дашыааит. Уи данахыца, – ихэейт егы дахытээз, – уи днахыпар, адэейтых иахыныкэло, сеы сырхэмаруейт хэа данаакэхэмаруа иеы нышыацэхысланы дахкыаны дахынкахауа дыпсааит; – уи днахыпар, – анырхэа, – уи днахыпар, атаца дрыманы агэшэ ианынталалакь зегы ахэхэахэа ахысра ианалагалакь, иаргы дхысразы итапанча иааикэикшо иаөстаацэа ихы итадыршэааит рхэейт; – ари заханы иазхэарагы дхашхатэарахааит, – рхэан ицейт ашацэа.

Арт ирхэоз зегы ауаоеикэа Хацацаа иахауан игэынкылангы дыкан. Уи аамтазы ашарагы адэы иаакэлейт, икыакыза ианааша абгыаахэа аекэа икэадырын иөеыжэлейт. Ртаца дрыманы идэыкэлейт, иаарццакны рыоныка. Ауао-еикэа Хацацаа дааивагылт ах ипа.

Ишнеиуаз иньепынгылеит аз ду. Апшатлакө иаасыз атаца лхылпа аалыхнаршэан азы инташэеит. Итызгоит хэа ах ица даналага ауаю-еикэа Хацаца даазырхэцны ус наиеихэеит маза, – хай, цушът, уара ак зыгхоз уакэмызт, нухъеи иахъа, сыпхэыс лхылпа азы иташэаз тысхуеит хэа ушпалагои, азэы уибаргъы уирпхашьоит, уагъзцаажэом нас иара иёы. Ах ицагъы иоыза иажэа изпымеит, даакэцит. (Уа дахирцеит иацбалкэа акы).

Ишнеиуаз адэы еитых иахъныкэлаз итаххеит чоухэа длаткьа-оаткьарацы, аха уаагъы дирпхашьарн дакэихит. (Ара иацбалкэа даеакы дахирцеит). Уи нахыс дидгыланы дивымцзакэаны атаца дрыманы агэашэ инталеит. Ах ица, иаб ионы ашта зегъы ахэхэахэа ахысра ианалага иаргъы дхысырцы ианакэик ауаю-еикэа Хацаца иаарласны ус неихэеит мазала: – хай, ушыбзоу уеушыуама, уаб иёы сыпхэыс дсыманы сааит, хэа ушпахысуеи хэа, иаргъы уакагъы ихэатэы дахымпеит, (ахпатэи ацбалгъы уа днахыцеит).

Атаца дрыманы иахънеиз еибгаза, ах, дгэыргъазаны ачара ду дацасны иуит. Зегъы ицбаршьеит цхызла иибаз дыпшааны дахъа-аигаз. Ажэлар иказ ачара ишахатэаз ах ица инеиёытшэеит баапсык, ауаюеикэа Хацаца изыхэан. Уи ауаю-еикэа Хацаца изымчхаит.

Ажэлар иказ еикэршаны иааиргылеит, иара агэта дынтагылеит, ажэлар зегъы аарзыроны дналагеит ахэара: – ах, ица иара имырдырзакэа абзиара ду шизуиз, ианцоз адау дшицэнирхаз, мцымкэа ишиашаз ала адау иишыыз илымха аатыганы идирбеит, нас ихынхэны иана-ауаз ашацэа иацбал шыршаз, хцбалкны, акы дахыцаргъы егъи дша-гоз, убарт зегъы дырхырцаны ишааигаз ипхэысгъы иаргъы, насгъы ахэара дшакеитымзгъы, – ихээр иаразнак дышхашхатэарахозгъы. (дышхахэхоз) уи инареихэеит.

Ауаюеикэа Хацаца иажэа дагъаалгеит, дхахэхан ах идэагэтаны даанхазеит.

Ари ажэлар мцхэ ицбаршьеит, илакэыршьеит; ах ица иеишьрацы иакэикит, аха ажэлар дыркажеит, илдмыршеит аешьра. Ажэларгъы еилгеит, рыоныкакэа ицеит. Ах ица итаацэа ус нареихэеит: – сара уажэшьта казарас исоуа егыкам, схы ахынахо сцоит, уаха хынхэра сыкэым, схы сырзуеит, – хэа неихэан дыкэцны дцеит.

Дылан уахи-ени абна. Ус ашыкэскэагъы даара акыр цит, аха дыхнымхэеит сыоныка хэа зынза; бнауоы хасабла дкалеит. Дыпсыр итахын, аха дыпсуамызт.

Абнағы, уахык дшыцөаз азө даины дааихагылан ус наиеихөахызшөа ибеит: – уара ушытаһька дуоуит апа, убри дыжөны қөабла агөарахөа ишшуа адөагөтаны икөгылоу ахахө, иаархөны ахы илтаурпар, ауаө-еикөа Хацөацөа дыбзахоит хөа. Ари ауаө, уама шыкөса бнала изхызга-хьаз дытрысны даапшит. Ашырхөа дхынхөит иөныка ирццакны. Иөны дахьааиз ицөаршыөит итаацөа, схынхөуам хөа рахөаны ицаз дхынхөны дахьааз. Ицабыргны дагыхьан ишытаһька ица.

Ауха итаацөа ус реихөөит – уаха сеыскөабароуп ақөаб ала азы сызкнашөха хөа.

Азы кнархаит; иара ица хөычы диеигөыргөаны диахөмаруан, нас ус реихөөит – уажөшыта шөара шөца, шөышьтал, амала ахөчы дызыншөыжь сызхара дызбап сеыскөабаанза, нас сара дназгоит хөа. Итаацөагөы өагыланы иөөит шыталара.

Иара ичкөын хөычы диахөмаруан акраамтагөы; азы агөарахөа ианааилатөа ичкөын дааимлагөаны ахөапахөа азы ақөаб итаз өөы дынтаиршөит. Даара акраамта азы еилаиршит, нас ақөаб дыштаз ихөычы диманы дындөылтын ауаө-еикөа Хацөацөа дхахөны дахь-гылаз ақөаб аархөны ихы интарцаны даины дышьталт. Аха ауха даузыцөахуаз, цөгьарыла дыгөжөажөо иршеит. Аөны ашыжьымтан иа-нааша иадөылтцар, ауаө-еикөа Хацөацөа апхьарца аирхөөит ихааза, рхөычы дыкөпраа иацхьа дкөашөит.

Ари ах ианиба дырөөгөых ачара ду иухт, изаимхөаз хөа азөы дкамлеит. Ажөлар зегьы иддырбеит, иддырхаит икалаз ацөашьатөы; ажөларгөы ирхамыштыхуа ачара ыфаны иөөит рыөныкакөа. Ауаөеикөа Хацөацөа ах пас дкаицөит, имазара далаицөит.

Абасала ах иөөи ауаө-еикөа Хацөацөөи еишыцөахеит назаза. Сар-гөы убра ачара саахьцны саауөит.

– Дад, адунеи зегьы гөршөпа цөөанс иакөыршаны гөыр ссала их-сыркаанза анцөа уимшыаит, – ихөөит изахөаз.

861. АХӨПЦХАИ АЗЗЕИИ

Дыкан чкөынак, азгөб лбара хөа дцон ес сабша, аха дман-шөөалахомызт.

Ус зны ихөпцөа иөихөөит:

– Абас, абас қытак өөы сцөит згөбк лбара, усыццароуп, – хөа.

Ахәпқа убри ачкәын иеы днеит, адырәаены убри азгаб лбара ицаразы. Ауа ианышьтала, аоны ахәблаеы иаины икәтәеит х-оык ашацәа. Азәы ус ихәеит:

– Уацәы шыжымтан иаашар абри ачкәын ихәпқа диманы азгаб лбара дцоит, – ихәеит. Дахънеиуа азгаб дзызнеиуа дигәапхааит, дигааит. Диманы данаауа, дшааиуа, азы ианыруа, ихылпа ихшәаны азы иташәааит, схылпа азы итысхуеит хәа ихы анынаиркәлак, азы дтаҳаны дашәааит, – ихәеит.

– Абри иухәаз дахыпаны дкалозар, – ихәеит ашацәа ргәбжәанытә, аены ашта иантало, чоу хәа аеы ирхәмарырц дыткәааит, аеы сырхәмаруеит хәа даналагалак, ашта икәгылоу атла данкәаны ддыххаа дцааит – ихәеит.

– Абри шәара ишәхәкәаз аюбагы дырцәынханы дкалозар, – ихәеит ашацәа реицбы, – аоны амардуан ианхало атапанчала дхысааит, иаатиркәо ахы ихы иташәааит, иара убри ала дниасааит – ихәеит.

Ашацәа реихабы дахыкәтәаз еита даацәажәан ус ихәеит:

– Абри иаххәкәаз заҳаны цәара еитазхәара дхахәхааит.

Ачкәын ихәпқа арт ирхәаз иахаит, аха уажәшьта хәашәа имазам.

Адырәаены ицеит азгаб зызбахә раҳахәаз лбара, иахънеиз данырба, дигәапхейт, ашьанакәа еимырдеит, аеҳәарагы пырцәеит, ихынхәны аоныка иааит. Ачара реаздырхейт, ашьаца карпейт, ауа, атахы ирархәеит. Ачара аоны атацаагацәа андәыкәырцоз, апхәыс даазгаз ачкәынгы дцеит. Атаца дрыманы ишааиуаз, 3-дук ируан, азы ишыруаз, ачкәын ихылпа ихшәаны азы иалашәеит. Ари схылпа азы иалысхуеит хәа инапы андәыкәйтца, ихәпқа уа дивагылан, икалашаз имдыруаз, атах хәа инапы даамтасны икит.

– Иазууазеи ахылпа, хылпак азы иагозар атәыла бгама, уакәыт уаха пхәыс дааугоит, ахылпа азы иташәаз уашьталар, пхашьароуп, – ихәеит. Иара убри алагы уи дахирпейт.

Арт уи азы ирны, атаца дрыманы, ашта ианаатала, амахә аеы ирхәмарырц далагеит. Ахәпқа атах хәа аеы агәра дамтасны икит.

– Цхашьароуп, апхәыс дааугоит ишпыкәу ашта агәта аеы шурхәмаруа – ихәан ари ихәпқа дирпхашьан, дапхьиркәкәааит. Уаагы ус ипсра дахирпейт. Аха иара иидыруеи ари ипсра дахирпауоу, егыуоу.

Амардуан ианхалаз, апхәыс даазагаз ачкәын итапанча тихит дхысарц, аха ихәпқа дааимтасын, итапанча имихит, уара ушпахысуеи, азәы икаицо убахьома, цхашьароуп, еазә дхысыр акы иамусуп акәымзар ихәан иумит. Уаагы уи ала ачкәын ипсра дахирпейт.

Ус ишыҕалаз шыкэсык җит. Ари пхэыс даазгаз җыҗа апаҗа иоут азэы дхыы-җкыаны, егыы дразны-җкыаны. Ахэыҗкэа мшызха, җхы-зха ирызхауан.

Абри пхэыс даазгаз аҗкэын ихэҗа дыхтеикит.

– Абри уара пхэыс данаазгоз схылҗа азы ианалаха, иалзгоит хэа са- лаган иумуит, аеы сырхэмаруеит схэан, иумуит, схысуеит схэан, су- мырхысит, изхыкоутеи абас! – хэа дыхтеикит.

Ари ианимуза, угылаҗа зегыы еизга иуасхэоит убас зыҗаспаз ихэеит ихэҗа.

Агылаҗа еизигеит. Ахэҗа днеины ашта дныкэгылт. Ахэҗа аитахэара далагеит ибзыҗаша изиуҗаз зыхкыаз.

– Ишэасхэарҗ истаху убри ауп – ихэеит иара, – абри аҗкэын пхэысхэара дахыҗоз сиҗарҗ ауа сахыаакылсыз, ашаҗа аины ахэблы икэтеит. Ашаҗа реихабы дааҗажэан абас ихэеит.

– Абри аҗкэын пхэыс диманы дшаауа ихылҗа азы иалашэаит. Иара уи азы иалсхуеит хэа ихы анылаиркэлак, азы далаханы иара убра дахэаеаит, убри алагыы итахара җалааит. Абри исхэаз заханы җара изхэара шыамханынза дхахэаит.

Ари ахэҗа абри хэаны даалгеит, шыамханынзагыы дхахэеит.

Убри анаҗсан ашаҗа ргэбжыанытэ дааҗажэан убыс ихэеит:

– Убри азы дамгакэа дҗалозар, ашта данаатало аеы ирхэмарыҗ агааҗара иоуааит. Аеы ширхэмаруа, ашта икэгылоу аҗла данкыаны дҗыхаа дцааит. Абри заханы җара азэы иазхэара имаҗхэаэаранза дхахэаит.

Ахэҗа абри хэаны даалгеит, маҗхэаэаранза дхахэаны дааҗэгылт.

Убри анаҗсан ашаҗа реитыбза дааҗажэан ус ихэеит:

– Убарҗ дырхыпани, дырҗынханы дҗалозар, амардуан данха- ло итапанҗа аатыхны ахысра гэаҗарас иоуааит, иаатиркыо ахы ихы иташэаит. Убри алагыы итахара җалааит. Абри заханы җара еитазхэара дхахэҗаарахаит.

Ахэҗа абригыы хэаны даалгеит, дхахэҗаарахан дааҗэгылт.

Ари захаз избаз изахаз агылаҗагыы ирҗымыҗхеит, аха апшэма җкэын игэнигазеит ас шҗасыхы, сыхэҗа са сзын абзиара җазпаз ас шҗааизызуи хэа. Ари җара псыхэак амазар хэа акыр дазцааит, дныкэеит, аха псыхэа иамаз хэа акагыы изеилымкааит.

Абар, җба, хпа шыкэса җхыан, ари дхахэа ашта дыкэгылан. Ус лхаҗа дыҗэоуп. Апхэыс дыҗэамызт, хыхынтэи бжык лахаит.

– Абри ихаҳэханы аштаёы икәгылоу дыбзахар бтахума? – хәа дцааит ани зызбахә зыргоз. – Абри бзахарц бтахызар, исхәо кәаца. Ауаю ицәа иамбац абырфын хыза аашьтых, Ө-пхалк ахш ақәаб итәтәа, бхәычкәа кәабаны, убри ақәаб итоу ахш ршны, ахәчкәа тапса, рцәеи рыбаюи еилыцыртә акара ианжәлак, ахызала ашта икәгылоу ахахә тахәхәаны бышьтал. Ашьжымтан бангылалакь, ашта ихаҳәа икәгылоу ипсы таланы дыббоит – ихәеит.

Ари абжы иахәоу зегьы лахаит лара дахьышьтаз. Нас адырәоаены лхаца иалхәеит җба-хца пхал ахш сзырхиа хәа. Нас ари икалцо лхаца илимырбарц азы, аонынза уца сан ултахуп хәа иалхәеит. Лхаца дцеит ианхәа лахь. Лхаца данца, даакәгьежәан, ауа илахаз, ишлахаз дныкәеит. Дышьталт, аха уи ацх шылхылгаз иукәшәирагы исыкәшәирагы ирхыргааит. Ашамтазы адәы дныкәыпшызар ассир лбеит: ахәычкәа нак-аак икны иманы абарца иаацалеит. Ари илахаз мцу цабыргу хәа дааизар, лхәычкәа рыцсы таланы иаргы дыбзиаханы абарца ишыцагылаз илбеит.

Ашьтахь лхацагы дааит, ачара ду руит, абас икалеит.

862. ДАСУ ИӨХӘАРАЗЫ ДЫЦСУЕИТ

Ан дыкан, атаацәа жәпа дрылатәан, лхаца дыкан, лыхшара акан, анцәа ишихәара деицаюы дыкан. Лыкәрахь днeihьан. Лнапы бзиоуп, лымшьта бзиоуп хәа акытаёы далхны дрыман. Пхәыск илыгхар днаргон, ахәычкәа шытылхуан, ахшара зауаз ацхыраара рылтон. Убас дшыказ еикәырццакны, азәазәала илымаз зегьы нпәеит, лхала аоны дааонахеит. Ан рыцха, жәларык лымцәеит, дгәакуан, есыуаха дпәуон. Ус дшыказ, хәымехак чкәынак ашта дааталеит.

– Уа хәлабзиа, ди! – ихәан, «Бзиа убеит, бзиала уаабеит, нан, – лхәеит.

– Снеир калома? – ихәан, «Уааи, нан» – лхәан аоныка дналгеит.

– Ди, иахәа, чкәынс сбыдкыл, – ихәан, «Хәи, нан, сара исымаз зегьы сымцәеит, уаргы уааир усцәыпсуеит», – лхәеит, аха иара имукәа даангылеит.

Ари ачкәын абра дшыказ акыр мышкәа рышьтахь, «Ди, банеибгаз заанатс ибымеиз, бгәылацәа ркны, биашьаракны пату быкәырцартә икабцахеиз?» – хәа длазцааит.

– Нан, сара икастақөз абзирақөа рацөзоуп, аха сара акагы исмыхөит акөымзар, – лхөит. – Ахөса ианрыгхалакь срыцхраауан, еилсыргон, аха са стөы иамкит, – лхөит.

Ари иара шыта аныс дипхөзоит. Агөылацөа иреихөит, «сан цыхөа еипш лзаанат ныкөылго дкашөца», – хөа дрыхөит. Уи аамтазы агөыла цхөыск илыгхан, чкөынцөакөак ааит ари ан дыргарц. Азнык азы мап лкит, аха «Ди, чкөынс сбыцхөазозар, бсызрыцца», – хөа леихөит. Ларгыы нас дакөшахатхан лееилахөаны дандөылцуаз аамтазы акөаад инылахөаны, егырт азөгы имырбакөа саркьак литеит.

– Бахьнеиуа ахөычы дины данынкашөалакь, абри асаркьа баныцшыланы иббо, ажөабжь сзаага ди, – хөа леихөит.

Дахьнеиз апхөыс дзызнаргаз ахшара длоут, егыт, лыпхала деилгеит. Ахөычы дины данынкашөа, ани асаркьа аацөырылган, ахөычы инаикөкны днаныцшылеит. Асаркьа данахөацш, жөаа, жежө шыкөса ихыцуашөа дылнарбеит. Арахь дызкуп, уажөоуп даниз. Асаркьа лцөыба итацаны илцөахит. Ахөычы ииз дкөабаны, дшышыны, дышьтацаны, лыөоныка дгыжьны дааит.

– Нан, закө саркьа ссирузеи исутаз, абас ауп ассир иснарбаз, ииз апшқа жөаа, жежө шыкөса ихыцуашөа дыснарбеит, – лхөит аоны дахьааиз.

Ус ауп са ссаркьа шыкоу, – ихөан иаалымихит.

Ус шыказ аөацарагы ахшара дзауз цхөыск лахь ацара лыкөшөит. Уаагы данцоз ари лычкөын (лычкөын иоуп ххөап шыта) абри исаркьа литеит.

– Ахөычы данилак асаркьа баныцшыл, банааилак, иббаз сахөа, – хөа еиталеихөит.

Ан уа дахьнеиз апшқа ииз ауаө бырг иакөушөа, дуаөы шланы, ацаца иманы дылнарбеит асаркьа. Уи апхөатөи илбаз аихагы ицөальшьеит, илакөылшьеит.

– Ари апхөа избаз ахөычы анс жөаа, жежө шыкөса зхыцуа иакөушөа дыснабеит, ари цшыноажөа, цшыноажөи жөаба шыкөса ихыцуан дыснарбеит, арахь азкы дины дкаршөуп, – лхөан, аумашөа илбеит.

– Нан, ари усаркьа закө цөашьатөузеи?! – лхөит дгыжьны аоны данааи.

– Ди, уи змааноу убри ауп, ауаөы даниуа иөхөарагы ицишоит. Бара бзыкөшөахөугы хьаас ибымкын. Ани апхөа зыкны бнеиз рөы ииз ахөычы жөаа, жежө шыкөса иреиханы изынцуам, убри азоуп жөаа

жеже шықаса зхыцуа иеипш асаркыа дзыбнарбаз. Ари пшыноажэа, пшыноажэи жэба шықаса ихыцуаны дзыбнарбаз убыскак ницраны дыкоуп. Ибыхшаз раамта кыафын, азы ипсит. Бара иагыа бхы быргэакыргы, быпсзом бығхэара ааианза. Бымш аабзиахааит, – ихэан дылпырцны дцеит.

863. КАБАРДА ҲАСАНИ САУАКЪЕИ

Аҳак па зацэык диман, даеа аҳакгы пқа зацэык диман. Апа Кабарда Ҳасан ихзын, мраташэара дынхуан, апқа Сауакыа лыхзын, мрагыларта дыкан.

Исыказ Кабарда Ҳасан Сауакыа лызбахэ иахаит. Ианиаха, ддэықэылт мыргыларта ибзыцэашь даахэаны Сауакыа дихээрцы.

Амқа икэны иснеиуаз ианрықэхэла, дэык ағы х-цык ахгылаз цыара иаагылт. Илеыжэцны ацкэа ианынарыцагыла, рыкэа ркэадыркэа хца рымбазакэа иныцашэкэа ицеит.

– Ари закэузеи цыоушът? – хэа ианылатэа, астал чысхкыла итэны иаарымцагылт. Акры рфеит. Акрыфаны ианыцагыла, астал ачыс икэызгы ергы иахца рымбазакэа ицеит.

Аамта анааи, риартақэа хианы еикэшэша иаакалт. Рееилырхын, ишьталт. Ахэцқа иаразнак дыцэт, ағы, абзыцэашь даацшуан.

Дсыказ х-фык ашацэа аины ацкэа иаарыкэтэеит.

– Абри хасас, – ихэеит руазэ – пхэысхэара дцоит, аха изахшарызи насцыс?

– Насысц изахшар уи ауп, – ихэит даеазэы – Пхэысхэара дахнеиуа аоны, ауа ихыкэцаны ашьжымтан даныцаагылуа иеита амат апш.

– Убри заҳаны изырзаргы дыхашхатэарахааит.

– Убри дацэынхуазар, – ихэеит егы, – шыжымтанк иеилахэаны данындэылцуа, ашэхарпа илалцны аихацэы ихагэт илалакны ишьапы ағы илкылсны, убри ала дыцсааит. Абри заҳаны изырзара дыхашхатэарахааит.

– Убригы ианеосны ипхэыс данигуа жэеа сықаса дызкэымтэац иеала дырпылааит. Убаскан, убри аеала дыцсааит. Абри заҳаны изырызгарагы дхашхатэарахааит.

Ас хэаны иныкэцны ицеит ашацэа. Абзыцэашь зегы ауимахауаз.

Аены шыжымтан ианаапш, рыекэа кэадырны рыкэтэарада ус рымамкэа игылан. Еорыкэтэан икэлт рымға.

Иахнеирыз ианнеи, хатыр рыкэтаны, агыны иныкэйрган, ауха риартақэа қацаны иштарцт. Аены шыжымтан шаанза еотыцэрааны ишыапағышэ ихагэтаны иокылсын, убри ала дыпсааит. Абзыцэашыа доагылан ихэпқа иместқэа аашьтыхны амцағы инаганы иааиршэшэан, амат апшь лтыфрын, амца илакэхан, иблит.

Аштахь ахэпқа доагыланы, иғы, инапы зэзэа сеодэылцоит хэа ашэхарпа днацалуаны, аихатэы лалцны ағанынанаха, абзыцэашь иахэа аатыхны днасын илкаиршэит.

Аены рус иззаазгыы рхианы рыоныка амға икэылт. Игъажьны иааит. Икан. Исыказ ағхэара иартаз анааза, атацаагацэа еикэршэаны амға икэрцт. Абзыцэашь атацаагацэа дрыцымцуа далагт.

Анс рхэит, ас рхэит, аха мамоу, сара уажэы уахь сыгыцом хэан иағаршэны икыт.

Изыруази, ус даанхит аоны.

Исыказ ахэпқа шыта игъажьызаргыы игъажьит атацаагацэа анигэхэ, иеы жэеға ськэса дьзкэымтэацыз шэкэадыр ха реиэхэт, сакэтэаны сырпылоит ха [иақэикит].

Ирхианы иааганы ианыладыргыла, абзыцэашь доакэтэан ехэа цара, оцэ цара дныкэшэтраа дцеит.

Ахэпқа сеыжэлоит ха дааизар, иеы убар иаахэ.

– Изақэызи, сеы абаца? – [ха дцааит].

– Уеы абас убзыцэашь дакэтэаны дцеит, – [рхэеит].

– Хэит, уама сыхьт, – ихэан ахэпқа – уара шыта убзыцэашьуп ха усысмыцхызара, – ха диқэкааит.

Даға еык изаарган, дакэтэаны дырпылт атацаагацэа. Атацагь даарган, ацэкэа ршыт, ажэкэа ршыт, ачара зеипш офы иимбацыз ала икарцит. Абзыцэашь уи избэхэгыы иаргыы дыказам.

Икан ус. Хысықэса дахца, дахаа офы изымдыруа дықан. Дзыказ игэы ццэеит.

– Ных, изуа агыыкам уаха, – ихэан акылсра иақэикт. Ианақэик, ус ажэлар ааигэа иказ идирхэит, оо дагымкэа еизаратэа, уазк шэасхэоит ха. Еизеит ажэлар оо дагымкэа. Ианеиза, даины дьлэыжэцит. Дцэажэуа иғааихт.

– Ажэлар шэхаткы! – ихэит. – Абра абас агэхыаа шэарганы шэеи-зызгеит. Шэеизызга уи ауп, абра зегыы ишэахэит реиха сангэрғыашаз, реиха саныччашаз, сыхэпқа цхэыс данааига, иеы сакэтэаны офы ии-

муцыз уны сцеит. Убри зызуа уи оуп, шөхатқы ажәлар, аеы сеилахан акөым сара. Изакеу уи ауп, сыхәцха пхәыс хәара данцуаз саргыи си-
цын. Хазнеиуаз ианхакәхәла, х-цык рөи хаагылт ауха. Сыхәцха ихы
ныкәцпаны дыцәт. Сара смыцәакәа саапшуа сзыказ, ашацәа х-оык ацъ
иаакәтәеит. Иаакәтәан, ус ихәйт рыуазәы:

– Ари пхәысхәара дцоит, аха насыпс изахшарызи?

– Насып изахшара уи оуп, – ихәеит аеазәы. Пхәысхәара дахнеи-
уа, ауха ихы ыкәцпаны ашьжымтан даныоагылуа, имеист амат апшь
еотыцәрааны ишьапаеытә ихагәт иоалсны, убриала дыцсаиат. Убри
заханы изырзара дхашхатәрахаит.

– Убри дацәынхауазар, – ихәит агыи, иеы зәзәа, инапы зәзәа
асхамшә данынахыцуа аихацәы ахарца илалцәрааны ихагәт аеытә
ишьапаеы илкылсны, убри ала дыцсаиат. Абри заханы изырзарагыи
дхашхатәарахаит, – анихәатәкьо имакеахәаранза дхашхатәараханы
даанхит.

– Убрыгь дацәынхуазар, – ихәит агыи, – ипхәыс даанаргуа жәеоа
сыкәса дызкәымтәац еык имоуп, убри дакәтәаны данырпылуа иарала
дыпсаиат. Абри заханы еитазхәара дхашхатәарахаит.

Ас анааихәа, дсеибакыз дхашхатәараханы даанхит.

Ихәцха сеысшьоит ха далаган, аха ажәлар доурмышьтт. Нас ауха
изуа егыыкам ихәан дцеит ах-цык рөи. Дцан даагылт ауха. Дмыцәакәа
дсызыроуаз апхьеипш, х-оык ашацәа ацъкәа иааины иаарыкәтәеит.
Ахәцхагь дмыцәакәа дзыроуан.

– Уаха хасас иааиз ибзыцәашь хәартас имоу убри оуп, ичкәын
дыжәны, дтәанха дкацпаны, атәан ибзыцәашь дхашхатәараханы дахгы-
лау инаган икәтәазар, убри хәартас иоуит.

Дгъажьны дааит аоны ахәпха. Иуахази ха ипхәыс даниазпаа, абас ха леихәт.

– Ари, – лхәит, – хара хзы мацара иеишьт, иааурызи, анцәа
хзыкәиршәаз оуп. Дахжәыроуп хачкәын зацә.

Дыжәны, дтәанны длыкацпаны, рычкәын зацәы, изиахаз еипш,
ианыликәыртәа, атәангыи, ахашхатәырагыи лыцаба ицеит.

Иеишьуа, ипсы тихуа, уама сақәшәит, хахәыкгыи ма сахәапшуан,
ихәан дгъажьны аоны данааи, дтәоуп абзыцәашь апхьарца рхәуа,
ачкәын хәчы ишьамхы дыкәтәоуп.

Шәаапшы шыта, – анихәа абзыцәашь, ишьамхаеынза дхашхатәран
даанхит. – Дырәагь сырзызыроуан. Уи еипш гәыргьара, чара збахьада.
Ацәкәа ажәкәа ршьын, ахәмарра ду карцит.

Саргыи убра сыкан, нас абрахь сааталаны сааит.

864. АХӨЦХАИ АЗЗЕИИ

Ауафөтөыөса дызшаз анцөа иоуп, аха ауафө илахьынца инасып, иацбал шыншабакөу зегьы ашацөа роуп изызбо, изызшо. Ауафө данилак ашацөа изырхөо ауп дзыкөшөо, урт ирхөо калоит.

Ажөйтө тауади аамыстөи аныказ, ахөчы данроулак, атауади аамыстөи рхөчкөа анхацөа ираазон. Атауад ма аамыста ихөчы аазарахөа дзыртоз анхафө пхөысгьы ахөчи длыцазар акөын. Гөпцхөык ани лара илыхшаз ицөон, егьи агөыпцхөы ани илаазоз ицөон. Ажөйтө ахөпцхөа изышьтазгьы убри иакөын. Анхафө чкөыни атауад (ма аамыста) чкөыни еихыраазалон. Иандухалакгьы арт еихыраазалаз ахөпцхөа абзыцөашьөи (анхафө чкөын) иааипцымшөазакаөа еицныкөон, бзиа еибабон, еишьцөак реипш иказар акөын.

Убас иеихыраазалаз хөпцхаки бзыцөашьаки уахык цьара ицеит. Иахьнеиз, хөтыр рыкөырцан, егьин ишьтарцеит. Иаахьышьтарцаз ани ахөпцхөа хыр-хыр хөа дынтахан дыцөеит. Абзыцөашьа дмыцөазац макьана. Ус ари абзыцөашьа дызмыцөакөа ацх далцшуа, дзырфөуа дшышьтаз акөымкөа ацх агөазы ашацөа ааины хыхь ахөблы иаакөтөеит. Иааин иаакөтөан, уара, рхөеит, уаха абра ицөоу ахөпцхөа, рхөеит, илахьынца шазам, рхөеит. Абри илахьынца уаха изахшап, рхөеит. Ибзиоуп, рхөан, иеикөшахөтхөит.

– Ишпаизахшари? – ихөеит ашацөа руазөк.

– Абригь абригь ах ицхөа лахьынцас диауааит, пхөысс дааигааит, – ихөеит егьи.

– Убри ах ицхөа данааигө ауха, амфөан ианаауа, азы ыртөыс ирымоуп, убри азы ианыруа, ихылца ихшөаны азы итөашөааит. Ихылца ихшөаны азы ианташөалак, итысхуеит хөа дшаөу азы дагааит, – ихөеит ахцөтөи.

– Убри дахыцаны дкалозар, ицхөыси иарөи анеицышьтала, лак ауха, ахөштааракны (ажөйтө ахөштаара хөа акамзи, ахчныза аланы, егьины, уажөы ауацьаькгьы хөтөахшөом, аха...) агөылшьап цөыцөтөазааит. Ацх агөтөаны ицөа ацсымтаз агөылшьап фөцөыцьфөрны дафааит, – ихөеит ашацөа руазөкгьы.

– Ари заханы изхөара дхөхөхааит, – рхөеит.

Ашацөа абас рхөан иныкөцны ицеит. Арт ирхөаз зегьынтөарак ахөпцхөа ибзыцөашьа иахаит. Ари дхагахөит, ицөөмыгцхөит, аха икаитцөоиз. Ихөпцхөа дыцөоуп, иара изхөазом, ихөар дхөхөхөит. Имхөар, ихөпцхөа ма азы дашьуеит, ма агөылшьап дафөит.

Ари аамта цеит, егыт. Абзыцәашыа җитзом, ант ашацәа ирхәаз иҗы итыхны ихәазом. Ус ишааиуаз ахәпха пхәыс дихәеит, абант ашацәа иззырхәаз ах ипха. Данааигоз, атацаагацәа ани абзыцәашыагы дрылан, ихәпха дааипырымцзакәа дивагылан. Атаца дрыманы ианаауаз амфан азы ианыруаз, ахәпха ихылца ихшәан азы иташәеит. Аха итызгоит хәа даналага, ари абзыцәашыа имуит, димышьтыкәан дааникылан, иара иетаижын ахылца тигеит.

Абас ала абзыцәашыа ихәпха ипсра дахирцеит уа.

Аха. Уажәышьта аюба аюуп. Уа ахәпха ипсра ахырпара еихагы иуадаоуп. Ипхәыси иареи анеицышталоз ауха ани абзыцәашыа длеин заанацы уа дыоналаны иеыцәахны дтәеит. Иахәа, иара иеибытаны дыкоуп, цъеи дыцәап. Хацеи пхәыси рыцәа псымтаз, апхыбжон аҗҗа-җҗахәа ахәыштаара агәы кылжәаны агәылшыап җуцәытҗорын, ахы аацәырнагон аамтазы, ари абзыцәашыа иеырхианы дтәамзи, иеыҗеитыхны, иахәа рыхха длеи дласын, ахы аахицәеит. Ахы анхитәа уахәштыхәтәи луанытә ицеит ари агәылшыап. Уи аамтазы атаца даапшын абзыцәашыа дылбеит, иахәа атра итыхны икыуп, кох. Ари збаз лакәызма акәыкәухәа дыхәхәеит. Даныхәхәа лхацагы даапшит.

– Икалазеи? – ихәеит.

– Икалазеи умбои, уаззеи иахәа тыхны абра дгылоуп, хайшыуеит, – лхәеит.

Ахәпхагы аумашәа ибеит. Ара ахәштаарапкны акагы ыкам. Ани агәылшыап ахы шхитәаз еипш иаразнак нап луантәы ицеит. Ааи до, ари иахәа тыхны дырхагылоуп, икалаз рзеилымкааит.

Ахәпха ибзыцәашыа бзиа дибон, игәра игон, ианхәычкәаз аахыс иеихыраазалаз рапәын. Аха уаха ара дахыбаз, иахәа тыхны дахыхагылаз иара дишьырц итахыз цыишьеит.

– Уауауа, шәанацәалбеит, шәысшыуамызт, абанс, абарс, – ихәеит, аха иалаухи, ара псыхәа камлеит, ари тызшәахеит, ари имхәар амуит, аус дадырkit, имхәар дабацари.

– Ижәура жәдыруама? – ихәеит абзыцәашыа.

– Аа! – рхәеит.

– Сара ишәасхәоит абра икалаз. Иеизыжәга стахыра, сгәыцхәра зегы. Еизыжәга до, сзыкәшәаз аиаша ахы инаркны ацыхәанза ишәасхәоит, нас исыхыуагы жәбап, – ихәеит.

Абзыцәашыа итахцәа, игәыцхәцәа зегы еизыргеит. Усгы аиаша имхәар псыхәа имам. Ари атаца кадыц даҗаапкны, лыгешуа, дпапашыкны дгылоуп.

– Сабажәгеи, абри ауао иахәа тыхны хайшыырц дағын, – лхәеит. Ари абзыцәашәа иеизаз дларылагылан далагеит ахәара. Ари зны ихәпхәитиареи ныкәара ишцаз, ауаа иахышытәз, акрахыырфаз, акрахыыржәыз, нас ауаа ахәпхә дыцәахыан, иара абзыцәашәа дмыцәакәа дшыкәаз, ашацәа ааины иаакәтәан ирхәаз. Абри зегы ахәара дағуп до, ишихәо еипш, ишәмхы лахыс дхәхәеит. Ахәпхә пхәыс данаигоз ауаа, азы ианыруаз ихылпа ихшәаны азы ианташәа, уи иара итызгоит хәа далагар азы дагараны, дахәаераны дшыкәаз, аха иара аззеи имукәа, ииулакгы азы иеахәлажыны ахылпа шалихыз – анихәа, мақсахәара лахыс дхәхәеит.

Ажәлар гачамкны ихәәпшуеит ари ауао.

Нас ани агәылшәап ахы шхипцәаз, егыиз ихәеит. Ус анихәа, даналга, иаурзоуроу дхәхәханы даакәеит.

– Уауаау, шәанацәалымбеит, амитә сыхыт, иаакәым сақәшәеит. Ари ихы сыкәипцеит. Са сыгәнымөхеит, са исыхкыаны иара дхәхәеит. – ихәан ахәпхә аецәа кыдицаауа далагеит.

– Хай, сыкәынцәаит икасцазеи. Са соуп зегы зхароу, шыта исыпсыхәоузеи, зыпсы хәхтнызтоз ауааы дтахархеит, – лхәан хазы аешыра далагеит ахәпхә ипхәысгы.

Арт абзыцәашәа дзыкәшәаз дара рхы икәырцеит, анс рхәеит, арс рхәеит, анит, арит, арит аха икарцахуазеи, икалаша қалахыан. Ани ахахә уа игылоуп еикәыхышәашәа.

Ахаа, абас ишыкәаз акәымкәаны абри атаца деимгәадухан чкәынак длыхшеит, абарфын еипш ахәчы хазына. Аха, иалаухи, ахәпхә ипхәысгы иаргы рхәчгы дыртахым, рдугы дыртахым, адунеи аецәа кыдырцаауеит, алада рхәеит, ааада рхәеит, апшәы рхәеит, акәыдырцао рхәеит. Ари ауао ихәпхә ихыыз хәаас имоуп, таха инатом, тәамәахә инаркәатом. Атцыхәтәан мулак иґы днагаеит.

– Убри убзыцәашәа ихахәханы уашта икәгылоу хәартас имоу сара иуасхәап иуызгәағуазар, – ихәеит ари амула.

– Адунеи ахыршаз исымгәауа, иаакәсымто егыкәам, сара сыштызсар сеысшыуеит уа хәарта иауазар, исахәа изакәу, – ихәеит.

– Икоу удыруоу?

– Аа!

– Уара чкәын хәчы дины дузгароуп, – ихәеит. – Убри учкәын ихәда аапканы, ақәаб дынтацаны дыжәны, унеины акәардә уныкәгыланы, ани убзыцәашәа дхәхәханы дахыгылоу икәтәа. Нас дыбзиаханы ажәытә дшубац еипш даакәгылоит, – хәеит.

– Ках, ари касымтакәа захьзузеи, – ихәеит ариггы

Ари дгыжыны дааит ионыка. Ари ани амула иеихәаз кайтоит хәа далагар иуама. Игәы итоу, иахаз, амула иеихәаз ипхәыс ләы ирзазом.

– Бан дычмазаохан дгәакуа дышьтоуп, ахәчы са дызбоит, бцаны бан дбаны баа, – хәа леихәеит ипхәыс.

Ларггы лхата иихәаз акәыз цылышбан, леааибылтан лан лахь дцеит. Уи данца, иара даакәгыжыны ихәчы даагарихын (зибнака, шәышьха нхыпқа икалаша), ихәда аапқаны, ақәаб дынтаршәны дыжәны, абни амула ишихәаз еипш, убыс ани иашта икәгылаз ахахә инакәйтәан, данаахьхә, иаззеи ипсы ааталан, уф гәышьа ихәан далаатит. Даалцит имацара иакәымкәа, ахәчгы ипсы талан, доупшәылха дыкны, иарггы дыххаччо даакәгылт. Нас гәырғарахейт, чарахейт.

865. АШАЦӨА

Сабик дин, ашацәа абри асаби инасыц, ашара рхаштын дырцәыбжәхейт. Иара изхаит, ддухейт, дхатахейт, аха ашацәа зынза дыбжъарыжьюа икахызма дыргәалашәейт.

– Уара, абри даххаштны дыкан, аха уажәышьта ма инасыц хшап, – рхәейт. – Уара, абри шыта ддухәхейт, дарпысуп, иара хиазцаап, иара хиазцааны инасыц хшап, иихәоггы аабап, – рхәейт.

Ипхьан днаргон изцааит.

– Уара, абри уара уаниз, уанысабиз унасыц хамшеит, уахцәы-бжәа-хейт. Уажәышьта уарпысуп, өажәа, өажәи хәба шықәса ухыцуейт. Уара шыта ууаөы назоуп, уара ишухәо убас уразкы хшоит, ишутаху хәхәа, – рхәейт.

– Ус аума? – ихәейт.

– Аа! – рхәейт.

– Ус акәзар, икоу шәдыруама?

– Аа!

– Сзыкәшәозаалакгы, – ихәейт, – иагъа абаапсы сакәшәарц сыказарггы, сычкәнмтаз сакәшәааит, – ихәейт.

– Избан, ус зутаххазеи?

– Избан шәымбои, сычкәынмтаз сыгәгәоуп, – ихәейт. – Сылшара гәгәоуп, сыхшыө гәгәоуп, уадаорас сзыкәшәалак еиха исхызгоит.

Сбыргмтазы хтырпа шкэакэала сымфасыртэ убыс ала сынасың шэша хэа реихэеит:

Нас ус иагыршазар акэхап. Дкэышын умбои.

Абри ауп ашацэа рызбахэ ала исдыруа.

866. АТЫ АБЛАҚӨА ШАИУЗ

Ашацэа анааи, аты рбеит. Аты анырба, иутахузеи, узыхэозеи хэа аты иазцааит.

– Истаху иалашэхызеи, са шэызбазоме, шэа шэарбанкэоу? – ахэеит аты.

– Кох, уара аблақэа умазами, хашпаумбо, хаубо икахцоит, – рхэеит ашацэа.

Алақэа артан иабо, адунеи икэыпшуа икарцеит.

– Сшэыхэоит, алақэа ансышэта, ацымшьгы шэхашэмырштыкэа исышэт, – ахэеит аты.

Убри ауп уажэы ажэапканы изырхэо: «Аты ала анарта, ацымшь, ацымшь ахэеит хэа».

867. АЛАХЫНТЦА ХЫРЦАШЫА АМАМ

Хатак дыкан, дгычф баапсын. Уаха дныцыцны акы ааимгар игэы иауам, изакэызаалакгы. Адунеи акы имоургы, анапыла лу узыкеазар, убри гыыхны игон рхэеит. Убыс анцэа дишаны дыкна. Ёнак ишыкаицалац еипш, гычра дхыцит уи ауаф ишаха иманы до, онатак аёы днеирц иакэикит абра акы згап хэа. Дахънеиз, абра ауаа акоуп, пацхахарын игылаз, алашара акоуп, абни, абри до, данызырфы ауаа ыканы, агыз-мыдыхэа ицэажэо, егыиуа ибеит. Арт еимымныр иабаци, ианаимплак, цыара акы згап ихэан, уа ааигэа цлак гылазаап, днеин амни атла ашыапаёы дыхэхэаза дацаеит.

Абри аонаёы апхэыс ауха ахшара длауазаарын. Ахэчгы диит до, убри аамтазы абри агыч дызцаиаз атла х-фок ашацэа ааины икэтэеит. Ииз ахэчы дызгабын.

– Абри абра уаха ииз ахэчы лахынцас илахтарызеи? – рхэеит арт ашацэа.

Азэы акы ихэан, иакэшахатхеит, егы акы ихэан, иакэшахатхеит.

– Уара, шэеанышэкили, – ихэеит ахоык даацэырцын. – Абра уажэы атла иацаиоу, иахзызыроуа (ани агыч ыымтзакэа дырзызыроуеит, ант ани дрызгэамто иказма) уаха ииз азгаб хэчы насыпс димазаант, убри даазаны пхэысс дигаант, – ихэеит.

Уаанза уи илахь ианзамзаарын апхэыс дигарц.

Ари иара иахауеит. Ари дхэыцын, уара абри даазаны дтыпхахаанза сара пхэыс дсымгар салгеит, сзакэызеи, уи аткыс абри ахэчы дысшып, данысхып наф ихэан, дтэеит лышыразы. Ант ашацэа анс рхэан икэцны ицеит. Ашамтаз агэлацэагы неимпы-ааимпит. Ахэчы лангы дыцэазар акэхап рыцха до, ари агыч ашэ ацапха ааеихын, длыналон (ахэчы амышэкэан хэа акы дылархэон ускак) амышэкэан дылахэаны даадэылиган, ахэызбала дышыны, алыгэра дыкэиршэит ала дамфаант хэа.

Абри ахэчы лаб иахэшыа дыказаарын. Ашьжымтан, иангыло, егы ахэчы данырмыба, алада, аоада еимдеит, анс рхэеит, ас рхэеит, аха дабакоу, дырбом, дызт.

Ус абри лаб иахэшыа дзыроын бжык лахаит. Егы ахэчы зынза дызмышызаап, лыпсы тахазаап, дкыуазаап.

– Уа уау, ари ихахауа закэызеи, – рхэан, алыгэра иоыкэлан, апшка дылбааргеит, дшыаарцэыраха. Анахь, арахь, дыркит, дрышьтит, лкьатеи хэыч тыхэхэа, ахэчы лымугэа хэчы ркьоуп. Аха дыпсырц дыкамзар акэхарын, ани лаб иахэшыа даакэгыжын, лкьатеи наф италтан, бырфын рахэыцла илзахит. Нас хэышкэакгы лхьыршыт, егыт. Абри лыхэра еималеит, дыбзиахан, дразеит, илызхаит.

Ани агыч ус дшыказ, аамта цеит. Адыхэтэан пхэыс дааимгар амузт цыара ацэажэара иоуит. Днеит азгаб дибейт, егыт. Абри дигэапхан дигейт, ачара акоюп. Ачара анеилга ашытахь ипхэыси иареи рхала амхараеы ианеизынха, деипхьишышыау, егыиу седроу, лымгэацэа ахэра ашыта анны ибейт. Ари аумашэа ибан, изакэызеи хэа длазцаант.

– Ари закэызеи, умбои, седроу, санхэчыз сымгэа азэы иркэан алыгэра сыкэиршэозаап до, саб иахэшыа барфын рахэыцла илзахызаап, сымпсыкэа сеикэдырхан, сразеит, – лхэеит.

Агычгы убыскан агэра игейт алахьынца шыказ, уи хырцашыагы шамам.

868. УЛАХЬ ИАНУ УЗАХЫЦОМ

Уао бзиақ дықан, ихееит, имал-ишбал, инхара-инцыра ухэа, акы дзырыцхамызт, аха ихэартагэшъабыз, иара изы лахъеицыхрак ыкамызт – уи димамызт ахтылц..

Ус имшкэа гэрѡала иныхуа дшааиуаз, дызкэымгэыгуаз изыкалеит: ипхэыс ахшара лцэа далашееит.

Аб игэргъара хэаак амамызт, есуаха «Уа анцэа хэзшаз аңеи дсыт!» хэа дныхэа-ныпханы ипхэыс аңа длыхшеит. Аб уаѡы ишиимбац дгэыргъеит. «Аңа дуоуит» хэа агэргъаѣхэаша изназгаз, дамеигзакэа ахамтақэа ритеит, инеицыхны ца-ныхэа кайтеит.

Аззеицэа агара инадыртэаланы, ишахэтэз еипш, нап аиркит ахшара иаазара. Уахык, ипхэыс дыцэахъан, иара дхэыцуа аиарта дшылаиаз, адыр-дыр дырган, ашацэа ааин ахыбра иаакэтееит, ихееит. Егъи ани асаби игароу инасыц макъана ишазамзаап.

– Ари асаби дабицазатэны дшыкоу, иара убас мацара даанхааит! – ихееит ашацэа рузэк.

– Цшрей-сахъалеи деитахэтэны, гэылеи-шъамхылеи еипамхак иакэны доагылааит абри арпыс, аха зуха цхэыс дааигоу ауха, ипхэыси иарей анааизынхалак, иахъаанагаз уаѡы изымдырзо бга млашък ааѡнапаланы, ихэда цжэаны ипсы ихнахааит! – нацитеит ашацэа иреиуаз егъи.

– Убри акэхааит абри илахъынца! Амала, абнагъы алымха амоуп, рхэоит, уаха еибаххэаз заҳаны ихэалак, дхашхатэарахааит! – инакэиргызит ашацэа иреиуаз ахѡык.

Уи акэхеит, абас еипш иказ алахъынца наитаны, иныкэпраа ицеит ашацэа. Абарт зегъ иахаит аб, цсым–бзам аиарта даалахеит, аха илшагэышъауазеи, инап ианузеи?!

Изымоасха ииаѡорны ицоит аамта. Асаби мшызха изхауеит, ида дызмам итаацэа иргэргъоит. Ус иарпысра дыкэлеит, ихееит. Еилкъа–еилгэыцэк иакэхеит. Теитцшралагъы убас деитахэтэхеит, шѡѡык дрылазаргъы дрыламоашъауа. Иабгъы ипа дазкзаны диман, ихееит. Ауацэа, атахцэа, иртахын арпыс цхэыс дизырхээрцы, аха икэнагахашаз дзырыцшаауамызт, илышътан.

Аха аб иѣы изтымхуаз гэрѡак иман, издыргэышъодаз акэымзар! Ичкэын цхэыс дааигартэ даныкала, хазы ѡнык изиргыларц итаххеит. Ауастацэа даарыпхъан иаразнак иалаиргеит. Аха уаѡ иибахъаз ѡнык

еипшымхеит уи. Ахахэ бааш қацаны, ихаракны аоны ықәиргылеит. Ашацэа ирхэахьаз имдыруази, абга млашь шэартас иман, уи акнытэ абааш шэык ада неиртак аимтеит, иара убригь убаскак ирмаанан иқацан, ашэарах акэым, абрагыцэа уи аоны иакэларц иалагарггы, ак ырлшо хэа икамызт.

Уи ашьтахь рацэак мырцыкэа арпыс, зызбахэ наоһьаз цхэызбак дибан, дигэапхеит. Аб ипа-зацэ цхэыс дааигон, акы деигзо дыказма, чара иуит, жэра иуит.

Уаха хатей цхэыси еицыоналоит, ихэеит. Аб дыззыцшыз уи аамта акэын, даараза игэиануп, ихэеит. Аоны еихагыла, неирта мазак шамамызггы, акарулцэа еиқэных ашэ инадиргылеит. Иара даузыцэахуаз, аухантэарак аоны дшакэшоз мацара, икьакьаза иаашеит, ихэеит. Иара дзыцэшэоз абга млашь ахабар зхабарыз хэа азэггы акгы имбеит, ихэеит. Аб дгэыргьацэа ичкэыни итацей рахь дыохлаеит, ихэеит. Ауада ашэ днагэтасны даныныонашыла, уагеимшхара, ичкэын акэада игэцаш, ихэда цжэаны, ииарта дылажьуп. Итаца дкэцьмахан, агэаора дыгэатэоуп, ашьа лфькэкэа. Ашэ шаатызцэкьа, абга ауада илдэылцан, цака илылбаакьеит, уаха уао дазыбзиамхакэа, ашта илткэан, илылахэаша ицеит.

Икалаз убеит нас: ахахэ баашггы амыхэеит, амаалыкь цхэызбаггы дкэцьмахеит, уаха иамузаап: ауаоы илахь иану – дзахьцом!

869. ДАСУ ИПСРА ХЫРЦАШЬА АМАМ

Цхэыск дыкан хшара длымазамызт. Ус дшыказ ахшара лцэа далашэеит. Рацэак мырцыкэа лхаца дыцсит. Лаамта анааи, лара ахшара длоут. Дзырфын апехамбарцэа ааины иахьыкэтэаз ирхэоз лахайт. Илыхшаз лхэчы илахьынца ршон.

– Абра уаха ииз ачкэын цхэыс данааиго ауа иан абга дагааит, – рхэеит.

Ус кыр бжысит, лычкэын ддухеит. цхэыс даазгоит хэа даналага, иан илымуит, дахлырпеит. Даеазных даазгоит хэа далаган, усқанггы илымуит. Нас луацэа, лтынхацэа лазцааит.

– Бычкэын зацэы инасыц бышпапырхагахои, икабцо закэызеи? – рхэеит.

Нас иралхэеит уи зыхкыаз лычкэын цхэыс данааиго ауха лара абга дафараны дшыказ.

– Хай, банацалбеит, абга бышпаеахцой, хара бхахьчоит, – рхэан дзаарган, лычкэын цхэыс дизааргеит. Данааргоз ауха атацаагацаа зеггы цеит атаца лаагара. Аоны иаанхаз ауацаа атынхацаа ан илыкэшан илатэеит. Ус лара лдыба абыгцэламса тан, иаатылган арпыцра далагеит. Илырпыцуа, илырпыцуа, «аа, абри ами сызгараны иказ», – хэа абга асахьа атаны иаакэлыргылеит.

– Хап! – ахэан, ацсы ааталан, иарзнак дафеит.

Абас лыпсра дзахымпеит апхэыс рыцха.

870. АБЗЫЦӘАШЬЕИ АХӘПЦХАИ

Икалахьоу хэа ажэала ирхэаз алакэ ауп уажэ иаххэо.

Абзыцэашьеи ахэпцхаи еицны амөа икэылт. Абзыцэашья убас иакэикит ахэпцха цхэыс дизаазгоит хэа. Амөа икэны иснеиуаз рыкэыхэлеит. Иахрыкэыхэлаз атыц ағы иаанымгылар ада цыххэа рымамызт, иаагылт, ауха цлак атқа инеит. Атцла атқа ииан.

Исиаз, х-оык ашацаа ааин абарт цтатэаз атцла иаакэтэеит. Ашацаа иаакэтэаз руазэ убас ихэит:

– Уара, оыцья ахацаа – абзыцэашьеи ахэпцхаи, акы ззеилымгазо, абра хатқа ииоуп, абарт насыпс ирахтои?

– Абри атцла ацыорны ахэпцха дашьяаит, – хэа акэицеит ашацаа реихабы.

Агэбжъанытэ убас ихэеит:

– Абри атцла ацыорны дамшыкэа икалозар, атцла дазымгозар, машэырла дтахааит. Ипцхэыс данааргуа, азы ианыруа ипцхэыс лчавра лыцэкашэо, ачавра шытысхуеит, азы иамысхуеит хэа дшаеу азы дагааит.

– Убри анакэымха, – ихэеит арт ашацаа реицыбза, – ипцхэыс ионы даннеигалакь, амхарафы апхьа даннеиуа ауха, ишыцэоу, ипцхэыс быжьматык аалфьцны дырфаит, – хэаны абас акэицет.

Убри аамтазы атцла ацыорны ағыланахит. Ашацаа оыкэпраан ицеит.

– Амала абри заханы изхэара дхахэбаахааит, дхашхатэарахааит, – рхэеит ашацаа пырны ианцуаз. Ус иакэырцит, ани исиахауа дарггы ирдыруеит умбо!

Арт ирхәоз абзыцәашьа иахауан, аха җимтзеит, иихәаз?

Атла ытчыорны аҗаныланаха, «Аа, абаапсы, хәекәа цытны ицотит!» – ихәан абзыцәашьа, ахәыпха ишьацә кны длаихан, атла қахаанза дацигеит, уа акгы иимырхът. Уи акы дахирпт, иалоухи, аха уажәы иапхәакагы икалараны икоу идыруеит.

Аамта цеит, исааиуаз ахәпха цхәыс дихәеит, цхәыс дааигоит, тацаагара ицеит иеыжәланы. Атаца дрыманы амҗа икәлт. Азаҗы иааиуа ианалага, абзыцәахәшья иелыдикылт, лааигәара дгылт итаца лышкә. Исааиуаз акәымкәа лчавра кашәит, лчавра анкашәа, «Хәи, ари ачавра кашәама?» – хәа ахәыпха ачавра тигарц даналага, иамразакәа абзыцәашьа афыр хәа длеи дылтасын, ачавра азы иаатыганы инаганы итаца иналитеит.

Уигы җоба. Абзыцәашьа ихәпха җынтәны дыпсраны дахирпт. Уажәы инхи? Акы нхит. Инхаз иарбан? Ахәыпха ипхәыс лҗы аматкәа аатыцны дырфароуп. Амат дырфароуп, «Абри зегы зхыцыз, изахауа, изхәо дхахәхаит!» – хәаны ус җанцас икоуп. Уигы идыруеит ари абзыцәашьа, ихаирштзом.

Арт ааит, атаца дааргеит, ачара руит, аҗы дакәтәан дыхәмарт абзыцәашьа, дылеыжәпан, дааин даайдгылан, «Сыхәпха, бзиа избо, исаазаз, дара истахуп судхәалазар, дара истахуп уган аҗы сыказар, аха сгәы бзиам. Сгәамбзиара аоныка самгар ауам, аоныка сцуеит, угәы иалымсааит, уара уҗытә гәалсра сцыхамшәааит», – хәаны дихәан аоныка (ионыка) дцит.

Аоны дахънеиз цхәыс матәала иеааилеихәан иахәа, икама, итапанча, иеилахәаны иеиқәыршәаны мазала дааин ихәпхаи итацеи амхараҗы иахиаз ацәартаҗы апка дтәеит. Ари уажәы икаицо зыкаицо ихәпха дтахар хәа дшәоит азоуп, деиқәирхарц дашьтоуп.

Ацәартаҗы апка дыштәаз, апх агәтаны ацәа цсымтазы, ахәыпха даныцәа, ла (атацагы) дыцәан, амат аалҗыпт. Амат иаалҗыпцыз ари абзыцәашьа даазыпкәан ишьит. Аҗыза даеакы лҗыпт, аҗызагы ишьит, акакала илҗыцуа, ака-кала илҗыцуа абыжь-матыкҗыпт, абыжьматыкгы ишьит ари абзыцәашьа. Дара ирбом, ирахауам, ицәоуп.

– Аха шыта сцап, – хәа амхара ашә ашышыхәа инаркны, ишьапы ашәхымс аныхгамтазы ари ихәпха дцәырханы даапшит. Дцәырханы даапшит. Ибзыцәашьягы дибейт.

– Уабицс ала р... (уа умак ацыст, аха уи нас уара иамухып уашьтан), баша суаазон, уара суфаразы адәы укәзаарын, усхыччаразы, сымхараҗы

уаины тэашьас иумази?» – ихан, доадкьан иабцъар икэикын, дишыырц иакэикит. Ани абзыцэашьа изшьапык ацэыкэбар инхигахеит.

– Уара уыжэла нцэеит, уаангыл, иаасараза, ацэыкэбар аёынза ане-иха сыт, – хэа дихэеит ихэеит.

Ахэара кэзцо уажэы абзыцэашьа иоуп, «Нас измааноу схэеит», – ихэеит.

– Моумоу, абыржэы иухэароуп, абыржэыткэа иаасоухэароуп ара уаазгаз, – ихэеит ахэыпца.

– Ус акэзар, ауаа урыпхьа! – ихэан, ахэпца ауаа дрыпхьан иааиган, ауаа иларацэажэан, «Уара, икалеи, ишэыхьы?» – рхэан инеизцаа–ааизцаакэеит.

– Ихэхьы, абри сыбыцэашьа абра сымхараёы ацэартагэы атка дцэытатэаны, иидахьы сыздыруам, ддэылтны данцуаз дызбит, даньзба, ишъра нап асырkit, дсымшьыр ауам, – хэаны дгылт ахэпца.

Ус дангыла, «Уара нас ацэыкэбар аёынза днахашьтын, ацэыкэбар аёынза анеира дахэеит, иара дуаёымзаргьы», – рхэан, ацэыкэбар аёы днаршьтит, уанза ишьяёа акацара азин иртит.

Ацэыкэбар аёы длеин длатэан иаацэыригеит иажэабжъ: абригъ, абригъ атла атка ианиаз, ашацэа атла икэтэаны азэазэала ирхэаз, ацыхэтэантэи иакэицаз, абра ирхэаз захауаны иеицэзхэара ауаёы дхахэхааит хэа иакэырцаз. Абри ахэара дналагеит абзыцэашьа – ишьяхэёа акынтэ ахахэхара дналагеит. Зегъ хэаны даалгеит, дсеибгоу дхахэхеит.

Уажэы ари ацэыкэбар дыцазза дыцагылоуп абака еипш дхахэха, аамта цейт. Ари ахэпца ахэчы диоут, апа. Ииура изымдыруа дыкоуп, ибыцэашьа ихьыз гэниганы дыкоуп. Ари ихэчы дхышэза, аецэа агэара ианааталоз дырпыло, иаб цъара дцаны данааиуа дёыжэихуа, дгэыбылжоха убас ахэчы дгылт, ахэпца ихэчы. Ари аззеи ихьыз ахэпца иаткысгьы, ахэыпца ипхэыс хьаас илkit.

– Уара абри убзыцэашь абра хара хцэыкэбар дыцагылоуп, абри цакык амамкэа, хэартак амамкэа икаларым, абри цакыс иамоу еилукаанза умгыжьын, амца укэыл, – хэа иалхэеит.

Иаргьы хьаас иааникылан амца дыкэылт. Амца дыкэлан дысцоз, дгьыл назаран, дэык аёы кэацэк гылан, акэацэ аёы днеит. Акэацэ аёы даннеи, такэажэык дтэоуп, ажэкьы амра иаблыз мцас еикэцаны, ажэцэеимаа акэцаны изны ифо дтэоуп.

– Хэи, дихейт, бзыкэшэеи, икалеи? Абри цакыс иамоузеи? – хэаны длазцааит.

– Нан, сара пшь–оык ачкэынцэа сыман, ақэылара калан, ақэылара ҳахнагеит, ҳанахнага ҳайкэнашеит, мчымхара усла. Сара абра сынхейт, сара абра сахынхаз атып аёы уаопсытэыосала итэын, ари акэша–мыкэша иказ ах икэакэан икаижът, сара сшубо сынхит. Уара ара аашьас икауци, уажэышьта уцсы злоугои? – ҳэа лхэан ихэеит диазцааит.

– Её, сыпсы злазгуа седроу, сааит, сақэшэт бсыцхраа, – ихэеит.

– Икоу удыруоу уара? – лхэит.

– Аа!

– Уара амоа узықэу убзыцэахэшьа изоуп, убзыцэахэшьа ипсы аёыхра уашьтоуп, уи ипсы аёыхра дарак иманшэалам, ибаацсуп, иузеыхуазар, аёыхшьа уасхэоит, сычкэынцэа срыкэуршэозар – лхэеит. (Адырфоагь аус хьанта дакэшэоит умбо!)

– Уи акэзар баала, – ҳэа ихэан ихэеит, атакэажэ ихэырцъан дылтаиртэан, икэакэа даакыдцаны, иёы доакэтэан, амоа дыкэылт. Дышнеиуаз икэхэлан, хэымехазанк гэшэк даадгылт. Агэшэ дахаалагылаз «Уо, апшэмакэа!» – ихэан, «Ҳай!» – ихэеит апшэма «асасцэа шэтоуп!» – ихэан («асас дышэтоуп!») ҳэа акэымкэа «Бзиала иаабит», – ҳэа рхэеит ихэеит апшэмацэа. Дылёыжэцын агэараёы длатэеит.

Абри дахнеиз абри ахэырцъан итоу атакэажэ лычкэынцэа ркны акэзаап. Ларгъы ахэырцъын даатиган, уигъы длаиргылт.

– Уара, абас сақэшэан, абас дсыманы саауеит, абригъы дуаопсуп, саргъы суаоп, пату ҳақэибацозар, икалозар, уаха абра дшэыдышэкыл, – ихэан, ауха уа ирыдыркылт. Ирыдыркылан итэан акрышырфоз, егыуаз «Ех, хан рыцха дабакоу, хан лёыза боуп, пату спабықэхамцо», – хэаны аишьцэа (апшэмацэа) руазэы иааиёыткьеит.

– Қэшэашьас ишэоузеи, анахь, арахь? – ихэан ари асас апшэмацэа дразцааит.

– Ҳшақэшэаз ас, ас, ақэылацэа хаимырцэан, хаионагеит хани хареи, – рхэеит.

– Аа, уи акэзар бзиоуп. Уи акэзар, абри исалхэазгъы абас ауп, лаагашьасгъы исымоу абас ауп.

– Ках! – рхэан иеигэыргэеит. Ихэы карцит ёыц, пату ду икэырцит. Ран илеигэыргыацэа даарыдыркылт. Адырфоаёны иара ддэйдцны данцоз убас иалхэит.

– Нанхейт, усзызырфой! – лхэеит. – Уара уахнеиуа дара агэыгъра цэгёоуп, аха ухацоуп, игэыгъы, ухэчы дшьы, ухэычы дышьны дааиёыхны дтэанны дкацаны, игэагъны, ула хоаны, днаганы, убзыцэашьа дхахэханы

аңыкөбар даһаңгылоу ихы дакөтөа, иакөтөаны, уаины уиа. Ашарпазы апхьарца бжыы умаһауазар, нас усқан иубап ухэчы дпыруа дкөашуа, убзыцөахөшьа ипсы таны дубоит, – хэаны иалхөсит.

Ари атакөажө ас лхөсит, аха ари аус агөыгьра усгыы ицөгыоуп. Да- аит, дхэыцуеит. Ионы данааи, ипхэыс диазцааит.

– Иуахаи? – лхэан, иахаз аиаша игөагыны изылхөсит.

– Исахази, ипсыз дыпсит, хэарта амам – ихөсит.

– Нас дара цакык змоу акы умаһакөа укам, иуахаз сахөа, – анылхөа, даныхталкза, ихөсит.

– Исахаз абри ауп, ишыкоуггы абас ауп, – ихөсит, ани атакөажө иаб- жьалгаз ихөсит.

– Аа, уи акөзар бзиоуп. Уара иузыгөагыам уи аоыза, ус акөу? – лхэан, «ках исзыгөагыам», – ихөсит.

Иара даапсаха, дкараха дыкамзи, зык никөылтэан длыриеит. Иара даныцөа ашытахь лара атх агөтаны доагылан ахөычы дылшьит. Ахөычы дылшьын, акөаб дылтацаны дыжөны, днаганы ани ахахө ах- гылаз илакөылтэан, длеин дышьтөлт, аха дзыцөома. Уи ауа дсыцөаз еипш укөшөира, сыкөшөира дыцөааит.

Ашарпаз, шо ианалага, апхьарца акөак хөа иахөсит, ахөычы дпыруа акөашара дафуп, абзыцөашьагы даабзиахөит, иара иоуп апхьарца азырхөо. Уаанза дхахөцөцараны дыкамзи, ипсы төлт, ажөытө еипш дуөопсха даакөлеит.

Абас апыхөтэан бзиа иеилгеит абзыцөашьөи ахөпхөи.

871. ЦХӨЫЗБАК ЛЫНАСЫЦ ШЫРШАЗ

Тыпха бзиаак дыказаарын. Абри атыпха иказ хөоык аихөшьцөа лыман. Леитбацөа ракөын. Амни лахөшьцөа азөазөа арпарцөа өарышьтөлан, азөа-зөала зөгы хаца иөсит. Ари зөгь реихөабы дынхөит. Дызгөз дылмоут, бсыцца, пхөыссы бызгоит хөа азөгы длышьтөмлеит. Ари хьаас илкын апшөы лөы дөсит.

– Абри сара уөо дсышьтөмлаөсит, сеитбацөа зөгы хаца иөсит, сара сынхөит, исыхьзөи? – хөа апшөы длазцааит.

– Ибура бдыруоу? – лхөсит апшөы пхөыс.

– Аа!

– Уаха бөынахан бнеины ауасақәа ахьхьо, асар цшқақәа ахьиуа бнеины брылатәа. Уа ашацәа-чацацәа ааины иқәтәоит. Асар цшқақәа рынасыц ахьыршо бзырәла убра, – лхәеит.

– Ибзиоуп, – дақәшахатхейт ари апхәызба. Лёыналхан днеин ауа ауасақәа ахьхьоз, асарақәа ахьиуаз дрылатәеит. Ус атхабжьон ашацәа ааин иаакәтәан ант асарақәа рынасыц ршо иалагеит – ак тины ишифаша изтәу, акы аахәаны ишитиша, акы атыша итаханы ишыцсыша акы иуак ишииташа, акы абга ишафаша – абас ауаа ииз асарақәа зегьы рынасыц ршеит. Асарақәа рынасыц шаны ианалга (урт рынасыц зшогьы азә дыказар акәхап, умбо, нан), ани апхәызба дахьтәазгьы дырбеит.

– Уара, ари зынасыц хамшаз дааны асар дахьрылатәоу умбои, – ихәеит ашацәа руазәк.

– Ус акәзар, уи лынасыцгьы уаха иахшап. Уаха ахак ипа диуеит. Убри уаха ах ипа ииуа абри хацас длоуааит, – ихәеит.

Егьы дахьтәаз ус нацицеит:

– Убра дахьнеиуа иаарццакны апа длоуааит, апа илоуа аазара дыртәааит. Дырәоаг адырәоашықәсаны апа длоуааит, убригьы аазара дыртәааит. Адырхашықәсангьы апа длоуааит, дырәоаг убригьы аазара дыртәааит. Абас х–оык апацәа лылахь ианырцеит, ах–оыкгьы (упату схы икәуп, нан, аха, ари лакәуп, иумхәар калом, уаналага) знык, знык дыркааит лпацәа ах–оыкгьы, – хәа рхәеит ант ашацәа.

Ари лара илахауан, ианлаха, илзымбатәбарахеит.

– Кох! Сара уаха ииуа ах ипа сигахуа, х–оык апацәа сауа, нас закәызеи, хасс, цьаргьы сцазом, – лхәан лшәпы лыцхны лыоны дыштәаз акыр шықәса цит, лгәы ццәеит. Ацыхәтәан ахак ипа длышьталан димгар имуит. (Ант ашацәа иззырхәаз иакәхап).

Диццан дшыкәз акәымкәа, апа длоут. Апа илоуз аазара дыртиит. Дук мырцыкәа апа деиталоут, уигьы аазара дыртиит. Еитәх апа длоун, уигьы аазара дыртиит.

Ачкәынцәа ахьыртиз ираазеит, егьит, аамта цеит.

– Каи, уажәышьта сычкәынцәа рабраа ирымхны иаасымгой, – ихәан раб дрыпхьан, ичкәынцәа заазоз рыкәнага рытаны, ичкәынцәа ааигейт. Ианааига аамтазыхәаны лара (ран) ләылшьит, абри еипш сыла иабар атқыс лхәан ләылшьит. (Ант ашацәа зны ирхәахьаз лгәаламшәози).

Арт лтаацәа хьаас икарцеит, инеин ахәа илатәеит, егьит, аха икарцоиз.

– Бабараа, ескынгы ахәа шәылатәоума, уашьта иазхоуп шәцәбеит, шәныкә анахь, арахь, – ихәеит раб уахык чарак цьара иказшәа егызшәа ижъан идәыкәицеит.

Арт аишьцәа ахыкгы еицны ишнеиуаз акәымкәа, ран лхатгәын аҕны акәзаап, ихьытәцараханы онык гылоуп тыпхак дыонагыланы дырбеит. Абри аоны ионагыланы ирбаз атыпха ләы унеи, сней рхәан ачкәынцәа ишакәымыз илызныкәеит. Ианаапш, ран лхатгәын итатәан.

– Кох, ешьроуп ихәкәу, – рхәан рыоны ианааи, рхы кны итәеит.

Арт раб амула икны дцеит.

– Баба, ари арахә дрылакны лынасып ршеит ашацәа-чапацәа, арахә реипш ани чкәыни гәнаха амамааит хәа иршаз лакәын. Уаскак ихәаарымгеит, – ихәан амула, уи ала еилгеит.

872. ЦАЖӘЫ

Шәарацао бзиаак дыкан. Ипхәыс ус леихәит: «сымоаныфа катцы, шәарыцара сцуат» хәа.

Имоаныфа катцаны илтыит.

Дцуа, дцуа, даара бна дук дазцеит. Абна дыу дахнеиз, ахәлара ааигәеит.

– Амца еикәстәан шыта. хәлаанза амәы ылсхп, лашьцар избом, – ихан, амәылхра далагит. Амәы сылихуаз, данцшы, ихараны алыо ибит.

– Ара иалысхуи, сымацара уахантәарак, сыгәгы ыгьуат, азә дыказар калап, амца еикәуп, снейр, снацәажәалап, – ихан, иныкәиршәын, алыо ахибаз дыцеит. Алыо ахыибаз данней, оныжәк гылоуп, хацак дадгылоуп.

– Амна амц еикәыстоит хәа салаган, алыо анызба, азә даказар, снацәажәан, уао дыкамзаргы, амца ыкоуп, слахатәап, схан, абра саат.

Уаха уоныка снашьты, – ха иеихәит.

– Мамоу, сыоныка усынашьтом, сара сыпхәыс амна дышьтоуп, ахшаа длоуоит. Саргы уахь снейзом.

– Нас сабацуа?!

– Уабацуа, абра аацра амца леикәцаны утәар, шар, уцап, – ха иеихәт.

Ани амц ааикәицан, адәаны аацра, ауха уа длатәеит. Ауха дыстәаз, ахәачы диын, ишьтыбжь ааиахаит. «Дымшхааит» ихәеит.

Ашара ампахы ианнеи, ахэыхэкэа ѡба ааин, иапхьа ашэ-цла ду гылан, акэцэан иаакэтэит. Уажэы ани асаби ииз инасыц ршот. Ус рхэит абант ахэыхэкэа рыѡбагы:

– Уара асаби ииз, амни ашэарыцаѡ итѡу имшра имоу исеибакэзоу уара иунасыцзаит, – рхан иара ииыртит. Иныкэпраан ицеит.

Ани дхэыцуа даанхыит. Ахы рацэаны иман иара.

– Абант аарла икоуп, етымцакэак роуп. Агьыркым, рычкэын дсыртар, ахы рыстуан, даасхэон, – ха иааигэалашэит. Днеин иреихэеит иизбыз. Даргы акэшахатхеит.

Ахы ирытаны, ачкэын даарымихын, иахтырпаеы дылацаны, диманы, имыѡ дыкэылт. Дыцуа, дыцуа, абнеикэара атоура дылалан дыснеиуаз, ккарак аеы днеин, апла бжыѡнтэырак аеы, ацъ-цла иѡынтэны иахаказ (иеимеапаз – А.Хь.), инапы инапы ѡархханы дылбжыацаны, «уа дыпсып шыта», ихэан, иара дахцуаз дцеит шэарацара.

Шэарацара иара дцеит. Иара иашытахь, ахак ахтырпар, амтуарлакэа иманы, шэарыцара аккар дыцаланы даауан. Ах сабик ибжы иахаит.

– Шэеимдароуп! – ихан, ахтыркэакэа дэыкэыитцит. Еимдо реархан, исааиуаз, ачкэын апла дахыбжыаз дырбоит. Даабжыыхны дааганы ах диыртит. Ах даниырта, ах дауишытуаз, дааигыит, диаазеит

ѡажэы-ѡажэеихэбааныихыц, ачкэын, ахакыитаххан, дашьтеитцыит. Ныкэара дыцуа, дыцуа, дыснеиуаз акэымкэа, цук ахеидгылаз дакэшэеит. Иахеицаажэуаз «уара учкэын узышытоуыи, иыутахыуи?» – анырхэа, «сара сзышытоу абри ауп», ха дзышытаз реихэт.

– Уара иухьызуеи? – ха иазцааит.

– Цыжэы сыхьзуп, – ихэыит.

– Ыы уара, ари ухьыз ацъ иахаршылаупеи, ас ахьыз ах исбауицуаз? – ха иазцааит.

– Сара ссабины ацъ-цлажэ абжъара ах сибан, сган сияазан, абас ахьызгы сыхьзыитэит, – ха ус ихэит иара.

Аныидыбжызцазашэарыцаѡ ицеажэуадрылазаап, иааигэалашэт. «Хох, ари дымпсызаап, уа дыбжызцаз са сакэын», ихэит гэаныла, аха ани иаихэуама!

– Уара узышытоу сара исымоуп, аоны уца, ашэкэы уыстоит, убра унеир иуртоит, – ха иеихэан, ашэкэы бгыцк ѡны иитт ашэарыцаѡ.

Уажэы ачкэын амыѡ дыкэылт. Амыѡ дыкэын дыцуа, дыцуа, зыхьк ахаказ днеин длатэеит. Даапсаха дыстэаз, ихы нкыдыитан, дыцэыит. Ишэкэы бгыц игэахэп ацъаба итѡуп итыхэхэо.

Ус ныкэаѡык дааихагылт. Аныкэаѡ ачкэын даамырпшыкэа абгыц аатганы длахэапшын, «абри ауаѡ дахнеиуа дышыны, ихы хтэаны

анышә дашәт уаҕы дыимырбакәаны», ха уыс ианын. Ачкәын ицшрей ичәпашьей еинаалак иакәын, аныкәао игәы дрыцханашьейт. Длалаган, «абри уа дахнейуа, сыцха дыишәт чара изыуны», ха ашәкәы цыц ооны, игәыхәпы ацәба илҗацаны, ацхәтәи ашәкәы иара игыит.

Данаацш, ашәкәы ицәба иҗаз дауахәапшуаз усгыы, иара ус амәа дыкәлан, дыцеит, ашәарыцао инхарҗа ахыкәаз. Ашәарыцао дахыынхуаз ионы днеит.

Даниеи, нас ашәарыцао ионы ишәкәы рымдыруази, ианрыба, ашәкәы исаныз, еипш, дара икарцит ачара, ицха дыырҗит.

Пытк антцы ашәарыцао ионы дааит. Данааи (ачкәын дыршьхейт хауи дзааи), ани ачкәын аоны ипсы җаны дыонан.

– Арыи закәызи, арыи?!.

– Арыи закәызеи, ашәкәы исануыцаз еипш икаҳцыт, уыцха диахтыт, чара аауыт, – хар иархәыт.

– Аа, ус акәзар, ибзиоуп. Исаныз ус акәмызт, аха ибзиоуп. «Ари ауао уашьҗа са смал иара иҗәхоит. Анахьгы ус акәын изхәаз, ари ауао дышьын» ихәан, иара игәы иҗеизбит, агьырт иауреихәуаз.

Азы харан. Шьымтанла загь рацхәа азаҕы дцаны иеыикәабалауан иара абни амаҳә, Цәажәы захьзыз.

Хәык ауаа азаҕы инаганы иртәейт абхә «шьымтан рацхәаза иааиуа, дышәшы» ха рахәаны. Абцаргыы рыитт.

Ауаа зтәаз шьымтан жьак азы аҕы, азы зжәуат ха. Ажәа анырба иза-вымсит рыцсы цәгәхан, еихсын, ажәа ршьыит.

Абхәа ахысыбжь аниаха, «дыршьыт сьмаҳә» ихан, иара дхахаза дыоны данней, «рацхәа иааиз ахаҗа арыи иауп» рхәан, абцаркәа ааигәыдыртан, иара уа дышьны дылкарыжыт. Имаз-ихзыз исеибакәзыу Цәажәы иаазынхыит.

873. АХӨЦХАИ АЗЗЕИИ

җауад дук дыкан, ицхәыс лцәа лтәымкәа дыкан, хшараиура ааигәара данааи ахәчы дир дзаазаша аззеи далцшааны дааргароуп уажәы.

Ари уажәы абри атауад ицхәыс хшара длоур дзаазаша хәа аззеис цхәыск далцшааны дааргеит, пытк шыбжьаз. Уи аззеис иааргаз ацхәысгыы ахәчы длыман, абас дхыжәза, иибо еиликаауа, иахауагыы аагәникиларатә дкалахейт.

Ари атауад ипхэыс хшара данлоуз ауха ахэсақэа лыдгьыжылан лымац аура иаёын. Ани аззеигьы уа дыкна, аха лычкэын хэчы иаха лымамызт. Аззеи лычкэын хэчы ацэа данакы, ани апхэыс хшара дзауз дахьышьтаз ауатах аёы даашьтарцеит. Аха дмыцэацызт. Ус убра аоны ахарцакны х-оык аины иаакэтэеит.

– Уаха ииуа ахэчы ддуханы, пхэыс данааиго ауха, ипхэыс даадэылганы ишаауа, амѳан зиас дук ыкоуп, абри азы даныруа ихылпарч ихшэаны аз ду иалахааит. Ахылпарч азы иалсхуеит хэа ихы анылаиркэлакь, икэадыр дахкьаны, азы далахан дагааит.

Абри ацьалс имазааит, – ихэеит ани ахарцакны иаины икэтэаз руазэк.

– Убра егьимыхкэа, деикэханы даныкала, дшааиуа акэымкэаны, амѳан онык амца акны ишыбылуа ибааит. Убри аоны амца акны ишыбылуа анибалакь, исырцэоит хэа далагааит. Исырцэоит хэа дана-лагалакь амца ицрасны далаблааит – ихэеит даеазэы дахьыкэтэаз.

– Убарт шэара ишэхэакэаз рёы акагьы имыхкэа данеикэха, ионы даины, ачара, ажэра ианеилгалакь ашьтахь, имхаракны днеины данышьтало ауха, агэылшьап оыцыорны дыкны дафааит – ихэеит ахцатэигьы.

Арт иаархэоз ажэакгьы иаѳымскэа зегь иахаит игэникылт ани аззеи лпа хэчы дахьышьтаз.

– Абри иаххэаз изахауаны изхэара дхахэцэарахааит – рхэеит абни ахарца икэтэаз ахѳыкгьы. Абригьы рхэеит иныкэцны ицеит. Арт шацэазаарын.

Ари ачкэын хэчы гѳоарас дкарцазар акэхап убри азоуп ани ацыхэтэантэи ажэакэа зырхэаз.

Атауад ипхэыс ауха ахшара длоут, ачкэын. Атауад ичкэынгьы аззеи лычкэынгьы еихыраазалеит, идухеит, иеыжэло, иеыжэцуа, цъара ие-ицнеиуа, еицааиуа, иуааханы икалеит.

Ари аззеи лычкэын абни атауад апа дицзоуп дааицрымтцакэа, дара азэ дубар азэ дуздырам, убас икоуп, пшралагьы, сахьалагьы еипшуп.

Ус ишыказ акэымкэа ари ах ица пхэыс дихэеит. Ах ачара ду иуеит уажэы. Атацаагацэа дэыкэырцеит. Ачкэын ибзыцэашьагьы иаргьы еи-цуп, еивагыланы ицеит.

Арт амѳа ианыкэлоз абзыцэашьа атауад ица ихаз ахылпарч еипшыцэкьаз ахылца аахэаны ицъыба ицеитцеит, ирхианы имоуп. Иахь-неиз ихэан ирымаз азгаб даашьтырхын, дрыма реарархан, амѳа икэны

иаауеит уажэы. Арт амөа икэны ишааиуаз ант ашацөа иззырхөоз азиас акны иааит. Азы иааталт зеггы агэыркь хэа. Азы агөтакны иааиуан еипш ани атауад иеы шаацэхныслан, ихылпарч өаихшэан азы иташэеит. Итызгоит хэа ихы лаиркөуа даналага, иаззеи дааимтасын дикит.

– Изакеызеи икоуцо, пхашьароуп, ахылпарч азы иагоит хэа уашьтаоома? – ихэан, аззеи идьыба итаз ахылпарч аатиган, инаганы иитеит.

Уи ак дахирпеит, иалаухи.

Азы ирны ишааиуаз акэымкэан, амөа зааигэара онык амца акны абылра ишаөыз рбеит.

– Кох, ара икалазеи, амца харцэароуп! – ихэан атауад ддэыкэлеит.

– Ибыллааит, ибылуазар, хара, уажэы амөа хамоуп, уи аоны арцэаха хамоума? – ихэан аззеи днеин ихэпха иеы агэра кны даахан, димышьтит апсраказгы.

Уакагы деикэирхеит.

Уажэшьта зегь реиха иуадаөыз нхеит.

Иааит аоны, ачара руит, ажэра руит, еилгеит. Уажэы ани ахэпха уха имхаракны днеиуеит, уауп уажэы ацэгьара ахыкоу. Абзыцэашьа заанацы днеины амхараөы иеицэахит, иеазыкацаны дтэеит, ани агэылшьяп аныөцэыцытуа ишьуеит.

Хацеи пхэыси еицышьталт. Ицэт. Аззеи дырхацапшьо дтэоуп иезаны. Ашарпазы агэылшьяп ахы өыцнахэеит. Ари аззеи афыр хэа ишилшоз ала иахэа аайкьан, агэылшьяп ахы аахигэыцэааит, ахы хыхь иаанхеит, иара нак илытапка ицеит. Акып хэа иахэа атзамц инкыдиргылан, агэылшьяп ахы аашьтыхны, индэылиганы икаижьит. Даахынхэын дааин ашьа икатэаз зеггы ирыцкэеит. Ари иахэа атра итастап хэа абжара инеигахьан еипшаан ихэпха атхарцө хэа дааөыхеит.

– Уауау? – ихэан дыхэхэан дөацкэеит ахэпха. Акэукөу хэа дыхэхэан ддэылцит. – Ари сишьуан! – ихэеит. – Сара сышьны сдэахны, сыпхэыс иара дигон, – ихэеит.

– Дмахагьахеит – ихэеит

Ажэлар еигэныөын, «ари аззеи дмахагьахеит» рхэан дыкэдыргылт.

– Ари дсыцэнымхошэа дызсыщрымзаазоз абри аөыза игэы итакны имазаарын, дмахагьоуп, дкыашьуп – ихэеит ахэпха.

Аззеи икэпапаны дыршьыпкэьо ианалага, «усгы, усгы сыршьуеит, ажэак сшэырхэа, ажэак ахэара азин сышэт», – ихэеит, ажэа дахэеит.

Иршьуагы ажэа иртоит рымхэои? Анигы ажэа данахэа, иртт, «иитаху ихэааит ипсымтазы» рхэеит.

Дааин ихэпқа имзырха агэтаны даакэгылт. Иажэа аацэыригеит. Ихэпқа даниуаз ауха ашацэа ирхээз иара ишиахаз, ишыгэникылаз, ихэпқа изыршаз ацал акы дшахирпаз, ѳба дшахирпаз, хпа дшахирпаз ихэеит. Ари иажэа хэаны даалгеит, иаргы дхахэханы даакэгылт.

– Кох, акаамет хэхыт! – рхэеит. Атэыла бгеит, «ари абри акара дыпсраны дахзырпаз ауаѳы» рхэан ргэы иалст, рхы иакэырцеит атаацэа зеггы.

Арт ашэы ршэырцеит, ани ахэпқа гэыкэха иеирччиеит, ипцхэыс лымцанкагы дымнеит уи нахыс. Аха апцхэаза амхараѳы ипцхэыс иареи анеицышталоз ауха ипцхэыс ахшара лцэа далашэеит. Уи нахыс ани иаззеи дхахэхеижьтеи иеырччианы дтэоуп, акрифом, акрижэуам, апцсара даналагалакь, акы днацхауеит.

Ус ишыказ акэымкэа, ари ипцхэыс лаамта анааи, хшара длоут, ачкэын.

– Уара мыжда ухыркэакэо ара утэоуп, уи атцкыс, ас уныкэланы цэара акы уазцаарауазеи, цэара хэартак ыказаргы уздырам – хэа ипцхэыс дыхталкит, знык ас иалхэеит, ѳынтэ иалхэеит. Таха анилымтаза, иаргы цкэа даназхэыц абри псыхэак цэара иамазаргы здыруада хэа дазцаауа ддэыкэларц иакэикит.

Иеааибытан ддэыкэлеит. Мышкы, ѳымш, хымш, мчыбжык, жэамш дныкэеит. Дахьнеилакь, абас, абас исыхыыз абри ауп, псыхэак аманы хэа азэыр ижэдыруазар хэа дазцаауеит, аха ихэартоу хэа азэггы акагы иеихэом.

Уахык хэылпазы ари иаргы игэы пцэазаны дыкан, дагэаапсаны цэара ѳонык аѳы днымѳахыцит. Апшэма иеихэеит дзыниаз дзыштыоу, иара ихарала иаззеи дхахэханы иашта дшыкэгылоу, хэарта шизы-кампаз.

– Уи уара узыштыоу хэарта амоуп. Аха уи акацара уадаѳоуп, иуадаѳоуп акэым, уаѳы изыкацазом – ихэеит апшэма.

– Изакэзыишь, уаѳы изыкамцозаргы исахэа, издыруазааит – ихэеит ари ауаѳ (ани аззеи ихэпқа).

– Уи хэартас иамоу ахэарацэкыагы уадаѳоуп, иалаухузи, уи узыкаом, ахэарагы иапсам, уаззеигы дхахэхеит. Уажэштыа иагэа гэрѳас дукагы, убас икалараны иказар акэхарын, уакэыц нак – ихэан арии дзыштыаз хэартас иамаз иаимхэарц далагеит азнык азы апшэма.

– Моумоу, иаасоумхэар калом, ссасны сүтоуп, асасра апшэымара сыманы сүхэоит исахэа – ихэеит аригы.

– Уара иумуазар, уи узышьтоу аус псыхэас иамоу убри ауп ухэчы пшка иины аоны иузгароу даагархны, абни уаззеи дхахэханы дахыгылоу днаганы, абри абри изы кэырбанс дизыкастоит, иара анкыа еипш дкалааит, абри ипсы ацымхэрас абри кэырбанс дкастоит хэа хэаны, ахэчы дышыны, ақаб дылтацаны дыжэны, атэан дшалоу днаганы ахахэ цэцара игылоу иакэутэа, уаззеи ипсы талоит – хэа еихэеит. (Апшэма иоуп изхэо).

Ари икаицахуаз, дхынхэны дмида-гэидаха ионыка дааит. Ари иахаз еихагы изымитэхеит. Еихагы ихыаа, ахыаа ацлеит.

– Егьсмахэзеит – ихэеит.

– Акы умахакэа уаарымызт, иуахаз сахэа, исоумхэар зуам, – лхэан дыхталкит.

– Ак сахэит, аха исахаз уаоы изыкацо икам, избасхэозеи – ихэеит.

– Исоухэароуп, исоумхэар зуам – лхэеит.

– Сахыцаз исахаз убри ауп, ахэчы дышыны, дыжэны атэангы иаргы шеилоу ахахэ цэцара ахыгылоу иакэутэар уаззеи дыбзахоит хэа сеихэеи азэы, аха саззеигы дышхахэхоу даанхар схэчгы дысшыр ауп аеыршыыгацэкыа уи са исзыкацом, исзыгэагыам – ихэеит.

– Хаи, уи уазхэаз иидыруа аха иеамшэааит, изакэытэ хлымзаах ажэоузеи иуеихэаз – лхэан иаафалырхыт.

Иалоухи, ихэлеит, нак ишьталт игэрыкэкэо.

Ари апхэыс лхацагы дкараха дыкамзи дтанагалан дыцэт. Лара ашышыхэа доагылан лхэчы пшка дыогарылхын, длыман днеин рашта агэтаны раззеи дхахэханы дахыгылаз днеин, «абри ипсы таланы ажэытэ дшыказ дкалозар, ипсы ацымхэрас абри дшыкастара» лхэан, лхэчы доышьталтан асыс еипш дылшьит, длалга ақаб дылталтан дылжэит, ишлахаз еипш, атэангы иаргы шеилаз илаганы, ақаб ахы ларханы ахахэ иоакэтэаны, длахынхэын, лиартакны днеин, уа лысөылалыжын лыпсы лзеит. Дзыцэо дыказма, иуқэшэира, исықэшэира дзықэшэаша дақэшэаны дыкамзи! Ус цэгыала илыршеит.

Ашьжымтан ианааша, ашэ аартны данынапш, ани ихахэцэцараха раштан игылаз дуаохан, ипсы талан, ажэытэ дшыказ еипш даакалан, апхыарца айрхэоит. Ахэчы дыкэгыланы дкэашоит.

Нас чарахеит гэыргырахеит. Абас апыхэтэан бзиа еилгеит.

874. АПАИМБАР ИХӘАХҲА ШЫНАЗАА

Хоы-еишыцаа акан, рыхоы еишыцаакгы абарт рныс усымхэо акэын ишыказ. Аха ргэылара абарт ирпырхагаз азэ дынхон. Ус ишыказ акэымкэан енак ркытағы азэы диит. Апаимбар даакэтэан убас ихэеит:

– Абри иахьа ииз (уажэы ани апаимбар иихэоз ант аишыцаа аихабгы агэбжъаньтэгы ирахәуеит), иахьа иаркы-иаркы, ирцә-ирцә хәа абарт ахоык аишыцаа ақоуп абри ақытақны, аха абри асаби иахьа изхауа, уацә изхауа, дсирхо дкалааит, зегы инапацака икалааит – ихэеит.

Апаимбар абас наиҳәан днықәцны дцеит.

Арт ахоы-еишыцаакгы амал уаа рыман, апара шытарцеит, арахә шытарцеит асаби ииуа дызшыуа хәа. Асаби абри ақытағы диит, аха ицан дырбан, дсирны, акы дшазкхо удырратэы убас дсирны диит. Аишыцаа апара ишытарцаз сара исышәт, асаби са дысшыуеит хәа иадгылаз ауаоы асаби даниба, ишыра изымгәагыт. Иан азаагара данцо, асаби даашьтицаан, дгыли жәоани ахьеивцаз дгылк ашқа дганы, бна баапсык акны дкаршәны дааит. Дахьааиз асаби дысшыт хәа ант ахөеишыцаа дысшыт хәа реиҳәеит, аха иалаухи, дизымшыт, изымгәагыт, абнара дыларшәны дааит.

Абри асаби абна дахьылаиршәыз пхәыс еибак дунеи акны азәыр лымазар интәахьан, лара лымацара зацәык абнара агәта дыланхон, ө-цмахьак лыман (лара уаха хыхь ажәоан цака адгыл уао псы длыздырзом, ларгы уаоцсы длыздырзом, дыбникноуп дшыкоу). Абант лыцьмакәа ахьныцытц апшқа дкаршәны дырбан, апшқа ахш идыржәит. Ари иахьа, ари уацәы ацьмакәа нытыцны апшқа ахш идыржәуеит.

Ари лара уао длыздырзом, аха, абант апаимбар асаби изы иихәакәаз захаз аишыцаа шәарыцацәан, абри атакәажә дахьынхоз гәартазаап.

Абни асаби дкбаа-кьаауа абна дахьыларшәыз ацьма неины ихатәаны аеинарцәо, акамацә инаркуа мацара ицсы амшытит.

Ари апхәыс еиба игәалтеит лыцьмакәа ркымацә тацәны ишгәарлоз, ахш шрымамыз. «Абри икалазеи, абарт сыцьмакәа харак ицазомызт, оы-цмак сымоуп, ахш рымамкәа иаәуеит» – хәа хьаас илкит. Енак лыцьмакәа ноулыштын, ләыналхан даархылапшын, абнарағы ацьма аеыларкәны, асаби акыкмацә инарцәо илбоит. Ааигәа длеин длаихәапшызар, саби хәычык дпажәза илақәа цырцыруа итыцны ицоит, адәы дықәыршәуп.

Аумашаа дылбан, асаби даалгэдылкылан, аоныка даалгеит. Даалгеит, аха иаалгаз дзеипшроузеи, аупшэыл хышэашаа, ахыырцаацаа.

Абант аишыцаа ааматала аба, аматэа апхэыс еиба илызнаганы ашэ, ахш лымхны иргалон. Дара ныкэацаан. Аишабы уаха назтахым азгаб ссир димазаап. Энак иахэааиз, ари апхэыс еиба ачкэын хэычы хазына длыманы ианырба, дахшыып хэа иакэыркит. Избан акэзар, апхэыс еиба ахэычы дшылбаз егыыз анылдырхэа гэоарас дыркит. Иара ачкэынгы дцыхза, изхахьан. Дара иаразнак дрызшыуамызт аоныка, дара рыоныка ддэыкэырцеит, ашэкэы оны иртеит, иртаз ашэкэы иара дзапхэазом, (аишыцаа аоыцаа, аишабацаа ани ацаимбар иихэаз захаз роуп ари зуа реитцыбза аоны дыкоуп). Рашаа еитцыбза ихэзалоуп уажэ ашэкэ шыроыз. «Абри ашэкэы узто ачкэын дшыы», – хэа анырцеит. Ачкэын амоаныф итаны егыны, амоа дахымкэартэ иахэаны, амоа дыкэырцеит, хаха, пшыаха амоа дыкэхеит.

Аишыцаа рыоны данааи, агэашэ апхэа атэарта кацаны икоуп, азыхы ыкоуп. Азыхы апхэа атэарта ахыказ ипсы ааитеикит, ихы ныкэицан дамхацаеит. Ихэлеит, илашыцеит. «Уаха уашыта сабанеиуеи, ишар снейп» – хэа иакэикит. Ашыжымтан рашеитцыб ипха ссирзак лакэзаарын, атарагы лыман егыны, ашколгы дтазаап. Азы аазгоит хэа азыхы аеы дахэнеиз ани ачкэын азыхы амцын дыкэиан дшыцааз лбеит. Лаб иашыцаа ионы иртаз ашэкэы бгыщ инапы иахэакыз аагэалтан, иара дшыцааз ашышыхэа ашэкэы ааимлхит. Ианыз дапхэеит.

– Каит, ари саб дисыршыуам, ачкэын ссирзак иоуп – лхэеит. (Иаразнак дылгэапхэеит умбо!). Иаргы иугэампхэоз иакэызма анцаа хша ззырхэоз иакэын. Ашэкэы имылхыз ацымхэрас лара длатэан аеыц лэит, лаб иашыцаа ироызшэа. Абри ачкэын абри ашэкэы узыркуа пату шикэуцаша, упха зацэы дышиуташа хэа антаны. Нас инаганы ани лара илоыз ачкэын дианы дахыцааз инапы инаганы иалыркит, лара длахынхэны лыоныка дцеит. Агыи ашэкэы лаб иашыцаа ироыз нак ипыжэжэаны икалыпсеит.

Ари ачкэын данэыха, доагылан ани даазышытыз рашта дынталан днеит. Инап иаку ашэкэы иакыц акэу цышыоит. Ашэкэы иман днеин аниа згаб лаб иаган инаитеит, упха дышиуташа егыиша хэа иануп уеизгы. Аишыцаа реитцы (ани азгаб лаб) ишэкэы данапхэа сашыцаа аказамкэа ари сызгаб дышпаистари, ачара шпаизызури хэа иныкэица-оыкэицеит, аха иалаухи дидымгылар камлеит, ипха диитт. Нас ха ханнеилак ицагы ачара неитыхны ишыкахцаша хэа усгы ашэкэы иануп.

Ус ишыказ иашыцаа ааит.

– Уара ари уажэыгь думшызаци? – хэа иашыцаа анааи реитцаа изцааит.

– Ыы, закэузеи ишэхэо, ари дышпасшыуаз, ашэкэы ижэоыз ианыз касымпцеи, дшыы хэа анышэцама. Упца дит хэа анышэцан, ачара изуны сыпца дистеит – ихэеит.

Арт рус еилахэеит, арт рашыа еитбы ипца диитахыан, ачкэыни лареи еигэацхеибашыан икан.

Ацыхэтэан ус рызбеит: араха, аекэа уаха еилаларц икоуп. Уара агэыбжыанытэ унеины амардуан уацагыл, хара «хаи, аекэа, аекэа!» хэа анаххэалак ани ачкэын дыодэылтын даннеуа, уара аиха кны ирыхха ихы уаасны дышыны дылкажь хэа агэыбжыанытэ идырцеит. Хара аитбгыы аихабгыы нас дганы анышэ дахтоит рхэеит.

Аха арт ирхэоз, иахьеицэажэоз ани азгаб илмахауази. Дабаулышытуаз, даулмышытит. Ажэытэ акырмагыкэа рымамзи, акырмагыкэа ишыалцеит. Аекэа рыбжыы анга, «аа, сцоит, сцоит», хэа дандэыкэла, акармыгэкэа аалышыацаны иара дцозшэа лышытыбжы лыргеит. Агэыбжыанытэ иеиха кны амардуан даагагыламзи, рашыа еихабы ани ачкэын длыбаахыаз цыишон дышлеиуаз, игэабжыанытэ аиха рыхха ани ачкэын иакэыз цышыа длаисын деизкэыгы дылкаижьт, уи аихабы дишытагыланы аитбы дышнеиуа, уигы дааисын, деизкэыгы дылкахаит. Цсрашакэ импсит, аха дара икэакэа–жыакэеит. Ацыхэтэан икалакэаз еилыркааит, еигэныот ианеибаргылакэа егыи ашытахь.

Икарцози илеилацэажэа–феилацэажэакэан, длахэацшын, ках, ара хара хаонуцка ак хамоуп хара, хара хазгаб хацкыс диааит, уи лоуп ари зегы зыбзоуроу рхэеит. Уажэшыта икахцо егыкам, дара еихажэаит, рабхаагы даргы, хара аихабацаа хыцыагы хмал дара иртэуп. Дара ирымазааит, хара хайдара ихазго зацэык хамазааит рхэан реидаракэа аалырхын. Иоацалан, илалцны ицеит.

Ацыхэтэан араионкэа реы амац зуаз ауаа бзиақэа акамзи. Ани еипш ачкэын еилкыа данырба, ипцхыан дыргеит, апара дукэа дтарцеит, иахыа, уацэы хэчы–хэычла ус дагыцеит. Даххеит. Амни иара даниз апаимбар иихэазгыы убри ала иназеит.

875. АХӨЦХАИ АЗЗЕИ

Дыкан чкэынак, азгаб лбара хэа дцон ессабша, аха дман-шэалахомызт.

Ус зны ихэпха иеихэеит:

– Абас, абас қытак ағы сцоит згабк лбара, усыццароуп, – хэа.

Ахэпха убри ачкэын иғы днеит, адырғаены убри азгаб лбара ицара-зы. Ауа ианыштыала, аоны ахэлбығаа иаины икэтэеит хөык ашацға. Азэы ихэеит:

– Уацэы шыжбымтан иаашар абри ачкэын ихэпха диманы азгаб лбара дцоит, – ихэеит. – Дахьнеиуа азгаб дзызнеиуа дигэапхааит, дигааит. Диманы данаауа, дшааиуа, азы ианыруа, ихылца ихшэаны азы иташэаит. Схылца азы итысхуеит хэа ихы анынаиркэлак, азы дтаҳаны дашьяаит, – ихэеит.

– Абри иухэаз дахыпаны дкалозар, – ихэеит ашацға ргэыбжыанытэ ирхэмарырц дыцкыааит, ағы сырхэмаруеит хэа даналагалак, ашта икэгылоуп ацға ацла данкыаны дпыххаа дцааит, – ихэеит.

– Абри шэара ишэхэақэаз аюбагы дырцэынханы дкалозар, – ихэеит ашацға реитбы, – ағы амардуан ианхало атапанчала дхысааит, иаатиркыо ахы ихы иташэаит, иара убри ала дниасааит, – ихэеит.

Ашацға реихабы дахыкэтэаз еита даацэажэан ус ихэеит:

– Абри иаххэақэаз заҳаны цыара еитазхэара дхахэааит.

Ачкэын ихэпха арт ирхэаз иахаит, аха уажэшыа хэашыа имазам.

Адырғаены ицеит азгаб зызбахэ рахэхыз лбара. Иахьнеиз данырба, дигэапхеит, ашыанақэа еимырдеит, ағхэарагы цырцэеит, ихынхэны аюныка иааит. Ачара реаздырхиеит, ашыапа карцеит, ауа, атахы ирархэеит. Ачара аены атацаагацға андэықэырцоз апхэыс даазгоз ачкэынгы дцеит. Атаца дрыманы ишааиуаз, з-дук ируан, азы ишыруаз, ачкэын ихылца ихшэаны азы иалашэеит. Ари схылца азы иалсхуеит хэа инапы андэыкэица, ихэпха уа дивагылан, икалашаз, имдыруаз, атах хэа инапы даамцасны икит.

– Иазууазеи ахылца, хылцак азы иагозар атэыла бгама, уакэыц уаха цхэыс дааугоит, ахылца азы иташэаз уашыталар, пхашыароуп, – ихэеит. Иара убри алагы уи дахирцеит.

Арт уи азы ирны, атаца дрыманы, ашта ианаатала, амахэ ағы ирхэмарырц далагеит. Ахэыпха амахэ иеы ағэра дамцасны икит.

– Цхашыароуп, апхэыс дааугоит. Ишпыкэу ашта агэта ағы шурхэмаруа. – ихэан ари ихэпха дирцхашьан, дацхыркэкэааит. Уа-

агы уи ипсра дахирцеит. Аха иара иидыруеи ари ипсра дахирпауоу, егыиуоу.

Амардуан ианхалоз, апхэыс даазгоз ачкэын итапанча имихит, уара ушпахысуеи, азэы икаицо убахыома, пхашыароуп, еазэ дхысыр акы иамусуп акэымзар ихэан, имуит. Уаагы уи ала ачкэын ипсра дахирцеит.

Ус ишыказ шыкэсык цит. Ари цхэыс даазгаз оыца апаца иоут, азэы дхыцканы, егы дразныцканы. Ахэыцкэа мшы-зха, цхы зха ирызхауан.

Абри цхэыс дазагаз ачкэын ихэпха дыхтеикит.

– Абри уара цхэыс данаазгоз схылца азы ианалаха, иалзгоит хэа са- лаган иумуит, аеы сырхэмаруеит схэан, иумуит, схысуеит схэан, су- мырхысит, изхыкоуцеи абас? – хэа дыхтеикит.

Ари ианимуза, угэылаца зегы еизга иуасхэоит убас зыкастаз ихэеит ихэпха.

Агэылаца еизигеит. Ахэпха днеины ашта дныкэгылт.

Ахэпха айтахэара далагеит ибзыцэашыа изиукэаз зыхкэаз.

– Ишэасхэарц истаху убри, ауп, – ихэеит иара, – абри ачкэын цхэысхэара дахыцоз сиццарц ауа сахыаакылсыз, ашаца ааины ахэблы икэтэеит. Ашаца реихабы даацаажэан абас ихэеит:

– Абри ачкэын цхэыс диманы дшаауа ихылца азы иалашэаит. Иара уи азы иалысхуеит хэа ихы анылаиркэлак, азы далаханы иара убра дахэаеаит, убри алагы итахара калааит. Абри исхэаз заханы цыра изхэара шыамханынза дхахэхааит.

Ари ахэпха абри хэаны даалгеит, шыамханынзагы дхахэхеит.

– Убри анаосан ашаца ргэыбжыантэ даацаажэан убыс ихэеит:

– Убри азы дамгакэа дкалозар, ашта данаатало аеы ирхэмарырц агэапхара иоуааит. Аеы ширхэмаруа, ашта икэгылоу атла данкыаны дпыхаа дцааит. Абри заханы цыра азэы иазхэара имакеахэаранза дхахэхааит.

Ахэпха абри хэаны далгоит, макеахэаранза дхахэханы даакэгылт.

Убри анаосан ашаца реитыбза даацаажэан ус ихэеит:

– Убарт дырхыпаны, дырцэынханы дкалозар, амардуан данха- ло итапанча аатыхны ахысра гэапхарас иоуааит, иаатиркэо ахы ихы иташэаит. Убри алагы итахара калааит. Абри заханы цыра еитазхэара дхахэцэарахааит.

Ахэпха абригы хэаны даалгеит, дхахэцэараха даакэгылт.

Ари захаз избаз изахаз агэылацаагы ирцэымгхейт, аха апшэма чкэын игэнигазейт ас шпасыхыи, сыхэцха са сзын абзиара кэцпаз ас шцаизызуи хэа. Ари цыара псыхэак амазар хэа акыр дазцааит, дныкэеи, аха псыхэас иамаз хэа акагы изеилымкааит.

Абар оба, хца шыкэса цхьан, ари дхахэха ашта дыкэгылан. Ус лхаца дыцэоуп. Апхэыс дыцэамызт, хыхьынтэи бжык рахаит.

– Абри ихахэханы аштаэи икэгылоу дыбзахар бтахума? – хэа дцааит ани зыбжы зыргоз. – Абри бзахарц бтахызар, исхэо кэца. Ауао ицэа иамбац абарфын хыза аашьтых, ө-цхалк ахш акэаб итацэа, бхэыцкэа кэабаны, убри акэаб итоу ахш ршны, ахэчкэа тапса, рцэеи рыбаои еилыцыртэ акара ианжэлак, ахызала ашта икэгылоу ахахэ тахэхэаны бышьтал. Ашьжымтан бангылалакь, ашта ихахэха икэгылоу ицсы таланы дыббоит, – ихэейт.

Ари абжы иахэоз зегы лахаит лара дахьышьтаз. Нас адырцаены лхаца иалхэейт оба-хца цхал ахш сзырхиа хэа. Нас ари икалцо лхаца илмырбарц ауп, аонынза уца сан ултахуп хэа иалхэейт. Лхаца дцейт ианхэа лахь. Лхаца данца, даакэгьежэан, ауха илахаз, ишлахаз дныкэейт. Дышьталт, аха уи апх шылхылгаз иукэшэирагы исыкэшэирагы ирхыргааит. Ашамтазы адэи дныкэыпшызар, ассир лбеит: ахэыцкэа нак-аак икны иманы абарца даапалеит. Ари илахаз мцу пабыргу хэа дааизар. Лхэычкэа рыцсы таланы иаргы дыбзиаханы абарца ишыцагылаз илбеит.

Ашьтахь лхацагы дааит, ачара руит, абас икалейт.

876. АШАЦӨА ИРХЭАЗ ШЫНАЗАЗ

Дыкан анхао бзиа. Аеи бзиа изтакын. Ажэйтэ агычра акан. Ари аеи зтэыз агыч дтаацэаран, ипхэыс лыбао лтэымкэа дыкан. Агычцэа ааин аоны иадтэалт аеи тыргарц, аха аоны аонудка ацаажэабж гэгэаны игон, еихсыгыр аеи тахгоит хэа итэан агычцэа.

Ауха апшэма цхэыс хшара длоузаарын, апых цейт, ашамтанза агычцэа аоны иадтэалоуп. Ахэычы диит, дычкэыноуп хэагы иааилалт. Апшэмацэа ирхэакэо ант агычцэа ахьтэоу ирахэуейт, агэыла хэсакэа анеимпуа егыа хэа ипшуп. Ашамтазы еихсыгыт. Апшэмацэа рцаажэабжкэа, рышьтыбжкэа еихысгыт, аха агычцэа аеи атгара

иалагаанза шьюуки ааин хыхь ахэблы икэтэеит. Урт ашацэа ракэын. Ииз асаби илахьынца ршарц икэтэеит.

– Абри абра уаха ииз асаби мшы зха изхааит. Шыкэса оажэа даныртало зыла дыпсааит, – рхэеит ашацэа ахьыкэтээз, нас илыкэтцны ицеит.

Ашацэа ирхээз агьычцэа ирахауан, илеицэажэа–оеицэажэан, аеы рымгеит, абри ахэчы имаз рхэеит. Мызкы акара аапхьан, абарт агьычцэа абри аонатаеы иааит ахэчы дахбоит хэа. Ахэчы агара дам-куа, хэымз зхыцуа иеипш дыкан, арахь мызкы акэын ихыцуаз.

– Хара аеы тахгарц абра аоны хадтэаланы асаби даниуаз ауха. Ашацэа ирхээзгыы хэхатит, аеы хамгеит, ахэчы изынхажьит. Ахэчы дшэыхьча, оажэа шыкэса анихытцлак, абас, абас зыла дтахараны дыкоуп, – хэа иани иаби ирархэеит.

Шыкэса оажэа дрыхьчон. Оажэа шыкэса ихытцхьан енак ргэыла чкэынак пхэыс дааигон, тацаагар иарггы дыкан. Атаца дрыманы иша-аиуаз иеы ашыапы азы итнакьаз иеатэан уа дыпсит. Ашацэа ирхээзгыы убра иназахеит.

877. АШАЦЭА ИРХЭАЗ ХЫРЦАШЬА АМАМ

Нхао бзиах дыкн. Хоык апацэа иман. Ипацэа зеггы ахэсакэа аарган, оыцэа хаз–хазы ицеит, азэы иаб ионы даанхеит, аитцбы. Рыхшара, дара анцэа ишихэара еицаооы икалеит арт айшыцэа. Аб имал зеггы аитцбы иеы икан. Иашыцэа аниеыцуаз акгы имрымхзеит, аха аихабацэа рылан, еиха инхон, инцуан, иаадырхээз, рырахэ–рышэахэ рыцааиуан. Ари аитцбгыы хандеира игзамызт, аха дгархо далагеит, иаб ималгыы имыхэеит.

Ари аитцбы длатэан дхэыцит, нас ипхэыс ус леихэеит:

– Моаныфак сзыкаца, сдэыкэлоит ныкэара, саб имал сзынижьит. Аха сгархеит, сзыхкьаз еилыскаауеит.

Ари ипхэыс моаныфа хэчык аалырхиан, инаилтан ддэыкэлеит. Амоа дыкэуп, дныкэоит, иааипыло зеггы дрызцаауеит.

– Саб дынхао бзиан, амал иман, хоык апацэа химан, оыцэа хаз–хазы ицеит. Имал зеггы сара исзынижьит. Хаз ицаз сашыцэа беиахеит. Сара аоа скырггы ипцэеит, аза скырггы ипцэеит.

Абас реихэоит ари ауао иааицылалакь зеггы, аха акгы имахайт ихэартоу хэа. Имоаныфа хэыч имазгы нтэеит. Шэшырак акны длатэеит, илмшо. Дыштээз еуаоык дааидгылеит.

– Уа мшыбзиа! – ихэан, « – Бзиа убааит!» – ихэеит аригы, аха апсшэагь цкьа изхэом.

– Иухъзеи, ура, умч кэадоупеи? – аеуао ари ауао диазцааит.

– Исыхъыз убри ауп, сгаруп, иага сундазгы иамуит, смал зеггы нтэеит. Исыхэартоу ак збозар, ак сахуазар хэа сныкэоит, – ихэеит.

– Икоу уасхэап! Уара абыржэы абас ушнеиуа кэарак уруеит. Акэара уанырлакь, уаргыарахь дэык ыкоуп. Убра апш ылоуп. Азэ дтагылан арашэара даеуп. Убри ирашэо иханы еагак гылоуп. Шьуртгы умцэажэакэа унеины, убри аеага аанкыланы улаивагыланы арашэара уалага. Ахэылбыеха ионыка дцоит, аеага ларсны. Ускан уаргы уеага ларсны иара дахыцо уишъталаны уца. Иара иаакаитцо зеггы уаргы икацала, уимацэажэан. Нас иалцуа убап. Уара иухэо цыаракыр иуахауазар, убра иуахауеит, – ихэеит ани аеуао ихтыгэлаз.

– Ибзиоуп, – ихэан ддэыкэлеит.

Дышнеиуаз ани акэара днырын, арашэао иеы днеит. Арашэао иханы игылаз аеага ааникылан, уаха ажэак иамхэазакэа длеи длаидгылан, арашэара далагеит. Арт уажэы еицэажэазом. Ахэлара ианалага, ирашэоз аеыо хэа иеага ларсны ионыка ддэыкэлеит. Аригы иеага ларгыланы, уи длаишъталеит. Ани дцоит, ари дишътоуп. Ишнеиуаз бнак агэтаны инкылсит. Оын хэчык гылоуп. Апшэма уа дныоналеит, егыи иоызагы уахь дишъталан дыоналт. Апшэма кыц хэычык ааипшаан, мгьал хэчык азра далагеит. Ицны инеизгы акёора дныгёалан кыц хэчык ипшаан, амгьал азра далагеит. Арт ирзыз рымгьалкэа рфеит. Цэардагэкэа кёан, уа инеин, рыхкэа ныкэцаны ицэеит. Ауаа ишыцээз, атхыбжён «О, ура!» – хэа азэ ибжыы геит. «Хай!» – хэа атак кайцеит ари апшэма.

– Уара, уаха абри акытае пейк диит, абри уаха ииз пстазаарас иахтарызеи? – хэа диазцааит апхьа зыбжыы газ.

– Уахатэи сыпстазашьа пстазашьас имазааит, – ихэеит ари апшэма.

Арт ирхэакэоз зеггы ани асас иахайт, аха ёимтзеит. Ани ёызтуаз дцеит, артгы ыцэеит.

Адыроаены ашыжь арт рашэара еитаахт. Аены хэлаанза аоыцагь ёымт ирашэон. Ианаахэла дыроагь еитадэыкэлеит. Ицо, ицо, акыр иныкэеит. Ишнеиуаз гэшэк инадгылан, ачарахэа иаа-

тит. Аоыцбагы ашта инталт. Онык хэа гылоуп, аха аоны ззумхэара икоузеи, ахан. Ианылыонала, ари апшэма (арашэао) ахамам аёы длеин иеикэабейт, аматэа ғыцқэа ишэицейт. Ари ицугы длеин, ус киацейт. Днеины иеыкэабаны, иматэакэа ишэыхны, аматэа ғыцқэа ишэпаны даадэылцит. Аоыцбагы аины астал инахатэейт. Арака афатэ, ажэтэ иаартаху зегы ыкэжыуп.

Астал аёы иштэаз дырфоагыых адэны азэы ибжы геит «О, уара!» – хэа. Апшэма «Хай!» – анихэа, ани ғызтыз деитацааит.

– Уаха қытқак акны цейк диит, убри пстазаарас иахтарызеи?

– Уахатэи сыпстазаашы пстазаашыас имазааит, – ихэейт ари апшэма. Нас убыскан даахыахэын, «Уа, бзиала уаабейт!» – хэа еихэейт асас итаз. Нас диазцааит уабаказ, узыргэампуазеи хэа. Ари еихэейт ихтысқэа зейпшраз, иаб ималгы акагы ишимыхэаз, дышгархаз. Абри зыхкыз аилкаара дшашытоу.

Апшэма даацаажэан, «Иаха хыхыказ ғызтыз ихэаз уахама, сара атакс иасхэаз уахама?» – хэа диазцааит.

– Ааи, исахаит, – ихэейт аригы.

– Убри иаха хыхыказ зейпшраз аамтазоуп уара уаниз. Уара уашыцаа аниз уаха хыхыкоу аамтазоуп, – ихэейт. – Ашацаа хэа иказ сара соуп, аха убыскан исшаз ауп, уаха сзацпом, аоныка уца, – ихэейт.

Ашацаа дреиузаарын ари апшэма.

878. АШАЦӨА РХӨАХЫА ШЫНАЗАЗ

Цхэысеибак дыкан, лыбао лтэымызт. Лаамта анааи, апа длоуит. Ахэчы дани, еизаны иказ агэыла хэсақэа еимпит. Убри аамтазы хых ахэблаёы ашацаа аин иаакэтэан ус рхэейт:

– Уаха абра ииз ахэчы изхааит, дарцыс бзиахааит. Иара цхэыс дана-аиго ауа иан акэыцма дафааит.

Арт ирхэаз иан илахаит, илцэымгхейт, аха илкыз. Ари ачкэын изхаит, дарцысхейт, цхэыс дааигарцгы итаххейт, аха иан илуамызт, анс, арс инахылга-аахылгон.

– Сна, абри сара цхэыс даазгар изыбмуазеи бара мыжда? – ихэейт ачкэын.

– Уан рыцха, изызымуа акы ыкоуп, – лхэейт иан. – Уани ауа ашацаа аины икэтэан, улахынца рцапон. Абасгы, абасгы рхэейт, уара цхэыс данаауго сара акэыцма сафойт, – лхэейт.

– Сан, бара мыжда абри азын аума изыбымуаз, уажэраанзагы исабхэарауаиз. Аҳаҳаи акы бацэымшэан, уи атыц сара икэсцап, – ихэеит.

Ари ашьтахь ачкэын пхэыс дихэеит, аеҳэара пырцэеит атаца даргарцы, ачара ду рурцгы ргэы итоуп. Иара иан днеиган ауатах дыөнеикит. Атацаагацэа цеит. Иара иабцъар рхианы акэыцма аауазар иаауеит хэа дахыгыгуаз днеины дтэеит.

Ус атаца дрыманы ашта иааталт. Атацагь дхаргалт, акэыцмагы аакылкьан амардуан ихаларц афынанахеит. Убри аамтазы акэкэахэа иаагэыдицан, акэыцма шыны илкаижыит, иеизкьа амардуан илаеахэит. Уи еипш аамтазы иан ианылба, дзыөназ ауатах даадэылтын, акэыцма шыны иахькажыыз ахь дналбааит.

– Ааит, абри акэызма сара сызфоз?! – лхэан шыацэпыкэла днагэтасит. Анс данагэтас ахапыц лшыапы иналакьакьан, убри аамжыжыкын днахыцсаа дцеит.

879. ПШЬОЫК АИХЭШЫЦӨА РАШЬА

Икан пшьоык аихэшьцэа. Урт иашьазатэык дрыман. Уи кэашаоык, ашэахэаоык иакэн.

Аихэшьцэа, – хашьа пхэыс дааимгакэа хаца хцауам, – хэа рашьа изпшын, аха иара уаоы дааимгит, ипхэыс аагара хыцеит, иахэшьцэагы рхацацара хыцуа иалагеит, иахаракгы аихабы.

Рашьа пхэыс дааимгазуа даналага аихэшьцэа иреихабыз хаца дцеит. Уи илыштанеиуазгы акыр дыцшит, аха уи уао данааимга уигы хаца дцеит. Ус рыпшьоыкгы хаца ицеит, рашьа имацара аоны даанхеит. Иара агычра илан, ускан изаамтаз уи акэмзи,

Зны, иара аказы цъара дыкан дшааиуаз, цэы псылак ибеит. Игар итаххеит, аха иабакоу еынлоуп. Ус чкэынак дипылт. Ачкэын дизцааит, – абри ацэ зтэыда? – хэа.

– Ари ацэ абна инхуа апхэысеиба илтэуп, – ихэан, ачкэын ипылаз ацэ зтэыз дахынхуаз иирбеит. Уи анеиликаа, цкэа иаагэатаны аоныка дцеит.

Агыч иидахыу амшцэгьей амза азымтеи роуп, уи дахэуа дтэан иаргы.

Жэа-мшка бжысхьаны, амза азымтазы, мшцэгьак калеит. Игэылак

дааипхъан, – ишубо аипш хамш зеипшроу убоит, цэы псылак марианы иахьыкоу здыруеит, уаала иаагап, – хэа еихэт.

«Алашэ иитаху «о-блакы» хэа шырхэуа аипш, агэылагы иитахыз уи акэын, ауыха иахмырпакэа ицеит. Чаншьтахь аипш, инеин аоны агэашькэа иаарыдгылт, апшэмапхэыс дыцэар лыцэ аагап хэа. Лара ацэ аоны ионакны илыман.

Апхэысеиба лхатца дыпсижьтеи шыкэсыбжак акара акэын ипуаз, лхатца данпсуаз лцэа лтэымкэа дыкан абри ауха пха длаут.

Апха илауз дкэаба, дышышы, акрылҭацаны, дгарацаны длырцэт, ларгы дгэакха дыкамзи, днышьталан дынтахэахаа дыцэт.

– Шьта унеи, дыцэт, – ихэеит, агыч игыла.

– Уаангыл цкэа дтынчхап, – ихэеит агыч.

Уи аамтазы, ашацэа хыык ааин апхэысеиба лыонакэ иаакэтэеит, ауха ииз асаби лынасып ршаразы. Ант ирхэуа агыч иахуеит, аха иоыза иахазуам, уи ус дара ашацэа ргэапхарала икалеит.

– Абри уаха ииз асаби лахынцас илахтуеи? хэа дцааит, ашацэа руазэ.

– Апсынцры ду! – ихэеит, ашацэа руазэ. – Абри уаха, абни апхэысеиба лыцэ азара еитыхны абра иадтэалоу насыпс димазааит, – ихэеит егы. Ани зегы иара иахуеит, деиашэаны дгылоуп, абар иуаобжарахь днеихеит пхэыс дааимгазацт, абни уаха ииз хатца дцуа дкалаанза уи ус дыпшыр дышпакалауаз.

Уи акэхеит, ашацэагы ныкэпраан ицеит.

– Агыч иоыза, – уонал, узпшузеи? – ихэан, «ааидиргэгэлт.

– Сабаоналуа арахь ирхэуа умахазуеи? – ихэеит агыч.

– Исахауа закэзеи, изхэада? – хэа дцааит иоыза. Уи ус анихэа, ант ашацэа ирхээз уи ишидмырхаз идырт.

Нас ахышэтхэа длыоналан, иахэызба аатыхны, асаби дааркыаны дыршэны алыгэры дыкэршэны, – уи шьта дысшьит, – ихэан, дыодэылцеит.

– Ацэ здэылумгази? – ихэеит иоыза.

– Ацэ иалухузеи, арахь уаала, арахь – ихэан, дшахэоз ддэыкэлеит, егыгы дишьталт. Ус ишеимаркуаз аоныка ицеит, иахази икаицази иоыза иамхэазакэа.

Асаби лыцэаабжы лан даанарпшын, алыгэры длыбааганы длыхаапшызар, уагеимшхара, деигыржэа дкажыуп. Ан лгэы мцакэа, илыхылак збап, лхэан, бырфын рахэцла даайдкыланы дылзахит, нас азы лырдкажыуп. Ан лгэы мцакэа, илыхылак збап, лхэан, абыгышэы

лхәуа ахәчы длымшыит. Ддухт, дытыпхәхит. Кэашао хагак лакәхт, аха ани дыхәны ицаз дыпсит хәа ауп дшыкоу, уи дацәынхуеит хәа пхыз ибарггы ихаицуамызт; иара уажәггы пхәыс дааимгазацт.

Цьара чарак ыкан; ари ачараґы апхәысеибаггы илнеиртан, ани агычгы инаиртан. Апхәысеиба дахыцауаз лыпхәггы дылгит, ани агычгы уа днеит.

Ачараґы икәашуан, ашәа рхәуан. Ус иааиныркбан, ани агыч даакәрцт.

– Хәи, хәи, ани дкәашао хагауп, аха апхәызба дицкәшәци – рхәан, ипхәысеиба лыпхә дицкәрцт. Урт еицыкәашеит, аха ажәлар зеггы уамашәа ирбаратәа. Дара акәашацаггы цьеибашьеит. Иара апхәызба даа,ра дигәапхеит, ларггы иара дылгәапхеит. Иара апхәызба дшигәапхаз иитахыз азәы иеихәеит, ларггы абас азәы илалхәит. Ант изархәакәаз иргәаггуа ирзымгәаггуа ирбжәацаажәеит. Аус калан, дигеит уи апхәызба.

Ани апхәысеиба лыпхә лымгәа ашәахста анхаланы икан. Ани зны лхата игәеитт.

– Бпыркахьоума? – хәа длызцааит.

– Мамоу, спырымказацт, – лхәеит лара.

– Нас бымгәаца иамоу ашәахста абаказ? – анихәа, – зуха сиз ауха ацггы сымгәа пжәаны алаґеры сыкәнагалан, сафаразы акәхап, сан даапшын самхны илзахын, игъеит, аха абас ашәахста анхалт, – лхәеит. Цдабыргыцәкьаны, ланггы ацггы илызнауит хәа акәын дшыказ.

– Хәит анацбалбеит! – ихәан, уамашәа ибит, зымгәа хәызбала ипижәаз шлакәзггы идырт. Нас дыллыдтәалан, икалаз шыкалаз зегъ леихәеит. – Анацбалбеит, быпсыр ус сақәхохаарын, – ихәан, уамашәа ибеит.

880. АБЫЦӘАШЬ

Ахык дыкан, уао. шыахәк иакән, Ах па зацәык диман; ицаггы ах ипара дапсаны дыкан, дуаохеит. Ах ипа даншәы, пхәыс бзиақ дизааигаразы иакәикит.

Енак зны, ах иеааикәршәаны, иоызцаа ипызцаа иманы деыжәылт ипа пхәыс дизиҳәаразы. Дцаауа дыпшаауа дышнеиуаз, ахақ пхәа бзиақ димоуп хәа лызбахә иахаит. Хәаха-хәымш иныкәахьан, ани ах зыз-

бахә иахаз игеар дынталт хэлпазык. Ахгы, – сасцәа бзиақәак сзааит, – ихәан, игәылацәа, излацәа идигалан, исасцәа цәкы лкажһны ирзһһны рхәы бзианы икацаны, ишрыхәтаз ала пату рықәицеит. Ах сасгһы ани ацшәма ипха длышыкпацшуеит, лмацушыа гәеитауеит, лыцшра, лычапашыа гәеитауеит, цәажәыртахәыс дыкһны димауп, лгәеилгашыа гәеитаразы. Апхәызбагы еикәтәа-еикәгылак, илдырша дырһны иказ азәы лакән, ах даара дигәапхейт.

Хымшқа анцы, зпа пхәыс дизихәаразы иашытаз ах ацшәма дааирзырһын, – ууара сгәапхейт, хәиуацәазар стахуп схәымгаумшыауазар, – хәа иаихәеит.

– Суара угәапхазар, уаргы бзиақ уауп, сахыутаху сыкоуп, – ихәаит ацшәма.

– Уахыыстаху указар, па зацәык дсымоуп, спара ныкәигаратәа дыкауп хәа сақәгәыгуеит, пхәыс дизаазгар стахуп, упха сгәы дақәшәеит, икалауазар дысхумбаан, – ихәеит асас.

– Уара сыпха упәа дихәап угәахәуа дубозар, мап схәауам, духызбауам, – ихәеит ацшәма.

Уи акәхит, еинаалт, апхәызбагы абас ауп, хәа лархәеит.

Ианеинаала, – аехәарагы сутароуп, – ихәан асас, аехәарагы еимырдеит, ахгы дхынхәын, аоныка даан ачара аеазыкацара далагеит.

Аехәара еимырдаз анааи, ах атацаагацәа ишытит атаца дааргаразы. Ишһнеиуаз ккарак ағы рықәхәлан уа ипхәеит. Ианынеыжәц, рыкәа, ркәадыркәа ртыц икәца, рыфатә еикәхапса, иказца дрымба, ишыказ рбеит.

– Иа, анцәа хрыцхашыа, – рхәан, илатәан акрырфеит, акрыржәит. Акрыфаны ианыаагыла, риартәкәа кацаны икан, иоышыталан ицәт. Ах ипагы дыцәт, аха ах ипа ибыцәашы ицыз дмыцәт, – хзыкәшәарызеи анацәалбеит, – хәа дышхәцуаз иршеит.

Ашара рацәак агымкәа, – уа ацшәма! – хәа азәы ибжһы геит. Ани абжһы игаз абзыцәашы иахуеит, уаха егырт уааы иахазуам, икараха ицәауп. Ани абжһы игаз атакс арахынтәи азәы, – хәи! – ихәеит.

– Абни асас иутау ацәал иахамтазәт, иудыруоу? – ихәеит ғызтыз.

– Ааи, издыруеит, – ихәеит егыи.

Ус ззырхәауа пхәыс дыззаргуа иауп.

Ус анакәха, убри убас ацәалс имазааит: Убра иахһнеиуа шта дук ыкоуп, уи данталалакь, дазыгеырбашәа, «чоу» хәа доацымкәакәа иуышам, данацкәалалакь, иеы длахкәаны ихәда хжәаны дыпсааит; убри ацәалс имазааит, – ихәеит ғызтыз.

– Убри дахыпуазар, ипхэыс дрыманы ишааиуа абни аз ду аёы ианааиллакь, ипхэыс лкасы ацша илыхнапааны азы ианташэалакь, итыспауеит хэа данылакэлакь, иёы лышбацэхныслан азы ианалахалакь, иеышкыл ишпапы лкылаханы уао дизыбзиахаанза дыпсааит. Издыруада убри дахыпахуазар, амхара даннеиуа аухан агэылшпап аацаорны дафааит.

– Амин! – ихэеит егыгы.

– Абри заханы изхэалакь дхашхатэарахааит, – ихэеит ыызтыз.

– Амин! – ихэахт егы.

Ант зегь иахауеит абзыцэашь.

Анша рыекэа акрыфа, акрыжэ, ирыцканы икэадырны игылоуп. Рыфатэгы пхацэы-пхацэуа ирхианы игылауп, азымцаргы алакар хны ихышэашэаза иааиуеит.

Ари зегы уамашэа ирбауеит, аха ирхэара рыздыруам, изызцаауа уао дырбауам. Иоагылан реааилархэеит, аихабы днеин дааныхэа-ныпхьан азымцар аёы иёы изэзэеит: егыртгы ус еихаб еихабыла рёы рзэзэеит. Нас инеин илатэаны акрырфеит, акрыржэит, даара пату ақэцаны иныкэргаит.

Акрыфаны ианалга, реихабы даагылан, – иахаижьтеи абриакара пату хакэцаны хныкэзгаз даара итабуп, тхацёра шэтазааит, шэымш аабзиахааит, – ихэан, иёеыжэланы ицеит.

Амоа ианыкэла абзыцэашь ах ипа дынивагылан, диахэмаруа ус иаихэеит:

– Уара цхэыс даазгауеит хэашта ханталалакь, сёы сырхэмаруеит хэа уаламган, хаумырпхашьан, уи пхашьароуп, – хэа.

Ус иахьнеиуаз инеит, аха ани дауоуаз, данмыо иацьалкэагы акы хыцаит, аха акырауидырхуа. Ах изызнеиз ачара ду уны, ипха деихрацаны дритеит.

Амоа икэланы ишнеиуаз, ани азы зырхэаз аёы инаит. Абзыцэашь ах ипа дивагэгэа дивагылоуп. Цшак ааткьан, атаца лкасы аалыхнапаан, азы иахз иахаилагьяжбуаз итанаршэт.

– Хэит! – ихэан, ах ипа акасы азы иамсхуеит хэа данынатрыс, – хай абаапсы! Сыпхэыс лкасы азы иамсхуеит хэа уёёузеи, пхашьарами хара ара хшыкау, – ихэан, иара днацкьан акасы азы иалихт. Уигы ацьалкны дахирпеит.

Аёны иааит. Ах ачара гэгэа иуит, мчыбжьык чаран, аха абри абзыцэашь иахэа ахра дахашэаланы уаха цёара цхыраара хэа акы изыкамцт. Ари ах игэаитан, – уара ужэлахэ нцэааит, уара уакэын

сзыкәгыгуаз, уахәа иазууази, арахь цыхыраара хәа акгы сутазуам, узеузи? – ихәан дгәааит, аха ани иара итәы иара имдыруази дакәымцт.

Ани димыхәаит, аха ах ацхыраацәа имаур хәа ушәуазу, ачарагы изымуыр хәа ушәуазу ачара ду иуит.

Ачара анеимлыс ауха, амахә амхарафь днеиуан, аха амахә амхара дыфәналаанза, ибзыцәашь дыфәналан ацәырдагәы дыцаианы иеизаит. Амахә ианиаамтаз амхара днеит. Мчыбжь дуззак зшьапы икәгылаз амахәи атацей икара ицәт. Ианыцәа, агәылшьап адгьыл иаацыфьрын дысфәуеит анауы, абзыцәашь ашырхәа иахәа тцаа длазыфьын, иахәала ахы хсаны илкаижьт, аха адгьыл иаххәыццыз илхәыцабга ицаит. Уи аамтазы ах ипа дцәырханы даапшын, атаххәа ибзыцәашь дааисны ди- кит, – хәи абаацсы, сзыушьуази, сзыхуаркьуази?! – хәа.

– Хәит абаацсы! Сара ушпәсшьуа, абарт ишьақәау рыда еимаа имазами хәа атаца лгәы иаанагар хәа сшәан, абарт аймаакәа уыцапсаны сцапхәа акәын, – ихәеит абзыцәашь, аха ах ипа ихаймцуа далагаит. Ус ишеибарххуаз ахгы иахәит, итызшәахеит, дырkit дзыхуркьуази дзушьуази хәа. Ашарагы уи акәын иаашеит.

– Хәи, сыгәнаха анцәа ишәыкәицааит, ишәмузуазар шәаала нас, – ихәан, хәыпшзак афь иманы дцеит.

Ахәыпшзафь ианнеи, даагылан ахәара далагеит, ауха аккар афь иахьцхыз иахауаз, насгы закантәы дыпсраны дахирпаз. Рапхәатәи анихәа, ишьамхы акынза дхахәхит, ашьтахьтәи анихәа, мақәахәара дхахәхит, ацыхәтәантәи хәаны данаалга, дшеибакәу дхашхәтәараха дхахәны даанхит.

Ахи ицаи реырзымшьуа икәхит, игәхьааргаит, аха икарцахуаз.

Атаца ианлаха лхатца ус иалхәеит:

– Абриакара хатыр хәкәзпаз, хамшала дхахәхан ахәы дыкәгылауп, ари хара хзы ипхашьара дууп, унеыжәланы унашьтал, сызкәшәаз абас ауп, псыхәас иамаузеи хәа уазпаа, хәарта змам егыкам, издыруада цьара хәартарак уахуазар, – хәа.

– Ибхәаз ауцабыргым, стәашьаузи, ихәан, иеы акәадыр нақәцаны, дыфәыжәлан ддәыкәылт абри аицш сақәшәеит, хәартас иамаузеи? хәа дцаа-цшаауа.

Ус дышдәыкәыз, дырыю кәышк диқәшәан акы иаихәт аха ахәарагы аурагы удааохт.

Ани адырыю иеы дахьааз ус иахазаап, рапхьа иуа ахшара дтәантәны дыжәны, абни ахахә дакәимтәакәа, псыхәа амам хәа, аха ари иахаз имхәит аоны данааи.

Иуахазеи? хәа данизцаа ипхәыс, егьсмаҳашт баша сныкәаит, – хәа лаихәеит.

Цъара акы умаҳазакәа ишпакала, иухәуам акәмзар ус анакәха сара сцауеит, цъара хэартарак саҳаанза арахь схынхәуам, лхәан, дныкәланы дцеит. Дцаауа дыпшаауа дышнеиуаз акәымкәа, ани лхаца дзыкәшәаз адыроы избәхә лаҳан, днеин дизцааит абас сакәшәит, псыхәа амаума, ипсы тацашьа амаума, – хәа.

– Икалази, бхаца ааигәа абра дыкан, иасымхәаи, бара бызираапсази, ари псыхәас иамоу убри ауп, ихәан, лхаца ишиейхәаз аипш лаихәеит. Уи аамтазы лара лпагы дгьаргьаруа длыцан. Афырхәа днахынхәын, аоны днеин, уаоы имырбазакәа лхәычы дышьны адыроы ишлейхәаз аипш, дтәаны дкацаны, ахәыпшзәеы илган ахахә хашхатәара иакәылтәит. Атәан аннакәылтәа, ахахәгы атәангы адгьыл илыцаба ицаит.

Анс аныкала даара илцәымгхит, – икасцази, ишпазура, аригы инаур сызхәапшуаз сцәызт, схәычгы дысфит, сыгәнаха укәшәаит ари хэартауп хәа сазхәаз уаха икасцаз егьыкам, аха аоны саны сөзласшьуа акы ааганы, саргы абрацәкәа сөысшьып, – лхәан лөынахан аоныка дцеит. Аоны днеизар, лхаца ибзыцәашь дтәауп, лхәычы дыбзиахәа ишьамхы дыкәтәауп, иара ахыухәа апхьарца аирхәауаит, ирыхтысыз ауаз зегьы антаны иацхәуа.

Лара дгәргьацәан, акәукәухәа дыхәхәан ауаа еизылгаит, икалазгы шыкалаз ралхәт. Ах ари даара деигәргьеит, ица ипхәыс данизааига аихагы ирдыуны ачара иуит.

Абриала ацыхә цысцәауеит, – ихәеит Шьмат Мачагәа-ица Бениа.

881. АШАЦӨА

Ахак ныкуартак иман, амоа дыкәлан днеуан. Амоа дыкәлан дышнеуаз, икәхәлет, амш баапсхит, ааигәа-сигәа нхао дыказамызт. Дахынапшуаз, агаз аркны иахибаз днеит.

Дахнеиз нхаоы гар хәчык дынхон. Анхао имаз ала акриеицт, акрииржәт, днаган дириеит ион хәчаеы. Ионы еиюкааны икан, быцала ишшы. Зәы днеиз апшәма ипхәыси иареи ракәын иказ. [Ацшәмапхәыс] лцәалтәымкәа дыкан, ауыха иакәылкт [ахшараура] Ааигәа-сигәа гыла дрымазамызт. Хацеи цхәыси еицхырааны, цәгьа мгьала, шарпаз лара

ахэчы длоуит. Ахэчы дрыцкыаны, днаганы ддыриеит. Дандыриа, иаапсаха икан хапеи пхэыси, ицэт. Ианыцэа, арт ргэакра зеггы ах иахуан, ибон. Дмыцэазакэа, даапшуон.

Иаины хэык ауаапсы, ашацэа ха зырхэоз ааин, амни ахэчы ииз инасып ршон. Ах зеггы ибот, иахуот ирхэо. Ашацэа еихабыс ирыцыз ус ихэит: «Абри ачкэын ииз иахьа җажэеихэба-җажэеижэаба сыкэса ихьцаанза абри еипш арцыс дабакоу ха ауаа иазырхэо, ида аизара карымцо убас дуаохааит. Амала, аамтала пхэыс данааигуо убри аухацэкьа иеы дашьяаит» ха убас акэитцет. Иэыза, еипбы иказ ус ихэит: «Иеы дамшыкэа деикэханы дкалозар, убри аухацэкьа азы дагаат» ха. Ахэыктэи, зегь реитцбы, убас ихэит: «Азы дамгакэа, иеы дамшыкэа деикэхозар, акэыцма дафаат» ха.

Ари зеггы ах иахуон. Шьжымтан анша ах ахэара каитцит: – Ахэычы сара дсышэт, аоныка дызгот, – ха. (Иибаз ахэара дакэитымызт.)

– Ах ухаткы хцеит хара, ах даазааоы хамбазыц, анхао ихэчы уара илыухи?– ха ахэара карцан, аха ах убриакара ауаа адкыланы дрыхэаны, ахэчы дрымхны дигит, «абри ипсы сзеикэырхозар збап, илпуагы збап» ха.

Диаазет, дуаохит. Абант ашацэа изырхэаз еипш, ида еизара камло убас дуаохит, ипшынхит, дыеказахт, деырхэмарыохт, дшэахэаохет, дкэашаодет. Апхэыоагара ашка ихшыо азцит. Ах ианеиликаа, азин иитит апхэыоагара. Азгаб дихэет. Ауха азгаб даахгот ха ианцуоз ах, – Тацаагара саргы сшэыцны сцот, – ха ачкэын еихэит.

– Папа, пхашьароуп, апсуа иеы икамлац, пхэыс даазго ачкэын иаб дицны цоо тацаагара ха уаоы ихэаны исмахэзыц, абри уара изухэази? – ха анихэа, – саазара уазыраззар, суцны сцоит, мап сцэумкын, – ха еихэт.

Ачкэын даназхэыц, мап имкит. Тацаагара еицны еыла ицон. Амфан иахьнеуаз, кьакьарак, дэышшара цшзаракае ианнеи, зеггы ачкэынцэа аекэа дырхэмаруа иалагит. Убри аамтазы ачкэынггы аеы сырхэмарует ха даналага, аазара казцаз ах имукэа иеы агэра даахан, иеы аайдкыланы иааникылеит.

– Папа, пхашьароуп, ус сзымуын, зеггы идырхэмарует, са ссабиушэа скоумцан, – ха дихэан, аха ах имуит, доуимыштит.

Ус, ицет азгаб лэы. Уа ачара руит. Ихынхэны ианаауаз аамтазы, илеицэажэан, ус рхэит: «Хароуп, нактэы хакэшан хазцарым, абра азы харны хцар иаха иахзааигэоуп» рхан, еикэышахатхан, рызынтэыкгы

атаца дрыманы аоныҥа иааует. Амни азы ахықәаҕы ианааи, иеы агәра лаидикылет. Ачкәын дааигәытакны [азы дырит.]

– Папа, соушът, пхашьароуп, ауаа сахьырбогы ипхашьароуп, ахацаҕыза икынтәгы пхашьароупеи! – ихан, аха ах имуит, доуимышьтит.

Аоны дрыман иааит. Чара руит. Ауха убас икайецит, ах ихәыцит: Х-метрак ишьтыхны амҳара изыкайцит, амардуан нкыдыргылан уоыхәно ада, уаха узымхәно. Азгаб доыхәныган амҳара хәа ианейбыртоз аамтаны, ианааибырта, амардуан кыдхны итәахит. Уаа ҕажәаҕык ахьшыцаа ҕаиргылт: – Ацгәы жәбома, ала жәбома, абра зеггы иаажәбаз ак аашәмышьтын, ишәшы, дуаҕопсызаргы дышәшы, – хә убас аҳәара катаны, ах дцеит псшьара.

Шьжымтан, ашарпазы дангыла, данааи, – Азәыр жәбама?– ихан,– Иарбанзаалак ак хамбит, илоума, ицгәума ак хамбит, ах ухацкы хцаат! – хә ус иархәит.

Ицшит, еитацшит, асат жәбаба калит, жәеиза калит, жәаҕа калит, иарбанзаалак шытыбжык рмаҳазеит. «Абри, икалази, икалаз збап, икалази» ихан, амардуан нкыдыргылан ашә хнасын, аха уаҕ ҕимтит. Ашә анаадырты, иҕены – лара азгаб иааигаз дкәыцмаҳаны, лхаца иҕры дталаны ажәжәахәа ифара даҕын!

Ах убас акәицит: «Хазшаз ауаҕ илахь иану иарбанзаалак хырпашья амазам. Ари ларгы убас илыкәзаарын – лхаца дылфараны. Сара азәгы, аеггы дацәынсырхан, аха абри акәыцма агәы иамуит. Хазшаз иоуп иказцо. Иарбанзаалак акы, мачыла уқәпаны, азәы ак илшазом» хә абас ажәа ауаа ирылаихәит.

882. АШАЦӘА ИРХӘАЗ КАЛЕИТ

Уаҕ гарк дыкан ах иааигәара. Дгәакын. Ах иааиитоз ада фатә има-мызт. Дшыказ акәымкәа, шьжымтанк абна дахьнылалаз азәы ҕитит: – Уара, ауаҕ гар рыцха, ак уаххәоит! – рхәит.

– Закәызеи? – хә даныцаа, – Узыхәо ак уахтоит! – хәа иархәит.

Иаргы дазытамамхан, абас ихәит: – Шәара абзиақәа исашәхәаз сымацара сазхом азхәыцра, такәажәык дсымоуп, слазцааует, азин сышәтозар? – хәа дааит аоныҥа.

Ипхәыс длызцааит. Ипхәыс ус лхәит: – Уҕамтазы уажәымта

цэгъоуп, уаха жэымтацэгъас иумоузеи. Урыхэ – «сэамта цэгъоуп, аха сажэымта бзиашэтэуазар хэа», – лхэеит.

Дрыхэеит.

– Иумаз, иумаз узыхэаз, – ха иархэеит. Даагэышьеит аоны.

– Иуархэагэышьазеи уызынеиз? – лхэеит ипхэыс.

– Исархэазеи бымбои, «уэамта цэгъоуп, аха уажэымта бзиахааит» хэа сархэеит, – ихэеит.

Нас абас ихэеит иара: – Сара жэымтабзиа сыртеит. Инармыгзаргбы руам. Аха иазызугэышьоузеи, сажэымтакынза сара амла сыпсует. Хачкэынцэа хэычкэа хаманы ххэхынахо хцалароуп.

Бжъаха-бжъымш иныкэахъан ахэычкэа рыманы, уао, бзиаи икны инеит. Даара хатыр ду рыкэицеит уахыкгы икан, ашьжэымтан крырфеит, крыржэит.

– Итабуп, апшэма бзиа, иахеижьтеи ацабаа иухарбаз!

Бзела, бзела! – хэа инапы икит. – Баала бара, – ихэеит.

– Асас хага, уеаанкылишь! – ихэеит апшэма.

– Иутахузеи? – ихэеит асас.

– Упхэыс дсызутом, истаху убриоуп!

Еибарххеит. Абцъар цыригеит апшэма, асас дшэагэышьеит.

– Успырц, ухэычкэа уманы! – ихэеит.

Ипхэыс диимтеит, ихэычкэа итаны ддэыкэицеит. Дынкыдгылауа, ихэычкэа какалк надыркуа, жэаха-жэымш дныкэахъан, з-дук дныепынгылет.

– Сбабараа, азэазэала шэырзгароуп, – ихэеит.

Азэы нырцэ дырганы дааит. Егъи даашьтихит, диманы азы дталет. Абжара днеиуаны, нырцэ данцшы, акэыцма ихэчы даманы ишцоз ибеит. Ианиба даахэаан, даагарыгаеит. Ихэчы изкэа икэыз даахыорын азы дылтахан, даманы ицеит. Егъыггы акэыцма дагеит. Инапы игэыдыцсалан, иёынеихеит. Дышнеуаз, уао бзиаи иёи дпэыуо днеит.

– Узыкэшэазеи? – хэа дизцааит.

– Исыхъыз убриоуп: – Сыпхэыс азэы дсымихит, схэычкэа аоыцъа – азэы азы дагеит, егъи – акэыцма, – хэа еихэеит.

– Уара рыцха, ара указ. Сыпсатазы млаки хьтаки уасыркуам, – ихэеит.

Дыкан абас оышкэса-хышкэса ркынза, Убриеипш калеит аамтала: Ах ицынхэра иалхэра калеит. Ах иалхразыхэан ажэлар аизара иаёын. Убри ах далызхуаз ажэоан ахьтэ илбаауаз ажэцыс акэын. Убри зыжэоа

икәтәоз иакәын хәынтқарс икалоз. Ажәафымш рзы акәын ажәтыс ана-
ауаз. Абас рхәоит зыкны дыказ: – Аизара ду ыкоуп. Уара гәак, уалапш,
– хәа иархәеит асас.

– Сара рыцха, сызгәалашәода, сызлагәаку сызхоуп, – ихәеит.

Аха ирымуйт, дыргеит асас гәак аизарахь. Инеит ажәлар аизарафь,
ажәлар дузза ажәоан ахь ицшуан, ажәтыс аауеит хәа. Ишыцшуаз
акәымкәа, ажәоанахьынтә аәанахеит ажәтыс. Агәак, арыцха, зхәычкәа
азы иагаз, зыцхәыс дызцәыргаз, ажәтыс шааиуаз убри арыцха ижәоа
икәтәеит. Ажәлар «ура» рхәан, дыштырхит. Дрыманы, дыштыхны
ахәынтқар итакса акны днаганы дыкәдыртәеит. Дхәынтқархеит. Аусу-
ра далагеит. Астражникцәа ыыцәа иртеит. Агәак дааргон, ацәак даар-
гон ахәынтқар ифь. Дыкәтәан итыцәфь, рус еилиргон.

Азә дааит ихылца ихыхны аматанеи кацаны, ахәынтқар икны
днеит.

– Иутахузеи, уара? – хәа дизцааит ахәынтқар.

Истаху убриоуп, ухацкы сцеит: – Сыцхәыси сареи жәаашыкәса
туеит пхәысра-хацара хзеламышьтеи, – ихәеит.

– Уцхәыс дабакоу? – ихәеит.

– Аоны дыкоуп, – ихәеит

– Шәааи систражникцәа! –хәа дрыпхьеит..

Иааит адых-сыххәа

Шәцаны абри ипхәыс даажәга, – ихәеит.

Атыц, дахыкәз реихәеит. Лхаца димышьтит, ицеит астражникцәа.
Ацх цахьан, иаднагалет. Рыбжы дыргеит, – Ацшәма! – хәа

– Ишәтахузеи? – лхәеит,

– Иахтаху убриоуп, ах дбыцхьоит.

... – Исымоузеи усс? – лхәеит

Атакс, – бхаца дыбзашшит, – рхәеит..

– Исзаартуам ашә, аамта кыр инеихьет, хаца дыкам, – лхәеит.

Лара дцааит лыбжы неицыхны: – Ишәыхьзузеи, ишәыжәлоузеи?
– хәа дцааит.

Азәк лызәйтит: – Сара, Хачыкь-оглы Хасан сыхьзуп, – ихәеит.

– Егыи иухьзузеи? – еидагеит абжы.

Ибжы иргеит, егыи: Хачыкь-оглы Омар сыхьзуп, – ихәеит.

– Шәанацалбеит, сыгра итшаз сычкәынцәа “ шәыхьз шәхәеит!
– лхәеит.

Ашә ааимылцаан, иааонлыжылет афыцәагы. Аишыцәа еибадырит
дара-дара убра. Уаанза изеибадыруамызт. Руазык ус ихәеит: – Сара

саб азы сырғаны, сашъейтбы диманы дшааиуаз данцшы, сара ақэыцьма сымтарсны сшагоз аниба, егы изкэа даакэьан, азы дицэагеит. Сара сышнанагоз, ақэыцьма азэ деихсын, ақэыцьма ишьит. Сара саашьтхны сигеит. Егысымыхкэан сияазеит.

Иашъа азы дышнанагоз, азлагара аехэа дааннакылет. Убриаамтазы, азлагара анаангыла, азлагарахъча асаби ицэаабжь иахайт.

Абас рхэеит аишьцэа афыцъагы ран лэы. Аргамалхэычкэа шракэыз еилылкааит. Раб дахыыкоу хэа агърыздырзом.

– Нан, убри ахаца дзысзашшыз шэасхэап: – Шэаб гээк, разкы змазамыз, хгарын, «ххахыынахо хдоит» хэа хшааиуаз, абри ахаца иёы хаанагеит. Ауаха хэхыыказ, апшэма шэаб дишьуа даналага, сныжъны дцеит. Шэара шэхэычкэан. Абри ахацеи сареи хацара-пхэысра хзеламыжътеи жэаашыкэса цит, абар, шэара шэарпарцэахет, – лхэеит.

– Иара цъаханым итыпхааит, хабпса, хан анцэа данхайта, хара бныкэахгои! – рхэеит ачкэынцэа.

Дрыманы ицеит ах иёы. Ианнеи, дрыманы ионалт ачкэынцэа. Ах ус иархэоит: – Абри ахаца дхаумырбан! Ари хан лоуп, хара дныкэаагоит!

Ус дцааит ах: – Абри ахацеи бареи жэаашыкэса хацара-пхэысра шэзеиламкэа, ахаан исмахац, изыкалазеи? – хэа дцааит ах.

– Изыкалас убриоуп: Схаца ихэычкэа иманы хшаауаз, уахык иара иёы хацхъара калеит. Ашьжымтан схаца дишьуа даналага сара сзы, сныжъны дцеит схаца. Иара пхэысс сигэапхэаарын.

Ас анылхэа, ах ихэы-ижъы еилагылеит. Ус леихэеит: – Бхаца ихъзузеи?

– Сара схаца ихъз зласхэарызеи, сычкэынцэа ирхэааит. Уара, шэаб ихъзузеи? – хэа дцааит.

– Хаб Ахмет ихъзын, – рхэеит.

– Сишь, сишь! – ихэеит ах. – Уара аламысда, сжыы зыграгэоу уоума, сыпхэыс дсымыхъыз!..

Ах адца кеицеит астражникцэа рахъ: – Ихы хцэаны ацэоан иахашэырца! – хэа.

Уи уака аминутаз акэхеит.

– Сыпхэыс, бааи, – ихэан, даадиртэалет, ачкэынцэа рцынхэра, дкаитеит.

Гэырғарахет. Ашацэа абнакны иархэаз иажэымтазы ихъзан, жэымта шкэакэала аамта акыр игеит.

883. АШАЦӨА ИРХӨАЗ КАЛЕИТ

– Узыкөшөаша уажөраз уакөшөар утаху, уөаразы уакөшөар утаху?
– хөа пөхамбарла азөы дизцааит.

Дааит, уи иахөз ипхөыс илеиэхөит.

– «Сзыкөшөаша сөамтазы сакөшөааит» хөа хөа, – лхөит ипхөыс.

Дзыкөшөашаз иөамтаз дакөшөөит: Ипхөыс дыпсит, имаз нцөөит, оыцөа ахөычкөа изынхөит. Ихөычкөа иман ддөыкөлеит, ихичөымгхан. З-дук аөы днөин, азы днөөпцшгылеит, ацөа хымызт. Ихөычкөа аоыцөагыы иаразнак изырымгазт азө аарцө дынижөт, өгы нырцө дигөит. Ахөычкөа раб иахь идөыкөлан, азы илталан, азы ицөагөит. Ари зынза ихичөымгхан, дцөит ихы ахынахөз. Ахөычкөа руазөк азлагара азыхкыракны дна-наган, убра дыннакылеит. Азлагарахьча дибан, диаазөит. Ари дыш-цөз, ацыхөтөан ах дук икны днанагөит. Дышнеиуөз, оынок акны днөит, такөажөык лкны. Ари ауөо гөак дцааит, – Икоузеи? – хөа.

– Икоузеи, уаха ах ипөа дитиуөит, аизара имоуп, – лхөит. Ари уахь днөир итаххөит, аха ихы көыншьаны, аанда днавагылт. Ани ах иуарбажө анирпры, ари дахьцөыцагылаз ихы икөтөөит.

– Хөаи, шышь-шышьы! – хөа ипхарцөит, – ари агмыг ихы ишпакөтөөи, – рхөан, ипхарцөит, аха өитаан, өитах ихы икөтөөит ари аччиа.

Ари ах ипөа димгар камлеит, ах ихөахьа злакөз ала, диитар акөын. Ихөахьа өилөигөзма, диитөит.

Азлагара ахкыраөы иамырхыз ари ачкөынгыы ахөынткар ипөа диауртө дөалан, диртөит. Ахөынткар итыцаө дкарцөит.

884. ДАСУ ИЛАХЬ ИАНУ ДАКӨШӨОИТ

Хөык аишьцөа ыкан, хөхөахөтцөан, кырөацөан. Аишьцөа пату өикөырцон. Рашьөиөаө пхызрыла убас ибит: “Шөаөцсара башоуп, шөаөцсара икашөцө зөгы шөгөылачкөын имгар калазом” хөа.

– Убас пхызрыла избит, хөа иашьцөа ирөиэхөит: – Абни хгөылапцхөыс лцөалтөымкөа дыкоуп, ачкөын длауөит, цөа длауөт. “Апа илауа шөаөцсара зөгы игөт” хөа убас рхөит. Көзшьөс иөахцари, хөаөацари? – хөа иашьцөа ианрөиэхөа. Иашьцөа убас рхөыцт: “Апцхөыс дөилзыр-гуо хөра хкытан икоу такөажөык лоуп, азө лоуп, уаха уөо дыкөазм,

хлацаажэап, амал лахтап, парала дхаххып, ахы лахтап. Апхэыс дане-илгуо, илыпхъан данырго, ахэчы дылшыратэы иахзыкацозар, икахцап” ха убас еибырхэит.

– Илалаган атакэажэ илацаажэеит: – абри апхэыс лцэалтэымкэа дыкоуп. Ахэчы данлауа, бара ибыпхъаны брымгар калашам. Дбызшыу-азар дшы, мамзаргы дгычны дыбзаагозар даагы, уа дыбызмшыу-заргы, – ха абас илацаажэан, парала дхырхын, атакэажэ папанткэыр дакэшахатхеит.

– Ишырхэзеипш, лаамта анаан, ахшараурахь лхы анлырха, атакэажэ илыпхъан дырган, деилгет. Аца ссир длоуит. Ари иахагы дара хоык аешыца. – иубаз апхыз иашоуп, – рхан, уамашэа ирбит, иархагеит, аха икарцози, мыч рымамызт.

– Атакэажэгы ишыпшыагы дакэымшэт, иаагашыагы дакэымшэт, ахэчы ус дынхит. Дарагы илацаажэан, атакэажэ дцодаауа дыбжъан, длыцхраауашэа калцуо. Ёнак шыбжъон ан лыпсы лшыон, агар лапхъа иргылань. Атакэажэ ашышыаха днеин, ахэчы агара даагарылхын, аацаажэк даалахэаны уоы димбаразы лойтра даацаргылань, касыжэк лгошэа, длыцэгычны дылгит. Ан данаапш, анахь дцет, арахь дцет, аха лычкэын длымбит, икалцози? Длыманы ант хоык аешыца реы дааит.

– Ибтахузеи? – рхан, – Истаху, хзеицаажэзеипш ауп, дышэзаазгит, – [лхэеит].

Рыцэгь лымхэаразы, цъара ак лымхэаразыха атакэажэ илтахыз апара лыртан, дцеит. Хоеишыца леицаажэан: – Ара дышыны, имахкыи, бнакае дган дылахаршэп, – рхан, абнахь дрыман ицан, абна ахыказ дганы дкадыршэт ахэчы.

Ихынхэны аоныка иааит. Убра абна дахыладыршэыз, абнаеы пхэыс етымк дынхон, такэажэык. Х-цъмак лыман. Амант рыла акэын лхы злалаазоз. Ацъмакэа, данпшы, енак акы ахш амазамкэа иааит, оба ахш рымоуп. Адырцаеынгы ус илбит. «Ари, сыцъма хъаны ахш жэауо дарбан, ма изтиуада» ха, атакэажэ ацъмакэа дрышыклапшуа далагит. Адырхаены игэалтит ацъма кырнафалак, ахш наидулак инеины асаби илеихатэаны, асаби кырзицанатоз. Ари анылба, дгэыргыатэа дкалит, анцэа дихэан, «анцэа уситт, хэыч дсымамызт, тынха дсымамызт, са дсмаазои» лхан, даашьтылхын, ахэчы аоныка длыман дааит.

Ус исыказ, ахэчы дуаохит, жэаа-жэибжь шықэса ихыцуа дкалит. Дыцшзахит – исахъа, иплан. Апара имамызт. Атакэажэ лакэын дзаазаз. Арт ахоеишыца оыца, уртгы хэхахэтцэан усгы, енак ла

лҕы, амшцҕа икҕанакын, ла лҕы иааит. Дырдыруан, лымацара дшыҕаз [рдыруан]. Ахэычы данырба, уамаша дырбан, илазцаан, кыраамтагы ылымхээт, аха илдырхэит – абас абас, дзылбаз. Хау, урт иахагы рхы рыхнахт аешыцаа: «Абри хара икахаршыз иоуп, абри ха хмал имфар калом. Дхазшыуазар, дыштыгуп, аха икахцой, ара лыла изабо дахшыр, харгамахоит» рхэет. Илеицаажан, «аоныка ддэыкхцап, хашыа изы ашэкэы оны ихашытып, даннеилак дузтархозар, дтарха, дыштыгуп, хмал зфо абри ахэычиоуп ха» [рызбеит]. Атакэажэ илацаажан, акыраамта мап лкын, аха, – баргы ацара бахтоит, хпаракэа хаихынагзом, абри ашэкэы иахызы аоны инаганы хашыа иитар, апара иитоит, ишааигалакеипш, нас баргы хаазагак апара бахтап, – ха лархэан, ааи лдырхэан, ахэычы ддэыкхэирцеит.

Ахэычы уахык дыкэын, ааха дыкэын, хаха – дааит. Дара исырхээзеипш: – Хыхынхо хапхыа уснеуа, амоаду уанны узнеуа азыхы ыкоуп, азыхы аханы аихатэы гэшэ ҕоуп. Абри агэшэ хара хгэаратоуп. Убра унеир, уазцаар, хашыа дупылоит, абри ашэкэы ит, уара иутаху утаны уааиштыуеит, – ха иархан, ахэычы ус исидыруаз, амоа дыкэлан дышнеуаз акэымкэа, ибит азы.

Ахэычы ифатэ хэычык иман, длатэан акрифит, акрижэит, азгы ижэит. Амра хэычык иааикэцхаз, дкара-уараха дыкан ацаа дакын, дыцэеит. Амни ашэкэы зыыз рашыеихабы, пхызырла избаз, «шэаапсара амни ахэычы ифот» ха пхызырла избаз, уи ицха азха дааин азы згот хэа, ацкэын дахиаз лбит. Лыпсы зегы нилаха ицет. Убас чкэына цшзан, уамакала дылгэапхит. Аха дыпхашыаны, иаарцшышыа дакэымшэт. Ишэкэы, ироыз ашэкэы хэычы ицаба итыхэхэо итан. Ашышыаха иаатыхны дапхыт: «Ари дышнелакеипш дузшыуазар, дшыы, хмал зфо абри ачкэын иоуп» ха ианын. Лара ашэкэы иааиларкэычны, икэыкэны инкалпсеит. Афырха аоны доеин, длатэан ашэкэы лэит: «Дышнеилакеипш, хара уахымцшын, хара цытрак ханхоит ууацаа зегы урыцхыаны чара уы. Сызгаб дит, махэс дкацы» ха, ашэкэы ус ианцаны, иааган ицаба италцет.

Хэчык дыцэан данаапшы, иҕааихан, ант рашыа дахынхоз ицшаан, днеин ашэкэы аатиган иитт. Данлапхыа «махэс дкацы» ха ашэкэы ианыз анеиликаа, игылацаа апкаохэа даарыллан, иуаажэлар еизганы, чара уны, иашыа ицха диитеит пхэысс. Ус инхон. Егыртгы лассаамта данырымба, «усгы дишыт» ха хэаны, мчыбжык-оымчыбжык антцы, аоны ианааи, дауишыуаз, рымахэ иакэын, аоны дыкан. Арт уи иахагы рхы рыхнахт. Уамаша ирбит, иархагеит, аха икарпози?

– Зегьакоуп, дхамшыр калом, дыштәуп ари, хмал ифоит, кәзшыа амам, хмал ари изиахтои! – рхан, еицәажәет.

Агәыбжанытә ус иархәт: – Унеины аекәа ахтаку агәра рыххны еилацы, еисуа иалагар, сара сымахә иоуп, сыбжы сырғап, «уара, аекәа ирых гәт улеины» ҳа иасхәоит, сыбжы сыргоит. Убриаамтазы, данлеуа, амардуан данылыбаалак, ашышыахә данылбаауа аиха рхәхәа ихы уаасыр, душъеит, нас дган цъара анышә дахтап, – ҳа ус еибырхәит.

Ишихәазеипш, агәыбжанытә днеин агәра аархихын аекәа еилеитцан, еихәтырпо ианалага, ибжы иргет абхәа: – Сымахә, саапсаха сыкоуп, улени аекәа ирыхъыз гәати! – ҳа еихәит.

Ицхәыс ус лхәит: – Уара умлыбаан, уахъ умцан. (Лцәа иалашәоу, сыздыруам, дсыршыуаз.) Уыодәылтцны, адарагъ ашышыыхәа ушьтыбж мыргакәа, аоныка, арахъ уааи, – ҳа ус иалхәит.

Исылхәазеипш, дындәылтцын ашә нкыджылыаны, деитахынхәын, итыцаә дааины днатәеит. Арт шытыбж анымгаза, иашъеихабы ашышыыхә «икалаз збап, абри уаха шытыбжык мгазит» ҳа, амардуан дллыбааны, даныллыбаа, иашъа уа дгылан, аиха рхәхәа ихы даасын, дышны дыдкаижыт. Ашытахъ игәартазар, иашъа иоуп иршь. Рымахә ус даанхит.

Илеицәажәан, – Ҳара ҳазшаз лахынцас ус ихәитт. Хмал иара имфар калом. Абри дахшыуот ҳа ҳалагар, ҳара аешыцәа ҳазынтәык зегъ хтахот. Уиацкыс ҳара дхамазат, ҳачкәын иоыза иоуп, хаапсарагы ифаат, ҳацха димоуп. Уаха ҳаицырхагахарым, – рхан, даанрыжын, иахъагы уацәгы еиқәгыргъо еимоуп.

885. АЦХӘЫС ЛЫБЗИАБАРА

Ажәытә, анкәа, аамтала зны убас иқан, рхәит. Ацсәаха аргама дныкәон. Ашацәа ҳа цъоук ықан, урт аргама иаакәтәан абас ицәажәо, убас иқан. Ианыказ аамтазы, жәаоа-жәаха сықәса ихыцуан ауаюпсы, насып имамкәа дықан. Инасып хшоит рхәан, ашацәа аакәтәан инасып ршет. Иара иахауан. Иара ианиаха, иршет убас, зуа пхәыс дааиго адырәауха дыпсраны. «Дунеи сықәны пхәыс даазгом» ҳа убас иакәикт. Иакәикын, ус дзыказ акәымкәа, иани иахәшьеи дырkit: – Аамтала, даауымгар аауам, – рхәит. – Ҳеахшыует! – рхан, даныркта, пхәыс дааигит.

Ичара зуха ируз ауха, аены, адырға аены ахәймеханы, – Хәлыбзиакәа! – ха даакылст апсәәха.

— Аа, сан, абри абас калот ха анбасхәоз ибуамызт, уажәы избаабцо?! – ха убас ихәит.

— Сара сыкоуп! – лхәит.

— Бара быказар, нас икабцои, икаты! – ихәит.

Апсәәха днеин длыдтәалан, шыамхышәара лыпсы анылхих, ла илзымчхәит: – Уара узааз дгы! – лхәит.

Лыпсы зылхәзеипш илхеитан, лыпха дахгылаз дыхәхәет хазы: – Бара ибылымшет, аха сара сыкоуп! – лхәит.

Лыпха днеин дыштыалан, мақәахәара лыпха илычхәит. Уаха илзымчхәит: – Уажәштыа исылшом! – анылхәа, лыпсы зылхәзеипш илхатаны, уахәштыахтыәы дцеит.

Ипхәыс иааигаз ләы даннеи, рцәа еидырымпацызт, аха убао лхәит: – Сара сәы дааироуп акәымзар, ешыроуп исыкәу акәымзар, изуам! лхәит.

Апсәәха днеин дналыдтәалан, лыпсы лхыхуа иёынаихан, лыхәцәәфынза лыпсы лхихт. Ахәцәәфынза лыпсы анылхих ашьтахы [апсәәха], уа зцаартас имаз аллах идырп, дцет атаара. Лыпсхыкра дакәитымызт. Дахнеиз., убас ихәит: – Оынәажәаба сыкәса дымпсраны дыкоуп, – ихәит. – Аоынәажәаба сыкәса лыпстазаара иаахыхны, ишаны лхацеи лареи ирытан, арахь урцырц, – ха абас ихәит.

886. АҢАЦА МЫЖДА

Иашьей иахәшьей шыхәычыз раб дыцсит, дара ейбаазейт, ибзиахейт. Ишыказ иара дарпысхейт, ларгыы дтыпхәхейт. Еизарак аёы иахьнеиз, згабк дырбейт. Аехәшьа абри азгаб лашья изы дылгәапхейт. Иаргыы дигәапхейт’..

Аоны иахьнеиз илбаз лызбахә иалхәет. Длыштыалан дааигейт, Дахьяаигаз, хоык ахәычкәа лыхшеит. Аха атаца ланхәыпха дцәылылхит. – Уахәшьа дкаца, – лхәет.

– Сахәшьа дышпакасыжьюей! – ихәет.

Енак ипхәыс лхәычкәа руазәк ахш дзаалтан, дылблит.

Уахәшья дылшыит! – лхәет.

Агәыбжъанытәгы убас дылблит.

– Уахәшья дылшыит! – лхәет. – Хәкәылхует хәа уасхәан, – лхәет, аха иууам!

Ахәыкгы дылблит. – Уахәшья дылблит! – лхәет.

Ацыхәтәан, аоны лыблит. Иаргы игәы пцәазан, иахәшья дганы лнапкәа хытцәэаны, ккарак ағы доуишьтит. Лара икәлацәкыаз лхәом.

«Пхәыс илхылцыз хаца указар» хәа, дыхәхәо абна дылан [ачкәын иахәшья]. Ах ицымахьча дибан, ах иахь дааигеит. Ах ица дигәапхейт. «Дызгоит» ихәан, «лнапы лымам» рхәет, аха димгар имуызт, дигейт. Иара арра ипхьан дыргеит. Даныргоз амған амни ланхәыпха лғы дакәшәейт. Апошьтагы уа ааигәа икан. Ипхәыс лцәалтәымызт. Иажәакәа зейпшраз ала, ланхәыпха лхаца шиакәыз лдырт. «Сыпхәыс шәылхылапш» хәа ашәкәы ифит. Аха лара иаалыпсахын, «сыпхәыс азы дашәт, дыстахым» хәа ифызшәа, лара ионы илышьтит. Азы дартеит. Аха азы данарта, лнапкәа лоуит. Дызхыцын акәара данаакәгыла, – Хан халшыын, бара ибыкәылтан, аха хәкоуп, – рхәет лашья ихәычкәа... ибзиахәха илбеит.

Ишааиуаз, лхаца аибашьрағын дхынхәны дшаауаз дидырт, аха лнапкәа ахьлоуз омашәа ибеит. Лара илхәомызт, аха ахәычкәа ахәаха рибамто, рмамида лтоурых рхәет: – Хан лоуп ус дказпаз! – рхәет.

Лхаца абжыуаа реизара кайтан, ахәычкәа аакәгылан ирхәет рмамида лтоурых. Рангы уа дымнеир амуит. Рабгы днеит. Раб ран ирашь ацыхәа дадхәалан, дишьит.

887. АЖЫРА ЗЫХКЫАЗ

Дыкан ахак Даут хәа, диман цак Саламаун хәа. Саламаун дшыхә[ы]чыз дара мыцхәы иаиликаауа далагейт. Иаб Даут ихәынтқарра аонутқа пхәыс пшзас иказ зегы иара иман «Пхәыс пшзак дыкоуп» хәа ахьиахауаз, дыдааимыргар иуамызт. Убас иааганы иман пшыноажәи зейжәык ахәсақәа. Ари иара ичкәын Саламаун игәы иалан, аха изызыроуадаз!

Ахәынтқар Даут иахтны ааигәара нхәык, дара пхәыс пшзак диманы, дынхауан. Даут дибар, дышимихуаз идыруан азы. Димбаратәы

дныкөйгауан. Зны анхафы азырпха дцааит. Өнак ипхэыс асауф данаакөгыла, ах даут дйбаит.

– Дажэгароуп уажэыцэкьа! – ихэан дыдаиаргеит.

Анхафы данааи, ипхэыс Даут дшигаз идырт, аха илшагэышыахуази, ионапык ааигэыцапсаны длатэеит пхэысда. Даут иаут шөфок ахэсакэа.

Даут ихэынтқарра аонутқатэи иаиуаз пхэыск жэыхэ кэтагы жэны истиуаит хэа ақалакь ахь илыманы дышцауаз, уачарк даалапылан, илымхэхаит акэтагыкэа өба–өба капей хэа, уалла. Аехэара илитаз аамтазы апхэыс данааи, илимтаит иуал, уи анафсгыы илитартэгыы дакөимыргэыгит. Апхэыс дааин, дашшит Даут икны. Даут дазцааит, – Изыпсази? – хэа лыкэтагыкэа.

Атакэажэ ус лхэеит:

– Жэыхэ кэтагы акэты иапацаны ихысхыр, урт ихыцыр, жэохэ–жэохэ кэтагы рпар, урт гэылпыхны жэыхэ–жэыхэ кэтагы рпар, нас акэыткэа иандухалакгыы истир, ауасакэа атнысхуан, урт ирыхшауа стир, шэ-манатк рытнысхуан, – лхэеит апхэыс.

Арт зеггы иааихапсаны илхэаз Даут дазыразхан, ауачар [иуал] имшэарада псыхэа имоуа дкалааит. Ани акара ауачар иаразнак излаишэахуази, длаганы дтаркит. Абри апхэыс лыкэтагыкэа рыхэ шэашьои Даут ипхэыс аагашьаи иахарак анхафы ипхэыс запэы дахьимыхыз. Саламаун дара игэы иалан.

Өнак ах игэарапкны абацэ иөаз пытк аөфихын, адырган ианцаны ижэит. Ах ибаа дакэш[а]уа. Ижны ицаипсуа далагаит. Ахтны итаз зеггы аумшэа ирбауа ихэапшуан.

– Ицаумпсан, арт ипхастауп, иаауам, – хэа иархэаит, аха дазымзырфокэа, апапсара дафын, аха даныхтаркза, ус ихэаит:

– Абни апхэыс акэтагыкэа илтиз акэчаракэа агэылцуазар, абартгыы аауааит, – ихэаит.

Зеиггы наихэапшы–ааихэапшит, асаби ирайхэаз даара иарпхашьаит.

– Хай, дааугароуп ани апхэыс акэтагыкэа зтаиз! – рхэан, дааганы илазцааит.

Илхэааит акэтагыкэа шыжэыз. Ауачар абахта дытганы даарган, уиггы апхэыс илхэаз ихэеит. Абас Салауман хшыюла ишакэым ауал зыкэшэаз далиргаит. Салауман дара ихгэыргьаауан ах изб[а]цаагыы иаргыы, ахтны иацанакыз заиггы, икэыгара, икапашьа, ихэмарпазы.

Өнак Саламаун ах избакэа ааизиган, ус райхэеит:

– Дыкан азэы, уао баиак, иман пшыноажэи зежэ уаса, инхара–инцыра дара дыбзианы дыкан, диман гэыла гарк, иман уаса–зацэык. Пшыноажэи зайжэ уаса змаз даалаган уаса зацэык змаз иуаса ими-хит. Абас зус ауаоы икэцатэузаи? – хэа дразцааит.

Азб[а]цэа илаитцарк–оаитцаркны, ирызбаит: – Уи аипш икау ауаоы ипсы штоу анышэ дататэуп, – хэа.

– Ахэынтқар игэы иаанагарызеи? – хэа дразцааит.

– Ахэынтқар иаахызбазгы ихарбап, игхы иаанагауагы уаххэап, изуз дхахэ, – рхэаит азб[а]цэа.

– Маумоу, ах абри аипш ауаоы икау икэитц[а]уа сахаанза исхэауам, – ихэаит Саламаун.

Азб[а]цэа ирзбаз идырбеит Даут. Даут азб[а]цэа ирызбази иззырызбаз, икаитцакээз аниархэа, – оыноажэа цэы дыжны анышэ дашэт, – хэа ихэаит, аха инапы аца[и]мөит.

Саламаун ианиархэа Даут иихээз, ихаимтцааит, инапы атамоыкэа изузгы драимхэаит. Азб[а]цэа иааитанаргахт ахэынтқар Даут икны инапы ацыорацы, азыб[а]цэа ирызбази, иара иакэитцази. Даут инапы акэцаит азыб[а]цэа ирызбази, иара иаиххэаази.

– Дызустада? – хэа ианиазцаа, Саламаун ихэаит, иаб шиакэыз, ахэсакэа закаоы имоу, уи анаос лыда змамыз ипхэыс димхны дшааигаз.

Икарп[а]уази, иархэаит Даут. Дхэыцын, – Исыкэнагоуп, – ихэан, избаны ишьтырххыз дазыразхаит.

Иржит оыноажэа уаоышэара адгыл, дыржит Даут ипсы штэз. Дан-рыжуаз иман шэкэык, ишимаз дыржит. Диатымхан (даибахан) дынха-ит Саламаун. Жэаоа шыкэса анихыц, агэылара пхэызбак дигэапхаит. Длацэажэаит, – Бсыцца, – хэа, аха лара илымуит, дахыххэычыз акэхарын.

Данымкэымтца ус иалхэаит.

– Заигы аныцэалакгы, ахэылбыехан уааи, хэзхара хайцэажэап. – хэа иалхэаит, аха лара хынтэгы иаихагылаз аоны ахынзатэи акны дыоноуп, уа уаоы димбакэа аоaira алашауамызт.

– Ишпазура? – хэа данлазцаа, ус иалхэаит:

– Шаха дук, хыхтэи аон[ы] акнытэ ус асаара илазауа, уаоы дышьтызхыша шак (шахак – С.З.) сзаага, аныхэлалакгы иара ала ухэнызгап сара сахыкоу, – лхэашт апхэызба.

– Ибзиоуп, – ихэан, Саламаун икаитцаит ишылхээз аипш. Ахэылбыехан заигы аныцэа. Салауман аоны, апхэызба дзыоназ

ақны, дааит. Апқәызба ашахақаны антәара қапаны изылбаалыштыт. Саламоун даныртәаланы аих[а]ауа аонабжъара даналга, аладагы, аоадагы дахымцашаз, уа ашаха аакыдылхәалан, даанлыжът. Саламаун икайтцахуази, алада дыпар, дыпсуан, аоадагы дзымц[а]уа даақәаит. Икайтгәышыбахуази, аены шыжымтанынза уа дыкнахан. Аены анша, Саламаун дыкәлаауа дышкнахаз дырбаит. Дылбаарган, иазцааит, – иухъзаит? – хәа.

Имзазакәа ихәаит дшықалаз. Иан дизгәаан ус иалхәаит.

– Уар уахпан, амш ызг[а]уаз пхәызбак бзиа дбаны, лхәатәы шпахуцауаз?

– Иаҳази ихъзи анаайдихәыцла, дыпхашьан, «сара ара саагылауам» ихәан, дыдәықәылт ихы ахынахаз. Ишътыхт ажыра, икаимцауаз хәа акы ыкамызт. Дызлаз дара дрыцхраауан. Зны-зынла иамхәакәа аиха, аигәышә аеага ганы ианырымхуаз ыкан. Нас иара ажәлар аизганы убас ихәауан: – Аमतәра зшаз анцәа ду абарт гычны изгаз иахыкәзаалакгы идаарга! – хәа. Убри изгаз нас иаауан, идырхынхәуан, рхы рныхәуан, Саламаун акыр иртауан.

Убри аахыс ауп ажыра анықала.

Саламаун ионы дақәыцны, аажәи жәаба шықәса рыкнынза дыкан, ажыра матәахәыс иказ заиггы рыкацашьа ицаит. Ускан изаамтаз азы асаркьа ыказамызт, икайташт иара асаркьа. Заиггы аумошәа ирбан ихәхәауаит хәа иалагаит, зқы, онызкь изтауаз аихангы изшәауаз ыкан, аха – паразы истиуам, – ихәаит.

– Иззыутаиуазаи? – хәа ианиазцаа. – Сызкәазыриауа илыстауаит, – хәа раихәаит.

Исаркьа иман агба даатыцит иан дахыкәаз адгьыл ағы. Азы данаазхыц ажәлар идырбаит исаркьа имаз. Избаз аныцшылан, рсахьа днарбашт, ирымбазацыз анырба, акры змаз ауаа ахәхаразы реадыргалт, аха иагьа пара иртаргы, – Уи азы истиуам, – ихәаит.

Иан асаркьа азбахә лахан, афайтуан дақәтәаны дааит иара дахыкәаз.

– Уаа, мшыбзиа! – лхәаит.

– Бзиара ббааит! – ихәаит Саламаун.

Иара иан шлакәыз идырт, аха лара лычкәын дылзымдырт, аажәа жәабашықәса раахыс даулбахьаз лычкәын дайтасхьан.

– Иумаузаи таитәыс? – хәа даниазцаа, илирбааит асаркьа.

Днаныпшылан, лсахба лнарбаит. Даилахаит дара, ахәхарагыи лезылкит. Парала хәба, фба нызкь илтауан, аха имуит. Нас, – Иззыутиуазаи? – хәа дцааит.

– Сызкәазариауа илыстауит, – ихәаит.

– Иашаны иухәау? – лхәан, Иашацәкьаны исхәауаит, – ихәаит Са-ламаун.

– Имцымкәа, иашацәкьаны иухәау?

– Иашацәкьаны исхәаит.

– Ус акәзар, ахәылбыехан усызнаи, – лхәаит, дахьнаишаз, дызлана-ишаз иахәаны дцеит.

Ахәылбыехан анааи, афаитаун доакәтәан днаит лыкны. Днаиаанза луатах лырхиахьан, днаионашылан длатәеит. Лара леааилылхт, цакатәи матәакәа рыда.

– Икабцауаи, беааилыбымхуаи? – анихәа, – хыхьтәи сыматәакәа анысшәысх, агьырт ура ишшәых!

– Сара ахәгы сышәауа, багьаилсхуа салазцазаи! – ихәаит.

Ианиму, дкьантазза леаилылхт. Иара днаин, лытәгәыбжьара ихы бжьакны, аоада дагәтасуа далагаит. Аумашәа илбааит, аха данакәымцза, – Икаицауазаи? – хәа диазцааит.

– Икасцауазаи хәа. Абра сахтыцыз ауп, уажәы сызталауазар збашт, ихәаит.

Иан иаулмдырхуаз, дыцсит, аха икалцахуази?

– Аа, сан, иббауама, абас ауп ишыкоу. Сара цхәызбак лыкны исы-хьыз азы «уахра цхастаутәит» хәа сабхәуан, бара убри асаркьазы бцәаи, бжьи бтит. Абас ауп ишыкоу, абра уажәы нахыс ибдыруазааит, – ихәаит.

Уи анаос иан иара диман, бзиа дныкәиғауан.

888. АТУЦЬАР ИМАХАГЬАРА

Атуцьярцәа хәа акан ажәытә. Абас туцьярк дыкәзаарын, дхәаахәтуан ахара дцаны. Убрахь дахьыказ ифызцәеи иареи еицәажәон ура уцхәыс лыгәра угауоу, сара сыцхәыс лыгәра згауоу хәа. Ари зызбахә хамоу атуцьяр даацәажәон, «шәара шәыхәсакәа рыгәра жәгауоу, ишәымгауоу сыздырам, аха сара сыцхәыс лыгәра згоит», – ихәеит.

– Аа, ихаумцан, ихаумцан, – ихәеит даеазы дахьтәаз.

Арт ажәа еимаркит.

– Нас ус акэзар, уара уцхэыс лэы сцаны, истахыу лыларшаны саау-азар, исутозеи? – ихэеит ани ажэа имазкуаз.

– Уара уцаны сыцхэыс иутахыу лылыршаны уаауазар, смал зеггы хьахэа-пахэада иустоит, ус акэымкэа, акаггы узлылмыршақэа уаар, умал зеггы хьахэа-пахэада исыт, – ихэеит ари атуцъарггы.

Ани уцхэыс истахыу лылсыршоит зхэаз апкао хэа иёааихан ари икытаёы дааит. «Абригъ, абригъ аонатаёы мазала сназгарыда?» – хэа дназцаа-аазцааит. Такэажэык лызбахэ иархэеит абри уналагоит хэа. Зызбахэ иархэаз атакэажэ лэы днеин дзышьтаз леихэеит.

Атакэажэ даалаган ауао ишэара, ауаоы дызкыша аишыык илыркацеит, ахоа атаны ацацхақэа атуа, иакуа. Ани атакэажэ лызгаб амни атэымцъара иказ атуцъар ицхэыс лэы мацуоыс дыкан.

Атакэажэ афыр хэа лэыналхан ари акытаётэи атуцъар ицхэыс лкны днеин, – «Уаха цъара споит, сызгаб лыматэакэа шэындыкэрак итацаны ибынсыжыыр стахыуп, ибуазар», – лхэеит.

– Мап зхэода, изласцырхагоузеи, иныжь, – лхэеит атуцъар ицхэыс.

– Ашэындыкэра хъантоуп, схала исзаагом, чкэынцэакэак сыцыбцон да, – лхэеит атакэажэ.

– Ачкэынцэаггы ара иками, – лхэан атакэажэ атуцъар ицхэыс амацуоцэа чкэынцэакэак атакэажэ ылыцылтцеит

Ари атакэажэ аидара шытызхша ауаа лыман дхынхэны лыоны дааианза, ани лтуцъар цъарантэи иааны илтаз шэындыкэра хасабла икацаны имаз аишыык дталан, ацацхақэа аиркит.

Атакэажэ ант иаалагаз ачкэынцэа ашэындыкэра иоацалцан (атуцъар мцацэа уа дтатэами!) ани егги (лгэыла) атуцъар ицхэыс лкны инарган, лыоны ионадыргылт. Ауаха, атуцъар хкэажэ дышьталаны даныцэа, ани ашэындыкэра итатэаз, ашэындыкэра ашэ аартны дыоуытын, аоны ионаны иибаз зеггы ашэкэы ианицеит. Атуцъар хкэажэ апшқа длыман акыка иёалцон, лгэыцхэы шыхтыз апшқа иишеыпкакыз дамхацэазаап, агэпхэы ашыана амазаарын. Иахымаз ибеит. Нас лмацэаз изеит. Нас длахынхэын, ашэындыкэра деиталтаиан, ашэ аиркит.

– Ашьжымтан ианаша, « – Сыпха лыматэакэа згоит», – лхэан атакэажэ дааин, ачкэынцэа ашэындыкэра иоацалцан, ылыман дцеит.

Атакэажэ лыоны ианналга, иацалан иназгаз ачкэынцэа хынхэны нак ианца, ани цъарантэи иаан иказ атуцъар ашэындыкэра дызтатэаз ашэ аартны дыоуытцит. Атакэажэ лцъабаапса налитан, длагыжыын ани уцхэыс истахыу лылсыршоит хэа зейхэаз иоыза атуцъар иахь дцеит.

– Оо, баба, упхэыс истахыу лылсыршоит хэа уасымхэази, инасыгзеит. Аа, баба, уоны шыкоу, умаңа ахыкнахау. Агэра умгар ацкыс схэан упхэыс лмаңази лыхэдхаңеи аазгеит, урт упхэыс хамтас исылтеит. Уи агэра умгозар, упхэыс лгэпхэы ашьана иамоугыи збеит, – ихэеит ари дзеисаз икны дахынеиз.

– Кох, ахымызг сургеит, уагьсиааит, – ихэеит егыи атуцьаргыи. Излеилазахыази ақэнагаз апара иитеит.

Ари аисара иапахаз атуцьар иёааихан дшааиуаз иабхэараа рёи да- аит. Иабхэараагыи уаа бзаикэак ракэын, анцэа ишихэара икан. Акыр цуан рымахэ дрымбеижьтеи, данырба, иеигэыргьеит. Аха иара илахь шейкэыи, игэи ак шалаз рдырт.

– Иухъеи, улахь еикэупеи? – хэа иазцааит ипхэыс лашьцэа.

– Сылахь зеикэу ахэара цэгёуоп, аха ишэасымхэар ада схэартам, шэахэшьа слыпсахит, – ихэеит.

– Кох, ус шцакалоз, уара узгалатыз харгыи халғалатит, халшыит, хэхэда хэызба цагэыла ипылкеит, дышьтэуп ахэажэ еипш, – рхэеит лашьцэагыи.

Уажэ лашьцэагыи лхацагыи дыршьырц рызбеит, арахь хара лымазам тынхада цхэыс.

Арт лашьцэа рыоны агыруа чкэынак дыкан.

– Уца хэхэшьа лёи, бхацагыи аоны дааины дыкоуп, башьцэагыи аоны ҳакоуп, аказы бахтахуп хэа джъаны думаны уёааха. Ушааиуа амёан тыц баапсырак ыкоуп, убра шэанааилакь, ахэчы даалымхны, лара улалыгэтасны нак дтажъны, дшьы, ахэычы арахь даага, – хэа иархэеит лашьцэагыи лхацагыи абни агыруа чкэын.

Агыруа чкэын данцоз ахэа иртеит, « – Абри ахэа ала деиёырсса-еихырсса, ахэа ашьа аёататамкэа уанааи, думшыит ауп иаанаго», – хэа иархэеит.

Дцеит ани агыруа чкэын ла лахь. Лашьцэеи лхаңеи ирхэаз леихэеит.

– Бхацагыи башьцэа рёи дааины дыкоуп, арахь бааи бахтахуп хэа бзаарыцхаит, – ихэеит.

Анс ауаёи данынарышьт, измааназ иалылдыраауаз, лхэычы даашьтыхны инарышьтыз агыруа чкэын дицны лёаалхеит. Ишааиу- аз, ани адгьыл баапсы хэа лашьцэеи лхаңеи иззырхэаз аёи ианааи, ани ачкэын имзакэа, иаахцэаны илеихэеит, абастгыи абастгыи рахэеит бтааңа, уаха цсыхэа акам хэа ба бысшьыроуп, бсымшьыр са сыршьуеит хэа.

– Аа, уанацалбеит, са стыхэала уара удсыршыуам, сумшыын соуужь, сызбахэ уафы иахымахауа цыара схы апырысгоит, – хэа дихэеит.

Ацкэынгы дрыцхаишыан, доуишьтит. Ахэа ааимылхын, лнацэккыс аацэылкыан, ахэа лшыа аёалыртатеит. Нас дцеит лхы ахынахаз.

Агыруа чкэын арт ирышьтыз, шэахэшыа дысшыит хэа дааин лашыцаа ирейхэеит, лыпшқа усгыы длымхны дааигеит.

Лара дабацоз апхэыс тынхада! Дышцоз акэымкэа, абни дызгалатыз атуцар икыта даланагалазаап, ани икыта ауп хэагыы дыкоума, иалылдыраауеи!

Уаха хныкэгарта лмоузт, ачазыртаёы днеин зназы баша мацуфос аусура далагеит. Нас лусурала лхы тылган ачазырта еихабыс дкалеит. Аамта акыр цеит, абра ари ара аус луеижытеи оажэихэба шыкэса цуеит.

Ёнак агэарад ахы цатэыс илоун дцеит. Агэарад далаланы дышнеиуаз акэымкэа, лыхытэы напхацей лыхэдхацей асаркыа иадхэаланы дэкьанк аёы ишыкнахаз лбеит. Арт ахыкнахаз адэкьанхыча иёы дныоналан. « – Абарт ахытэы напхацей ахытэы хэдхацей утиру? – хэа диазцааит.

– Моумоу, истиуам, – ихэеит.

– Нас иумтиуазар, ара баша изыкнахауи? – лхэеит.

– Атызшэа (ацоурыхс) иамоу ажэлар ирасхэаларц азы икнахауп. – ихэеит.

– Нас иумтиуазаргыы, исырбеишь цкыа снарыхэапшуеит, – лхэеит.

– О, урт ус баша-маша зегыы идсырбазом. Арт зсырбо, хэ-маатк ицэызгоит, тоурыхс ирымоуггы иасхэоит, – ихэеит адэкьан – хыча.

Хэ-маатк наилтан дрыхэаирцшит, ртызшэагыы леихэеит. Лара лтэкэа шракэыз агэра лгеит. Ари адэкьанхыча иакэзаап арт аазгаз адэкьанхыча ажэабжы ахы иаркны ацыхэанза зегь леихэеит. Ларгыы абра еилылкааит дзыхкыаз зегыы.

Афырхэа дхынхэны амацураёы даакылсын пшы-фок ахацэа дрыхэеит абригы, абригы адгыыл аёы шэсыщца хэа. Арт апшы-фок лыцны ант лнапхацей лыхэдахацей ахыкыз адэкьан аёы днеит. Ант илыцыз апшы-фок хэба, хэба маат ршэан анап хацей ахэдхацей дирбеит. Ари апхэыс лтоурых арт апшы-фок илыцыз идлырхаит.

– Пхэыс илхылцыз уаф шэыкам, абри зыхыыз са соуп, ламыс шэыманы шыказар, абри аус шэысзахацгыл хэа абант апшы-фок ахацэа дрыхэеит лара, акагыы шылхарамыз агэра длыргеит.

Арт ахацэа ари аус илеи илашьталан, ани лара дызгалатыз атуцар дбаандаотэны даашытырхит, анапхацей ахэдхацей рыманы. Зегь еима-

ны арахъ апхэыс лыоныка идэыкэлеит. Лашьцэа реы ианааи, рахэшьа дырзымдрит. Асасцэа анырзааи, цыкьалк ршыын афатэ рыздырхеит. Лара ани лыпсы еикэзырхаз агыруа цкэын лнапы икэршаны дтэеит

Уажэы астал аадырхиан, иаакэшан инатэеит зегъы.

– Икалозар, ажэак хамоуп, хажэа хамхэакэа ачеицъыка хнапы ахаркуам, – рхэеит асасцэа.

– Ажэа шэымазар ишэхэар шпакамло, ишэхэа, – рхэеит апшэмацэа.

– Арт айшыцэа рахэшьа доагылан (рахэшьа лакэу егыиу ирдыруеи макъана), абри хыхъ ишысхэаз еипш, дзыниаз–дзынпаз лтоурых зегъы лхэеит.

– Зегъы гэыргъеит. Ачара еипырхит. Лычкэын пхэыс дааигахъа-заап, амотагы длымазаап. Адыршоуха зегъы еиманы лхаца иахъ идэыкэлеит. Лхаца икны иахъааизгы, еилибакааит, уигъы ачара рзыкаипцеит. Ачарақэа анеилга ашьтахъ аус рызбеит. Ари апхэыс дызгалатыз атуцъари уи ицхрааз атакэажэи ашьра рыкэырцеит. Егыырт бзиа еикэшэеит. Абас иааилгеит.

889. АТАКЭАЖЭИ АЛЫГАЖЭИ

Лыгажэыки такэажэыки еигэылацэан. Атакэажэ акэытхэала лыоны хыбын, алыгажэ ацъыкала июны хыбын.

Атакэажэ енак амгъл калцарц амажэазы ацъыка лыгхеит. Атахмада ифы дынкылсит.

– Ацъыка сыгхеит, цыка хэычык сутанда, убаашэит! – лхэеит.

– Иабатэи цыкоу ибысто, ацъыка зака ибысымтара, нак быкэланы бца! Сыоны хысшэома?! – ихэеит алыгажэ.

– Ках, ари ацъыка симтеит, – лхэан атакэажэ дгэан, лыоныка дааит. Лаштафы ахахэ ду, ахахэ шкэакэа шытан. Днеин абни ахахэ шкэакэа длыкэыглан, амрагыларахъ лфы рханы дшэиит амшцэгъа каланы ақэаршаоы аурц.

Адыршоены амшааиласын (уаанза акэа аузоымызтрхэеит), ақэаршаоы леит. Акэа анлеи, атахмада июны злахыбыз ацъыка зегъы ырзытны иаманы ицеит. Ацъыка анзыты, атамхада ихы зцеикуа имазамкэа, ажэоан ада хыбра имазамкэа даакэхеит. Дабацоз? Атакэажэ лфы днеит.

– Бхацкы! Абра быоны аапра снашьты, сыоны пхастахейт! – хэа леихэеит.

– Закәузеи иухәо? Уара уоны пхастахазар, са сабаухәо? Сара напык азна аңыка хәа уоны саннеи иустейте! Уаасышьтуам? – лхәеит.

Дналмышьтит, аха пытрак ашьтахь «улеи, улеи!» – лхәан, алыгажә днеин аапра давагылт. Аха уакагы ахьта дакуан.

– Аа, абаак, ара азцәыкәбар сыкәа италоит, абарцахь ма снашьты! – ихәеит.

– Гәакк уоуп, улеи! – лхәан, абарцахь днеит.

Уака пытраамтак ичхает, аха ахьта дакны, деицасуа даналага.

– Аа, абак, ара ахьта сагоит, аоныка снашьты! – ихәеит.

– Уара иукәнагоу ахьта уагазар ауп, аха гәакк уоуп, нас, уонал! – лхәеит атакәажә.

Пытрак нырцә-аарцә ахәыштаара иехәатәан иарггы, ларггы.

Нас лара днеин диеит.

– Ббаашәит, ара сымацара сгәы ғыгыуеит, сбыкәаиап, – ихәеит атахмада.

– Уааи, нас уггы усыхәлеит! – лхәеит атакәажә.

Абас ала атакәажәи алыгажәи еинаалт.

890. АЛЫГАЖӘИ АҢАҚӨАЖӘИ ШЕИНААЛАЗ

Икан лыгажәыки атакәажәыки. Дара еигәылацәан. Алыгажә ионы цыкала ихыбын. Атакәажә лыоны кауарла ихыбын. Өнак атакәажә лцыка нцәан алыгажә иахь цыка хәчык псахра хәа дизцеит.

– Цыка хәычык сутона, – лхәеит дахьнеиз.

– Исызбытом, сыоны ахыб амсхуама, – ихәеит.

Атакәажә дмида-гәидаха лыоныка дхынхәит. Ауа амгәал мцаа-закәа изны илфеит. Иара убри ауа арт ауаа шьталаны ианыцәа, амш цәгыахәит, ақәа гәгәаны иауит. Алыгажә ионы цыкала ихыбымзи. Ақәа анас изытит. Ионы азы кылсуа ианалага, ахьта дакын апсра далагеит. Ианизымчхәа, ахьта данареиц, иеынеихан атакәажә ләы днеит.

– Атакәажәы! Атакәажәы! Бара мыжда, абарца акынза снашьты, – ихәеит.

Ари ибжы анлаха, атакәажә дгәан ус наиааталкит:

– Цыка напык хәа саннеи исумтеит. Уажәы уааима упхамшьазакәа?

Атахмада иихэоиз, пытрак иеааникылеит, аха ахьта дакын, зынза апсра даналага. Еитах еитит.

– Уа бара, такэажэ! Бара мыжда, ахьта сакит, сарыхьтышыт, абарцакынза снашьты, – ихэеит.

– Уааи, нас, уара апсцэерымга, уааи, – даарыцхалшыан ааира азин илтеит.

Атахмада абарцакынза дааин, даацагылт. Акэагы хкэеит, аха дбаазамзи, ахьта дакын апсра далагеит. Нас еитаеитит:

– Такэажэы, такэажэы! Бара мыжда, ахьта сыпсит, амцакынза снашьты, – ихэеит.

– Уара хлахеацэгьа, цыка напык сутомызт, уажэы абарцакынза уанаасышьт, амцакынзагь утаххеит, уара апхамшьа, атак калцеит атакэажэ.

Атахмада пытрак ичхаит. Аха ахьта илсын длахэуа даналага, еитах еитит:

– Такэажэы, такэажэы! Слахеит ара абарца сахьыцагылоу снашьты бара мыжда амцакынза, мацк сыгесырпхар стахуп, – ихэеит.

– Уааи, апсцэерымга, уааи. Уара уапсам, аха уааины амцаеы уеырпха, – лхэеит атакэажэ атахмада дрыцхашьаны.

Атахмада дгэыргьацэа аоныка дныюналан, амца дныгхэатэаны, иеирпчеит, иматэакэа ирпчеит. Ус амца дшыгхэатэаз ацэа дакит. Дхырсаиуа акыргьы ичхаит, аха нас атакэажэ длыхэеит.

– Такэажэы, такэажэы! Бара мыжда, биарцакынза снашьты.

– Ааит, уара апхамшьа, закэузеи иухэо, – хэа атакэажэ доацкьан днеин алыгажэ дисит. Иаргьы пшьала даатэеит. Цытрак ус дтэан, аха ацэа дыпсуа далагеит еитах. Нас еитах аткэажэ длыхэо далагеит.

– Такэажэы, такэажэы! Бара мыжда, бшьапакны сышьтаца, – ихэо далагеит.

– Уааи, апсцэерымга, уааи, уааи. – лхэеит атакэажэ.

Атахмада днеин атакэажэ лшьап акны дышьталеит. Цытрак ашьтахь атахмада ус ғааитит:

– Такэажэы, такэажэы! Бышьтахь сышьтаца.

– Уааи, апсцэерымга, уааи! – лхэеит.

Абас иеинаалеит алыгажэи атакэажэи.

891. ЗҒАТАХӘЫ ЗАУЗ

Уаса хьчак дықан. Хәылпазык абри ауаса хьча иуасақәа анаагәареица, уасак аарылтцын, ақәарахәа иоыпқьан идәықәлт. Иахьца сеидру.

Ари ахьча иуаса аоны ицо, иара дашьта, иуаса аоны ицо иара дашьта, дрыцхәхәа дышөеиуаз ақәымкәан, абас ақьд дук шьтан, ақьд ду ауаса ахьынахьпаз, қәыцьмак ахы иахәом, апсы иахәом, убра ақьд ду иаважьын. Ани ақәыцьма уа икажьын, аха ахахәда гәгәан, ақды ауаса атрым хәа ианылахьца, ақәыцьма ахахәда иаахан, ақып хәа ауаса иоацрасит. Ауаса иаацрасын, иааннакылан, ақып хәа иафт.

Ахьча ари аниба, “арахә срыдыцсылаха сызрыцузеи сара мцахәыцәа, сыезышьуазеи, дасу иахьықазалакь иара аґацахәы аиуазаапей” – ихәан, даахынхәын, ираху егьыртгы дааркәатцын, “саргы исеацахәу соуп” – ихәан ионы днecin диeит.

Уаха назтахым апхәыс заманагы димоуп ари ахьча (уажәшьта ахьчарагы дақәыцит). Ари ипхәыс ираху еилмыргакәа, егьикәа даaины дахьиаз ипхәыс оумашәа илбеит.

– Уара, ужәла нцәаait, икауцо закәузеи, урахә еилмыргазакәа, еибараауа игылоуп, уара уаaины уиеит. Ари икоуцо змаанозеи? – лхәeит.

– Быскәац нақ, уи бара бус алам, ара сахьтәоу са сәацаху аауеит, абра сиазаауеит – ихәeит иара.

– Уара, унцәаait, ас ушиоу акыр уоуама? – лхәeит, ипхәыс еитах, аха иара апсрак азгы иеирцысуам.

– Са сахьтәоу, са сахьиоу, са исыхәтоу соуеит – ихәoит иарах, ипхәыс “угыл ура!” – анылхәалакь.

Ари иахьа, ари уацәы, ари ишьапы ицхны дтәоуп, диоуп, уаха днақәацаны акагы кaitцазом. Ус аапынра, анхара аамта аait. Ауаа рымхкәа рцәагәoит, иларпоит. Аха иара дпысзом.

– Икауцозеи, уара, уеилагазама зынза, ауаа зегьы нхоит, хамхьтрақәа нылаухәхәарауозеи унацысны – хәа ипхәыс атызшәа далыргоит.

– Сара сахьтәоу стәоуп, сцысуам. Ауа ишыртаху инхалаait. Сара сәацахәы иласцаргы, иласымцаргы исауеит – ихәoит иаргы.

Ари лхатца иага иалхәаргы данылзмырцысза, данимышәаза, енак лара даалаган агәылацәа дрыхәан, ауаахә еизылгеит, ацәқәа змаз егьиз ауаа еизылган, х-цәыбгаку, цшь-цәыбгаку амхурста италцеит. Аамтала ауаахәцәа амхы ианталца, нас ауаахәцәа рхәы калымтцози лара, рхәы калцан егьин, цсшьан дрыпхьан иаалган, илыртәeит. Уажә

дгәәкуеит лара, ауаахэцәа лымхы лацаны изалымгар хәа дымшәои. Лара лхата длеин, ацәкәа лыман ддәыкәлан, лыуаахэцәа акрырфонацы, рыпсыршьонацы ацәагәара далагт. Ари лара дцәагәо дышнеиуаз, ант лыуаахэцәагы инапшны дырбартоуп ашта акынтә. Дцәагәо дышнеиуаз лыцәмәтәа ашьхәа “ачыгу” хәа хәпшыак ахәа инаахан, “ачыгу” аахнарган, ахәа аахнахит. “Изакеүзеи ари” – хәа дылтапшызар, ахәпшыа азнацәкәа иөеижыккәараза ахы ыкоуп. Арахыгы даапшын, ант лыуаахэцәа аштакынтә иахыпшуаз дырбартоуп, аха ахы шылбаз еилыркааит хәа дыказам. Пытк днаскъан, цәык аалган ахы илбаз ахәа нахатаны, анышә накәыпсаны, ацәы лахалырсит. Нас адырөагь ацәагәара далагахт.

Ант луаахэцәа тәаны иахынапшуаз ари икалцакәоз егыиуаз гәартазаап, иахыпшуаз дрымбози! Нас дара акрыфаны,рыпсшьаны, егыины ацәкәа аныркуаз аамтазы ани икалцаз (ацәы ахыалырсыз), ахыикалцаз ағы ианлеи, иаагәартан, ахәпшыа ахәа анаахырт, ианылтапш, азна матапш таны ирбеит.

–Хәи, ари закеүзеи?! – рхәан, ахәпшыа ахәа өатаны, уаанза ишыказ иныкацаны, аены хәлаанза рыцәкәа ркын. Ахәылцаз арт ауаахэцәа рыцәкәа аушътны егыины икәцны ицеит. Ицазшәа кәрцеит, аха зынза имцакәа, иаахынхәын иааин, иласны ахәпшыа аацырхын, еимакы–еиеакны ирыманы ари апшәма ипхәысгы иаргы ахышътыз рыоны ахыбрағы иөаганы, агәыркь хәа ахәпшыа ахы ларханы ағыладырхеит. Ант ани анс зыкарцо апшәмацәа амат ирәахцоит хәоуп, ахәпшыа итоу маткәоуп хәоуп уажә ишаарго, нак ахы ларханы аоны аонутка илтарыжът. Ахәарахәа илеин апшәмацәа рыоны ахы лыөонахит. Ант ауаахэцәа лалбан, илыкәлан рыоныкакәа ицеит ант хәцеи цхәыси аматкәа ирылахцеит хәа.

Апшәмацә хәцеи цхәыси шыжымтан ицшызар, ассир! Апшәмагы дгылан длеи-өеиуа адәы дыкәуп.

– Ке, ибасымхәази, дад, сара исыхәтоу, сыхтәоу иаауеит хәа? Иббома ишааз? Уажәшътә уаха акыр сабхәома? – ихәеит.

Убри ала иааилгеит.

892. АХЫ АХАЛА ИААИТ

Икан хаҗаки җхэыски. Ёнак зны ахаҗа аҗккэа иаҗцаны җаагэара җеит. Акыргыи иҗаагэхьан, аамта акыргыи җахьан еипш, иккэатана акы иаааеит. Аҗккэа еихеит, еихеит, аха ирзыҗымхит. Дрыҗаккы, дрыҗаккы данаккымҗза, аҗккэа анеиха, шэындыкэр дууззак иоыҗырхэит.

Ахаҗа ари даара иҗеишьеит. Давагьежыит, давагьежыит, длаха–аа хеит, аха изышьтымхит. Ианамуза, иҗоу збап ихэан ашэындыкэр анаахит, ахы аразни азна акан. Ари иибаз даара даҗшэеит.

– Ари ара сшахагылоу азэ даасыдгылар сахишьаауеит, изтэугыи даар калоит, уи еиха сшеибгоу аоныка сҗар еиха еиҗуп, – ихэан, иҗккэа иаҗцаны аоныка дааит. Дахьяаизгыи акгыи имхээеит. Ауха атааҗа анышьтала, апхэыс лҗыи уи азбахэ ааҗыригеит.

– Бара, иахья сахыҗаагэоз аккэатана шэындыкэрак ааҗнахэеит, иаахсыртзар, азна ахыи аразни ыкоуп. Икастахоз, азэи сибархэа сшэан иааныжыны арахы сааит, уи аахыс уаоы ибахыоугыи сыздырам, – ихэеит.

Иҗхэыс иҗыалшьеит лхаҗа иихээз, дагьюа, диаҗкхауа далагеит ахыи аоныка изааумгазеи хэа.

– Баҗыт наҗ, бымшэан, ахыи хара иахтэызар ахалагь аоныи иахзауеит, – ихэеит ахаҗа.

Арт хаҗеи җхэыси ари анеибырхэоз аамтазы аоны агыҗҗаа хоык иахьаватээз ирахауазаарын. Ахыи азбахэ анраха иааҗибаркьян иеит амхурстахы. Иахынеиз ашэындыкэр рыҗшааит, даара иеигэыргьеит, “Ңыхьяшэа бзиа анҗа ихат!” – рхэеит. Илакэшан иаагылеит. Руазэ днеин ашэындыкэр анаахирт, зегыи нтапшит. Аха амитэ, азна амаҗ апшькэа еилыхэысы-мысуа итан. Агыҗҗаа ирбаз җыаршьеит, илакэырьшьеит.

– Ааит, ани аҗыыршэага иаккызма хара хазжыоз, иҗабыргны ахыи ибазтгыи иара имгози, ара инижьюазма? Абыржэыҗккэа дахыынзаҗоу ионы иганы ионахажыроуп, уа деимыжжэа дырфап, – рхэан ашэындыкэр аашыҗхны, ирыма анхаоы ионы иааит. Ашышьыхэа илеин илыоналан, ашэындыкэр ахэыблы ихэныргеит, нас ахы ларханы итаз зегыи аоны ионарыжыит.

– Уҗааҗеи уареи шэахыоу шэеимыжжэа шэырфааит аматкэа! – рхэан ишэины, индэылҗны иеит.

Ашыжы анхаоы данаапш, ионы азна ахыоеижы ыкоуп. Дгэыргьан иҗхэыс дааирҗшит.

– Ари ббоо, бара? Баша багъуан. Ахыы хара иахтэызар, ахалагъы хаоны иаиуеит хэа басымхэази. Бара ихабдомызт. Абар иахъааз! – ихэеит.

Икалаз уи ауп, агъычцэа ахыы анырбаз уахынламзи, лашьцамзи, мат апшькэаз цьыршьеит.

893. МАДЛОУИ АӨСТААИ

Өнак Мадлоу быца ҕара дцеит. Абыца ҕара дшағыз аөстаа диқэшэеит.

– Уара Мадлоу уоума? – ихэеит аөстаа.

– Мадлоу сакэымкэа, нас Садлоу соума?! – хэа ҕааитит Мадлоу.

– Еигэушэума иукуу? – дцааит аөстаа.

– Еигэышэымкэа, нас еихоума?! – ҕааитит Мадлоу.

– Быцоума иуөо? – деитацааит аөстаа.

– Быцамкэа, нас цөџанума?! – хэа ҕааитит Мадлоу.

– Аа, счит, счит! – хэа ҕааитит аөстаа.

– Ачрагъы аткэацра адыруеит, – ихэеит Мадлоу.

Аөстаа дахьгылаз дыткэацит.

Абас ала Мадлоу аөстаа дииааит.

894. ХЫШӨ МААТ ХӨА ХАЖӨАК ЗЫХӨХАЗ

Дыкан чкэынак. Цхэыск дааигеит. Оымзка цхьан цхэыс дааигеижьтеи. Ус ипхэыс лан дааит.

– Сан дааит, апату лыкэысцароуп, – ус лхэеит.

Цьакьалк рыман, илзишьит агъит, уаха акгъы рымазамызт.

– Схэы катца, аусурахъ сцоит, – ихэеит.

Ихэы калцан, аусурахъ дцеит. Ари аус иуит хышө маат ирхаит. Ашыкэскэагъы цeit ирацэаны. Аоныка дшааниуаз апарақэа иманы, онык акны ашэағы ианны ибеит апара–адырра змаз азэ дшыоназ. Ари аниба, уа дыоналеит. Итэан ыцъа.

– Узааи? – рхэан.

– Абас, абас ианны ианызба, сааит, – ихэеит.

– Уааи, бзиала уаабейт, амала хышә маат апара хаутозар, иухарпоит.

Иртеит хышә маат, нас ус иархәейт:

– Иухоумырштын: узықәшәо аус ухы арнаал. Уи акы. Аобатәи доусы бзиа иибо ихазын. Уи оба. Ахпатәи: умыццакын.

Аоныка дшааиуаз, ажәлар гылоуп азба интәоит. Днеизар чкәынаки зғабки ацець иадгылоуп. Апхал иртеит азна азы хзаага хәа. Иманы данней, ачкәыни азгаби ахыгылоу, рыварахь ацәоанкәа ирхоуп пшыынџажәи жежәоык рхы. “Уара ухы шәкхоит!” – хәа иархәейт, – “Абыржәы хазуазцаауа атак анузыкамца”, – рхәейт.

– Изакузей? – хәа дразцааит.

– Абри азгаби сарей ейха ипшзада? – ихәан дцааит ацець иадгылаз ачкәын.

– Седроу, саргыы апхәыс дсымоуп, доусы бзиа иибо ихазын, – ихәан атак кайтеит ари ачкәынгы.

– Иуазхәада? – хәа дырakit.

– Сара издыруан, – ихәейт.

– Иаразнак азгыы иртеит, џ-уардынк иркуаз ахыи аразни ацәкәа” атахәаны иртеит, аеы кәадырны атапанча иртеит.

Ауаџ гар, агызмамыз, амыжда, дгәырғейт адуней азна.

Ипхал азна азы изтәыз иритан, иеааихейт ионыка. Агәашә аеы данаи, уахынлоуп, ауардынкәа аанкыланы, дыџеыжәцын, аеы еейхәан, аоныка дцеит. Ускан апацхақәа ракәын иказ, икылыгта икан, акәачаб хәычык аркын. Данкылыпш, ипхәыс рышьтахь арпыс заманак дышьтаны ибейт. Ашырхәа итапанча дамцасит дысшьуейт хәа, аха уаангыл, абри истакәаз оба схы иасырхәахейт, ахпатәигы (умыццакын хәа исархәаз) иахьсыхәо збап хәа избейт. Итапанча атра интәейтеит.

Аоны ашә данаахыц ипхәыс џоагылан “Аа, уааит, уаама?” – лхәан, ипхәыс днеипылейт.

Ичкәын (ичкәын иакәын ари, иара данцоз мгә мгәарта дтан, иара 24 шықәса дыказамызт) – Саб уаама? – хәа днеипылт.

895. АХАҢЕИ АПХӘЫСИ

Дыкан хатак. Уи диман пхәыс леишәацәгьак. Енак зны абри ахата ипхәыс игәы анкыдылхза, лабраахь дганы дритарц иакәикын, диман амоа дыкәлейт. Арт аџыцагыы еиманы ишнейуаз (машәыршәа азәы

амца ицэакызар акэхап) аёёа ахга бнарак абылра ишаёыз инавалеит. Ус игэйтшыаагха иказ бжык абри абна иаалаоит. Ари закэйтэ бжыз уаоы еиликаартэ икамызт, аха ахаца ипхэыс ихы налыкэикын ёааитит:

– Бара, абра рыцхарак ыкоуп, изакэу еилымкаакэа хаца баба дуззак сニアгэгэа ссар азэгы исцьишьом, бнеилеишь, икоу еилкааны сбыхзоит уажэйтэкья, – ихэан абжы ахьгоз абнахь иёынеихеит. Абар ассир! Ишытэаа–тэаауаз абна алабылра иаёыз агэылшыап уамага дук днадгылт ахаца.

– Аа, абаапс, сбылуеит, усыцхраа! – ахэеит агэылшыап уаоы быз-шэала, ахаца ишынаихэацшызтэкья. Ахаца ашырхэа агэылшыап ацыхэа дламтасын, ирхэазаны амца иаалигеит. Агэылшыап знык апсы анеикэха, абас ахэеит:

– Уара, ауао сахьеикэирхаз азы иахьарнахыс адунеи аёы цсы зхоугы, изхамгы ирхэо уахауа, еилукаауа укалоит, убас уаныкалалак, ушыкалаз атэы ухэар ухахэхааит...

Ахаца агэылшыап ишахэаз еипш, цсы зхоугы, изхамгы ирхэо еиликаауа дкалеит. Агэылшыапгы зымоа илыкэхэаша ицеит, ахацагы ипхэыс даалыхзеит.

Апхэыс лхаца дшаалыхьазтэкья, – Иубазеи уахьымоахьцыз? – лхэеит.

– Акгы, иазыбыхуазеи цьушьт, – ихэеит ахаца.

– Мап, иубаз, иуахаз аасоумхэакэа ашэи–тышэи снейуам, – лхэеит лара.

– Банацълбеит, быскэац, акгы сымбеит, – ихэеит иара, аха апхэыс илымуйт, илымутэкьеит.

Ахаца дангэакза даатгылан ёааитит:

– Ус акэзар, ххынхэып аоныка, аоны хнеир ибасхэоит, – ихэеит.

– Ибзиоуп, – дакэшахатхеит апхэысгы. Рыоны ианнеи, ахаца ипхэыс астал лырхиарц лыдитеит. Акры руит,, акрырфеит. Ахаца иибаз ахэара далагаанза ила ахэы аитеит, аха иамфеит. Уи арбагь ааин ала ахэы иамцкласуа афара иалагеит.

– Уанацълбеит, укаркы излалбаауазеи, абар минуткэак рышьтахь хапшэма дхахэхоит умбазои... – ахэеит ала.

– Икэнагоит, уи дхацазам, – ахэеит арбагь.

– Избан?

– Избан умбои, сара штаказна ахэса истахыу рыласызгоит, исхэо дара рзы изакэанхартэ икасцеит, иара пхэыс зацэык имч лыкэымхеит!..

Арт еибырхэоз ахаца иахаит, дагьархэыцит атанза. Нас ипхэыс дылзымзырфокэа ионы диндэылтцын расамахэаза дуззак хтэаны, илхны иман дааоналеит ипхэыси иареи акры ахьырфоз ауада.

– Мшэан, икоутдозеи, иубаз саумхэазои цьым?! – лажэа рымчны лхаца деитанаиацэажеит апхэыс.

– Ааит, бара амацэана, бусс иалоузеи сара избаз, ахаца иибо, иахауа иара иусуп, уи бара бус алам, аринахысгы ибахарц быказам сара изуа, исхэо. Бара ибақэнаго абри ауп! – ихэан арасамахэ азала даалысуа, даалысуа ипхэыс лышьзара далагеит. Апхэыс лхаца димшатазошэа анылба, дшэан: “– Аа, абаапс, сумшьын, ари нахыс ухэатэы сахыцом, ускэац, срыцхауп”, – лхэеит.

Ас анылхэа, лхацагы лысра дақэыцит. Убри нахыс уи ахаца ипхэыси иареи еимаки рмоут. Ахаца атаацэа дреихабы ишихэтоу ихы моацигон. Апхэысгы лхаца иажэа дахыцомызт. Инхон, интуан кык-ёк рымамкэа, рыгэқэа еизкаршэны!

896. АБЗАЦӨЕИ АПСЦӨЕИ ИРЕИХАДА?

Ахак дықан, ипхэыс ллейшэа цэгъан, хырзаманк лакэын.

– Хынфажэа шықэса зхыцуа, ирылоухэузеи, баша изхэартузеи, енак зегы еизганы инырцэа – хэа лхаца ах иалхэеит.

Ах ипхэыс лхэатэы аахацаны адырра кайцеит хынфажэа шықэса зхыцуа зегы еизарц иаштакны. Ари аёхэара икайтэз азы зегь еизеит азэ ида. Азэы фымш иргэгэианы ахымш рыены днеит.

– Изургэианзеи, ианысхэоз аены зегы ааит, уара уда, аёхэара икаспэз азы уара узымаазеи, узидхалазеи? – хэа ах ани иагханы инеиз диэцааит.

– Сыздыхалаз убри ауп, мышкы адунеи агэта ахьакэу гэастон, даеа мышкгы апсцэеи абзацэеи сыпхэазон, иреихау еилыскаауан, – ихэеит ани иагхаз.

– Нас адунеи агэта уцшаама? – хэа ах диэцааит.

– Аа, исыпшааит.

– Иабыкэу?

– Абра уара уахьынхо ауп. Ицшаауа сшааиуаз, абра уара уаштаёы санагеит. Адунеи агэта акэмында уара ара уааины унхозма?! – ихэеит.

– Уи бзиоуп, нас апсцәеи абзацәеи шпеилукааи, иреихада, иреипада?
– ихәан ах ани анхаоы диазцааит.

– Ахәса рхәатәы хацаны аус ныкәызго ахаца апсцәа рахь данысыпхьаза, апсцәа азәы ила иеихахеит, – ихәеит.

Абри иажәала абант зегьы ауижьит нак досу рыоныкакәа, азәгы димшьзакәа. Анхаоы абас кәығарала ах дииааит, дирпхашьеит.

897. АТЫЦЬХА ЛХАЦАЦАШЬА

Тыцьхак дыкан. Цхәызба пшзак лакәын лара, нхаоылтшьтран, насгы длафхәаоын уи, дыхьзыртәоын. Лхацацара ахыцо ишааиуаз, исыгу сазхәо иоуп сзыццо хәа ажәа рнылцо далагеит леиөырбацәа, лхәацәа ашта италоз. Ари апхәызба грак лыман, аха лыгра ус иаразнакы иузгәадо икамызт акнытә, ирхәара рзымдыруа цытәык нагыжьны ицон. Цьоукыхгы лыгра рбагәышьеит, аха убри акара деиҕаан, дыпшзан, дрыпхашьаны, игәагыны ирзымхәеит. Лыгра акәзар, аарла иаалыдубаларатәы лызлак еимакшәа икан, хыхь акы дапацшуа лыцымшькәа доармыхакәан агәатара мариамызт.

Шака цыз здырхуада, ус енак, аенышыбжьон, абри апхәызба лымзырха дааталеит зыпхәысаагара иахыпахьаз арцыс заманак. Асас дахзааит лхәан, апхәызба ашырхәа днеицылеит, апсшәа иалхәеит, дааикәкьашан, цсыуа цасла ишакәнагаз еипш амацуртаҕы ахәыкацара леыназылakit.

– Арахь бааи, саабыкәыхшоуп, макьана акрура атахзам, атаацәа ааиаанза саабацәажәашт, – ихәан, аоныка, ауада дахьыонатәаз ахь даалыпхьеит.

– Бтахцәа абакоу, бан дабакоу? – дцааит асас.

– Сан онус нырхара дцеит, убашәт, – лхәеит апхәызба-тыцьха, ганхашәа дышьтацшуа.

Арцыс ари атак илхәаз иаргы ишизкыз ааидырын, иааицәымыгхейт, аха акәҕимтит. Идсахы еибакуа, ихахә-ага инацәкьара аҕакәа налишь-налишьит. Нас ашырхәа даалкьаны, баб дабакоу хәа дцаахт.

– Саб дахыкоу умбои! Мхы цыыгьҕара дцеит, – лхәеит, нацәкьарала еилеижәжәоз ихахә-аҕа далапшуа.

– Ыы, – ихәон, ицәажәара днацклапшит. Нас ихәашьакәа днарызхәыцын, инапы ицламхәа инапаргәаны дылҕапшуа даатәеит.

– Башьа дабакоу? Башьа дыкоуп хәа рымхәази? – хәа ҕааитыхзаап нас.

– Ҳаи дыкамкэан! Дышпасымам! Аиаша уархэеит. Аха абра уара икэлаз арпыс бзиаи ицламхэа тшэан, пыргэас цэатэы шыакак ааигара-
цы дцеит, уажэ дмаауеи ухацкы! – лхэеит.

Арпыс ицламхэа иапыргэаз инапы ахышэтхэа инапигеит. Нас дхара–
хапшуа кайцан, дахытэаз аоны ауада дынкыдыпшыла-аакыдыпшыло,
акэакыкэа ааимидеит. Иипшаауазеишь хэа апхэызба-тыцьхагы
лылакэа ыршакы-шако атуан даацапшит.

– Ааит, рыцха! Абри шэыоны зыргылаз даараза псыуа уаста бзиан,
аха азкэакык хэычык ицэеимакцэахеит, убоу! – ихэан, ашырхэа арпыс
даагылеит.

– Ҳаит, уабице!.. Исыгыз уакэшэаны ишпасоухэеишь, укэакэра зга-
аит! – лхэан, арцэаа аатлыргеит уамашэа ибаны апхэызба-тыцьхагы.

Ашытахы, арт ахацеи пхэыси хэа ишытибахын, еибагеит. Ирхэоит
урт апсуа таацэара бзиаза апырцеит хэа: рхэычы, рду еипаооы, рын-
хара-рынцыра, анцэа ишихэара реибытаны икалазаап. Дара хацеи
пхэыси ракэзар, кык-фыкда, хэаа-баада, хэоуеикэшэала, гыцкыарыла,
хыцкыарыла апсуа шэышыкэсанцыра инартысит хэа.

898. АЗАМЫХӨА ИЧКЭЫНЦӨА ДЫШФЫРХЫЗ

Азамыхэа ихызын, икэрахы днеихыан, жэаа-оык ачкэынцэа иман,
акэылацэа икэлан дыргеит. Ичкэынцэа аоны икамызт. “Иа, уоу, уыу”,
– ха дыхэхэеит. Ичкэынцэа рыхызкэа ахэара далагеит: Данакаи, Каймет,
Кайтыкэа, Такашэи, Лажэи, Пачырхак, Ҳазарачы, Лакымырза,
Чаамаф, Пашьаргэына, Қыаамаф, Базырбакы, Кансоу, Гунаала, Ҳакарач,
Алаушэа, Хышыбата!” – ихэан ақэлацэа ахэафы даннарга, җитит.

Ари нактэи ихыцны иааны дызгоз реихабы Акыатахэ иакэын. Арт
ачкэынцэа раб ибжы анраха, ицан Акыатыхэ икэлан, деимцэаны раб
димхны дааргеит. Ихаш шэакы имырхит.

899. АМАЛҚӨА РМАЛ.

Дынхон-дынцуан ахшара рацэа змаз хацак. Уао гарк иакэын иара.
Алшыкэсанык рымгэахэ аеаора-еа аарла иапигзалон.

– Ираххэозеи, уара абаскатэи ахэычкэа рацэаны, рыфатэ хымыхэо хшыкалоз уасымхэахызи! – хэа лхэалоэаарын апшэмапхэыс иагыбарааны дубаргы.

– Хайт, бцэажэашьюузеи, изхэаз быбз амат ацхаайтеи! Ахэычкэа рацэаны измоу иакара насып змоу адунеи аёы уао дкалахьюума, ахэычкэа – ауафытэыюса ималкэа рмал ауп!.. – илэаирхылон дагыуа лхацагы.

Ахаца игарра иахкыаны ах иёапхэа икэыз ашэахтэкэагы ианаамтаз изшэаломызт. Аха ари имамзаара, имчымхара ах хэаас иауикыхыз. Оынтэ изааишътхэан ауалылхцэа, аха рнапы тацэны илагыжыны иахэааз ицон.

– Имаххуа хэа акгы имам, хэыч гэартак дрылатэоуп, идыпсылоит, нак хайкэатып, хах ухацкы! – рхэон дара игежыны иахынеуаз.

–Хайт, шэарт аёабырхацэкэа, ёалакытраа! – ари захаз ах дгэааит ацыхэтэаны. – Абыржэыцэкэа деикэпах дёахэаны дысзаажэгароуп! Абааш дтаскуеит сара убри ауао! – дрыкэкааны еитадэыкэиттахт.

Инеит имида-гэидаха. Апшэма ипхэыси иареи рхала аоны ианырба, даараза ргэы иаахэан, инеилацэкэы–ааилацэкэит. Имариа хбеит рацэа рхэан, уха акгы мхэакэан, али–пси рыбжыара деикэпах дёахэаны аёвакы даакэдэыртэеит.

Ари збаз апшэмапхэыс арт ауалхцэа рлымха атышшаракэа цнахыртэ еипш ацыршэ дасит. Лыпсы ааиталкын, иныхца–аахцо, абна ашэапыцёап еиланарзызаратэы дыхэхэеит, нас ишлымчыз ёылтит:

– Алыгажэ ипацэа – Азамыхэа, Данакеи, Каимат, Каитыкэа, Такэашыа, Ланажыла, Мажбырхэхэ, Хэхэлэшья, Лашьямырза, Марзыбакь! Иа-аа уы-ыу, уы-ыу, абиа-аакэа шэабажэ дахырго шэымбой!..

Ас имамыршэагаха ан лыбжы захаз апацэа абнаёы амёылхра изёыз иаакэыцын, аддыхэа еибароны рыоны иаакылсит. Амёа иныкёлахэаз аддыхэа инырпыххыланы, раб аёы дылэыжэырхит, нас даапыртланы дааурышьтит дгыргыруа. Егырт ауалылхцэа ааныркылан, ипканы, апача еипш еитыхны, рхы изамыхэо идэыкэыртеит. Уи инадыркны ауалылхцэа арахь рыкёлара-рааракэа рцыхэа аапцэеит.

900. АДАУЫ АТЫША ДТЫЗЦАЗ

Азэ дыкан, пхэыс баапсык диман, ллейшэа цэгъан, дылмышэеит. Игэы цылжэазааап. Рааигэара атыш акан “Ахаазага збеит, баала” –

иҳэан, днеиган, длалгэытасын амни атыш дтаижьт. Ари ипхэыс атыша дахьтаижьыз адау дтатэазап. Ани адау дылмышэеит, ллейшэа цэгьамзи, адау данылмышэа, “абра стызго ухаазага устоит” иҳэан шэарыцаоык диасуан, адау иихэаз аниаха, афыр хэа атышаёы днеин, ашэарыцао адау атыша дтигеит. Убра ааигэа зиаск леиуан, адау ашэарыцао диманы иёынеихан азиа аёы днеит.

– Икоу уасхэап – иҳэеит адау.

– Аа! – иҳэеит ашэарыцао.

– Сара саалаганы абри азиас ныскылоит. Азы анныскылалакь, уара ухаазага алга – иҳэеит адау.

Адау иеылтаижьын азы ааникылеит. Азы анникила, ихытдын ажэлар ирыжэло иалагеит.

– Аа, абаапсы, азы хажэлеит, ихапсыхэозеи, адау азы ааникылт, уашьта уи хихэазом – рхэан ажэлар еибаргэакуа еилахеит.

– Аа, уи шэйцэымшэан, сипақьаны нақ днасцоит – иҳэеит ашэарыцао. Адау дипақьан нақ азы дылтцаны днеицеит.

– Аа, уанацъалбеит, уара хаикэзырхаз, иузыкахамцара икоузеи! – рхэан ажэлар гэыргъан, ашэарыцао рнапы дыкэыргылан дыркит. Азэы ацэ иитеит, азэы ажэ иитеит, амал рацэаны ирхаит ашэарыцао уака.

Адау даеацъарагы даеазнык зиаск никылан, ихытцны ажэлар ирыжэло ианалага, ари ашэарыцао днеин адау дытцаны днеипазшэа каицеит. Ажэлар “хаи абаапсы, уара уоуп хаикэзырхаз” рхэан амал иртеит.

Ахынтэ раан адауы ус иҳэеит: (абри Кэыдырта аипш зиас дук леиуан), “амни азиас скуеит, аха иаусыжьуеит хэа унеир уара укны усфоит” иҳэеит адауы, ашэарыцао иоуп изеихэо.

Адауы длеин, иеёылтаижьын азы икит, ажэлар уи азы ада псыхэа рымазамызт, иеиланцэо иалагеит. Иааин абри ашэарыцао иҳэеит, “аа, абаапсы, уара уда псыхэа хамам, хапсы еикэырха” рхэеит. Аха ашэарыцао мап икит.

– Шсэыцхраар стахуп, аха уажэышьта сара адауы сихэом – иҳэеит ашэарыцао.

– Уимыхэозар, хара уеизгы ханцэоит, аха уаргы уанаххуеит – хэа иархэеит.

Ашэарыцаогы уаха икасцо егыкам, усгы сыпсуеит, ауаа сыршыыр апкыс адауы сифааит, сцап иҳэан, иёылеихан дышлеиуаз адауы дзиааигэахо даналага, адауы ибжы иргеит ашэарыцао иахь:

– Уара умааин усфоит хэа уасымхэази, узааиуазеи? – иҳэеит.

– Сабамааиуеи уара, Залиха дааины дыкоуп (ани адауы атыша дтазмышгылаз Залиха лыхызызаарын умбо), адауы дабакоу хэа сылкын, уахыкоу лсырбап хэа сааит – ихэеит.

Ари адауы ианиаха, азы дыотыфрын, есс, дшэан, длыткыа дцеит, уаха ихабар камлазеит.

901.АЦХЭЫС БААЦСИ АЦЬНЫШИ

Азэ ипцхэыс леишэа баапцзак лакэзаарын. Лычхара кааметзаарын, аха ишпеиурыз, иабхэараа бзиа ибон, уаа кыакэан, иарггы дара реицш хатыр икэырцон иуафразы, ииашаразы, иапсуа ламыс азы. Ионы ионагылоу апцхэыс илыхкыаны иичхауаз, ицэа итазозггы рзымдыруа икамызт.

Өнак ари ахаца сабхэараа рахь сцар стахуп, баала барггы бтаацэа баарылатэап, баарылапхыап, егыип ихэан, реааибыртан, реынархеит. Излацоз амфа иацэыхарамкэан тыша дуззак ахыказ идырузаарын ани ахаца.

– Баала, арстэи еиха иааигэоуп, – ихэан ипцхэыс леишэацэгыа даамфахиган, диманы атыша ду злаказ ала реынархеит. Атыша ахыкэ ианнавала, ахаца ипцхэыс леишэацэгыа дналыгэтасын, уаха акгы лзымхэазакэан, дкаууа атыша дылтахаит.

Уи акэхеит, “уф гэышыа!” – ихэан, игэы ртынчны иныкэыршэны иабхэараа реы дынкылсит ари ахаца. Илеи–иласын ихэы карцеит, ипцхь карцеит дзызнеиз. Ауах илатэан акрырфеит, акрыржэит, ркыафкэаггы карцеит. Анааша, аоныка ацара иеаназик, хатырла днаскыаргеит апшэмацэа-абхэараа, апсшэа кадарцэазеит. Амфабжара дааскыахыаны, ипцхэыс леишэацэгыеи атышеи ааигэалашэеит. “Снеип, сынтацшны икоу збап,” – ихэан, атыша ахыкэ шыказ ифынеихеит. Дышнеиуаз, атыша атахарта данынхыкэгыла, иибаз цыашыаны, дхашхатэараханы даатгылт. Дуауаза атыша ахыкэ дхыкэгылоуп цынышк. Ацьныш ари ауаф даниба “Уома зылшо хацоуп уара!” – хэа ҕааитит.

– Избан? – ихэеит ауафы, иахаз еихаггы даргачамкны.

– Уахык ауп ицуа упцхэыс леишэацэгыа атыша дтахаижытеи, аха ауахацэкыа стылцеит, дысзымычхаит! Уара аума учхаит, шака шыкэса дучхэзеи уи?! – ихэеит ацьныш.

902. АНАСЫП

Дыкан хъчак. Уи икѣрахъ акыр днеихъан. Уажѣышъта цхѣыс даазгар кѣнагоуп ихѣан, акыр атѣылақѣа еимидеит, шъхеи ѣаѣеи дырѣысит, ахѣкѣеи адѣкѣеи дырхысит. Ашьтахъ игѣы аныпцѣаза, лабжьага ажѣак сазхѣарыда хѣа агаѣа шыказ длалбааит. Дышнеиуаз зымхы рашѣо итаз азѣы днаидгылеит.

– Уа бзиа ууааит! Уара излазбо ала, ацѣгѣеи абзиен акыр убахѣеит, упашѣзагы ушлеит. Цхѣыс даазгарц сызбеит, иаазгарыда, исыкѣнагахарыда? – дѣааит ахъча.

– Зѣаара гѣгѣак сутеит, атак акаѣарагы сѣѣуадаѣуп, иуабжьазгарыгы сыздыруам. Амала, абна нактѣырахъ сашъеихаб дынхоит, уцаны убри уиазѣаа, сеиха идыруеит, – ихѣеит уи атакс.

Ахъча иѣынеихан днеит зызбахѣ ихѣаз ауаѣ иѣы. Уигы имхы дѣан, арашѣара даѣын.

– Уа бзиа ууит! Излазбо ала, уара ацѣгѣеи абзиен акырқѣа ушырқѣшѣахъоу ѣашъом, ашларагы уааманакуеит. Цхѣыс даазгарц сызбеит, исыкѣнагахарыда, иаазгарыда? – диазѣааит ахъча.

– Иуадаѣу зѣаарак сутеит, цѣым, исыздыруам иуабжьазгара. Амала нахъхъи ашьха ашьапаѣы дынхоит сашъеихабы. Убри уцаны уиазѣаа, сеиха ибахѣеит, сеихагы идыруеит, – ихѣеит агѣыбжьанытѣ.

Ахъча иныкѣыршѣны дѣо, дѣо, дышнеиуаз, уаха царта змам ашьха ашьапаѣы нхамѣа гъаз-гъазк днадгылеит.

– Уа бзиа жѣуааит! – ихѣан апсшѣа реихѣеит зхахѣы еикѣатѣаза шлацкгы аларшѣымыз арцыс маѣѣакъак ипцхѣыс диваргыланы ахахаихѣа зѣыкѣреирта ѣынтѣ рашѣа иаѣаз.

– Бзиа збаша бзиала уаабейт! – рхѣан, апсшѣа карѣѣаны ахъча ипѣлеит хаѣеи цхѣыси. Аѣныка днарган акрыфо рхѣы ишашатѣаз, апшѣама цхѣыс данындылтѣ.

– Уара излазбо ала, ацѣгѣеи абзиен акырқѣа урықѣшѣахѣеит, акыргы еилуѣоит. Уашъѣа сратаан, хашъа сихабы идыруеит рхѣеит. Цхѣыс даазгарц сызбеит. Иаазгарыда, исыкѣнагахарыда? – дѣааит ахъча.

– Хаит, хѣычык уааѣақыр акѣымзи, уара анѣѣа ииныхѣаша! – ихѣеит аишъѣа реихабы. – Уара иукѣнагахашаз апхѣызба иаха дыргеит, аха макъанагы икъасам. Уныкѣланы дызгаз иѣы уѣа, апшѣамаѣа ушнеиз дырха. Нас ес икауѣалакгы, ухы уѣыхѣа, насгы уаанза дшудыруаз, улѣынѣѣауа бзиа дшубоз, ушлышъѣаз ллымха акынза инагза. Аймак

қалашт, дурымтарц иалагашт, аха ажәлар иуасхәаз рахәа, утацаагацаа ануштыагы ишуасхәаз иқаца. Убас анузыкаца, уусқәа маншәалахоит, агәра га. Кәышк лоуп, еилылымкаарц залшом. Абри зызбахә уасхәаз апхәызба хымпада уара дутәхоит, – хәа икайташа-иууша иахәаны днаскеиҕеит.

Ахьча днықәлан дцеит. Хаха-хымш дныкәахьан еипш, зчара иахатәаз апхәызба ләы дынкылсит. Сзааиз абри ауп, илзынасыцхауагы абри ауп ихәан, атаца касы зхаршәыз апхәызба ажәа лницеит. “Кох! Ари иихәо закәызеи, ахьымзг хиргома?” – рхәеит зегьы.

– Апхәызба сара даазгахьеит, изакә газа бызшәоузеи исахауа?! – ихәан, иерыцәгьан даакәгылеит апхәызба дызгаз.

– Уара, иеахьылҕишьяауа шәымбазои, шәуаами, иихәаз иаанаго хазхьыцпи, – рхәан, ахьча дрыцхазшыакәазгы кәлеит.

Ажәак ала, иусхеит. Аимак аеарыгәгәо ианалага, ахьча ишиаб-жьыргахьаз еипш:

– Шәаазыроы, ажәлар шәхацкы! – ихәан, аеыохәа илабашья наирсын, ихтарца нахацаны, тынч ацәажәара дналагеит:

– Насыц имоуп ажәлар рылцха зыртаз, уразкы зшогьы узлоу ауаа роуп. Кәыгара згым нартаа адауапшықәа ирхылтыз, шәнапы сануп сара иахья. Ишдыру еипш, апхәыс бзиа лхаца млеи хьтеи далыркуам. Илгәапхар, кәтагькгы далалыгзоит, асасгы еснагь ихәы цәахызаауеит. Апхәыс қәцбеи лашья амшацы азы дипхьоит. Апхәыс лыгәагьрагы дууп. Ирхәоит ацьныш атыша дтызцаз апхәыс леишәацәгья лоуп хәа. Сара ижәбо акыр сныкәахьеит. Избақәахьоугьы рацәоуп. Анасыц ахала, амҕаду ағы ишупымлогьы здыруеит. Акәыштқәа, икоуташа, иууша хәа илабжьара уадаоуп. Аха иками адырра бзиацқәа, амал ду аткыс еигьашьяны, уажәыгь еикәырханы измақәоу. Саргы гәыграк сьмоуп, сақәитышәтә, ипысшәарц!

– Изак әызеи, даддук әыхшоуп! Ажәлар зхәапшыз аус ахәда цукаргы ашья аауам! Ихәа уажәа нагза! – рхәан, агә аилдыргеит еилакь игьлаз ауаа.

– Икалозар сақәитышәтә цла шыапык еитасхарц, цхәыс даазгаз арцыси сареи иахьахьеипшу ахәаағы. Адырҕаены убри ацәа цла иазханы, арцыс инхамҕахь амахәқәа рхы рханы ишәтыр, дизынхааит иааигаз апхәызба. Ус акәымкәа схәаахь ацәа амахәқәа шәтыр, сара слықәитызааит лара, дызгоу, дзымгоу сара исусзааит. Абри исхәаз мап ацәышәкуазар, апстазаарағы аиаша ыкамзаап, еикәнагоу дунеи хаан

еикәшәаша рымамзаап, анасың иашатәкә уафы даниарц дыкамзаап, сыңхәыс аагарагы еижәагахо, адунеи ианысхуазеи, еигъуп сыңсы уажәнатә изгәагыр! – хәа рылеихәеит.

– Хәит, абаапсы, псыхәак азутәуп! – рхәеит изахаз.

– Иихәаз ажәак сафсмыжыт, даарагы сирхәыцит. Аңәа тла ахышәтуа сазыңшуп. Оымшкә сынасың саапеиңшып, сакәшахатуп! – лхәеит апхәызбагы.

Ахьча дналаган аңәа тла еитеихәит. Адырфаены шыжымытан ажәлар хытны, иазалхыз ахәаағы инеизар, ахьча иахь амахәкәа рханы, аңәатла шәтны игылан.

– Ус анакәха саб ионы сдәылтроуп, – лхәан, апхәызба лаб ионы дыргеит. Асабшаены ахьча иғы иахьнеиз ассир зырхәо убра ирбеит.

Ахьча ө-цәык цахәаны, рыбжыара цы-лаба дук ахкәа шахала иеахәаны нак–аак ирыңрахәаны аңәкәа аирхон. Нас зыңа кылтәаз кәапеик ааипшаан, азыхь ағы дыоны дцаны, аңәкәа нак–аак изыдхәалаз алаба ду азы акәитон. Уа доеианза икәапеи азы кылсуан акнытә, дгәааны алаба апслымз акәпсө ағыеихәа аңәкәа дрысуан. аха зыхкәа еизхамыз аңәкәа аузеитаңхуаз, нак–аак ашахәкәа ирыхон, аңь лаба усгы ирзыңцәомызт. Ахьча дыоны азыхь ахь деитаңхуан, дналагахуан дызәыз.

– Уу рыңха, ари деилапсеит! – рхәан ахьча изхәаны итәаз апхәызба лахь иныкәыршәны иңеит атацаагаңәа.

– Бзыңцө хәа уаф дыкам, дхагахагәышьеит. Дызәугы абри ауп, ажәак ала, бразкы цәгәхеит, ишцааури? – рхәан, ирбаз, ирахаз зегы еикәыртәа-еикәыргыла инаганы иналархәеит.

– Дышцахагахеи? Сыжәжбоит! Оымчыбжыагы мцыңт аччахәа дңәажәо ажәа снитцеит! Дааганы дышхәырбароуп! – лхәеит лара.

– Ибхарбо, иббахьоу ахьча дабакоу, дтанагалахьеит, дхазхышуа, дхаңныкәо дыкам уажәшты, – рхәан, инеиңәакны мап ркит.

– Ус акәзар, шәаала, сыла дасырбар стахуп, – лхәеит апхәызба. Еиманы рғынархеит. Иахьнеиз, уажәраанза ишлархәахьаз еиңш, ахьча апхзаша даганы, дыоуа азаагара дшағыз инеихтыгәлеит. Ахьча аңәкәа дрыңахәхәаны, даарысуа, дара дасу рхы ахьхаз иахо, арахь шыаәакгы рзыкамңо, ашта агәтаны еибарххо иштагылаз рбеит.

– Аа, узеу иаанаго здырит, уакәың, ухы аңьабаа уаха иаумырбан, сатоумңан, сара соуп зегы зхароу! – лхәан, арңәаа аатлыргеит.

– Сыгәра га, ухәатәы-уутәы сшаңныкәо, ххәоу еикәыршәаны хәиңынхо хшынхо хшыкало, умшәан, укәра акыр инеианза ушлар

хәа, – лхәан, днелны ахьча икәапел аамылхит, ицәкәа тыртланы ио-улыжыт, ацслымз агәара нак икәылгеит. Схата дсыпшааит, сахьааиз сыкоуп, аоныка шәааи, шчароу ажәлар ирылашәхәа! – лхәан, ахьча дызәыз иаанагоз ахшыотпак ралхәеит.

Илеи иласын, еитцәаны ачара ду руит. Мчыбжык инеиханы фаран, жәран. Еинасыпхаз ахьчеи апхәызбеи атаацәара бзиа апырцеит. Уаапсырала еитцәаы икалеит. Кык-фыкда, рхәоу еикәшаны, анхара иалагеит.

Ирхәоит урт иахьагы гәырфада, насып ду рыманы инхоит, интүеит хәа. Ацтә лабел, акәапел кылцәеи, цслымз тыпкел ахьча ицәкәа дызларысуаз афырмахьци ракәзар, иахьагы итәахны ирымоуп, шыкәсык ахь знык рпәацәагы иддырбоит хәа.

903. АМЧ АТЦКЫС АХШЫО АИААИУЕИТ

Икан хөык аишыцәа Матыгәи, Мацьыти, Михеи хәа. Арт дара рхы ныкәрымгар уаха цсыхәа амамкәа икан. Урт шычкәынцәаз рани раби цсит. Аишыцәа кәзшыала иеикәшәомызт, убри акнытә рхәатәи еикәыршәаны аус рызуамызт.

Мацьыти Михеи иртахыз агьычра, архәра, аисра, аикәпара акәын. Аусура аткыс “испанка” рыхьыр еиха еигьаршыон.

Арт реитцбы Матыгә иеихабацәа драган. Уи итахын ихатә цьала анхара, даара ицәымгын амцәара, насгы иахауа дук ихеитомызти, иибо мацара акәын ихеитцоз.

Абас кәзшыалел насгы хәатәылеи иахьеикәымшәоз акнытә зынза агархара акәын изәыз.

Ирымамызт ажә, аеы, рхы згәыларцо ацәартацәкьагы.

Уахынла амца еикәцаны, икылыжәжәа иказ руапакәа рыпцаны акәын ишиауаз. Амла ианакы, ахәсакәа аарган аоны илартәаны дара кырхара идәыкәлеит.

Арт ахөеишыцәа еицны ишлеиуаз омоак ахеихагалаз рбеит. Арака руа изныларыз рзымдыруа иаанхеит. Убри аамтазы дырбоит арыгьарахьтәи амәала иааиуаз азәы. Уи изцааит уарбан, уабацои, уабантәауеи хәа ркышә дныкәцаны, дфархьшәа дахьыказ акнытә. Аныкәао дара рахь дмааиуа даналага, уара уоыза лахьышәшәык иоуп, уцаны даага рхәан, Мачагәа ддәыкәырцеит.

Мачыгә аныкәао диман дааит.

Уи дахьааиз ус ихэеит:

– Сара сгарны сынхагэышон, аха схы сшыа сыкамызт. Архэцееи агычцееи саакэырхан, акрырхара хэа сцеит. Уа сахънеиз акыр сырхагэышон, аха алым иафызаз ауаа нхон, исымырхит. Уажэы аоны снейн фатэ хэычык аашьтыхны арымарахь сцап хэоуп, уахь инхо зегъы хшыюла игызмалкэоуп рхэоит.

– Нас уа акыр урхар иуцэырымгазои? – дцааит Мацъыт.

– Уахь инхо уаа мчыдакэоуп, абри шэара шэеипш икоу изнацэк иагоу акароуп ирылоу, – ихэеит уи.

Ари захаз Мацъыти Михеи анцэа ихайтеит, рхэан арымарахь идэыкэлеит.

Матыгэ, игазақаны амч рылазар уаха истахызуеи хшыюла сырзы-миааиуеи, ихэан арыгъарахьтэи амца дыкэлеит.

Иахънеикэаз, изыкэшэакэаз здырхуада, нак иеибырхэаз афхэаразы иахъеипырцыз атыц акны иааит.

Матыгэ иман жэхьа бзиаки х-маатк апареи. Мацъыти Михеи ржы чапшыза иаапшырц акгы рыгзамызт, зака рахэггы, параггы умбара. Мацъыти Михеи рашьа ас деикэтэи данырба, ихьмызгыршыеит. Излаурхазеи уара арыцха? – хэа иазцааит.

– Сара ишэасымхэази мчыла акгы шэылшом, сара шэсыщыз, хшыюла аус ахьутэу еихауп, мчыла иахьатахуггы сара ишэасхэоит хэа. Ижэбома шыта амчи ахшыюи ириааиуа?

– Уара алахьышэшэ, азэы урыцхашьаны акы уитазаарын, ушыапкэа ыцаргыланы уехэоит акэымзар. Амч ацкыс ииааиуа абакоу? – рхэеит.

Ари ажэа ааймаркын айсракны инеибацеит. Нас иеисеит. Матыгэ дацахар, ижэхьа рго, дара ацахар тэыс икайтцауа. Реынархан збаоык икны ицеит. Уа иахънеиз азбао ус реихэеит:

– Абри алаба ахшыю еиха еигъуп зхэаз хшыюла изцымцэозар, амч змоу иоуп ипызцэо, – хэа реихэеит.

Ари захаз Мацъыти Михеи, Матыгэ ижэ ааймырхын идэыкэлеит абрагыцэа рымфала. Матыгэ амфаду ала ддэыкэлеит. Дышнеиуаз базарк дналалеит. Издыруада маатки, маатки бжаки хэа жэхьак сзаахэар, нас егы исзаанхо апара гэабанк, хызак алаасымхэои ихэан дышнеиуаз, ахшыю стиуеит, ахшыю стиуеит хэа азэы ибжыы ааиахаит.

Хшыюк шака иапсоузеи? – ихэан дцааит Матыгэ.

– Маатк! – ихэеит ахшыю тиоы.

Матыгэ маатк аацэырган инаитеит.

– Иузымдыруа амца укэымлан. – ихэеит ахшыю тиоы.

Матыгә дхәыцын, уи ихәэз иашан, нас даеа маатк наиитахт.

– Уус злам уазымтаан, – ихәахт ахшыо тиоы.

– Кох, аригы бзиоуп, маатк зацәык ахыызго егыыкам усгы сызфаз сифеит, – ихәан Матыгә егы имаат зацәгы наиитеит.

– Умыццаклан, – ихәеит ахшыо тиоы.

Матыгә дынкахәыцуа аоныка сцап, жа–шықәса цуеит сыцхәыс дсымбеижәтеи, дызбап ихәан амоа дықәлеит иара дахьынхоз атәылахь игаз о-моак днарынғылт, руак дақәнаршәон. Матыгә дақәзыршәоз амоала дымоасхьан, амоакбае издыруамызт. Даахәыцын, иидыруаз амоала ддәықәлеит.

Ус дышнеиуаз ианикәыхәла, цъара днымоахыцит. Дахьымоахыцыз инхоз иуатах даныныонашыла, илацш нақәшәеит зқыла ауаоцс хқәа хыцәцәаны ишыкнахаз.

– Ари закәызеи? – хәа дцаарц итаххеит, аха ахшыо анааигәалашәа иеааникылеит.

Ицәеишәеит дзызнеизацшәма. Арака иааонашылалакь ари закәызеи хәа ицаауан, нас дара рыхқәагы авакнасхалон. Ари дазымтааит, иашаны дпаимбарзар қалап игәахәын, ицқыз уатахк ахь днеиган диртәеит, ачара иуит. Аипш қыафура зныкыр ибахьазма ауао ғар рыцха.

Адырәаены анааша, апшәма паимбарк дыстоуп, дсыкәныхәар, еитасоухуеит ихәан, Матыгә дандәықәлоз иитеит имачымкәаны ахьи аразни, убас арахә, аеыуахьад, имац зуша ауаа, дзыхьчаша ар бцарла иеибытаны.

Матыгә иеы паць-пацьуа, дразынцсараха, иара деилахәаны иуааи имали иманы дааталеит.

Матыгә даныцшы, ихәхәы еиқәырхәны арпыск ихы ипхәыс лшәам-хы аеы ишлыреыгәуаз ибеит.

– Ааит, бара амыкәтә атәым уао дышпаабхәеи?! – ихәан ишәакь ачкәын ихәхәы еиқәырхәра инаирбеит, аха ихшыо иааихәаз анааигәалашәа, даагылеит.

– Ари учкәын иоуп, уанцоз сцәа стәымкәа сықамзи, –лхәеит ипхәыс.

Матыгә анхамоа гәгәа каитеит. Ичкәын ар дреихабитеит. Уигы хатырла урт дрызныкәон.

Акыр аамта бжысхьан еипш, рыжә зацәгы рымамкәа, аца цәала рыхашьбаракәа цәахуа, иаакылсит Михеи Мацьыҗи.

Матыгә иашыцәа идеилиркааит амч атқыс ахшыо бзиа еиха ишеиҗу, еиха ишиааиуа, нас фицарцәас ар ркны икаитеит.

904. АЧХАРА

Ацсуа иажэа иалоуп ианакэхалакь “ачхара умаз” хэа. Уи зхырхэауа убри акэын, ауаа зегь цшралагь, гэралагь излеицшым еицш, чхаралагь еицшзам.

Икалаз ажэабжьуп. Ажэйтэан даара арпыс еикэшэак дыкан. Ацара имаз мачын, енагь игэы итан ацара ду ашка сцаны истароуп хэа.

Ацара игэы иштэз згабк илапш дыташэеит. Азгаб гэапхартас ди-ман, ларгыы убас бзиа дылбон.

Зны илеихэеит цхэыс дигар шитахыз. Азгаб мап ахылымхэаазт, аехэара артеит. Дигеит.

Дахьнеигоз ацара бзианы иуит, уи нахыс хацеи цхэыси хэа еизыгэдуны инхон.

7,8 мзы рышьтахь арпыс даара игэы иташэеит ацара ашка ацара. Ицшэма длазцааит:

– Бгэы иаанагозеи, ацарахыы сцарц сгэы ицоуп? – хэа.

Ипхэыс убас лхэеит:

– Сара сзеицшроу убоит, уара ацара иакэукит: сара унхамоа пхастастэуам, шэы-шыкэса сыпсы тазар, аоны сыкоуп, усцэымшэан.

Арпыс ибзиоуп ихэан далагеит иматэа-иоытэа реидкылара. Иоеикэиршэан имоа дыкэлеит. Ари арпыс даара адгьыл хара амоа дыкэлеит. Ус иахьақэикыз днеит, ашколгыы дталеит.

Ацара бзиа ипеит, акыр аамтагь дадхалеит, аха ус арра дыргеит, иа-хьдалакь 25,30 шыкэса уахь дынхеит. Уажэы еицш ашэыкэқэа бжысуа, апошэа аус ауамызт. Арра анихига ашьтахь амоа дыкэлеит ионыка. Ари ионы даазаанза уахык ианиқэыхэла, хьшыцэак дрықэшэан уа да-агылеит. Ауха арт иахьцаажэоз еидтэалаз дразцааит ипхэыс лызбахэ ала акыр баапсны ирхэозар хэа. Ахышыцэа иреиуаз чкэынак азэы убас ихэеит:

– Хаи абаапсы, лызбахэ умхэан, убри жэаха енак аоны сахьавсуаз арпыс катак ижэоа кны лгэар дынталт.

Абас анихэа, иаразнак арпыс илахь ааикэицеит, иифоз ахырцэы ачакэа иштэз днахан иныкэиргылеит, уаха акримфеит.

Нас абыргцэа итэакэаз ыыца Еснаҗи Кыасоуи иазцааит:

– Дад, аоны укамижьтеи ицуази, хасас ухацкы?

– Сара 30 шыкэса аоны сыкамызт, ацара саналга, нас арра сыргеит, арра саналга, абыржэ сааит.

Еснаҗ убас ихэеит:

– Дад, хасас, ачхара умаз, ачхара умамзар, 30 шықәса иуцаз акы иапсаны икалом. Аха уи иихэазгы ихы итамгылт, ауха ашарпазынза дызмыцауа дшыказ, ашарпазы даагылан ионыка амоа дныкэылт.

Адырџауха ааилахэларазы ииулакь днеины ионы агэашэ дылатэеит, сыпхэыс ылыцаауа дызбар дысшып хэа.

Арпыс амоа кны дыштэаз, ашыжь арпыс катак ипхэыс длахэмаруа агэашэ ахь, иара дызлатэаз ала амоа иныкэлеит.

Ари арпыс даниба, сыпхэыс ылыцаауа иоуп ихэан, икьарахэ си-еихсуеит хэа данынкылпш, еразнак иааигэалашэеит итахамада Еснат еихэаз “ачхара умаз” хэа.

Ари зхихэааз еилыскаан ихэан, дџагылеит, иабџар ахы лаиркэит, днарпылан, “ари дызустада бара ибыцу?” – дтааит.

Апшэма пхэыс лхаца данылба, уамашэа ибаны дыхэхэеит.

– Бмааин! – ихэеит.

Ускан инаиаталкит.

– Сара сызцу дызустада? Уареи сареи иаххылцыз ихата иоуми, уаха дызустада? Уара иугэаламшэазои сара сшыказ уара атара уанцоз, убри хара иаххылцыз хпа ихата иами!

Арт анеилибакаа, игэыдибакылеит, гэыргырыла рыоныка инеит.

Нас убас ихэеит:

– Ачхара умамзар, амашэыр уамхаур калоит.

Апшэма пхэыс лхаца иаара деигэыргьан ачара луит, лгэылацэа зегь убра иакэшэеит, зыбз иампшкэа ицэажэоз, ачхара змамыз дыпхашьан, ачарафь дымнеит.

905. АН ЛКАЛТ АХЭЧЫ ИЕАЦЭХОИТ

Хацаки пхэыски ыкан, чкэына зацэык Рафит хэа дрыман. Рычкэын убри акара еигзон, ицэшэон адэыцэкьа дыкэырцдомызт. Уи моу дцэажэар ишьа иазеицэоуп хэа иацэажэомызт. Уатахк дыџонакны иахь ахэынтэ-фынтэ ддырчон.

Аамта цон, ацеи дарпысхон, мшызха изхауан. Жэаа шықәса анихыц, адэы дыкэырцеит. “Чыжь, чыжь, чыжь” хэа ахэара далагеит. Рафит уаха ажэа издырзомызт. Уи иихэоз ихэы аннаргоз ашэ иахэоз ашьтыбжь акэын.

Аха хэчы-хэчыла ацэажэашьа ицан агэыларагы днеиуа далагеит.

Зны ргэылацэа рыкэтцарта кэтагык хыхны иааиган, инаган иан иилирбеит ари ббо хэа. Иан даара деигэыргыаны, даеакы ибозаргыы иа-ага хэа иалхэеит.

Рафит деитанца, акэтагы зцоз акэты шыхтэалаз ибеит. Акэты аанижыхуазма, иааиоыцракны иманы дааит. Иангыы ичацаны ицыр-феит.

–Уан дукэыхшоуп, иубо аоныка исзаагала, – хэа иалхэеит, дхэап-хэапуа лызхара анылфа.

Рафит даеацара дцан сыск ааигеит. Убас иан лгэы акацара дафын, иангыы угыыч-укэыч хазхара хэауцауеит лхэон лца дизгэдууа.

Аамта ацара иафын, Рафит, “иказара” иазхауан. Акраамта имкэыба азы аанагон Рафит, аха ацыхэтэан ыык шизоз дыркит. Икаицқаэхъаз зегыы идырхэан иус азбао иртеит. Азбао ааигэа акнахарта уаоы дхимшыцызт, ихыыз кахашэа дыкан акнытэ, дыкнаханы ашыра икэырцеит.

Ажэлареизеит акнахартэаы. Рафит днаганы ихэда ашаха аныоахадыршэ, акыр-кыр хэа дааччеит. Иршыа ауаоы дычча захъзузеи рхэан, ажэлар ицъаршыеит. Азбао днеин узырччазеи хэа диазцааит. Азбао изцаара атакыс Рафит рапхъаза агыычра иан ишилырцаз ахыгэалашэаз шакэыз ихэеит. Ииашаны ахэычы иурбо ицоит, ахэычы дзаазауа еихарак ан лоуп. Ан калат ахэычы иеацэхоит ихэеит азбао. Рафитгыы ашаха ихэда иаахырхт.

Уи нахыс Рафит агыычра дакэцит.

906. ОЫЦАА АҚӨШЦӨА

Икан оыцэа акэшцэа. Азэы амрагыларахъ дынхон, пшьоык апацэа иман, егы амраташэарахъ дынхауан, ахылц димазамызт; ихала иакэын иказ. Амрагыларахътэи акэыш убас иуасиат иалан енагы:

–Мышкы зны шэара ишэгэапханы шэанеиыштуа, хаз-хазы шэынхар анышэтаху шэцаны амраташэартэа икоу акэыш шэиазцаа, убри амоа шэызкэицауа ала шэтэы шэша.

Арт ачкэынцэа раб иреихэаз даара пату ақэырцеит. Амрагыларахъ иказ акэыш дыпсит. Даара шыарда акыр анцы, арт ачкэынцэа ртэы шаны хаз-хазы инхар ртаххеит.

Аишыцэа еицэажэеит хаб иуасиат иалаз ажэа нахагзан, хара хтэы хаб ишаны иахирбахъан, аха хаб иахатыр акнытэ хцаны хизцаап

ауао кәыш амраташәарахь икоу рхәеит. Арт аишыцәа еицыргәапханы моаныфа кәцаны, реырхианы амраташәарахь амҗа икәлеит.

Урт даара акыр аамтә амҗа икәын, рымҗоаныфа нтәеит, аҗа даараза ирбо иалагеит. Амла иакуа ианалага, аимдара иалагеит җара пыхьашәак ҳауандаз ҳәа.

Арт шнеиуаз амахе ашътә иакәшәеит, ашътә ихыланы еимдауа иш-неиуаз, дрыкәшәеит амахе зтәы дшазеимдауаз.

Арт амҗан ианеикәшәа, уа мшыбзиақәа рхәан апсшәа еибырхәеит. Ирпылаз иазтәаит:

– Амраташәарахьтәи инхо акәыш хароума дахьынхо?

Ирпылаз атак кәипеит:

– Мап, ара иааигәоуп, уахь амҗа сара ишәсырбап, аха сара смахе збомызт, шәахьаиуаз җаракыр ахабар жәбома? – ҳәа дразтәаит.

Аихабы ус диазтәаит ирпылаз:

– Уара умахе илашәызма? – ҳәа.

– Илашәын ухацкы амҗасҗы.

Аихаб иацкыс еицбыз ус диазтәаит:

– Уара умахе ацыхәа хтәазма?

– Ааи, ухацкы, ус икан.

Агәыбжәанытә ус диазтәаит.

– Умахе җыркыуазма? – ҳәа

– Ааи, ицыркыуан, ухацкы.

Реицыбза диазтәаит, умахе марахәуазма ҳәа.

– Ааи, имарахәуан. Нас смахе шәара ижәбома?

Арт ус рхәеит:

Ирпылаз арт рыгәра изымгеит, избан акәзар, ари имахе дыргас иамаз зеггы иархәеит. Ус игәала избеит, арт ахьцауа сара изгап, уа апшәма еихәап смахе рымхны иситаратәы.

– Шәаала сара шәызгоит шәара шәахьнеиуа, – ихәан рапхьа дгыланы иманы уахь дпеит.

Арт асасцәа апшәма икны инеигеит, еибаирдырит, нас апшәма днаскьацхьан диҳәеит.

– Абаапсы, абарт смахе ахьыкоу рбеит, аха сара исырхәом, икалозар, уара ирымхны исыт, – ҳәа.

Апшәма ус ихәеит:

– Уара уацәымшәан, уи умахе сара ирымхны иустоит, аха уара уахьысышътәуа уцаны иааугароуп иуасҳәақәо. Уца сырахә ахьыкоу, сышъыг тракны асарақәа иреиҗу сыск ахьча иааитәаит. Уи уманы ушааиуа

сгэыла Сакэыт икны унеины ө-ведрак аокэа имоу иреигу ааитиааит. Убарт ирласны икацаны уара уааиаанза сыпхэыс илсыкарцоит сысасцэа рхэы.

Ари дцеит, изсихэакэаз зеггы иманы дааит.

Арт рхэы карцеит, акрырфеит, риартакэа карцан идыриеит, агэыла иааз-газгы аоныка дцеит.

Арт аниа, апшэма мазала иахыаз аонаатра давагыланы азырора далагеит амахе азбахэ акыр рхэауазар хэа. Асасцэагы макыана ирымхэацыт иззнеиз.

Асасцэа реихабы ус ихэеит:

– Уара уаха апшэма иахзишыз асыс ала иаааз ауп, ишэдыруоу?

Егы аитбы ус ихэеит:

– Аоы иаажэыз ацсы игэы икэиааз захэашапуп.

Агэыбжыантэ ус ихэеит:

– Уара урт ракэын, ипхэыс ххэы кызтаз дычмазаоуп, лыонуцка лыхьеит.

Реитыбза ус ихэеит:

– Апшэма аилыргао хаззааиз днашпуп.

Арт зеггы апшэма иахаит, амахе азбахэ ажэак рымхэеит. Арткэа реипш ажэакэа аниаха, уамашэа ибан ирхэаз еилыскаап ихэан, дэыжэланы дцеит ихыча икны.

– Уара асыс инаутиз даара ипцылан, аазашыс иаутази? – хэа дидцааит.

Ахыча ус ихэеит:

– Асыс инастиз асаракэа исымоу иреигыз ауп, ари ан абга иафеит. Нас ахыча ла ду апацэа иапаз аатцхны абри асыс апацаны исаазеит, убри акынтэ ауп абас изыпсылаха.

– Уи бзиоуп, – ихэан дааит ауыха аеы змихыз икны.

– Уара сгэыла, Сакэыт, абри аоы инаутиз даара иргэапхэит сысасцэа, капашыс иоутази?

– Ари цла запэык иеысхыз ауп, хазгы итатэоуп. Абри сан дахыжу лнышэынтра агэы акны икэиааз захэоуп. Убри алэыс астан, ибзианы ииуеит, хазгы итастэоит, – ихэеит.

Нас аоны дааин ипхэыс длазцааит ибыхьеит, бычмазаоума хэа.

– Ааи, сыонуцка сыхьеит, – лхэеит.

Нас иеынеихан иан лкны дцеит, итапанча атра иаатихын, иан инаганы лапхыа иныкэитцеит.

– Саб, саб дызустоу ансабымхэа, барггы бысшыуеит, сарггы сеысшыуеит, – ихэеит.

Иан лассы илымхээр лтаххейт, аха илымхээр имуит.

– Сара схаца данеыжәлалакь, шыкәсык ақынза дкылсзомызт. Уахык сасра дысзааит Кабардатәи итыцыз едыгк, дыеуаоын. Ауыха дыстан, ихәы кәстеит, дахышьтасцаз сыпсы цәгъахан снейны сицышьталеит, убаскан сеилейгейт, уара убри имшала исхылцыз уоуп, – лхәейт.

Апшәма еилыргаоы арт зегъы анеиликаа, адырџаены исасцәа рыкны днейт, дразцааит:

– Абри сгәыла имакә шәара амџа шәахыкәыз ижәбазар, ма ишәфазар ишәхәа, уи ахә сара исылшаратәы сыкоуп, исшәойт.

Арт асасцәа иаамбазейт рхәан икәйт, ишәейт.

– Нас ижәымбазар, излажәдырзеи адыргацәа иамаз?

– Ишылашәыз злаадырыз уи мариоуп. Акрахъафауаз ашьта ххыланы хшааиуаз ақышә ахыкәнашьуаз апхбатәи ашьапы ахыгылаз, ахы адцаны акрафауан, ашьапы иазааигәаны иахыгылаз ала издырит.

Уи еитбыз иахь:

– Уара излоудырзеи ишыцыркьуаз?

– Ашьапкәа хца икәкәыза икәнаргылуан, апшьбатәи ашьапы ацәкьа еипш акәын иахыгылаз атыц, тыжааны ишыканацауаз, егырт х-шьа-пык игьежь-гыжьза аашьап тыц убауан, – ихәейт уи.

– Уи иахьтәаз атәартакны ханней издырит, ацыхәа дузар атәарта ирены ишьтацауан ацыхәа ахьақьауаз, аха ари ахьтәаз ипакәза ача тәазшәа атәарта ацыхәа ахылагылаз убауа итыжааны иахыкәыз, – ихәейт урт руазы.

– Нас ишымарахәыз злоудырзеи?

Аитыбза ус ихәейт:

– Ишмарахәуаз иабакоу аеа, иаажәымган.

Апшәма деитаразцааит:

– Нас урт бзиоуп, аха излоудырзеи абри акәац ала ишаазаз?

Асас еихаб ус ихәейт:

– Ала ашша абаџ иадуп, ажышәа хыхь, егырт ахаиуанкәа – абаџ иадуп ажышәа ашша хыхь ажышәа иакәуп.

– Аџы апсыжра агәы ишыкәиаз злоудырзеи?

Ус ихәейт асас аитбы:

– Баша азахәа ажь иалухыз аџы аки џбей анужәлакь, уқьаф кәнацоит, хца, цшьба ужәыр, ажәахәара угәанарпцоит, уажәа рацәахоит. Ари иа-гьа ужәыргыы исакәаны икан, уаха хқьаф азыкамцейт.

– Нас апшәма дшычмазаџыз злажәдырзеи?

– Уи илуз абыста ианахфауаз хамгөацөақөа рыбжы гауан аччахөа, нас издырит лыоныцка илыхуаз.

– Нас излажөдырзеи са сышнашцаз?

– Уи мариоуп, – ихөеит аицбы. – Ахөыбзианы ианурхиа, уааи хөа асас иудицалар, уидтөал, уидымтөалар, унашцоуп, – ихөеит.

– Нас абрахь шөабаказ, сара сахь шөаазгазеи? – хөа дынразцааит.

– Аб иуасиат иалацаны инижыыз ажөа нахагзоит хөа хааит. Шөеиөыпраны шөгөы ианаанагауа, уара укны хааны иаххөараны ихадицеит, уара хаилургарацы хааит.

– Шөаб шөара шөхаан, ицсы антөз доусы азөазөала шөыззыкөзеи, уара аихабы, занаатс иумоузеи?

– Сара аоны анхара сыдын, убри сазкын.

– Уөицбы дыззыкөзеи?

– Сара арахө рыхьчара раазара сазкын.

– Агөыбжыанытө уыззыкөзеи?

– Сара адгьыл сахылацшын.

Реицбза диазцааит.

– Уара уыззыкөзеи?

– Сара ауацөа срыцны, уаха ус зузомызт.

– Нас абра шөзаазеи, шөаб шөтөы шаны ишөитахьанеи.

– Уи иашоуп, иаадыруөит, хтөы шаны ишхамоу, аха хөб иахөтыр акнытө иихөаз нахагзандаз хөа абас ала абра сааит сеицбцөа сыманы, – ихөеит реихабы.

– Икоу жөбома сысасцөа бзиақөа? Сара схаан көыгас ирцхөазоз шөаби сареи хөкөын, уажөы ирцхөазауа шөарт шөыкоуп цшьоык арпарцөа. Убас икалоит хөцхөака хөамтө, кытак акны азөы, өыцьа гылоит акөыгөацөа, ажөахөацөа, кытак акны игылоит хөык, цшьоык акөшцөа, убас кыта цыцхөаза игылауа. Убри өицш аамтө калоит, инөидкыланы уаха злам абырг икынза зөгь уаа көышны, рхөтө ус дара рнап акны иааганы, зөгьы рыла тхөацьраны, пату өиқөырцауа иалагоит. Убри өицш аус хөара хөахаанхөм, аха ари иажөабжыны азөи азөи өибырхөап, өык итөыцуа шөөык ирцөалоит, убри ала иназоит хөара хөажөабжь хөзлацөажөауа.

Аныкөаөцөа даара ицьаршьөит.

907. АЦӨГБА ЗХЭЫЦУА АЦӨГБА ИЗАЦЛОИТ

Ханашәи, Ҳабраки, Ҳацъарати хәа хөык аишыцәа ыкан. Нхамоала уамак иалакамызт, рхы ныкәыргаратәы икан. Рызхара ацъыкәреи аадрыхуан, жәхьакәакгыи рыман.

Ас иказ даара имачын, ускан, цоуп, баша қыалашәа акы ионан. Рееизышәшәаны изхылцыз рыцсхәы руит, рыкә, рцас зеггы карцеит. Анаос хәчык рыцсы анаавырга, ахәсақәа ааргеит. Рыхәсақәа ирцәыпхашәаны, рееизыркәкәаны онеитцхәа дук дыргылт.

–Дад, ауафы дзыкәшәо ихы анираалозароуп, икәца баны ишыапы еитихуазароуп. Ииашаны, рани раби анцсы аиатымра изыкәшәаз рхы ацамырхакәа, икәба-кәшәо рхәатәы еикәыршәаны аус руан. Излазгыи инарылукааратәы икан.

Абз еицәоу шәартә ыказам, амат зыршыуа абз азоуп, ххәы афонт хәа иауршыыхуа. Изхысхәауа, ахөеишыцәа рыбжъара хыбзы бжъаланы агәеихыршәара иалагеит. Рыхәсақәа игәагыи ирызкамыжыызт хаз–хазы анхара иалагеит.

Рмал анеикәдырччоз Ханашәи, Ҳабраки иртахыз ргеит. Ажәхьакәа иреигыыз дара иганы, еицәаз рашъа еитбы изынрыжыит, аоны иара изынхоит хәа.

Ҳгәы еихымшәандаз хәа хаз–хазы инхаз аишыцәа рыхәсақәа рываргыланы аус руан. Анхамоа бзиацәкәакәагыи рыманы икалеит.

Акытакны Ҳацъарат ицхәыс иаха хатыр лыкәны дкалеит. Уи лыкны лассы–лассы асасцәа моахыцуан. Асасцәа бзиа илбон ларгыи. Асас дбарақьатуп хәа дгәырғьацәа лхата дыказааит, дыкамзааит асасцәа ашьтәакәа рзылшыуан, “ура” хәа иштәоу шон, хәлон.

Ханашәи, Ҳабраки рыхәсақәа ихьмызгыршыуан ари цәгъаза.

–Ҳаргыи асыс дхагым, аусуракны абао бзиа аарцшра акәзааит, апцшеи асахъеи рзы акәзааит аказы хлыцахауам, нас хара хаткыс хатыр шпалықәлеи хәа ахәыцра иалагеит. Ацыхәтәаны ирызбеит: ииашаны ачеицъыка ауп лыхъз тызга, ххацәа хара иаххацәазар, рашъа еитбы илаиациәажәаны ижәхьа идыршыразы раххәап хәа.

Дук иргәампхеит Ханашәи Ҳабраки, аха Ҳацъарат илаиациәажәан, ижәхьа лкажъны идыршыит. Акәац иашыцәа инарытаны ажә ацәа быжъ-жәцәеимаасак алхны,

Изқәа иаакәцаны дахъазымдыруз кытак ахь ддәыкәлеит Ҳацъарат.

Ҳацбарат акытақөа рацөаны дрылсит. Атыхөтөан даныпшы, быжы-
оык айшыца реирашья хөа ишырхөоз ибеит. Урт днарыдгылан
апсшөакөа аайбырхөеит. Нас [ус ихөеит]:

– Дадраа, сыжөцөеимаакөа стиуеит ө-танақык ацыкөреи азыхөан,
уамоуп сзыкөшөа, арахө сымоуп, ацыкөреи сымам, ацыкөреи
стаххаципхыаа жөык лкажыны ишыны, ацөа стиуеит, хныкөагаас исы-
моу убри ауп, – хөа реихөеит.

Ачкөынцөа ари даара иргөапхөит, настгы инеилацөкөыст, имариан-
ны иахытиуаз азын. Нас айшыца реихабы ус ихөеит.

– Хөа иааххөоит, хухөоит ажө цөакөа ара ихазныжыны аоны уца,
уака икоуп хөхөсақөа, урт иуртоит ахө, – хөа.

– Исырымтар сыбжы сыргоит, – ихөан Хөацбарат ачкөынцөа
рыоныка дцеит. Уа дахынеиз ахөсақөа иааипылаз ус реихөеит:

– Шөахөаа ахырашөоз сааин, ажөцөеимаа сақөа быжыба дсырхөаит
бжы–жөхыак рпацөеи дарөи хөа . Шөласны шөцаны ажөхыакөа аашөца
срылацшып, сыццакуеит – хөа.

Ахөсақөа афытыха рибамто, ура хөацөа еилагазар, хөа хөуеилагах,
жөхыак хшыр ажөцөеимаа сақөагы алцуеит, акөацгы хфөит, рхөан
ихарымцеит.

– Шөзырөла нас ихашөымтозар, – ихөан Хөацбарат дныкөгылан аки
хөа өитит. – Дад, иззеибөххөаз арт исыртазом, ахө рацөоуп рхөеит, –
хөа.

Айшыца цсрак иакөшөаз иеипш рыбга ааднацөеит хөхөсақөа
ахшыө харто ишцакалеи хөа. Иара усгы имарианы итиуанө рхөан иа-
аидышшылт. Нас реихабы дныгөгылан өитит:

– Шөус алам, азөгы дышөамазцааит, ишөт хнашөмышьткөа.

Ахөса рхөацөа ас анырхөа, ажөхыакөа аарцан ахөарақөа нарыцацаны,
инаиртан уоит хөа иаццаны аоныка дааит. Ирашөаз абжыөеишыца
анааи, игөагыны ишыны ирзымфөз рырыхө убар иаахө.

Хөацбарат бжы–жөхыак рпацөеи дарөи иманы иашта данаатала,
иашыца иеигөыргөеит, итаацөа рыпсы рылнаршөшөеит. Хөанашөи
Хөбраки реынархан рашья икны инеины изцааит:

– Ура еитарсшыас икаупаз хөухөароуп, – хөа.

– Хөацбарат зны аиаша рахөаны, имышьтыкөа иааникыларц итаххөит,
аха дааипхыацаан, шөызцауазар шөца, жөцөеимаа сак жөхыак ацөи
иарөи азыхөан иахтиуеит анышөхөа шөеилаларкыр калап, акы моу,
өбагы шөыртар калап, – хөа реихөеит.

Ханашәи Ҳабраки цеит рыжә цәакәа рыманы, аха баша ихынхәит, ауаа ақыр-қырхәа ирхыччо ианалага.

– Ионы шәыблы шәцаны, ҳәапахәы ҳәихит – ҳәа рхацәа азыкарцо иалагеит рыхәсақәа.

Ханашәи Ҳабраки рашәа иҫы инеит.

– Ухашәзар уоны ублыроуп, ҳахәсақәа ируам, – рхәеит.

– Ибзиагәышьюуп, ижәблы, – анихәа, амца ааурыжын ирыблит.

Ҳацбарат аапәак азна арацәа аашьтихын, ицкәыз аапәакгы хыхь инахацаны ддәықәлеит.

Дышнеиуаз аҳак дахьынхоз днеит. Ах икны ус ихәеит:

– Сара саҳ тәыла харак ахь сдәықәицан амҫа сыкәуп. Амҫа уқәхәланы укалозар, убри икны унеи, уа азәгы уирхәуам убри азын сузааит, хәа.

Ҳацбарат дзызнейз ах хатыр икәцаны, иуатах азәгы аҫны диртәеит, иаацәагы уа инаиргылеит.

Ауха ашәталара аамта анааи, Ҳацбарат абарца иира карцарц дрыхәеит.

Иахыкәаз ииарта карцеит, иаацәагы иапхәа инадыргылт.

Ахтны зегы антынчха, данааиуаз игәеитахәыз атышакны иаацәа ганы итаижыт, егы ицкәыз аапәа илаз иапхәа инышәтацаны дыцәеит.

Анааша, ах ипхәыс дҫагылан лбарца данаакәла, лысас иаацәа тарцәны ишышәтаз анылба, лхаца иалхәеит. Лхаца длыманы данааи, зыла цәытпрыцшны ицшуаз Ҳацбарат дҫақәтәан артәаа хәа дыхәхәеит.

– Аа, саҳ сишәуеит, сышәшәит, иабаазгои ари акара ахы?–хәа.

Ах ипсы ихаханы, дшәаны днейн Ҳацбарат ихәара далагеит.

Итаз ахы акара устоит сумаргаман, сахтны ахыз ахылоит хәа. Ҳацбарат дкуцәуо ах дицны ахы ахыпцәахыз инейны, аапәа артәра иалагеит. Ани аиуа хәычык ыкан, ари аиуа хәчык ихәауа, иалоухызеи иаацәа ртәны иҫныка дцеит.

Аҫны дахәаиз сашьцәа, шәзыпшузеи, аапәак азна арацәа ахы ахәатнырыпсахло шәымцо, –ихәан азна даара ашәапы, анапы атцаны агәра диргеит.

Ханашәи Ҳабрака рыонкәа рыблит. Арацәа аапәала акәымкәа ацәартахкәақәа иртапсаны, ирыцаланы икәуа ицеит.

Арацәеи ахы еиҫызхуада?!

Ауаа инрылалеит, ихагақәоуп рхәон избалакь. Нас ихынхәны иааит имида-гәидаха.

Игэааит ыхэсақэа, ыла ашыа аахыжжылеит. Рацала лгэы дадырга-
разы аускэа шейтаркэақэоз, рхы зцаркыцкэо ахыбра рмоуа иаанхеит.

Ханашэи, Хабраки, ыхэсақэеи, дарей неидтэаланы жэцэеимаа
саки, жэхьаки аңеи иарей шейтныцсыхлаша ртэы иара акгыы
издырзомызт, ипхэыс лоуп урткэа изырца, Хацбарат ипхэыс дидыр-
шыырц иакэыркит.

Ханашэи Хабраки Хацбарат икны инейны, хаишыцэазар, уцхэыс
душыроуп хэа иархэеит.

Икаицахуааз дишыт ипхэыс. Нас даалаган ипхэыс ибзианы
деилахэаны, лылақэа хтны, дима иёнынеихан, ахы ахьяаигаз ах игэара
дынталт. Уи ах хэоык апхацэа шимаз цыхьа ибахьан.

Ипхэыс дкыакыза ацалакыа дныкэыргылары, ах иёны днеит. Ах
ипхацэа ирейхэеит:

– Ах ипха дсыцуп, аха даара дыпхашыоит. Уаха цхьара шэара
шыыкны хаагыларц хадитцан лаб, убри акнытэ ара сымоахыцит, лара
дыпхашьан нахьхы ацалакыа дыкэгылоуп, алақэа дрыцэшэаны, – хэа.

Атыпхацэа хёыза дааит рхэан еивасны идэыкэлеит.

– Напы цшқала дышэкы, амарца, ллазара мачуп, – ихэан иаргыы
дрышьталеит.

Атыпхацэа неин даара илыхэеит, аха апсы акыр иахауама, нас лна-
пы кны ианааха, длалкыан хыла дкахаит. Акахара абжыы захаз Хацбарат
арцэаа хэа дыхэцхэеит, дышэшьит, цасагыы нцэарак сзыжэухьан,
уажэгыы еицэаз сзыжэуит хэа.

Нас длеин дааикэикшэа аакаицан, ацэыуара далагеит. Азэгыы
димырбакэа ахи Хацбарати дганы дыржит. Нас ирызбеит ах дзызнеиз
ипхацэа ирейгы азэы уара дупцауп хэа азэы ах диртарц.

Хацбарат ах ипха азара дрыман акнытэ иара димбашшэа рейхэеит.

Ибзиаз ах ипхацэа азэы даалихын, амал дугыы налыццаны
ддэыкэлеит.

Аоны данааи Ханашэи Хабраки рашыа иааигаз данырба цхьан
ирыхкэазгыы рхаштит, ыхэсақэа зынза ирцэымыгхеит.

Хацбаратгыы ус рейхэеит:

– Апсы дшэахтоит ах ипха деихрацаны дхашэтозар шэхээр,
шэеиламаркуеит.

Ирахаз ажэа хаданы ыхэсақэа ршыт. Акэыба итацаны ирыма
идэыкэлеит. Акыр иныкэеит, аха апси абзей еиоызхуадаз, рыпсцэа
рыфёы антасы, нышэк инатаны имида–гэидаха иаагьежыт.

– Зегъ рыла хаукаѳеит, – рхэан рашъа даашьтыхны кэыцхак дылтартэаны рааигэара тыша дук ыкан, дтарыжыразы дрыманы иѳеит.

Уа иахънеиз даара дрыхэеит дтармыжыразы, аха ирмузошэа аниба, анк илхылцыз, акъатеи еиѳызцэаз хами, амал ду сымоуп, жэа ґахрак абыста сыпцхэыс ишэылтоит, иаажэга хэа реиэхэит.

Ҳаѳырат иашыцэа цеит абыста аагара. Убри аамтазы уасахъчак “рреит” хэа атыша даавалт. Ари заҳаз Ҳаѳырат акаара далагеит изуам, дыстахым хэа. Ахъча дааин иумуа, иутахым закэи хэа диазцааит.

– Ах ипха думгар калом, мамзар атыша уахтоит рхэан абра сааргеит. Атахызар сыпсааит, дызгом, – ихэеит Ҳаѳырат.

Ахъча даара диҳэеит акэыцха иара дтацаны икаицарц. Ҳаѳыратгъы ипсгра аниоу, акэыцха ахъча дылтартэаны, пытк уеырхха, нас амал рацэаны илыдыланы дуртоит, – ихэан дцеит.

Ҳанашэи Ҳабраки анааи, ахэхэара иаѳыз игэхъа мкыкэа, егъмыхэапшыкэа атыша дартеит.

Аоны ианааи, рышьтахъка ауаса рыбжы гон. Ианынапш, зкыы уаса иапцаны Ҳаѳырат даауан.

– Икоузеи: – анырхэа иара атак каицеит:

– Ҳаи шэанацалбеит, арахэ рхэеит хэа иказоузеи. Ауаса рбара ма-риан азын сымч зыкэхап зысгэахэуаз аасцеит. Шэтахызар, шэцар пытк аашэымцари, ѳныкгъы рылакашэцап. Ажэгъы шэымам, уа изеипшра жэхъақэоу жэдыруоу икоу? – хэа реиэхэит.

Ҳанашэи Ҳабраки акэыцхакэа рышшит, абыста руит, нас Ҳаѳырат ихэо иалагеит атыша иеитаразы. Ирхэаз неигзеит Ҳаѳыратгъы.

Ҳаѳырат ахак иеипш дынхо далагеит ауаа имат руан. Ирахэ рзыпхъазомызт, ахан иргылаз уацапшыр, ухылпа ухшэаны икашэон. Излархэоз ала, ускантэи ашэакъкэа рыла ихан ақэцэ псаатэк ықэтэазаргъы иузшьуамызт.

Абас ауп, дад, ацэгъа зхэыцуа, ацэгъа шипылауа. Аҳарамра уаѳы дыштанархо.

908. АГӨЫРАЗ КАЛАНҚАРИ

Ҳара хажэлар нахънатэгъы ирымоуп агэыразра, ауаѳы ҳалалра, азэы ицхраара иара ихы иадкыланы имоу, иреигъу иматэа акэыз, иеыз, икэадырыз, бзиа ишибауа анидыр, деигзаран дыкам, иаразнак иуатэеишьоит. Абас ажэытэан икалаз ажэабжък иаххэаауп ари ажэабжъ.

Ажэйтэан даара ахаца бзиа хэа уаоы пату зкэйтцауаз, ацэгъара ашқа дурхар уаоы сицэшэап хэа згэы итамыз, абзиара ашқа уцаауазар, ауао кэыга, ауаоы халал, акэнага зтахыз, апсуа хаца хэа ззырхэјз иакэын Абганба Каланкъари.

Каланкъари дахъазымдыруаз Апсны цъара кытак ыкамызт. Афырхаца Каланкъари ицын быжьоык апсуаа. Каланкъари Апсны адагъы даараза ибзиа збахэ назахъан. Каланкъари ибзиа збахэ шыказ еипш даеа кытак акны ибзиа збахэ рацэаны ирхэауа дыкан Мамсыр Шэлымба. Каланкъари Мамсыри рыбзiazбахэкэа еибадыруан, амала дара зеибадыруамызт, еибабаргъы ртахызсишьтеи акыр аапуан.

Ажэйтэан апсуа апхэыс данааигоз 30-40 шыкэса деитамзар акэын, насгъы убас ахэса хэычкэа хэа хаца ицауаз 20-30 шыкэса рхыцуан. Каланкъари 30 шыкэса днархысуан, аха пхэыс дааигомызт.

Шьта иазхоуп Каланкъари азэ даага хэа ианиархэалакт убас ихэауан:

– Еснагъ пхэыс даазгом, зны анакэха, сара сыонра иахэаша, сын-зырхаша апхэыс даазгауазар ауп.

Каланкъари дызтахыз еснагъ ирхэон:

–Уара иукэнаго апхэыс еибага хэа ззырхэо азэыр фырпхэыс лыхъзар, изахъзу Ахан-пха Зиза лоуп. Убрыгъ уаоы диццом лара илаосуа ауаоцсы длымбакэан. Ахан-пха Зиза иаргъы дидыруан, бзиагъы дибон ииашапэкъаны.

Ахан-пха Зиза Чаркъазтэыла дшадыруаз, уа лызбахэ шыбзиаз Апсынгы ибзиан дадыруан.

Зиза дыздыруаз Ахан-пха Зиза цшза хэа акэын ишлышьтаз. Лоу-ра, лытбаара, лыпшра, лкэыгара, лыламыс, лыпату аказы деитахомызт ахапам пхэыс хэа хапсуара иззырхэо лакэын. Зиза зэырфы арпарцэа рыекынцо илышьтан, аха Зиза уаоы ажэа илтомызт, лгэы иакэшэоз дылбомызт.

Зны Каланкъари дыоёыжэлан Зиза лбара дцеит. Уи дахънеиз даара пату икэырцеит Зиза лашьцэа.

– Каланкъери Абганба имзакэа илеихэеит:

– Бызбахэ сахаижьтеи акыр цуеит, ииашаны бысгэапцоит, бгэы иацэымгымзар, сбатэабшьозар, сара бсыццар стахыуп.

Зиза даапхашъан, кыр дархэыцит иххэаз ажэа. Атабыргаз, уи даара дылгэапцеит Абганба хаца, апыхэтэан ажэа илтеит дшазыразу ала. Арт ара акры еимырдеит, инапы иахаз ихъымацэаз лнапы инахеитеит, Зиза лчабра Каланкъари ицъыба инталцеит.

Арт ачара анырушазгы аёхәара артан, Каланқари даакәгежыны ионыка дааит.

Каланқари аоны данааи, убас иакәикит, Шәлымба Мамсыр ионы сцап, счара дакәсыршәап, уас дкастап хәа. Абри азызбаны иуацәа иреихәанза дыөөыжәланы Мамсыр иқыта ашка амөа дыкәлеит.

Каланқари зыены амөа дыкәлаз адырөаены Мамсыр деыжәлеит, Каланқари икны днеины Ахан-пха Зиза длаирцәажәрц кяғәрия хасабла.

Убаскантәи аамтазы уажәеипш уласны аныкәара мариамызт, насгы уажәеипш амөакәа бзиамызт, ихаран, ишәартан, тәым қытак амөа укәлар хца, пшьба мшы укәхон.

Арт ахацәа амөа икәланы ишнеиуаз, амөан еипылеит, Мамсыр ахара даныпшы, Каланқари иеыжәлашы аниба, избахә злаиахәхыз ала, игәра изымгеит, Каланқари Абганба иакәзар хәа. Арт ианеизаагәаха, мшыбзиа хәа адсшәа анеибырхәа, Мамсыр дцааит:

- Уара уоума Каланқари Абганба?
- Ааи, сара соуп, уара уарбан?
- Сара сапсуоуп, Шәлымба Мамсыр соуп.

Арт илеыжәтын игәыдибакылеит, доус ахыцакәоз еибырхәеит.

Нас Каланқари асас диманы ахынхәра иакәикит, аха мамсыр дцааит амөа укәлеижьтеи ицуази хәа.

- Сара иахәа хымшуп, – ихәеит Каланқари.
- Убас акәзар, сара сапшәымоуп, сара сыоны иаха сазааигәоуп, уара уеиха, уа бзиала уаабейт, уеыжәла, – ихәан иеышыкыл ааникылеит. Каланқари бзиоуп ихәан арт өыжәланы амөа икәлеит.

Даара гәыкала еицәажәеит. Амөан Мамсыр Каланқари диазцааит:

- Ахан-пха Зиза дызгаб бзиоума лызбахә уахәхьоума, ажәа лныстарц сызбейт, ушцахәапшуеи?

Каланқари ажәак цәара имхәеит Зиза иара дышизхәаз атәы. Дихәар аниахха мап ахимхәааит, акәла бзиа пхәыск лзы дсылсхрым кәицеит.

Арт амөа иахынзакәыз Зиза лызбахә акыр иалацәажәеит. Каланқари убас ихәеит:

- Уара ачаразы уеырхиала. Ахан-пха Зиза сара дызбейт, дыздыруеит, уи уара иазырха, сара сшаагыжылакь, иаразнак слацәажәаны аёхәара цысцәоит, нас умцшзакәа укәлацәа, утынхацәа адырра рыт, Зиза лаагаразы ауаа наушьтыр, уи лаашьтра сара исыдзааит.

Арт ионы иахьнеиз ачара ду асас изыхәа икайцеит, пату икәйцеит.

Каланкыари ипсы аншыа дысөеыжелан дышиашаз Зиза лыкны днеит. Зиза иказ зегы леихеит.

– Сара пату сыкыбцозар Шалымба Мамсыр бицца, сара схы айха убри иаха деигасшыоит, сбыхэоит сыбмырцхашан.

Зиза даара игэхьяалгеит.

– Сара бзиа избауа уара уоуп, дуней сыкэны усхаштуам, амала уара ианухэа абри бицца хэа мап схэом, уара уахатыр азыхэа, амала иудыру-азааит, Каланкыари, уара уда даеа хацак сшизыразым. Уара иугэагыз иказца апсуа гыразроуп. Саргы убри сыхыит игэы сызнырхом.

Аехэара артеит, аехэара иказ азыхэа Мамсыр атаца аагацэа ирацэаоны иааиштит, ртаца дрыманы амөа икэлан ицеит.

Мамсыр даара ачара ду иуит. Ари ачара цшыаха, цшыымыш икан. Ажэытэан убас акэын ишыказ, арцыс цхэыс данааигалакь апшыаха рзыхэан ауп имхарахы даннеиуаз.

Асасцэа, апшэмацэа, доусы рыоныкакэа ицеит. Мамсыр имхара ашка днеит.

Амхара кэынтхэ-аназара Зиза днапыркэычуа лкасы еикэацэа лэы иафаршэны дыгеагылоуп. Мамсыр днеины ииарт ахыказ ацэардагэы дныкэтэеит. Мамсыр ажэабжыкэак иидыркэоз Зиза иналеихеит, аха Зиза атак калцазом. Нас Мамсыр иеилихит днеины диеит.

– Зиза быштал, быпсы шыа баапсаха быкоуп, – ихэеит.

Зиза атак калцом, дгылоуп. Даеа пытк апцы, быштал, Зиза ихэеит, аха атак калцом, ус дгылоуп. Акыр бжысит.

– Зиза! Биа хэа басымхэеи! – ихэан даалыцакыеит агьөо хэа.

Зиза убас иалхэеит:

– Иухозеи уара, узсыцакыозеи? Каланкыари иакэзар дуней дыкэны абас дсыцакыазомызт, удыруазааит.

Мамсыр ари илхэаз уамашэа ибеит, Каланкыари иакэзар дсыцакыомызт анылхэа, ари акы ишамааназ идырит, иаразнак даагылан, асасцэа, агылацэа зегь иеизигеит. Абарт зегь амхара ишыонагылаз Зиза дахыгылаз иарма нап нацэкыс ала лкасы лэы иакэыршэыз даа-хеит, инацэкыс шнеиуаз лгэыхэпы шыказ инакысит. Мамсыр Зиза лгэыхэпы дахыынакысыз махагырак аипш иаипцхыазан ажэлар зегы ишырбоз дааган акэардэ лака длыкэыртэаны убас реихэеит:

– Зиза Ахан-пха бзиа илбауа даеазэуп, уи сара сөыза бзиа иоуп... лкасы сарма нацэкыс ала санаахоз лгэыхэпы сакысит. Каланкыари сареи гэхыэшрыа хабжыамзааит, ихабжыазцауаз снацэкыс лгэыхэпы

иакыысыз ауп, – ихэан икама атзы акны ихшыыз атра иаатицаан, ала-башья акэынтхэ икеагылаз ааганы, зеггы ишырбоз инацэккыс ала-башья илыкэккны атрышэ хэа иаахитцеит.

– Уаха гэхэашьра, махагыра хабжызам. Иахья нахыс Ахан –цха Зиза сахэшыа боуп, бара бзиа иббауа бихыбаамзааит, – ихэеит Мамсыр.

Адырѳаены ишылкылшаз Мамсыр деыжэланы Каланкьари иахья амѳа дыкэлейт. Ѳоба, хпа мшы ракара аацуан еипш Мамсыр дааит иѳыза бзиа икны. Ари дахьяаиз ачара бзианы икаицеит. Нас Мамсыр убас ихэеит:

– Каланкьари, хара хкытан дыкоуп даара хыыз ду змоу атыпца хэеи, убри дустар стахыуп, мап умхэароуп.

– Ибзиоуп, хаиццап, даабап – ихэеит Каланкьари.

– Мап, уи абара лтахзам, сара дызбеит, уи уара иузхоуп, сарггы апцхэыс дансутоз уара дубазар иазхоуп хэа ауми еибэххээз.

Каланкьари дазыразхеит, ачара аехэара артеит.

– Аѳи абыстеи уара иутэуп, сара иаастиуеит акэац, – хэаггы нацицеит Мамсыр данцоз.

– Ачара уеазыкаца, ауацэа ирахэа, аехэара иахтаз азы атаца изыкэнаго лыццан дсыманы ашыбжышыштах уѳны скалоит.

Ари ашытахы Мамсыр дыѳеыжэлан иѳныка дцеит. Аехэара анааи, Зиза илыкэнагоз ауаа лыцицеит, хамтас илицеит х– еык кэадырны, хэ-еык кэадырда, хэ-жэык, хэ-цэык, абарт ауаа изыкэнагауаз ацны аехэара иамаз азыхэа агээр иааталеит.

Арт атацаагацэа ирпылт, апсшэа рхэеит акэкэа ихысуа атаца амхара днаргеит.

Ачара пшыаха-пшымыш иаѳын, ажэлар рыѳоныка ицеит, Мамсыр иѳызцэеи иарейи аангылейт.

Ауха Каланкьари имхара даныныѳнала, абар ассир, Ахан-ипца Зиза тацас дыкеагылоуп. Каланкьари иаразнак асасцэа, апшэмацэа зеггы еизигеит.

Нас Мамсыр ажэлар иказ аазизигеит.

– Зиза иаармчшэа ианласхэа, Каланкьари иакэзар ус сеихэомызт хэа исалхээз акы ишамааназ здырит. Лкасы санѳахоз сарма нацэккыс лгэы иахьякысыз абар ихыстцеит (ачавра илахэан иаалхны идирбеит), уаха сара сыкнытэ уи гэхэашьра, махагыра лымам, – нас даакэггыжыын Каланкьарии Зизеи рахы ихы нарханы инацицеит – иахьарнахыс шэарт

хатей пхэysi шәуоп. Сара Зиза сахэшьа лоуп, уара сашьейхаб уоуп,
– аоыцъагы аагэдыдыкылейт.

Иказ зегы афырхаца, шәоыцъагы егыгь хацаоуп хәа рзырхәейт,
Каланқари ачара ирәыцит.

909. АЛАКӨ МААНА

Даара акраазхыцуаз тахмада быргк дыкан Мырза-ипа Хатхәа хәа.
Мырза-ипа Хатхәа атахмада назахәа ззырхәоз иакәын. Имч уаха
натахымкәа илыкәкәахьан, ацсра шизааигәахазгы ибо далагейт.

Мырза-ипа Хатхәа хөык ахылц иман. Ималгы мачны дыкамызт.

Ипа аихабы ихьзын Мираб, агәыбжьанытә ихьзын Зураб, аитбы
ихьзын Махрам.

Мырза-ипа Хатхәа ипацаа ахөык даарыцхьан, “дад, ишәасхәауа
шәахауама, сара шыта дук нызцуа сакәым, смал исымоу шаны ишәыстар
стахыуп”, – хәа реихәейт.

Хатхәа иман убри еипш аеы, уи уакәтәаны уныкәозар, ацша аиха
иласын, иман уи саркыакгы, атәыла иара дахьынхоз ахы, ацыхәа икоу
зегь унарбон, нас цәа шыапык изгылан акада җалазомызт, аха убри
убас ихәшәын, инызҗашәалакь ацсра даҗызаргы дыбзианатәуан, ицсы
танацауан. Хатхәа имал шаны убас ипацаа иритеит: аеы ипа еихабы
Мираб иитеит, асаркыа – ипа агәыбжьанытә Зураб, ацәа запә ипа еитбы
Махрам [иитеит.]

Имал ипацаа ишаны ишритаз еипш пату акәцаны иныкәыргон.

Зны аишыцаа усура икан ашыбыбжьон ацсшыара азыхәа аоны иа-
аит. Аоны иахьааиз, ашыбыбжьыа нарфан, ацсшыара азыхәа ргәара
икәгылаз аць ду ацака ашәшыра акны итәейт. Арт анцоз Зураб исаркыа
ргеит ханыцшылалап, икоу ажәабжькәа аабалап хәа. Аишыцаа инейта-
нейтасуа асаркыа аныцшылара иаҗын. Арт асаркыа иахьаныцшылауаз
даара имачзамкәа иказ аускәа рбауан, аха зегь реиха уамашәа ир-
бон тауад дук игәр акны даара аилаоынтра дуны икан, арака асар-
кыа иднарбауан чмазао гәгәак дшыказ. Иказ ажәлар абни ачымазао
дыгәхьааганы еилагыбжьуан рылахь еикәын.

Убри атауад дахьынхоз инхоз ажәлар убри ачымазао гәакрас дры-
ман. Убас иажәабжьны ирылан: атауад ипха уаоы длыкәымгәыгуа

дычмазаоуп, убри лыпсы еикэзырхауа ахақым атауад имал абжак иитоит, дарпысзар пхэыссыгы диитоит хэа итоуба иалеитеит хэа.

Арт аишыцэа азэггы пхэыс даарымгацыт, иныкэдыршэын убрахь амоа икэлеит.

Арт реы ацша аиха иласыз ицакны иаакэтэеит, рсаркьеи рцэеи аашьтырхит, рымоа ипырны иныкэлеит иаразнакалагы уа инеит.

Арт аишыцэа агэашэ инадгылеит. Атауад еихатэ гэашэ аркыуп, сапат дук игыалауа икнахауп. Атауад адырра иртеит, икалауазар агэашэ аарты харатэ хааит хэа. Агэашэ аадыртын агээр инталеит. Реы наганы аехарпарта акны агэра нахадырцеит.

Арт аишыцэа неин асоф ианнацагыла, икалауазар атауад асоф даакэгылааит хэа ахэара карцеит.

Атауад адырра анирта, илагырз ила ихыжжылаз икаба аґацэ ала ирышкыауа асоф даакэгылеит.

– Ишэтахыузеи, дад? – [ихэеит.]

– Атауад, ачымазао гэгэа дышумаз хахан, хааит, лыпсы нхархаразы, мап умхэауазар.

Атауад уамашэа ибан, “Шэара шэабанзаауа, ишэазхэада ачымазао дышсымаз?” – ихэеит.

– Хара ихамоуп асаркыа зегь хзырбауа, нас убри еипш аеы, апша аиха иласу. Уи аамышьтахь, ацэа уаоы иарбан чмазаразаалакь далзырго... Ачымазао далхаргоит хэа хласны хаузааит, атауад ухацкы...

Ахьырпарцэа атауад ипха Зинаб дахышьтаз иныоналеит. Зинаб цшза лыла цшзақэа еикэпсан, лыхцэы цшза хэхэаза илыван, деикэкны дыкэын. Арақа Зинаб лан лхы лзышьтымхуа лнапқэа лгэыцакны лыпцха цшзахэа дылхатэан.

Махрам ицэа ицыба иаатихын, ичақала ихырссауа акакала илэаитцо далагеит.

Махрам ицэа зеггы лееитеит. Икалауазишь хэа итэаз зеггы азыпшуан. Пытрак аабжысхэан еипш Зинаб цшза лылацэа аахылтит. Арт зеггы цыашьатэыс ирkit. Иара убас дшыказ пытрак ашьтахь Зинаб сыкэшэыртэа лхэан, дыкэдыртэан, ацэажэара далагеит.

Абас атауад ипха оба, хца мшы рышьтахь лыпсы лылалеит, еиха длахэыххеит.

Уажэы, атауад алагырз иагахыз, уиггы илақэа хитит, дгэырғыацэа дкалеит. Нас зеггы ааирзырофын ус ихэеит:

– Дад, сыпха, бара быпсы нзырхаз абарт арпарцэа роуп, абарт рыхык хацэа бзиоуп, пхэыс даарымгацап, ирейгабшыауа бара

бицца, смал абжак бара ибтәуп. Арт иахъа аус икарцаз тәылак акны иахъамахауа калараны икалом.

Атауад изгаб днарыхәапш – аарыхәапшит. Нас убас иалхәеит:

– Арт рыхоык сара исзеипшуп, азәы деигъм, даеазә деицәам, рыхоык еикәшәоуп, иахъатаху азы ихеоуп, сара абри хәа азәы снапы икәыскуам, изтаху сигааит, аишьцәа дара еицәажәааит. Сара сыпсы анырхара азыхәа рыхоык еипшны иазныкәеит. Мап, саб, алапшра дара ирымазааит.

Атауад ари аус азбара шәара ишәыдуп хәа реихәеит аишьцәа. Аха аишьцәа дара рхала ирмызбит, шәара ишышәтахыу ишәызбы рхәеит.

Апыхәтәан атауад даацәажәеит:

– Ажәлар ианакәзаалакь рхатәы рызбоит, азә итәгыы рызбоит, иахәтаны исыпхъазоит Зинаб ахьырпарцаа дзыкәнагоуп хәа ажәлар иззырхәо дихәтап. Ажәлар азбацәа кәышкәа хәоык аалырхит, шәара ишәызбы рыхоык рыкнытә Зинаб дзыкәнагахаша рхәан зегъы еицазы-разхеит.

Азбацәа Зинаб ахьырпарцаа рыуа дзыкәнадыргарыз хәа шәгәы ианагои?

910. АҢЫЗАРА

Дыкан анкьа Астамыр хәа арпыс бзиаак. Астамыр пшрала сахъала даара деикәшәан, дуаоы разын, днаалан, асаби агар игароу икны ихы неигон, аиоызаразы ихы хыитцәон, икәла зыкәлоу азәы ифәы иарбанзаалакь аказы иапхъа дишътуамызт, дкәашаоын, дхысоын, дшәарыцаоын.

Астамыр оызас диман Азынба чкәынак Манча хәа. Астамыри Манчеи еикәлацәан, даарагы бзиа еибабон, амала рыоынакәа реы инеибаган хәтыр рыкәеибацоомызт.

Зны Манча икытан чарак ыкан. Манча итаххеит ипсеипш бзиа иибоз Астамыр ачарафәы дакәиршәарц, иуаажәлар дыдирбарц. (Дихыхәалон енагь).

Ари ачарафәы аоызцәа аоыцагыы, азә дубар азә духаштуа рееилахәа, рееилаца, реы тутан дукәа ирыкәтәаны ачара ахьыказ ашта инталт, агәара ишынталаз еипштәкьа “чоу!” – рхәан, зны оын ракара илеиоин рыпланкәа ныддырбеит. Ажәлар шанханы игыланы ирыхәапшуан, абарт зусткәадаш хәа, аха апыхәтәан дара рычкәын Манча даурзымдырхуаз.

Ачара зуаз апшөма иуа, итынха азө дагмызт, ахөмарра иагзамкөа икан, Астамыр, икала здырхуада, арт акы ихы рылахөмызт, иказшыа зынза аеацсахит, ихайт-көйт мацхөит, ихыехөалоз иоызагыы өа имамкөа дыкөирхөит, иара уаацөкьагыы аеыцныхөакөа иртауа иалагөит. Ари иоума зегь злоу хөа иурөхөалоз хөа. Астамыр иказшыақөа цөгьа Манча ицөымыгххөит угьы диязцааит:

– Иухьзи, сзушьзи, ас акөызма сышукөгьыгуаз, угьы еикарами? – хөа.

– Ишпазури, саргыы уамашөа схы збоит абас сахьыкалаз, аха уи зхароу абра икоу азгабцөа азө лоуп, санынлыхөапш, убас сыцсы лылахөит. Лыцшра, лсахьа, лыплан, лцөажөашьа, исхөо сөамшөо, икасцара сзымдыруа акынза снагаөит, – ихөөит Астамыр.

Ари захаз Манча дызустхарыда хөа ицьашьаны данлазцаа, илшөыз, илыкөаныз аниөихөа, иаразнак дауимдырхуаз, уи деилазгаз апцхөызба дызустаз.

– Уи даара ибзиоуп, уахагыы гөырөас икоумцан, сара исырхиоит аус, уара уөөикөыршөаны указ, адырра ануто азы, – ихөөит Манча.

Астамыр аоныка дхынхөит. Ачараөы Астамыр апцхөызба игөацхаз Манча дизхөаны дтөан, уи иара издырзомызт.

Дук мырцыкөа Манча дцөит, ихөаны итөаз апцхөызба Марушьа лахь, угьы леихөөит:

– Сара сзы бтөазар, иаарласны абри амчыбжь аонутка бандөылымц, баргыы саргыы акгыы хөөилам.

Ари захаз Марушьа, иаразнак иаахөыцпыркьан икалаз аус, лтахымхазт дагьаакьу-цөыуөит, угьы нацылцөит:

– Избан ас иаалыркьаны сдөылгара зутахха, макьана сыматөацөкьа өөила еикөысмыршөацызтеи?

Аха уи акыр апанакуазма, иххөаз дазааир акөын.

Дцөит Манча иоыза Астамыр иахь ачара аөхөара иманы.

– Азгаб иугөацхаз слацөажөөит, уара дшугөацхаз өипш ларгыы улацшыкөцаны улымазаарын, аөхөарагыы лымсхит, асабша аухоуп – ихөөит.

Астамыр ари аниаха, даара ицөөишьөит, ачараөы ларгыы слацшыкөцаны слымазаарын хөа.

Иааит асабша ауха, Астамыр иуа, итынха уаөы днимыжьит, зегьы ирөөихөөит. Иуацөа ааира иаөуп ршьалтақөа, рхызақөа, рыхчқөа рхы икөыжьны. Ахаратөкөагыы амөа икөуп рыцөкөа, ркамбашькөа ухөа анхьахькөа рыма. Астамыр итацаагацөа узрылымсуа тацаагара ицөит, акьагьриа Манча дрыма.

Атаца Марушьа лгэы хыт-хытуеит, дцәуеит, илхэыцуеит лапхьа катәи ғыц лыонратә пстазаара.

Инеит Манчеи чкэынаки Марушьа маза лдэылгаразы. Атаца ддэылыргеит.

Астамыр итацаагацә атаца дрыманы, ацьцыхәә ашә хәо, акәкәахәә ихысуа иааит.

Көышра згымыз Марушьа иаразнак илдырит дхәаны дызмаз ионата дышнанамгаз, аха икалптахуази. Оаха ыымш чаран Астамыр ионы, ахымш рзы ауацәа ыкәцкәеит.

Ауха Астамыр имхараҕы ашә дынхытуан еипш “оҳ гәышья!” – лхәан гәгәала даакәыпсычхаит атаца. Астамыр ари иахаз ааицәымыгхан усыгы ихәеит:

– Хаи, икалазеи мшәан, сара сыонра “гәышья” ақәмызт хәа акәын шыкәз, сзыхкәзеи, – хәа.

Атаца Марушьа лыпсы ааивылган ус лхәеит:

– Сара ари аонатазы ақәмызт арскаамта сыпшыны сызтәаз, сара схәаны сызмаз д-Азынбан, иахья сыздәылтц Азынба ихьзалоуп, ишакәзаалакь сакәшәеит.

Ари захаз Астамыр ицьеишьеит, илакәишьеит, иаразнак дхысны, ауаа еизганы усыгы реихәеит:

– Сара макъана цхәыс даазымгазацт, икалаз абас ауп, исзымдырзакәә соыза ицхәыс даазгазаап, шәасны ғыц чара жәурууп, – ихәан, иаразнак Азынба иахь адырра карцеит уеырхиа упхәыс дузнаагоит хәа.

Астамыр ғыц чара ду лзиуит, даара бзиа акыр лыцицеит, деихреицеит, агәгәахәә ыла дрыма апхья данааргоз апкысгы уажәы игәыргъауа, ихәмаруа, акәкәахәә ихысуа Азынба игәара интәлеит.

Арака урт аиоыццәа ғыц еиуацәеибатәит, кыка цхара карцеит. Астамыр Марушьа лкыка дацхаит. Хаха-хымш чаран, апшьымш раан Астамыр аоныка дхынхәит.

Уи нахыс Астамыри Манчеи рөызареи рыбзиеибабареи ицеггы иацлеит, есааираггы иазхаит.

911. ХОЫК АИШЫЦӘА РАБ ИУАСИАҢ ШЫНАРЫГЪАЗ

Цлахәыстақ дыкан хоык апацәа иман. Дыпсуа даналага ипацәа даарыцхан, “исхәо шәахауоу?” – сыцкәынцәа ихәеит.

– Аа!

– Сара сыпсуеит, аха сара сыштахь шәара акы шәеиланархозар, ишәзымдыруа акрыказар, амрагыларахь ыызак дсымоуп, Хасаб ихъзуп, убри дыцшааны шәизцаа, – ихәеит.

Абриггы ихәеит, дук нимцыкәа дыцсит. Аишыцәа раб ишихәтаз дырпәут, дыржит. Раб иацкысггы икәыганы, ибзианы иаакәгылт.

– Уара хаб ак хайхәахьан, ишихәаз хныкәап, хизцап, Хасаб дыцшааны хиацәажәап, – хәа рызбеит аишыцәа ахыкыггы. Идәыкәлан, ишнеиуаз амған ык ашъта рбеит. Уи инаюсын ишнеиуаз хацак дырпылеит.

– Хасаб дабанхо? – хәа ирпылаз иазцааит.

– Уи сара дысгәылоуп, уажә сааггыжбуеит, шәнеила абас, сарггы сшәыхъзоит – ихәеит уи ахаца.

– Узышътоузеи, иутахызузеи? – хәа иазцааит арт аишыцәа.

– Ёык сцәызын, сашътоуп, абрахъ шәахъауаз цъаракыр ижәбазар? – хәа дразцааит.

– Уеы цыркыуазма? – хәа дцааит аишыцәа реихабы.

– Ааи! – ихәеит ахаца.

– Илашәызма? – ихәан дцааит агәыбжъанытә.

– Ааи! – ихәеит ахаца.

– Атыхәа кыаёызма? – дцааит аитбы.

– Ааи! – ихәан дакәшахатхеит ае иашътаз ахаца. – Нас ижәбама сеы? – хәа дразцааит.

– Мап, егъхамбеит – рхәеит аишыцәа.

– Нас уара, излашәдырзеи сеы иамоу агракәа?

– Сара ишщыркыыз зладырыз азшәапык аган ахъ иаргылон ашъта злакоу ала, – ихәеит аишыцәа реихаба.

– Сара ишылашәу зладырыз, ихәуа адәы иахыкыкыыз варала иныкәон, – ихәеит агәыбжъанытә.

– Сара атыхә цъара ишътасны ашътак сымбеит, уи азоуп атыхә кыаёуп зысхәаз ихәеит аитбы.

Аишыцәа ирхәаз аеы иашътаз ахаца аумашәа ибеит, нас дааггыжъын дрыцны иёынеихеит. Хасаб иёы иманы днеит. Уа иахънеиз Хасаб даакәгыжъын игәылак иёы дцеит аоы аасгоит хәа, хә-ведрак аоы псахны иааигеит. Исасцәа акрыфеитеит, акрыдиржәит, ишътеитеит ицәарц уатахк аёы. Ани аеы иашътазггы Хасабггы мыцәазакәа изыроуан. Ишызыроуаз аишыцәа реихабы иихәоз рахаит.

– Уара уаха хәзтоу апшәма иаб дипазам, днашцоуп, – ихәеит.

– Уара игэашэтоу, аоы иахжэуаз апс фоы шахаз? – ихэеит агэыбжыаньтэ.

– Абри апхэысгыы абра ионагылаз лыонутқа лыхьеит, деикэшэазам – хэа ҕааитит айтбы.

Арт ирзызырфуаз апшэма даара уамашэа ибеит ирхэаз, изымбатэбарахеит, хэаас икит.

Апшэма исасцэа рыбжыы анеихсыгъ, иҕынеихан аоы змихыз иҕы днеит.

– Уара исутаз аоы злухзеи, уи апс фоы ахын? – хэа диазцааит.

– Кох, абаапс, уи аоы злысхыз саб инышэынтра агэы икэиааз азахэа иахылҕаааз ауп, убри азоуп апс фоы заху, – ихэеит аоы зтэыз.

Апшэма еита длалаган ари игэыла апс фоы зхамыз аоы бзиа ааи-михын иааигеит адырфөаены еитах исасцэа рхэы кәицеит. Даарыпхьан илаиртэан, иарггы днеины дынрыдтэалеит. Ус акрыфо, акрыжэуа иштэаз иааирызырфөын, апшэма ус дразцааит, “Уара сысасцэа, иалжэдыраазеи сара сшынашпаз?” – хэа.

– Асас данааилакь идымтэало анашпа иоуп, уара ухэдымтэалазеит, – рхэеит дара.

– Нас сыцхэыс лыонутқа ахэаа шлымоу злажэдыруазеи? – хэа дразцааит.

– Апхэыс зыонутқа зыхэуа илуз уфар, умгэа аччы арго иалагоит – рхэахт дара.

– Урт зеггы бзиоуп, аха абри иаажэуаз аоы злыцыз ажь апсы игэы икэиааз азахэа ишалхыз иалыжэдырааи?

– Уи зегъ реиха имариан, апсы фоы ахышэшэон, – рхэеит.

– Нас шэара арахь шэыкэзгалазеи, шэаазгазеи? – хэа апшэма исасцэа дразцааит.

– Хара хаб даныцсуаз убас хәихэеит абри Хәсаб дкәыҕоуп, ак шәтахханы шәкалозар, убри икны шәца хәа. Убри иуасиат нахәгзарц хәаит – рхәеит.

– Шәара шәаби сарей шәхәипшымзаап, шәара шәхы накәыжәгартә шәыкоуп, хара хәиха шәкәыҕоуп, – ихәан рымфөа икәицеит.

912. ЗАБ ИУАСИАТ НАМЫГЗАКӨА ХАТЦА ИМЦАЗ

Дыкан хаца бзиаак Махмут хәа. Уи пхәыс бзиаак диман, аха хшара дрымамызт. Ажәытәан хызрацара хәа ыкан. Ахацара злаз ныкәон, икәылон. ани ахаца бзиангы аоызцәа иманы, хызрацара дцалон, даныхынхәлакь, иоызцәа шицу аоны даауан. Ус иоызцәа ицны да-нааилакь шәоык ыказаргы, уи ипхәыс ешамырцхазакәа еиллыргон, ртыц икәылтон.

Ауаоыауаоианеицамшыцуаыказам. Уи ахацабзиагыиташыцуаз ыкан. Пхәыск иакәылкит ани ахаца бзиа ипхәыси иарей еилырсызы.

Тыркә пашья ныкәаоык, пхәыс дигар итахны ддәыкәын. Уи апашья ани апхәыс цәгья ләы днагаеит, дзышътаз аусгы леихәеит.

Апхәыс цәгья апашья дзышътаз анеилылкаа, “уара узышътоу апхәыс леицш икоу абра хгәылара дыкоуп, аха уи ахаца гәгәагы длымоуп, да-ара уаоы цәгьякгы иоуп, – лхәеит.

– Ус анакәха, дсырба – хәа длыхәеит ани атыркә пашья.

Апхәыс цәгья даалган, лгәыла пхәыс бзиа аказы дылтахызшәа длыпхәан, аоны даалаган, лысаси ларей еибалырбеит.

Атыркә пашья ани апхәыс даара игәы дакәшәеит, ларгы дылгәапхәеит.

Агәыла пхәыс аоныка данца, атыркә апашья ипшәма пхәыс длыхәеит ани апхәыс бзиа дизлацәажәаны, уи ләы аус лырхиаразы.

Адырәаены апхәыс цәгья ләыналхан, лгәыла пхәыс ләы днеин, ус лалхәеит:

– Бара бхата дныкәаоуп, данаауа, шәыо аоызцәа ааигоит, урт зегь бара рымац булароуп. Арахь быпшыр, хшара дбызам, уи бхата хшара зауа уаозам, нас иазыбузей абриакара аеыргәакра? Абри сара сәы иббаз асас дпашьоуп, дбеилаханы дыцсуеит, бистап; уи хәцәахы ахы балаиртәап, – лхәан, лхы дылталан, аәа ллырхәеит. Махмут ныкәара данца, ипхәыс атыркә дицны, амшын дынхыла дцеит.

Махмут хызрацарантә иоызцәа уаа шәоык ицны ионы данааи, ионы қыамтажәха, ипхәыс дыкамкәа ибеит.

– Икалазей? – хәа данцаа, упхәыс атыркә пашья диццеит хәа иархәеит.

Махмут икаицахуаз, гәылацәак даарыпхәан, исасцәа акрырәатаны, рымоа икәиццеит.

Нас иеааибитан, иабцъар матәа аашьтихын, ипхәыс дицшааразы амәа дыкәлеит. Ус дышнеиуаз, дцаауа-дыцшаауа амәа дшыкәыз,

Сампыл днагаеит. Длеи-оеиуа Сампыл дшалаз, псуа чкэынак, псуа матэала деилахэаны, иара иахь иёааихеит, аха чкэына пшзазак.

– Хай, дад, уабатэиу, узустада? – хэа дпааит Махмут.

– Сара сызустугы ари соуп – ихэан, дызустаз иеихэеит, ажэакала иухэозар еибадырит, насгыы цыарак еицыкалеит.

Ахатца бзиа иагъа гэала имазаргыы инирпшуам, аха ачкэын еилика-аит абни ахатца гэалак шимаз.

Ачкэын енак Махмут дынидтэалан, гэалак шумоу здыруеит, ыызас сушьозар, угэала сахэ, сызматэоузеи, аха издыруазар стахыуп хэа иеихэеит.

– Изакеытэ гэалоузеи? Гэала сымазам, ус баша сныкэоит ауп, – ихэан Махмут, мап икит, аха ачкэын данидхалаза, дзыкэшээз иеихэеит абас:

– Сара ныкэара сшыказ сыпхэыс дыргеит, лареи сареи хшара дхамамызт; убри ацыхэала сара иахъа абра саанаган сыкоуп, дызгаз абратэызар хэа сыкоуп, срышьтоуп.

– Аа! Ус акэзар, умшэан, имариоуп, ихэеит ачкэын.

Ари ачкэын идыруан Махмут ипхэыс дахыказ.

Атыркэца ани апсуа чкэын ихыччалон шэарт абазатца шэыпхэыс дшэыпхны дааеит, аха агышэылымшеит хэа. Уи ачкэын даара игэы иалан.

Ачкэын аплан кайцеит апхэыс лгашъа, Махмут даламцакэа, аха Махмут имуит, иара иус иара инапала икайтар итаххеит.

Апхэыс дахыказ прагбала акэымзар неишъа амамызт, ианнеишаз аёхэара карцеит.

Аёхэара аныкарца ауа, апрагба италаны Махмут ипхэыс дахыказ изхыцит. Махмут апхъа днагылан, ачкэын уи днаишьтагылан, апашъа дышны, ипхэыс диманы ддэылтцт Махмут: ачкэынгы дышицу дицуп.

Лара даара лыелырххеит, илмуразы иакэылкит, аха илылдыршоз! Дырхэынчеит, дрыманы агба италт, даара инаскьеит. Рышьтахъка ишэартамкэа ианыкала, ачкэын Махмут дихэеит.

– Сара ура узы сыпсы тоуп, уаргыы сара сзы ус укоуп. Ус анакэха, аказы сухэоит, мап сцэыумкыкэа исзыкаутаразы – хэа.

Махмут абас атак кайцеит:

– Уара иухэо сара икасымцо егыкам, исылшо акы акэзар, иарбан иутахыу? Исахэ!

– Махмут, ура упхэыс пшза, атыркэа ипхны иаауго, сара слеилахэит, иахысхэогыы шыпхашъароу здыруеит, аха икалозар, дсыт.

Махмут дакэшахатхеит, ариакара абзиара изызуз дзыхээз мап ацэимкит.

Аха ачкэын игэы итаз Махмут ипхэыс иара инапала димыршыкэа, иара дишьразы акэын. Иара ус игэы иштеикыз еипш иагыйкаицеит. Уи ашьтахь урт амшын изхыцит.

Амшын ианзхыт ашьтахь ачкэын Махмут деитаихэеит:

– Уара ухатара иакэнаго пхэызбак дыхьыкоу здыруеит, убри дугэапхаргы иудыруази. Уи сара изысхэо Аханаа дыртыпхауп. Урт аханаа абригы, абригы акытан инхоит, иугэапхозар, уцаны иба, – ихэан, ачкэын Махмут апсшэа иахэаны, дхынхэны, ишьтахька дцеит. Махмутгы аоныка дааит.

Махмут дахьяаиз, икоузеи, еилукаази хэа ианиазцаа, икоугы абри ауп, икаспарагы абас ауп хэа зегы реихэт.

Ус акыр ипсанишья, ирашь аакэадырны дыфеежэлан, ани ачкэын зызбахэ иеихэаз Ахан-ипацэа ртыпха лымфэа дыкэлеит.

Махмут Аханаа ркыта даналала, нхафык ифэ днины дылеыжэпит. Анхафгы ани еипш аныкэаф данитаа, пату икэицеит. Иеидтэаланы ажэеи ажэеи ахьейхьрхэауаз Махмут анхафы дизцааит абри Аханаа ртыпха дзеипшроузи, илыказшьозеи хэа.

– Ахан-пха Селымхан леипш икоу, илыцназго Апсны дыкам. Уара узлазбо ала арпыс бзиах уоуп, уара узы уафы икаимтара икоузеи, аха сара уахь неишья сымам изыхькызаалакгы, амала, анеишья амфэа укэыстап. Урт уа амзырха чыда рымоуп лара лбаразы иаауа, аха уахь изымнеиуа рзы уи апхэызба дахьыкоу зегьтэкья знеиуам, урт уа иеыжэырхуеит. Аха уара уа уеыжэырхыр умукэа, ушнеиуа, реихатэ гэашэ еыхэцэыла уасны ицжэаны, уталароуп, акэымзар лареи уареи шэзеибабом. Знык уахь узталар, икаутара уара иудырп, – ихэеит анхафы.

Махмут апсшэма днаиатабуны, дыфеежэлан, Ахана рахь амфэа дыкэлт. Аханаа реихатэы гэашэ дазааигэахо даналага, ани анхафы ишеихэаз еипш, ирашь ишьхэ наирбан, еыхэцэыла агэашэ ытжэаны, нах ашта интажыны, иаргы уахь дынталт.

Ас еипш агэашэ еыхэцэыла ицжэаны дымшэакэа ашта италаз дыш-баша-машамыз рдырын, агэыркхэа ауаа ипылан дееыжэырхит.

Дахьнеиз, азгэбцэа рацэафны еипшны еилахэаны игылан. Иара урт дрылапшны дрыликаар акэын, ус пкараны лара илыман. Дыздыруа диццо, мамзар днахынхэны дцо акэын ишыказ.

Махмут днеит ишихэтэз, иахьыхэтэзгы ддыртэеит. Нас апхэызба лашьцэа даарыпхьан, дыззааиз аус реихэеит аргама, рахэшьа дихэаразы дшааиз.

Лашыцаа аацэажэан ус рхэеит:

– Хара хауцырхагам лареи уареи шэеинаалозар, амала, уи лара цккарақэак лымоуп, убарт назыгзо ида уаоы дицом. Урт лыцкарақэа иреиуоу акы хара иуаххэап. Уи аныкаутца, егырт лара иуалхэап. Абант азгабцаа еицшны еилахэоу дрылоуп хара хапхэызбагы. Унрылацшны ларадаарылухыр нас лареи уареи шэеицаажэа.

Махмут днеин, ахэсахэычкэа дрылацшуа дшааиуаз, “сара сзышьтоу абри лоуп, ”– ихэан, ддырны даарылихит, усгыы леихэеит “икалозар бхы сатэашы”, – хэа.

– Сыцкарақэа урыдгылозар, иахуэхэо сыкоуп, – лхэеит лара. Саб итынхаз (лаб дыпсхэан) ахэа, ахуц ағашэар, иааонаршэо икоу сымоуп, уи уаха уахышьтало хабжыара ибжыахцоит, зэаазырцысыз дааонаипцоит, уаха шаанза ус хашьтазароуп, ус хаха икахцоит, уи ашьтахь хайцэажэап, – лхэеит Ахан-цха.

Аныхэла, днаганы Махмут ахэа ивацаны дышьталцеит, ларгы ди-валеит. Иара абри акы ишамааназ гэоарас икаипан игэиенанын. Цытрак анцы, дыцэазшэа кайцеит.

Ари дыцэазар шыта дыцэт – лхэан, лара даагылан, апсуа матэа леааилахэаны дындэылцын, лрашь кэадырны даакэтэан, хызрацара дцеит. Арт зегы Махмут ибоит.

Лара агэшэ данынтыц, иаргы даагылан, ирашь дыцаны даакэтэан, хара-хара длышьталеит длымбаратэа.

Ус ишцоз, уаа оыноажэака илзыцшны игылаз дынрылагылт. Махмутгы иедмырбакэа, апсшэагы реимхэакэа, цшышьаала дн-ин, лара лыварашэа даагылеит. Нас рғынархан, хара цыа ицан, кытак иакэлан, еимцэаны иааргеит. Ус хаха ицеит. Ахаха раан, Махмут лара дышлывагылаз дырхэит, данырхэ дылдырт, уаанза длыздыруамызт.

Ихынхэны ианауаз, реицрыцыртағы ианааи, ант лфызцаа ахэ дабакоу хэа иааилалт (иара есыуаха реицрыцыртағы иааианза дрыц-рыцны, заа дцаны дышьталон, лара даннеилакь уа иара дышьтан).

– Уи шэйкеатц, сара дызбап – лхэан, идэыкэылцеит.

Аоны данааи, Махмут дыцэоушэа иеырцсны дышьтан. –Еырцаа каумцан, ухэра сырба, – лхэан, иацхыа дныкэтэеит, иаргы ашырхэа доыкэтэеит.

Нас лара даацэажэан ус лхэеит:

– Уара сыцкарақэа зегы наугзеит, суцымцаргы умуазар акэхап, суццоит. Сара саб иуасиатны исзынижхэан абас ибиааиуа ида уаоы бицымцан хэа. Уи ихэахыа насыгзеит, иахыанахыс уара сутэуп.

Махмут ашытахь излеиликааз ала, иара Тьркэтэылан даньиказ апсуа матэала еилахэаны ачкэын икэшээз, абриакара абзиара изызуз, лара лакэзаарын, ускан Махмут идагы дызбоз зеггы дхацаз цыыршыон.

913. АБ ИУАСИАТ

Амрагыларахь азэ дьнхон, амраташэарахьгы даеазэы дьнхон. Абарт дара еиуацэан.

Ани амрагыларахь инхоз цшы–оык апацэа иман. Икэрахь днешьан, апсра даналага, ичкэынцэа дрыцхьан иааиган, адца ритеит:

–Дад, сара саныцслакь, уара аиҳабы аекэа урхылацшла, уи иапкыс еитцоу, ажэкэеи акамбашькэеи урхылацшла, уи иапкыс иеитцоу, ауасеи ацьмеи урхылацла, аитцбза, абахчеи аюни урхылацшла. Шэанейдыцуа амраташэарахьтэи суа шэизцаа ихэеит.

Ари иара дыцсит. Даныцсы ашытахь ичкэынцэа икэнага катцаны дырцэут, дыржит. Нас иара ишихэахьаз ала дасу иреихэахьаз ирхылацшуан. Ахэсакэа ааргеит. Аиғыцпрахь рхы дырхеит. Аидыцпрахь рхы андырха, “уара хаб даныцсуаз акы ихэан иабашэхашти, шэанейыцуа амраташэарахьтэи суа шэизцаа хэа хаймхэахьази” – ихэеит руазэк.

– Кох, чох, ари иихэо иашоуп рхэан, реааибытан, иалоухузеи, амжа икэлеит амраташэарахь иказ руа иғы ицарц.

Ишлеиуаз акэымкэан руа иааигэара инеиуан еипш, азэ махек ицэызыны дыкан, имахе дашьталан дшеимдоз дрыкэшэеит.

– Аригь, абригь ауао иғы хнеиуан дабыкэу дахьтоу? – хэа арт аишыцэа ани амахе зцэызыз ауао данрыкэшэа иазцааит.

– Ааи, уи шэара шэзышьтоу дахьынхо ааигэоуп, шэааит, сара махек сцэызын ижэбазар? – ихэан иаргьы дразцааит.

– Изеипшраз умахе, илашэызма? – ихэеит аишыцэа реихаба даацаажэан.

– Ааи, илашэын – ихэеит ани амахе иашьтаз.

– Амахе цыркьызма? – ихэеит аиҳаба ишьтанеиуаз.

– Ааи, ицыркьын.

– Ацыхэ кьағызма? – ихэеит уи иапкыс иеитцбыз.

– Ааи, ацыхэ кьағын.

– Умахе имарахэуазма? – ихэеит зегь рыткыс еитбаз.

– Ааи, имарыхэуан – ихэеит амахе зтэыз.

– Уи еипш иказ махе хамбеит – рхэеит. (Изеипшраз зегьы рхэеит, аха иара хамбеит рхэеит).

“Ааит, арт амѡан иахѡауаз амла иакны икан, смахе рбан ирфеит, аха ара исархэарым, руа иѣы инеир, идирхэап”, – ихэан, уажэы акагы рамхэакэа, руа иахѡ изланеиуаз амѡа дирбан, иаргы даарышталан рыуа иѣы еицнеит.

Арт руа иѣы иахѡнеиз “шэаб ипсы таны дыѡоума?” хэа дрызцаан, “дабаѡоу, хаб дыпсгэышѡахѡеит” – рхэеит.

Ари ирахэ ахѡа дрыцын, ахѡа икны аѡаѡы дишьтын, иреигѡу хэа асыс ааиган ишьит. Игэылак иѣы аѡаѡы дишьтын, иреигѡу хэа аѡы рза-аигеит. Иаргы иман, аха иратэамшьакэа, иреигѡу хэа игэыла икынтэи аѡы бзиаза ааигеит.

Итэеит, акрыфара иалагеит. Апшэма хынтэ иархэт, аха дрыдымтэалт, дара акрырфеит.

Ани амахе зтэыыз, “абас, абас, абарт аишьцэа смахе зеипшракэаз зегь сархэеит, аха, иахѡауаз амла иакны икамзи, ирбазар акэхап, ирфеит, исызрахэа” – хэа ани руа (апшэма) иеихэеит.

– Уи уажэ уакэып, уаха ианиалак хзырѡып. Уаха ианышталалак, рыгэтыхакэа рхэашт, ихэхап – ихэеит апшэма (ант руа).

Ауха аишьцэа неин ииеит. Амахе зтэызгы апшэмагы изѡруеит.

Аишьцэа реихэбы ѣааитын, “уара, абри уаха хэзтааз хэпшэма днашѡоуп”, – ихэеит. Уи ипкыс иеипаз ус ихэеит: “– Инашѡара атэы сыздыруам, аха акэац иахѡаз ала аѡы ахын” – ихэеит.

Уи ипкыс иеипбыз даацэажэан “аѡ иаажэуаз апсы иѡѡы ахын игэаштэѡу?” – ихэеит. Иреипбыз даацэажэан, “хху зуаз апхэыс лыѡнуцѡа пхэыспас дычмазаѡын, абыста илуз спырхагахан, сыѡнуцѡа бжѡнахт”, – ихэеит.

Апшэма арт ас ирхэаз аниаха, дархагахеит. Итапанча тыхны иан лкны днеин “бысшьеит, сызтэу, сызѡу аиаша сабымхэар” – ихэеит.

Зназы иан илымхэеит, аха даниршэаза илхэеит.

– Иумузозар, уабѡѡа абри иѡуп – хэа дызпаз аиаша лхэеит.

– Ус изыбузеи? – ихэан иан длазцааит.

– Изызузеи умбо, уаб сааизгэан, изуит – лхэеит.

Ани ауха исасцэа иреипаз асыс змихыз ахѡа иѣы днеин дизцааит “ари асыс шѡаказ?” – хэа.

– Асыс ан аныпсы, алапс иапастан иацэеит, иудырма аф асааит!
– ихэеит ахьча.

Ауха исасцэа идиржэыз аоы змихыз иёы днеин диазцааит “уара ара аоы исутаэ зейцшрааз?” – хэа.

– Саби сани ргэы иқэиаан икан мжэа тлак, уи иакэныз азахэа иёалаз ажь иалцуаз аоы бзиахон азы истиит (иусырхэхаит), уи азы акэхап усасцэа апсы фоы захыркааз – ихэеит аоы змихыз.

Ауха асасцэа рзы абыста зуаз лёы днеин данлызцаа, “саншэмыргыла снеит акэмзар, сычмазаоуп ииашацэкьаны” – лхэеит, лёы лыкэшахатхеит уигьы.

Адырфоаены ианааша, асасцэа ангыла егьи ашьтахь шэабаказ, егьиз ихэан, апшэма исасцэа дразцааит.

– Шэанеиёыпуа сыуа иёы шэцаны шэиазцаа хэа хаб даныпсуаз ихаихэахьан, уажэ хайёыцыр хтахуп, хузцаарц хааит – рхэеит аишыцэа.

– Уи усала шэаазар, ибзиоуп, аха абри ауао имахе ызт, ишэаихэахьеит ишицёызыз, шэара ижэбахьазар хэа даншэызцаа имахе зейцшраз зегьы шэхэеит, арахь иара хамбазац шэхэеит. Амфан шэахьаауаз ишэымбар каларымызт, амла шэакуаны шэыкан, ишэымфакэа шэыкам. Ишэфазар, мап шэымкын, аху шэсыршэом, са исшэоит, – ихэеит ари апшэма.

– Мамоу, хус алазам ихамфеит – рхэеит.

– Нас уи имахе грас иамаз зегьы злажэдырзеи? – ихэан дразцааит. Аихабы дизцааит хазы – “уара амахе шлашэыз иалудыраазеи? – хэа.

– Ахэырста сақэшэан, ианагь зымфарақ ихэуан, аргьа бла шхэартамыз уи ала издырт” – ихэеит.

– Ишыцыркьыз иалудыраазеи? – хэа уи иейтбы дизцааит.

– Амахе ахэырста сақэшэан ианызба, х-шыапык ракэын еиха ишь таргэгэаны иқэнаргылоз, ари цыркьуп рыцха хэа сгэы иаанагеит – ихэеит.

– Ишымарахэуаз иалудыраазеи? – хэа егьи еитбы диазцааит.

– Уи ауао имахе иммарахэуандаз, аоызцэа ирыламзаауаз – ихэеит.

– Нас уи бзиоуп, шэаб даныпсуаз дтэак шэимтакэа дыкам, дтэас уаха ишэитазеи? – ихэан дразцаахт.

Аихаба: – Хаб сара аекэа урхылапшла хэа сеихэеит.

Уи иейтба: – Хаб сара ажэкэа акамбашькэа снапы ианитеит сырхылапшларц.

Уи иеицба: – Ҳаб сара ауасеи ацьмеи снапы ианитеит сырхылацшларц.

Аицыбза: – Абахчеи аони сырхылацшларц сьидицеит ҳаб даныпсуаз.

Арт ас анырхәа, апшәмагы ус ихәеит:

– Нас ус акәзар, шәмал уаха ишәшарц шпашәтаху, шәаб ишаны ишәитахьазаап. Дасу узхагылоу уара иутәуп ихәеит.

Ашътахъ апшәма доагылан, иан иаалыхиркьан, “абри аган иамоу зегьы айқәа рышьямзааит, икахццәзааит” – ихәан, убри азоуп арт аурыскәа ус изыкалаз.

– Уажәышъта сара уаха цаимбарра сылшом, цшъ–оык апахаймбарцәа аныкала – ихәан ипахамбарра абант аишъцәа иритеит. (иара дпахамбарзаарын).

915. ОЫЦЬА АЙҚӨЛАЦӨА

Оыцья айқөлацәа, айоыццәа еицныкәоз, еицны амоа икәны ицон.

Руазә дыехәо далагеит шә–оык ауацәа сьмоуп хәа.

– Сара азәи бжаки рыда сьмазам, – ихәеит егыи.

Шәоык ауацәа сьмоуп зхәоз аччара далагеит, уара азәи бжаки рыда тынха дьзмазам хәа.

Азәи бжаки рыда змамыз дгәааит.

– Уара арацәа уашъталеит, аха сара азәи бжаки исьмоу уара ушәоык иреигъзар акрыудыруоу! – ихәеит.

– Стынхацәа ашәоык иахъраосуа егыккам уара уазәки бжаки, – хәа дакәыцуам, дыехәоит ани ашәоык змоу.

Нас уи ала еисеит, еикәмақарт, ргәыбган еидхалт.

– Уажә уи анакәха, шәарацара хцап, ашәарах ихауа аагап, – рхәан ицеит.

Аеа ршьит иахьцаз. Аеа амгәа аатыхны икатмышьза ауардын иакәырцеит. Ауапа накәыршәны, уахынлан, маза уск еипш шәоык ауацәа змаз иуацәа ирылалеит. Ана инеит, ара инеит ирхәеит: хразкы цәгьан, ауаоы дышъны дхамоуп, дахъымцәахит хәа, ашәоыкгыи ирылсит, аха азәгы идимкылт.

– Уажәшъта уаала, сара суацәа рахъ хцап, азәи бжаки роуп исьмоу, урт уажәы хәарылсуеит, – ихәеит азәи бжаки атынхацәа змаз.

Ашышыхәа рёынархан, руардын агәашә аёы инадыргылан, иуа бжа иёы инеит. Иназгаз днеин, апшәма дааирёыхеит. Ани шәоык ауацәа змаз уа дгылоуп, дырзыыроуеит.

– Соыза бзиаки сарей ауаоы дхадыцсылт, аха дахзыцәахуам, узлахацхраауазей? – ихәеит апшәма дзырёыхаз ауаоы.

– Хәи, абаакәа, оыцәа ахацәа азә дышпашәзымцәахуа, сара тахмадак исылшагёышбозей, аха мали парей ахьатаху, акы сеигзом, шәысмеигзан, смалгы, спарагы шәа ишәыхтнысцоит, – ихәеит атахмада.

– Уи уажәы ххы излахархөозей? – рхәан, руардын рыманы агәара интыцит.

– Сыуа азә зацёык иёы уаала, – ихәан, уи иуа зацә иахь рёынархеит.

Руардын агәашә илыларгыланы, роыцәагы еиманы илеит уи иёы. Иназгаз хәчы–хәчы ибжы наиргеит. Доагылт апшәма. Нас дааипцхьан, ус еихәеит:

– Хара амыгәацәгьакәа, ауаоы дхадыпсылеит, аха дахзымцәахит, акыр узхахәартахома?

– Хәит, абаакәа, о–хацәак азә дышәзымцәахуа ишпакала! Уажёыцәкьа сееиласхәап, – ихәан днеин иеиелеихәеит.

Иеилахәаны данааи, ауардын ирласны арахь итажәгал анихәа, ауардын агәарахь итаргалеит.

Нас апшәма ахьышәтхәа ауардын даакёыххын ауапа кны иоакәипааит, иршыз ауаоы дгәеитаразы. Ауапа анаакёих аеа оызза ишны ауардын иакәуп.

– Изакёызей спышәаразы аума ас зыкашәца? – ихәан, апшәма ихәмарны икарпаз цышыа дааччеит.

– Уи зыкахцаз нас иуаххәап, – рхәан инеин аеа ауардын илакёырхит. Ацәа ахырхит. Акәац лтарпан иржәит, чарахеит. Шәоык ауацәа змаз аисара дацахеит, иуацәей иарей ааилызааит. Азәи бжаки змаз еиха деигьхеит, уи иуацәа азәи, бжаки, иарей еихагы бзиа еибабо иалагеит. Уи бжаки хәа дзышьтаз ани атахмада иакёын.

Арацәа зутахызузей иееимзар! Ирацәоуп хәа уеиламхан, имачуп хәа икәнумшьян! Дрыцхауп хәагы уиграмгылан, дыбзиоуп хәагы уиехьнымлан! Адунеи мардуануп, азә дхалоит, егы дылбаауеит, азы ампан улеиаанза уеилумхын! Уёы итам умкакан!

916. АХЬЧА ИЛАБА ДАЗЦААУАН

Оыцба ахцэа ыкан, ихарамкэа еидынхалон. Аёала ианеицэажэоз даара бзиа еибабон, агэала – даара еизыцэгъан.

Руазэы хобык апхацэа иман. Хобык апхацэа змаз иакэикит абни иоыза ипхастатэра. Дааин, уи диазцааит, ацабырг зхэои амц зхэои злеиоудыраауазеи хэа.

– Сара хьчак дсымоуп, амц ихэазом, – ихэеит дзызцааз.

– Уи амц имхээр калазом, – ихэеит дзызцааз ицааз? Уи ала еисеит абас: – Убри уара ахьча амц исырхэозар, уара уахра сыт, исызимырхээр, сара сахра устоит, – ихэеит хобыцэа змаз.

Уиала игэгэаны ашэкэкэа еимырдеит.

Хобык апхацэа змаз ах ипха еихабы дазикит егыи ах ихьча мцы зымхэазо амц илырхэаразы.

Мцы зымхэазо ахьча дызмоу ах ирахэ зеггы иреигьышон Гэач хэа уасак. Ахьча егыараан дубаргы, Гэач ыкоу, дад, хэа диазцаауан.

– Ааи, икоуп! – ихэон ахьчагы. Ари идыруан егыи ах.

Хобык апхацэа змаз ах ипха ус леихэеит:

– Ибулак, итабгалалак, абни ахьча джъаны Гэач иршьны, нас ахьча дшэаны Гэач сшыт хэа ах изиахэазом, амц ихээр акэхоит, уиала иахра аагап, – хэа.

Ах ипха аихабы ус дазкны ддэыкэырцеит ахьча Гэач илыршьязы.

Ах ипха ахьча уахык дидтэалт, ааха дидтэалт, аха имуит ахьча, Гэач имшыт.

Уи Гэач имшыт хэа данимышэа, дхынхэны длеит ах ипха.

Уи данамышэа, уи лацкыс еитбаз ддэыкэицеит лаб. Уигыы хаха–пшьаха дидхалт, даара лхы ацба алырбеит, аха имуит ахьча, Гэач ишыуам.

– Имуит, исзымышьит, – хэа дхынхэны лаб иёы дааит уигыы.

– Уи Гэач исзымышьуазар шэымбари, – лхэан, леыргэгэазаны дыкэланы дцеит ахьча иахь ах ипха итбы.

Ах ипха аитбаза ахьча дицгэартит, диахэмарт, диқэцэиашеит, икэа-имыгра дталт, Гэач илыршыт. Гэач ржэит ирфеит, ах ипхагыы дгэыргэацэа дыкэланы аоныка дцеит.

Ах ари даара деигэыргэеит. Нас ипха итба диманы, урт анеисоз иакэшэаз ауаа има, Гэач змаз ах иёы дцеит уи ах. Уа даннеи, “ухьча ипцхьа, амц имхэозар аабароуп” – ихэеит.

Ах ихъча дидхъеит. Ахъча илаба кны дцоит, амѳа дыкэуп, дхэышуеит. “ишпазура сара разкы цэгъа, сышнеилак Гэач ыкоу хэа дсызцаауеит, иасхэарызеи? Ах амц иасхэару, ишпазури? Аиаша иасхэар, сишьрыма? Амц схэар сынхарыма?” Ари хэыцуа амѳа дыкэуп ахъча мыжда. Ихы иадидцара акы пцэаны имам.

Уаха дзазцаара уаѳ данимоу илаба ларсны, ихтарца ркыакъа лахар-гыланы, иѳызак диазцаауашэа, “ишпакаспара, амц схэару, ацабырг схэару, рыуа еигъу сахэа, слаба?” – ихэан, илаба дазцааит.

– Аиаша хэа, ухэама? – Ус иахазшэа ибеит.

– Аиаша хэа, аиаша зегъы иреигъуп! Ухэама? – деитацэажэахуеит илаба.

– Ных, ных, амц схэарым, аиаша схэап аиаша соухэеит, исоухэаз сахэит, – ихэан, илаба аашьтыхны иѳынеихеит.

Ус ахъча ах иѳы данлеи, ажэлар еизаны икэгылоуп. Гэач изыршьыз амцурагы уа дгылоуп.

– Икоузеи, шэышцакакэоу, шэеибгоума? – ихэан, ах ихъча диазцааит.

– Еибгарас ихамоу егъыкам, ах ухацкы, – ихэагэышьеит ахъча хэашабга.

– Икалазеи дада? – дцааит ах.

– Икалазеи, икалаз, сыкэшэаз сыздыруам, абри ах игылоу ипцха аихабы дсызѳеит, хаха-хымш дсыдтэалан, Гэач сызшьы хэа, аха илзысымшьит. Уи аамышьтахъ лейцы дсызѳеит. Убригы хаха-цшьаха дсыдтэалан, аха илзысымшьит. Убри аамышьтахъ реитцба дсызѳеит. Убри ислыршьит, ах, уара узжыар калом, амц усызжыом, Гэач сшьит, – ихэеит ахъча.

Икарцахуаз, ашэкэы рыѳхъан, хѳык апхацэа змаз иахра Гэач змаз ах игеит.

Убри азоуп ажэаны изырхэо: “ахъча илаба дазцаауан”, – хэа.

АЗГӨАҘАҚӨА

722. Алыгажәи адауи. Киртазе-Шьакрыл-пқа Цация Гәһыһ-ипқа илхәамтоуп. 81 шыкәса ихыцуеит. Очамыра араион Баслахә ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1990 шыкәса ииун 29 аены. Иахә уажәраанза акыпцх амбацызт.

723. Ҙачкәым илакә. Ианицеит Дырмит Гәлиа Очамчыра араион Азәыбжә ақытан 1909 шыкәсазы. Икыпцхын: Апсуа лакәкәа. АБ-НИК итнажыт. Акәа, 1936, ад. 139-142. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

724. [Гьанәахәи адауи]. Лолуа Кәаста ихәамтоуп. Очамчыра араион Азәыбжә ақыта. Ианицеит С.Н. Ҙьанашья 1921 шыкәсазы. Икыпцхын: Ҙьанашья Симон. Иусумтакәа IV атом. Қарт. Ашәыкәтыжырта “Мецниереба”, 1968, ад. 194-196. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

725. [Быжьоык аишыцәи адауи]. Ианицеит: М.М. Циколиа Очамчыра араион Пақәашь ақытан 1954 шыкәсазы. Зыкнытә ианицаз инициалкәи зақа шыкәса ихыцуеи роуп иану. Иацаәуп кыртшәала: “М.Б., 29 шыкәса ихыцуеит». Икыпцхуп: Циколиа М.М. Апсуа бызшәа абжәуатәи адиалект. Қарт. Ашәыкәтыжырта “Мецниереба”, 1969 ад. 83-85. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ари аусумта атцааратә хәта Қыртшәала иәуп, атексткәа апсышәала иануп.

726. Хәачиа адауы дшишыз. Ҙынцбал Шугьан ихәамтоуп. 72 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Члоу ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1983 шыкәса ииуль 27 аены. Иахә уажәраанза акыпцх амбацызт.

727. Ашәаргәында дышфырхацахаз. Кәталиа Сандра ихәамтоуп. 75 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Тамшь ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1975 шыкәса апрель 24 аены. Иахә уажәраанза акыпцх амбацызт.

728. Апсуа ччиеи адауи. Концәриа Нестор ихәамтоуп. 72 шыкәса ихыцуеит. Гагра араион Бзыпта ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шыкәса ииун 30 аены. Иахә уажәраанза акыпцх амбацызт.

729. Хәлатәи адауи. Аршба Мышья ихәамтоуп. 69 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Ткәарчал ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1989 шыкәса ииун 12 аены. Иахә уажәраанза акыпцх амбацызт.

730. Ҙәацәмац илакә. Шьынқәба Кәчыч Шьяаб-ица ихәамтоуп. 70 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Тхына ақыта. Ианицеит Сергей

Зыхәба 1965 шықәса август 25 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

731. Ацсуа шәарыцаә адауцәа дшыриааиз. Цьапуа Ианкәа Тамшыгыгә-ипа ихәамтоуп. 84 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион. Цлоу ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1983 шықәса июль 21 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

732. Ацсуеи адауи. Зыхәба Тыкә Сакәыт-ипа ихәамтоуп. 86 шықәса ихыцуеит. Гәдоутә араион Уатҳара ақыта, ахабла Гарп. Ианицеит Сергей Зыхәба 1974 шықәса июль 12 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

733. Атахмадеи адауи. Киртазе-Шьакрыл-пха Цациа Гәцьыц-ипхәа илхәамтоуп. 81 шықәса лхыцуеит. Очамыра араион Баслахә ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1990 шықәса июн 29 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

734. Ацсуеи адауи. Ианицеит Барцыц Константин (Кәациа) Иван (Фат)-ипа Акәатәи аокруг, Гәдоутатәи аучасток, Блабырхәа ақытан 1913 шықәсазы. Анапылафыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукакәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшафәи. Академик Н.И. Марр инапылафыракәа рфонд. Афонд 800, анцарба 6, № 651, абцыцкәа 1-2. Икьыпхьын: Ацсуа фольклор аматериалкәа. (Академик Н.И. Марр иархив акнытә). Акьыпхь иазирхиет, алагалажәеи азгәатакәеи иоит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1967, ад. 63-65, № 33. Азгәатакәа, иара уа, ад. 171-172. Хәргыи уажәи уантәи иаахгәит.

735. Ацсуеи адауи. Ианицеит Лакоба Давид (Даут) Есыф-ипа Акәатәи аокруг, Гәдоутатәи аучасток Лыхны ақытан 1915 шықәсазы. Анапылафыра аоригинал цәахуп Урыстәылатәи анаукакәа р-Академия Санкт-Петербургтәи акәшафәи. Академик Н.И. Марр инапылафыракәа рфонд. Афонд 800, анцарба 6, № 244, абгьыцкәа 38, 40-43. Н.И. Марр иацсуа аналитикатә алфавит ала ихыылаауп, ихыылааит Даут Лакоба (Шәахә: иара уа, абгьыцкәа 34-38). Икьыпхьын: Ацсуа фольклор аматериалкәа. (Академик Н.И. Марр иархив акнытә) Акьыпхь иазирхиет, алагалажәеи азгәатакәеи иоит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1967, ад. 60-63. Азгәатакәа, иара уа, ад. 171. Хәргыи уажәи уантәи иаахгәит.

736. Хәлаццы иххәау алакә. Шьоууа Леуарса ихәамтоуп. 85 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Мыркәыла ақыта. Ианицеит Валентин Когониа 1999 шықәса июль 7 аены. Икьыпхьын: журнал “Алашара”, 1991. № 5, ад. 175-177.

737. Адауи Адгьагәи. Ианицеит Лакрба (Аилакрба) Миха (Михаил) Алықсандр-ипа Акәатәи аокруг Мархьаул ақытан 1915 шықәсазы. Атыхәтәан еицырдыруа апсуа шәкәыооны ишыәкәгылаз М.А. Лакрба ари алакә ақьаад иананицаз Акәатәи ареалтә училищыча дтан ацшьбатәи акәрс ағы дтәан. Инапала ианицаз атекст дапхьейт, ириашейт Д.И. Гәлиа. Анцәамтағы урысшәала иацаоуп: “Исправил Д. Гулиа”. Анапылаоыралатәи аоригинал пәахуп Урысшәала анаукақәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшағы. Академик Н.И. Марр инапылаоыракәа рфонд. Афонд 800, анцарба 6, № 168, абгыцкәа 1-6. Икыпхьын: “Апсуа фольклор аматериалкәа. (Академик Н.И. Марр иархив акнытә). Акыпхь иазирхиейт, алагалажәеи азгәатақәеи иоит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1967, ад. 31-33, № 10. Азгәатақәа, иара уа, ад. 158-159. Харгы уажәы уантәи иаахгейт.

738. Анцәеи аостааи. Цачлиа Кыпса ихәамтоуп. 70 шықәса ихыцуейт. Очамчыра араион Цакәашь ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1990 шықәса ииун 12 аены. Иахьа уажәраанза акыпхь амбацызт.

739. Аостааи Мадлеии. Салакаиа Хәажәы Нурыз-ипа ихәамтоуп. 78 шықәса ихыцуейт. Очамчыра араион Тхына ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1965 шықәса август 25 аены. Иахьа уажәраанза акыпхь амбацызт.

740. Адауи Мард-ипа Мардасоуи. Ампар Уахаид Мачагәа-ипа ихәамтоуп. 90 шықәса ихыцуейт. Гәдоута араион Калдахәара ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ииуль 11 аены. Мард-ипа Мардасоу изку амифгы ыкоуп, аха ари атекст амифтә казшыакәа ацәызхьейт, алакә ажанр иацанакуейт ухәартә икоуп.

741. Атахмада ичкәыни адауи. Қатарба Марица Езыгә-ипха илхәамтоуп. 70 шықәса лхыцуейт. Гагра араион Бзыпта ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ииуль 17 аены. Иахьа уажәраанза акыпхь амбацызт.

742. Апсуеи аостааи реисара. Сагәриа Абга ихәамтоуп. 75 шықәса ихыцуейт. Гәдоута араион Лыхны ақыта. Ианицеит К.С. Шьакрыл 1941 шықәсазы. Икыпхьын: Итамбазо жәлар рзыхь. Жәлар реапыцтә хәамтақәа. Ианицеит, аус адиулейт, еикәиршәейт К.С. Шьакрыл. Ахпатәи атом. Акәа. Ашәкәтыжьырта, “Алашара”, 1989, ад. 168. Харгы уажәы уантәи иаахгейт.

743. Апсуеи аостааи. Герзмаа К. ихәамтоуп. Гәдоута араион Дәрыпшь ақыта. Ианицеит В. Тарба 1934 шықәса февраль 3 аены. Икыпхьын: Апсуа лакәкәа. А. Ахашбеи В. Кәыкәбеи рзеипш редак-

циала. АБНИК итнажыт. Акэа, 1936, ад. 11. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит. Уақа ари алакэ ахыыз, “Кэаблыхэи аостааи” хэа акэын ишыказ. К.С. Шыакрыли Х.С. Бгажэбеи 1940 шыкэсазы итрыжыыз “Апсуа лакэқэа”, актэи атом ианылеит (ад. 446-447), уи аахысгы аизгақэа ирнылақэахэит. Иахьабалак апаспорт хэа акагы ацым, ахыызгы “Апсуеи аостааи” хэоуп ишыкоу. Апсуа институт ускантэи аусзуоқэа азэы ианпамтазар акэхап.

744. Чапао илакэ. Ашларба Қыге ихэамтоуп. 90 шыкэса ихыцуеит. Батымтэуп. Акьаад ианицеит Қыазым Чолоква (Чолокэуа) 1936 шыкэсазы, насгы ари алакэ Қы. Чолоква акыртшэахь иеицеигеит. Анапылаоыра тэахуп Ачаратэи ахэынтқарратэ музеи ағы, аус 255, абгыпцқэа 50-55. 1951 шыкэсазы “Чапао илакэ” уа амусеи ағы иахьытэахыз ипшааит апсуа етнограф Ш.Д. Инал-ипа, иагыкыпцхьит 1957 шыкэсазы. (Шэахэапш: ажурнал “Алашара”, 1957, № 2, ад. 82-83). Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит.

745. Дауажэи Хэалаци. Цыанашыа Алыкьса ихэамтоуп. Ианицеит С.Н. Цыанашыа. Очамчыра араион Азэыбжыа акытан 1911 шыкэсазы. Икыпцхьын: Цыанашыа Симон. Иусумтақэа. IV атом. Қарт. Ашэкэтыжырта «Мецниереба», 1968, ад. 214. ари аусумта атпааратэ хэтэ кыртшэала иоуп, атекстқэа апсышэала иануп. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит.

746. Апсуа ччиеи адауи. Концъариа Нестор Зафас-ипа ихэамтоуп. 72 шыкэса ихыцуеит. Гагра араион Бызпта акыта. Ианицеит Серге Зыхэба 1972 шыкэса ииун 30 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

747. Апсуа ччиеи аостааи. Папба Мышыа Кьамшышы-ипа ихэамтоуп. 67 шыкэса ихыцуеит. Акэа араион Ешыра акыта. Ианицеит Серге Зыхэба 1972 шыкэса август 19 аены. Икыпцхьын: Апсуа лакэқэа. Ианицеит, аус адиулеит, апхьажэи азгэатақэеи иоит С.Л. Зыхэба Қарт. Ашэкэтыжырта “Мецниереба”, 1976, ад. 147, № 23. азгэатақэа, иара уа, ад. 218. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит.

748. Аостааи аьныши. Цэыцьба Акэын Мацкэа-ипа ихэамтоуп. 71 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Цлоу акыта. Ианицеит Серге Зыхэба 1983 шыкэса ииуль 26 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

749. Аостаа дызнықэуаз ихыыз. Шларба Нури ихэамтоуп. 52 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Цыгьарда акыта. Ианицеит Серге Зыхэба 1981 шыкэса ииун 9 аены. Иахьа уа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

750. Анхаџи аџстааи. Кџыпниа Бардушџа Хџгџыр-ипа ихџамтоуп. 45 шыкџса ихыцуеит. Очамчыра араион Аџара акыџа. Ианиџеит Сергеџ Зыхџба 1973 шыкџса февраль 27 аены. Икџыпхџын: Аџсуа лакџкџа. Ианиџеит, аус адиулеит, апхџажџеи азгџатакџеи иџит С.Л. Зыхџба. Қарт. Ашџкџтыжџырта “Меџниереба”, 1976, ад. 147-158, № 24. Азгџатакџа, иара уа, ад. 218. Хџргџы уажџы уантџи иаахгеит.

751. [Аџахмаџеи иџаџеи]. Ианиџеит Барџыџ Константиџ 1913 шыкџсазы. Апаспорттџ дырракџа хџа уаха акагџы аџым. Анапылаџыра аоригинал џџахуп Урыстџыла анаукакџа р-Академиа архив Санкт-Петербургтџи акџшаџы. Академик Н.И. Марр инапылаџыракџа рфонд. Афонд 800, анџарба 6, № 651, абџыџ 8. Икџыпхџын: Аџсуа фольклор аматериалкџа. (Академик Н.И. Марр иархив акнытџ). Акџыпхџ иазирхиџеит, алагалажџеи азгџатакџеи иџит Сергеџ Зыхџба. Акџа. Ашџкџтыжџырта “Алашара”, 1967, ад. 112-113, № 66. Азгџатакџа, иара уа, ад. 187. Хџргџы уажџы уантџи иаахгеит.

752. Хабжџкџыт. Ианиџеит Самсон џанба ХХ ашџышыкџса ажџабатџи ашыкџсџкџа рзы. Апаспорт хџа уаха акагџы аџым. Икџыпхџуп: џанба Самсон. Иџымџакџа. Еикџдыршџеит Хџыхџыт Бџажџба, Сергеџ Зыхџба. Акџа. Ашџыкџтыжџырта “Алашара”, 1986, ад. 398. Хџргџы уажџы уантџи иаахгеит.

753. Хышџ шыкџса зхыџуаз арџыс дзырчџаз. Аргџын Баџыга Аџџу-ипа ихџамтоуп. 77 шыкџса ихыцуеит. Очамчыра араион Аџыша ду акыџа. Ианиџеит Сергеџ Зыхџба 1989 шыкџса ииун 8 аены. Иахџа уажџараанза акџыпхџ амбаџыџт.

754. Имџџоз дзырчџаз. Қџтарба Ваниа (Иван) Кџаџта-ипа ихџамтоуп. 34 шыкџса ихыцуеит. Очамчыра араион Тхџына акыџа. Ианиџеит Сергеџ Зыхџба 1965 шыкџса август 24 аены. Иахџа уажџараанза акџыпхџ амбаџыџт.

755. Ах ипа дзырчџаз. Кџыпниа Кџыџа ихџамтоуп. Ианиџеит Сергеџ Зыхџба 1975 шыкџса ноџабр 9 аены Очамчыра араион Аџара акыџан. Иахџа уажџараанза акџыпхџ амбаџыџт.

756. Ах иџџа лыхџады шыбџзиахџз. џџыџџба Акџын Маџкџа-ипа ихџамтоуп. 71 шыкџса ихыцуеит. Очамчыра араион џџоу акыџа. Ианиџеит Сергеџ Зыхџба 1983 шыкџса ииуль 19 аены. Иахџа уажџараанза акџыпхџ амбаџыџт.

757. Имџџазоз ах ипа. Шармаџ Зыкџ ихџамтоуп. 88 шыкџса ихыцуеит. Очамчыра араион џџыгџарда акыџа. Ианиџеит Сергеџ Зыхџба 1972 шыкџса апрель 28 аены. Иахџа уажџараанза акџыпхџ амбаџыџт.

758. Анхэа илхэази амахэ иихэази. Асланзиа Иван Нарыкь-ипа ихэамтоуп. Ианицеит Сергей Зыхэба 1990 шықэса ииуль 6 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

759. Атаца имцаажэоз. Амчба-Ашэба Гизель Шьмат-ипча илхэамтоуп. 79 шықэса лхыцуеит. Очамчыра араион Цьгьарда ақыта. Ианырцеит Сергей Зыхэба. А.Аншбеи. Уи ианцамта кьыпхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтакэа. Акэа, 1995, ад. 284-285, № 396. Ари сара санцамтеи уи мачк излеивыгакэоу ыкоуп. Изласгэалашэо ала, сара амагнитафон ианысцеит. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

760. Атахмадеи апыси. Икьыпхьын: Апсуа лакэкэа. Актэи атом. Еикэдыршэеит К.С. Шьакрыл, Х.С. Бгажэба АБНИИК итнажыит. Акэа. Апхэынтшэкэтыжьырта 1940, ад. 299-303, № 34. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит. Уи аахысгьы аизгакэа ирнылакэахьеит, аха цьаргьы апаспорттэ дырракэа хэа акагьы ацым. Апсуа институт ускантэи аусзуоцэа азэы ианицазар акэхап.

761. Атакэажэи алыгажэи. Икьыпхьын: Апсуа лакэкэа. Актэи атом. Еикэдыршэеит К.С. Шьакрыл, Х.С. Бгажэба АБНИИК итнажыит. Акэа. Апхэынтшэкэтыжьырта, 1940, ад. 304-305, № 35. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит. Уи аахысгьы аизгакэа ирнылакэахьеит, аха цьаргьы апаспорттэ дырракэа хэа акагьы ацым. Апсуа институт ускантэи аусзуоцэа азэы ианцамтазар акэхап.

762. Багдажэ ихэычкэа шырзас. Икьыпхьын: Апсуа лакэкэа. Актэи атом. Еикэдыршэеит К.С. Шьакрыл, Х.С. Бгажэба. АБНИИ итнажыит. Акэа. Апхэынтшэкэтыжьырта, 1940, ад. 320-327, № 38. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит. Уи аахысгьы аизгакэа ирнылакэахьеит, аха цьаргьы апаспорттэ дырракэа хэа акгьы ацым. Апсуа институт ускантэи аусзуоцэа руазэк ианицазар акэхап.

763. Хоеишыцэа рыпхэыс. Икьыпхьын: Апсуа лакэкэа. Актэи атом. Еикэдыршэеит К. С. Шьакрыл, Х.С. Бгажэба АБНИИ итнажыит. Акэа. Апхэынтшэкэтыжьырта, 1940, ад. 315-319, № 37. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит. Уи аахысгьы аизгакэа ирнылакэахьеит, аха цьаргьы апаспорттэ дырракэа хэа акгьы ацым. Апсуа институт ускантэи аусзуоцэа руазэк ианицазар акэхап.

764. Ах ипча дзыкэнагада? Цьапуа Кэакэна Даут-ипа ихэамтоуп. 75 шықэса ихыцуеит. Очамчыра араион Члоу ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1964 шықэса ииуль 7 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацацызт.

765. Ҳауа дызтэыда? Икыпцхын: Апсуа лакэкэа. Актэи атом. Еикэдыршэеит К. С, Шыакрыл, Х.С. Бгажэба АБНИИ итнажыит. Акэа. Апцхэынтшэыкэтыжырта, 1940, ад. 293-298, № 33. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит. Уи аахысгы аизгакэа ирнылакэахэеит, аха цыаргы апаспорттэ дырракэа хэа акгы ацым. Апсуа институт ускантэи аусзуоцэа руазэк ианицазар акэап.

766. Хөеишыцэеи агэылшыапи рлакэ. Ианицеит Дырмит Гэлиа Очамчыра араион Азфыбжэа акытан 1891 шыкэсазы. Икыпцхын: Апсуа лакэкэа. А. Ахашбеи В. Кэыкэбеи рзеипш редакцияла АБНИИ итнажыит. Акэа, 1936, ад. 48-49. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит. Уи аахысгы аизгакэа ирнылакэахэеит, аха урт реы апаспорттэ дырракэа хэа акагы ацзам. Уи апцхэа иахыкыпцхыыз алатин алфавит шыатас измаз апсуа нбанла акэын ишаныз.

767. Аамта бзиа иалиаази аамта цэгэа иалиаази. Цыалағониа Шота Иада-ица ихэамтоуп. 55 шыкэса ихыцуеит. Ианицеит Сергеи Зыхэба 1972 шыкэса апрель 26 аены. Иахэа уажэраанза акыпцх амбацыт.

769. Ажэымта бзиа. Қапба Арсана Тамшыгыгэ-ица ихэамтоуп. 74 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Арасазых акыта. Ианицеит Сергеи Зыхэба 1973 шыкэса апрель 28 аены. Иахэа уажэраанза акыпцх амбацыт.

770. Зажэымта бзиахаз ауао ғар. Гэарамиа Разан ихэамтоуп. 74 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Актэи Бедиа акыта. Ианицеит Сергеи Зыхэба 1960 шыкэса февраль 15 аены. Иахэа уажэраанза акыпцх амбацыт.

771. Аб иуасиат. Ҳаразиа Уасил Селым-ица ихэамтоуп. 88 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Цыырхэа акыта. Ианицеит Сергеи Зыхэба 1968 шыкэса ииун 21 аены. Икыпцхын: Апсуа лакэкэа. Ианицеит, аус адиулеит, апцхажэеи азгэатакэеи иоит С.Л. Зыхэба. Қарт. Ашэкэтыжырта “Мецниереба”, 1976, ад. 187-190, № 37. Азгэатакэа, иара уа, ад. 220. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит.

772. Аб иуасиат. Ашэба Мычу ихэамтоуп. 54 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Гэада акыта. Ианицеит Баграт Шынкэба 1948 шыкэсазы. Икыпцхын: Шынкэба Баграт. Ахырцэацэа (Апсуа жэлар реапыцтэ хэамтакэеи ретнографиятэ бзара иадхэалоу аматериалкэеи). Акэа. Ашэыкэтыжырта “Алашара”, 1990, ад. 350-351. Ҳаргы уажэы уантэи иаахгеит.

773. Аб иуасиат. Уасиа Кэатиа ихэамтоуп. 92 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Кэтол акыта. Ианицеит А.Аншба 1969 шыкэса

нанхэазы. Икыпхын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцмтақәа. Акәа, 1995, ад. 245-249, № 375. Харгы уажэы уантэи иаахгеит.

774. Заб иуасиат иацымныкәаз. Концъариа Хацъмат ихэамтоуп. Гёдоута араион Дэрыпшь акыта. Ианицеит: Ацсуаа рфольклор А.Аншба ианцмтақәа. Акәа, 1995, ад. 242-245, № 374. Харгы уажэы уантэи иаахгеит.

775. Багэаза иаб иуасиат. Чкадуа Угъан ихэамтоуп. Очамчыра араион Цыгъарда акыта. Ианицеит Володиа Чкадуа 1936 шыкәсазы. Икыпхын: Ацсуа лакәкәа. Аобатэи атом. Иеикәиршэеит К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1968, ад. 244-245, № 45. Харгы уажэы уи уантэи иаахгеит.

776. [Аешъа еипбы аб иуасиат шынаигзас]. Ианицеит М.М. Циколиа Очамчыра араион Кындыг акытан 1954 шыкәсазы. Изхэамтоу инициалкәеи шака шыкәса ихыпуеи роуп иарбоу. “А.Ч.”, 35 шыкәса ихыпуеит хәа кыртшәала иацаоуп. Икыпхын: Циколиа М.М. Ацсуа бызшәа абжъуатэи адиалект. Қарт. Ашәкәтыжырта “Мецинереба”, 1969, ад. 141-149. Харгы уажэы уантэи иаахгеит. Ари аусумта атцааратә хәта кыртшәала иоуп, атексткәа акыртуа алфавит шыатас измаз а псуа нбанла иануп. Харгы уажэы иахьатэи анбан ахь ииаганы уантэи иаахгеит.

777. [Аб иуасиат назыгзас]. Ианицеит М.М. Циколиа Очамчыра араион Пақәашь акытан 1954 шыкәсазы. Изхэамтоу инициалкәа шака шыкәс ихыцуа роуп иарбоу. “Ць. П”, 70 шыкәса ихыпуеит хәа кыртшәала иацаоуп. Икыпхын: Цколиа М.М. Ацсуа бызшәа абжъуатэи адиалект. Қарт. Ашәкәтыжырта “Мецниереба”, 1969, ад. 32-38. Харгы уажэы уантэи иаахгеит. Ари аусумта атцааратә хәта кыртшәала иоуп, атексткәа акыртуа алфавит шыатас измаз апсуа нбанла иануп. Хара ара уажэы иахьатэи ханбан ахь ииаганы икахцеит.

778. Заб иуасиат намыгзакәа хаца имцаз апхәызба. Ашәба Уанчка Рацъаб-ипа ихэамтоуп. 72 шыкәса ихыпуеит. Очамчыра араион Цыгъарда акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шыкәса апрель 20 аены. Сара сынцмта ари атекст сыцанызпаз А.Аншба итекст кыпхын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцмтақәа. Акәа, 1995, ад. 223-226, № 367. Азгәатақәа, иара уа 493. Сара санцмта иахьа уажәраанза акыпхь амбацызт.

779. Заб иуасиат намыгзакәа хата имцаз. Сақаниа Маадан ихэамтоуп. 78 шыкәса ихыпуеит. Гёдоута араион Дэрыпшь акыта.

Ианицеит К.С. Шыакрыл 1975 шыкәсазы Акәа. Икыпхын: Итамбазо жәлар рзыхь. Жәлар хәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, еикәиршәеит К. С. Шыакрыл. Ахпатәи атом. Акәа. Ашәыкәтыжырта “Алашара”, 1989, ад. 177-181. Хәрғы уажәы уантәи иаахгеит.

780. Аб иуасиат назыгзас. Абыхәба Чыкәа ихәамтоуп. 73 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Цыгярда акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1981 шыкәса ииун 3 аены. Иахә уажәраанза акыпхь амбацыт.

781. Апхәызба лгәы италкыз налыгзеит. Хәытаба Валера Ладикәа-ипа ихәамтоуп. 28 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Блабырхәа акыта. Ианицеит А.Аншба 1975 шыкәса май мзасы. Икыпхын: Апсуа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа, 1995, ад. 226-228, № 368. Азгәатақәа, ад. 493. Хәрғы уажәы уантәи иаахгеит.

782. Ахтабаа дышхәынтқархаз. Гамсания Лука ихәамтоуп. Очамчыра араион Цыгярда акыта. Ианицеит Б. Шармат 1937 шыкәсазы. Икыпхын: Апсуа лакәкәа. Аюбатәи атом. Иеикәиршәеит К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1968, ад. 246-252, № 46. Хәрғы уажәы уантәи иаахгеит.

783. Ахәынтқар. Сақания В. Ихәамтоуп. Гәдоута араион Лыхны акыта. Ианицеит Виктор Тарба 1935 шыкәсазы. Икыпхын: Апсуа лакәкәа. Аюбатәи атом. Иеикәиршәеит К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәыкәтыжырта “Алашара”, 1968, ад. 253-255, № 47. Хәрғы уажәы уантәи иаахгеит.

784. Акәыдырцаю Кәыдинати ауаю беиа Хәанашәи ирзеибауз. Делба Кәаста ихәамтоуп. Очамчыра араион Мыркәыла акыта. Ианицеит Алыкьсандр Ачба 1937 шыкәсазы. Икыпхын: Апсуа лакәкәа. Аюбатәи атом. Иеикәиршәеит К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1968, ад. 256-257, № 48. Хәрғы уажәы уантәи иаахгеит.

785. Мыкә Махмәти Ахан-ипхә Гылдысхани. Тапагәуа Баграт Хазарат-ипа ихәамтоуп. 65 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Кәтол акытантәуп. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шыкәса нанхәа 10 аены ашхә Ауадхара. Иахә уажәраанза акыпхь амбацыт.

786. Мыкә Мышәи аханипацәа ртыпхәи. Салакаиа Хәажәы Наурыз-ипа ихәамтоуп. 78 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра араион Тхына акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1965 шыкәса нанхәа 24 аены. Иахә уажәраанза акыпхь амбацыт.

787. Кәыл Ахмат ипхәыс дшырзас. Қацәаиа Кәарач ихәамтоуп. Очамчыра араион Цыгярда акыта. Ианицеит Самсон Амчба 1936

шықәсазы. Икыпхын: Апсуа лакәкәа. Аәбатәи атом. Иеиқәиршәеит К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1968, ад. 258-260, № 49. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

788. Аә-ду. Хыш-пха Иасма илхәамтоуп. 85 шықәса лхыцуеит. Гәдоута араион Дәрыпшь ақыта. Ианицеит В.Тарба 1933 шықәса октиабр 15 аены. Икыпхын: апсуа лакәкәа. АБНИИ итнажыт. Акәа, 1936, ад. 135-136. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит. Уи аахысгыы аизгақәа ирнылақәахыеит, аха урт реы апаспорттә дыргахәа хәа акагы ацзам.

789. Пшьоык аишыцәа рахәшьа амат дшамырхыз. Хагәышь Капаца Кәымпыл-ица ихәамтоуп. 77 шықәса ихыцуеит. Гагра араион Бзыпта ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ииун 30 аены. Иахәа уажәраанза акыпцх амбацыт.

790. [Арбагы алеи иеиқәдырхаз]. Ианицеит М.М. Циколиа Очамчыра араион Кәтол ақытан 1954 шықәсазы. Изхәамтоу инициалкәеи зака шықәса ихыцуеи роуп иарбоу. Қыртшәала иацаоуп: “П.К. 48 шықәса ихыцуеит”. Икыпхын: Циколиа М.М. Апсуа бызшәа абжыуатәи адиалект. Қарт. Ашәкәтыжырта “Мецниереба”, 1969, ад. 153-157. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ари аусумта атцааратә хәта қыртшәала иоуп, атекстқәа ақыртуа алфавит шыатас измаз апсуа нбанла иануп.

791. Ашәарыцао арбагъ дшаркәығаз. Пачалиа Ҳасан Жьагәа-ица ихәамтоуп. 62 шықәса ихыцуеит. Гәдоута араион Аацы ақыта. Ианицеит Х.С. Бҗажәба 1952 шықәсазы. Икыпхын: Бҗажәба Х.С. Апсуа бызшәа бзыптәи адиалект. (Атцаареи атекстқәеи). Атцаара урысшәала иоуп. Атекстқәа апсышәалеи аурысшәахь аитагақәеи) Қарт, 1964. ад. 396-398, №33. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

792. Пшьыноажәи зежә гәнаха кәзпахьаз иишихыз. Вели-оғлы Изет. Ахмат-ица ихәамтоуп. 78 шықәса ихыцуеит. Гагра араион Лзаа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1991 шықәса ииуль 5 аены. Иахәа уажәраанза акыпцх амбацыт.

793. [Аеыуаои амати]. Ианицеит Барцыц Константин 1913 шықәсазы Гәдоута араион иапанакәа қытак аеы. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анауакәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшаеы. Академик Н.И. Марр инапылаоыракәа рфонд 800, андарба 6, № 651, абгыщ 7. Икыпхын: Апсуа фольклор аматериалқәа (Академик Н.И. Марр иархив акнытә). Акыпцх иазирхиеит, алагалажәеи азгәатақәеи иоит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1967, ад. 45-

46, № 21. Азгәатақәа, иара уа, ад. 164. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

794. Амати анхао гари. Цьумутиа Разан ихәамтоуп. 80 шықәса ихыцуеит. Гал араион Окәым ақыта. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1961 шықәса октиабр 7 аены. Иахәа уажәраанза акьыпхь амбацыт.

795. [Расац илакә]. Аурыс парәуао аурыс алфавит шыатас иатаны апхьазатәи апсуа нбан (1862 шықәсазы) иеикәзыршәаз Пиотр Карл-ица иантамтоуп. Алакә инагзаны икам, алагамтоуп икьыпхьу Икьыпхьын: Услар П.К. Этнография Кавказа. Языкознания. Абхазский язык. Издание Управления Кавказского Учебного Округа. Тифлис. Типография канцелярии Главенствующего гражданского частью на Кавказе. 1887, с. 104. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ари ашәкәаеы излахәо ала, атпарәуао “Расац илакә” аницеит Акәа. Изхәамтоу ихьзи ижәлеи ар-бам. Аха абзыц диалект ала ицәажәоз азәи шиакәыз «ашьазом. Ари ашәкәаеы “Расац илакә” ахькьыпхьу аурысшәахь цәахәатаршәла аитагагы ацуп. Хазы иацуп аиҭага атекстгы. Анаоҝка ари алакә аеы иахпыло ажәакәа зеггы акакала аграмматикатә анализ рызууп. (Шәахәапш: иара уа, ад. 105-112). Аурысшәахь аиҭага абас икоуп: “Была женщина, у которой был дом полон орехов. Она их вынесла и рассыпала; один орешек остался. Пробовала раскусить, не могла, - положила к огню: мальчик из ореха вскочил. Шли войны; говорили меж собой: «Был бы с нами орешек, переправил бы нас через реку». Орешек их догнал, дерево срубил, через реку перекинул, через реку переправил. Стал их мучить голодом. Орешек пошел, коров пригнал. Пришел хозяин. Орешек веретеном говядину тыкает. «Мне кажется, как будто ты мне глаза выкалываешь», - сказал он. Вспугнул его орешек и прогнал». (Иара уа, ад. 103-104).

Ари алакә академик Н.И. Марр инапала ихәылааны екземплиарк цәахуп. Урысшәала анаукақәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшаеы. Академик Н.И. Марр инапылаәыракәа рфонд. Афонд 800, анцарба 1, № 1460, абгыц 15. Уантәи иааганы икьыпхьын: Апсуа фольклор аматериалқәа (Академик Н.И. Марр иархив акнытә). Акьыпхь иазирхиет, алагалажәеи азгәатақәеи иоит Сергеи Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 134, №82. Азгәатақәа, иара уа, ад. 192.

796. Расац. Ианицеит Тарнава Михаил (Миха) Иван-ица Гәдоутә араион иацанакуа апсуа қытак аеы 1915 шықәса август 15 азы. Анапылаәыра аоригинал цәахуп Урыстәылатәи анаукақәа

р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшаеы. Академик Н.И. Марр инапылаоырақәа рфонд. Афонд 800, антарба 6, № 450, абгышқәа 1-2. Икыпцхын: Апсуа фольклор аматериалкәа (Академик Н.И. Марр иархив акнытә). Акыпцхь иазирхиент, алагалажәеи азгәатақәеи ионит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1967, ад. 94-95. Азгәатақәа, иара уа, ад. 180. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

797. Расац илакә. Чкотуа Дикран ихәамтоуп. Гәдоута ариаон Цырхәа акыта. Ианылцеит Ц.С. Габниа-пҭа 1982 шыкәсазы. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

798. Ашәырхәа идырхәаз. Барцыц Шәлиман ихәамтоуп. 52 шыкәса ихыпуеит. Гәдоута араион Бармышь акыта. Ианызцази иананицаз ашыкәси еилкаам. В.И. Кәыкәбеи А.Н. Генкои руазәк ианицеит ХХ ашәышыкәса аоажәатәи ашыкәсқәа рзы. Икыпцхын: Апсуаа рфольклор заатәи анцамтақәа. (А.н. Генко инапылаоырақәа рахьтә). Акәа, 2001, ад. 98-99, № 70. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

799. Амшмышәла. Цәыц-пҭа Марихан илхәамтоуп. Очамчыра араион Члоу акыта. Ианицеит Кәана Ахәба 1936 шыкәсазы. Икыпцхын: Апсуа лакәқәа. Аобатәи атом. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1968, ад. 276-278, № 55. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

800. Акәыцҭа. Аргәын Бацҭга Ацҭу-ипҭа ихәамтоуп. 75 шыкәса ихыпуеит. Очамчыра араион Атышаду акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1989 шыкәса ииун 16 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

801. Атаҳмада. Папба Чычыкәа ихәамтоуп. Гәдоута араион Уатҳара акыта. Ианицеит К.С. Шьакрыл 1963 шыкәсазы. Икыпцхын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар реапцҭтә хәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, еикәиршәеит К.С. Шьакрыл. Ахпатәи атом. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1989, ад. 153-154. Ҳаргы уажәы уантәи иаахгеит.

802. Ачкәын хәычы ианду дшеикәирхаз. Пачлиа-Антia Ббули Чахан-ипҭа илхәамтоуп. 62 шыкәса лхыпуеит. Очамчыра араион Пакәашь акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1990шыкәса ииун 14 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

803. Апсыцәгъара иахкьаз. Цыынцәл Шугъан ихәамтоуп. 72 шыкәса ихыпуеит. Очамчыра араион Члоу акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1983 шыкәса ииуль 27 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

804. Кармшыакәыл Мурат ипҭа Хьыса. Тапагәуа Баграт Ҳазарат-ипҭа ихәамтоуп. 65 шыкәса ихыпуеит. Очамчыра араион Кәтол акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шыкәса нанхәа 10 аены. Иахьа

уажэраанза акыпцхь амбацыт.

805. Ахицхадхэыс дшааигаз. Салакаиа-Думаа-цха Лили илхэамтоуп. 74 шыкэса лхыцуеит. Очамчыра акалакь ағы дынхоит. Хылтшьтрала Тхына акытантэуп. Ианицеит Сергей Зыхэба 1990 шыкэса ииун 27 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

806. Ахэынткари аашьацэеи. Габниа Смел ихэамтоуп. Гэдоута араион Цьырхэа акыта. Ианылцеит Ц.С. Габниа-цха 1990 шыкэса сенти-абр 29 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

807. “Аеан ахыкэло амархэацгы ыкэлоит”. Бабуа Валикэа ихэамтоуп. 69 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Цакэашь акыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1990 шыкэса ииун 13 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

808. Абхэа атаца дирцаажэан, аха... Хашба Арушьян Теуаз-ица ихэамтоуп. 64 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Цакэашь акыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1990 шыкэса ииун 12 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

809. Анцэеи аостааи. Цачлиа Кыпса ихэамтоуп. 70 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Цакэашь акыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1990 шыкэса ииуль 22 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

810. Зтаца дызцэыргаз абхэа икаицаз. Шьынкэба Аксент Шьяаб-ица ихэамтоуп. 66 шыкэса ихыцуеит. Ианицеит Сергей Зыхэба 1972 шыкэса нанхэа 12 аены. Ашьха Ауадхара. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

811. Хоык аишьцэа. Цэеи-цха Венера илхэамтоуп. 42 шыкэса лхыцуеит. Гагра арион Лзаа акыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1962 шыкэса ииун 20 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

812. Апхэысеиба лычкэынцэа. Кылгы (Колбаиа) Халит Мурат-ица ихэамтоуп. 72 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Абгархэыкэ акыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1972 шыкэса ииуль 16 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

813. Оыцэа айфыцэа. Ашэба Уанчка Рацьяб-ица ихэамтоуп. 72 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Цыггарда акыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1972 шыкэса апрель 22 аены. Иахьа уажэраанза акыпцхь амбацыт.

814. Ахацара иакуп, иобоуп. Аозба Саид Дахир-ица ихэамтоуп. 89 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Цьырхэа акытантэуп. Ианицеит Сергей Зыхэба ашьха Ауадхара 1972 шыкэса ииуль 30 аены. Иахьа

уажэраанза акьыпхь амбацызт.

815. Апхэыс бырг ах имата дшылныхэаз. Аргэын Бацьга Ацбу-ипа ихэамтоуп. 75 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Атышаду ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1989 шыкэса ииун 8 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

816. Зчеицьыка баапсыз апхэыс лхата дшибжьаз. Ажьйба Митра Хынтрыгэ-ипа ихэамтоуп. 47 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Мгэзырхэа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1975 шыкэса нанхэа 10 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

817. Кэаркэанцья илакэ. Қэачахья Римма илхэамтоуп. Ианылцеит Ц. С. Габниа-пха 1969 шыкэсазы. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

818. Анхафы ипхэыси ахылапщцэи шеиликааз. Смыр-Габниа Арда илхэамтоуп. Гэдоута араион Цырхэа ақыта. Ианылцеит Ц. С. Габниа-пха 1985 шыкэса апрель 12 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

819. Оыцья аишыцэа рашьа бзамыкэ. Агрба Назим Хасан-ипа ихэамтоуп 49 шыкэса ихыцуеит. Акэа араион Ешыра ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1975 шыкэса ииун 13 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

820. Ауафы хпара ипара рхашьа. Киут Николаи Мамсыр-ипа ихэамтоуп. 85 шыкэса ихыцуеит. Очамчыра араион Кындыг ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1975 шыкэса апрель 4 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацызт.

821. Тац Марыка лхэагра. Хьециа Цьота Кьагэса-ипа ихэамтоуп. 72 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Калдахэара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьециа 1983 шыкэсазы. Икьыпхьын: агазет “Бзыц”, 1966, февраль 1, №5. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит.

822. Ахэсеи ахацэи реимак. Хьециа Цьота Кьагэса-ипа ихэамтоуп. 67 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Калдахэара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьециа 1978 шыкэса апрель 14 аены. Икьыпхьын: агазет “Бзыц”, 1995, 6-9 сентиабр, № 34. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит.

823. Аашьафи амати. Хьециа Цьота Кьагэса-ипа ихэамтоуп. 67 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Калдахэара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьециа 1973 шыкэсазы, цэыббра мза 12 аены. Икьыпхьын: агазет “Апсны”, 1992 шыкэса, ианвар 11, № 7. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит.

824. Анцэи аашьафи. Цьниа Шьаадаг ихэамтоуп. 53 шыкэса ихыцуеит. Гэдоута араион Ачандара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьациа 1977 шыкэса нанхэа 23 аены. Икьыпхьын: агазет “Апсны” 1991, май 8,

№ 81. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

825. Оыцәа аишыцәа. Хъециа Цьота Кьагәса-ипа ихәамтоуп. 80 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Калдахәара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьация 1991 шыкәсазы. Икьыпхьын: агазет “Апсын” 1991, ианвар 4, № 3. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

826. Апхәысхәаши ацааши. Чыкәбар Мсас Иасыф-ипа ихәамтоуп. 67 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Калдахәара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьация 1977 шыкәса нанхәа 27 аены. Икьыпхьын: агазет “Апсны кәпш”, 1990, ноиабр 6, № 214, ад. 4. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

827. Анасып. Хьация Цьота Кьагәса-ипа ихәамтоуп 80 шыкәса ихыцуеит. Ианицеит Анатоли Хьация. Иананицаз ашыкәс арбам. Гәдоута араион Калдахәара ақыта. Икьыпхьын: агазет “Апсны”, 1992, ианвар 16, № 10, ад. 4. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

828. Оыцәа аишыцәа. Хъециа Цьота Кьагәса-ипа ихәамтоуп. 81 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Калдахәара ақыта. Ианицеит Анатоли Хьация. Иананицаз ашыкәс арбам. Икьыпхьын: агазет “Апсны”, 1992, ианвар 16, № 10, ад. 4. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

829. Ишәартоу ус калом. Хъециа Цьота Кьагәса-ипа ихәамтоуп. Ианицеит Анатоли Хьация. Иананицаз ашыкәс арбам. Икьыпхьын: агазет “Апсны”, 1992, ианвар 16, № 10, ад. 4. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

829. Ишәартоу ус калом. Хъециа Цьота Кьагәса-ипа ихәамтоуп. Ианицеит Анатоли Хъециа. Иананицаз ашыкәс арбам. Икьыпхьын: агазет “Апсны”, 1992, ианвар 16, № 10, ад. 4. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

830. Апсәаха. Маан-пха Хәыта Таташь-ипха илхәамтоуп. 68 шыкәса лхыцуеит. Очамчыра араион Река ақыта. Ианицеит Сергеен Зыхәба 1990 шыкәса ииун 5 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

831. “Абзиара ашьтахь бзиара ыказам”... Икьыпхьын: Лакрба Кәыча: Итамбазо азыхь. Жәлар рырәиамта. Ажәапкәкәа, аетнографиатә нпамтакәа. Еикәиршәеит А.Аншба. Акәа. Ашәыкәтыжьырта “Алашара”, 1979, ад. 69-70. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

832. Цьашьаныхәа иххәау алакә. Дарсалиа-пха Бабиа илхәамтоуп. Зака шыкәса лхыцуа, дахьатәиу арбам. Ианицеит В.А. Коғониа. Икьыпхьын: ажурнал “Амцабз”, 1995, № 1, ад. 16-17. Ҳарғы уажәы уантәи иаахгеит.

833. Рапи, Рапстани, Мышәлымхаи. Ацьынцәал Гәсар ихәамтоуп.

105 шықаса ихыцуеит. Очамчыра араион Актәи Бедиа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1961 шықаса октиабр 10 аены. Иахья уажәраанза акьыпцхь амбацыт.

834. Хаёрыцга дзықәшәаз. Гамгия Самсон Кәалашь-ипа ихәамтоуп. 60 шықаса ихыцуеит. Очамчыра араион Гәыц ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1961 шықаса октиабр 8 аены. Иахья уажәраанза акьыпцхь амбацыт.

835. Уахтангь акрыздыруаз иажәабжь. Гамсания Гаць ихәамтоуп. Чхәартал ақыта. Ианицеит А. К. Хашба 1928 шықаса ииун 18 аены. Икьыпцхьын: Хашба А.К. Иалкаау иусумтақәа. Иеикәиршәеит, аредакция азиуит, апхьажәа иоит Х.С. Бҗажәба, Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1972, ад. 187-188. Ари ашәкәы атцааратә хәта урысшәала иоуп, атекстқәа апсышәала иануп. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

836. Оуыца аиуацаа. Зыхәба Пила ихәамтоуп. 28 шықаса ихыцуеит. Гал араион Чхәартал ақыта. Ианицеит А.К. Ахашба 1928 шықаса ииун 16 аены. Икьыпцхьын: Хашба А.К. Иалкаау иусумтақәа. Иеикәиршәеит, аредакция азиуит, апхьажәа иоит Х.С. Бҗажәба. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1972, ад. 188-194. ари ашәкәы атцааратә хәта урысшәала иоуп, атекстқәа апсышәала иануп. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

837. Ауаоы гьангыаши ауао агеи. Икьыпцхьын: Лакрба Кәыча. Итамбазо азыхь. Жәлар рыреиамта. Ажәапкақәа, аетнографиатә нцамтақәа. Еикәиршәеит, апхьажәа иоит А.Аншба. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1979, ад. 73-78. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

838. Амал зыбабаа адым гәыблыс икаитом. Икьыпцхьын: Лакрба Кәыча. Итамбазо азыхь. Жәлар рыреиамта. Ажәапкақәа, аетнографиатә нцамтақәа. Еикәиршәеит, апхьажәа иоит А. Аншба. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1979, ад. 78-81. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

839. Ажьра ахала аеапшаауеит. Икьыпцхьын: Лакрба Кәыча. Иёымцәаауа ахәыштаара. Ажәытә жәабжькәеи агәалашәарақәеи. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1985, ад. 5-7. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

840. Алаба атыц еималоит, абызтыц еималом. Икьыпцхьын: Лакрба Кәыча. Иёымцәаауа ахәыштаара. Ажәытә жәабжькәеи агәалашәарақәеи. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1985, ад. 15. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

841. Апара еизызгоз аби апеи. Цәыцба Чычыкәа ихәамтоуп. 59

шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион Члоу акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1965 шықөса нанхөа 27 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

842. Амшын апантө арахө “аазцаз”. Габниа Мақытат Хацьым-ипа ихөамтоуп. 99 шықөса ихыцуеит. Гөдоута араион аацы акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1972 шықөса ииуль 6 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

843. “Сара сакөу, бара бакөу изыбзоуроу?” Асланзиа Иван Нарыкь-ипа ихөамтоуп. 81 шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион Маркөыла акыта. Ианицеит Сергей зыхөба 1990 шықөса ииуль 9 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

844. Ажөа мыцхөгьы афөы амоуп. Капба Руслан Хөанеи-ипа ихөамтоуп. Ацарауаф, акритик, алитературатцааф. Акөа дынхоит. Хылтшьтрала Очамчыра араион Арасазыхь акытантөуп. Ианицеит Сергей Зыхөба 1990 шықөса апрель 17 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

845. Апхөызба бзиа лразкьы. Логөуа-Чачхалиа-пха Тания Беса-ипха илхөамтоуп. 81 шықөса лхыцуеит. Очамчыра араион Река акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1990 шықөса ииун 11 аены иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

846. “Уаб иутаз егыкам, аха”... Папцаа Гөыгө ихөамтоуп. 83 шықөса ихыцуеит. Гөдоута араион Уатхара акыта. Ианицеит Сергей зыхөба 1998 шықөса сентиабр 18 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

847. Апааимбари афстааи. Афз-пха Аза Көакөи-ипха илхөамтоуп. 60 шықөса лхыцуеит. Гөдоута ариаон Блабырхөа акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1998 шықөса сентиабр 17 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

848. Ашөарыцаф ипхөыси апапцөеи. Маниа Сергей Самсон-ипа ихөамтоуп. 45 шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион Көтол акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1972 шықөса апрель 25 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

849. Хацөи пхөыси. Ажьйба Митра Хынтрыгө-ипа ихөамтоуп. 47 шықөса ихыцуеит. Гөдоута араион Мгөызырхөа акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1975 шықөса нанхөа 10 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацызт.

850. Апара (амал) иахьяз. Цачлиа Кыпса ихөамтоуп. 70 шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион Цакөашь акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба

1990 шықаса ииун мза 12 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацыт.

851. Аашьао ахьы шибаз. Акаба Зина Рацьаб-ипча илхэамтоуп. 71 шықаса лхыцуеит. Дынхоит Очамчыра ақалакъ аёы. Хылтшьтрала Члоу ақытантэуп. Ианицеит Сергей Зыхэба 1990 шықаса ииуль 5 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацыт.

852. Ахэпхαι аззеи. Цэьцьба Акэын Шьааб-ипа ихэамтоуп. 76 шықаса ихыцуеит. Очамчыра араион Члоу ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1983 шықаса ииун 28 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацыт.

853. Зэара цэгьаханы зажэра бзиахаз. Адлеиба Зыкэыр мхэамтоуп. Очамчыра араион Атара ақытан. Ианицеит Шьаликэа Адьынцьал 1938 шықасазы. Икьыпхьын: Апсуа лакэкэа. Аюбатэи атом. Иеикэиршэеит К.С. Шьакрыл. Акэа. Ашэкэтыжьырта “Алашара”, 1968. Ад. 236-241, № 43. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит.

854. Ажэымта бзиа зауз илакэ. Салакаиа Хэажэы Наурыз-ипа ихэамтоуп. 78 шықаса ихыцуеит. Очамчыра ариаон Тхьына ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1965 шықаса нанхэа 23 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацыт.

855. Зэара цэгьахаз, зажэымта бзиахаз. Гочуа Нои Дырмит-ипа ихэамтоуп. 54 шықаса ихыцуеит. Гагра араион Лзаа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1963 шықаса ииуль 6 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацыт.

856. Алахьынца. Ашэба Албед Шьардын-ипа ихэамтоуп. 75 шықаса ихыцуеит. Очамчыра араион Гэыц ақыта. Ианицеит Сергей Зыхэба 1961 шықаса нанхэа 4 аены. Иахьа уажэраанза акьыпхь амбацыт.

857. Алахьынца. Икьыпхьын: Лакрба Кэыча. Итамбазо азыхь. Жэлар рыреиамта. Ажэапқақэа, аетнографиатэ нцамтақэа. Еикэиршэеит, апхьажэа иоит А. Аншба. Акэа, Ашэкэтыжьырта “Алашара”, 1979, ад. 41-45. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит.

858. [Аостгаи апехамбари]. Ианицеит М.М. Циколиа Очамчыра араион Цакэашь ақытан 1954 шықасазы. Изхэамтоу инициалкэеи зака ашықаса ихыцуеи роуп иарбоу: “А.Г., 18 шықаса ихыцуеит”, - хэа кьртшэала иацаоуп: Икьыпхьын: Циколиа М.М. Апсуа бызшэа абжьуатэи адиалект. Карт. Ашэкэтыжьырта “Мецниереба”, 1969, ад. 22-27. Харгьы уажэы уантэи иаахгеит. Ари аусумта атпааратэ хэта кьртшэала иоуп, атексткэа ақыртуа алфавит шьатас измаз апсуа нбанла иануп. Ари уажэы иахьатэи ханбан ахь ииаганы уантэи иаахгеит.

858. [Ахэпхαι абзыцэашьеи]. Ианицеит М.М. Циколиа 1953

шықәсазы Очамчыра араион Цакәашь акытан. Изхәамтоу инициалкәеи заҕа шықәса ихыцуеит роуп иарбоу. “Г.С”, 44 шықәса ихыцуеит”, - хәа қыртшәала иапаџоуп. Икыпцхын: Циколиа М.М. Апсуа бызшәа абжыуатәи адиалект. Қарт. Ашәыкәтыжырта “Мецниереба”, 1969, ад. 48-57. Харгы уажәы уантәи иаахгеит. Ари ашәкәы атцааратә хәта қыртшәала иџоуп, атексткәа ақыртуа алфавит шыатас измаз апсуа нбанла иануп, хара уажәы иахыатәи ханбан ахь ииаганы икахцеит.

860. Ауаџ-еикәа Хаҕацаа ихапашьа. Икыпцхын: Апсуа лакәкәа. Актәи атом. АБНИИ итнажыт. Еикәдыршәеит К.С. Шыакрыл, Х.С. Бгажәба. Акәа. Апцхәынтшәкәтыжырта, 1940, ад. 239-249. Харгы уажәы уантәи иаахгеит. Уи аахысгы аизгакәа ирнылакәахыеит, аха цыаргы апаспорт хәа акагы амазам. Апсуа институт аусзуџәа руазәк ианицазар акәхап.

861. Ахәпхаи аззеи. Абранзиа Датикәа Кәат-ипа ихәамтоуп. 35 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1972 шықәса апрель 24 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацыт.

862. Досу иеҳәаразы дыпсуеит. Хараниа Леуа Шота-ипа ихәамтоуп. 68 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Цыгарда ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1981 шықәса ииун 1 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацыт.

863. Кабарда Хасани Саакъеи. Ианылцеит Маан-Сабашьвили Минадора Тамшыгә-ипха Акәатәи аокруг. Гәдоутатәи аучасток ахабла Гарц 1914 шықәсазы. Анапылаџыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукакәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшаеы. Академик Н.И. Марр инапылаџыракәа рфонд. Афонд 800, анцарба 6, № 244, абгыщкәа 1-3 икыпцхын: Апсуа фольклор аматериалкәа. (Академик Н.И. Марр иархив акнытә). Акыпцхь иазирхиеит. Алагалажәеи азгәатакәеи иџит Серге Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1967. Ад.76-78, № 39. Азгәатакәа, иара уа, ад. 174-175. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

864. Ахәпхаи аззеи. Логәуа-Чачхалиа-пха Таниа Беса- ипха илхәамтоуп. 84 шықәса лхыцуеит. Очамчыра араион Река ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1990 шықәса ииун 11 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацыт.

865. Ашацаа. Ахашба Арушәан Теуаз-ипа ихәамтоуп. 74 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Цакәашь акыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1990 шықәса ииун 12 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацыт.

866. Аты аблақәа шаиуз. Асланзиа Иван Нарыкъ-ипа ихәамтоуп. 80 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Мықә ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1990 шықәса июль 6 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

867. Алахьынца хырпашьа амам. Маан-пха Хәыта Таташь-ипца илхәамтоуп. 80 шықәса лхыцуеит. Очамчыра араион Река ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1990 шықәса июль 7 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

868. Улахь иану узахьпом. Шьынкәба Басила Жьажьа-ипа ихәамтоуп. 69 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Члоу ақыта. Ианицеит Баграт Шьынкәба 1946 шықәсазы. Икыпцхьын: Шьынкәба Баграт. Ахьырцәцәа. Акәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1990, ад. 346-348. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

869. Досу ицсра хырцашьа амам. Цәыцба Акәын Шьааб-ипа ихәамтоуп. 67 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Члоу ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1983 шықәса июль 22 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

870. Абзыцәашьей ахәпхай. Ажьйба Митра Хынтрыгә-ипа ихәамтоуп. 47 шықәса ихыцуеит. Гәдоутә араион Мгәзырхәа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1975 шықәса нанхәа 10 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

871. Пхәызбак лынасыц шыршаз. Ажьйба Таранцьиә Уасиат-ипца илхәамтоуп. 100 шықәса лхыцуеит. Очамчыра араион Цхьынцкар ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1975 шықәса июль 19 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

872. Цьажьы. Хьация Камсыс Хәыса-ипа ихәамтоуп. Гәдоутә арион Калдахәара ақыта. 77 шықәса ихыцуеит. Ианицеит Анатоли Хьация 1977 шықәса нанхәа 23 аены. Икыпцхьын: журнал “Алашара”, 1984, № 5, ад. 66-67. Храгы уажәы уантәи иаахгеит.

873. Ахәпхай аззеи. Лагәлаа Кәыкәи Екәып-ипа ихәамтоуп. 87 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Гәып ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1965 шықәса март 20 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

874. Ацааимбар ихәахьа шыназ. Хагәышь Мурат Халил-ипа ихәамтоуп. 66 шықәса ихыцуеит. Гәдоутә араион Калдахәара ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса июль 28 аены. Иахә уажәраанза акыпцхь амбацызт.

875. Ахәпхай аззеи. Абранзиа Датикәа Кәаста-ипа ихәамтоуп. 36 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса апрель 24 аены. Ари атекст А.Аншбагы

исыцаницеит. Уи ианцамтақәа ртыжыраан айкәыршәао 3. Цәпуа издырамызт А. Аншбей сарей ишеицанахцаз. Шәахә: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа, 1995, ад. 204-206, № 35. Ари уажәы сара санцамтакынтә иаазгеит.

876. Ашацәа ирхәаз шыназас. Салакаиа-Минцъиа Аптышь Петрицха илхәамтоуп. 87 шықәса лхыцуеит. Очамчыра араион Гәыц акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1979 шықәса сентиабр 16 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

877. Ашацәа ирхәаз хырпашьа амам. Цьопуа Аксент Ламшьацәипа ихәамтоуп. 64 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Цлоу акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1983 шықәса нанхәа 3 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

878. Ашацәа рхәахьа шыназас. Ашәба-Адлеиба Марушьа илхәамтоуп. 47 шықәса лхыцуеит. Очамчыра араион Гәыц акыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1967 шықәса сентиабр 16 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацызт.

879. Цшьоык айхәшыцәа рашьа. Барцыц Смаил ихәамтоуп. Гәдоута араион Блабырхәа акыта. Ианицеит К.С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпцхьын: Итамбазо жәлар рзыхь. Жәлар реапыцтә хәамтоуп. Ианицеит, аус адиулеит, еикәыршәеит К.С. Шьакрыл. Ахпатәи атом. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1989, ад. 29-31. Хәргьы уажәы уантәи иаахгеит.

880. Абзыцәашь. Бениа Шьмат Мачагәа-ипа ихәамтоуп. 75 шықәса ихыцуеит. Гәдоута араион Уатхара акыта. Ианицеит К.С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпцхьын: Итамбазо жәлар рзыхь. Жәлар реапыцтә хәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, еикәыршәеит К.С. Шьакрыл. Ахпатәи атом. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1989, ад. 52-56. Хәргьы уажәы уантәи иаахгеит.

881. Ашацәа. Инапха Алиоша Смаил-ипа ихәамтоуп. 50 шықәса ихыцуеит. Гагра ариаон Бзыцта акыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықәса апрель мзасы. Икыпцхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа. 1995, ад. 202-204. Хәргьы уажәы уантәи иаахгеит.

882. Ашацәа ирхәаз калеит. Кәыцниа Мыкыч ихәамтоуп. А. Аншба истудент Тина Баланзиа (Кәыцниа-пха) ианылцеит. Очамчыра ақалакь ағы. Иананцоу еилкаам, 1960-1962 ашыкәсқәа руак азоуп. Икыпцхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа, 1995, ад. 206-209 № 354. Хәргьы уажәы уантәи иаахгеит.

883. Ашацәа ирхәаз калейт. Қапба Арсана ихәамтоуп. 84 шықәса ихыцуейт. Очамчыра араион Арасазыхь акыта. Ианицейт А. Аншба 1972 шықәса апрель 27 аены. Икьыпхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа. 1995, ад. 209-210, № 355. Харгьы уажәы унатәи иаахгейт.

884. Дасу илахь иану дакәшәоит. Инапцха Алиоша Смаил-ипа. Ианицейт А. Аншба 1975 шықәса апрель мзасы. Икьыпхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа, 1995, ад. 210-212, № 356. Харгьы уажәы уантәи иаахгейт.

885. Апхәыс лыбзиабара. Гәынба Уахайд Гьид-ипа ихәамтоуп. 88 шықәса ихыцуейт. Гәдоута араион Жәандәрыпцшь акыта. Ианицейт А. Аншба 1975 шықәса май мзасы. Икьыпхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа. 1995, ад. 213-214, № 357. Харгьы уажәы уантәи иаахгейт.

886. Атаца мыжда. Амцба-Ашә-пцха Гизель Шьмат-ипцха илхәамтоуп, 79 шықәса лхыцуейт, Очамчыра араион Цьгьарда акыта Ианицейт А. Аншба 1972 шықәса апрель 20 аены. Икьыпхьын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа, 1995, 214-215, № 358. Харгьы уажәы уантәи иаахгейт.

887. Ажыра зыхкьаз. Қыаламат Гәацъаланзаи ихәамтоуп. 75 шықәса ихыцуейт. Очамчыра арион Бедиа акыта. Ианызпаз дарбан. Ахьзи ацаки еикәшәом. Икьыпхьын: Апсуаа рфольклор заатәи анцамтақәа. (А. Н. Генко инапылаоырақәа рахьтә). Акәа, 2001 ш., ад. 92-95, № 67. Азгәатақәа, иара уа. Ад. 140. Харгьы уажәы уантәи иаахгейт.

888. Атуцъар имахагъара. Гамгия Самсон Кәалашь-ипа ихәамтоуп. 67 шықәса ихыцуейт. Очамчыра араион Гәыпц акыта. Ианицейт Сергей Зыхәба 1962 шықәса нанхәа 19 аены. Иахьа уажәраанза акьыпцхь амбацыт.

889. Атакәажәи алыгажәи. Қәтарба Марица Езыгә-ипцха илхәамтоуп. 70 шықәса лхыцуейт. Гагра араион Бзыпцта акыта. Ианицейт Сергей Зыхәба 1972 шықәса июль 11 аены. Иахьа уажәраанза акьыпцхьа амбацыт.

890. Алыгажәи атакәажәи шеинаалаз. Кәыцниа Самсон Дата-ипа ихәамтоуп. 95 шықәса ихыцуейт, Очамчыра араион Ацара акыта. Ианицейт Сергей Зыхәба 1973 шықәса февраль 26 аены. Иахьа уажәраанза акьыпцхь амбацыт.

891. Зәапахәы зауз. Концъариа Нестор Зафас-ипа ихәамтоуп. 72

шықөса ихыцуеит. Гагра араион Бзыпта акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1972 шықөса ииун 10 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

892. Ахьы ахала иааит. Аөзба Хараз Мкьагь-ипа ихөамтоуп. 85 шықөса ихыцуеит. Акөа араион Ешыра акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1971 шықөса ииун 19 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

893. Мадлоуи аөстааи. Көытнни Иван Хагьар-ипа ихөамтоуп. 48 шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион Атара акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1973 шықөса февраль 22 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

894. Хьшө маат хөа хажөак зыхөхөз. Абранзиа Датикөа Көат-ипа ихөамтоуп. 35 шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион Көтол акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1972 шықөса апрель 24 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

895. Ахачеи апхөыси. Тапагөуа Баграт Хөзарат-ипа ихөамтоуп. Ианицеит Б. А. Гөыргөлиа 1975 шықөса нанхөа 11 аены Гөдоута араион Ауадхара акөурорт акны. Ажөабжьхөаө Очамчыра араион Көтол акьытантөуп. Икьыпхьын: Тьркөтөылеи Апсни инхө апсуаа рөапыштө хөамтөкөеи, ажөабжьхөацөа рбиографиатө дырракөеи иөит Борис Гөыргөлиа. Акөа. Ашөкөтыжьырта “Алашара”, 2000, ад. 134-135. Хөргьы уажөы уантөи иаахгөит.

896. Абзөцөеи апсцөеи иреихөада? Дарсалиа Сөрапион Сисө-ипа ихөамтоуп. 70 шықөса ихыцуеит. Очамчыра арион Акөаскьа акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1981 шықөса ноиабр 30 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

897. Атьпхө лхөацөашьа. Хөарцкиа-Ах-пхө (Ахба) Финда Мыздагө-ипхө илхөамтоуп. 100 шықөса инареихөаны илхыцуеит. Гөдоута араион Аацы акыта. Ианицеит Игор Мархөлиа. Иананицөз ашыкөс арбам. Икьыпхьын: Мархөлиа Игор. Апсуа етиудкөа. Акөа. Ашөкөтыжьырта “Алашара” 1987, ад. 71-72, № 1 Хөргьы уажөы уантөи иаахгөит. Ианьзцөз иара уа излазгөеитөз ала ажөабжьхөаө 100 шықөса инареихөаны илхыцуаны лыпсөзөара далцит 1983 шыкөсөзы.

Цөбыргуп, Игор Мархөлиа дфольклористым, ахө ара уажөы иахкьыпхьуа ианцөамтөкөа рфольклортө хьлтцшьтра шеилахөам агөра хгөртө икөуп. Мөч-сөчкөак астиль агөнахьала имьыршшө-зар, иеиламхөакөа ажөлар ишырхөөцөкьөз инижьит хөа хгөыгөуеит. Рсиужеткөа, рперсөнажцөа, рбызшөа, рыстиль зөипшрөу алагьы рыгөра хгөртө икөуп. Насгьы иара ихөта иахьикьыпхьыз лагөлажөа хөсабла ирзиөыз аөы абас ихөөит ихөта:

“Цақа иану ахэамтақәа, алафқәа ухәа абжеихарак дара атахмадцәа рхатақәа ирхәоны исахаит ус алафхәацәа еитархәо исахәазгы.

Иахынзасылшоз сацклапшы, излеитархәоз абызшәа сазааигәаны ианыстеит, абзыпқәа рцәажәашьа ачыдарақәа азгәатаны. Ажәабжьқәа рҕы цыара-цыара иагәаныстеит. икоуп изхәаз еилкаамкәан, ус иупылоит ажәабжьхәацәа рыхызи рыжәлеи, аха икоуп иахысыпсахызгы”. (Мархолия Игорь: (Мархәба Игор:) Апсуа етиудқәа. Ақәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1987, ад. 71). Ара автор иихәо ииашақәамгы ыкоуп. Зегь реиха “абзыпқәа рцәажәашьа ачыдарақәа азгәатаны” ианыстеит хәа иихәо инагзаны ииашам. Дара атекстқәа рхатақәа излахдырбо ала иагимырхаз алексикоуп. Абжьарак арт фонетикатә нцамтақәоуп хәа иупхьазартә икоуп.

898. Азамыхәа ичкәынцәа дышҕырхыз. Хашыг Ладикәа Шьрыф-ипа ихәамтоуп. 66 шықәса ихыцуеит. Гәдоута араион Хәац ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1968 шықәса ииун 26 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацыт.

899. Амалқәа рмал. Арзынба-Пап-цха (Папба) Тамара Енвер-ипцха илхәамтоуп. Ианицеит Игорр Мархолия 1984 шықәса ииун азы Ақәа. Икыпцхын: Мархолия Игор. Апсуа етиудқәа. Ақәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1987, ад. 74-75, № 3. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

900. Адауы атыша дтызцаз. Траба Кьамшьышь Камшьышь-ипа ихәамтоуп. 88 шықәса ихыцуеит. Ақәа араион Аоадатәи Ешыра ақыта, ахабла Цышәта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1971 шықәса ииуль 23 аены. Иахьа уажәраанза акыпцхь амбацыт.

901. Апхәыс баапси ацъныши. Цымцба Наиб Сит-ипа ихәамтоуп. 67 шықәса ихыцуеит. Гәдоута араион Бармышь ақыта. Ианицеит Игор Мархолия 1986 шықәса май 4 аены. Икыпцхын: Мархолия Игор. Апсуа етиудқәа. Ақәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1987, ад. 91-92. № 30. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

902. Анасып. Ианицеит Мархолия Игор. Апхьаза икыпцхын: агазет “Апсны қапшь”, 1976, ииун 10 аены итыпцыз аномер ағы. Аоынтә раан икыпцхын: журнал “Алашара”, 1977, ад. 91-93. Уақа ари алакә хьзыс иамоуп “Ахьча илакә”, Ара хара уажәы иаахгеит ацыхәтәан иахкыпцхьыз ашәкәы акынтә: Мархолия Игор. Апсуа етиудқәа. Ақәа. Ашәкәтыжьырта “Алашара”, 1987, ад. 92-96, № 31.

903. Амч аткыс ахшыф аиааиуеит. Смыр Кьагәса ихәамтоуп. Ианицеит Смыр Григори Уахаид-ипа. Иананцоу, иахьанцоу цьаргы иарбам. Гәоарас ихамоуп Гәдоута араион Абгархыкә ақытан ауп хәа.

Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И.Е. Котуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад. 98-100. харгы уажәы уантәи иаахгеит.

904. Ачхара. Таниа Бардыгә ихәамтоуп. Иван Кортуа ианцамтоуп. Иананцоу, иахьанцоу уа цьаргы иарбам, аха иоашьазом Таниа Бардыгә Очамчыра араион Цакәашь акытан инхоз ажәабжыкәао шиакәу. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И. Кортуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта, 1956, ад. 131-132. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

905. Ан лкалт ахәчы иеацәхоит. Смыр Кыагәса ихәамтоуп. Ианицеит Григори Смыр. Иахьанцоу, иананцоу цьаргы иарбам. Гәоарас ихәмоуп Гәдоута араион Абгархыкә акытан ауп хәа. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И. Кортуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад. 133. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

906. Оыцәа акәышцәа. Цлиа Амтон ихәамтоуп. И. Кортуа ианцамтоуп. Иананцоу. Ахьанцоу цьаргы иарбам, аха иоашьазом Цлиа Амтон Гәдоута араион Лыхны акытан инхоз ажәабжыкәао шиакәыз. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И. Кортуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад. 140-143. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

907. Ацәгәа зхәыцуа ацәгәа изацлоит. Смыр Кыагәса ихәамтоуп. Ианицеит Григори Смыр. Иананцоу, иахьанцоу цьаргы иарбам. Гәоарас ихәмоуп иахьанцоу Гәдоута араион Абгархыкә акытан ауп хәа. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И. Кортуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад.148-152. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

908. Агәыраз Каланкьери. Цлиа Амтон ихәамтоуп. Иван Кортуа ианцамтоуп. Иананцоу, иахьанцоу цьаргы иарбам. Аха иоашьазом ихәамтоу Гәдоута ариаон Лыхны акытан инхоз ажәабжыкәао Амтон Цлиа шиакәу. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И. Кортуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад.153-157. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

909. Алакә маана. Ианицеит Иван Кортуа. Зыкнытә ианицаз, иахьаницаз, иананицаз цьаргы иарбам. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәакәеи ражәабжыкәеи. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад.158-160. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

910. Аоызара. Аозба Луман ихәамтоуп. Гәдоута араион Аацы акыта. Ианылцеит Сангәлиа-цхәа Хьмур. Иананылцаз ашыкәса

царгы иарбам. Икыпхын: Апсуа жэлар рашәкәеи ражәабжыкәеи. Еикәиршәеит И. Кортуа. Акәа. Апхәынтшәкәтыжырта. 1956, ад. 136-138. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

911. Хоык айшәца раб иуасиат шынарыгзаз. Ашәа Уанчка Рацәаб-ипа ихәамтоуп. 72 шыкәса ихыцуеит. Очамчыра ариаон Цыгарда ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шыкәса апрель 21 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацыт.

912. Заб иуасиат намыгзакәа хапа имцаз. Сақания Маадан Бата-ипа ихәамтоуп. 81 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Дәрыпшә ақытантәуп. Ианицеит Ш.Хь. Салакаиа 1961 шыкәсазы, Акәа. Икыпхын: Сақания Маадан. Ихәамтәкәа. Еикәиршәеит К.с. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1970, ад. 95-99, № 33. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

914. Аб иуасиат. Харазиа Чошәа Селым-ипа ихәамтоуп. 88 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Цырхәа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1968 шыкәса июн 21 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацыт.

915. Оыцәа аикәлацәа. Сақания Маадан Бата-ипа ихәамтоуп. 81 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута ариаон Дәрыпшә ақыта. Ианицеит Ш.Хь. Салакаиа 1961 шыкәсазы, акәа. Икыпхын: Сақания Маадан. Ихәамтәкәа. Еикәиршәеит, К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара2, 1970, ад. 99-101 № 34. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

916. Ахьча илаба дазцауан. Сақания Маадан Бата-ипа ихәамтоуп. 81 шыкәса ихыцуеит. Гәдоута араион Дәрыпшә ақытантәуп. Ианицеит Ш.Хь. Салакаиа 1961 шыкәсазы. Акәа. Икыпхын: Маадан Сақания. Ихәамтәкәа. Еикәиршәеит К.С. Шыакрыл. Акәа. Ашәкәтыжырта “Алашара”, 1970, ад. 101-102. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

АХҚӨА

Алыгажәи адауи.....	6
Ғаҷкәым илакә.....	8
Ғанаехәеи адауи.....	12
Быжьык аишьцәеи адауи.....	15
Хәаччиа адауи дшишьыз.....	16
Ашәаргәында дышфырхапахаз.....	18
Ацсуа ччиеи адауи.....	21
Хәлатәеи адауи.....	24
Цәацәмакә илакә.....	26
Апсуа шәарыцаә адауцәа дшыриааиз.....	27
Апсуеи адауи.....	28
Атахмадеи адауи.....	30
Апсуеи адауи.....	33
Апсуеи адауи.....	35
Хәлаццы иххәау алакә.....	38
Адауи адгәгәи.....	41
Анцәеи аәстаи.....	44
Аәстаи Мадлеи.....	45
Адауи Мард-ипа Мардасоуи.....	46
Атахмада ичкәыни адауи.....	47
Апсуеи аәстаи реисара.....	48
Апсуеи аәстаи.....	49
Чапаә илакә.....	50
Даужәи хәаласи.....	52
Апсуа ччиеи адауи.....	53
Апсуа ччиеи аәстаи.....	56
Аәстаи аңныши.....	57
Аәстаа дызныкәуаз ихыыз.....	58
Анхаәи аәстаи.....	59
Атахмадеи ипацәеи.....	69
Хабжькәыт.....	70
Хәышә шықәса зхыпуаз арцыс дзырччаз.....	70
Имччазоз дзырччаз.....	71
Ах ипа дзырччаз.....	72
Ах ипха лыхәда шыбзиахаз.....	73

Имччазоз ах ипа.....	74
Анхәа илхәази амахә иихәази.....	76
Атаца имцәажәоз.....	77
Атахмадеи атыси.....	79
Атакәажәи алыгажәи.....	82
Багдыжә ихәычкәа шырзас.....	85
Хөеишыцәа рыпхәыс.....	88
Ах ипха дзыкәнагада.....	91
Хәауа дызтәыда?.....	92
Хөеишыцәеи агәылшыапи рлакә.....	94
Аамта бзиа иалиаази аамта цәгәа иалиаази.....	97
Ажәымта бзиа.....	99
Зажәымта бзиахаз ауао ғар.....	100
Аб иуасиат.....	102
Аб иуасиат.....	105
Аб иуасиат.....	106
Заб иуасиат иацымныкәаз.....	109
Бағәаза иаб иуасиат.....	113
Аиашыа еитбы иуасиат шынаигзас.....	114
Аб иуасиат назыгзас.....	119
Заб иуасиат намыгзакәа хатца имцаз апхәызба.....	123
Заб иуасиат намыгзакәа хатца имцаз.....	128
Аб иуасиат назыгзас.....	132
Апхәызба лгәы италкыз налыгзеит.....	137
Ахтабаа дышхәынтқархаз.....	139
Ахәынтқар.....	144
Акәыдырпао Кәыдинати ауао беиәа Ханашәи ирзеибауз.....	147
Мыкә Махмәти Ахан-пха Гылдыхани.....	149
Мыкә Мышәи аханипацәа ртыпхәи.....	152
Кәыл Ахмәт ипхәыс дшырзас.....	154
Ацә-ау.....	157
Цшьоык аишыцәа рахәшыа амат дшамырхыз.....	159
Арбағыи алеи еикәдырхаз.....	160
Ашәарыцао арбағы дшаркәығаз.....	162
Цшьынфәажәи зеижә гәнаха кәзцахәыз ишихыхиз.....	164
Аеыуаои амәти.....	166
Амәти анхао ғари.....	167

Расац илакэ.....	169
Расац.....	169
Расац илакэ.....	171
Мшэырхэа идырхэаз.....	174
Амшмышэла.....	175
Акэыцха.....	177
Атахмада.....	178
Ачкэын хэычы ианду дшеикэирхаз.....	179
Ацсыцэгъара иахкъаз.....	181
Кармшыакэыл Мурат-ипча Хыса.....	182
Ах ипча цхэысс дшигаз.....	189
Ахэынтқар аашыацэеи.....	190
“Аеан ахыкэло амархэацгы ыкэлоит”.....	191
Абхэа итаца дирцэажэан, аха.....	191
Анцэеи аостааи.....	192
Зтаца дызцэыргаз абхэа икайцаз.....	193
Хоык айхэшыцэа.....	194
Апхэысеиба лычкэынцэа.....	195
Оыцъа айоызцэа.....	201
Ахатара иакуп, иобоуп.....	201
Апхэыс бырг ах имата дшылныхэаз.....	203
Зчеицъыка баацсыз апхэыс лхатца дшибжъаз.....	205
Кэаркэанцъиа илакэ.....	207
Анхаоы ипхэыси ахылапшцэеи шеиликааз.....	211
Оыцъа айшыцэа рашьабзамыкэ.....	213
Ауаоы гъангыаш ипара рхашьа.....	216
Ңац марыка лхэагра.....	220
Ахэсеи ахацэеи реимак.....	221
Аашьаои амати.....	222
Анцэеи аашьаои.....	222
Оыцъа аашьацэа.....	223
Апхэысхэаои ацааои.....	224
Анасып.....	225
Оыцъа айшыцэа.....	226
Ишэартоу ус калом.....	227
Апсцэаха.....	227
Абзиара ашытахь бзиара аказам.....	228

Цъашъаныхъа иххъаау алакъ.....	230
Рапи, Рапстани, Мышпелымхай.....	232
Хафъырыгга дзыкъшъаз.....	235
Уахтангъ акрыздыруаз иажъабжъ.....	239
Оыцъа аиуацъа.....	240
Ауаоы гъангъаши ауао агеи.....	246
Амал зцъабаа адым гъыблыс икаитцом.....	251
Ажъра ахала аеапшаауеит.....	253
Алабатыц еималоит, абызтыц еималом.....	256
Ацара еизызгоз аби агеи.....	257
Амшын ацантэ арахэ аазцаз.....	258
“Сара сакъэу, бара бакъэу изыбзоуроу?”.....	260
Ажъа мыцхъы афъы амоуп.....	260
Ацхъызба бзиа лразкы.....	261
“Уаб иутаз агыыкам, аха”.....	268
Ацаимбари аостааи.....	269
Ашъарыцао ипхъыси ацаацъеи.....	270
Хацеи пхъыси.....	273
Ацара (амал) иахкъаз.....	274
Аашъао ахы шибаз.....	276
Ахэпхай аззеи.....	276
Зъара цэгъаханы зажъара бзиахаз.....	280
Ажъымта бзиа зауз илакъ.....	286
Зъара цэгъахаз, зажъымта бзиахаз.....	288
Алахьынца.....	290
Алахьынца.....	291
Аостааи апахаимбари.....	294
Ахэпхай абзыцъашъеи.....	296
Ауао-еиқъа Хацъацъа ихапашъа.....	301
Ахэпхай аззеи.....	306
Досу иехъаразы дыпсуеит.....	309
Кабарда Хасани Сауакъеи.....	311
Ахэпхай аззеи.....	314
Ашацъа.....	317
Аты аблакъа шаиуз.....	318
Алахьынца хырцашъа амам.....	318
Улахъ иану узахыцом.....	320

Досу ипера хырпашыа амам.....	321
Абыщашыи ахыпхай.....	322
Цхызбак лынасыц шыршаз.....	326
Цыажы.....	328
Ахыпхай аззееи.....	330
Апаймбар ихахыа шыназ.....	335
Ахыпхай аззееи.....	338
Ашацаа ирхээз шыназ.....	340
Ашацаа ирхээз хырпашыа амам.....	341
Ашацаа рхэхыа шыназ.....	343
Цшыоык айхышыцаа рашыа.....	344
Абыщашы.....	346
Ашацаа.....	350
Ашацаа ирхээз калейт.....	352
Ашацаа ирхээз калейт.....	356
Досу илахы иану дакэшэойт.....	356
Апхыс лыбзиабара.....	359
Атаца мыжда.....	360
Ажыра зыхкыаз.....	361
Атуцар имахагыара.....	365
Атакэажэй алыгажэй.....	369
Алыгажэй атакэажэй шейнаалаз.....	370
Зэапахы зауз.....	372
Ахы ахала иаайт.....	374
Мадлоуи аостааи.....	374
Хышэ маат хэа хажэак зыхэхээз.....	375
Ахачей апхыси.....	376
Абзацэей апцэей ирейхада.....	378
Атыцыха лхацацашыа.....	379
Азамыхэа ицкэынцэа.....	380
Амалкэа рмал.....	380
Адауы атыша дтазчалаз.....	381
Апхыс баапси ацныши.....	383
Анасып.....	384
Амч аткыс ахшыо аиааиуейт.....	387
Ачхара.....	390
Ан лкалт ахычы ифацэхаайт.....	391

Оыцѣа аѣышцѣа.....	392
Ацѣгѣа зхѣыцуа ацѣгѣа изацлоит.....	397
Агѣыраз Каланѣари.....	401
Алакѣ маана.....	406
Аѣызара.....	408
Хѣык аишыцѣа раб иуасиат шынарыгзас.....	410
Заб иуасиат намгзакѣа хата имцаз.....	413
Аб иуасиат.....	417
Оыцѣа аикѣлацѣа.....	420
Ахѣча илаба дазцаауан.....	422
Азгѣатаѣа.....	424

2. С. Зыхәба

3.С. Зыхәба

4.С. Зыхәба

5.С. Зыхәба

6.С. Зыхәба

7.С. Зыхәба

8.С. Зыхәба

9.С. Зыхәба

10.С. Зыхәба

11.С. Зыхәба

12.С. Зыхәба

13.С. Зыхәба

14.С. Зыхәба

15.С. Зыхәба

16.С. Зыхәба

17.С. Зыхәба

18.С. Зыхәба

19.С. Зыхәба

20.С. Зыхәба

21.С. Зыхәба

22.С. Зыхәба

23.С. Зыхәба

24.С. Зыхәба

25.С. Зыхәба

26.С. Зыхәба

27.С. Зыхәба

28.С. Зыхәба

29.С. Зыхәба

30.С. Зыхәба